

150
100
10
100
15

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

DE WET

INZIECHTE

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

DE WET VAN DE WET

TIJDSCHRIFT
VOOR
INDISCHE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDACTIE VAN

Mr. J. A. VAN DER CHIJS,

DEEL XII.

VIERDE SERIE.

DEEL III.

BATAVIA, | 'S HAGE,
LANGE & CO. | M. NIJHOFF.
1862.

THE UNIVERSITY OF

EXETER

THE LIBRARY

OF THE UNIVERSITY OF EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

EXETER

I N H O U D

VAN

HET TWAAALFDE DEEL.

BLADZ.

Repliek aan den heer H. von Dewall, van A. B. Cohen Stuart, gevolgd van een naschrift, naar aanleiding van een opstel van Dr. J. Pijnappel, Gz. »Over het Arabisch-Maleische alphabet."	1
Verbeteringen van drukfouten, enz., voorkomende in het stuk, getiteld: Repliek aan den heer H. von de Wall.	354
Vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.	
Bestuursvergadering, gehouden den 13 ^{den} Julij 1861	117
" " " 10 ^{den} Augustus 1861.	131
" " " 7 ^{den} September 1861.	139
" " " 5 ^{den} October 1861.	144
Algemeene vergadering, gehouden den 16 ^{den} November 1861.	152
Bestuursvergadering, gehouden den 14 ^{den} December 1861.	207
" " " 4 ^{den} Januarij 1862	222
" " " 5 ^{den} April 1862.	503
" " " 3 ^{den} Mei 1862	538
" " " 7 ^{den} Junij 1862.	551
" " " 5 ^{den} Julij 1862.	568
" " " 2 ^{den} Augustus 1862.	580
Buitengewone bestuursvergadering, gehouden den 8 ^{sten} Augustus 1862.	588

Overzigt van den staat van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, over de jaren 1853 tot 1861.	155
Algemeen reglement voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.	193
Reglement van orde voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.	199
Hindoe-ondheden op de Oost-kust van Sumatra.	230
Togtjes in het gebied van Riouw en Onderhoorigheden, door E. Netscher	233
Idem (<i>Vervolg.</i>)	357
Tanette en Barroe (Celebes), door J. A. Bakkers. . . .	255 ✓
Aanteekeningen, gehouden op eene zending naar Siam, door Mr. A. Loudon.	380
Opgave van de wijze, waarop de Javanen hunne wapenen, zooals pieken, krissen, enz., schoonmaken. Uit het Ja- vaansch vertaald	592
Alphabetisch-systematische inhoudsopgave van de twaalf eer- ste deelen van het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, door Mr. J. A. van der Chijs. . . .	595

REPLIEK AAN DEN HEER H. VON DEWALL,

VAN

A. B. COHEN STUART (*),

GEVOLGD VAN EEN NASCHRIFT, NAAR AANLEIDING

VAN EEN OPSTEL VAN DR. J. PIJNAPPEL, Gz.

„OVER HET ARABISCH-MALEISCHE ALPHABET.” (†)

Reeds in den aanhef van zijn Antwoord, na eenige beleefde uitdrukkingen over den stijl en inhoud van mijne *Opmerkingen*

(*) *Zie Ontwerp van een Maleisch woordenboek en zene Maleische spraak-kunst*, door H. von Dewall, Assistent Resident, in het *Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde*, dl. VI, blz. 535, vlgg. (*Errata*, ib. dl. VII, 178—9); *Eenige opmerkingen naar aanleiding van het Ontwerp van een Maleisch woordenboek enz., met eene nieuwe proeve van bewerking voor het Woordenboek*, door A. B. Cohen Stuart, in 't zelfde tijdschrift, dl. VII, blz. 287, vlgg. (*Errata*, ib. 447—8); *Antwoord op eenige opmerkingen, enz.* door H. von Dewall, ib. dl. VIII, blz. 327 vlgg. (*Errata* ib. IX, blz. 420, vlgg.); voorts *Eenige opmerkingen en bedenkingen naar aanleiding der proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling*, door W. Robinson, uit het Engelsch vertaald door E. Netscher; Batavia 1855,— door A. B. Cohen Stuart, ib. dl. VI, blz. 37, vlgg.;—en *Antwoord op eenige opmerkingen enz.*, door E. Netscher, ib. blz. 156, vlgg.—Elk van die geschriften is ook, even als deze *Repliek*, met afzonderlijke paginatuur, uit het Tijdschrift overgedrukt. Bij aanhaling zullen zij worden aange-

---

(†) De redactie heeft de opname van deze antikritiek aan den heer Cohen Stuart niet willen weigeren, maar laat overigens den inhoud van dit stuk voor rekening van den schrijver.

beklaagt zich de heer Von Dewall, dat ik mij „hier en daar „niet heb weten vrij te houden van een' zekeren graad van „bedilzucht, bitsheid en ironie." Dat „hier en daar" moet, blijkens den verderen inhoud van zijn Antwoord, nog wel in tamelijk ruimen zin verstaan, en bij de opgenoemde gebreken nog dat van „ligtvaardigheid" gevoegd worden; want naauwelijks eene enkele van mijne opmerkingen, die niet, hetzij uitdrukkelijk of meer ingewikkeld, van een of meer van die gebreken betigt, als eene krenkende verongelijking opgevat, en beantwoord wordt op een' toon van kwalijk bedwongen wrevel. Ik moet zeggen, dat dit mij niet alleen leed gedaan, maar ook ten hoogste verwonderd heeft; en ik houd mij verzekerd, dat die verwondering zal gedeeld worden door elk, die eerst uit het Ontwerp van den heer Von Dewall (38, 572) vernomen heeft, dat „elke aanmerking op den inhoud daarvan hem „genaam zou zijn", die vervolgens van mijne Opmerking kennis genomen heeft, en daaruit ontwaard, dat, zoo ik eenige wijzigingen in de voorgestelde vormelijke inrigting van 't Woordenboek en in de schrijfwijze van Maleische en Arabische woorden wenschte, ik niettemin van datgene, wat de eigenlijke waarde van dat werk moet uitmaken, de gunstigste verwachtingen koesterde. Die verwondering krijgt te meer grond, wanneer men iets nader bekend is met de omstandigheden, die de uitgave van mijne Opm. voorafgingen; wanneer men weet, dat ik door den heer Von Dewall ook persoonlijk was uitgenoodigd, om hem mijne aanmerkingen over zijn plan mede te deelen,

duid door *Ontw.*, *Opm.*, *Antw.*, *Opm. Rob.*, *Antw. N.*, met het cijfer der blz. van den overdruk, en daarnevens dat van het Tijdschrift.

Om het drukken niet moeilijker te maken dan noodig is, en 't gevaar van zinstorende drukfouten te verminderen, zal in Mal. en Arab. woorden, hetzij in Eur. of Arb. schrift, het gebruik van klank- en onderscheidingsteekens hier tot het meest noodwendige beperkt worden.

In letterlijke aanhalingen, aan het gewone teeken „ . . . ." kenbaar, is ook de *cursive* druk als zoodanig overgenomen, maar de *gespatiëerde* druk van schrijver dezès afkomstig.

en daarbij zelfs ondergeschikte punten niet te veronachtzamen; dat ik aan dat verzoek voldeed door schriftelijke toezending van mijne Opm., genoegzaam woordelijk zoo als zij sedert, met voorkennis en toestemming van den heer Von Dewall gedrukt zijn, met uitzondering van de korte voorafpraak, die er later ten behoeve van de uitgave voorgeplaatst werd; dat hij, in antwoord op die mededeeling, wel verre van iets te laten blijken van de geraaktheid, die zijn later openlijk Antwoord zoo sterk kleurt, mij o. a. waarschuwde, wegens de „voorbarigheid van „mijn gunstig oordeel over hem, waarin drie Nederlandsche „geleerden” (en daaronder dezelfde twee, wier latere, gunstiger meening hij nu, op blz. 45, 371, als tegen mij aanvoert) „mij tegenover stonden”; dat hij tevens, met eene eerlijkheid, die ik gaarne erken, aanbod, mij de adviezen, door die heeren aan de Regering over hem uitgebragt, en waardoor hij zich zeer miskend achtte, ter lezing te zenden, waarvan ik evenwel, uit een wederkeerig begrip van kieschheid jegens hem, geen gebruik wilde maken, dan na mijne Opm. aan de drukpers te hebben overgegeven; dat hij ook later nog, na mijne woorden van inleiding gelezen te hebben, mij schreef die „wat provocerend te vinden voor anderen, die minder gunstig over hem dachten; dat ik het welligt hard te verantwoorden zou hebben, wanneer de Ned. koryphaeën der Ind. „letterkunde, de heeren : . . . . . , mij op het „lijf rukten”; dat ik ook in bijzondere briefwisseling met een van die geleerden mij meermalen met warme ingenomenheid over de onderneming van den Hr. v. D. had uitgelaten, en mij beijverd, om de gunstigste zijde van zijn wetenschappelijk karakter, dat toen in Ned., op grond van onvoldoende inlichtingen, wat eenzijdig scheen beoordeeld te worden, regt te doen wedervaren; dat ik dan ook in de gunstige wijziging, welke dat oordeel sedert ten gevolge van nadere inlichtingen, schijnt te hebben ondergaan, slechts eene verheugende bevestiging vond van mijne meening, zoowel over den Hr. v. D. als over zijne Ned. beoordeelaars; dat hij

zelf nog in een' van de laatste brieven, die ik van hem ontving, den wensch uitte, dat men in de beoefening der wetenschap „zich broederlijk aaneensloot, zoo als ik te „zijnen opzigte gedaan had”; dat ik, met één woord, mij ever 't algemeen steeds als zijn' bondgenoot beschouwd had, en ook niet beter wist, of ik werd door hem als zoodanig beschouwd, tot ik hem daar op eens, van tep tot teen gewapend, bijna als een vijand, ten minste als een zwaar beleedigde vóór mij zag staan! Heb ik die onverwachte verandering van zijne houding tegenover mij welligt te wijten aan den nieuwen steun, dien hij bij voormalige tegenstanders gevonden heeft? of heeft een nauwkeuriger onderzoek van mijne Opm., welligt voorgelicht door aanwijzingen van al te gediensstige vrienden, hem daarin al die hatelijkheden doen ontdekken, die eerst zijne aandacht schenen te ontgaan? of heeft hij ze van den aanvang af wel opgemerkt, maar beter geacht, de uiting van zijne gevoeligheid daarover voor zijn openlijk antwoord te bewaren? Hoe 't zij, ik geloof in gemoede, dat die gevoeligheid hier al zoo weinig grond heeft, als tegenover eene openlijke beoordeeling maar zelden het geval kan zijn, en dat, wie zóó weinig verdragen kan, beter doet, met zulk eene beoordeeling althans niet opzettelijk en met aandrang uit te lokken. Door dit te doen, en zoo te doen, als bij mij geschied was, heeft de Hr. v. D. zich ten minste alle regt benomen, om over „bedilzucht” te klagen: eene klagt, die buitendien bezwaarlijk te pas kan komen ten aanzien van de beoordeeling van een onuitgevoerd plan, inzonderheid het plan van een werk, waarvan ook de minst beduidende hoedanigheden zich, ten goede of ten kwade, zoo lang en in die mate moeten doen gevoelen, als van 't voorgenomen Woordenboek te verwachten is. „Bitsheid”, die mij ook verweten wordt, was zoo verwijderd van de gemoedstemming, die mij bij 't schrijven van mijne Opm., nog onder den onverflaauwden indruk van eene aller aangenaamste kennismaking, bezielde, dat ik mij

waarlijk niet kan voorstellen, hoe ik daarin zou vervallen zijn. Ik meen evenwel uit den Zusammenhang te begrijpen, dat het woord slechts min juist gekozen is, en de S. veel-
 eer bedoeld heeft eene zekere scherpheid of stekeligheid, waartoe de kritiek in 't algemeen, en misschien de mijne in 't bijzonder, althans eene meer natuurlijke neiging heeft. Het zou mij zeer leed doen, indien ik gelooven moest, hem-
 daardoor werkelijk eenige reden van klagen gegeven te hebben; doch voor alsnog blijkt mij niet, dat ik mij iets van dien aard te wijten heb, en kan ik in de veelvuldige klagen van den Hr. v. D. slechts even zoovele bewijzen zien van eene betreurenswaardige ligtgeraaktheid, die eene bedaar-
 de en waardige gedachtenwisseling op den duur onmogelijk maakt. „Ligtvaardigheid” behoort, zoover ik weet, allermint-
 tot mijne gebreken, en ik geloof ook niet, dat ik er mij hier aan schuldig gemaakt heb. Waar ik mij genoopt vond tot bedenkingen over punten, waaromtrent ik reden had, mijn oordeel of mijne kennis te wantrouwen,—en die had ik voorzeker in de meeste gevallen,—deed ik het niet dan na ernstig nadenken en onderzoek van de mij ter hand staande hulpmiddelen, zonder mij eenig gezag aan te matigen, in-
 tegendeel met al de terughouding, die uit het levendig besef van de feilbaarheid van mijne zienswijze moest voortvloeijen; waaraan gewis niet in den weg staat, dat ik duidelijk trachtte aan te toonen, waarom de tegengestelde zienswijze mij on-
 aannemelijk voorkwam, al moest ik tot dat einde ook soms mijne toevlugt nemen tot eene wijze van spreken, waarin de Hr. v. D. een' zweem van „ironie” heeft kunnen bespeuren. De daarmede gepaard gaande betuiging van twijfel omtrent de juistheid of genoegzaamheid van mijne inlichtingen moge de Hr. v. D. bestempelen met den minachtenden naam van „een' slag om den arm houden” (Antw. 79, 405) ik meende mij dit liever te moeten getroosten, dan óf uit overdreven angstvalligheid geheel onaangeroerd te laten, wat mij bedenkelijk voorkwam, óf maar eigendunkelijk eene stel-

lige afkeuring uit te spreken, alleen om den Hr. v. D. misschien de voldoening te gunnen, van mij met volle regt wegens ligvaardigheid of nog erger te berispen. Wat inzonderheid de punten van geschil over de Arabische spraakkunst aangaat, gevoelde ik te zeer het onbeduidende van de kennis, die mij van eene zeer beperkte en lang ter zijde gestelde studie van die taal kon zijn bijgebleven, om er anders dan met de uiterste behoedzaamheid over te spreken; maar, wanneer ik deze dan ook tegenover den Hr. v. D. in nog grootere mate in acht neem, dan hij tegenover De Sacy, dunkt mij, dat hij wel van mijne ligvaardigheid zwijgen mogt, al gelukt het hem ook om in uitvoeriger werken het een en ander te vinden, wat de voorstelling wijzigen moet, die ik aan mijne bronnen ontleende. Die klagt van zijne zijde is ten aanzien van mijne Opm. te meer onbillijk, dewijl zij hem eerst schriftelijk zijn medegedeeld, en niet in 't licht gegeven, dan nadat hij verscheidene maanden lang in de gelegenheid geweest was, om blijkbare dwalingen of vergissingen, waar hij die meende te ontdekken, onder mijne aandacht te brengen: eene gelegenheid, waarvan hij o. a. heeft gebruik gemaakt, om eenige onnaauwkeurigheden, door mij in zijn Ontw. aangewezen, in de Errata te verbeteren, en alzoo die aanwijzing uit mijne Opm. te doen wegvallen. Belangrijker veranderingen zou de Hr. v. D. daarin hebben uitgelokt door tijdige mededeeling van eenige ophelderingen, die ik nu in zijn openlijk Antw. aantref. Ik vond die echter niet in 't geen hij schriftelijk tot wederlegging van mijn gevoelen op sommige punten aanvoerde: eene tegenspraak overigens, die een' gansch anderen geest ademde, dan uit zijn tegenwoordig Antw. spreekt, en mij te meer betreuren doet, dat hij zich heeft laten vervoeren tot eene hartstogtelijkheid, die, zoo zij goeden grond had, bezwaarlijk zoo lang had kunnen bedekt blijven.

Zulk een voorafgaand vertrouwelijk overleg over hetgeen men elkander vervolgens openlijk zeggen zal, heeft voorzeker

zijne eigenaardige bezwaren, die ik ook in dit geval onder-
vonden heb. Ik kan er den heer v. D. dan ook geen verwijt
van maken, dat hij mij niet wederkeerig dezelfde gelegenheid ge-
geven heeft, door mij, gelijk aanvankelijk zijn voornemen scheen
te zijn, zijn geheele Antw. in tijds in handschrift toe te zen-
den. Had hij dit evenwel gedaan, ik durf mij vleijen, dat
ik den heer v. D. tot groot voordeel voor het publiek en voor
ons beiden, zou bewogen hebben, om menig gedeelte van dat
volumineus geschrift, als op louter misverstand van mijne mee-
ning gegrond, terug te nemen of aanmerkelijk te wijzigen. De
aantooning van al die misvattingen, die tusschen ons, met be-
hulp van een weinig goeden wil, slechts een enkel woord zou
gekost hebben, moet hier, om voor anderen, die er bovendien
minder belang bij hebben, slechts eenigzins verstaanbaar te zijn,
uiterst omslagtig worden, en toch kan ik, hoe afkeerig ook
van 't persoonlijk karakter, dat onze redetwist zoo doende aan-
neemt, mij niet geheel onthouden van 't geen tot mijne open-
lijke regtvaardiging noodig geworden is.

Eene geheele reeks van grieven, en wel oogenschijnlijk
niet van de minst gewigtige, meen ik al dadelijk te kun-
nen vernietigen door eenige nadere opheldering omtrent de
'Proeve van bewerking, die ik aan mijne Opm. heb toe-
gevoegd, om, zoo als ik zeide (9, 295), „mijne bedoeling over
„sommige punten nader toe te lichten, en mij zelf te
„verzekeren van hare uitvoerbaarheid.” De inhoud van die
proeve is over 't algemeen onveranderd uit de gelijksoor-
tige Proeve van den S. overgenomen, en slechts de vorm naar
mijne inzichten gewijzigd. Het lag volstrekt niet in mijne be-
doeling, noch in de rigting van mijne Opm., om de juist-
heid van zijne woordverklaringen te betwisten of zelfs te
beoordeelen. Voor een groot gedeelte waren zij mij ge-
heel nieuw, ook voor de overige ontbrak het mij aan gele-
genheid tot verificatie, en ik moest dus, al had ik ook an-
ders gewild, den inhoud wel voor rekening van den S. laten.
Ik heb over 't algemeen slechts den zin, dien ik bij hem

vond, of zoo als ik dien meende te verstaan, op mijne wijze wedergegeven, in de bewoordingen, die zich aan mij als de meest gepaste voordeden, zonder mij door de redactie van den Hr. v. D. te laten binden, maar ook zonder geacht te willen worden, die bepaaldelijk af te keuren in elke bijzonderheid, waarin ik er van afweek. Zoo die afwijkingen eene enkele maal wat dieper in den zin ingrepen, of er iets van eigen meening omtrent een punt van Mal. spraakgebruik lieten invloeyen, „ wilde ik zo ” — ook dit was vooraf gezegd (36, 322) — „ in geen en deele als stellige verbetering aanprijzen, „ maar ze eenvoudig, als zoovele vragen; aan des schrijvers „ meer bevoegd oordeel onderwerpen. ” Met die bescheidene vragen — zoo durf ik ze te meer noemen, dewijl zij zich in 't geheel niet aan de aandacht opdrongen, ja zelfs niet te ontdekken waren, zonder de proeve van den Hr. v. D. nevens de mijne te leggen, en woord voor woord te vergelijken — met die vragen heb ik het volgens den Hr. v. D. „ niet altijd aan 't regte eind gehad ” (Antw. 28, 354). Ik geloof dit gaarne, en kon althans bezwaarlijk verwachten, ze alle toestemmend beantwoord te zien. Enkele Maleische woorden en uitdrukkingen, die ik niet letterlijk aan den Hr. v. D. ontleende, verwerpt hij als slecht of minder goed Maleisch, Javanismen, enz. Het zij zoo: ik zal er niet over twisten, wat inderdaad ook moeilijk zou zijn, ook dan, wanneer zijn magtwoord mij niet zoo dadelijk geheel overtuigt. In ieder geval geldt het geene fouten van zoo groven aard, dat daardoor, onder de aangeduide omstandigheden, het verwijt zou gewettigd worden, van mij, „ met te veel zelfvertrouwen „ op dit terrein gewaagd te hebben ” (Antw. l. c.): een verwijt, hetwelk ik vooral na mijne aangehaalde verklaring niet anders dan onbillijk noemen kan. Die verklaring heeft evenwel misschien niet genoegzaam voorzien in 't geval, waar ik inderdaad niet eens aan gedacht had, dat de Hr. v. D. ook rekenschap verlangen zou van allerlei onbeduidende afwijkingen in de redactie (Antw. 24, 350, vlgg.); waarom ik

bv. in 't artikel *lengah* in een der ophelderende voorbeelden de uitdrukking „zijn zorgeloosheid” vervangen heb door „achteloosheid van den roerganger,” en in een ander voorbeeld voor de uitdrukking „toen hij zorgeloos was,” in de plaats gesteld „terwijl wij in de zorgeloosheid waren.” Elke van die afwijkingen had voorzeker wel hare reden, zoo als ik bv. in 't laatste geval voor het onderwerp van den zin liever den eersten persoon koos, omdat er nog een andere derde persoon in voorkwam; terwijl in 't eerst bedoelde geval het woord *djoeroe-moedi*, „roerganger”, overgenomen was uit het voorafgaande voorbeeld van den Hr. v. D., hetwelk ik dus met het volgende tot één voorbeeld samengetrokken had; maar niet altijd laat zich de oorzaak der afwijking zoo met een enkel woord uitleggen, en die uitlegging kwam ook in mijne Proeve volstrekt niet te pas, daar het mij niet te doen was, om de redactie van den schrijver, waarop ik trouwens geene enkele aanmerking maakte, in al die bijzonderheden te verbeteren, maar ik eenvoudig in mijne redactie de uitdrukkingen bezigde, die mij zelf het best voldeden. Met deze algemeene opheldering hoop ik dan nu ook tot antwoord op alle gelijksoortige vragen van den Hr. v. D. te kunnen volstaan.

Daar ik nu toch begonnen ben, met mijne Proeve van bewerking te bespreken, wil ik maar met een afhandelen, wat ik daaromtrent naar aanleiding van 't antwoord van den Hr. v. D. nog te zeggen heb.

Door *si kaparat* te vertalen door „ongeloovige!” in stede van „die ongeloofige,” heb ik geenszins bedoeld, „den aangewezen persoon te veranderen in een' aangesproken” (Antw. 25, 351) — gelijk genoegzaam blijkt uit het voorbeeld, dat ik van den Hr. v. D. overnam, — maar alleen getracht, zooveel doenlijk het onbepaalde van den uitroep weder te geven, die zoowel op den toegesprokene als op een' ander slaan kan. De bijvoeging van „deugniet” was niet aan 't Jav. woordenboek ontleend, dat ik er niet op nageslagen heb,

maar eenvoudig eene benaderende nabootsing van de Mal. uitdrukking, die door den Hr. v. D. omschreven wordt als „een gewoon scheldwoord van de zachtste soort.”

Van 't woord, *sê-malam* is de etymologie en ware zin mij nu eerst door de opheldering van den Hr. v. D. (27, 353) regt duidelijk geworden, waarop ik dan ook slechts met dankbetuiging antwoorden kan.

Wat het woord *pêtoewah* aangaat, hetwelk de Hr. v. D., en ik op zijn voorbeeld, zou verward hebben met het Arb.

فتوى *fatwâ* of *fotwâ* (Antw. 47, 373), moet ik vooreerst doen opmerken, zonder mij daar in 't minst op te laten voorstaan, dat dit laatste toevallig tot die Arb. woorden behoort, die mij tamelijk wel bekend zijn, — men vindt het gebezigd in het alphabetisch woordenlijstje achter mijne Mal. vertaling v. Ind. Wetten, i, v, اَدْفِسور —, maar dat ik niet wist, dat het, zoo als ik nu van den Hr. v. D. verneem, door de Maleijers volkomen als *pêtoewa* werd uitgesproken, en evenmin een Mal. woord *pêtoewah* kende, schoon wel den vorm *bertoewah* of *bêtoewah*, in den zin van gelukkig in ondernemingen, onk wetsbaar, enz. (*). Den vorm *pêtoe-*

(*) Het grondwoord *toewah* komt in de woordenboeken van Marsden en Roorda van Eysinga alleen voor in de beteekenis van oud, enz. die niet aan dit woord toekomt, maar aan *toeha*, hetwelk in die woordenboeken ontbreekt. Eerst uit de Proeven van den Heer v. D. ken ik de schoone onderscheiding tusschen die twee woorden, die in 't gewone Arb.-Mal. schrift beide geheel op gelijke wijze توه geschreven worden. *Toeha* is ook de oudere, kawi-vorm van het hedendaagsch Jav. *toewa*, oud; en 't Jav.-Mal. *toehan* of *toewan*, heer, naar den vorm te oordeelen veeleer oorspronkelijk Jav. dan Mal., bevat blijkbaar mede het begrip van gevorderden leeftijd, even als het Eur. *seigneur* en 't Arb. *sjeich*. Van 't spraakgebruik van *toewah* vindt men een opmerkelijk voorbeeld, waarvan ik het regt verstand mede eerst aan den Hr. v. D. te danken heb, in Meursinge's *Mal. leesboek voor eerst beginnenden en meergevorderden*, 2de stuk, Leiden 1845, blz. 20, r. 8 v. o., alwaar de Onderkoning van Riouw in een

wah nam ik, als de meeste andere artikelen van de Proeve, eenvoudig op gezag van den schrijver over, en meen dus vrij te mogen blijven van elk aandeel in de aansprakelijkheid wegens den bedoelden misslag, hoe verschoonbaar die ook zijn moge. Daarentegen ben ik ten volle en alleen aansprakelijk voor de wijziging en uitbreiding, die ik aan de verklaring van dien vorm *pêtoewah* gaf, en laat mij die aansprakelijkheid ook gaarne welgevallen, mits men slechts in 't oog houde, dat mijne verandering, even als alle andere in mijne Proeve, die iets meer dan den vorm betreffen, slechts zooveel als een voorstel was, hetwelk ik den schrijver in overweging gaf. Het kwam mij namelijk voor, dat de betekenis van „nuttige, heilzame leering, goede raad,” door hem aan den vorm *pêtoewah* toegekend, gegrond was op eene min gelukkige opvatting van spreekwijzen als die, waarvan hij een paar voorbeelden gaf, en dat die spreekwijzen, in analogie met gelijksoortige in 't Jav., te verstaan waren in een' zin, die zich nader aan dien van 't grondwoord aansloot. Dat het gewaagd is, van 't grondwoord tot de afgeleide vormen, en nog meer, om van 't Jav., tot het Mal. te besluiten, behoeft mij niet herinnerd te worden. Ook zou ik mij wel gewacht hebben, mijne gissing in een eigen woordenboek zonder uitdrukkelijke aanduiding van twijfel op te nemen; maar ik vond er geen bezwaar in, om ze langs de-

---

brief aan den Kapitein Elout berigt geeft van zijn terugkeer van eene voorspoedig volbrachte reis naar *Pahang*, en dien voorspoed, blijkbaar slechts bij wijze van spreken, en geheel in den geest, bij mijne omschrijving van *pêtoewah* bedoeld, dank weet aan den zegen en 't geluk van den Gouverneur-Generaal te Batavia, met de woorden (die ik hier, ten gemakke van den druk, uit het Arb. schrift in 't onze overbreng): „*ma-ka dengan toewah bhagija Toewan Besar Batawi jang maha-bangsawan, sakarang ada-lah kita di dalam Riouw . . . .*” Men vindt hier tevens een voorbeeld van 't gebruik van *dengan*, zoover ik zie volnaakt overeenkomende met den door den Heer v. D. (Antw. 25, 351) gewraakten zin, waarin ik het bezigde.

zen weg aan 't oordeel van den heer v. D. te onderwerpen, en houd het er nog voor, dat zij, indien de gegevens, waarvan ik uitging, juist waren, wel overweging verdienen zou. Om nu nog even terug te komen op den beweerdten misslag, ofschoon ik mij daarbij in geen deele betrokken reken, zou ik toch, alleen in 't belang der zaak, nog willen vragen, wat den heer v. D. nu eigenlijk tot de overtuiging gebragt heeft, dat in de bedoelde spreekwijzen het Arb. woord *فَدْرِي*, en niet, zoo als hij eerst meende, het Mal. *pětoewah* te zoeken is? Stelt het spraakgebruik buiten twijfel, dat in die spreekwijzen wel bepaaldelijk *goede raad*, en niet *zegen* of iets dergelijks bedoeld wordt? Wordt b. v. op het verzoek om *pětoewah* werkelijk eene raadgeving tot antwoord verwacht? In dat geval komt de verklaring uit het Arb., ondanks de vrij aanmerkelijke wijziging, die de oorspronkelijke betekenis en uitspraak beide dan zouden ondergaan hebben, mij inderdaad alleszins aannemelijk voor; te meer, indien het geheele bestaan van een' Mal. vorm *pěrtowah* of *pětoewah* van elders niet blijkt, zooals zich onderstellen laat uit de omstandigheid, dat die vorm in de nieuwe Proeve van den heer v. D. is weggelaten. Maar anders zou ik zeggen, dat in de aangevoerde voorbeelden de verklaring uit het Mal. *toewah* wel zoo goed past; en zelfs indien het bleek, dat het kwestieuse woord daarin geschreven wierd op de wijze van 't Arb. *فَدْرِي*, zou ik de onderstelling niet onnatuurlijk vinden, dat dit veeleer aan eene verwarring in tegenovergestelden zin was toe te schrijven. Ik wil hiermede evenwel niet beweren, dat de laatste uitlegging van den schrijver ongegrond is, maar alleen, dat, hetgeen hij daarover mededeelt, wel aantoon, dat de beweerde misvatting kon plaats hebben, niet dat zij werkelijk plaats gehad heeft.

Voor de waarde van mijne Proeve van bewerking is overigens, gelijk nu wel genoegzaam zal zijn aangetoond, de meerdere of mindere juistheid van de weinige toevallig daarin

voorkomende woordverklaringen tamelijk onverschillig. De hoofdzak is daarbij de vorm, de algemeene inrigting en wijze van behandeling, waarvan zij tot proeve strekt. In dit opzigt verschilt zij, hetzij dan ten goede of ten kwade, zeker vrij aanmerkelijk van die van den heer v. D., en wel inzonderheid door meerdere korthed. Dat dit oogmerk bereikt is, erkent de heer v. D. gereedelijk (Antw. 31, 357). Inderdaad beslaat mijne Proeve met inbegrip van 't register, slechts vijf en eene halve blz., de zijne twaalf, en toch heb ik er mij op toegelegd, niets weg te laten, wat maar eenigzins als ter zake dienende zou kunnen beschouwd worden. Mag er nogtans hier of daar iets zijn uitgevallen, daarentegen heb ik mij enkele malen ook eenige uitbreiding veroorloofd, waarvan de heer v. D. de noodzakelijkheid of doelmatigheid in twijfel trekt, en doet hij (Antw. 19, 345) opmerken, dat ik niet altijd, waar dit mogelijk was, de door mij voorgestelde verkortingen heb aangewend. 't Is misschien mijne schuld, dat de heer v. D. mij niet beter begrepen heeft: anders had hij in die schijnbare inconsequenties slechts het bewijs gezien, dat ik, zoo als in mijne Opm. (11, 297) gezegd is, „verre was van eene „overdrevene karigheid te willen aanprijzen”, dat ik geen angstvallig beknibbelen van elk maar eenigzins misbaar woord beoogde, maar integendeel liever een woord meer gebruikte, dan strikt genomen noodig was, als ik er voor duidelijkheid, volledigheid of anderszins maar eenig voordeel in meende te zien. Zoo is in sommige gevallen de reden, waarom ik geene algemeene benaming of verkorting bezigde, eenvoudig daarin gelegen, dat in 't Ned. een gebruikelijk woord of spreekwijze voorhanden was, die zich bijzonder eigenaardig leende tot het wedergeven van dezen of genen vorm van 't Mal. woord; terwijl ik elders, waar ik tot eene omschrijving mijne toevlugt had moeten nemen, liever gebruik maakte van den kunstterm, waarin alles opgesloten lag, wat ik ter verklaring zeggen kon. Om daarvan evenwel voor ieder bijzonder geval naauwkeurig rekenschap te moeten geven, zou wat veel

gevergd zijn. Ik zal mij dan ook niet verdiepen in de vraag, of ik voldoende redenen had, om b.v. in 't eerste artikel *atjap* onder de beteekenissen van 't grondwoord voluit op te noemen: „ *het onder water staan*, enz.; *overstroming*,” in stede van, zoo als de heer v. D. verwachtte, die beteekenis aan te duiden door de verkorting *n. a.* (*nomen actionis*, naamwoord der handeling), maar alleen zeggen, dat de heer v. D. zich zeer vergist, wanneer hij daaruit afleidt (Antw. 14, 340), dat ik aan de benaming *n. a.* eene meer beperkte beteekenis hecht, dan die hij voor de ware houdt. Die onderstelling geeft hem aanleiding tot een vertoog van bijna vier blz. met vijf aanhalingen uit De Sacy, Von Humboldt, T. Roorda en Gaspari, om mij te overtuigen, dat „ *het onder water staan* wel degelijk een *n. a.* is”. Hij had die moeite gerust kunnen sparen; want ik heb er geen oogenblik aan gedacht, om het van die benaming uit te sluiten. Maar, al had ik dit werkelijk bedoeld, wat zou het dan geweest zijn? Al zijne aanhalingen bewijzen, zoover ik zie, niets dan dit, dat „ *het o. w. s.*” een naamwoord is, en wel een van die naamwoorden, die in 't *Arabisch* worden vertegenwoordigd door den grammatikalen vorm, die bij de Arb. grammatici *اسْمُ الْفِعْلِ* in 't Latijn *nomen actionis* heet, ook dan, wanneer er niet zozeer eene handeling, als wel een toestand of hoedanigheid door wordt uitgedrukt. Maar wat hebben wij hier in 't bijzonder met de *Arabische* spraakkunst te maken, en met welk regt noemt de heer v. D. het Arb. „den oorsprong,” waartoe ik had moeten „teruggaan”, om de ware beteekenis van de benaming *n. a.* te leeren kennen? Ongaarne zou ik hier eene verwarring van begrippen vermoeden, die op den Arb. oorsprong van 't Mal. schrift zou gegrond zijn; maar voor beteekenis v. *nomen actionis* had men mij even goed naar de Chinesche of Mexikaansche als naar de Arb. spraakkunst kunnen verwijzen. Ik heb die benaming dan ook niet aan de *Arb. spraakkunst* ontleend, maar, als zoovele andere voor 't

Mal. woordenboek voorgestelde namen, „aan de algemeene „taalkundige terminologie” (Opm. 13, 299); en zoo deze geacht kan worden, de willekeur genoegzaam te wettigen, die er in gelegen is, om onder *n. a.* ook woorden te begrijpen, die eigenlijk geene handeling uitdrukken, volgt daaruit nog geenszins, dat het eene fout of bewijs van onkunde zou zijn, om het gebruik van dien term in de Mal. spraakkunst tot den eigenlijken zin van 't woord te beperken.

De middelen, die ik aan de hand gaf, om noodeloozen omslag te vermijden, hebben slechts ten deele den bijval van den heer v. D. mogen verwerven. Hoever hij daarin gaan wil, is, behalve uit zijn Antw. zelf, nader op te maken uit de nieuwe Proeve van bewerking, aan dat Antw. toegevoegd. Daar die proeve echter wel dezelfde artikelen bevat als de beide vorige, maar tusschen andere verspreid, en bovendien met eenige wijzigingen, hier en daar (bv. in 't artikel 8, 5) met wezenlijke uitbreiding van den inhoud, laat de verandering, die daarbij in de verhouding van beknoptheid tusschen de bewerking van den heer v. D. en de mijne ontstaan is, zich moeijelijk schatten. Ik geloof evenwel te mogen aannemen, dat, zoo zijne eerste proeve den dubbelen omvang van de mijne had, de nieuwe bewerking bij gelijken inhoud ligt nog wel anderhalfmaal zooveel ruimte zal innemen als die, welke ik voorstelde. Dat het woordenboek dientengevolge waarschijnlijk ook wel de helft meer zal kosten, dan indien het op de wijze van mijne proeve wierd ingerigt, durf ik nauwelijks meer aanroeren, nadat een vlugtige wenk in dien geest, in mijne Opm. voorkomende (10, 296: dat van de beknoptheid „zoowel de spoedige voltoojing als de matigheid, „van den prijs en 't gemak van den gebruiker voor een groot „gedeelte afhangt”), door den heer v. D. met zoo voorname minachting bejegend is (Antw. 9, 335; 23, 349). Maar wanneer hij (31, 357) mijne inrigting „uitmuntend” acht „voor „het gebruik van geleerden en taalliefhebbers, die van 't Mal. „eene bepaalde studie maken, maar voor het gros der ge-

„bruikers minder doelmatig”, de zijne daarentegen „veel gemakkelijker en daarom voor algemeen gebruik doelmatiger” (34, 360); wanneer hij (9, 335) de overtuiging uitspreekt; „dat de groote meerderheid der gebruikers die grootere gemakkelijkerheid gaarne met eenige centen zal willen betalen”; vrees ik, dat menigeen, die welligt, na vlugtige vergelijking van onze proeven of na oppervlakkige beschouwing van 't afschrikkend tafereel, door den heer v. D. van mijne inrigting opgehangen, thans bereid is, om zijne meening toe te juichen, later bij 't gebruik van 't Woordenboek in twijfel geraken zal, of hij voor die weinige centen (?) werkelijk zooveel gemak heeft aangewonnen, als hem beloofd was. Wien toch is 't onbekend, dat vooral bij een woordenboek het gemak van den gebruiker, *ceteris paribus*, omgekeerd evenredig is aan den omvang? De heer v. D. zegt wel (9, 335), dat het grooter aantal vellen druks niet noodwendig meerdere lijvigheid ten gevolge heeft; maar dit vereischte wel eenige opheldering, aangezien er geene reden schijnt te bestaan, om voor het woordenboek, op de wijze van den heer v. D. ingerigt, eene dunnere soort van papier aan te nemen dan ingeval van meer beknopte bewerking. En zou dan een woordenboek, waarvan de helft of een derde wordt ingenomen door zaken, die niets wezenlijks tot den inhoud bijdragen, en alleen tot meerder gemak dienen, niet veel kans hebben, om dat doel voorbij te loopen? Zou eene inrigting, die dat overtollige deel tracht uit te sluiten, niet ook uit het oogpunt van 't gemak eene gunstige overweging verdienen? De uitkomst van die overweging moet natuurlijk afhangen van de meerdere of mindere bruikbaarheid van de voorgestelde middelen van bekorting; doch alvorens uit dat oogpunt nog het een en ander in 't midden te brengen, heb ik gemeend, in 't algemeen te moeten herinneren, dat elke aanwinst van gemak, die ten koste van de beknoptheid verkregen of beoogd wordt, daardoor alleen reeds een wezenlijk ongemak met zich brengt.

De heer v. D. verklaart zich in zijn Antw. (5, 331) bereid ;

om éenige afgeleide vormen, wier vermelding overbodig geacht wordt, weg te laten, doch meent den conjugativen vorm met *me* — ook bij de afgeleide verbale vormen met — *kan*, — *i*, *per—kan*, *per—i* te moeten behouden. De reden, die hij daarvoor aanvoert, beaam ik ten volle, en zou die vormen ook niet willen missen, gelijk duidelijk genoeg uit de betrokkene plaats van mijne Opm. (5, 291) blijkt, waar ik voorstelde, de vormen *mengatjapkan*, *mengatjapi* te vermelden, maar *atjapkan* *atjapi* als in de vorige reeds van zelf begrepen, weg te laten.

Ten andere had ik voorgesteld (ib.), de herhaling van afgeleide vormen op hunne eigene alphabetische plaatsen te beperken tot die, wier afleiding eenigzins twijfelachtig schijnen kon. De heer v. D. stemt ook hierin toe (4, 330), onder opmerking echter, dat „het nimmer zijn voornemen was, zoo „als ik scheen te onderstellen, om ook vormen als *mendapatkan*, „*pendapatan* op de *m.* en *p.* te herhalen!” Tot die „onder- „stelling” had ik, dunkt mij, voldoende grond in de eigene woorden van den heer v. D. (Ontw. 7, 541), dat „voor minge- „oefenden alle door de praefixen م en ف gevormde woor- „den ook op hunne alphabetische plaatsen zouden worden „bekend gesteld”.

Insteede van, gelijk ik voorstelde (Opm. 6, 392), homonyme woorden in 't Woordenboek te onderscheiden door Romeinsehe cijfers, b.v. دندغ I^o. *gedroogd vleesch*; II°. *wal, muur*, wil de heer v. D. (Antw. 6, 332) de uiterlijke overeenkomst tusschen zulke woorden, die in beteekenis niets met elkander gemeen hebben, geheel buiten aanmerking laten, en ze als geheel verschillende woorden op de gewone wijze op elkander laten volgen. Ik erken, dat het zijn nut heeft, om allen schijn van vereeniging tusschen zulke woorden te vermijden. Dit kan evenwel zeer wel geschieden, zonder het doel van mijn voorstel op te offeren, om namelijk dengeen, die een van de homonymen in 't Woordenboek opzoekt, en wellicht het verkeerde het eerst aantreft, terstond te waarschuwen, dat er nog een ander woord van denzelfden vorm bestaat. Men behoeft

tot dat einde slechts de schrijfwijze van den Heer v. D. met de mijne te verbinden en te schrijven:

دندغ I°. gedroogd vleesch. . . . .

دندغ II°. wand, beschot (zoo als de heer v. D. mijne vertaling verbetert.) . . . . .

Op het hier gebezigde voorbeeld دندغ maakt de heer v. D. de aanmerking, dat het in de eene beteekenis *dinding*, in de andere *dendeng* luidt. Dit was mij niet bekend, doch maakt het gekozen voorbeeld niet onbruikbaar, daar toch de woorden in 't Woordenboek niet naar den klank, maar naar den vorm gerangschikt zijn en opgezocht worden. Zelfs dan, wanneer men met den heer v. D. de *anka imala* aanneemt om dat onderscheid ook in 't schrift kenbaar te maken, baat dit nog niet bij de lezing van een Maleisch geschrift, waarin die onderscheiding niet bestaat; want wie daarin دندغ aantreft, kan nog niet weten, of het *dinding* of *dendeng* luiden moet. Ik zou dus in 't stelsel van den heer v. D. schrijven دندغ

I°. دندغ, *dinding*, wand, beschot; دندغ II°. دندغ *dendeng*,
gedroogd vleesch.

Voorts verklaarde ik (7, 293) het nut niet in te zien van de cijfers, waarmede bij iederen afgeleiden vorm door den S. verwezen wordt naar de algemeene lijst van afgeleide vormen in de Inleiding van 't Woordenboek. Wat hij daaromtrent in zijn Antw. (7, 333) aanmerkt, komt mij wel niet zeer afdoende voor; maar de zaak is van te weinig beteekenis, om er nader op aan te dringen; wat ik minder doen wil, nu de bedoelde cijfers, volgens de nieuwe proeve van bewerking, tevens dienstbaar gemaakt zullen worden aan de onderlinge verwijzing tusschen verschillende derivata van één grondwoord. Alleen moet ik op de opmerking van den heer v. D., dat, indien de verwijzing naar de lijst in de Inleiding overbodig ware, die lijst zelve het ook zou zijn, hetgeen nogtans door mij niet beweerd is, antwoorden, dat ik in zijn stelsel, wanneer elke afgeleide vorm te zijner plaatse voldoende verklaard wordt, inderdaad ook in

die voorafgaande lijst geen ander nut zie, dan in zoover zij den mingeoefende helpen kan, om van een' afgeleiden vorm, dien hij in 't Woordenboek opzoeken wil, het grondwoord te herkennen, waarop het te vinden is. Zeker had ik niet verwacht, dat hij met die lijst in de Inleiding zulke uitgestrekte bedoelingen had, als nu schijnt te blijken, en daarin bijzonderheden van vergelijkende taalkunde wilde opnemen, als die omtrent de Balinesche en Kawi-uitgangen, waarvan de Mal. *anda* afkomstig of waaraan die verwant is. Ik erken ten volle het belang van zoodanige vergelijkingen; in de Spraakkunst zal ik er gaarne vele ontmoeten; en zoo de S. in afwachting, dat die verschijnen kan, ons reeds in de Inleiding van 't Woordenboek bij voorraad het een en ander van dien aard wil mededeelen, zal ik mij wel wachten, daar iets tegen in te brengen. Maar als de cijfers, in 't Woordenboek zelf bij elk der derivata geplaatst, alleen dienen moeten, om te verwijzen naar de plaats, hetzij dan in de Inleiding of in de Spraakkunst, waar dergelijke bijzonderheden te vinden zijn, kan ik dit, hoe onschadelijk dan ook, niet anders dan zonderling vinden. Wat zou men zeggen van een Nederduitsch woordenboek, waarin b.v. bij ieder woord op *ing* of bij iederen meervoudigen vorm op *en* of *s* een cijfer stond, om den gebruiker in de gelegenheid te stellen, de geheele geschiedenis van zulk een' uitgang in verwante talen te vernemen? Ook dit zou voorzeker „aan hen, die de taal meer dan „oppervlakkig wenschen te leeren kennen, niet onverschillig zijn”; maar de behoefte aan die kennis heeft niets gemeens met het doel, waarvoor men een woord in 't woordenboek pleegt op te zoeken, en zal zich ook niet juist dan doen gevoelen, wanneer men zulk een woord ontmoet.

Het gebruik van die cijfers staat overigens in naauw, schoon niet onafscheidelijk verband met de streng stelselmatige afscheiding en rangschikking der afgeleide vormen van ieder grondwoord, door den heer v. D. aangenomen, en welke ik (Opm. 7, 293), ter bevordering „niet alleen van de beknoptheid, maar „ook van de duidelijkheid en 't behoorlijk overzicht over het

„geheele begrip des woords”, wenschte vervangen te zien door „eene meer vrije en tevens meer zaamgedrongene behandeling van 't grondwoord met al zijne afleidingen.” Wat ik daaromtrent verder aanvoerde, wordt door den heer v. D. (Antw. 10, 336, vlgg.) ten deele beaamd, ten deele wedersproken, over 't geheel echter verkeerd begrepen. Immers, hij leidt er uit af, dat ik als algemeenen stelregel voor de inrigting van een etymologisch woordenboek heb willen „aanbevelen” (Antw. 14, 340, r. 14), om in de verklaring der woorden van 't meest abstracte tot het meer concrete over te gaan; hij verklaart in zijne proeve getracht te hebben, dien regel zooveel mogelijk op te volgen, en beweert, dat ik zelf, hetzij uit achteloosheid of uit eene min juiste voorstelling van 't abstracte en concrete, er nu en dan tegen gezondigd heb. Het lag evenwel volstrekt niet in mijne bedoeling, dien regel aan te bevelen, of den heer v. D. te verwijten, dat hij hem niet in acht genomen had. Integendeel heb ik juist willen aantoonen, dat zulk eene streng stelselmatige rangschikking, hoe wenschelijk ook, indien zij zuiver kon worden volgehouden, in de werkelijkheid ernstige bezwaren ontmoette. Hetgeen ik zeide aangaande 't ideaal van een etymologisch woordenboek, had dan ook, blijkens de woorden „ware 't mogelijk . . . enz.”, betrekking op een' denkbeeldigen staat van zaken, dien ik slechts voor een oogenblik onderstelde, om van daar te komen tot de meer practische beschouwingen, waar het mij eigenlijk om te doen was, en die geacht kunnen worden te beginnen op blz. 8, 294, r. 13, met de woorden: „maar zulk eene verklaring wordt niet zelden be- „moeijelijkt. . . .” De zin van de geheele plaats komt hierop neder. Dewijl wij in 't Hollandsch geen' grammatikalen vorm bezitten, die 't begrip, hetwelk een Mal. grondwoord met al zijne afleidingen gemeen heeft, zoo zuiver van alle bijbegrippen en logische verhoudingen zou kunnen wedergeven, als het in 't Mal. gemeenlijk door het grondwoord zelf wordt uitgedrukt; dewijl wij dat begrip slechts kunnen uitdrukken in de bijzondere verhoudingen, door het werkwoord, het zelfstandig of bijvoe-

gelijk naamwoord enz. vertegenwoordigd; dewijl bovendien, wanneer het begrippen geldt, wier verklaring eene meer omslagtige omschrijving vordert, die omschrijving in 't Hollandsch nu eens gemakkelijker in den vorm van 't werkwoord, dan in dien van 't naamwoord of anderszins geschiedt, en diensvolgens „zich niet altijd volledig en duidelijk in de verklaring „van 't grondwoord vereenigen laat, maar soms gevoogelijker „aan een' afgeleiden vorm verbonden of over verschillende vor- „men verdeeld wordt”, zoo schijnt het „doelmatiger, het „grondwoord met zijne afleidingen meer als een zamenhangend „geheel te behandelen, en de opeenvolging der verschillende „vormen, zonder ongeregelde willekeur, eenigzins naar de „behoefte van ieder woord te regelen, dan zich daarin aan „eene onveranderlijke volgorde te binden, en iederen afge- „leiden vorm afzonderlijk te verklaren.” De heer v. D. blijft het laatste verkieslijk achten, en erkent het gewigt niet van de bedenkingen, die ik daartegen opperde. Ik heb dan ook van dat gewigt niet zulk een hoog denkbeeld, of ik houd mij overtuigd, dat ook met de methode van den heer v. D. een zeer goed woordenboek kan geleverd worden, gelijk trouwens uit zijne nieuwe proeve weder ten volle blijkt; en zoo hij zich bij die methode het best bevindt, kan ik hem geen ongelijk geven, dat hij er zich aan houden wil. Om evenwel den aard van mijne bedenking beter te doen begrijpen, doe ik nog opmerken, dat bv. de spreekwijze, waarmede wij ons in 't Ned. plegen te behelpen, om het begrip van eene handeling in den vorm van een naamwoord te brengen, wanneer daarvoor geen bepaald woord in gebruik is, door namelijk vóór de onbepaalde wijs het bepalend lidwoord te plaatsen (als *het lezen, het van zich afslaan*), mij eensdeels weinig geschikt voorkomt tot vertegenwoordiging van 't zuiver abstract begrip van een verbaal naamwoord, en ten andere uiterst hinderlijk en onhandelbaar in langere omschrijvingen, zoo als dikwijls noodig zijn, om een

Mal. woord behoorlijk te verklaren (*); dat ik voor mij dan ook het gebruik van die noodhulp liefst zooveel mogelijk vermijden en beperken zou, daarom vooral in die menigvuldige gevallen, waarin 't Mal. grondwoord meer bepaaldelijk in de verhouding van verbaal naamwoord tot het werkwoord staat, veelal liever de verklaring aan 't werkwoord verbinden, en waar één en dezelfde vorm (zoo als bv. *atjap*, grondwoord) beide beteekenissen in zich vereenigt, liever de verklaring in den vorm van de onbepaalde wijs voor opstel-

(*) Soms tijds moet daarbij het subject of het object van de handeling worden aangeduid, en dan kan dit bij de bedoelde constructie gewoonlijk niet anders geschieden dan door de benaming, hetzij van 't subject of van 't object, door middel van 't voorzetsel *van* bij 't verbaal naamwoord te voegen, hetgeen soms eene opzettelijke toelichting noodzakelijk maakt, om verwarring te voorkomen. Men zie b. v. in de nieuwe Proeve van bewerking van den heer v. D. (blz. XLV) deze verklaring van *pantik*: „het wrijvend slaan van (tr.) of met (intr.) een hard ligchaam tegen een ander, zooals b. v. staal (tr.), of met staal (intr.) tegen steen, het schielijk wrijven van (tr.) of met (intr.) een hard ligchaam over een ander, zoo als b. v. een' lucifer (tr.) of met een' lucifer (intr.) over eene ruwe vlakke. — a. *Memantik*, wrijvend slaan, schielijk wrijven (tr. en intr. als bij r.)” — Ik weet waarlijk niet, of ik die herhaalde onderscheiding van *tr.* en *intr.* hier wel versta. Strikt genomen, kan er, geloof ik geen andere zin aan gehecht worden dan deze, dat *pantik* in beide gevallen de daad beteekent van dengeen die wrijft, maar 1°. in *transitiven* zin, met het voorwerp, dat hij op het andere wrijft, als dadelijk *object* (*régime direct, accusatief*), 2°. *intransitief*, met dat voorwerp als *werktuig*, zonder eigenlijk object. Ik kan mij evenwel moeilijk voorstellen, hoe dat onderscheid zich in 't spraakgebruik van 't grondwoord openbaren zou. Is het dus wellicht aldus te verstaan, dat *pantik* 1°. de daad van dengeen, die wrijft, 2°. de beweging van 't gewreven of wrijvende voorwerp beteekent? Dan zou er m. i. veel eer omgekeerd moeten staan: „het wrijvend slaan (intr.) van of (tr.) met een hard ligchaam . . . enz.” Maar dan zou ik voor mij nog de voorkeur geven aan eene redactie als de volgende: „*panantik*, n. a. van *memantik*, wrijvend slaan, schielijk wrijven, a. intr. van een hard ligchaam tegen een ander, b. v. van staal tegen steen, of van een lucifer over eene ruwe oppervlakte; b. tr., een hard ligchaam op die wijze tegen of over een ander wrijven.”

len, om het gebruik van denzelfden vorm (als verbaal naamwoord) slechts met een enkel woord of teeken aan te duiden. In andere gevallen zal zich daarentegen een zelfstandig of bijvoegelijk naamwoord beter leenen, om het begrip van 't Mal. woord in 't Holl. weder te geven, en behoeven wij voor de verbale of andere verhoudingen van dat begrip omschrijvingen of afgeleide vormen, die ik dan bij voorkeur zou laten volgen. Wil men zich evenwel aan alle dergelijke omstandigheden ook niet bekrennen, nogtans zal men bezwaarlijk streng kunnen vasthouden aan 't beginsel, om elk derivatum op zich zelf geheel volledig te verklaren, of men zou veel verliezen van een der voornaamste voordeelen, die de etymologische inrigting aanbiedt door de vereeniging van een aantal woorden, die 't zelfde begrip gemeen hebben, en zich dus onderling ophelderen. Het komt mij dan ook voor, dat de heer v. D. in zijne Proeve van dit voordeel meer partij getrokken heeft, dan het bedoelde beginsel eigenlijk toeliet. Wel heeft hij zich somtijds ten behoeve van dat beginsel de omslagtigste herhalingen getroost, zoo als bv. in 't artikel *pelihara*, (blz. XLII), waar men eerst het grondwoord verklaard vindt door: „het hoeden, „het behoeden, het sparen, het beveiligen, het beschermen, „het bewaren, het aan zich houden, het zorg dragen, het „koesteren, het grootbrengen, het fokken, het kweeken, „het besturen, het handhaven;” vervolgens het werkwoord door juist dezelfde rij van woorden zonder het lidwoord, en later nog eens nagenoeg dezelfde woorden met den uitgang *ing* gebezigd tot verklaring van den vorm op —*an*. Doch, behalve dat die herhaling meermalen uitgespaard wordt door een „enz.” of eene verwijzing van den eenen vorm naar den anderen — wat ik natuurlijk niet als eene inbreuk op het beginsel wil hebben aangemerkt —, vindt men ook niet zelden zonder zoodanige verwijzing bij den eenen vorm dit, bij den anderen dat woord of voorbeeld of trekje ter opheldering of aanvulling bijgevoegd, dat toch bezwaarlijk kan

geacht worden, daarop uitsluitend betrekking te hebben; en, zoo men al kan toegeven, dat bij elken vorm het noodige gezegd is, om dien in den onderscheiden samenhang, waarin hij kan voorkomen, behoorlijk te verstaan, het is toch niet te ontkennen, dat men dikwijls meer voldoende opheldering vinden zal, door ook de verwante vormen te raadplegen. Om bv. bij 't woord *pelihara* te blijven, zoo kan dit grondwoord voorkomen in een' samenhang, waarin het beter dan door alle boven aangehaalde omschrijvingen zal worden toegelicht door het voorbeeld, dat bij den verbalen vorm staat: „*memelihara koeda*, paarden houden". Mogt op dit voorbeeld ook wat zijn aan te merken, het zal toch wel volstaan, om mijne opmerking toe te lichten, en heeft niet ten doel, om er de juistheid van te bewijzen. Het ligt trouwens in den aard van de zaak, dat menig voorbeeld en menige omschrijving, ofschoon meer bepaald bestemd tot opheldering van dezen of genen vorm, tevens het algemeen begrip van 't woord helpt toelichten; en wilde men daarvan geen gebruik maken, wilde men de verklaring van iederen vorm op zich zelf zóó volledig hebben, dat het raadplegen van de verwante vormen er niets toe kon bijdragen, dan zou men vooral in 't gebruik der voorbeelden nog vrij wat omslagtiger moeten worden. Ik voor mij zie er ook zooveel kwaad niet in, dat de gebruiker van 't Woordenboek ondersteld worde, zoo als men zegt, „wat verder te kijken dan zijn neus lang is", mits die onderstelling duidelijk op den voorgrond sta, en niet de geheele inrigting van 't Woordenboek, de scherpe afscheiding en wat dies meer zij, schijne aan te duiden, dat de volledige verklaring van iederen vorm uitsluitend bij dien vorm zelf te zoeken is.

Het voorstel, om zekere herhaaldelijk voorkomende taalkundige vormen en verhoudingen in 't Woordenboek door algemeene benamingen en verkortingen te vertegenwoordigen (Opm. 12, 298 — 14, 300), ontmoet bij den heer v. D. niet wei-

nig bezwaar. Vooral daartegen zijn die schrikwekkende voorstellingen van de onhandelbaarheid van een woordenboek als het door mij aangeprezene, waarvan ik boven (blz. 16) ge- waagde, gerigt. Ik moet weder, om niet genoodzaakt te zijn, geheele bladzijden over te laten drukken, onderstellen, dat de lezer de betrekkelijke plaats van den heer v. D. (Antw. 31, 357 vlgg.) vóór oogen of vóór den geest heeft. Men vindt daar (32, 358, gelijk mede op blz. 9, 335) gewag gemaakt van „meer dan tachtig” afleidingsvormen, die, behalve een aantal verhoudingen van beteekenis, in mijn stelsel elk een' eigen kunstterm en een eigen teeken zouden moeten hebben; en de gedachte, om zulk eene lijst te moeten van buiten leeren, alvorens in 't Woordenboek te regt te kunnen, of ze onder 't gebruik telkens te moeten raadplegen, is zeker wel geschikt, om menigeen zelfs van de proefneming af te schrikken, waarvan de ongelukkige afloop door den heer v. D. t. a. p. geschetst wordt. Ik beken dan ook gaarne, dat ik mij de zaak zoo erg niet had voorgesteld, en veeleer-meende, dat het lijstje van „benamingen en verkortingen”, vóór mijne proeve van bewerking geplaatst, ofschoon er niets anders in was opgenomen, dan in de proeve zelve te pas kwam, echter, althans wat de vormen betreft, niet zeer veel aanvulling behoeven zou, om voor het Woordenboek aan 't oogmerk te voldoen. De bewering van den heer v. D. noopte mij om de voorhandene Mal-spraakkunsten eens te raadplegen, maar ik vond daar inderdaad slechts weinige afleidingsvormen (ofschoon daaronder eenige van de voornaamste, zooals die op *-an*, *ber-an*, de verdubbeling, enz.), die in mijn lijstje ontbraken. Hierdoor te meer nieuwsgierig geworden naar de lijst van meer dan tachtig vormen, die de heer v. D. noodig acht, en die hij binnen kort in dit tijdschrift denkt bekend te maken (11, 337), heb ik inmiddels beproefd, die lijst voor mij zelf uit zijne tegenwoordige Proeve zamen te stellen, doch ze langs dien weg op verre na niet volledig kunnen krijgen. Die proeve bevat, zoo ik wel geteld heb, 118 artikelen, d. i. verklaarde grondwoorden

met of zonder afleidingen — de bloote verwijzingen natuurlijk niet medegerekend —; die artikelen zijn uit alle of bijna alle letters van 't alphabet genomen, en bij elken afgeleiden vorm staat, gelijk gezegd is, het nommer van de lijst. Welligt zal hier of daar bij de bewerking van 't Woordenboek nog een enkele afleidingsvorm bij te voegen zijn, maar over 't algemeen vind ik geene reden, om te verwachten, dat daartoe veel aanleiding bestaan zal. Van de 118 woorden nu zijn er 46 zonder derivata; onder de 72 andere vond ik van de meer dan tachtig nommers slechts 22 vertegenwoordigd, waarvan zeven, die slechts eenmaal voorkwamen. Één vorm, die in de Proeve niet voorkomt, vond ik nog in 't Antw. zelf (8, 334) vermeld, namelijk no. 72, den vorm op *-da*. Alle overige, die ongeveer zestig zullen moeten bedragen, blijven nog geheel in 't duister, en zullen eerst door de toegezegde lijst bekend worden. Dat zij in 118, als op de greep genomene, artikels van 't Woordenboek niet eenmaal voorkomen, geeft zeker wel eenig regt om te twifelen, of er vele onder zijn, die mijne lijst van benamingen en verkortingen zouden moeten vergrooten. Daarmede is nog in 't geheel niet gezegd, dat de lijst van den heer v. D. niet met volle regt uit tachtig of meer nommers zou kunnen bestaan: dit moet afhangen van de wijze waarop, en het doel waarvoor zij is ingerigt. De vraag is hier slechts, in hoever de heer v. D. regt had, dat getal van meer dan tachtig als een schrikbeeld tegen mijne inrigting te bezigen, en uit dat oogpunt geloof ik, dat het billijkerwijze ten minste tot de helft, en waarschijnlijk tot een getal van hoogstens 25 à 30 behoort te worden teruggebracht. Onder de 23 nommers toch, die mij van de lijst van den heer v. D. zijn bekend geworden, vind ik reeds eenige voorbeelden van één' en denzelfden vorm, die onder verschillende nommers voorkomt, b.v. het praefix *pe*, zonder nasaalvorming onder no. 45 en 47 (*), met na-

(*) Van 47 vind ik slechts twee voorbeelden, onder *rèttjik* en *rindjis*, waar de omstandigheid, dat het grondwoord met *r* begint, ten gevolge heeft, dat men niet met zekerheid zien kan, of het praefix *pe* of *per* is;

saalvorming onder 45 en 61; den vorm *ka-an* onder no. 31 en 44. Ik wil gaarne aannemen, dat die onderscheiding voor den heer v. D. goeden grond had in verschil van beteekenis of anderzins; maar, wanneer men, zoo als in mijne proeve geschied is, afzonderlijke benamingen en verkortingen heeft voor den vorm en voor de beteekenis, komt het niet te pas, de eerste nog te vermenigvuldigen voor verschillen, die alleen op de laatste betrekking hebben. In dit stelsel zou daarentegen no. 45, praefix *pe* met of zonder nasaalvorming, noodwendig in twee verschillende vormen moeten gesplitst worden, waarvan dan de tweede met no. 47 zou zamenvallen (*). Voorts zijn er onder

want ook de vorm no. 3, met praef. *per*, komt onder diezelfde woorden; geheel op dezelfde wijze, met ócne *r*, geschreven voor (*perettjik*, *perindjis*). Ik onderstel intusschen, dat met no. 47 de vorm met praef. *pe* en niet *per* bedoeld is; mogt dit laatste evenwel het geval zijn, dan zou no. 47 niet met 45, maar met 3 zamenvallen.

(*) Uit hetzelfde oogpunt kan ik voor mij—om dit in 't voorbijgaan op te merken — in de gelijkheid van beteekenis tusschen de verbale vormen met en zonder nasaalvorming na 't praefix *me*, en tusschen de vormen met *ber-* en *be-* geen' voldoende grond vinden, om de onderscheiding tusschen die vormen te doen wegvallen, zoo als de heer v. D. (Antw. 36, 362) voorstelt; ofschoon zij in zijn stelsel, wanneer de vormen steeds voluit geschreven worden, voorzeker met volle regt onder hetzelfde nummer verenigd worden. Bij 't gebruik van benamingen of teekens tot aanduiding van de vormen dient men evenwel dat verschil in vorm wel in aanmerking te nemen, tenzij men het door de euphonische wetten, waarvan het afhangt, genoegzaam bepaald acht, om geene aanwijzing in elk bijzonder geval te behoeven. Deze zou dan ook, strikt genomen, wel kunnen gemist worden, behoudens enkele gevallen van uitzondering (zoo als bv. *bërapa*, waarvan de heer v. D. (blz. XVIII) beide vormen *bërberapa* en *bèbërapa*, zelfs met onderscheid van spraakgebruik, aanvoert); en dit zou het voordeel hebben, van de voornaamste moeilijkheid, die m. i. in mijne lijst voor den gebruiker te vinden is, nam. het uiteenhouden van vier verschillende verbale, transitive en causative vormen, onderling alleen door cijfers onderscheiden (vb. 1, vb. 2, vb. 3, tr. 1, tr. 2, enz.), weg te nemen, door dat getal tot twee terug te brengen, en eenvoudig te onderscheiden vb. tr. en ct., (of vb. 1, tr. 1, ct. 1), onmiddelijk van 't grondwoord, en vb. 2, tr. 2, ct. 2, van den vorm met praef. *per* of *pe* afge-

de bedoelde 23 vormen nog eenige (b.v. no. 35, *kēmērättjik*, *gēmēröttjik*, *-rēntjik*, of *-rūtjik*, van *pěrtjik*; no. 69, het praef. *para*; no. 72, het suffix *da*), die waarschijnlijk in 't geheele Woordenboek slechts enkele malen zullen voorkomen, althans zoo zelden, dat zij gevoegelijk zonder bijzondere kunsttermen of teekens kunnen blijven, en bij de vraag van de meerdere of mindere geriefelijkheid van de door mij voorgestelde inrigting niet in aanmerking verdienen te komen. Dit laatste is eigenlijk ook het geval met al die vormen (zoo als in mijn lijstje de vormen *per-*, *pe-*, *per-an*, *pe-an*, *ka-an*), welke niet door benamingen, maar eenvoudig door de aanhechtsels zelve, die onmiddellijk en zonder eenige verandering met het grondwoord te verbinden zijn, worden aangeduid; maar voor vormen, die zeer dikwijls voorkomen, heb ik die wijze van uitdrukking slechts als noodhulp gebezigd, en zou er, waar dit kon, liever bruikbare benamingen voor in de plaats gesteld zien. Zoo lang dit echter niet gelukt is, zal het aantal benamingen en verkortingen, dat men voor de vormen zou hebben te onthouden, waarschijnlijk wel hoogst onbeduidend blijven. Trouwens aan dat grooter of kleiner aantal is m. i. zooveel niet gelegen als aan den aard van de gebezigde benamingen en teekens. Een twintigtal vormen, door bloote cijfers vertegenwoordigd, zoo als in 't Arb. woordenboek van Freytag de vormen van 't werkwoord, vordert voorzeker vrij wat meer van 't geheugen dan een veel grooter aantal benamingen of teekens doen zou, die in eenig kennelijk of ligt te onthouden verband staan met de aangeduide zaken. Bovendien, wanneer men spreekt van de geringe mate van kennis van de Mal. taal, die bij de meerderheid van gebruikers, waarvoor het Woordenboek bestemd is, ondersteld mag worden, dient men daarbij wél onderscheid

---

leid. Ook zou ik niet ongeneigd zijn, om naar het voorbeeld van den heer v. D. de vormen **vb**, **ct**, **tr**. meer onmiddellijk met het grondwoord, en **vb**, **2**, **ct**, **2**, **tr**, **2**, op dezelfde wijze met den vorm met praef. *per* of *pe* te verbinden, wat de zaak misschien nog eenvoudiger maken zou.

te maken tusschen twee soorten van onkundigen: dezulken namelijk, die, zoo als in Nederland geschiedt, het Mal. als eene geheel vreemde taal van den grond op langs wetenschappelijken weg moeten aanleeren, die eerst door tusschenkomst van de spraakkunst tot het woordenboek geraken, en wier kennis dus meer bepaaldelijk op het punt van woordenschat en spraakgebruik te kort schiet, — en dezulken, die, zonder voldoende beoefening der spraakkunst, door dagelijken omgang eene zekere gemeenzaamheid in 't verstaan en gebruiken van een min of meer zuiver of verbasterd Mal. verkregen hebben. Voor de eersten, al zijn het juist geene „geleerden of taalliefhebbers”, kan het, dunkt mij, geene wezenlijke moeilijkheid opleveren, de benamingen, die zij reeds uit de spraakkunst hebben leeren kennen, in 't woordenboek verkort terug te vinden, en zal het nauwelijks opzettelijke aanwijzing behoeven, dat bv. gw. grondwoord, ct. causatief, tr. transitief, ts. toestandsvorm, ps. passief beteekent, en welke vorm met elke van die benamingen bedoeld wordt. De laatsten, welke de heer v. D. meer bijzonder op het oog schijnt te hebben, zullen zich die benamingen nog eigen moeten maken; maar, zoo de vormen zelve hun maar gemeenzaam zijn, in die mate althans, als men van den gebruiker van een etymologisch woordenboek wel onderstellen moet, en de heer v. D. mede aanneemt, kan het aanleeren van de daaraan gegevene namen hun toch ook zoo zwaar niet vallen. Dat aanleeren toch behoeft geen eigenlijk gezegd van buiten leeren te zijn, evenmin als iemand het lijstje van verkortingen en teekens van den heer v. D. (in 't Antw., vóór de Proeve van bewerking geplaatst), met de verklaringen, die er bij behooren, van buiten behoeft te kennen, om zijne Proeve te kunnen gebruiken, ofschoon die lijst mede voor 't grootste gedeelte uit woorden van Latijnsche afkomst bestaat, waarvan verscheidene voor den ongewijde, vooral wanneer hij geene letterkundige opleiding genoten heeft, zeker niet minder vreemd zijn dan die, welke ik voorstelde.

Als men zulk eene lijst eens heeft doorgezien, en de proef genomen met het opzoeken van een paar woorden, dan moet men, geloof ik, al zeer bekrompen met geestvermogens bedeed zijn, om er niet spoedig en gemakkelijk meê teregt te komen, al moet dan welligt nog nu en dan de lijst eens worden nagezien, die des needs, om het zoeken gemakkelijker te maken, in alphabetische orde gerangschikt of gerecapituleerd kan worden. Wanneer evenwel iemand als de ambtenaar, waarvan de heer v. D. spreekt, wacht tot een oogenblik van haast, om misschien voor het eerst een blik in 't Woordenboek te slaan, en er dan niet dadelijk vlot den weg in vindt, heeft hij waarlijk geen regt, zich daarover te beklagen. Wat zegt ten slotte al de voorbereiding en oefening, die 't gebruik van zulk een woordenboek vereischen mag, in vergelijking met de mate van kennis, die elk Fransch of Engelsch Woordenboek onderstelt? Mag men dan, alleen omdat de Mal. woordvorming zooveel eenvoudiger is, ook dat weinigje niet bekend onderstellen, in zoover dit dienen kan, om onnoodigen omslag te vermijden? In ieder geval is het Woordenboek toch voorzeker in de eerste plaats bestemd voor hen, die er een enigzins aanhoudend gebruik van zullen maken, en voor hen inzonderheid vrees ik, dat het meerder gemak, dat de heer v. D. hun verschaffen wil, ruimschoots zal worden opgewogen door den last, aan den meerderen omvang van 't werk verbonden; even als het geval zou zijn met een Fransch woordenboek, waarin woordvormen als *était*, *avez*, *aimerons* elk afzonderlijk verklaard, of met eene logarithmentafel, waarin alle getallen voluit gedrukt waren.

Dit alles is evenwel meer gerigt tegen de theorie van den heer v. D., zoo als zij in zijn Antw. verdedigd wordt, dan tegen de praktijk, in zijne nieuwe Proeve toegepast. Boven is reeds opgemerkt, dat ook hij verscheidene kunsttremen en verkortingen bezigt. Van de eerste zijn er ook, die voluit geschreven worden, en dus in de lijst van verkortingen en teekens geene plaats konden vinden, maar toch

voor menigeen misschien wel eenige verklaring zullen behoeven. Wanneer bv. in de Proeve (blz. XLI) bij *pertjik* gezegd wordt: „flexiën en derivata = aan de analoga van „رچق,” zal ieder dat maar zoo dadelijk verstaan? Trouwens ook van de verkorte kunsttermen wordt in de evenbedoelde lijst, met enkele uitzonderingen, alleen de verkorting verklaard. Wij vinden daar wel, dat cf. beteekent conferatur, el. elisie, euph. euphonisch, int. intensief, sync. syncope, enz., maar niet, wat conferatur, elisie enz. beteekent. Men mag evenwel onderstellen, dat die verklaringen in 't werk zelf niet zullen ontbreken, en hier slechts weggelaten zijn als overbodig voor de lezers van het Antw. — Dat overigens in de bewerking van deze nieuwe Proeve, hetzij uit inschikkelijkheid of ten gevolge van veranderde inzichten, eene merkbare toenadering tot de door mij voorgestelde inrigting plaats heeft, waarmede de S. evenwel verzuimd heeft zijn Antw. in overeenstemming te brengen, blijkt al dadelijk, wanneer men in die Proeve het woord *mengatjapken* opslaat, hetzelfde waarop hij zich in zijn Antw. (34, 360) beroept, om het verschil in geriefelijkheid tusschen zijne inrigting en de mijne te doen uitkomen. „Zonder „moeite en omwegen,” zegt hij, „vindt ieder regtstreeks de „beteekenis van 't afgeleide woord onder het grondwoord; „de vorm is daar voluit geschreven, en daar naast staat: „doen overstroomd zijn, onder water zetten.” Zoo was het inderdaad in de oude Proeve, maar zoo is het niet in de nieuwe, die toch met het Antw. in overeenstemming behoorde te zijn. Daar vindt men (blz. III) onder de afgeleide vorm van *atjap* letterlijk het volgende: „1. *أَتَجَافُ* *atjapken*. — a. *مَنْجَاتِجَافُ* *mengätjapken*, r. a., int.”, zonder meer; derhalve wel den vorm voluit, zelfs dubbel, eens in Arb., eens in Holl. letters, ja, zoo men wil, vier dubbel geschreven — want de vormen *atjapken* en *mengatjapken* zijn eigenlijk slechts één —, maar voor de beteekenis niets dan „r. a. int.” De letter r. beteekent volgens de lijst van verkortingen radix,

wortel, hetzelfde, wat anderen grondwoord noemen; **a.**, ofschoon mede als een verkort woord, met een punt, geschreven, is er echter geen, maar duidt de verbale flexie aan; int. beteekent intensief. Nu moet men nog weten, dat, wanneer nevens een vorm staat **r.**, dit in de terminologie van den heer v. D. niet zeggen wil, zoo als men ligt meenen zou, dat die vorm een radix of gw. is, maar dat hij 't zelfde beteekent als het grondwoord; wat misschien beter zou worden uitgedrukt door „= **r.**” of „bet. = **r.**” Men wordt dus voor de beteekenis verwezen naar het grondwoord *atjap*, en wel naar de daarbij voorkomende verbale flexie *mengatjap*, welke men verklaard vindt door „overstroomen [tr.], onder water zetten”, en door een voorbeeld toegelicht. Het tusschen haakjes staande tr. beteekent transitief, en duidt dus aan, dat overstroomen hier den zin heeft van onder water zetten, en niet van overloopen. Het eigenlijk door ons gezochte *mengatjapken* beteekent, gelijk wij zagen, „**r. a. int.**,” dus een intensief van onder water zetten. Hoe men dat intensive hier en elders te verstaan heeft, of hier bv. te denken is aan eene bijzonder diepe of sterke overstrooming, wordt niet nader aangeduid.—Had men in plaats van *mengatjapken*, gezocht den vorm *memperatjapken*, zijnde no. 4 van de derivata van 't zelfde grondwoord, dan zou men nog minder „regtstreeks en zonder omwegen” zijn terecht gekomen. Men had dan voor de beteekenis van dien vorm gevonden: „1. en 3., int.”, d. i. weder een intensief van de beteekenis van no. 1 en 3, of eigenlijk van 1, a. en 3, a.; want bij no. 1, *atjapken*, en 3, *peratjap* staat uit den aard der zaak in 't geheel geene verklaring, maar wel bij de ommiddellijk daarnevens staande flexies a. *mengatjapken* en *memperatjap*, en wel bij 't eerste, gelijk wij reeds boven zagen: „**r. a. int.**,” bij 't laatste: „1. en 2.” no. 2 (a.) is *mengatjapi*, en dit verklaard door „1.” Wij hebben dus voor de beteekenis van no. 4 dezen kettingregel:

No. 4 = 1 en 3, int.

3 = 1 en 2.

2 = 1.

1 = r. a. int.

r. a. = onder water zetten.

derhalve 4 = onder water zetten, int. int. dus
 z. v. a. een int. van de tweede magt, of een supra-intensief
 van onder water zetten.—Hiermeê mag nu onze arme
 ambtenaar naar huis gaan! Ik weet waarlijk niet, of hij dit
 proeffe zooveel aantrekkelijker zal vinden dan dat, door den
 heer v. D. van mijne inrigting gegeven. Volgens deze laatste
 vindt hij de vormen *mengatjapken* en *memperatjapken* onder
atjap vertegenwoordigd door **ct. 1** en **2**, en verklaard door
 „**ct.**”, hetwelk te kennen geeft, dat de beteekenis van beide
 vormen tot die van 't grondwoord in die verhouding staat,
 die eens vooral in de lijst van verkortingen bij **ct.** is aange-
 duid en omschreven, met de woorden: „*ct. causatief*: de han-
 „deling of den toestand, door grond- of werkwoord uitgedrukt,
 „te weeg brengen, doen verrigten, doen geschieden, enz.; b. v.
 „toeha, oud, rijp, enz.; **ct.** **ct.**; d. i.: *mënoehakan* be-
 „teekent: *oud-, rijp-,* enz. *maken.*” Is deze verhouding nu
 zooveel moeilijker te onthouden en toe te passen, dan die,
 welke de heer v. D. aanduidt door int.?

Intusschen zou men zich zeer bedriegen, indien men meen-
 de, dat ik door het voorafgaande in ernst op de nieuwe in-
 rigting van den heer v. D. de beschuldiging van duisterheid
 of ongemakkelijkheid had willen terugwerpen. Integendeel;
 schoon ik meen te hebben aangetoond, dat de moeilijkheden
 van die inrigting zich ligt even afschrikkend laten voorstellen,
 als hij met de mijne deed, ik houd mij evenwel overtuigd,
 dat zij—altijd met uitzondering van 't ongemak, aan overtol-
 ligen omvang verbonden—ook even weinig wezenlijk gewigt
 hebben, en zelfs den minst kundige, als hij maar eenige be-
 vattelijkheid heeft, slechts zeer kort zullen hinderen. Maar
 ik kan waarlijk niet begrijpen, hoe de heer v. D., terwijl hij

aan den eenen kant zoover gaat in de door mij voorgestelde rigting, er zich aan den anderen kant nog zoo angstvallig voor betoonen kan.

Die angstvalligheid, om den gebruiker van 't Woordenboek allen schijn van moeite uit te sparen, openbaart zich misschien het sterkst—ik zou haast zeggen buitensporigst—in het vasthouden aan den regel, om elk Mal. woord, zoowel het grondwoord als de derivata, met uitzondering alleen van de voorbeelden, dubbel te drukken, eens in Arb. en eens in Eur. schrift, en vooral ook in 't geen tot verdediging van dien regel in 't Antw. (41, 367, vlgg.) aangevoerd wordt. Wil men een Mal. woordenboek, dat niet uitsluitend voor letterkundig of wetenschappelijk gebruik bestemd is, ook toegankelijk en bruikbaar maken voor hen, die 't Mal. schrift niet kennen, daartoe bestaat in 't veelvuldig gebruik, dat ook van ons Eur. schrift voor die taal gemaakt wordt, en waarvan de meer algemeene verspreiding welligt wenschelijk mag geacht worden (*), voorzeker overvloedige aanleiding. Om dat oogmerk zooveel doenlijk te vereenigen met hetgeen vereischt wordt voor hen, die 't Mal. in Arb. karakter lezen en schrijven, heb ik (Opm. 17, 303) voorgesteld, dit laatste schrift alleen te bezigen voor de alphabetische rangschikking der hoofdwoorden, bij elk van die hoofdwoorden de Eur. transcriptie te voegen, al het overige alleen in Eur. schrift te drukken, en achteraan 't werk een alphabetisch register der hoofdwoorden in dit zelfde schrift te voegen, met verwijzing naar de plaats in 't Woordenboek, waar elk van die woor-

(*) Dat het Arb. karakter gedurende eenige eeuwen tot het schrijven van 't Mal. gebezigd is, behoeft ons m. i. niet terug te houden, van het daarvoor in de plaats treden van ons schrift te begunstigen. Het eerste is toch niet minder vreemd aan de Mal. taal dan het onze; en dit laatste is, indien al niet uit zijn' aard, dan toch ten gevolge van 't uitgestrekt gebruik, dat er reeds van gemaakt is, veel rijker aan hulpmiddelen voor het wedergeven van een vreemd klankstelsel dan het Arb. schrift.

den te vinden is. Gelijk de heer v. D. terecht opmerkt (Antw. 43, 369), behoeft die verwijzing niet noodwendig te geschiederd met behulp van eene doorgaande becijfering der hoofdwoorden zelve, maar zou 't voldoende zijn, in 't Register eenvoudig de bladzijden aan te wijzen—zoo als o. a. in den *Index* op het Arb. woordenboek van Freytag. Of overigens dat register door den heer v. D. zelf wordt zamengesteld, dan of hij „te zijner tijd aan 't gouvernement zal voorstellen „het aan een ander op te dragen”, hiermede hebben wij natuurlijk niets te maken; evenmin als wij te vragen hebben, of hij het overschrijven van alle woorden uit het eene schrift in 't andere, waartoe ook „geene bijzondere kennis van 't Mal. „vereischt wordt”, zelf verrigt, of aan zijn' schrijver overlaat. Hoe 't zij, door de bedoelde inrigting zal, naar het schijnt, zooveel mogelijk zijn te gemoet gekomen aan de behoefte van hen, die geen Mal. schrift kunnen lezen. Dezulken evenwel, die dit schrift in 't geheel niet kennen, heeft de heer v. D. zich als gebruikers van zijn Woordenboek niet voorgesteld (Antw. 42, 368), maar wel „eene massa, die het in „het lezen van Mal. schrift nimmer verder brengen dan tot „eene bedroevend geringe hoogte, en voor de meesten van „welke het gemakkelijker, aangener, minder verveld en „minder tijd roovend zal zijn, naast ieder Mal. woord zelfs „bij afgeleide vormen, het equivalent met holl. letter te vinden, dan zich de transcriptie zelf te moeten maken”. Men ziet dus, dat die halfkundigen, die 't Mal. schrift eenigermate kennen, maar slechts gebrekkig lezen en schrijven, nog wél zooveel moeite veroorzaken als degenen, die er niets van kennen; want het is alleen voor de eersten, dat de afgeleide vormen ook in dat schrift gedrukt worden. Of nu dezulken werkelijk zulk eene „massa” uitmaken, moge in 't midden blijven. Ik voor mij beken niet regt te begrijpen, wat de heer v. D. bedoelt met die wezenlijke moeilijkheden van 't Mal. lezen voor dengeen, die de letters kent. Het gemis van vokaal-teekens in de meeste geschriften maakt voorzeker het behoer-

lijk lezen van woorden, die men nog niet kent, moeilijk; ja onmogelijk; maar in deze moeilijkheid wordt genoegzaam, althans zooveel mogelijk, voorzien, hetzij door de plaatsing van vokaalteekens in 't Woordenboek of door de transcriptie nevens de grondwoorden. Voor 't overige heeft het Mal. schrift, wel is waar, even als elk ander zijne eigenaardigheden, die den beginner wat vreemd voorkomen; maar ik heb nooit kunnen opmerken, dat het, zelfs voor zeer middelmatige vermogens, op den duur zulke bijzondere moeilijkheden oplevert, dat het noodig zou zijn, daaraan door zulke buitengewone middelen te gemoet te komen. En zouden zulke middelen, bestemd om het hun, die in 't Mal. lezen zwarigheid vinden, „gemakkelijk en aangenaam” te maken, niet veeleer geschikt zijn, om hunne „massa” te vergrooten, dan om hen, zoo als de heer v. D. zich voorstelt (44, 370), „spelen-derwijs” die zwarigheden te helpen overwinnen, laat staan om „meer liefhebbers voor het grondig leeren van de nuttige „Mal. taal aan te werven”?

Bij 't stelsel van den heer v. D., om alle met Arab. karakter gedrukte woorden in 't Woordenboek van de Eur. transcriptie te doen vergezeld gaan, schijnt de plaatsing van vokaalteekens op de eerste geen ander doel te kunnen hebben, dan om die woorden in den meest volledigen vorm te doen kennen, zooals zij in 't Arab. karakter behooren geschreven te worden, wanneer men de onduidelijkheid vermijden wil, die aan 't gewone Mal. schrift door het gemis van die teekens eigen is. Uit dit oogpunt zal dan ook het nieuwe diakritisch teeken (*anka imalah*), dat de heer v. D. (Antw. 41, 367) met de gewone klankteekens (— — —) verbinden wil, om zekere klankwijzigingen (ě, é, ó, ò) aan te duiden, en zoo doende „alle transcriptie ontbeerlijk te maken”, beschouwd moeten worden, niet als een hulpmiddel ter voorziening in eene bijzondere behoefte van dit Woordenboek—immers, welke behoefte zou dat kunnen zijn?—, maar als een nieuw element,

dat de schrijver langs dezen weg in de Mal. spelling invoeren wil. Wanneer men zich eenmaal ten doel stelt, het geregeld gebruik van klankteekens in 't Mal. schrift te bevorderen, is 't niet onnatuurlijk, dat zich daarbij tevens behoefte gevoelen doet aan eene zichtbare onderscheiding van sommige verscheidenheden in de drie hoofdgroepen van klanken, die door fatha, dlamma en kesra vertegenwoordigd worden. Voor zooveel de korte *ě* betreft, heb ik (Opm. Rob. 13, 49 en Opm. v. D. 15, 301), tot dat einde voorgesteld een teekentje, dat er in Jav. handschriften met Arab. karakter algemeen en geregeld voor gebruikt wordt, en 't welk ik (op de eerst aangehaalde plaats) beschreef als hebbende „nagenoeg de gedaante van eene kleine, schuins „op zijde liggende, *anka doewa*, even als de fatha boven „de letter geplaatst.” Men vindt aldaar tevens eene ruwe afbeelding van dat teeken, in 't Jav. woord ^o ^{er} *بوون* waar het met een opzettelijk daarvoor gesneden houten blokje gedrukt is, echter te grof en te groot in verhouding tot de letter, terwijl de laatste trek ook niet genoeg opgehaald is. Veel beter is het wedergegeven in Opm. v. D. 20, 306, r. 3. De *anka imalah* van den heer v. D. is, naar 't schijnt, voor zoo veel den vorm aangaat, met eenige wijziging aan 't zelfde teeken ontleend; doch, terwijl dit laatste uitsluitend voor *ě* dient, en dan in plaats van een ander klankteeken staat, wordt de *anka i*. door den heer v. D. met elk van de drie gewone klankteekens verbonden, om met de fatha de korte *ě*, met de dlamma de *o* (zoowel zachtlang, in *olak*, als scherpkort, in *tampók*), met de kesra de zachtlange of scherpkorte *e* aan te duiden (*). Het gebruik is dus juist

(*) De fatha en dlamma hebben de *anka i*. steeds boven zich (—[~]—[~]), de kesra heeft haar soms boven (—[~], bv. op blz. 41, 367, r. 6. v. o.; LX, i. v. *meméhaki*, *meméhak*), soms onder zich (—XLVI, i. v. *péhak*; LIV, i. v. *lésa*; en in 't nieuwe *Schema*, op de tabel[~], achter het Antw.).

hetzelfde als dat van de *mim imala* van Robinson, die de heer v. D. stilzwijgend ter zijde laat (*). Tot regtvaardiging van dat gebruik en van den naam *anka i.* wijst hij op een dergelijk teeken in 't Arab., bij De Sacy vermeld, hetwelk ik echter niet ken, en niet in de gelegenheid ben te vergelijken. Intusschen veroorloof ik mij de opmerking, dat in Jav. handschriften met Arab. karakter de zuivere klanken *é, è, ó* en *ò*, zoover mij bekend is, steeds en onveranderlijk worden wedergegeven door de tweeklanken *ai* en *au*, zooals in 't boven-

(*) De heer Netscher zegt in zijn Antw. (S. 163), dat de *mim i.* hem in geen enkel Mal. handschrift is voorgekomen, hozeer hij handschriften bezit uit alle landen, waar Mal. gesproken wordt; dat hij nooit een Maleijer heeft aangetroffen, die met dat teeken bekend was; dat ook Werndly het niet vermeldt, en hemzelf het bestaan er van alleen uit het werk van Rob. gebleken is. Dit is ook met mij het geval, en het lag op de bedoelde plaats (Opm. Rob. 15, 51) volstrekt niet in mijne bedoeling, de *mim i.* als werkelijk tot het Mal. schrift behoorende te erkennen. Evenwel kan ik voor mij niet alle geloof weigeren aan de verzekering van Rob., dat zij „in inlandsche schrifturen te Fort Marlborough veelvuldig aange-
troffen wordt, ... en voorkomt in eenige bij de Maleijers in ge-
bruik zijnde afschriften van den Koran.” Dit laatste zou bijna doen vermoeden, dat de *mim i.* van Rob. niets anders is dan de Arab. *imala*, waarvan de Sacy spreekt. Dat R. het teeken evenwel niet uit eene Arb. grammatica gehaald heeft, blijkt reeds genoegzaam uit de gebrekkige wijze, waarop hij den naam in Arb. karakter schrijft: *عَمَال* in plaats van *عَمَل* zooals het buiten twijfel zijn moest. Overigens wil ik de invoering van de *mim i.* in 't Mal. schrift in geenen deele aanprijzen, allerniinst voor den druk, waarvoor de vorm geheel ongeschikt is; maar, wil men eenmaal zulk een teeken hebben, dan komt het mij voor, dat de *mim i.* wel eenige aanspraak op voorkeur heeft, althans op vermelding van de reden, waarom men er een ander boven verkiest. 't Is waar, dat de *mim i.*, althans in de hoogte, nog meer plaats beslaat dan de *anka i.*, als men ten minste voor de eerste eene gewone *é* gebruikt; maar dit is ook niet noodig: men zou er ligt eene kleinere afmeting aan kunnen geven, waardoor zij 't hierin nog winnen zou van de *anka i.*, zoo als deze nu gedrukt wordt.

genoemde ^{بوتن} *bòtèn*, en desgelijks in ^{وونغ} (*) *wòng*, ^{أور} *óra*; ^{پینگ} *péling*, ^{جین} *jèn*, enz. In analogie daarmede zou ik geneigd zijn, ook in 't Mal. voor *ólak* ^{أولق}, voor *lésa* ^{ليس} voor *balérong* ^{بليرونغ} enz. te schrijven, en alleen in geslotene syllabes zonder verlengings letter (zoo als in ^{تمشق} *tampók* ^{دندغ} *dendèng*) de ò of è te beschouwen als eene gewijzigde uitspraak van *oe* of *i*; even als de *oe*-klank in 't Jav. in dergelijke gevallen meer naar *o* overhelt, ja door velen met *o* of *oo* wedergegeven wordt (bv. in *sampoo*, *poospá*), zonder evenwel als zoodanig in Jav. schrift door *η*— of in Arb. karakter door ^و— vertegenwoordigd te worden. Dit evenwel daargelaten, zoo kan ik de wijze, waarop het denkbeeld van den heer v. D. in druk uitgevoerd is — want ik twijfel niet, of in zijn schrift doet het zich beter voor—; niet anders dan hoogst ongelukkig noemen, en zou ik het voor zijn Woordenboek betreuren, zoo hij niet liever geheel van dat denkbeeld afzag, dan het in dien jammerlijken vorm te blijven toepassen; te meer wanneer dit geen ander doel heeft, dan om het als voorbeeld ter navolging aan te bevelen. Het Arb. alfabet, bij onze Indische drukkerijen in gebruik, schijnt zich al zeer slecht tot het opnemen van diakritische teekens te leenen. De letterblokjes zijn zoo smal, en de letters staan zoo dicht op elkander, dat er nauwelijks plaats is, om elke letter van het teeken, dat haar toekomt, te voorzien. Daarbij is de afstand, waarop die teekens boven en beneden de lijn staan, zoo groot in verhouding tot de breedte van de letters, dat men eensdeels ligt in de war raakt tusschen de onderteekens van

---

(*) Dit zou eigenlijk moeten geschreven worden ^{ووونغ}; maar twee djezma's in ééne syllabe te plaatsen, schijnt geheel ongebruikelijk te zijn; en dan wordt, zoover ik heb kunnen nagaan, de eerste opgeofferd.

den vorigen en de boventeekens van den volgenden regel, en ten andere, zelfs dan, wanneer de teekens behoorlijk geplaatst zijn, dikwijls moeite heeft om te onderscheiden, bij welke van de nevens elkander staande letters elk teeken behoort, te meer wanneer zij niet alle van teekens voorzien zijn. Niet zelden echter geraken de teekens ook een weinig regts of links van de plaats, waar zij behooren, en komen dan al ligt boven of onder eene verkeerde letter te staan. Vooral dan, wanneer een van de teekens (bv. $\surd$) wat breeder is dan de letter, worden gewoonlijk al de omstaande er door op zijde gedrongen. Het behoeft wel geen betoog, dat zoo doende het gebruik van diakritische teekens ligt meer verwarring dan duidelijkheid veroorzaakt; het gevolg zal ons trouwens een lastig voorbeeld van zoodanige verwarring leeren kennen. In 't schrift ontgaat men die bezwaren, door eenvoudig de letters wat verder uit een te plaatsen, en de verbindingslijn tusschen de letters zoo veel te langer aan te houden. Dit zou in druk even gemakkelijk te doen zijn, maar het daartoe bestemde verbindingslijntje wordt veel te schaars gebezigd; en mij heeft het althans tot nu toe niet mogen gelukken, het Mal. over 't algemeen zoo ruim uit een gedrukt te krijgen, als voor duidelijkheid wenschelijk ware. Zoolang dit niet geschiedt, zie ik in het drukken met klankteekens slechts een onuitputtelijke bron van moeilijkheden voor schrijver, drukker en lezer; en die moeilijkheden worden door de *anka i.*, zooals zij zich in 't Antw. van den heer v. D. vertoont, niet weinig vermeerderd. Het is niet alleen veel grooter dan alle andere diakritische teekens (*); maar ten andere, daar het niet, zoo als te wenschen ware, in drie verschillende vormen met elk van de drie klankteekens, waarmede het verbonden wordt,

(*) Het teeken zelf is misschien iets smaller dan de medda, maar het blokje van de *anka i.* schijnt bepaald breeder te zijn, blijkens de aanmerkelijke tusschenruimte, die steeds tusschen twee *anka i.* bespeurd wordt.

uit een stuk gegoten is, maar los er boven of onder geplaatst wordt, heeft het buiten de afwijkingen, waaraan die klankteekens zelve onderhevig zijn, nog zijne eigene afwijkingen ter regter- en linkerzijde. Men kan daarvan o. a. een sterk voorbeeld zien op blz. LXII, in 't woord *منجلك* *menjellok*, waar drie van die teekens nevens elkander staan, en 't laatste van die drie, door zijne voorgangers verdrongen, in plaats van boven de dlamma van de *l*, regt boven de djezma van de *k* staat. Eindelijk zweeft de *anka i*. zoo hoog boven, of hangt zoo diep beneden de lijn, dat een regel, waarin zij slechts eenmaal voorkomt, eens zooveel ruimte vereischt als een andere, zonder dat het oog nog gewaarborgd is tegen verwarring tusschen de *imala's* van een' voorgaanden en een' volgende regel. Dit nadeel bereikt zijn toppunt, wanneer een woord het ongeluk heeft van met *o* te beginnen; want dan verkrijgt men de torenachtige opeenstapeling, die men o. a. op blz.

XVI in *أوق* *ólak* bewonderen kan. Overigens vindt men in 't nieuwe *Schema*, als ook op blz. LVII—LXIII en elders in de Proeve, overvloedige gelegenheid, om zich van dit een en ander te overtuigen, en zich tevens „spelenderwijs” in 't lezen van woorden met de *imala* te oefenen, wat zeker niet tot de geringste moeilijkheden van 't Mal. lezen behoort. Gelukkig zal dat teeken bij de dlamma en kesra betrekkelijk slechts vrij zelden te pas komen, maar bij de fatha, helaas, in elk woord met een der voorvoegsels *me*, *pe* enz.; zoodat ook de *imala* eene zekere hoeveelheid ballast bijdragen zal, om den omvang van 't Woordenboek te doen zwellen.

Onder de middelen, die ik ter vermindering van noodeloozen omslag in de overweging van den heer v. D. aanbeval, behoorde ook eene oordeelkundige spaarzaamheid in 't gebruik van ophelderende voorbeelden (Opm. 9, 295). In antwoord daarop wijst de S. (21, 347) op de heerschende onkunde van goed Maleisch ter verdediging van 't ruimer gebruik, dat hij van zulke voorbeelden wenschte te maken,

„niet alleen tot opheldering van woordverklaringen, maar „ook om den gebruiker eene verzameling aan te bieden „van zuiver Mal. spreekwijzen, die men te vergeefs elders „zoeken zal”. Gelijk reeds in mijne Opm. genoegzaam op den voorgrond gesteld is, hecht ik uit dit oogpunt zooveel waarde aan de voorbeelden van den heer v. D., dat ik hui-verig ben, op spaarzaamheid in hunne aanwending te sterk aan te dringen, maar blijf niettemin van meening, dat zulke oefeningen in taal en stijl voor zoover zij geene bijzondere betrekking hebben op het woord, waaronder zij voorkomen, in een woordenboek niet 't huis behooren, en dat het doel, hetwelk er mede beoogd wordt, door andere, meer uitsluitend daartoe bestemde, middelen veel beter kan bereikt worden. In zoover kan ik de beperking, die in dit opzigt in de nieuwe Proeve van bewerking zichtbaar is, waartoe de S. verklaart gedrongen te zijn door het verlangen der Regering, om de voltooiing van zijn' arbeid bespoedigd te zien, slechts als eene verbetering aanmerken, doch zou het zeer betreuren, zoo die aandrang hem noopte, om eene enkele ter zake dienende opheldering terug te houden, of om iets te verzuimen, wat de wezenlijke waarde van zijn Woordenboek als zoodanig verhoogden kan.

Wat de heer v. D. verder (Antw. 28, 354) nog bijbrengt tot regtvaardiging van 't gemis van bewijsplaatsen in zijn Woordenboek, beaam ik ten volle, en meen het dan ook niet als tegen mij gerigt te moeten beschouwen, daar ik reeds in mijne Opm. (11, 297) duidelijk genoeg gezegd heb, geene bewijsplaatsen van den S. te verlangen. Hiermede is natuurlijk niet bedoeld, en dit zal de heer v. D. ook wel niet vergen, dat zijne bloote verzekering onvoorwaardelijk als genoegzaam bewijs zal erkend worden: het blijft aan ieder overgelaten, om den inhoud van 't Woordenboek aan eigene waarneming van mondelijk en schriftelijk gebruik te toetsen, en 't mag voorzeker wenschelijk heeten, dat dit bij voortdoring door velen met ijver en oordeel geschiede. Maar het zou ongerijmd

zijn, te verlangen, dat de heer v. D., om zoodanig onderzoek voor 't vervolg geheel onnoodig te maken, bij elke opgaaf een volledig bewijs aanvoerde, hetwelk trouwens, gelijk hij teregt opmerkt, dikwijls onmogelijk zou te geven zijn. Ook zal niemand beweren, dat elke aanhaling uit een Mal. geschrift, onverschillig van wien of van welken aard, op het gebied der taal als voldoende bewijs zou kunnen gelden. Inderdaad, om in den waren zin des woords alles te bewijzen, wat in 't Woordenboek gezegd wordt — en wanneer men eens aan 't bewijzen gaat, wat zal men dan onbewezen mogen laten? — zou 't lang niet genoeg zijn, bij iederen vorm en iedere beteekenis een voorbeeld uit Mal. geschriften aan te halen, ondersteld dat zoodanig voorbeeld steeds te vinden ware, maar zou dikwijls eene omslagtige kritische toelichting van 't verband en 't gezag der aangehaalde plaats noodig zijn, of liever het geheele Woordenboek zou van een' doorgaanden kritischen commentaar moeten vergezeld gaan. Veel beter zou het doel, dat zulk een eisch beoogen zou, bereikt worden, en reeds grootendeels bereikt kunnen zijn, door voorafgaande uitgave van een aantal Mal. geschriften met zorgvuldige aantooning en rangschikking van 't geen er voor woordenboek en spraakkunst uit te leeren valt. Had men dit sedert de verschijning van de werken van Marsden en Roorda van Eysinga, om van vroegere niet te spreken, met meer ijver gedaan, zoo als het in de laatste jaren voor het Javaansch geschiedt, buiten twijfel zou men thans over een' schat van nieuwe en wel gewaarborgde bouwstoffen tot de uitgave van een verbeterd woordenboek en spraakkunst te beschikken hebben, en zou die voorbereiding ook den heer v. D. bij zijn tegenwoordigen arbeid van dienst kunnen zijn; ofschoon ook dan waarschijnlijk nog veel in het duister zou gebleven zijn, wat den heer v. D. door dagelijksch verkeer is bekend geworden. In ieder geval zal hij in de gegevene omstandigheden zeker beter dienst aan wetenschap en aan alle belanghebbenden bewijzen, door de hem eigene taalkennis, ondersteund door de dadelijk voorhandene hulpmiddelen, zoo spoedig als met eene

zorgvuldige bewerking bestaanbaar is, in een nieuw woordenboek publiek te maken, dan door te beginnen met letterkundige nasporingen, die uit den aard der zaak jaren zouden vereischen, die door anderen verzuimd zijn, en nog altijd door anderen kunnen verrigt worden.

Sprekende over het stelsel van transcriptie, door den heer v. D. in zijn Ontw. ontwikkeld, uitte ik de meening (Opm. 14, 300), dat eene transcriptie, die aan 't oogmerk voldeed, om de Arb. schrijfwijze der Mal. woorden in ons schrift nauwkeurig kenbaar te maken, niet altijd tevens geheel voldoende zou zijn, om de uitspraak behoorlijk weder te geven, en daarom in sommige gevallen noodig of nuttig zou zijn, de klankbeschrijving van de transcriptie te scheiden. De heer v. D. (Antw. 36, 362, vlgg.) vindt hierin, behoudens enkele uitzonderingen, waarin „de uitspraak in de omgangstaal wezenlijk „van die der boektaal verschilt”, zwaarigheid, uithoofde van den „omslag”, die er meê zou verbonden zijn, en uit vrees van „in een doolhof van bijzonderheden en subtiliteiten te geraken”. Wat het eerste aangaat, al moest ook de afzonderlijke klankbeschrijving minder zeldzaam zijn, dan ik ze mij voorstelde, ja al moest bij ieder grondwoord de uitspraak opzettelijk worden aangewezen — wat zeker op verre na 't geval niet zou zijn — zou de omslag, hierdoor te weeg gebracht, met het oog op het wezenlijke nut, dat er mede beoogd wordt, m. i. niets beteekenen bij de weelde, die de heer v. D. zich in andere opzichten getroost, inzonderheid door de herhaalde transcripties, die elk voor zich even goed maken kan. Meer gewigt hecht ik aan de vrees voor subtiliteiten, en ofschoon het mij voorkomt, dat de uitspraak, inzonderheid der vokalen, in de bestaande Mal. spraakkunsten en woordenboeken al te zeer verwaarloosd is, zie ik weinig nut in, om haar zoo haarfijn te ontleden, en zoo uitvoerig te beschrijven, als bv. met het Jav. beproefd is. In zulk eene minutieuse klankbeschrijving toch is uit den aard der zaak altijd veel subjectiefs: ieder van zijne zijde meent verscheidenheden van klank op te mer-

ken, waarvan de ander niets weten wil; en de wederkeerigheid van dit verschijnsel maakt het moeilijk, het alleen uit een verschil in de scherptheit der zintuigen te verklaren. Ik wilde dan ook slechts de hoofdpunten in aanmerking genomen zien; en zoo het door mij als voorbeeld aangevoerde onderscheid tusschen de eerste *a* van 't Mal. *makan* en die van *paha* werkelijk zulk eene twijfelachtige, althans naauw merkbare, „klankschakering” is, als de heer v. D. te verstaan geeft, dan kan ik daarop niets anders zeggen, dan dat ik van de uitspraak van die woorden eene geheel verkeerde voorstelling had. Zulk eene dwaling is zeker van mijne zijde eerder te verwachten dan van den heer v. D.; maar het kan ook zijn, dat het verschil slechts gelegen is in onze wederzijdsche schatting van 't gewigt der bedoelde klankschakering; en dit zou ik bijna vermoeden, wanneer ik bemerk, dat ook het onderscheid tusschen de scherp-korte *o* in *tòkong* en de zachtlange in andere woorden (b. v. *ólak*, *tjórak*) tot het gebied der subtiliteiten schijnt gerekend te worden, en men zich voor beide die klanken met de standvastige transcriptie door *o* zal moeten vergenoegen. Dan geef ik voor mij verre de voorkeur aan 't beginsel van Marsden, om, zoo dikwijls de regelmatige transcriptie niet voldoende is tot behoorlijke aanduiding van de gebruikelijke uitspraak, liever deze zoo naauwkeurig mogelijk weder te geven, en des noods de spelling met eenig onderscheid te herhalen, „om daardoor een des te naauwkeuriger denkbeeld van „de uitspraak te geven”. In hoever dit beginsel door Marsden is toegepast, kan ik niet nagaan, daar ik zijn woordenboek slechts in de vertaling van Elout bezit, die daarin van 't oorspronkelijke schijnt te zijn afgeweken, dewijl de Spraakkunst geacht werd, reeds het noodige omtrent de uitspraak te bevatten. Wat daar over dat onderwerp te vinden is, is echter al zeer schaarsch. Welligt zal het in de Spraakkunst van den heer v. D. wat uitvoeriger behandeld, en daardoor de aanwijzing in 't Woordenboek minder noodig worden.

De heer v. D. zegt (Antw. 37, 363), dat mijn stelsel ook zou

meëbrengen, bv. te schrijven: ^{برس} *beras*, spr. *bras*"; „^{برا} *perāhoe*, spr. *prāu* (*praauw*)", enz. Indien hieruit moet worden afgeleid—zoo als de redactie zou doen onderstellen, — dat *bras* en *prāu* of *praauw* de eenige ware uitspraak van die woorden is, dan weet ik niet, met welk regt deze met *fatha imala*, en in de transcriptie in twee syllabes, met *e* geschreven worden, daar toch die schijfwijze immers geen' anderen grond kan hebben dan in de uitspraak zelve? Is daarentegen de bedoeling, dat *beras*, *perāhoe* de ware uitspraak vertegenwoordigt, waarvan *bras*, *prāu* slechts eene min of meer gewone afwijking is, dan zou ik het al of niet vermelden van die afwijking laten afhangen van de vraag, of zij aan deze woorden in 't bijzonder eigen, of wel, wat ik veeleer onderstel, aan alle overeenkomstige woorden gemeen is, en in 't laatste geval volstaan, met er eens vooral, hetzij in de Inleiding of in Spraak-kunst melding van te maken. Een van beiden zal m. i. toch wel noodig zijn, om den gebruiker te waarschuwen, dat een woord, hetwelk hij misschien nooit anders dan in ééne syllabe, *bras*, hoort uitspreken, hetzelfde is, wat in 't Woordenboek als *beras* vermeld staat.

Onder de regels, door den heer v. D. bij zijn stelsel van transcriptie in acht genomen, behoort ook deze (Ontw. 13, 547), om „letters van Eur. talen, aan ons nederduitsch alphabet „vreemd, zoo als de *c* (op zich zelf staande), *q*, *x*, en *y*, „niet te gebruiken, maar zich te bepalen tot diakritische teekens en de vereeniging van nederduitsche letters". In de Opm. (18, 304) zeide ik, „dat ik voor mij in dat gebruik, waar „het van dienst kon zijn, zooveel bezwaar niet vinden zou". De aanmerking, waarmee de heer v. D. daarop antwoordt (49, 375), dat ik „niet opgeef, op welke wijze de eene of andere van „die letters met voordeel had kunnen gebezigd worden", zout zeer gepast zijn, indien ik dat gebruik had aangeprezen. Dit deed ik echter niet: ik toonde slechts minder gewigt te hechten aan de reden, waardoor de heer v. D. er van scheen

te worden teruggehouden, en mag dus aan hem de beantwoording overlaten van de vraag, in welke gevallen de bedoelde letters met voordeel zouden kunnen gebezigd worden, als die reden niet bestond of niet in aanmerking genomen wierd.

De korte *e*, zeide ik (Opm. 19, 305), zou ik liever door *ě* dan door *e* wedergeven, o. a. „dewijl het teeken $\check{e}$ voor kortheid meer bekend is dan 't ondergeplaatste punt”. De heer v. D. blijft het laatste verkiezen (Antw. 49, 375), eensdeels wegens meerdere eenvoudigheid—welke ik beken niet op te merken—, en ten andere, omdat hij het door mij voorgestelde teeken, „dat gelijken vorm met de *djazma* heeft”, elders noodig heeft, waarbij (in de Errata) verwezen wordt naar blz. 64, 390. Die gelijkvormigheid tusschen het teeken van kortheid en de *djezma* is ongeveer zoo groot als tusschen onze letters *c* en *o*; en het teeken, dat op de aangehaalde plaats voor andere gevallen is aangewezen, ofschoon ook daar met de *djezma* gelijk gesteld, verschilt althans in den druk—als een gesloten zuiver cirkeltje—nog weder merkbaar van beide.

Ten aanzien van de $\hat{d}$ heb ik (Opm., *t. a. p.*) eene kleine onnaauwkeurigheid begaan, door de uitdrukking van den heer v. D. (Ontw. 15, 549), dat „woorden als *pondok, dasar, dadoc*, „eigenlijk dienden geschreven te worden” met $\hat{d}$, te verstaan en weder te geven, als stond er „eigenlijk behooren „geschreven te worden”. Daarentegen kan ik niet toegeven, dat het „ver gezocht” was, de mededeeling van den heer v. D. omtrent het gebruik van die letter in zekere Jav. handschriften op te vatten als een argument tot staving van de aangehaalde bewering; en vind evenmin noodig, mij te verontschuldigen over de bloote vraag, of, hetgeen hij verder daarover aanvoerde, welligt aan 't gezag van Marsden ontleend was. Overigens blijkt ook uit zijn antwoord nog niet of de $\hat{d}$ in 't Mal. ook anders dan in woorden van Javaansche afkomst, die in 't Jav. de *da* hebben, te huis behoort en of ook in 't Maleisch zelf, even als in 't Jav., twee merkbaar in uitspraak verschillende *d*'s bestaan, of oorspronkelijk bestaan hebben;

In 't voorbijgaan teeken ik hierbij nog aan, dat ik in zekere Jav. handschriften, waar aw door p is wedergegeven, op dezelfde wijze p voor aw aangetroffen heb, en dat de verlengingsletters p en y in die handschriften, volgens den regel van Robinson, met djezma geschreven zijn, bv. سكويطو bv. اويطو . De p wordt eenvoudig door ف , de ng door ع uitgedrukt, en ث en غ nooit gebruikt.

Voor de transcriptie van de ع neemt de heer v. D. (Antw. 52, 378) mijn voorstel aan, om het teeken, dat die letter vertegenwoordigen zal, op hare plaats tusschen de letters, en niet boven de voorafgaande of volgende vokaal te plaatsen. Voorts geeft hij (53, 379) opheldering van de schrijfwijze aadhath , die mij in zijn Ontw. bevreemd had, en doet daarmede het vermoeden vervallen, dat die schrijfwijze op eene bijzondere, in mijn oog verkeerde, voorstelling van den aard der ع gegrond was. Daar de heer v. D. zelf erkent, dat hij beter gedaan had, met die opheldering ongevraagd te geven, zal ik mij weder niet behoeven te verontschuldigen over de gissing, waartoe ik bij gebreke daarvan door de bedoelde schrijfwijze verleid werd. Trouwens had die gissing ook nog andere gronden, en blijkt dan ook in zoover juist geweest te zijn, als de thans nader ontwikkelde zienswijze van den S. over de natuur van de ع werkelijk, zoo als hij teregt opmerkt, eenigzins van de mijne verschilt, of liever—want ik maak geene aanspraak op eene eigene zienswijze op dit punt—van de voorstelling, daarvan door mij (Opm. 22, 308 en vervolgens) gegeven. Ik noemde de ع „eene eenvoudige consonant, die „zich van de overige alleen daardoor onderscheidt, dat wij „Europeanen haar niet weten uit te spreken”. De heer v. D. verzekert, dat hij dit wèl kan, en kent (56, 382) aan de ع „nevens haar consonantisch ook nog een vocalisch, en wel „een a-element” toe. Tot staving hiervan noodigt hij ons uit, te beproeven de ع zonder klinker uit te spreken, „en „men zal altijd na eenige inspanning eene onduidelijke, kras- „sende a voortbrengen”. Evenzoo laat hij verder (60, 386) den

lezer beproeven, van ξ tot $\hat{i}$ te komen' en „men zal vinden, dat dit onmogelijk is zonder een' vrij merkbaaren door- „gang door de a ". Ik, die erken de juiste uitspraak van de ξ niet te kennen, en er slechts uit beschrijvingen, en inzonderheid ook uit de wijze, waarop de ξ in andere klankstelsels wordt nagebootst, eene benaderende voorstelling van te hebben, kan aan die uitnoodigingen geen gevolg geven, en inderdaad ook aan het bewijs, dat er mede beoogd wordt, al zeer weinig waarde hechten. Dat de ξ eene vokaal nevens zich behoeft, om hoorbaar te worden, heeft zij, gelijk reeds in mijne Opm. (23, 309) herinnerd is, met alle andere volkomene consonant gemeen; en zoo de a -klank zich daartoe beter dan andere vokalen leent, bewijst dit m. i. nog niets meer dan die soort van verwantschap, die in 't algemeen tusschen de gutturalen en de a , de labialen en de oe , de palatalen en de i bestaat, zonder dat men daarom in 't bijzonder in de ξ een a -element als inhaerent behoeft aan te nemen. Meer gewigt moet ik toekennen aan de door den heer v. D. (57, 383) aangevoerde getuigenis van De Sacy, dat de ξ , welligt oudtijds als vokaal gebezigd, „nog heden in „de gewone uitspraak (*langage vulgaire*) den klank van een „vokaal, inzonderheid van de a , met hare eigene articulatie „schijnt te verbinden, zoodat bv. $\Delta \xi \alpha$ wordt uitgesproken *aid*".

Ik erken volmondig, dat die omstandigheid mij geheel onbekend was, en dat zij veel opheldert, van 't geen mij in de voorstelling van den heer v. D. duister was. Intusschen komt het mij voor, dat de wijze, waarop De Sacy van de zaak melding maakt, zonder er overigens in zijne transcriptie eenig gevolg aan te geven, geenszins medebrengrt, om het a -element zoo onvoorwaardelijk als tot het wezen van de ξ behoorende te erkennen. En, wanneer ik daarbij in aanmerking neem, dat noch in de Eur. uitspraak van algemeen bekende Arb. woorden, als *Oemar*, noch in 't Jav. dat de Arb. uitspraak in zijn klankstelsel, voor zoover dit daartoe in staat is, zoo wedergeeft, als zij door het gehoor

wordt opgevat, bij mijn weten eenig spoor van dat *a*-element, of in 't algemeen van 't vocalisch element, van de ξ te vinden is; dat die letter in 't Jav., onverschillig door welke vokaal voorafgegaan of gevolgd, in 't begin van de syllabe steeds eenvoudig door ᨗᨑ *ng*, aan 't einde door ᨗᨑᨗ eene kort afgebrokene *k*, vertegenwoordigd of wel in beide gevallen geheel verwaarloosd wordt, terwijl toch woorden als ᨗᨑᨗᨑᨑᨑ *ngain* of *ngahin*, voldoende bewijzen, dat niets verhinderde, ook bv. ᨗᨑᨑ door ᨗᨑᨗᨑᨑ *ngaid* weder te geven, indien het zoo gehoord wierd; dat voorts in 't Arb. zelf, althans in 't hedendaagsch Arb. de ξ zich, zoo ik meen, in alle opzigten als een ware, volkomene consonant voordoet, kan ik uit dit alles niet anders afleiden, dan dat de heer v. D. te ver gaat, wanneer hij (Antw. 54, 380) het „eene spitsvindigheid van de Arb. grammatici” noemt, de ξ als eene consonant te beschouwen, en dat veeleer het beweerde *a*-element òf slechts in zekere tongvallen merkbaar, òf althans zóó zwak is, dat het door onzen S. met meer regt onder de „subtiliteiten” had mogen gerangschikt worden. Wilde hij dit echter niet, en meende hij de waarde van ξ in 't Schema door *á* te moeten uitdrukken, dan moest ook bv. بَعْد op de wijze van Lane door *boead*, en desgelijks عَمْر door *aoemr* enz. worden wedergegeven, of wel de afwijking opgehelderd. Hij erkent dan nu ook (53, 379), dat die transcriptie in 't Schema niet deugde, en kan inderdaad naauwelijks als verontschuldiging laten gelden, dat hij „zich nu eens had voorgesteld, in dat Schema van alles representanten te hebben” (57, 383). Maar hoe kan hij 't mij dan euvel duiden, dat ik hem niet begreep? Hij trachtte zich eens voor een oogenblik te denken in de plaats van een' lezer, die met het *a*-element van de ξ van elders niet bekend is—en dat ik het niet kende, was althans te vermoeden uit mijne verklaring (Opm. 31, 317), dat ik geene andere Arb. grammatica raadplegen kon dan die van Roorda—, en ga dan onpartijdig na, wat de zoodanige

uit zijne voorstelling in 't Ontw. maken kan, waarin men voor ع ^á, voor عَادَة ^á *áadath*, voor لَعْنَة ^á *lanath*, voor عَمْر ^á *oemr* geschreven, en ten slotte den naam van de letter ع (*áin*) verklaard vindt door de opmerking (Ontw. 17, 551), dat „bij 't vormen van dien naam de *fathah* (of de klinker *a*) noodig was, om haar consonnantisch element in beweging te brengen”. Dit laatste, zeide ik (24, 310), „scheen weder zamen te hangen met de boven besprokene voorstelling van ع door ^á: anders was het mij al te diepzinnig!” Ik weet niet, met welk regt de heer v. D. (60, 386) zich beklagt over het in zijne oogen „nog al vrij bitse van die aanmerking met haar spot- tend uitroopteeken”, welk laatste hier toch geene andere strekking had, dan de voorafgaande woorden meer als een' uitroep dan als een bloot gezegde te kenmerken. „Dat bitse” verzekert hij evenwel, mij „te vergeven en niet te willen „reciproceren”, maar kan toch aan zijne gevoeligheid de voldoening niet weigeren van eenige uitroopteekens, hier en daar bij de aanhaling van mijne meening tusschen haakjes ingelascht, en die ik mij misschien met meer regt zou kunnen aantrekken, als zij niet zoo duidelijk de gemoedsstemming verrieden, waaruit zij voortsproten. Overigens kan ik niet toegeven, dat het diepzinnige of duistere van de aangehaalde verklaring door de thans gegevene inlichting zoo geheel wegvalt, al voegt de S. daar ook bij (60, 386): „in den naam van iedere letter wordt „duidelijk hare phonetische kracht gehoord: daarom kon men „de ع niet عَيْن ^á *ín* noemen”. Neen, zeker kon men ze zoo niet noemen, d. w. z. haar' naam zoo niet uitspreken, indien het waar is, dat de ع van zelf een' *a*-klank meêbrengt, die vóór de *i* zou moeten gehoord worden; maar dit belette volstrekt niet den naam عَيْن ^á te schrijven, even goed als men عَيْن ^á schrijft en *áid* (*áid*?) uitspreekt. Waarschijnlijk heeft de heer v. D. willen zeggen, dat die *a*-klank in den naam van de letter ook zigtbaar moest ver-

tegenwoordigd zijn; maar wanneer men eenmaal aanneemt, dat die klank in de letter zelve reeds ligt opgesloten, dan is hij er even zichtbaar in uitgedrukt als het consonantisch element, dat er mede verbonden is, of als bv. in de ع het dentaal en het palataal element, of als in onze x het gutturaal en sibilant element. Immers, elke letter is de zichtbare vertegenwoordiger van hare geheele phonetische waarde, in denzelfden zin, als de heer v. D. zelf elders (Antw. 65, 391) beweert, dat de ع met hare vokaalteekens volkomen vertegenwoordigd wordt door onze vokalen, „die de kracht der ع en der Arb. vokalen in zich vereenigen”. Met dat al wil ik niet ontkennen, dat het a -element van de ع van invloed kan geweest zijn op den vorm van den naam عَيْن , al maakte het ook den vorm عَيْن of een' anderen niet volstrekt onmogelijk; maar moet tevens volhouden, dat de wijze, waarop dit in de aangehaalde verklaring werd uitgedrukt, zonder toelichting onverstaanbaar, ook door die toelichting nog niet geregvaardigd wordt.

Daarentegen heb ik mij hier te verantwoorden wegens eene schromelijke overdrijving, waaraan ik mij volgens den heer v. D. zou hebben schuldig gemaakt. Ten einde te toonen, dat de ع in plaats van عَيْن ook wel عَيْن had kunnen heeten, althans niet noodwendig een fatha behoefde te bevatten, wees ik (Opm. 24, 310) op het woord عَيْد *id* „om slechts één te noemen uit de tallooze woorden van gelijken vorm, die men „in ieder Arb. woordenboek op de ع vinden kan”. De heer v. D. heeft naar die „tallooze woorden” vergeefs gezocht (Antw. 61, 387). Hij vond bij Freytag slechts 32, in andere woordenboeken nog minder, in één zelfs slechts twee woorden „waar- „in de syllabe عَيْد ع . . . voorkomt”, maar onder die alle „slechts „een enkele grondwoord عَيْص ”; de overige zijn afgeleide vormen van dit woord, en van andere grondwoorden, die zelve

de syllabe عي niet bevatten (zoo als عا ط enz.), maar, meestal volgens vaste etymologische regels, de ي echter de ع aannemen, „en dus niet in aanmerking kunnen komen bij de „vraag: is de syll. عي menigvuldig of schaarsch in 't Arb.?”—

Welligt heb ik het nog aan eene bijzondere inschikkelijkheid van den heer v. D. te danken, dat hij mij dat enkele woord عيص wel gunnen wil, en had hij ook dit kunnen wraken, door aan te toonen, dat het, hoezeer in 't Woordenboek op zich zelf staande, evenwel niet de gewone kenmerken van een Arb. grondwoord, maar veeleer van een derivatum van عاص heeft. 't Is evenwel mogelijk — ik moet mij hier weder een' „slag om den arm” veroorloven—, dat de heer v. D., en op goede gronden, onder grondwoord en afgeleiden vorm hier iets anders verstaat, dan ik gissen kan; en in dat geval zou ik mij het antwoord moeten voorbehouden op zijne bewering, dat afgeleide vormen hier niet in aanmerking kunnen komen. Zoo hij evenwel, volgens de, naar ik meen, gebruikelijke zienswijze, den zoogenaamden eersten vorm van 't werkwoord (*kadama*, *kâma* enz.) als den normalen vorm van 't Arb. grondwoord (of wortelwoord, *radix*), en de naamwoorden als in den regel van zulk een grondwoord afgeleid beschouwt, dan kan ik voor zijne redenering geene andere verklaring vinden dan in een zonderling gebrek aan nadenken. Immers kan in dat geval aan eene syllabe عي in grondwoorden in 't geheel niet, of alleen bij uitzondering in een woord als عيص gedacht worden; dan is ook het woord عيد zelf geen grondwoord, en kunnen dus met de „tallooze woorden van gelijken vorm” ook niet bij uitsluiting grondwoorden bedoeld zijn. En waarom ook zouden die alleen in aanmerking komen? Ik zou zeker geen regt hebben, om bv. nevens het woord عيد nog het daarvan afgeleide عيدي mede te rekenen; zelfs andere afleidingen van denzelfden wor-

tel, bv. عيدان (meervoud van عيد) zou men mij welligt niet regt betwisten; maar waarom zouden verschillende woorden, die onderling niet de minste verwantschap hebben, als عيفة عيد غير عيد enz., al zijn zij geene grondwoorden, of ook maar grammatische flexies, zoo als de imperativus plur. عيدوا niet meê mogen tellen? Het komt mij zelfs voor, dat juist die „vaste etymologische regels”, die de syllabe ع uit een’ wortel met عا doen ontstaan, nog meer ter zake afdoen dan meer op zich zelf staande naamwoorden, laat staan grondwoorden, in zoover daarvan sprake kan zijn. En waarom ook alleen gelet op woorden, waarin de syllabe ع voorkomt? De samenhang toch, waarin ik de uitdrukking „van gelijken vorm” als عيد bezigde, bragt blijkbaar eene ruimere opvatting mede.

Immers, de eenige reden, waarom de ع volgens den heer v. D. niet عيد zou kunnen heeten, bestond daarin, dat de naam van die letter noodwendig eene fatha bevatten moest, en tegen deze bewering golden niet alleen woorden, die met ع begonnen, ofschoon ik natuurlijk bij voorkeur zulk een aanvoerde, dat zoo na mogelijk aan عيد beantwoordde, maar evenzeer die, waarin de ع door eene korte i, door *oe* of *oé*, met één woord door eene andere vokaal dan *a*, onmiddellijk gevolgd wordt. Na deze ophelderingen moge de heer v. D. zijne telling hervatten; en zoo hij ’t geduld heeft die ten einde te brengen, gun ik hem de voldoening, van mijn „tal-; loos” door eene naauwkeurige getalsbepaling te logenstraffen.

Met betrekking tot den naam der ع beriep ik mij (Opm. 24, 310) op het gezag van „een’ Arabisch schrijver”, bij Freytag aangehaald. Die aanhaling van Freytag bestaat in de bloote bijvoeging van de verkorting *Kam*. Volgt daaruit, dat ik dit *Kam*. voor den naam van een’ schrijver hield, zoo als de heer v. D. (Antw. 58, 384) het wil doen voorke-

men? Hij leert ons, dat het „eene verkorting is van 't „Arb. woord *kamoés*, oceaan, den naam van 't beroemde „werk van den beroemden . . . . Firoezabadi, het orakel „der Arabische grammatici". Welnu, is dit dan geen Arb. schrijver? Met deze vragen zou ik kunnen volstaan, om mijne aanhaling als volkomen juist te regtvaardigen; maar liever wil ik er de erkentenis bijvoegen, dat ik mij niet met zulk eene onbepaalde aanduiding zou vergenoegd hebben, indien ik nauwkeuriger met de zaak was bekend geweest. In zover dus de heer v. D. heeft willen aantonen, dat ik weinig op de hoogte ben van de Arb. bibliographie, kom ik hem daarin gaarne te gemoet met de verklaring, dat ik er zoo goed als niets van weet, en buig mij in alle nederigheid voor de meerdere kennis of hulpmiddelen, die hij in dat vak bezitten mag. Maar de beschuldiging, van maar op goed geluk naar de beteekenis van de verkorte aanhaling geraden te hebben, kan ik mij niet laten aanleunen. Ik ben begonnen, met voor en achter in 't Woordenboek naar eene verklaring van die herhaaldelijk voorkomende verkorting te zoeken, maar vond ze niet. Wel bleek mij uit de voorrede, dat zij *Kamoés* beteekende, en dat dit de naam was van verscheidene werken, waarschijnlijk woordenboeken, en o. a. ook van een Arabisch; ook wordt Firoezabadi in die voorrede als eene van de hoofdbronnen van Freytag genoemd; maar dat hij de schrijver was van den Arabischen *Kamoés*, vond ik, bij vlugtige doorzage van de lange voorrede, nergens uitdrukkelijk vermeld, en moest mij dus vergenoegen met datgene, wat ik zonder gevaar van mistasting zeggen kon, namelijk dat Freytag de ξ „op gezag van een' Arabisch schrijver" *gain* noemde. De mededeeling van den heer v. D. bewijst nu, dat het gezag, waarop ik mij beroep, meer gewigt had, dan ik er aan toekennen mogt; had hij het tegendeel kunnen bewijzen, dan zou zijne teregtwijzing meer beschamend voor mij geweest zijn.

Omtrent de transcriptie van ξ , waarvoor de heer v. D. mijn voorstel aanneemt, om *g* in plaats van *r* te bezigen;

doe ik alleen nog, in antwoord op zijne aanhaling van Wallin, die de *r* boven de *g* aanbeveelt (Antw. 62, 388), opmerken, dat de *g* in 't Hoogduitsch, gelijk mede in 't Engelsch en Fransch, doorgaans een' geheel anderen klank heeft, dan in 't Hollandsch, en juist dat schrapende of raspende mist, waardoor onze *g* nader aan de ξ komt.

Gelijk in mijne Opm. (23, 309) komt ook in het Antw. van den heer v. D. (54, 380) tusschen de beschouwingen over de ξ het een en ander over de λ voor. In 't belang van den zamenhang heb ik thans verkieslijk geacht, eerst de ξ en ξ geheel af te handelen, om nu meer uitsluitend over de λ te kunnen spreken. Ook aan deze kent de heer v. D. een vocalisch element toe, hetwelk ik trouwens aan deze letter in geenen deele heb willen betwisten, al kon ik, en kan ik nog heden, niet goedkeuren, dat hare waarde in 't Schema door *a* is uitgedruikt. Het „streven, om (in dat Schema) „voor elke Arb. of Mal. letter een' representant te hebben” (55, 38), heeft den heer v. D. m. i. ook hierin tot eene onnaauwkeurigheid verleid, die door het voorbeeld van De Sacy, waarop hij zich beroept, slechts onvolkomen gewettigd wordt. Immers, het geldt hier slechts een punt van redactie of voordragt, waarin dat voorbeeld geene aanspraak kan maken op het gezag, dat aan dien schrijver als kenner van 't Arb. toekomt. Ik geloof dan ook, aan dat gezag niet te kort te doen, wanneer ik de voorkeur geef aan de redactie van Rooda, in de tafel van 't alphabet, waar de klank van λ omschreven wordt door „*spiritus lenis*, gelijk de stomme *h* in 't „Fransche *homme*, *honneur*; buitendien wordt er de lange vokaal *a* door aangeduid”; mits dit laatste—luidende in 't oorspronkelijke „*practerea vocalem longam a designat*”—slechts verstaan worde in den zin, later, in § 6 van die Grammatica, nader uiteengezet, dat namelijk, wanneer men geene vokaalteekens bezigt, de λ alleen geacht kan worden de lange *a* te vertegenwoordigen. In denzelfden zin wordt van de ω en ω gezegd, dat zij de lange vokalen *oé*

en *î*, en zelfs de tweeklanken *au* en *ai* aanduiden (*designant*).— Voor 't overige komt het mij voor, dat er ten aanzien van den aard der letter *h* tusschen der heer v. D. en mij geen ander dan schijnbaar verschil bestaat. Dat zij „eene eenvoudige (d. w. z. niet anders dan) consonant” is (Antw. 54, 380), heb ik nergens gezegd. Misschien heeft de heer v. D. die bewering afgeleid uit de woorden: „dezelfde bedenking (nam. „als op de *ع*) is toepasselijk op de *h* consonant”. Die gelijkstelling was evenwel natuurlijk slechts in betrekkelijken zin te verstaan, en werd door het onmiddellijk volgende, zoo ik meen, genoegzaam toegelicht. „Ook van dat teeken”, zeide ik (namelijk van de *h* consonant), „heeft de waarde „in ons schrift . . . in 't geheel geen equivalent, maar „zou zich des noods laten omschrijven door *spiritus lenis*, „*stomme h* of iets dergelijks . . . .” De heer v. D. beweert, dat dit slechts van de gehamzeerde *h* kan gezegd worden. Dat geef ik hem volkomen toe, en heb inderdaad met de *h* consonant niets anders bedoeld dan hij met de gehamzeerde *h*, met dit onderscheid alleen, dat ik de hamza niet zoozeer beschouwde als makende met de *h* eerst de consonant ^e uit, maar eenvoudig als een teeken, waardoor de *h* consonant als zoodanig onderscheiden wordt van de *h* verlengingsletter of vokaal. Zoo zegt Roorda §19: „wanneer de letter „*h* niet de lange vokaal *â* aanduidt, maar de kracht van „eene consonant of spir. lenis heeft, wordt zij voorzien van eene „kleine *ain* (◌ْ), om te kennen te geven, dat de letter als „eene consonant, ongeveer als *ع*, uitgesproken moet worden, . . . „en dat teeken heet *hamza*”.

Ook de hamza heeft, helaas, weder aanleiding gegeven tot een personeel feit, dat ik niet met stilzwijgen kan voorbijgaan. Volgens het Ontw. (20, 554) zou de hamza in de transcriptie van woorden als ^{أَب} ^{أَنْتَ} ^{مُؤْمِنٌ} worden overgenomen, en die woorden aldus geschreven: *da^hb*, *i^htzar₂*

moe^smin. „Met dat voorstel”, zeide ik (Opm. 26, 312)
 „zou ik mij des noods, bij gebreke van beter, wel kunnen
 „vereenigen, schoon ik, gelijk boven gezegd is, de apostrophe
 „verkiezen zou, vooral indien de ^s *ain* mede door _ε moet
 „worden uitgedrukt.”—„De woorden *des noods en bij gebreke*
 „*van beter*”, antwoordt de heer v. D. (62, 388) „staan bijna
 „gelijk met, en zijn in zija oog zelfs gevoeliger dan eene stel-
 „lige afkeuring.” Ik had „die eenigzins scherpe woorden
 „met een enkel woord moeten toelichten. . . . dit behoor-
 „de tot eene gezonde en opregte kritiek”. Ziedaar ongeveer
 de slotsom van een' uitval, die te lang is, om hier geheel
 te worden overgenomen. Wie zich de moeite geeft, om dien
 na te lezen, moge beoordeelen, of de heer v. D. hier niet, zoo
 als men zegt, „manneljes in de maan gezien heeft”. Zoo-
 veel is zeker, dat ik niets kwaads bedoeld heb, en dat het
 ook aan de verlangde toelichting niet ontbrak. Door de
 woorden „gelijk boven gezegd is”—die de heer v. D. welligt
 over het hoofd gezien heeft?—werd teruggewezen naar de
 beschouwing over de transcriptie van ξ op blz. 21, 317 van
 de Opm., waar die toelichting onmiddellijk te vinden was.
 Of was het den heer v. D. nog niet voldoende daar te lezen,
 dat de wijze, waarop Werndly de ξ wedergaf, namelijk door
 de α in ons schrift op te nemen, „mij weinig aannemelijk
 „scheen, vooral met het oog op hen, die 't Mal. schrift niet
 „kennen; en dat ik daarom ook de _ε van den S. liever
 „door eene apostrophe vervangen, maar deze dan toch nog
 „liever voor de hamza dan voor de ξ gebezigd zou zien”?
 Had ik daarbij nog moeten herinneren, wat een paar blad-
 zijden vroeger (19, 305) in 't algemeen over het gebruik van
 zulke teekens opgemerkt was? Had men niet reeds zonder
 alle aanwijzing kunnen begrijpen, wat toch waarlijk nog al
 vóór de hand lag, dat ik, afgescheiden van de vraag, of de
_ε voor de ξ zou gebezigd worden, het gebruik van zulke
 vreemde teekens te midden van ons schrift slechts als eene
 noodhulp beschouw, waartoe men eerst dan, wanneer een-

voudiger, minder ver gezochte, middelen te kort schieten, bij gebreke van beter zijne toevlugt neemt? Het bestaan van dien nooddwang had ik hier erkend, in zoover namelijk, dat, indien de apostrophe, zoo als ik wenschte, voor de hamza gebezigd wierd, ik voor de ع „inderdaad niets „beters wist voor te stellen dan ؤ, op de aangeduide wijze „(d. i. tusschen de letters) geplaatst”. Wierd dit voorstel aangenomen, dan vooral, maar ook zonder dat, en wel om de aangevoerde reden van eenvoudigheid, zou ik de apostrophe tot vertegenwoordiging van de hamza verkiezen. Intusschen vond ik in de transcriptie, daarvoor door den heer v. D. aanvankelijk aangenomen, op zich zelve beschouwd, niets wat „stellige „afkeuring” verdiende, en zou er mij, ondanks mijn’ afkeer van uitheemsche teekens, „des noods wel meê kunnen ver- „eeuigen”, indien het namelijk niet beter of meer naar mijn’ wensch geschikt kon worden. Ziedaar den geheelen zin van mijne „scherpe woorden”! Had er werkelijk alle toelichting aan ontbroken, dan zou de heer v. D. met regt hebben kunnen antwoorden: ik deel de voorkeur van den heer Stuart voor de apostrophe niet, en zoolang hij die voorkeur niet toelicht, blijf ik bij mijn gevoelen; — maar ook dan was er, geloof ik, niets in, waardoor hij zich in ’t minst gekrenkt had behoeven te achten. — Waarom ik de apostrophe liever voor de hamza dan voor de ع wilde bezigen, wordt door den heer v. D. niet gevraagd, en doet hier ook minder ter zake. Anders zou mijn antwoord zijn, dat de apostrophe nu eenmaal in algemeen gebruik is als representant van uitgevallen letters; dat de ع, al kunnen wij haar in ons schrift niet behoorlijk wedergeven, evenwel in de uitspraak, gelijk in ’t oorspronkelijk schrift, hare plaats ongeschonden behouden moet; terwijl daarentegen de letters ي و, van hamza en djezma te gelijk voorzien, in de uitspraak geheel of genoegzaam wegvallen; dat ik daarom, wel is waar, geen bezwaar zou zien, om de ع door de apostrophe weder te geven, maar toch, als ik kiezen moet, eigenaardiger vind, deze voor de ham-

za te bewaren; waar nog bij komt, dat wij zoo doende ten minste de transscriptie van zuiver Maleische woorden—waarin wel de hamza, maar niet de ع voorkomt—van Arb. teekens kunnen vrij houden.—Maar, zegt nog de heer v. D., de apostrophe is door hem reeds in gebruik genomen, „om het „uitvallen in de uitspraak van verschillende letters in Arb. woorden aan te duiden (Ontw. 24—5, 558—9)”; en ik had moeten opgeven, „door welk ander teeken de apostrophe in die „gevallen zou kunnen vervangen worden, bijaldien dat teeken wierd gebezigd tot het vertegenwoordigen van de gehamzeerde letters”. Ik zou misschien kunnen volstaan, met uit het Antw. zelf van den heer v. D., waarin hij tot onderscheiding der beide gevallen terstond een nieuw teeken klaar heeft, te bewijzen, dat ik toch wel iets aan zijne vinding mogt overlaten, doch wil het niet doen voorkomen, als of dit in mijne bedoeling gelegen had. Ik meende veeleer, dat

de gehamzeerde letters (d. i. ^أ ^و ^ى), waarvoor dat nieuwe teeken is uitgedacht, van zelf hare plaats vonden, althans zonder noemenswaardige onnaauwkeurigheid konden gebragt worden onder de „in de uitspraak uitvallende letters”, die de S. door de apostrophe vertegenwoordigt. Wordt zoo doende te kort gedaan aan een' van de eischen der transscriptie, om namelijk de oorspronkelijke schrijfwijze naauwkeurig te doen kennen, dit is toch reeds het geval, wanneer men met den heer v. D. voor ^{مِن} ^{رَبِّي} *mi'rrabbihi* (*), voor ^{أَرَادْتُ} *ara'ttoe*, voor ^{تَمَّتْ} ^{الْكَلَامَ} *tammatoe'lkalam*, voor ^{عَبْدَ} ^{الرَّحْمَانِ} *abdoe'rrahmán* schrijft. Want hoe kan men, zonder Arb. te kennen, uit die transscriptie zien, welke letter uitgelaten, en hoe de Arb. schrijfwijze is? En wien de taal

(*) Wordt werkelijk zoo geschreven en uitgesproken voor ^{مِن} ^{رَبِّي} *min rabbihi*? Uit Roorda, § 39 en 222, zou ik eer het tegendeel afleiden.

niet vreemd is, zal ook geen' nood hebben, om de apostrophe van *da'b*, *moe'min*, *i'tzar*, met eene van de vorige te verwarren. Intusschen toont dit voorbeeld, om dit in 't voorbijgaan op te merken, hoe bijna hopeloos het streven is, om voor 't Arb. eene transcriptie in ons schrift te vinden, die in alle deelen aan de beide eischen van phonetische en graphische juistheid voldoet. Waar dit evenwel ook ongeligheid mogt kunnen veroorzaken, voor het Mal. woordenboek zou men, geloof ik, zonder eenig bezwaar tot regel kunnen aannemen, om zoowel de gehamzeerde letters als de hierboven bedoelde in de transcriptie eenvoudig door de apostrophe te vertegenwoordigen.

Na mij hier zoo weinig te hebben begrepen, schijnt de heer v. D. mij kwalijk te nemen (Antw. 64, 390, 69, 395), dat ik verklaard heb (Opm. 26, 312), niet te begrijpen, „hoe hij „beweren kon (Ontw. 20, 554), dat „in allen gevallen het „naauwkeurigst” zijn zou, de gehamzeerde letters (أ و ي), die hij toch zelf sluitmedeklinkers noemde, door „ā, ā, ī weder te geven, en dus, met verdubbeling van vokalēn, te schrijven *daāb*, *mooōomin*, *iūūzar*”. Wat hij nu daaromtrent aanvoert, maakt mij, ik moet het bekennen, de zaak nog niet gansch helder, brengt mij althans niet tot de overtuiging, dat zijn beweren gegrond was, of dat ik ongelijk had, als de beste nabootsing in ons schrift te beschouwen, de أ in 't geheel niet, de و en ي door w en j te vertegenwoordigen. „In den regel toch”, zeide ik (t. a. p.), „wordt de أ in ons schrift niet vertegenwoordigd, maar haar „aanwezen alleen aangeduid door het ontbreken van eene andere consonant vóór de vokaal: eene aanduiding, die trouwens „voldoende is, wanneer men eenmaal weet, dat zoodanige „initiale vokaal in 't Arb. altijd wordt opgevat en uitgedrukt „als begeleidente klank van de أ”. De heer v. D. bestrijdt

deze voorstelling: had ik gezegd, dat de $\overset{f}{\text{h}}$ in ons schrift „door geen bijzonder teeken vertegenwoordigd wordt, dan zou „hij mij gelijk geven, maar toch altijd de aanmerking maken, „dat dit ook geheel overtollig zou zijn”: eene aanmerking, die zelve geheel overtollig zou zijn, daar ik hetzelfde reeds had uitgedrukt, door te zeggen, dat de aanduiding door het ontbreken van eene andere consonant voldoende was;—maar volgens den heer v. D. is „de $\overset{f}{\text{h}}$, van vokalen voorzien, vol- „komen vertegenwoordigd door onze nederduitsche vokalen, „die *volkomen* de kracht der consonantische, explosieve $\overset{f}{\text{h}}$ en „der arb. vokalen in zich vereenigen”. Ik zou op deze voor- stelling niet ligt eene aanmerking maken, maar zie toch niet in, dat zij beter is dan de mijne. Volgens die van den heer v. D. vereenigt de uitspraak b. v. van onze *a* in zich „twee „verschillende geluiden: het explosieve geluid, . . . zonder „welk geen vokaal kan worden uitgesproken, = $\overset{f}{\text{h}}$, en den aan „de *a* eigen klank = *fatha*”. Waarschijnlijk heeft deze be- schrijving alleen op zich zelf staande of initiale vo- kalen op het oog; want, als zij met eene voorafgaande con- sonant verbonden zijn, bv. in *ba*, komt toch, zou men zeg- gen, het explosive element niet te pas, en zou dit een pleo- nasme worden. Men zal dus moeten aannemen, dat elke on- zer vokalen en tweeklanken twee verschillende beteekenissen of waarden heeft, naarmate zij eene consonant vóór zich heb- ben of niet; dat zij slechts in 't eerste geval een' blooten, zuiveren vokaalklank, in 't laatste geval nevens dien vokaal- klank nog een explosief geluid vertegenwoordigen, hetwelk in sommige andere talen door een bijzonder teeken, in 't Arb. door $\overset{f}{\text{h}}$, in 't Grieksch door den *spiritus lenis*, in 't Jav. door *am* wordt uitgedrukt. Volgens mijne voorstelling heeft elke onzer vokalen en tweeklanken, hetzij met of zonder conso- nant, altijd ééne en dezelfde, bloot vokalische, waarde of beteekenis, en wordt bij eene initiale vokaal het explosive

geluid, dat hare vorming voorafgaat of begint, in 't geheel niet uitgedrukt, maar alleen aangeduid door het ontbreken van eene consonant. Men ziet, het onderscheid tusschen onze twee zienswijzen is tamelijk subtiel; en ik weet niet, of er een afdoend kenteeken bestaat, waaruit met zekerheid zou zijn af te leiden, welke van beide de voorkeur verdient; ofschoon ik voor alsnog de laatste voor de meest natuurlijke houd. Intusschen heb ik er niets tegen, om in den aangehaalden volzin nevens het woord „niet” ten overvloede bij te voegen: „althans door geen bijzonder teeken”. De uitkomst blijft toch dezelfde. In ieder geval bestaat er voor de abstracte waarde van $\dot{\text{a}}$ in ons schrift geen equivalent; en, wil men het niettemin daarin vertegenwoordigen, dan kan dit uit den aard der zaak niet anders geschieden dan door een willekeurig aangenomen teeken. Zoodanig teeken zal tevens onnaauwkeurig zijn, wanneer het eene verkeerde voorstelling geeft; maar de hoogste graad van naauwkeurigheid, dien het bereiken kan, zal m. i. bestaan in de eenvoudige aanduiding van de plaats, waar het vertegenwoordigde Arb. teeken geacht moet worden te staan. In zoover nu de schrijfwijze, die de heer v. D. voor $\dot{\text{a}}$ met djezma wilde gebruiken, namelijk $\acute{\text{a}}$ voor den Nederlandschen lezer geene andere beteekenis heeft, dan die de S. zelf er aan geven wil, noemde ik het niet onnaauwkeurig, schoon ook in geen geval het naauwkeurigste, maar zeer ongeschikt; en wel, omdat het doet denken aan eene gewijzigde vokaal a , terwijl de $\dot{\text{a}}$ m. i. veleer moet beschouwd worden als eene consonant. „De heer v. D., die ze eerst zelf een' „sluit-„medeklinker” noemde, verbetert dit nu in „sluitende vokaal-consonant”. Ik heb niets tegen die benaming, die toch immers slechts eene nadere bepaling aan de vorige toevoegt? Of wat is eene vokaal-consonant anders dan eene bijzondere soort van consonant, of ten minste iets, dat meer van eene consonant dan van eene vokaal heeft? En hoe kan

men het dan „in allen gevalle het naauwkeurigst” noemen; die vokaal-consonant te vertegenwoordigen door de vokaal *a* met hamza? Ik kan het alleen zoo begrijpen, dat men de *a* beschouwt als den natuurlijken vertegenwoordiger van $\aleph$, en dan gelden hiertegen dezelfde bedenkingen, die tegen de transcriptie in 't Schema van $\aleph$ door *a* zijn aangevoerd. Hoe 't zij, door de schrijfwijze *daab* verkrijgt men de voorstelling van een' zamengestelden klank, bestaande uit eene gewone, volkomene *a*, gevolgd van eene door ^s gewijzigde *a*: eene voorstelling, die weinig schijnt te beantwoorden aan de ware uitspraak, hetzij men hieronder versta die, welke bedoeld wordt in de beschrijving van De Sacy, in 't Antw. 71, 397 aangehaald („on fait sentir le hamza par une sorte de cé-
sure. . .”), of wel de eenvoudige verlenging van de *a*, bedoeld bij Roorda, § 29, mede aldaar aangehaald. Schrijft men daarentegen *da'b*, of, zoo als de heer v. D. in zijn Ontw. voorstelde, *da^sb*, of, zoo als hij nu doet, *da^ob* of *dab* (†), dan is men geheel vrij, om de beteekenis daarvan voor uitspraak en schrift eens vooral zoo te bepalen, als men goedvindt, en bestaat er geen nood van verkeerde opvatting.—Voor de gehamzeerde $\aleph$ en $\aleph$ geldt in zoover hetzelfde als voor de $\aleph$, als ook zij, zoo men wil vokaal-consonanten, maar toch wel in de eerste plaats consonanten zijn; met dit verschil evenwel, dat $\aleph$ en $\aleph$ in ons schrift natuurlijke equivalenten (*w* en *j*) hebben, terwijl de $\aleph$ er geen heeft. Met het oog op dit verschil begrijp ik niet, hoe de heer v. D. (68, 394) er eene inconsequentie in vinden kan, dat ik als de natuurlijkste nabootsing van de Arb. schrijfwijze beschouwde, de $\aleph$

(†) Op blz. 64, 390, staat *da^ob*, *mo^omin*, *il^ozar*, met het teeken tusschen de letters; zoomede in 't nieuwe Schema; daarentegen op 68, 394 *dab* *mo^omin*, *il^ozar*, met het teeken boven de vokaal.

in 't geheel niet, ^و en ^ي daarentegen door ^w en ^j weder te geven. Ondersteld eens, dat men goed vond, de ^ا in ons schrift door *h* te vertegenwoordigen, dus bv. voor ^{أبو} *haboé*, voor ^{أم} *homm*, voor ^{ان} *hin* te schrijven, dan zou ik ook voor ^{أب} de natuurlijkste nabootsing genoemd hebben *dahb*, en wel zonder hamza, dewijl deze geacht zou worden, reeds in de *h* begrepen te zijn. Nu wij daarentegen voor ^ا geen teeken hebben, kan ook ^ا in ons schrift niet zichtbaar worden dan door een bijzonder daarvoor aangenomen teeken. Voor ^و en ^ي is het gewone equivalent *w* en *j*; dus wordt ^و en ^ي naar ik meen, zoo naauwkeurig mogelijk nagebootst door ^w en ^j. Daarmede is niet gezegd, dat dit eene onverbeterlijke transcriptie zou zijn; en dat ik het ook niet als zoodanig beschouwde, blijkt genoegzaam uit het voorstel, om voor ^و en ^ي even als voor ^ا, eenvoudig de apostrophe te bezigen. Hoe men echter volhouden kan, dat het naauwkeuriger is, voor ^و en ^ي *oe* en *i*, dus voor ^{مؤمن} en ^{أنثى} *moeoemin*, *uitzar* te schrijven, terwijl toch ^و en ^ي, ondanks haar vokalisch element en haar' welligt oorspronkelijk meer uitsluitend vokalischen aard, in den tegenwoordigen toestand der taal, zoover ik weet, op zich zelve nooit en in geen geval de kracht van eene bloote *oe* of *i* hebben, blijft mij nog altijd even onbegrijpelijk.

Met betrekking tot de wijze, waarop De Sacy de gehamzeerde letters wedergeeft, doe ik nog het volgende opmerken. De heer v. D. zeide in zijn Ontw. (20, 554), dat die schrijver „in zoodanige gevallen nu eens den *eenvoudigen* klinker met

„eene apostrophe er achter bezigt, bv. ^سدَابْ *da'bon*, dan
 „weder den *verlengden* klinker met de apostrophe er achter,
 „bv. ^{مومنين} *mou'minina*, en zich dus in dit opzigt niet ge-
 „lijk blijft. De laatste schrijfwijze is stellig af te
 „keuren, daar hier de *و* geene verlengings- of quiescente
 „letter is, maar in stede van den medeklinker ^ع staat.” Ik
 waagde in mijne Opm. (27, 313) de onderstelling, „dat de
 „schrijfwijze *mou'min* van De Sacy, die onze schrijver mis-
 „schien wat al te stellig afkeurde, ten doel had, om de ge-
 „bruikelijke uitspraak tegelijk met de etymologische vorming
 „en de daarop gegronde spelling te doen kennen”. Wil men
 dit nu met den heer v. D. (Antw. 70, 396) eene poging tot
 „verdediging” van die schrijfwijze noemen, ik heb er vrede
 meê. Eigenlijk is 't slechts eene uitdrukking van twijfel
 omtrent het regt van den heer v. D., om haar zoo stellig af
 te keuren, gepaard met eene poging tot verklaring van hare
 beteekenis; en verklaren is geheel iets anders dan verdedigen.
 In ieder geval heb ik het aangetoonde verschil tusschen de
 schrijfwijzen *da'b* en *mou'min* met geen enkel woord trachten
 te verdedigen of te vergoelijken, om de eenvoudige reden, dat
 ik er niets voor te zeggen wist; ofschoon ik, zonder het werk
 van De Sacy te kunnen raadplegen, evenmin als uitgemaakt
 kon aannemen, dat het voor geene andere verklaring dan uit
 achteloosheid vatbaar was. Die achteloosheid kan ook van
 dien aard zijn, dat eene der beide schrijfwijzen het karakter
 van eene bloote schrijf- of drukfout krijgt, en alle behoefte
 aan eene andere verklaring daarvan vervalt; maar de bewoor-
 dingen van den heer v. D. gaven mij geene aanleiding, om
 dit geval hier te onderstellen. De thans door hem uit De
 Sacy aangehaalde plaats omtrent de beteekenis van ^ع (Antw.
 71, 397) schijnt te bewijzen, dat de schrijfwijze *da'b* werkelijk
 in de bedoeling van De Sacy lag; ten aanzien van de trans-

scriptie van ^o و en ^o ع vind ik daar geene stellige nitkomst. Hoe 't zij, mijne opmerking gold, blijkens hare duidelijke bewoordingen, alleen den laatsten volzin van de aangehaalde plaats van 't Ontw., de stellige afkeuring namelijk van de schrijfwijze *moû'min* op zich zelve, buiten verband met die van *da'b*. Dat nu mijne gissing omtrent de beteekenis van die schrijfwijze onaannemelijk was, dat het eene „bizarre caprice” van De Saey zou geweest zijn, als hij het zoo bedoeld had, vind ik in 't Antw. wel beweerd, maar niet bewezen, en blijf voor alsnog van meening, dat de schrijfwijze, die de heer v. D. zoo stellig afkeurt, nog wel zoo verdedigbaar was, als die, welke hij „in allen gevalle 't naauwkeurigst” noemde. — Intusschen erken ik, dat mijne uitdrukking „gebruikelijke „uitspraak” in zoover min juist was, als uit de aangevoerde getuigenissen niet blijkt, dat de bedoelde uitspraak de meest gebruikelijke is.

Over de transscriptio van *š* heb ik bij het vroeger gezegde (Opm. 28, 314) niets te voegen, dan alleen, dat de heer v. D., toen hij besloot bij het eenmaal aangenomen teekenen, de *h* met een' schrap er door, te volharden (Antw. 72, 398), buiten den drukker schijnt gerekend te hebben, die er in 't Antw. overal, en zelfs hier, in de verklaring zelve van dat besluit, gelijk mede in 't nieuwe *Schema*, *th* voor heeft in de plaats gesteld: dus juist het teekenen, dat ik voorgesteld had, en dat de heer v. D. niet wilde aannemen! Dat toch de *h* veelal iets kleiner, nu en dan ook wat hooger geplaatst is dan de *t*, verraaft slechts eene mislukte poging, om de bedoeling van den *S.* te verwezenlijken. Die omstandigheid dient wel in 't oog gehouden te worden, wil men iets begrijpen van 't geen hij hier over de zaak zegt. Aan zulke misrekeningen staan wij bloot, zoo dikwijls wij ons voor een onderwerp als het tegenwoordige op de Bataviasche drukkerij moeten verlaten. Inderdaad wel eene reden, om het zoo min mogelijk daarop te laten aankomen! — Wijders zal men in

regel 5 v. o. in plaats van *th* waarschijnlijk moeten lezen *h*. Voor het hier bedoelde geval, dat de *š* als *h* wordt uitgesproken, zoo als in *š^uq^u*, had ik voorgesteld, haar weder te geven door *h* met eenig diakritisch teeken, bv. *·h*. De heer v. D. heeft daarvoor nu aangenomen het zamengestelde teeken *th* (*h*), dat zeker niet om den wil der eenvoudigheid verkozen is. Men zie slechts op blz. 41—2, 367—8, van 't Antw., waar van *imā^ulath* (*h*), *fathath* (*h*), *kasrath* (*h*) en *dlam^umath* (*h*) gesproken wordt, wat fraaije vertooning het maakt, die woorden binnen weinige regels tot tienmaal toe met dat teeken te zien prijken. Dit is inderdaad vrij onverschillig, wanneer men zich vergenoegt, met voor elk woord slechts eens vooral, ter plaatse, waar het voor 't eerst voorkomt, of op zijne plaats in 't Woordenboek, alle bijzonderheden van spelling en uitspraak naauwkeurig op te geven, en voor 't overige eene eenvoudiger schrijfwijze, bv. *imala*, *fatha* enz., bezigt; maar dit is anders, zoover ik nagaan kan, de gewoonte van den heer v. D. niet: in den regel houdt hij zich streng aan de volledige transcriptie, en zou volgens dien regel dan ook altijd *imalath* (*h*) enz. moeten schrijven.

Over het accent of den klemtoon in afgeleide Mal. woorden merkt de heer v. D. (Antw. 73, 399, vlgg.) o. a. aan, dat „de Maleijer (in afgeleide woorden) in 't algemeen den oorspronkelijken klemtoon (van 't grondwoord) behoudt, en „spreekt: *bāntoe*, *bāntoei*, *perbāntoean*, *bāntoenja*, enz.; *séwa*, „*séwaken*, *séwāi*, *perséwān*, *séwanja* enz.”; ofschoon de geletterde Maleijer, uit „zucht om de uitspraak van 't volk te „wijzigen naar het geschreven woord, ook in zekere mate „drukt op de syllabe, die de lange vokaal heeft”, en zoo doende nevens den sterkeren, natuurlijken klemtoon nog een' zwakkeren, grammatischen doet ontstaan, welke laatste zelfs in sommige, zeer zeldzame, woorden de overhand verkrijgt, en den eersten geheel verdringt, bv. in *katānja* van *kāta*, *tambānjan* van *tambang*. Niet zonder aarzeling waag ik eenige bedenkingen tegen deze voorstelling. Ik gevoel al het on-

gunstige van mijne stelling tegenover den heer v. D. ten aanzien van een onderwerp, waaromtrent hij zoo oneindig beter dan ik in de gelegenheid is zich een juist oordeel te vormen. Ik was dan ook eerst geneigd, zijne beschouwingen over het accent stilzwijgend voor kennisgave aan te nemen; doch bij nadere overweging vond ik verkieslijk, onbeschroomd met mijne twijfelingen voor den dag te komen, en mij des noods aan eene verpletterende teregtwijzing bloot te stellen, zoo deze mij, en welligt anderen met mij, tot beter inzicht brengen kan.

Ik beken dan, tot heden in de overtuiging te hebben geleefd, dat de klemtoon in 't Mal. zoowel in afgeleide als in grondwoorden in den regel op de voorlaatste syllabe viel, dat derhalve een aanhechtsel in den regel den klemtoon van de oorspronkelijke voorlaatste op die, welke oorspronkelijk de laatste was, deed overspringen, en dat de uitspraak, die volgens den heer v. D. de ware, natuurlijke is, in 't bijzonder aan Europeanen eigen was. Zóó is het, geloof ik, in 't Jav. Wel is waar komt het accent daar niet zoo sterk uit als in 't Nederduitsch, en in de Jav. spraakkunst van T. Roorda (§ 87) wordt zelfs het bestaan van een' klemtoon in 't Jav. ontkend; maar, wat aldaar genoemd wordt het „langzamer „ of meer slepend uitspreken van de twee laatste lettergrepen „ van ieder meerlettergrepig woord”, laat zich m. i. met meer regt opvatten als een wezenlijk accent op de voorlaatste, en een ophalen of langer aanhouden van de laatste. Immers wanneer men bv. *toelis* eenvoudig op zijn Holl. uitspreekt, met een duidelijk accent op de voorlaatste, moge dit niet volmaakt de Jav. uitspraak wedergeven, het is daaraan toch zeker veel nader, dan wanneer men *toelis* zegt, met een even duidelijk accent op de laatste; en zoo zal ook de uitspraak van 't zelfde woord met het aanhechtsel *an*, geloof ik, beter worden voorgesteld door *toelissan* of *toelisan* dan door *toélisan* of *toelisàn*. Is de aanwas grooter, zoodat de oorspronkelijk geaccenteerde syllabe van de nieuwe voorletter door eene of meer syllabas gescheiden wordt, dan komt buiten het hoofd

accent, dat op de laatste overgaat, ook het oorspronkelijke accent weder eenigermate te voorschijn, als in *toelísáne*, *ngá-toeráken*. Met één woord, zonder hier in verdere bijzonderheden uit te weiden, meen ik in 't algemeen te mogen stellen, dat in 't Jav. wel degelijk in de uitspraak van ieder twee- of meerlettergrepig woord eene soort van zwaartepunt bestaat, dat met regt klemtoon of accent heeten mag, in den regel in de voorlaatste syllabe gelegen is, en bij aanwas van 't woord op de nieuwe voorlaatste overgaat. De omstandigheid, dat Europeanen zoowel Jav. als Mal. woorden zoo dikwijls, ja meestal, met het accent op de derde syllabe van achter (de *antepenultima*) uitspreken, zelfs dan, wanneer deze slechts een grammatisch voorvoegsel is, en bv. *toelísan*, *Pángeran*, *Kálitán*, *Pátjítán* zeggen, zou zeker ten sterkste tegen die bewering pleiten, indien die uitspraak geacht moest worden, haar' grond te hebben in eene onbevangene opvatting van de inlandsche uitspraak. Maar de Jav. en Mal. woorden, die bij Europeanen het meest in den mond zijn, zijn hun over 't algemeen minder bekend uit eigen mondelijk verkeer met den inlander, dan uit geschriften, waarin eene gebrekkige transcriptie de juiste uitspraak en inzonderheid het accent geheel onzeker laten. Tegen één' Europeaan, die bv. het woord *Pangeran* het eerst van Javanen leerde uitspreken, zijn er misschien twintig, die het alleen of in de eerste plaats door mondelijke of schriftelijke tusschenkomst van andere Europeanen kennen; en al komt men dan ook later in de gelegenheid, om het door inlanders te hooren uitspreken, dan behoort er nog eene zekere mate van opmerkzaamheid en belangstelling toe, om eene verkeerde uitspraak, die men zich eenmaal heeft eigen gemaakt, als zoodanig te erkennen en te laten varen; vooral wanneer zij onder onze landgenooten zoo algemeen is aangenomen, dat het pedant of zonderling zou schijnen, er van af te wijken. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat het accent in 't Holl. en verwante talen, wel verre van eenige voorkeur voor de voorlaatste

syllabe te toonen, meestal verder van 't einde valt, zal men zich niet verwonderen, diezelfde neiging in de Ear. uitspraak van inlandsche woorden te zien voorheerschen. Dit verschijnsel heeft dan ook m. i. al even weinig waarde voor de beoordeeling van de ware inlandsche uitspraak, als men bv. regt zou hebben te betwijfelen, dat de naam *Palembang* eigenlijk behoort te luiden *Palémbang* (Jav. *ḥḥḥḥḥ*), omdat de meeste Europeanen, zelfs die er jaren lang gevestigd waren, het *Palémbang* noemen, of dat de plaats, waar dit geschreven wordt, *Sâlâ* heet, omdat Europeanen, al weten zij het ook beter, onder elkander nooit anders zeggen dan *Solo*.—Wat nu 't Mal. aangaat, zoo kan ik mij minder dan iemand, alderminst tegen over den heer v. D., op eigene waarneming van de inlandsche uitspraak beroepen. Gaan wij dus liever eens na, wat anderen er van zeggen. Bij Marsden (vertaling van Elout, blz. 202) vind ik slechts in 't algemeen geleerd, dat het accent gewoonlijk zamentreft met de lange klinkers en bij voorkeur op de voorlaatste lettergreep valt, maar zonder nadere aanduiding van bijzonderheden. De Hollander (*Handleiding tot de beoefening der Mal. taal- en letterkunde*, 2de druk, Breda 1856) zegt van 't accent in woorden met een aanhechtsel alleen (blz. 23, § 7), dat zij op beide wijzen worden uitgesproken, of met den klemtoon op de lettergreep, die ook in 't grondwoord het accent had (*mondápatkan*, *karádjaän*), of op de voorlaatste van het derivatum (*mondapátkan*, *karadjéän*), zonder meer. Bij Werndly (*Mal. spraakkunst*, Amst. 1736) is het onderwerp uitvoeriger behandeld (blz. 45, vlgg.), en wel in dien zin, dat de suffixen *kan*, *i*, *an*, *koë*, *moe*, *nja* het accent altijd op de onmiddellijk voorafgaande syllabe doen overgaan, onverschillig of deze open of gesloten is; dat hetzelfde vóór *kah*, *tah*, *lah* plaats heeft, wanneer eene vokaal, tweeklank of *h* voorafgaat; terwijl anders, namelijk wanneer eene andere consonant aan een van deze drie suffixen voorafgaat, het accent naar willekeur op de voorafgaande syllabe overgaat of onveranderd

blijft (*samboét-lah* of *súmboet-lah*); en dat de verandering van accent die van lange vokalen in korte en omgekeerd ten gevolge heeft, behalve wanneer eene eindconsonant met de eerste consonant van een suffix zamentreft, bv. *djálànkān*. In de nieuwe uitgave van die Spraakkunst door Angelbeek (Batavia 1823, blz. 38) vindt men weder slechts in 't algemeen gezegd, dat in twee- of meerlettergrepige woorden, hetzij grondwoorden, afgeleide of zamengestelde, de klemtoon meest op de voorlaatste lettergreep valt, en dat „de lettergreep, waar-
 „op de toon valt, natuurlijk langer moet worden uitgesproken
 „dan de andere”. Ik weet niet, in hoever op de getuigenis van deze schrijvers ten aanzien van een punt als dit staat te maken valt: zeker kan zij in 't gunstigste geval bezwaarlijk opwegen tegen 't gezag, dat den heer v. D. ten deze toekomt; maar hunne leer vindt, voor zooveel de hoofdstrekking aangaat, m. i. zulk een' krachtigen steun, eensdeels in de analogie van 't Jav., en ten andere in de aanwijzingen van 't Arb.-Mal. schrift, dat zelfs het gezag van den heer v. D. mijn geloof aan hare juistheid, indien al aan 't wankelen, echter nog niet tot vallen heeft kunnen brengen; en zulks te minder, dewijl de voorstelling van den heer v. D. op zich zelve mij niet ten volle helder is. Hij zegt (73, 399), „de
 „eerste uitwerking der suffixen *ken, i, an, nja, koe, lah,*
 „*tah, kah* op grondwoorden, die op eene opene syllabe eindigen, is: dat zij de vokaal dier syllabe verlengen, en de
 „eventueel in 't grondwoord aanwezige lange vokaal doen verloren gaan; . . . . de suffixen *an* en *i*, oefenen, omdat
 „zij met eene vokaal beginnen, dezelfde kracht ook uit op
 „woorden, die op eene geslotene syllabe eindigen, en in dat
 „geval wordt de sluitmedeklinker van 't grondwoord de beginletter van 't suffix met de analoge (?) vokaal . . . . ;
 „terwijl de overige suffixen zoodanige woorden onveranderd
 „laten . . . . ; maar dat verspringen der verlengingsletter
 „naar, of ontstaan in de voorlaatste syllabe van grondwoorden
 „(lees, van afgeleide woorden? of in de laatste syllabe

„van grondwoorden?) heeft in de meeste woorden op den „klemtoon geen, of toch slechts zeer geringen invloed; d. i.: „de klemtoon is in die gevallen niet inhaerent aan de lange „vokaal”.—Hier doet zich vooreerst de vraag op: is dat verspringen der verlengingsletter een louter graphisch verschijnsel, bestaat het alleen in 't Arb.-Mal. schrift en in de daarnaar gevolgde transscriptie, of heeft ook in de uitspraak dezelfde verandering in de lengte der vokalen plaats? Wordt het eerste beweerd, dan moet ik verder vragen, hoe zulk een regel in 't schrift kan ontstaan zijn: een schrift, dat niet, om zoo te spreken, tot de taal zelve behoort, en als zoodanig zou kunnen ondersteld worden, in dit opzigt de sporen van een' lang verouderden toestand der taal of welligt van een verwant dialect bewaard te hebben, maar dat, aan een' geheel vreemden taalstam ontleend, en waarschijnlijk eerst in betrekkelijk jonge tijden op het Mal. toegepast, geacht moet worden, de algemeen gebruikelijke inlandsche uitspraak zoo getrouw weder te geven, als het vreemde klankstelsel dit toeliet? Ik zou nog kunnen begrijpen, dat het stand houden van de schrijfwijze van 't grondwoord, wanneer dit op eene consonant eindigt, en verbonden wordt met een suffix, dat met eene consonant begint, ontstaan was uit een begrip van duidelijkheid, om het woord niet geheel van vokaalteekens te ontblooten, en dat men daarom bv. مندافتكين schreef, al zou misschien (volgens de leer van Werndly) مندفتكى beter aan de uitspraak beantwoorden; maar hoe zou men op de gedachte, hoe vooral tot het algemeen gebruik gekomen zijn, om فندفائى te schrijven, indien men in dit derivatum even als in 't grondwoord de eerste *a* lang en de tweede kort uitsprak? Is echter de uitspraak hierin met het schrift in overeenstemming, dan kan ik, ofschoon toegevende, dat de lengte der vokalen geheel iets anders is dan 't accent, mij bezwaarlijk zoodanige wijziging in de eerste en in de indeeling der syllabes voorstellen, anders dan in verband met en tengevolge van eene overeenkomstige verplaatsing van 't accent. Aan-

genomen evenwel, dat de eerste wijziging zonder de laatste denkbaar is, en in 't Mal. werkelijk bestaat, hoe is het dan weder te begrijpen, dat de zucht, „om de uitspraak van 't „volk te wijzigen naar het geschreven woord”, aanleiding geven kan tot de beweerde noiging van geleterde Maleijers, om buiten het natuurlijk accent een tweede, grammatisch accent te leggen op eene syllabe, die eigenlijk op geen accent hoegenaamd aanspraak had? Immers, dan is het geschreven woord reeds zonder dat misplaatste accent geheel in overeenstemming met de ware uitspraak; dan moest althans de Maleijer zelf het onderscheid tusschen lengte en accent te goed gevoelen, om het een met het ander te verwarren, en zich daardoor tot zulk eene onnatuurlijke uitspraak te laten verleiden.—Dat overigens het Arb.-Mal. schrift werkelijk door het onvolkomen wedergeven van de uitspraak, inzonderheid door de gewoonte, om de klankteekens weg te laten, eenigen invloed op de uitspraak heeft uitgeoefend, laat zich, geloof ik, met regt afleiden uit sommige verbasteringen, die daarin eene volle verklaring vinden. Een sterk voorbeeld hiervan vind ik in 't woord *مرگستو* dat *margastoewa* wordt uitgesproken, in plaats van *mreġa-sattwa*, zoo als het volgens de Sanskritsche etymologie luiden moest. Die verbastering zou op zich zelve voorzeker niets bevreemdends hebben; maar 't is toch moeilijk aan louter toeval toe te schrijven, dat zij juist van dien aard is, als door de onduidelijke schrijfwijze zonder klankteekens werd begunstigd; waartoe ook kan hebben bijgedragen, dat het waarschijnlijk geen zeer alledaagsch woord is. Ten aanzien van *ستى* en *منسى* uitgesproken *satja*, *manoesija*, met drie en vier syllabes, in plaats van *satya*, *manoesya*, met twee en drie syllabes, laat zich hetzelfde, maar met minder grond, onderstellen (*). Misschien zou

(*) In *Opm. Rob.* 14, 50 trok ik, op grond van de etymologie, in twijfel, of die woorden werkelijk zoo uitgesproken worden, als Robinson beweert; maar de stellige verzekering van den heer Netscher in zijn antwoord (8, 163), door nadere inlichtingen bevestigd, heeft mij genoodzaakt dien twijfel te laten varen.

evenzoo de schrijfwijze مندافتن aanleiding kunnen gegeven hebben tot wijziging van de uitspraak van *mendapátken* in *mendápatkan*; maar in grammatische vormen is zulk een invloed van een betrekkelijk jong schrift op de uitspraak des volks moeilijker aan te nemen. En voor den invloed, dien de heer v. D. er aan toeschrijft, kan ik niet eens eene natuurlijke aanleiding vinden.

Op blz. 76, 402 van 't Antw. ontmoet ik weder een personeel feit, en wel een, dat blijkbaar zeer zwaar bij den heer v. D. gewogen heeft. Het betreft de plaats, door Marsden aan de letters ن ك ف غ د ج in 't Arb.-Mal. alfabet toegewezen, het afkeurend oordeel daarover van den heer v. D. en mijne tegenspraak. Zoo er iets in mijne Opm. is, waarvan ik mij voorstellen kan, dat het den heer v. D. wat hard in de ooren geklonken heeft, dan is het de hier bedoelde plaats; en toch kan ik de regtmaticheid van zijne klagt niet erkennen, en verwondert het mij, dat hij die zoo luid heeft aangeheven. Bemerkte hij dan niet, dat de toon, die hem in mijne tegenspraak zoo onaangenaam aandeed, slechts een zwakke terugslag was van dien, waarop hij zich over Marsden had uitgelaten? Of acht hij de bescheidenheid en bilijkheid, die hij teregt onder de kenmerken van „eene ware „kritiek” rekent, alleen pligt jegens dengeen, die zich verdedigen kan, maar overtollig, wanneer het een' doode geldt? „Marsden”, zeide hij (Opm. 25, 559), „schijnt zich niet weinig op die verandering te laten voorstaan, die ik echter „niet anders dan als onoordeelkundig, eigenmagtig en onnoo- „dig kan beschouwen: zij komt mij even ongerijmd voor als „eene wijziging van ons nederduitsch alfabet, door bv. de „p achter de b, de v achter de f, de t achter de d te la- „ten volgen”. Ik bezit het Woordenboek en de Spraakkunst van Marsden slechts in de vertaling van Elout, maar vind daarin althans niets anders dan de eenvoudige vermelding en opheldering van de bedoelde verandering, zonder den flauwsten schijn, van er zich op te laten voorstaan. Had de

heer v. D. voor die beschuldiging geen' anderen grond, dan daar te vinden is, dan kan men met juist hetzelfde regt van hem zeggen, dat hij zich niet weinig schijnt te laten voorstaan op de invoering van de *anka imala* of op elke andere door hem uitgedachte inrigting. Voor 't overige geeft de heer v. D. van zijn afkeurend oordeel geene andere opheldering, dan in de aangehaalde vergelijking met ons alphabet gelegen is. Ik wil niet zeggen, dat dit voor een' verstandig lezer niet genoegzaam was, om zijne bedoeling te gissen; maar was dit niet minstens even zeer het geval met hetgeen ik (Opm. 31, 317) er tegen aanvoerde? Buitendien, ik herinnerde de redenen, door Marsden zelf voor zijne schikking bijgebracht; de heer v. D., wien die redenen niet onbekend konden zijn, had, zonder ze te wederleggen, eenvoudig gezegd, dat hij die schikking als „onoordeelkundig, eigenmagtig, onnoodig en ongerijmd” beschouwde, maar niettemin, dewijl zij nu eenmaal „bij ons „het burgerregt verkregen heeft,” dezelfde schikking volgen zou, om de „oneindige moeilijkheden” te ontgaan, die een „te-„rugkeeren tot het oorspronkelijke” veroorzaken zou. Kon ik mij nu jegens den heer v. D. verplicht achten, om mijne instemming met eene handelwijs, waarvan Marsden reeds reenschap gaf, en welke hij zelf verklaarde te zullen volgen, op nieuw met uitvoerige redenen te omkleeden? Ook zegt de heer v. D. zelf in zijn Antw., „zeer goed bekend te zijn met „het onderscheid tusschen ons alphabet en 't Mal.-Arb., op „grond waarvan ik gezegd had, dat zijne vergelijking *te eenen „male valsch was*”. Ik heb niet gezegd, dat zij dit „was”, maar dat „ik voor mij ze zoo v o n d”; wat uit het oogpunt der bescheidenheid nog al verschil maakt. Dit echter daargelaten, indien de heer v. D. de reden van die meening zoo goed begrepen heeft, gelijk zij inderdaad, naar ik meende, een ieder in de oogen moest springen, dan behoefde hij zich althans niet te beklagen over het gemis van opheldering. Ten overvloede voeg ik er evenwel nog dit bij. Of het werkelijk zonder eenig voorbehoud o n g e r i j m d zou mogen heeten, wan-

neer iemand eene verschikking in ons alphabet wilde beproeven, doet hier minder ter zake. De vraag is slechts, of datgene, wat de heer v. D. ondersteld kan worden, daarin ongerijmd te hebben gevonden, evenzeer aanwezig is in de verandering, door Marsden in 't Mal. alphabet ingevoerd. En waarin zal dan dat ongerijmde moeten gezocht worden? Waarschijnlijk in 't onoordeelkundige, eigenmagtige en onnoodige, dat vooraf genoemd is, en vooral ook in de practische ondoelmatigheid van de afwijking van een oud en algemeen gebruik. Uit dit laatste oogpunt zou voorzeker elke belangrijke wijziging in de volgorde van ons alphabet, al ware zij overigens op zich zelve nog zoo oordeelkundig, aan ernstige bezwaren onderhevig zijn, waartegen, althans om zulk eene wijziging algemeenen ingang te doen verdienen en verwerven, al zeer aanmerkelijke voordeelen zouden moeten overstaan. Dat bezwaren van dien aard vooral bij den heer v. D. niet ligt wegen, laat zich nagaan uit de omstandigheid, dat hij, hoezeer ook ingenomen tegen de verandering van Marsden in 't Mal. alphabet, zich evenwel, gelijk wij zagen, door ontzag voor een „verkregen burgerregt” en door vrees voor „oneindige moeilijkheden” gedrongen vond, de schikking van Marsden te volgen. Ik zou niet gaarne de kracht van die beweegredenen in zijn oog vernietigen; maar hij zal ook van zelf wel inzien, dat èn dat burgerregt, uit een tamelijk beperkt gebruik van nog geen vijftig jaren voortgesproten, èn die oneindige moeilijkheden geheel in 't niet verzinken bij 't burgerregt van ons alphabet, en bij de moeilijkheden, die aan eene verschikking daarvan zouden verbonden zijn. Zoo dus de eerste genoegzaam waren, om den heer v. D. te nopen tot het volgen van de zoo sterk veroordeelde schikking van Marsden, is het te begrijpen, dat het denkbeeld van eene verandering in de volgorde van ons alphabet, al waren er nog zulke goede redenen voor, in zijn oog eene volstreckte ongerijmdheid is. Evenzoo ongerijmd nu noemt hij de wijziging van Marsden in 't Arb.-Mal. alphabet. Maar

wat is dan eigenlijk dat Arb.-Mal. of Mal.-Arb. alfabet, waarvan Marsden de volgorde zou veranderd hebben? Strikt genomen, bestaat er m. i. of bestond er althans, voordat Eur. taalbeoefenaars er zich moê inlieten, slechts een Arabisch alfabet, en eenige ten behoeve van 't Maleisch daaraan toegevoegde letters. Die nieuwe letters, uit de naastbijkomende Arb. letters door bloote toevoeging van diakritische punten gevormd, worden, zegt men, door de Maloijers achter de overige, echt Arb., letters gerangschikt: eene rangschikking, die waarschijnlijk nergens anders in bestaat, dan dat bij 't onderwijs in lezen en schrijven eerst het Arb. alfabet zelf, en dan de niet daarin behorende Mal.-Arb. letters worden opgenoemd, zoo als b. v. in de spraakkunst van Werndly het geval is. Althans blijkt niet, dat die volgorde, behalve welligt in eenige oude Europesche woordenboeken (†), ooit eenige verdere toepassing gevonden heeft, waardoor zij geacht zou kunnen worden, voor een vereenigd en aldus gerangschikt Arb.-Mal. alfabet een zeker recht van bestaan te hebben verworven. Mogten er ook al eenige inlandsche alphabetische woordenlijsten

---

(†) In de Inleiding van Marsden's *Spraakkunst* (Elout, blz. LXXII, vlgg.), gelijk mede in de *Mal. loekzaal* in 't slot van de *Spraakkunst* van Werndly (blz. 276, vlgg.), en in de *Hollander's Mal. taal- en letterkunde*, deel II, hoofdstuk VIII, vindt men beredeneerde opgaven omtrent vroegere Europesche woordenboeken van de Mal. taal, waarvan evenwel de meeste geheel in Eur. karakter schijnen gedrukt te zijn geweest. Van enkele wordt uitdrukkelijk vermeld, dat zij het Mal. in Eur. en Arb. letters hebben, maar de Eur. vooraan, en dus ook de volgorde naar het Eur. alfabet gerangschikt. Het *Woordenboek* van Leidekker, dat evenwel tijdens de verschijning van dat van Marsden nog slechts in handschrift bestond, en hem ook niet bekend schijnt te zijn geweest, is het eenige, waarvan bepaaldelijk blijkt, dat het Mal. naar de volgorde van 't Arb. alfabet (waarschijnlijk met de additionele letters achteraan?) gerangschikt was. Zonder daaruit te willen afleiden, dat dit in geen ander woordenboek het geval was, meen ik evenwel te mogen aannemen, dat ook bij de Eur. beoefenaars van de Mal. taal ten aanzien van de plaatsing der bedoelde letters geen antecedent van zoodanig gewigt bestond, dat Marsden er zich door gebonden had moeten achten.

in handschrift zijn aan te wijzen (zoo als er ook in 't Jav. bestaan), men zal toch bezwaarlijk kunnen vergen, dat de inrigting van zulke obscure geschriften door den Europeschen uitgever van een Mal. woordenboek onvoorwaardelijk gevolgd worde. Ik meen dan ook niet te veel gezegd te hebben, toen ik de gewoonte van de Maleijers, om hunne additionele letters achter al de overige op te noemen, aangenomen al, dat het werkelijk een algemeen gebruik bij hen is, eene „hoogst onbeduidende omstandigheid” noemde, waaraan Marsden zich in 't minst niet behoefde te storen, wanneer hij eene andere plaatsing van die letters verkieslijk achtte. Er zijn op het gebied der Oostersche taalkunde vrij wat eerbiedwaardiger herkomsten, waardoor geen Eur. linguist zich van doelmatige veranderingen laat terughouden. En wat de beweerde onoordeelkundigheid van die van Marsden betreft, kan bij de nog niet wedersprokene gronden, die hij zelf voor zijne voorkeur aanvoert, nog de opmerking gevoegd werden, dat ook in 't Arb. alphabet zelf alle letters, die slechts door diakritische punten onderling onderscheiden zijn, onmiddellijk op elkander volgen, en dus, wanneer men eenmaal een Arb.-Mal. alphabet wil aannemen, de additionele letters zeker geene meer gepaste plaats konden vinden dan nevens de verwante Arabische. Of die plaatsing ook eenige moeilijkheid veroorzaakt heeft, is mij niet bekend. Zoo ja, dan strekt toch het besluit van den heer v. D. reeds ten bewijze, hoe spoedig en volkomen die moeilijkheden overwonnen zijn. Ik geloof dan ook niet, dat het nog noodig zal zijn, de geschiedenis van ons alphabet en van zijne veelvuldige toepassingen tegenover die van 't Mal. alphabet in herinnering te brengen, om het ongegronde van de vergelijking van den heer v. D. nader aan te toonen, of het gevoelen, in mijne Opm. daarover uitgebragt, te regtvaardigen.

Daarentegen moet ik ten volle instemmen met de aanmerking, door den heer v. D. in de noot op blz. 76, 402, van zijn Antw. gemaakt, betreffende eene onregelmatigheid in de

uitvoering van 't beginsel, door Marsden voor de rangschikking van 't Mal. alphabet aangenomen. De letter ن namelijk, die volgens de uitdrukkelijk verklaarde bedoeling van Marsden onmiddelijk na de ن had moeten plaats nemen, is niettemin zoowel in de terstond op die verklaring volgende tafel van 't alphabet als in 't Woordenboek, en diensvolgens in alle sedert verschenen werken over 't Mal., achteraan 't alphabet blijven staan. Of dit laatste aan een bloot verzuim is toe te schrijven, dan of welligt de omstandigheid, dat de ن in klank en vorm aan ن en ي beide verwant is, Marsden in de bepaling van hare plaats heeft doen wankelen, in ieder geval bestaat hier tusschen zijne verklaring en zijne handeling eene blijkbare tegenstrijdigheid, die evenwel in 't Ontw. van den heer v. D. niet was aangeroerd, en naar allen schijn ook niet begrepen in de afkeuring, die mijne tegenpraak uitlokte. Hoe 't zij, als de heer v. D. met mij eens is, dat de letter ن eigenaardiger als eene wijziging van de ن dan van de ي te beschouwen is, wenschte ik, dat hij zich door geene ijdele vrees voor denkbeeldige of onbeduidende moeilijkheden, veelmin door ontzag voor een slecht gegrond regt, liet terughouden, om de door hem het eerst aangewezen leemte weg te nemen, en zou hem dan, voor zooveel mij aangaat, gaarne een billijk aandeel toekennen in de verdienste, die ik voor zijn' voorganger trachtte te handhaven.

Ik kom nu tot het onderwerp, dat in 't Antw. van den heer v. D. de laatste, maar niet geringste plaats bekleedt. Het betreft de beteekenis en 't gebruik van de medda, en beweegt zich dus grootendeels op het gebied van de Arb. spraakkunst. Gaarne zou ik de beoordeeling van alles, wat op dit gebied betrekking heeft, aan meer bevoegde handen hebben overgelaten; maar in de onzekerheid, of dezulke zich daartoe zouden verledigen, meende ik mijne bedenkingen betrekkelijk eenige punten van Arb. orthographie, die bij Robinson en den heer v. D. ter sprake kwamen, niet te moeten

terug houden, en vind ook thans, na de heftige tegenspraak van den heer v. D., nog geene reden, om mij dat waagstuk te beklagen. Had ik werkelijk, zoo als hij meent (Antw. 79, 405), „alleen op grond van het voorkomende in de zeer „beknopte grammatica van Roorda de stellingen van Robinson „bestreden”, dan zie ik nog niet regt, welke „ligtvaardigheid” er zou gelegen zijn in de opmerking, dat de eenige grammatica, die ik raadplegen kon, in tegenspraak was met de voorstelling van Robinson. Maar buitendien is 't niet geheel juist, dat mijne bedenkingen alleen gegrond waren op het voorkomende in die grammatica. Wel was deze de eenige, die ik over de punten van geschil raadplegen en aanhalen kon; maar, zoo als ik reeds eenmaal waagde te laten doorschemeren (Opm. 32, 318, r. 14—18), kende ik daarom het Arb. toch niet alleen uit die grammatica of uit het Woordenboek van Freytag. Die kennis, hoezeer te beperkt en gebrekkig om er mij tegenover anderen op te verlaten, was evenwel voldoende, om de eerste aanleiding te geven tot de vermoedens, die ik vervolgens in de aangehaalde bronnen bevestigd vond. Bij die aanhaling zou ik negtans volgens den heer v. D. door verkeerde opvatting hebben misgetast. Wij zullen zien, wat hiervan is. Waar ik tot andere inzichten gebracht ben, wil ik dit gaarne erkennen, maar zou het zeker met meer genoegen doen, als men niet aan de geheele gedachtenwisseling eene valsche rigting gegeven had, door van elke questie een punt van eer te maken, en elke vermeende feil, hoezeer veelal slechts in eigen misvatting bestaande, ten breedste uit te meten. Ik zal evenwel trachten, mij door den hartstogtelijken toon, die vooral dit laatste gedeelte van 't Antw. beheerscht, niet te laten storen in de kalme beschouwing van de aangevoerde gronden.

Ik begin al dadelijk met te erkennen, dat de definitie van *hoeroef madd*, door Robinson gegeven, strikt genomen, de mogelijkheid overliet, dat die benaming, zoo als zij door hem gebezigd werd, juist blijft, al bepaalde ook het rigtig

gebruik van de medda zich tot hetgeen daarvan in de grammatica van Roorda geleerd wordt; en dat inderdaad die benaming in den door Robinson aangegeven' zin van verlengingsletters voor **ا و ي** volkomen geregtvaardigd wordt, door hetgeen de heer v. D. uit De Sacy aanhaalt. Ik kan daarom evenwel den heer v. D. nog geenszins gelijk geven in de wijze, waarop de geheele zaak door hem beoordeeld wordt, wanneer hij o. a. zegt (90, 416), dat ik „Robinson „een groot onrecht heb gedaan”, door het te doen voorkomen, alsof hij het gebruik van de medda op de **ا و ي** als verlengingsletters verplichtend had gesteld, en of die letters eerst daardoor *hoeroef madd* zouden worden. Wat het eerste betreft, heeft de meening van den heer v. D., zoover ik zie, geen' anderen grond dan eene misvatting, die later ter sprake zal komen. Hoe zou ik ook hebben kunnen onderstellen, dat Robinson de medda in de bedoelde gevallen onmisbaar achtte, daar hij zelf ze daarin nooit of bijna nooit gebruikt? En dat ik de benaming *hoeroef madd* heb opgevat in den zin van gemaddeerde letter (Antw. 81, 407), is slechts in zoover waar, als ik er onder verstond letters, die de medda behooren of ondersteld worden te dragen, of (zoo als ik later zeide) kunnen dragen, maar niet juist die ze werkelijk dragen, zoodat zij eerst door de plaatsing van de medda *hoeroef madd* zouden worden. Daar intusschen volgens Robinson de **ا و ي** als verlengingsletters altijd in 't bedoelde geval verkeerden, van de medda te kunnen dragen, lag het althans niet in de bedoeling van zijne definitie, om het gebruik van de benaming *hoeroef madd* verder uit te strekken dan tot de letters, die het teeken medda kunnen dragen, en kwam het mij niet in de gedachte, om opzettelijk na te gaan, of die onderscheiding mogelijk was. Ook wat ik bij Freytag aantrof, kon mij bezwaarlijk op die gedachte brengen. Ik haalde daaruit aan de verklaring van Δ_{∞} en $\Delta_{\infty}^{\text{54}}$ door „teeken, dat aanduidt, dat de *elif* lang is”, „hetgeen”,

zeide ik (Opm. v. D. 32, 318) „wel niet veel licht geeft over de „gevallen, waarin de medda gebruikt wordt, maar althans „mede dat gebruik tot de l beperkt”. Zeer ten onregte maakt de heer v. D. (t. a. p.) daaruit op, dat ik aan 't woord ^w مد geene andere dan de hier aangehaalde beteekenis toekende. Ik zou dan bepaald blind moeten zijn; want bij ^w مد en ^w مد beide staat die beteekenis als de laatste, en wel bij ^w مد eerst na verscheidene andere. Evenmin was 't mij verbor-^g gen, dat ^g مد , als n. a. van ^g مد , eigenlijk en in de eerste plaats uitbreiding, verlenging beteekent. Doch, zoo dit eene zeer natuurlijke verklaring geeft van den naam van het teeken *medda*, volgt er evenwel nog in 't geheel niet uit, dat die naam in spraakkunstigen zin op alle verlenging van vokalen toepasselijk, en de benaming *hoeroefoe 'lmadd* (Mal. *hoeroef madd*) voor alle verlengingsletters door het spraakgebruik gewettigd is. Integendeel kon het stilzwijgen hieromtrent, in verband met de verklaring van de spraakkunstige beteekenis van *madd* en *medda* beide als „teeken, dat aanduidt dat de elif lang is”, niet anders dan mij in de meening bevestigen, dat de benaming *hoeroef madd*, hoe gepast dan ook uit een zuiver etymologisch oogpunt, evenwel niet zonder inbreuk op de aangenomene terminologie van de Arb. spraakkunst op de verlengingsletters و en ي kon worden toegepast.—Doch nu de twee andere plaatsen van Freytag, i. v. v. حرف en لان , waar لين verklaard wordt door „zacht”, حروف اللين of حرف اللين door „de letters و ي ”, en حروف اللين والمد door „de letters و ي wanneer zij door eene „vokaal worden voorafgegaan, dewijl zij alsdan die vokaal „verlengen en zacht worden uitgesproken”. Deze verklaringen werden door mij aangehaald (Opm. 31, 320), niet ter opheldering van de beteekenis van *hoeroefoe 'lmadd*, waarmede ik toen afgedaan had, maar met betrekking tot de benaming

hoeroefoe 'Uain, door den heer v. D. gebezigd voor de tweeklanken *au* en *ai*, of liever, zoo als nu blijkt, voor de *و* en *ي* in die tweeklanken. Wat overigens den zin van de laatst aangehaalde verklaring van Freytag betrof, zoo scheen, zeide ik „*hoeroefoe 'Uain* hier ten naaste bij synoniem te zijn met „*hoeroefoe 'lmadd*”; waarmede ik niets anders bedoelde dan dit, dat het beiden namen zijn van ééne en dezelfde zaak (de letters *و* en *ي*), uit verschillende oogpunten (van vokaalverlenging en zachte uitspraak) beschouwd: dus juist hetzelfde, wat de heer v. D. (Antw. 81, 310) uit de woorden van Freytag verstaan heeft. Wil men dit nu geene synonymie noemen, 't is mij wel; maar wat meende de heer v. D. dan, dat ik met „ten naaste bij synoniem” bedoeld had, om er aanleiding in te vinden tot zijne geheel overtollige teregtwijzing?—Bij de vermelde opvatting van de uitdrukking *حروف* *الممد واللين* als zonder onderscheid op *و* *ي* betrekking hebbende, voegde ik evenwel, bij wijs van gissing, nog eene andere: „of welligt is *hoeroefoe 'lmadd* meer bepaaldelijk op „de *ل*, *hoeroefoe 'Uain* op de *و* en *ي* toepasselijk”. Hoe die mogelijkheid mij in de gedachte kwam? Mij dunkt, vrij natuurlijk, daar het mij eensdeels, met het oog op de boven besprokene verklaring van *الممد*, vreemd moest voorkomen, hier *و* en *ي* *hoeroefoe 'lmadd* genoemd te zien, en ten andere *hoeroefoe 'Uain* volgens den heer v. D. bepaaldelijk op de tweeklanken *au* en *ai* betrekking had. Ik geloof, dat dit alleszins voldoende was, om mijne gissing als zoodanig te regtvaardigen, en ik zie ook nu nog niet, dat zij geheel ongegrond was. Wel zegt De Sacy (T. I, no. 58, bij den heer v. D. 83, 409): „les lettres *و* *ي* se nomment *حروف اللين* *lettres douces*, „*حروف الممد* *lettres de production*, etc.”, maar elders (no. 105, v. D. 107, 433) waar van 't gebruik van *و* en *ي* tot vorming van tweeklanken gesproken wordt: „quelques grammairiens „appliquent spécialement, dans ce cas-là, aux lettres *و* et *ي* „formant avec les voyelles qui les précèdent, une diptongue,

„la dénomination de *lettre douce* حَرْفٌ اللين". Zoo dus beide benamingen, *hoeroefoe 'lmadd* en *hoeroefoe 'llain*, op alle drie de verlengingsletters toepasselijk zijn, wordt evenwel de laatste benaming meer bepaaldelijk gebezigd voor de و en ي in tweeklanken.

Van de wijze, waarop die benamingen door den heer v. D. zelf in zijn Schema (Ontw. 12, 516) gebezigd zijn, geeft hij in zijn Antw. (106, 432, vlgg.) eene opheldering, die ik gaarne als volkomen bevredigend aanneem, maar die — ik moet het in gemoede verklaren — ook voor mij niet overtollig was. 't Is dan toch ook wat veel gevergd, om te willen, dat men

uit de uitdrukking, $\left. \begin{array}{l} \text{ا} - \bar{a} \text{ (}\bar{e}\text{)} \\ \text{ي} - \bar{i}, \bar{e} \end{array} \right\} \text{hoeroefoe 'lmadd enz., zon-}$

der eenige toelichting, van zelf begrijpe, dat de benaming *hoeroefoe 'lmadd* slechts op de in die gevallen voorkomende letters و ي, en niet op de combinaties ي ا in haar geheel betrekking heeft; te meer, daar het de eenige plaats in 't Ontw. is, waar die benaming voorkomt. Voor 't overige wordt het gebruik van de benaming *hoeroefoe 'llain*, in den zin door den heer v. D. bedoeld, ten volle geregvaardigd door de laatst aangehaalde plaats van De Sacy. Ik heb dan ook de juistheid van dat gebruik niet ontkend, maar alleen gezegd (Opm. 31, 320), dat ik er in Freytag geen' grond voor vinden kon, doch dat „hieromtrent welligt bij De Sacy betere inlichting zou te vinden zijn."

Ten aanzien van 't gebruik van de medda erkent de heer v. D. (80, 406), dat Robinson gedwaald heeft, door het (al-tijd facultatief) te ver uit te strekken, doch tracht die dwaling te verklaren en te verontschuldigen (89, 415). Hierop behoef ik niet te antwoorden, daar ik Robinson niet van eene onvergeeflijke fout beschuldigd, maar eenvoudig de juistheid van zijne leer betwijfeld heb. Ook op het tweeledig antwoord, door den heer v. D. (92, 418) gegeven op mijne vraag (Opm.

Rob. 6, 42), waarom Robinson ^{مومنون} schrijft met eene medda op de tweede, en niet op de eerste و, heb ik niets anders te zeggen, dan dat ik beide nitleggingen van den heer v. D. mogelijk acht, doch dat, als de laatste de ware is, die opheldering m. i. bij Robinson zelf niet ontbreken mogt.

Zoo de heer v. D. mij overigens op dit punt (het gebruik van de medda) in de hoofdzaak gelijk geeft, op de bijzonderheden van mijne voorstelling, zoowel in de eerste als in de laatste Opm., vindt hij niet weinig aan te merken, en tracht ook hier aan te toonen, dat de bronnen, ja de woorden zelve, die ik aanhaalde, mij beter hadden moeten onderrigten. Na de betrekkelijke plaats uit de grammatica van Roorda (§ 32—3) te hebben afgeschreven en vertaald, doet hij opmerken (Antw. 87—8, 413—4), dat hier over den vermoedelijken oorsprong van de medda meer gezegd wordt dan in 't uitgebreider werk van De Sacy, doch de eerste minder volledig is in de beschrijving van de gevallen, waarin dat teeken gebruikt wordt. Wat de heer v. D. daarover uit De Sacy mededeelt, regtvaardigt dan ook ten volle de voorwaardelijke wijze, waarop ik de voorschriften van Roorda aanhaalde, en de onderstelling (Opm. Rob. 5, 41), dat „het zou kunnen zijn, dat er in 't gebruik van den *mad* verscheidenheden en afwijkingen bestaan, die in de aangehaalde, zeer beknopte, grammatica „geene plaats konden vinden”. Volgens die grammatica, zeide ik (Opm. v. D. 31, 317), „wordt de medda als verlen- „gingsteeken (indien men het zoo noemen kan) alleen gebe- „zigd boven de *l*, en wel alleen ter vervanging van een' „tweeden alif (hetzij consonant of vokaal), die anders nevens „den eersten zou moeten staan, bv. in ^{آامن} voor ^{آامن} *āma-* „*na*, en in ^{تآامروا} voor ^{تآامروا} *tāamarōe*; zoodat bv. ^{خآالق} „niet, zoo als Robinson beweert, *chālik*, maar *chāālik* (of „*chāālik*, zoo als ^{يآامير} voor ^{يآامير} *jāāmīr*) zou moeten luiden”. In dezen volzin heb ik getracht, het onderscheid tusschen

de leer, die ik aan Roorda ontleende, en die van Robinson kort en zakelijk te doen uitkomen. Van daar, dat sommige punten, die in eene volledige beschrijving van 't gebruik der medda voorzeker breeder hadden moeten worden uiteengezet, hier slechts met een enkel woord, echter, zoo ik meende, verstaanbaar, zijn aangeduid. De heftigheid, waarmede de drie parentheses, in dien volzin voorkomende, door den heer v. D. een voor een worden aangevallen (93, 419, vlgg.), zou dan ook m. i. geheel misplaatst zijn, al waren de bedenkingen, die hij er tegen inbrengt, voor geenerlei tegenspraak vatbaar. Doch laat ons zien.

Wat de eerste parenthese betreft, vraagt de heer v. D. de reden van mijn' twijfel, of men de medda wel verlengingsteeken noemen kan, en onderstelt, dat die twijfel „zamenhangt met de eenzijdige opvatting van de natuur der „madd, in de gramm. van Roorda door mij opgedaan.” Die onderstelling is in zoover volkomen juist, als ik natuurlijk de gepastheid der benaming niet beter beoordeelen kon, dan naar hetgeen mij van den aard van het teeken bekend was. Hoe nauwer dus mijn twijfel daarmede zamenhing, zooveel te beter was hij geregtvaardigd. Inderdaad, wanneer men met Roorda aanneemt, dat de medda in den regel alleen boven de) gebezigd wordt, en eigenlijk niets anders is dan een tweede alif, die boven, in plaats van nevens, den eersten staat, dan moge het zijn, dat zij, de uitwerking heeft, om in die gevallen eene lange vokaal als zoodanig te doen kennen, en moge hierin de verklaring te vinden zijn van het begrip van verlenging, dat de Arb. naam bevat, maar wordt het daardoor nog niet tot een eigenlijk gezegd verlengingsteeken. Bovendien was de bedoelde parenthese niet zoozeer tegen anderen gerigt, als wel een voorbehoud voor mij zelf bij 't bezigen van eene uitdrukking, die ik gemakshalve aannam of overnam — dit staat mij op 't oogenblik niet bepaald vóór den geest —, maar die misschien met eenig regt als min juist kon beschouwd worden.

In de tweede parenthese „(hetzij consonant of vokaal)” is het den heer v. D. niet duidelijk, wat ik onder de *vokaal* } versta; „te minder, daar ik (blz. 23, 309, r. 11 v. b.) aan „de } alle vokaalnatuur ontzeg, en haar beschouw als eene „bijzondere *consonant*, vertegenwoordigende de uitademing of „uitstooting van de lucht, waarmede de uitspraak onzer vo- „kalen vergezeld gaat.” Deze voorstelling was natuurlijk alleen toepasselijk op de } *consonant*, zoo als ik ze op de aangehaalde plaats uitdrukkelijk noemde, even als in den slotzin van die alinea (Opm. 24, 310): „de } *consonant* heeft „evenmin de waarde van *a*, als ب die van *ba*, *bi* of *bee*”; en zulks in onderscheiding van de „} op het einde van eene „syllabe, waarin de *a*-klank voorafgaat, en waarin zij een- „voudig de kracht heeft, van dien klank te verlengen”. Dit laatste is, wat ik hier kortheidshalve } *vokaal* noemde, in denzelfden zin, waarin Roorda van haar zegt, dat zij „de lange „vokaal *a* aanduidt” (zie boven, blz. 56). Ik beken, dat de volkomene juistheid der uitdrukking, zelfs in dien beperkten zin, mij niet onbetwisbaar voorkomt; maar als onderscheidende benaming meende ik haar, na al het vooraf over den waren aard van de } gezegde, veilig te kunnen gebruiken.—Ten andere heeft de heer v. D. bij Roorda vergeefs gezocht naar den grond van 't geen in mijne parenthese beweerd wordt. „Roorda spreekt wel van eene *letter* }, maar „met geene syllabe van een *vokaal* }, die door de madd ver- „vangen wordt; . . . ook heeft hij er niet kunnen vinden, dat de madd dient ter vervanging van eene } *consonant*”, maar onderstelt, dat ik hiermede het oog had op de schrijfwijze $\text{ع}^{\text{ع}}$ voor $\text{ع}^{\text{ع}} = \text{ع}^{\text{ع}}$. Die onderstelling moet ik afwijzen: ik beschouw met den heer v. D. de medda in dit geval als plaatsvervanger van de } verlengingsletter of vokaal. Maar ik voor mij vind in de aangehaalde plaats van Roorda, volgens de vertaling van den heer v. D. zelf, zeer duidelijk gezegd: in § 32, dat in $\text{ع}^{\text{ع}}$ de hamza staat in de

plaats van de } consonant, en dat deze } in de gedaante van medda boven de voorafgaande } is overgeplaatst; en in § 33, dat de medda in *آمن تأمروا* enz. de } vervangt, waardoor anders de lange vokaal *á* zou beteekend zijn. Diezelfde twee gevallen nu, in deze twee paragrafen beschreven, zijn, in dezelfde volgorde, vertegenwoordigd door mijne parenthese „hetzij consonant of vokaal”. En mogen nu ook die benamingen } consonant en } vokaal tot aanduiding van de twee gevallen, waarin de letter } voorkomt, op zich zelve niet onberispelijk zijn, ik zie evenwel niet, dat zij, in dit verband, eenigen redelijken twijfel omtrent mijne bedoeling overlieten, noch ook dat op de juistheid van 't geen ik bedoelde, iets hoegenaamd was aan te merken. Hoe men althans, met de plaats van Roorda vóór zich, verklaren kan, die plaats „gelezen, herlezen en nog eens gelezen te hebben, „zonder er in te kunnen vinden, wat ik beweerde”, zonder zelfs mijne ware bedoeling te gissen, dat gaat mijn begrip te boven! Ik moet er evenwel bijvoegen, dat de goede trouw van den heer v. D. hierin boven bedenking verheven is, niet alleen door het voluit overnemen, in Latijn en Holl., van de plaats van Roorda, maar ook door de erkenning, waarmede hij eindigt (96, 422), dat mijn beweren, ofschoon door Roorda niet geregtvaardigd, evenwel steun vindt bij De Sacy, waar deze zegt: „en général, le medda est employé „pour indiquer l'absence d'un élif hamzé ou de pro- „longation, radical ou accidentel”. De heer v. D. voegt hierbij, dat hij „den onderwerpelijken regel (voor) juister en „scherper onderscheiden houdt bij Roorda dan bij De Sacy”. M. i. komt het een volmaakt op hetzelfde neder als het ander, en ik zie niet, dat het een meer dan het ander voor of tegen mijne voorstelling pleit. Zoo dit evenwel in 't oog van den heer v. D. het geval was, moet het hem toch opgevallen zijn, dat ik, bij Roorda tusschen de regels lezende, daar toevallig juist datgene uithaalde, wat nu in eene andere, voor mij niet toegankelijke, bron wordt teruggevonden; en dit had hem

wel eenig wantrouwen mogen inboezemen omtrent de juistheid van zijne beoordeeling!

En nu de derde parenthese, of liever de geheele zinsnede betreffelijk خَالِق, waarin die parenthese voorkomt. De heer v. D. (97, 423) keurt even als ik de schrijfwijze خَالِق voor *chálík* af, maar kan toch niet toegeven, dat men het woord, zoo geschreven, noodwendig met drie syllabes zou moeten uitspreken, ofschoon men dit „uit Roorda, door het aanwen- „den van logica, *des noods* zou kunnen afleiden”. Ik voor mij zie niet, hoe men er, met of zonder logica—als men hieronder iets meer verstaat dan eenvoudig gezond verstand—, bij mogelijkheid iets anders uit afleiden kan, wanneer men eensdeels in تَامِرُوا een voorbeeld ziet, dat ten aanzien van de medda volmaakt aan خَالِق beantwoordt, en waarin dat teeken de uitwerking heeft, om van *tá*, zoo als het zonder medda luiden zou, *taâ* te maken, en ten andere geen enkel overeenkomstig geval kan aanwijzen, waaruit volgen zou, dat خَا ook *chá* zou kunnen luiden. De heer v. D. zegt wel, dat تَامِرُوا geheel iets anders is dan خَالِق; maar het onderscheid, dat hij aantoonst, alleen in de etymologische vorming bestaande, kan wel den lezer, die Arb. kent, ondanks eene verkeerde schrijfwijze de ware uitspraak doen gissen, maar neemt niet weg, dat zoodanige schrijfwijze toch eigenlijk eene andere uitspraak vertegenwoordigt. Wanneer ik in een Fransch boek voor *Woerden* geschreven vind *Woërden*, zal dit mij zeker niet verhinderen om in twee syllabes, *Woerden* te lezen, maar ik zal dan toch wel, om de onjuistheid van de eerste schrijfwijze aan te toonen, met volkomen regt mogen zeggen, dat het, volgens de ware beteekenis van het trema opgevat, niet anders luiden kan dan in drie syllabes, *Wo-er-den*. Buitendien, of men al in de bijzondere gevallen van خَالِق en van تَامِرُوا, die hier als voorbeelden van Robinson en Roorda werden overgenomen, „juist niet zeer ver in 't Arb. behoeft te

„zijn, om te weten, dat men niet *chaalik* maar *chalik*, niet „*tamārōe* maar *taāmarōe* lezen moet”, bewijst nog niets voor andere gevallen.—Maar wij behoeven, niet eens naar andere gevallen te zoeken. Immers تَامْرُوَا zelf kan, als de medda 't niet uitwijst, uit een grammatisch oogpunt even goed *tamarōe* als *taāmarōe* gelezen worden: het laatste behoort tot den zesden vorm van تَمْرٌ, het eerste tot den derden vorm van تَمْرٌ, ondersteld, dat dit woord in den derden vorm gebruikt wordt, wat mij uit Freytag niet blijkt, maar daarom toch wel mogelijk is. Daarentegen blijkt mij uit Freytag wèl, dat تَاسٌ *tāsá*, met radikale *t*, beteekent beleedigen, mishandelen, maar تَاسٌ *taāsá* (als zesde vorm van أَسَا of أَسَّ) elkander troosten. En zoo zullen er zeker wel meer gevallen zijn, waarin de medda ook voor Arabieren niet geheel nutteloos is, al kan ze ook, even goed als zoovele andere Arb. schrijfteekens, in den regel des noods wel gemist worden.—Uit De Sacy, Tychsen en Caspari blijkt volgens den heer v. D. zelf evenmin, „dat men خَالِقٌ schrijven mag”, wel te verstaan, voor *chalik*; want, dat men het voor *chaalik*, indien zulk een woord bestond, wèl zou mogen schrijven, zal zeker uit die schrijvers even goed blijken als uit Roorda. Echter vindt de heer v. D. ook „bij geen' hunner iets, dat „hem de gevolgtrekking zou kunnen veroorloven, dat de natuur der consonant, volgende op eene van de madd voorziene verlengingsletter, eenigen invloed uitoefene op de voorafgaande consonant en verlengingsletter als eene of twee syllaben”. Ik onderstel, dat onder de „natuur der consonant” hier te verstaan is, of die consonant eene djezma heeft of niet, dewijl in 't eerste geval, volgens de plaats van De Sacy, aangehaald op blz. 89, 415, de medda als *nécessaire (lazim)* zou te beschouwen zijn, en geene scheiding van syllabes aanduiden. Anders begrijp ik niet, wat wij hier met de natuur

van de consonant, volgende op de van eene medda voorziene verlengingsletter, d. i. dus hier met de natuur van de ج te maken hebben. Is het dus werkelijk zoo bedoeld, dan volgt toch uit de natuur van die consonant, als zijnde niet van djezma voorzien, dat de medda hier niet *nécessaire* is, en dus eene andere beteekenis hebben moet. En welke beteekenis zal dat nu zijn, zoo niet die, welke ik er aan toeschreef? De heer v. D. blijft hierop het antwoord niet schuldig, en verwijst naar hetzelfde voorbeeld يَا مِير hetwelk ik in parenthesi bijbragt voor de lezing *chāālik*. Voor die parenthese „kan” de heer v. D. (99, 425) dan ook „geene zachter „uitdrukking vinden dan die van *excentrisch*”, en hij „wenschte „voor mij van harte, dat hij over dat onderwerp kon heen- „stappen”. Die wensch is inderdaad allerlieft, en ik weet hem niet beter te beantwoorden dan . . . . met zwijgen! De heer v. D. heeft uit mijne parenthese afgeleid—en ik wil niet ontkennen, dat de bewoordingen die opvatting begunstigen—, dat ik in de dwaling verkeerde, als of يَا مِير wierd uitgesproken in drie syllabes: *jāmir*. De waarheid is, dat de uitspraak mij niet met zekerheid bekend was, dat ik die in twee syllabes, *jāmīr*, voor de meest waarschijnlijke hield, doch dat het niet in mijne bedoeling lag, mij daaromtrent bepaaldelijk te verklaren. Misschien had ik mij duidelijker en naauwkeuriger uitgedrukt, door in plaats van de bedoelde zinsnede te zeggen: „zoodat خَالِق niet, zoo als Robinson „beweert, *chālik*, maar *chāālik* zou moeten luiden (tenzij het „opgevat worde als eene zamentrekking van خَالِق *chāālik*, „zooals يَا مِير van يَا أَمِير (*jā-amīr*)”. Toen ik namelijk geschreven had, dat خَالِق volgens Roorda *chāālik* zou moeten luiden, kwam mij de schrijfwijze يَا مِير vóór den geest, waarin de medda niet dezelfde uitwerking had, om van *jā* te maken *jāū*, maar *jāā*, of althans om dit als den oorspronkelijken

vorm te doen kennen: tusschen deze beide laatste gevallen; of de oorspronkelijke *a* van *لامير* in de uitspraak behouden of vervallen is, zag ik en zie ik nog geen zoodanig afdoend verschil, dat daarvan afhangen zou, of de schrijfwijze *يامير* voor of tegen Robinson gelden moet. Hoe *يامير* uitgesproken wordt, kon ik uit Roorda niet weten; want daarin wordt noch dit, noch eenig soortgelijk geval vermeld; en hierom zoowel als om het eenigzins exceptionele van dat geval plaatste ik het tusschen haakjes. De door den heer v. D. aangehaalde plaats van Freytag i. v. *يا* was mij mede niet ontgaan; maar ik was niet zoo geheel zeker, of de uitdrukking, dat het woordje *يا* „somszamengetrokken wordt (*contra-* „*litur*) met de *ا*, waarmede een volgend woord begint, als „in *يال* voor *يال*, *يامير* voor *يامير*” alleen betrekking had op de samengetrokkene schrijfwijze, of ook op de uitspraak. Het laatste kwam mij echter, met het oog op de schrijfwijze zelve, en vooral op het ontbreken van de hamza, die naar analogie van *جآس* noodig zou zijn, om de tweede *a* van *jámir* te vertegenwoordigen, het meest waarschijnlijk voor; en zeker zou ik mij wel gewacht hebben, om het te gendeel stilzwijgend als uitgemaakt aan te nemen. De heer v. D. zegt ons nu bepaaldelijk, dat de uitspraak in twee syllabes (*jámir*) de ware is. Misschien is hem dit bekend uit de plaats van De Sacy, waar Freytag naar verwijst; maar hij zegt dit niet; en zoo hij geene andere redenen van wetenschap heeft, dan die hij aanvoert, vind ik zijne beslissende uitspraak tamenlijk gewaagd. Nemen wij nu evenwel eens voor uitgemaakt aan, dat *يامير* in twee syllabes *jámir* wordt uitgesproken; dat, zoo als de heer v. D. zegt, „de samen- „trekking, die Freytag bedoelt, in de taal (?) en niet in 't „schrift haren grond heeft, en dus eerst in de uitspraak moet „plaats hebben, en vrij algemeen zijn geworden, alvorens zij „ook in 't schrift te voorschijn kwam”; ja nemen wij aan, wat zeer wel mogelijk is, dat men nooit anders uitgesproken

heeft dan *jāmīr*, wat volgt hieruit voor het punt in geschil dan nog anders, dan dat, zoo als ik reeds erkende, mijne uitdrukking naauwkeuriger of duidelijker had kunnen zijn? In den grond der zaak blijft mijne redenering dezelfde, zoo als ook natuurlijk is, daar deze niet gegrond was op de onderstelling, dat *يَا مِير* in drie syllabes werd uitgesproken. Immers, hoe het ook worde uitgesproken, in ieder geval kan de medda hier (zoo al niet in den zin van Roorda, dan toch in dien van De Sacy) voorzeker niet anders beschouwd worden dan als vervanger van een' tweeden *alif*, en wel van een' *alif* consonant, die tot eene volgende syllabe behoort; of, zoo zij hier, volgens de leer van Robinson, slechts dient, om de *l* als verlengingsletter te doen kennen, waarom wordt dan wel voor *jāmīr* *يَا مِير*, maar, zoo als nu ook uit De Sacy en andere grammatici schijnt te blijken, nooit bv. voor *kādim* *قَادِم* geschreven? Zoo kom ik dus nog altijd tot hetzelfde resultaat, dat de medda in *خَالِق* geene andere beteekenis hebben kan, dan als aanduidende eene scheiding van *ā* in *āi* of in *āā*, al is het dan ook, dat in dit laatste geval de tweede *a* niet uitgesproken wordt.

Na 't gebruik van de medda, dat ik als het regelmatige had leeren beschouwen, in de aangehaalde plaats kortelijk te hebben beschreven, trachtte ik (Opm. 32, 31 8) verklaring te geven van een geval, dat als eene afwijking kon beschouwd worden, namelijk de schrijfwijze van *سُو* zoo als sommigen schrijven voor *سُو*. Dit laatste, meende ik, „kon „schijnen voor *سُو*, en dit voor *سَا* (even als *سَوَال* voor *سَال*) „te staan.” De heer v. D. merkt daarop aan (100, 426): „als iets nog niet eens *den schijn heeft*, maar nog slechts kan „schijnen, is dan eene verklaring met zoo iets wel geoor- „loofd? Ik geloof neen”.— Ik voor mij geloof ja. Als het „waar is, dat *سُو* zonder medda schijnen kan voor *سَا* te staan;

volgt daaruit nog wel niet met zekerheid, dat in die mogelijkheid van misverstand de ware reden van de schrijfwijze met medda gelegen is, veel min dat zij die noodzakelijk zou maken, maar dan mag men, geloof ik, met volle regt zeggen, dat die schrijfwijze „er zich ligtelijk door verklaren „laat.” Evenwel, ook de mogelijkheid van dien schijn wordt door den heer v. D. weêrsproken, en wel ten eerste omdat سا, سو en سا „geheel denkbeeldige vormen zijn, waarmeê geen „enkel woord in de geheele Arb. taal iets analoogs heeft”. Zou men niet meenen, dat de heer v. D. „de geheele Arb. „taal” in zijn hoofd heeft, om zoo zeker te kunnen zeggen, wat er niet in te vinden is? En hoever zal de verlangde analogie zich wel moeten uitstrekken, om aan te toonen, dat zoo er geen Arb. woord سا of سو bestaat, zulk een woord toch zeer wel zou kunnen bestaan? Is 't voldoende, een ander naamwoord aan te wijzen, dat in den onverbogen vorm slechts twee enkele consonanten zonder lange vokaal of tweeklank, en geen spoor van eene derde consonant vertoont, dan heeft men voorbeelden genoeg in de woorden أب vader, أخ broeder, سَاحَمٌ schoonvader, سَاحِمٌ bloed, سَاحِنٌ iets, سَاحِدٌ hand, سَاحِمٌ mond, wier ongewone vorm op verschillende wijzen, met meer of minder zekerheid, uitgelegd wordt. Acht men de analogie van die voorbeelden met سا of سو te zwak, en wil men er een, dat even als dit voor de tweede consonant eene gehamzeerde letter (l) of halfconsonant) heeft, dan wijs ik op رِيّ geziht, van den wortel رَأَى = رَأَى zien, door Freytag aan Kam. ontleend, waaruit men welligt mag afleiden, dat ook uit den wortel سا wel een vorm سو had kunnen ontstaan, daar dit niet meer van رِيّ verschilt dan سَاحِمٌ van سَاحِمٌ welke beiden tot de meest gewone vormen van 't n. a. behooren. Trouwens;

of سو juist van den wortel سا zou kunnen komen, of wel, naar analogie van سد, van een' wortel ساءى of, gelijk سم van min zekere afkomst zijn, dit doet eigenlijk niets ter zake. En mogt dit ook al niet worden toegegeven, ik zou toch in 't ontbreken van een volkomen gelijkvormig voorbeeld nog een bewijs kunnen zien, dat mijne verklaring niet deugt; daar het toch genoeg bekend is, dat het schrijfsgebruik dikwijls onderscheidingen maakt van zeer twijfelachtige noodzakelijkheid, en in andere gevallen weder wezenlijke dubbelzinnigheden ongemoeid laat. Zoo schrijven wij in 't Holl. *zeen*, met een trema tot aanduiding van 't begin van eene nieuwe syllabe, ofschoon het toch onmogelijk is, dat woord op eene andere wijze (hetzij *ze-ee*n, of in ééne syllabe *zeen*) te lezen, die in onze taal iets analoogs hebben zou; terwijl in andere, verwante talen in 't geheel geen teeken tot afscheiding van syllabes gebruikelijk is, ook daar niet, waar het misschien niet overtollig zou zijn.—Ten tweede, zegt de heer v. D., „al bestond er ook een woord سا, dan kan toch, „ten minste volgens den regel, waarop de schrijver hier „steunt, nog niet سو daarvan gemaakt worden. Uit de parenthese „(evenals سؤال voor سؤال)” blijkt namelijk, welken „regel van T. Roorda hij hier op het oog heeft gehad; maar „onbegrijpelijkerwijze heeft hij hier weder T. Roorda niet „begrepen.” Eigenlijk had ik hier niet zoozeer een' bepaalden regel van Roorda op het oog, maar eenvoudig het bekende schrijfsgebruik, waarvan ik een voorbeeld aanhaalde. Al had ik mij dus ten onregte op dat schrijfsgebruik beroepen, zou dit den heer v. D. nog geen regt geven tot de gevolgtrekking, die hij er uitmaakt, dat ik Roorda niet begrepen had. Om evenwel die gevolgtrekking te staven, geeft hij weder den bedoelden regel van Roorda, in § 24 voorkomende, voluit in 't Latijn en Holl. Waarin nu eigenlijk mijne misvatting zou bestaan hebben, wordt niet nader aangeduid;

maar, zoo ik het wèl versta, is het juist de heer v. D., die Roorda verkeerd begrepen heeft. Er staat namelijk — hierin zijn wij het, geloof ik, eens — dat و en ي de l consonant vervangen in 't midden van een woord, wanneer er onmiddellijk eene oe of i voorafgaat of volgt. Waarschijnlijk bedoelt de heer v. D., dat ik niet gelet zou hebben op de bepaling „in 't midden van een woord”, die bij hem, gelijk bij Roorda, cursief gedrukt is. De uitdrukking „niet begrijpen” zou dan wel min juist zijn; maar eene betere uitlegging weet ik er niet voor te vinden. Ik moet dus aannemen, dat de heer v. D. de l consonant van سا beschouwt als staande niet in 't midden, maar aan 't einde van 't woord, en derhalve den *tanwin*, die gewoonlijk niet uitgesproken wordt, niet mederekent. Hij zou zich daarvoor misschien kunnen beroepen op § 20 van Roorda, waar het heet, dat de l consonant in 't eind van een woord na eene lange vokaal door de enkele hamza vertegenwoordigd wordt, en als voorbeelden daarvoor o. a. worden bijgebracht *جاء* *djâa*, *سوء* *soé-oen* enz. „die gewoonlijk worden uitgesproken *djâ*, *soé*, enz.” Ik beken inderdaad niet regt in te zien, hoe hiermede overeen te brengen is, dat vervolgens in § 24 de l consonant van *دنا* gerekend wordt, in 't midden van 't woord te staan. Hoe 't zij, wij hebben hier alleen met § 24 te doen en dan laat zich uit dit voorbeeld *دنو* voor *دنا* reeds affeiden, dat *سا* evenzeer onder de termen van den bedoelden regel vallen zou. Wil men evenwel nog onderscheid maken tusschen den uitgang *a* en den *tanwin*, dan heb ik slechts te verwijzen naar § 131, waar men van *قدأ* gevormd vindt het deelwoord *قادی* voor *قادأ*, of naar het boven uit Freytag aangehaalde *رى* waarin de ي toch buiten twijfel ook voor l staat. — „Maar,” vervolgt de heer v. D. „alweder toegegeven, dat

„^س in ^{سو} kan veranderen, dan is er toch geen regel, die
 „den heer Stuart ook maar den flauwsten schijn van regt
 „geeft, in ^{سو} de ^و tot verlengingsletter der voorafgaande
 „vokaal ^ـ te maken, en de hamza met hare nunnatie van
 „boven de ^و naar achter de ^و te verplaatsen”. Dat heb ik
 ook niet gedaan, toen ik zeide, dat ^{سو} schijnen kan
 voor ^{سو} te staan, en ik zou mij wel wachten, om voor ^{سو}
^{سو} of voor ^{ري} ^{ري} te schrijven. Ook zou ik niet stellig
 durven beweren, dat dit ooit gedaan wordt, ofschoon ik mij
 hiervoor zou kunnen beroepen op niemand minder dan den
 heer v. D. zelf! Immers, op blz. 69, 395 sprekende over de
 Mal. woorden ^{بادي} ^{بودو}, zegt hij, na mij te hebben toe-
 gegeven, dat zij juister zouden geschreven worden ^{بادي} ^{بودو}
 met de hamza boven, in stede van nevens de sluitletter,
 dat hij „die schrijfwijze (de laatste namelijk) nergens heeft
 „aangetroffen, en men de eerste beschouwen moet als eene
 „door een langdurig en algemeen gebruik gewettigde afwij-
 „king van de Arb. orthographie, waartoe welligt de Ara-
 „bieren zelven aanleiding hebben gegeven, die ook wel
 „eens aan het einde van woorden de hamza, die
 „boven (of onder) eene der zwakke letters ^ي ^و
 „behoort te staan, er naast schrijven, bv. ^{تفتا} voor
 „^{مبتدا} ^{مبتدا}, T. Roorda § 25; De Sacy I.
 No. 191”. Van zoodanige verplaatsing van de hamza, bo-
 ven de letters ^و en ^ي behoorende, geeft de heer v. D. geen
 voorbeeld, en is mij ook in 't Arb. niets zekers bekend: daar-
 op zou althans de verklaring niet passen, die Roorda in § 25
 geeft van de schrijfwijze ^{تفتا} voor ^{تفتا}, als zou de lengte
 tusschen de regels de plaatsing van de hamza boven de l
 bemoeijelijken. Die verklaring is evenwel slechts eene gissing,
 en wel eene, waarvan de juistheid door den heer v. D.,

n. i. niet zonder goede reden, betwijfeld wordt. Intusschen begrijp ik niet, hoe de hier aangehaalde plaats van den heer v. D. over de vermoedelijke oorzaak van de schrijfwijze سود en بادي overeen te brengen is met de zoo sterk uitgedrukte bewering, dat سو onmogelijk zou kunnen schijnen voor سو te staan. Hoe 't zij, zooveel is zeker, dat in 't Arb. de hamza somtijds nevens de letter geplaatst wordt, waar zij eigenlijk boven behoorde te staan, en dat de medda, bv. in جآء ten doel, of althans tot uitwerking heeft, om aan te toonen, dat dit geval niet plaats heeft, maar de hamza tot eene nieuwe syllabe behoort. En dit is, geloof ik, volkomen genoegzaam, om de onderstelling te wettigen, dat in سو , zoo als het door sommigen geschreven wordt, de medda hetzelfde doel heeft, om aan te duiden, dat het niet voor سو staat, al zou ook welligt niemand dit laatste سو schrijven, of ook in ernst er aan denken, om سو te lezen, waar سو stond. Trouwens, daar de medda in dit woord slechts door sommigen gebezigd wordt—Roorda en Freytag beiden hebben eenvoudig سو , laat zich hieruit reeds afleiden, dat zij daarin voor de duidelijkheid niet onmisbaar is, en zou dus eene nitlegging, die 'dit trachtte aan te toonen, juist daarom, als te veel bewijzende, kunnen gewraakt worden.— „Wat „Flügel zeggen zou, als hij zag, hoe zijne schrijfwijze سو „door mij uitgelegd wordt?” Als deze vraag hem onder de oogen kwam, zou hij waarschijnlijk antwoorden, dat het zijne schrijfwijze niet is, maar in zijne uitgave van den Koran eenvoudig uit de Arb. handschriften overgenomen, en dat de beoordeeling van mijne verklaring hem dus niet meer dan ieder ander deskundige toekomt.— „De madd boven de و ,” zoo besluit de heer v. D. zijne beschouwingen over سو , „is „niets anders dan de *medda conjoint*, voor welker gebruik De „Sacy in I, No. 147 den regel heeft opgegeven—zie hierbo-

„ven, p. 88.”— Zeer juist; maar een naam is geene verklaring, en in den aangehaalden regel van De Sacy: „le medda conjoint a lieu toutes les fois que le hamza est précédé, dans le même mot, d'une lettre de prolongation, quelle qu'elle soit; ex.: جِي سَاءَ سَوَّ”, vind ik nog niets, wat met mijne uitlegging strijdt. Integendeel, hoe meer van die gevallen er zijn, zooveel te minder doet het ter zake, of in 't bijzonder geval van سَوَّ de medda strikt noodig is, om verwarring te voorkomen; en wanneer men al die gevallen gezamenlijk beschouwt, schijnt niets natuurlijker, dan de *medda conjoint* in 't algemeen op de voorgestelde wijze te verklaren. Daarentegen gaat die verklaring niet door voor de *medda disjoint* in فِي أَمْرًا (*), noch voor de *medda nécessaire* in مَاد, mede t. a. p. beschreven; en hierin ligt het eenige bezwaar van eenige beteekenis, dat ik voor alsnog tegen mijne uitlegging heb kunnen vinden. Men verlieze evenwel niet uit het oog, dat de aangehaalde plaats van De Sacy, betreffende de *medda conjoint*, *disjoint* en *nécessaire*, geheel beheerscht wordt door de voorafgaande woorden: „l'usage du medda a lieu dans beaucoup d'autres cas, et est bien plus fréquent dans certains manuscrits de l'Alcoran”, dat hij hier dus in 't algemeen niet zoozeer regels schijnt te geven voor het rigtig gebruik van de medda, als wel het meer uitgebreid gebruik te beschrijven, dat er in sommige handschriften van den Koran van gemaakt wordt: een gebruik, dat welligt grootendeels is toe te schrijven aan te ver gedrevene zucht tot uiterlijke volmaking en opluistering van dat hoog vereerde boek. Hoe dan ook het gebruik van de medda in al die gevallen te verklaren zij, onder geen van die gevallen is het ge-

(*) Het andere voorbeeld van de *medda disjoint* أَمْرًا أَلِي is mij niet duidelijk. Immers voldoet het niet aan den regel, die eene lange vokaal vereischt in de syllabe, die de medda draagt?

bruik te brengen, dat er van gemaakt zou worden, door, volgens Robinson خَالِقَ مَرْمُوثُونَ خَالِقَ te schrijven. Zoo doende, zeide ik, Opm. 33, 319, „zou de medda juist die „kracht verliezen, welke haar in 't bekende schrijfsgebruik „eigen is. Immers, indien *chālik* moest of slechts kon ge- „schreven worden حَالِقَ, zou de medda in تَامَرَوَا niet meer „kunnen dienen, om *taāmaroe* van تَامَرَوَا *taamarōe* te onder- „scheiden, en zou men dit niet kunnen doen, dan door تَامَرَوَا „of تَامَرَوَا te schrijven.” De woorden „slechts kon” heeft de heer v. D. (Antw. 103, 429) ten onregte opgevat in den zin van „niet anders kon dan”, zoodat zij juist hetzelfde zouden beteekenen als het voorafgaande „moest”. Die tautologie lag niet in mijne bedoeling; want de zin is deze: niet alleen dan, wanneer men zoo moest, maar ook wanneer men slechts zoo kon schrijven; al wierd die schrijfwijze ook maar toegelaten, zou . . . . . enz. Hiermede vervalt dus het geheele onregt, dat ik Robinson zou hebben aangedaan, door zijne facultative bepaling als een stellig voorschrift op te vatten, en treedt er een even groot onregt van v. D. jegens mij voor in de plaats, dat ik hem evenwel niet zwaar toereken. Anders zou ik er hem nog wel meerdere kunnen wijten, o. a. in 't volgende. Van de schrijfwijzen, waartoe ik zeide, dat men volgens het stelsel van Robinson zijne toevlugt zou moeten nemen, om *taāmaroē* uit te drukken, leest de heer v. D. de tweede تَامَرَوَا met de hamza tusschen de *ā* en *l*, en onderstelt, dat dit eene drukfout is, „hoezeer hij „haar op de lijst van Errata niet gevonden heeft.” Evenmin vind ik onder de Errata van den heer v. D. vermeld, dat bij hem, om niet verder te zoeken, eenige regels vroeger (Antw. 102, 428, onderaan) تَامَرَوَا in plaats van تَامَرَوَا staat, zoo als daar blijkbaar door den samenhang gevorderd wordt; maar juist, omdat dit zoo blijkbaar is, vind ik het niet noodig, in 't breede te gaan aantonen, hoe ongerijmd

het zou zijn, als hij het werkelijk zoo bedoeld had, als er gedrukt staat. Wat hij bij mij heeft opgemerkt, is evenwel nog iets minder dan eene drukfout in den gewonen zin: wèl is de hamza door de nevenstaande medda een weinig op zijde gedrongen, maar staat nog altijd merkelyk nader bij hare ware plaats, dan bij die, waar zij had moeten staan, als men آء had willen drukken, zoo als dit hier bij den heer v. D. gedrukt is. Buitendien heeft althans de heer v. D. mijn handschrift en een door hemzelf daarvan genomen afschrift lang genoeg in handen gehad, om te weten, dat ik niet آء maar آء geschreven heb.—Dit laatste nu aannemende, zou de heer v. D., zegt hij, er voor zich geen bezwaar in vinden, dit *taamarōe* te lezen: „maar dan zou het hem toch „alweder zeer vreemd voorkomen, dat ik, die nog zoo even „beweerd heb, dat خَالِق niet *chālik*, maar *chaālik* of *chāālik* „zou moeten luiden, voor het ondersteld geval, dat *chālik* „moest of slechts kon geschreven worden خَالِق , naast تَسَاءَمَرُوا , „dat geheel voldoende is, ook nog تَسَاءَمَرُوا , dat ik zelf toch „niet anders dan *ta-a-amarōe* of zelfs *ta-ā-amarōe* kan uit- „spreken, heb kunnen uitvinden, om *taamarōe* van *tamarōe* „te onderscheiden.”—Mij komt het „zeer vreemd” voor, hoe de heer v. D. zulke eenvoudige zaken zoo verkeerd begrijpen kan. Onwillekeurige misvattingen mag men niet euvel duiden; want zij kunnen een ieder overkomen, en 't staat altijd te bezien, wie van beiden, de schrijver of de lezer, er de meeste schuld aan heeft. Maar wanneer men zich zoo telkens geheel verkeerd verstaan en beoordeeld ziet, dan behoort er eenige zelfbeheersching toe, om zijn geduld te bewaren. Heeft de heer v. D. dan niet ingezien, dat ik door de onderstelling, „indien *chālik* moest of slechts kon geschreven worden خَالِق ”, mij voor 't oogenblik geheel op het standpunt van Robinson geplaatst had, en dus *taā* volgens zijne, en niet volgens

mijne inzigten schrijven moest? Aangezien nu Robinson vrij laat, om de *â* zonder of met medda te schrijven, volgden daaruit de twee schrijfwijzen تَا of تَاَ , die tot elkander in dezelfde verhouding staan als خَا en خَاَ voor *châ*. Zal ik nu begrepen zijn? Ik hoop het, maar durf er mij naauwelijks mee te vleijen.—De heer v. D. voert overigens nog twee andere schrijfwijzen aan, die in de handschriften van den Koran gebruikelijk zijn, om *taâ* uit te drukken, namelijk تَا en تَاَ . Ik geef toe, dat deze beide alleszins geschikt zijn, om de bedoelde verwarring te voorkomen; maar dit neemt niets weg van 't gezegde betrekkelijk de schrijfwijze van Roorda تَا dat deze namelijk niet zou kunnen dienen, om *taâ* van *tâ* te onderscheiden, indien men volgens Robinson ook voor *tâ* تَا schrijven kon.

In de beschouwingen van den heer v. D. over het gebruik van de medda in Mal. woorden, en over de beste schrijfwijze van 't Mal. *pêngâtjap* in Arb. karakter (Antw. 108, 434, volg.) vind ik geene aanleiding, om iets bij 't vroeger gezegde en bij 't hier voorafgaande te voegen, of er iets van terug te nemen. Alleen doe ik, tot voorkoming van misverstand, opmerken, dat bij den heer v. D. eenige malen (109, 435, r. 10 v. b. en 8 v. o.; 111, 437, r. 8 en 15 v. b.) تَفَاتُجَف gedrukt is, waar de zamenhang تَفَاتُجَف vorderde.

Hiermede bevinden wij ons dan aan het slot van 't Antw. (114, 440). Dit slot bevat de uitkomst, waartoe volgens den heer v. D. „elk onbevooroordeelde, die met eenige kennis „van zaken kan oordeelen”, door de aandachtige lezing van mijne Opm. en van zijn Antw. moet gebragt zijn. Zij komt hierop neder: dat wij beiden gefaald hebben; dat geen van ons „kan aanspraak maken op den naam van *taalgeleerde*”; dat wij dus ook „geene reden hebben, om van uit de hoog- „te op elkander neder te zien, of door bitse beoordeelingen

„elkander te krenken, maar alle reden, die beoordeelingen „bescheiden, bedaard en zonder bitsheid voor te dragen”. Die moraal onderschrijf ik gaarne, doch vind het daarmede weinig in overeenstemming, iemand openlijk de aanspraak te ontzeggen op een' eernaam, waarop hij nooit de minste aanspraak gemaakt heeft. Bedrieg ik mij niet, dan ligt hierin eene bedekte toespeling op eene plaats in een' van mijne brieven aan den heer v. D., waaruit ik ook op blz. 58, 384, r. 3—4, van 't Antwoord een trekje meen herkend te hebben. De heer v. D. zou mij evenwel verkeerd begrepen hebben, zoo hij meende, dat ik onder de „taalgeleerden van professie”, waarvan in dien brief sprake was, mij zelf had medegerekend. Ik maak dan ook van dit vermoeden alleen melding, om de eenige, zwakke verontschuldiging te laten gelden, die ik voor zijn' uitval vinden kan. Die uitval belet hem evenwel niet, om weinige regels verder te eindigen met de verklaring: „Krenkend heb ik nergens willen zijn”!

Ik zal van mijn' kant den onpartijdigen lezer niet voorschrijven, tot welke uitkomst hij geraken moet, maar alleen als mijne eigene innige overtuiging uitspreken, dat de heer v. D., waarin hij ook tegen mij moge gelijk hebben, groot ongelijk gehad heeft in de onheusche wijze, waarop hij mijne Opm. opgenomen, en in de vele ondoordachte personaliteiten, waarmede hij ze beantwoord heeft. Hij heeft mij daardoor gedrongen tot eene regtvaardiging, die om daarvoor te kunnen doorgaan, volledig zijn moest, en die dit niet zijn kon zonder eene uitgebreidheid, waarmede ik verlegen ben, en zonder op hare beurt nu en dan te vervallen in een' toon, die mij nog minder behaagt. Maar ik hoop het dan nu ook voor goed hierbij te kunnen laten. Om dit mogelijk te maken, acht ik het noodig, hier bij voorraad te verklaren, dat zoo de heer v. D. op dit schrijven mogt willen antwoorden, mijn verder stilzwijgen geene toestemming beteekenen zal; gelijk ik het wederkeerig niet als zoodanig uitleggen zal, indien de heer v. D. mij onbeantwoord laat. Eindigt de

zaak dan ook niet, zoo als ik mij voorgesteld had, van de voortzetting van een' strijd als dezen is toch zeker niets beters te verwachten. Misschien evenwel—en ik wensch dit van harte—is de heer v. D. reeds tot de overtuiging gekomen, dat hij in de opvatting zoowel van de algemeene strekking als van vele bijzonderheden van mijne Opm. gedwaald heeft; misschien zal hij daardoor genoopt worden tot billijker beoordeeling ook van datgene, wat hem in deze Repliek onaangenaam mogt getroffen hebben.

Mag ik nu op mijne beurt met eene kleine herhaling besluiten, dan zij het deze, dat de nieuwe proeve van bewerking, door den heer v. D. aan zijn Antw. toegevoegd, mij op nieuw versterkt heeft in de gunstige verwachtingen, die ik, ondanks alle verschil van inzigten over sommige punten, steeds van de waarde van zijn woordenboek gekoesterd heb, en hem van harte den lust en de krachten toewensch, om die schoone taak op de voorgestelde wijze te volbrengen.

Nuschrift.

Het voorafgaande was genoegzaam gereed voor den druk, toen ik van de welwillende hand van Dr. J. Pijnappel Gz., hoogleeraar te Delft, een opstel ontving *Over het Arabisch-Maleische alphabet*, overgedrukt uit de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van N. I.*, nieuwe volgrees, dl. III, blz. 229, vlgg. Ik vind daarin met genoegten het denkbeeld voorgestaan van de wenschelijkheid, om het gebruik van 't Arab. letterschrift voor de Mal. taal zooveel mogelijk af te schaffen en er het onze voor in de plaats te stellen. Een der gronden, die daarvoor worden aangevoerd, noopt mij tot een enkel woord van ondersteuning. Onder de voordeelen van de aangeprezen verandering rekent de geachte schrijver: „dat „er van lieverlede een aantal Arab. woorden uit het Mal.

verdwijnen zouden." Ik waag daarbij te voegen: dat wij tot uitdrukking van Eur. begrippen een onbelemmerd gebruik zouden kunnen maken van Eur. woorden. Teregt voorzeker zegt Dr. P., dat „het invoeren van 't Arab. alphabet be- „langrijker gevolgen gehad heeft, dan men vermoeden zou"; en dit zou buiten twijfel in niet mindere mate het geval zijn met de invoering van het onze. Wie ooit beproefd heeft in 't Mal. te vertalen of te schrijven over onderwerpen, die de naauwkeurige uitdrukking van uitheemsche begrippen vorderen, zal voorzeker toestemmen, dat het vinden van bruikbare uitdrukkingen voor die begrippen de grootste moeilijkheden oplevert, ja dikwijls alleen voldoende is, om de poging als hopeloos te doen opgeven. Het eenvoudigste, naast voor de hand liggende, meest rationele middel, om in die behoefte te voorzien, het middel waarvan de Arabieren in Indie, even als elke andere natie, die hare begrippen aan eene andere mededeelde, zich tot dat einde zonder terughouding bediend hebben, het gebruik van de woorden zelve, die hunne eigene taal voor die begrippen aanbod, dit middel ontbreekt ons hier geheel, of kan slechts eene zeer beperkte toepassing vinden, zoolang wij 't Mal. met Arab. letters schrijven. Wel zegt Dr. P., dat het gebruik van dit schrift voor de Mal. taal „bijna zoo erg is, als dat men er ons „Hollandsch mede schreef;" maar dit „bijna" dient toch wel wat ruim genomen te worden. Voor de Mal. taal moge 't Arab. schrift niet volkomen geschikt zijn, maar het leent er zich toch nog al tamelijk wel toe. Als men de hulpmiddelen, die het aanbiedt, maar wat minder verwaarloosde, zou er uit het oogpunt van duidelijkheid en practische doelmatigheid waarlijk al niet veel van belang aan ontbreken, en dat weinige, gelijk reeds genoegzaam aangetoond is, gemakkelijk aan te vullen zijn. Dat het Arab. alphabet eenige letters meer heeft, dan in zuiver Mal. woorden te pas komen, kan ook van ons alphabet voor onze taal gezegd worden; en zoo de Arab. klankteekens eenige, zelfs vrij aan-

merkelijke, klankwijzigingen in 't onzekere laten, is het in ons klankstelsel, is het in 't Arab. letterschrift voor die taal zelve daarmede wel zooveel beter gesteld? Ook zie ik niet in, dat het Arab. schrift, door de klinkers niet uit te drukken, „de behandeling van 't hoofdstuk der grammatica „over de uitspraak van 't Mal. onmogelijk gemaakt heeft,” en ik hoop, dat de spraakkunst van den heer v. D. ons het tegendeel bewijzen zal. Maar beproef eens Hollandsch met Arabische letters te schrijven, en zie wat er van terecht komt! Dit zal men dan ook in Mal. geschriften niet ligt anders dan bij zeer zeldzame uitzondering wagen; en wanneer dan —wat hier in de eerste plaats ondersteld is—het Mal. zelf geene passende uitdrukking aanbiedt, wanneer omschrijvingen niet kunnen volstaan, en naauwkeurige onderscheiding noodig is, wat blijft er dan over? Een van beiden, of zich behelpen met eene nabij komende Mal. uitdrukking, wat veelal, ondanks alle uitlegging, slechts leiden zal tot verwarring tusschen de gewone beteekenis van 't woord en de willekeurig daaraan gehechte, of een nieuw Arabisch woord te hulp roepen, dat misschien ook al niet naauwkeurig aan het begrip beantwoorden zal, maar ten minste 't voordeel hebben van in zijn' oorspronkelijken zin niet algemeen verstaan te worden. Misschien kan men daarbij nog eenige hulpmiddelen aan 't Sanskrit ontleenen, maar de zaak wordt hierdoor niet veel verbeterd. Inderdaad geloof ik niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat hierin een van de grootste hinderpalen gelegen is, niet alleen voor het schrijven in 't Mal. over onderwerpen, aan onze maatschappij ontleend, maar middellijk ook voor het onderwijs en voor alle mededeeling van Eur. kennis en beschaving aan den inlander—want ook in 't Javaansch ondervindt men gelijksoortige bezwaren—; en dat, zoo die overtuiging nog niet algemeen gevestigd is, dit geene andere oorzaak heeft, dan dat die mededeeling van Eur. kennis en beschaving aan den inlander tot heden zoo schaars beproefd of beoogd is.

Waar dit evenwel geschiedde, heeft de ondervinding het nadeel van 't Arab. schrift en het voordeel van 't onze in ruime mate bewezen. Het eerste bv. in de Maleische wetvertaling, waaraan schrijver dezès zijne droevige ervaring op dit punt inzonderheid ontleent, en waarin, volgens de officiële verslagen van de commissie, met die vertaling belast, verscheidene minbekende Arab. woorden te hulp genomen zijn, alleen omdat het Arab. schrift niet wel toeliet, de Hollandsche termen onvertaald over te nemen. Het laatste o. a. bij 't geneeskundig onderwijs, sedert eenige jaren te Batavia aan inlanders gegeven, waarmede men bezwaarlijk zoover zou gekomen zijn, indien men zich voor het schriftelijk gedeelte van dat onderwijs van 't Arab. schrift had willen bedienen.

Mogt men tegenwerpen, dat de onbelemmerde invoering van Eur. woorden mede niet zonder nadeel voor de zuiverheid van de Mal. taal zou zijn, ik zou weder moeten antwoorden, dat het toch de eenige rationele weg is tot mededeeling van Eur. begrippen, tenzij men onze taal zelve in haar geheel als voertuig voor die mededeeling bezigen wilde, wat ik voor mij nog oneindig verkieslijk achten zou, doch vooreerst wel onder de vrome wenschen rekenen moet. In ieder geval zou het laatste middel niet wel anders dan in beperkten kring uitvoerbaar zijn, en de aanwending van 't eerste niet uitsluiten. En dat eerste schijnt ook reeds voldoende, om grootendeels in de behoefte te voorzien. Wat aan 't Mal. tot het beoogde doel ontbreekt, bepaalt zich hoofdzakelijk tot zoogenaamde begripswoorden, benamingen, wèl onderscheidene termen voor bepaalde begrippen, die den inlander vreemd zijn. Alle andere moeilijkheden, die wij in 't Mal. schrijven of spreken ondervinden kunnen, liggen voorzeker schier alleen aan onze onvolkomene kennis van die taal. Wie haar geheel magtig is, zal waarschijnlijk zelden verlegen staan, om zich in 't Mal. over elk onderwerp ter wereld, mits hem slechts de noodige begripswoorden geschonken worden, verstaanbaar en zuiver uit te drukken. Ook zuiver,

zeide ik; want door bloote inmenging van zulke woorden alleen, zij het ook in aanzienlijk aantal, wordt de taal niet wezenlijk, slechts oppervlakkig, verontreinigd. Naarmate de denkbeelden, aan die woorden verbonden, den inlander gemeenzaam worden, zullen ook de woorden zelve hun uitheemsch voorkomen verliezen, of wel, voor zoover dit mogelijk is, van zelf plaats maken, voor zuiver inlandsche benamingen, die dan geene verwarring meer zullen veroorzaken, wanneer zij door den inlander zelf als ongemerkt worden in gebruik genomen voor begrippen, die hem reeds eigen geworden zijn. Ziedaar, naar ik meen, de gewone wijze, waarop in alle landen, die hunne beschaving van elders ontleenden, de landtaal zich allengs naar die beschaving gevoegd heeft.

Wanneer hier evenwel met de woorden van Dr. P. gesproken is van „afschaffen” van 't Arab. schrift, en van „in de plaats stellen” van 't onze, ik zou op het voorbehoùd, dat in het bijgevoegde „zooveel mogelijk” gelegen is, wel wat meer gewigt willen leggen, dan de schrijver schijnt te doen. Zijn geheele opstel maakt, door de sterk geteekende, m. i. overdrevene, voorstelling van de gebreken van dat schrift voor de Mal. taal, in verband met eene zekere vlugtigheid in de behandeling, ook van datgene, wat in die gebreken kan helpen voorzien, op mij den indruk—die toch voorzeker wel niet bedoeld zal zijn,— alsof het een staat van zaken gold, die, zoo wij het slechts verkiezen, van heden af voor goed en spoorloos zal hebben opgehouden, en die dan ook naauwelijks meer aandacht waard is, dan om er de ongerijmdheid van te erkennen, en tot de onverwijldte afschaffing te besluiten. En toch, behalve dat het, in weerwil van alle pogingen, die wij door voorbeeld, onderwijs of anderszins kunnen aanwenden, nog wel een' geruimen tijd zal moeten duren, eer het volkomen gelukt zij, het Arab. schrift in de Mal. taal uit het tegenwoordig gebruik te verdringen, nooit kunnen wij het feit vernietigen, dat het daarin gedurende eenige eeuwen uitsluitend geheerscht heeft, en

dat al wat wij tot heden van Mal. letterkunde bezitten, in dat schrift vervat is. Dat feit, al willen wij er ons niet door laten terughouden, om het reeds veldwinnend gebruik van ons schrift te begunstigen, heeft niettemin zijne betekenissen en zijne wettige gevolgen, die zich niet laten wegredeneren. Onder die gevolgen reken ik in de eerste plaats: dat de kennis van 't Arab. letterschrift, toegepast op de Mal. taal, met de daarbij heerschende regels en conventies, voor'shands, misschien voor altijd, een wezenlijk vereischte blijft uitmaken tot de grondige en vruchtbare beoefening van de Mal. taal; dat de bepaling en inachtneming van die regels nagenoeg dezelfde zorg blijft verdienen, als bij uitsluitende instandhouding van 't Arab.-Mal. schrift het geval zou zijn; en dat eenige nadere kennis van de Arab. orthographie, in uitgebreider zin, onmisbaar voor dengeen, die de Maleische doorgronden en meer dan oppervlakkig verstaan wil, ook voor minder bepaald wetenschappelijke beoefenaars van die taal, met het oog op de vele daarin voorkomende Arab. woorden, niet overbodig is. Het komt mij voor, dat Dr. P. hier wat al te los overheen loopt, en uit verklaarbaren afkeer van den ijdel omhaal van woorden en misplaatst „vertoon van geleerdheid,” waaronder de Mal. spraakkunst al te lang gezocht heeft, eenigermate in het tegenovergestelde kwaad vervalt. Zijne korte vermelding van hetgeen meer bijzonder tot de Arb. orthographie zelve behoort, is niet eens voldoende tot verklaring der schrijfwijze en uitspraak van sommige Arb. woorden, die in 't Mal. zijn opgenomen, als *فتوى دعوى تعالي*. Het eenige, wat hij van de medda zegt, dat zij „boven de ^s staat, wanneer de l om eene voorafgaande l niet „mag geschreven worden, of omgekeerd, in plaats van „den klinker l, als de medeklinker l voorafgaat; bv. *سماع* ^s „samāoen”, schijnt in de eerste zinsnede aan eene zinstorende fout van redactie te lijden. Waarschijnlijk moet daarvoor gelezen worden: dat zij boven den klinker l staat,

wanneer er een medeklinker } zou moeten volgen, die evenwel om de voorafgaande } niet mag geschreven worden, maar alleen door ^s vertegenwoordigd wordt, zoo als in ^sآاء. Van 't geval, in de tweede zinsnede bedoeld, wordt in 't geheel geen voorbeeld gegeven, ofschoon het toch vordengeen, die nog niets van de zaak weet, wel wat schraal is, om zich voor de schrijfwijze van ^sآاء enz. alleen met die, mede niet al te duidelijke, bepaling te moeten vergenoegen (†). Ook de definitie van de djezma, „die boven een' medeklinker geschreven wordt, en te kennen geeft, dat er geen klinker meer volgt” schijnt nauwelijks verstaanbaar dan voor hem, die reeds weet, wat er bedoeld wordt. Er diende ten minste te staan: dat er in dezelfde lettergreep geen klinker meer volgt; of, nog beter misschien: dat die medeklinker de lettergreep sluit. En dan ware 't ook niet overbodig, om daarbij of elders een enkel woord te zeggen van 't gebruik van dat teeken op de ^s en ^s in de tweeklanken *au* en *ai*, waarvan nu in 't geheel niet gerept wordt.

Het behoeft dan ook wel nauwelijks gezegd te worden, dat het opstel van Dr. P. weinig nieuw licht geeft over de punten van geschil, die ter zake van de Arb.-Mal. spelling, en wat daarmee in verband staat, in den laatsten tijd ter sprake gekomen zijn. Wel maakt hij in algemeene bewoordingen gewag van de „schromelijke verwarring”, veroorzaakt of gaande gehouden door „vergeefsche pogingen, om de Mal. spelling geheel zonder kennis van de Arabische, of althans „zonder vergelijking met deze, te verklaren en onder regels „te brengen”; terwijl door die vergelijking „alles duidelijk „wordt”; ook geeft zijne voorstelling wel in 't algemeen een helder denkbeeld van de wijze, waarop de Arb.-Mal. ortho-

(†) Dezelfde volzin geeft als voorbeeld van de *watza* ^sآاء, hetgeen wel ^sآاء zal moeten zijn?

graphie zich gevormd heeft; doch de toepassing op de bestaande punten van geschil wordt geheel of grootendeels aan den lezer overgelaten. De voorgestelde „systemen te laten „voor hetgeen zij zijn, en zooveel mogelijk het Arab. letter- „schrift af te schaffen, zou”, meent de schrijver, „het beste „zijn wat men doen kon.” Daar dit laatste evenwel niet maar zoo op eens, of liever nooit ten volle, geschieden kan, ware 't m. i. te wenschen, dat Dr. P. het de moeite waard gevonden had, zich over bestaande dwalingen en betwiste punten wat nader te verklaren. Dat hij de hulpteekens van 't Arb. schrift (met uitzondering altijd van de hamza) in Mal. woorden over 't algemeen niet noodig acht, en het nut, dat zij zouden kunnen aanbrengen, „niet in de „minste verhouding tot de moeite om ze te leeren en goed „te gebruiken,” kan ik moeilijk overeen brengen met de klagten van den schrijver over de onduidelijkheid van 't Arb.-Mal. schrift, welke toch door een verstandig gebruik van die teekens schier geheel vervallen zou.* Trouwens heeft hij zelf een paar bladzijden vroeger het gebruik der klankteekens (— —) in alle geslotene syllabes zonder verlengingsletter aangeprezen, en daardoor reeds eene groote schrede gedaan op den weg van hen, die een ruimer gebruik van de Arab. hulpteekens voorstaan. Begeeft men zich eenmaal op dien weg, dan ontstaat ook al ligt de neiging, om iets verder te gaan, om nu en dan, bij voorkomende behoefte, vervolgens misschien meer geregeld, eene djezma, eene medda of tasjdid te gebruiken, en met die neiging al dadelijk de aanleiding tot al die misstellingen, die slechts door een juister inzicht in de beteekenis der Arab. teekens te vermijden zijn. Ik geloof dan ook, dat Dr. P., vooral in den tegenwoordigen stand der zaak, zijne kennis van 't onderwerp met meer nut zou hebben aangewend, indien hij begonnen was met een kort, maar duidelijk overzicht van de beginselen der Arab. orthographie, welligt hier en daar toegelicht met een vlug-

tigen weenk over de woordvorming in die taal, voor zoover het een en ander dienen kon, eensdeels tot verklaring van de schrijfwijze en uitspraak van Arab. woorden in 't Mal.; ten andere tot grondslag en rigtsnoer voor de Arab.-Mal. spelling, terwijl dan vervolgens bij meer opzettelijke behandeling van de laatste had kunnen worden aangewezen, hoe het Arab. schrift daarin door 't algemeen gebruik wordt toegepast, voor welke verbeteringen die toepassing vatbaar, en wat daarbij verder in acht te nemen is. Diezelfde handelwijze zou mij ook voor het onderwijs in de Mal. taal, althans waar het zich niet tot het allernoodzakelijkste bepalen moet, het meest rationeel voorkomen; en ik zie ook niet in, waarom het den beginner zooveel moeilijker vallen zou, Arabisch met de noodige schrijfteekens voorzien, dan Maleisch in 't Arab. schrift zonder klankteekens te leeren lezen. Misschien zal men er ook minder bezwaar in vinden om die moeilijkheden zelve, dan wel uit vrees van halfgeleerdheid in de hand te werken, en aan 't onderwijs in 't oog der menigte een' schijn van pedanterie te geven. Maar het eerste hangt veel af van den geest, waarin het onderrigt gegeven wordt; en, wat het laatste betreft, mag men zich door de vrees voor zulk een valschen schijn in ernst laten terug houden van eene nuttige methode, die trouwens zulk eene in 't oog loopende reden heeft? Mogt evenwel ook die methode voor het Delftsche onderwijs min aannemelijk gevonden worden, in eene wetenschappelijke beschrijving van de Arab.-Mal. spelling kan ik niet nalaten ze verre verkieselijk te achten.

Onder de nadeelen van 't gebruik van 't Arab. schrift in de Mal. taal noemt Dr. P. nog dit, dat degeen, die dat schrift kent, ook dan nog geen Mal. lezen en geen woordenboek gebruiken kan, als de Mal. woorden daarin niet nog eerst met Holl. letters overgeschreven zijn. Dit nadeel evenwel, in zoover het werkelijk bestaat — want het kan geheel of grootendeels worden weggenomen, door in 't woordenboek de noodige klankteekens te bezigen —, zou niet vervallen door de invoer:

ring van ons schrift. Immers, ook dit is een van de onveranderlijke gevolgen van den bestaanden staat van zaken in de Mal. taal, dat een Mal. woordenboek, geheel in Eur. karakter gedrukt, en naar ons alphabet gerangschikt, altijd slechts van zeer beperkt nut zal zijn, en genoegzaam onbruikbaar voor letterkundige studie. Ik wil niet zeggen, dat het volstrekt onmogelijk is, om Mal. schriften in Arab. karakter met behulp van zulk een woordenboek te lezen: ik heb zelf mijne oefeningen in 't Mal. op die wijze (met de Chrestomathie van Roorda van Eysinga) moeten beginnen; maar als men zich de onvruchtbare moeite en het tijdverlies van 't raden, heen en weêr zoeken, dat daarmee verbonden is, getroosten wil, dan kan men alle klagten over andere ongemakken wel staken! Ik kan dan ook niet denken, dat Dr. P. in zijn ijver voor de afschaffing van 't Arab. schrift zou ver zou gaan, om in ernst nu of immer een Mal. woordenboek—tenzij tot eenig beperkt doeleinde bestemd—zonder Arab. schrift te verlangen.

Eindelijk reken ik nog tot de gevolgen der langdurige heerschappij van 't Arb. schrift, dat de Mal. uitspraak daarin, ondanks eenige verscheidenheid van schrijfwijze, zoo als ze in geene taal ontbreekt, over 't algemeen tamelijk standvastig vertegenwoordigd is; dat zich daarin eene eigene Mal. orthographie gevestigd heeft, die, waarin zij dan ook moge te kort schieten, bij eene redelijke mate van eenvormigheid het voordeel heeft, van op eene regstreeksche, onbevangene waarneming van de inlandsche uitspraak gegrond te zijn. Laat zij die uitspraak in sommige opzigten te veel in het duister, zij heeft er ook vele kleine eigenaardigheden van opgenomen, en is er waarschijnlijk zelden of nooit in bepaalden strijd meê. Ik kan daarom ook niet geheel met Dr. P. instemmen, dat het „meer dan onbegrijpelijk is, hoe men het „Mal. met Holl. letters schrijven, en daarbij de Arb. spelling „ten grondslag nemen kan“. Men behoeft die spelling daarom niet in alle bijzonderheden angstvallig na te bootsen, en

bv., wanneer men de *p* gewoonlijk of altijd door **ف** vindt uitgedrukt, daarom ook in ons schrift de *f* te gebruiken: van zulke misslagen heeft men trouwens weinig nood, wanneer men zich aan de meest gewettigde orthographie houdt, zoo als zij in de beste werken beschreven en gevolgd is; maar bovendien is „ten grondslag nemen” nog iets anders dan blindelings navolgen, en sluit geene welgegronde afwijkingen uit. Ook spreekt het van zelf, dat de Arb. spelling niet tot grondslag strekken kan voor klaukverscheidenheden, die zij in 't geheel niet uitdrukt, en dus op die punten onze transcriptie geheel aan zich zelve over laat. Maar voor zover hij strekt, geloof ik, dat de grondslag, die in de gevestigde Arb.-Mal. orthographie nu eenmaal voor ons gereed ligt, wél zoo veilig, en vooral uit het oogpunt der doelmatigheid verre verkieslijk is boven dien, welken wij in nieuwe waarneming van de uitspraak zouden kunnen vinden: eene waarneming, die zoo ik vrees, altijd meer beperkt, minder onmiddellijk en onbevangen zou zijn, dan die van onze Arb. voorgangers was; terwijl wij ons in ieder geval van nieuws af aan zouden blootstellen aan al de moeilijkheden en na-deelen, waarmede 't vormen van een schriftstelsel voor een ongeschrevene taal, zooals het Mal. dan voor ons zijn zou, noodwendig gepaard gaat. En voor het tegenwoordige, zoo lang het gebruik van 't Arab.-Mal. schrift nog zoo algemeen is, ligt hierin m. i. reeds eene zeer natuurlijke reden, om in de transcriptie zooveel mogelijk de Arab. schrijfwijze kenbaar te maken; hetgeen althans voor de werkelijk Maleische woorden zeer wel geschieden kan, zonder ons schrift met Arab. teekens te vermengen.

Ik zou vreezen, Dr. Pijnappel te beleedigen, door mij te verontschuldigen over 't gebruik, dat ik hier van zijne welwillende mededeeling gemaakt heb. Was het mij eene behoefte en een genoeg, mijne sympathie te betuigen voor het hoofdenkbeeld van zijn opstel, het was mij eenigermate gewetenszaak, daarbij ook mijne bedenkingen op sommige pun-

ten niet te verzwijgen. Ook zijn die bedenkingen niet zoo geheel van zuiver aggressiven aard, als oppervlakkig schijnen mag. Zij strekken tevens tot mijne verdediging, in zoover ik, door mijne eigene bemoeijingen met het onderwerp, mede in de zaak betrokken ben.

SOERAKARTA, *October* 1860.

A. B. COHEN STUART.

VERGADERINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG, DEN
13^{en} JULIJ 1861, TEN HUIZE VAN DEN ONDERVOORZITTER.

Tegenwoordig zijn de HH.

Dr. G. Wassink, onder-voorzitter,

G. F. de Bruijn Kops,

W. F. Versteegh,

Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,

Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,

Mr. H. Rochussen, thesaurier,

Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. Worden gelezen en goedgekeurd de notulen der bestuurs-
vergadering, gehouden op 1 Junij 1861.

II. Worden ter tafel gelegd:

a. Eene missive van den 1^{en} gouvernements secretaris dd.
11 Mei 1861 no. 1227, waarbij onder aanbieding van een af-
druk van een nabij de dessa Toendjoeng Poetih, in het dis-
trict Pitiroeh, regentschap Koeto Ardjo (Bagelen) opgedolven
Boeddha-ring namens de regering wordt verzocht van het ge-

nootschap te mogen vernemen of dat voorwerp eenige oudheidkundige waarde bezit en of het genegen is het tegen de getaxeerde waarde van *f* 115 — over te nemen:

Aangezien de kennisname van den afdruk van den stempel des rings niet voldoende is om de oudheidkundige waarde van dat voorwerp te kunnen beoordeelen;

Is besloten:

De regering te verzoeken de noodige bevelen te doen geven, opdat de ring zelve der directie worde toegezonden.

b. Eene missive van den Ien gouvernements secretaris van 18 Mei 1861 no. 1291, waarbij namens de regering wordt verzocht mededeeling van het oordeel des genootschaps over de oudheidkundige waarde van een metalen klok (proengoe), gevonden bij eene aardstorting van den berg Krikil (Bagelen), alsmede of het genootschap genegen is dat voorwerp tegen de geschatte waarde van *f* 20 over te nemen;

Is besloten:

De bedoelde klok tegen de getaxeerde waarde van *f* 20, ten behoeve van des genootschaps verzameling over te nemen.

c. Een schrijven van den heer van der Crab, gedagteekend *Ternate* 15 Mei 1861, waarbij wordt aangeboden de teekening der gouden medaille, welke in het jaar 1817 door Commissarissen-Generaal van Ned. Indië werd geschonken aan den Sulthan van Ternate, Mohamad Ali, ter belooning van den tijdens de onlusten in de Molukken bewezen bijstand;

Is besloten:

Den heer van der Crab den dank der directie te betuigen en de teekening ten gebruike toe te zenden aan de redactie van het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde.

d. Eene missive van den President der geneeskundige vereeniging, dd. 16 Mei 1861, aanbiedende aflevering 3, 4 en 5 van deel IX (nieuwe serie, deel IV) van het Geneeskundig Tijdschrift voor Ned. Indië, uitgegeven door de vereeniging

tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indie;

Is besloten:

Den President van de geneeskundige vereeniging den dank der directie aan te bieden en het boekwerk te plaatsen in des genootschaps boekerij.

e. Een Gouvernements commissoriaal van 15 Junij 1861 No. 9615, houdende verzoek om te dienen van consideratien en advies nopens de uitgave van een door den heer B. N. J. Roskott vervaardigd Maleisch leesboek, bestemd voor de kinderen op de scholen voor inlandsche christenen in de Molukken;

Gelezen het handschrift:

Gehoord het rapport, uitgebragt door het bestuurslid Jhr. Mr. H. C. van der Wijck:

Overwegende, dat hoezeer het Bataviaasch Genootschap zich minder in staat acht de eigenaardigheden van het Ambonsch-Maleisch, waarin het boek geschreven is, in het bijzonder te beoordeelen, het toch, daarbij ook afgaande op de gunstige getuigenis van de subcommissie voor onderwijs te Amboina, vertrouwen mag, dat het met zuiverheid is geschreven door den heer Roskott, die zich reeds gedurende zoovele jaren aldaar met vrucht op het onderwijs onder den inlander heeft toegelegd en zijnen arbeid aan de beoordeeling van eenige inlanders heeft onderworpen;

dat het werk bestaat uit korte verhalen van eene zedekundige en christelijk godsdienstige strekking, of wel uit kleine verhandelingen, bestemd om nuttige kennis te verbreiden, en dat het om zijnen eenvoudigen, klaren en op den aard van het volk berekenden vorm de meeste aanbeveling verdient;

dat eindelijk van de verspreiding van het boek onder de schoolbezoekende christen-kinderen in de Molukken, wier aantal volgens het schoolverslag van 1859 op omstreeks 15,000 wordt geschat, groot nut is te verwachten;

Is besloten:

Aan de regering te adviseren: tot de uitgave van het leesboek ter landsdrukkerij te besluiten.

f. Een schrijven van den heer B. N. J. Roskott, gedagtekend Amboina dd. 25 Mei 1861, waarbij

1°. worden aangeboden exemplaren van de in de inlandsche christenscholen in de Molukken in gebruik zijnde Maleische boeken, als:

a. Eene christenreize naar de eeuwigheid van Bunjan, in het gewoon Maleisch vertaald door Roskott;

b. Een Maleisch catechisatieboekje van Brink, zijnde hiervan reeds een tweede druk noodig geweest;

c. Een achttal Maleische leestafels;

d. Eene Maleische kaart van Palestina;

e. Een Maleisch rekenboekje, vervaardigd door Roskott;

f. Een Maleisch gezangboek;

2°. wordt berigt, dat behalve deze werken nog bij de scholen in gebruik zijn een 1° en 2e spelboekje en één leesboekje, en dat het nieuwe testament wordt gebezigd als leesboek voor de hoogste klasse en het oude testament als handleiding voor den meester bij de behandeling der bijbelsche geschiedenis;

3°. wordt verzocht hem, te beginnen met het jaar 1861, niet meer te beschouwen als gewoon lid van het genootschap, daar het betalen der jaarlijksche contributie voor hem bezwarend wordt, verklarende hij zich echter tevens bereid, om het genootschap van dienst te zijn;

In aanmerking nemende de vele verdiensten van den heer Roskott in de verspreiding van licht en kennis onder de inlandsche christenen in de Molukken;

Is besloten:

1°. den heer Roskott den dank der directie te betuigen voor de door hem aangeboden Maleische drukwerken en die te doen plaatsen in des genootschaps boekerij;

2°. den heer B. N. J. Roskott, hoofdonderwijzer van het instituut van het Nederlandsch Indisch zendeling genootschap te Amboina, te benoemen tot buitengewoon lid van het genootschap en hem daarvan het diploma aantebieden.

g. Een brief van Dr. B. F. Matthes, gedagteekend 26 Mei 1861, waarbij eene fout wordt verbeterd, welke ingeslopen was in zijne beschrijving van het omi-spel (zie notulen van 4 Mei 1861 no. 8);

Is besloten :

Dezen brief te stellen in handen van de redactie van het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde, ten einde daarvan bij de opname in het tijdschrift van de beschrijving van het omi-spel het noodige gebruik te maken.

h. Vijf missives van de regenten van Sitoebondo, Grisee, Banjoewangi, Ledok, en Tjiandjoer dd. 2, 3, 7, 11 en 17 Junij 1861, dankzeggende voor de bij missive van 6 April ontvangene boekwerken;

Voor notificatie aangenomen.

i. Eene missive van den resident van Djokjokarta dd. 17 Junij 1861 no. 426/2, mededeelende, dat aan de hem voor eenige inlandsche grooten in zijne residentie, bij missive van 6 April bevoorens, toegezondene boekwerken ontbreken de exemplaren van de Ardjoeno wiwoho, en te dier zake om inlichting verzoekende;

Is besloten :

De ontbrekende exemplaren alsnog aan den resident van Djokjokarta te doen toekomen, onder mededeeling, dat zij door eene vergissing bij de expeditie verzuimd werden in de pakketten te worden gevoegd.

III. De bibliothecaris stelt voor de nog overige exemplaren van de werken, bedoeld bij no. 20 van de notulen der bestuursvergadering van 6 April 1861, in afwijking van het toen dienaangaande genomen besluit, aan te bieden aan de Regering, aangezien daarvan welligt bij het instituut te Socrakarta tot het

uitreiken van prijzen of tot eenig ander doel zal kunnen worden gebruik gemaakt;

Is besloten:

Overeenkomstig het voorstel te beschikken.

IV. Worden nog ter tafel gelegd:

a. Eene missive van den 1sten gouvernements secretaris van 19 Junij 1861 no. 1587, waarbij worden aangeboden de van den resident der Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo ontvangene procesverbalen van afpakking der rijkssieraden van den sulthan van Bandjermasin; verder wordt medegedeeld, dat de regering, wenschende eene nuttige bestemming aan die voorwerpen te geven, onder anderen heeft besloten aan de directie van het genootschap te vergunnen, om daaruit, met uitzondering evenwel van den ruwen diamant, wegende ongeveer 70 karaat, zoodanige voorwerpen te kiezen, welke uit een archaeologisch oogpunt als zeldzaamheden verdienen te worden bewaard en ten slotte wordt verzocht, dat de directie na bezigtiging der sieraden, welke gedeponeerd zijn bij 'slands kas en in 'slands provisiepakhuizen alhier, opgeve, welke zij voor 's genootschaps museum zoude wenschen aftezonderen; bestaande die rijkssieraden uit de navolgende voorwerpen, als:

Een ruwe diamant, wegende ongeveer 70 karaat;

Een gouden borstsieraad (*samban*);

Een gouden heupsieraad (*soengkoel babokong*);

Twee gouden heupsieraden (*panggapit babokong*);

Twee gouden staart-sieraden (*panggapit boentoel*);

Vier zilveren hoefbanden;

Een zilveren vogel, genaamd *ardawalika*;

Een zilveren sirihdoos (*lantjang*);

Een zilveren gorgelet (*gendli*);

Een zilveren eend;

Een zilveren kaling;

Een zilveren pijp (*paedoetan*);

} behorende
} tot de ver-
} sierselen van
} een paard,

- Een koperen plaat (*tjaramin poetri djoendjoeng boeik*);
 Een koperen mes (*piso tjoekoer poetri djoendjoeng boeik*);
 Een bijltje;
 Een zilveren *bokor*;
 Een koperen *bokor*;
 Een pot met deksel, inhoudende 9 stuks Chineesch koper-
 geld (*pitjies*);
 Een (nagemaakt) gevest van de *kris naga salira landean*;
 Een *biring berkompang kajoe tjara lading*;
 Een klewang met diamanten gevest (*parang sondrek hoeloe-
 nja berlilit intan betoel*);
 Een parang, genaamd *si poedjoeng*, vroeger in gebruik bij
 Pangeran Nasaroedin;
 Een sabel (pedang *kamkam*);
 Een stel gamelang, genaamd *ganda poerwangi*, bestaande uit:
 Een groote *gong*;
 Een kleine *gong*;
 Een *katok*;
 Een *gambang*;
 Een *gandir*;
 Een *sarantam*;
 Twee *kangsi*;
 Een *daoeh* (een stel, bestaande uit 12 stuks);
 Drie *kenongs*;
 Drie *bakon*;
 Zeven *saron*;
 Een stel gamelang, genaamd *si panglipoer*, bestaande uit:
 Een groote *gong*;
 Een kleine *gong*;
 Een *gambang*;
 Een *gandir*;
 Een *daoeh*, bestaande uit 12 stuks kleine *kenongs*;
 Een *sarantam*;

- Zeven *saron* ;
 Drie *kenongs* ;
 Twee *saron* } zonder stelling ;
 Een *kenong* }
 Een *pangoengan wajang* ;
 Een stel gamelang, bestaande uit :
 Zes *ketoks* ;
 Een *bande* ;
 Twee *breng-breng* bekkens ;
 Twee bekkens (*doep-doep preng* of *paksoer*) ;
 Een *gong* ;
 Een houten schaal ;
 Twee houten drakenkoppen ;
 Een *sangkoe* ;
 Zeven *gongs* ;
 Twee *gendangs* ;
 Vier kettingen (*rantei pakei naga*) ;
 Vier kettingen (*rantei tida pakei naga*) ;
 Twee en twintig koperen schilden (*teming tembaga poetih*) ;
 Twee koperen kanonnen (*saribandjar*) ;
 Een gouden schenkblad (*apar mas*) ;
 Een id. id. (*talam batis tiga*) ;
 Twee id. schilden (*teming mas*) ;
 Twee zilveren schilden met vergulde randen (*teming perak*) ;
 Een id. eend, eigenlijk paauw (*merak perak*) ;
 Een id. koker (*boemboeng*) ;
 Eene id. pijp met een koperen tabaksdoosje ;
 Eene houten Dajaksche waaijer (*kipas banaga*) ;
 Een metalen bakje (*lantjang paodoetan*) ;
 Twee koperen harnessen (*badjoe rantei*) ;
 Eene kris met koperen schede, met zilver gemonteerd en met
 een hoornen gevest ;
 Eene kris, waarvan het gevest los is, met houten schede en
 houten gevest ;

- Drie houten krisscheden;
- Eene kris met een gevest, bezet met diamantjes en met eene zilver gebloemde schede (*baroe sembak*);
- Eene kris zonder gevest met gouden schede (*naga salira*);
- Eene gollok met houten schede (*hadji batoe*);
- Eene gebroken kris met houten schede en ivoren gevest (*messa girang*);
- Eene gewone kris zonder gevest;
- Een zilveren kistje met vergulde randen;
- Eene langwerpige kris, met houten schede en houten gevest (*tjengkronng*);
- Een idem als voren;
- Een zwaard met houten schede, gemonteerd met koper;
- Eene lans (*sasa*);
- Eene idem (*marotta*);
- Eene idem (*panoetoes*);
- Eene blaaspijp, gedeeltelijk met zilver gemonteerd (*matjan*);
- Eene idem als voren (*kalam taka*);
- Eene gouden stoel;
- Eene *pajong* van geel laken (*oeboer-oeboer*);
- Eene gouden *pajong*.

Is besloten :

Met erkentelijkheid van het aanbod der Regering gebruik te maken en de bestuursleden G. F. de Bruijn Kops, W. F. Versteegh en Mr. J. A. van der Chijs, bijgestaan door het lid, tevens secretaris Mr. T. H. der Kinderen, in commissie te stellen, ten einde na bezigtiging van de rijkssieraden in de eerstvolgende bestuursvergadering te berigten, welke voorwerpen zij uit een oudheidkundig oogpunt waardig achten in des genootschaps museum te worden opgenomen.

b. Eene missive van den resident van Rembang dd. 21 Junij 1861 no. 1203, waarbij wordt toegezonden afschrift van een

schrijven van den adsistent resident van Toeban, dd. 14 Junij 1861 no. 1132/40, strekkende ter begeleiding van de afteekening van het beeldhouwwerk van eenen ouden steen, die bij het graven van de fondementen voor de bijgebouwen van het adsistent-residentie-huis regt opstaande in den grond werd gevonden, wordende echter door den adsistent-resident medegedeeld, dat eenige op zijnen last aldaar verrigte uitgravingen geene andere oudheden hebben doen ontdekken; dat de Javanen den steen beschouwen als te zijn van zeer oude dagteekening; dat verondersteld wordt, dat vroeger op den steen een beeld heeft gestaan, hetgeen later schijnt te zijn afgebeiteld, en dat ook omtrent de vroegere bestemming van de plaats, waar thans de adsistent-residents-woning gelegen is, geene inlichtingen kunnen worden gegeven;

Is besloten:

Den resident van Rembang dank te betuigen en de teekening te voegen bij de voor het corpus inscriptionum bestemde afbeeldingen.

c. Een schrijven van het lid des genootschaps, den heer E. Netscher, daarbij aanbiedende een extract uit *les chroniques de l'oeil de boeuf*, tome IV, Paris 1845, betreffende den Timoreschen prins, over wien handelt een der oude schriften, welke aan het genootschap werden aangeboden door den heer H. D. van Boeckholst te Koepang (Zie notulen van 4 Mei 1861 no. 12a.);

Is besloten:

Den heer Netscher dank te zeggen en het uittreksel te voegen bij de betrekkelijke bescheiden.

d. Eene missive van den 1^{en} gouvernements secretaris dd. 10 Julij 1861 no. 1787, daarbij namens de Regering verzoekende om bespoediging van de beantwoording der missives van 2 en 14 November 1860 no. 2437 en 2578, betreffende in Britsch-Indië uitgegevene, Maleische schoolboekjes;

Is besloten:

Den heer Dr. Palmer van den Broek, wiens advies door de directie werd gevraagd (Zie notulen van 1 Junij 1861) met het schrijven van den 1en gouvernements secretaris in wetenschap te stellen.

e. Eene missive van den 1en gouvernements secretaris dd. 10 Julij 1861 no. 1780, daarbij namens de Regering toezendende een gouden ring ter waarde van bijna 3 soekoe, gevonden in de dessa Mombak, gelegen in het district Bandjaran, afdeeling en residentie Japara, in den grond van een gogoveld, en verzoekende te mogen vernemen of de ring eenige oudheidkundige waarde bezit, en of de directie genegen is hem tegen de te taxeren waarde over te nemen;

Is besloten:

Uit aanmerking, dat aan den ring eenige oudheidkundige waarde niet kan worden ontzegd, der regering mede te deelen, dat de directie genegen is hem tegen taxatie ten behoeve van des genootschaps verzameling over te nemen.

8. Eene missive van den directeur van 's Landsdrukkerij dd. 3 Julij 1861 no. 176, verzoekende vóór 1 November aanstaande toe te zenden de opgaven betreffende het genootschap, bestemd voor het Naamregister over 1862;

Is besloten:

Den Secretaris op te dragen, het noodige te verrigten.

V. Het bestuurslid, Mr. J. A. van der Chijs biedt het genootschap de navolgende geschenken aan:

1°. namens Jhr. Mr. J. K. W. Quarles van Ufford, hoofdkommissie bij het Departement van Kolonien te 's Gravenhage, afdrukken van eene menigte, door dezen in verschillende Nederlandsche tijdschriften geschrevene opstellen, vertoogen, recensien, enz, meest allen betreffende onderwerpen, welke met de belangen van Ned. Indië in naauw verband staan;

2°. namens Dr. C. Swaving, 1en stadsgeneesheer te Batavia, gewoon lid des genootschaps, eene doodkist van Nieuw-Guinea;

3°. namens den heer C. Kater, adsistent-resident van Sintang, twee zilveren Bataviasche ropijen;

Is besloten:

1°. de heeren Quarles van Ufford, Swaving en Kater dank te zeggen voor hunne geschenken en die op te nemen in des genootschaps verzamelingen;

2°. den heer Quarles van Ufford, uit aanmerking van zijne belangstelling in den bloei der kunsten en wetenschappen in Nederlandsch Indië en in de overtuiging, dat hij gaarne zal medewerken tot bevordering van dien bloei, evenzeer als tot bereiking van het doel des genootschaps, te benoemen tot corresponderend lid en hem daarvan het diploma aan te bieden.

VI. Het bestuurslid, Mr. H. Rochussen biedt der directie ten behoeve van des genootschaps boekerij aan:

a. de jaarlijksche verslagen, uitgebragt in de algemeene vergaderingen van stemgeregtigde deelhebbers der Javasche Bank, loopende van het jaar 1854 tot en met 1860;

b. een exemplaar der door hem op 27 Junij 1857 aan de Leidsche Hoogeschool in het openbaar verdedigde Dissertatio juris gentium de occupatione bellica bonorum privatorum in bello maritimo;

In dank aangenomen voor de boekerij.

VII. De bibliothecaris stelt voor in te teekenen ten behoeve van des genootschaps boekerij op het in Nederland uitgegeven wordend maandschrift, getiteld: Koloniale Jaarboeken, waarvan hij de eerste aflevering ter tafel legt;

Wordt besloten overeenkomstig het voorstel.

VIII. De bibliothecaris vestigt de aandacht op de bij gouvernements besluit van 29 Maart 1858 no. 44 gedane en bij gouvernements besluit van 31 Maart 1840 no. 65 gehandhaafde aanschrijving op den directeur der producten en civiele magazijnen, om jaarlijks aan de directie van het genootschap eene lijst te doen toekomen van alle werken en stukken in het

afgeloopen jaar bij 's lands drukkerij gedrukt, ten einde daaruit eene keuze te doen voor des genootschaps boekerij, met bepaling, dat alsdan, voor zooveel daartegen geene bedenkingen bij den algemeenen secretaris bestaan, de gekozene drukwerken kosteloos aan het genootschap zullen worden verstrekt;

Hij geeft wijders te kennen, dat die opgaven over de jaren 1859 en 1860 nog niet zijn ontvangen;

Is goedgevonden en verstaan:

Den directeur der producten en civiele magazijnen te verzoeken:

1°. de directie alsnog opgaven te doen verstrekken over de jaren 1859 en 1860;

2°. zoo het mogelijk is, der directie ook eene opgave te doen toekomen van al de werken, die sedert de oprigting der lands drukkerij bij die instelling zijn gedrukt geworden.

IX. De bibliothecaris brengt ter tafel de navolgende tot des genootschaps verzameling behoorende, onder zijne bewaring gestelde voorwerpen, als:

twee gouden prijsmedailles van het genootschap;

een exemplaar van de gouden medaille, geslagen op den gouverneur-generaal van der Parra;

9 verschillende gouden ringen;

Hij verzoekt, dat deze voorwerpen in bewaring mogen worden genomen door den thesaurier, tot wiens attributen het bewaren van dergelijke voorwerpen van edel metaal, tot tijd en wijlen het genootschap eene andere, meer voldoende zekere bewaarplaats, dan het tegenwoordig voor zijne verzamelingen bestemd gebouw zal bezitten, eigenaardiger schijnt te behooren:

De thesaurier, Mr. H. Rochussen, zich tot het in bewaring nemen der bedoelde voorwerpen bereid verklarende, neemt die staande de vergadering, met toestemming der directie, van den heer van der Chijs over.

X. Tot gewoon lid van het genootschap wordt benoemd

O. I. Pelenkahu, majoor van het district Tonsea (residentie Menado).

XI. Ten slotte biedt het bestuurslid Mr. v. d. Chijs nog aan een proefdruk van eene der afbeeldingen van den Boro-boeddho, welke in der tijd door den heer Kinsbergen werd vervaardigd als proefblad voor de door den boekhandelaar van Dorp voorgenomene, doch niet tot stand gekomene uitgave van die afbeeldingen;

Onder dankbetuiging aangenomen voor de verzameling platen in des genootschaps boekerij.

Niets meer te verhandelen zijnde wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van den 10den Augustus 1861.

Mij bekend:

De Sekretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG DEN
10^{en} AUGUSTUS 1861, TEN HUIZE VAN DEN ONDER-
VOORZITTER.

Tegenwoordig zijn de Heeren:

- Z. Exc. J. van Swieten, voorzitter;
Dr. G. Wassink, onder-voorzitter,
G. F. de Bruijn Kops,
G. N. de Lange,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
Dr. S. A. Naber,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. Worden gelezen en goedgekeurd de notulen der bestuurs-
vergadering, gehouden op 13 Julij 1861.

II. Worden ter tafel gelegd:

a. Eene missive van den majoor-adjutant, intendant der gou-
vernements-hotels dd. 14 Julij 1861 No. 87, daarbij namens
Zijne Exc. den gouverneur-generaal aan het genootschap ten ge-
schenke aanbiedende eene kist met wapenen en kleeding, af-
komstig van het eiland Ceram;

De secretaris deelt mede, dat deze kist, na verkregen magti-
ging van den voorzitter, door hem in ontvang is genomen en
de zich daarin bevindende voorwerpen in des genootschaps mu-
seum zijn opgenomen;

Overwegende, dat Z. Exc. de heer Ch. F. Pahud, gouver-
neur-generaal van Nederlandsch Indië, weldra het bestuur over
deze gewesten zal nederleggen en naar Europa terugkeeren;

dat Z. Exc. èn als opper-landvoogd over Nederlandsch Indië

en als beschermheer van het genootschap voortdurend op onbekrompene wijze, waar zulks slechts mogelijk was, de belangen van het genootschap heeft bevorderd en als voorstander van de beoefening van kunsten en wetenschappen in deze gewesten zeer veel heeft bijgebracht tot de instandhouding, den bloei en luister van het genootschap;

Is goedgevonden en verstaan:

1. Z. Exc. den heer Ch. F. Pahud, gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, dank te zeggen voor het aan het genootschap gedaan geschenk;

2. Z. Exc. te benoemen tot eerlid van het genootschap en haar daarvan het diploma aan te bieden.

b. Een gouvernements besluit van 28 Julij 1861 no. 20, waarbij aan het genootschap ten behoeve van zijn museum tegen de geschatte waarde van *f* 20 wordt afgestaan de metalen klok, bedoeld bij de missive van den gouvernements secretaris van 18 Mei 1861 no. 1291 (notulen van 13 Julij 1861 no. II la. *b*);

Wordt besloten, den thesaurier te magtigen tot uitbetaling der som van *f* 20 en voorts den metalen klok, zoodra hij zal zijn ontvangen, te plaatsen in des genootschaps museum.

c. Een gouvernements besluit van 28 Julij 1861 no. 26, waarbij aan het genootschap ten behoeve van zijn museum worden afgestaan een rond, bronzen schenkblad, een bronzen kom, van buiten met figuren bewerkt, een bronzen lampje in de gedaante van een dier en twee bronzen goboks, welke door pangeran adipatih Soerjo Sasra Ningrat (Pakoe Alam) aan de Regering ten geschenke zijn gegeven;

De secretaris brengt de bedoelde, reeds bij hem ontvangene voorwerpen ter tafel:

Wordt besloten ze te plaatsen in des genootschaps museum en aan het gouvernement dank te betuigen voor dit geschenk.

d. 1^e. Een van het Gouvernement ontvangen afschrift eener

missive van den 1^{en} gouvernements secretaris dd. 26 Julij 1861 no. 1929, houdende verzoek aan den resident van Bagelen, om den bij diens schrijven van 20 April bevorens no. 1206 (notulen van 13 Julij 1861 no. II, la. a) bedoelden gouden Boeddha-ring te doen toekomen aan de directie van het genootschap;

2°. eene missive van den resident van Bagelen dd. 1 Augustus 1861 no. 2301, daarbij den gezegden ring ter bezigtiging aanbiedende;

Wordt besloten:

Den secretaris op te dragen den ring te laten taxeren en daarna in de eerstvolgende vergadering omtrent de geschatte waarde te berigten.

e. Eene missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris van 8 Augustus 1861 no. 2055 b, waarbij:

1°. wordt aangeboden extract van het gouvernements-besluit van 8 Aug. 1861 no. 20, bij hetwelk:

eerstelijk: is bepaald, dat ter landsdrukkerij zullen worden gedrukt 4050 exemplaren van het werk, getiteld: *Kitab pembatja'an guna sekabijen anakh midras di pular Molukko bawarta dengan sewatu pengadjaran akan ilmu dunja*, vervaardigd door den hoofdonderwijzer van het instituut van het Nederlandsch zendeling-genootschap, P. R. S. Roskott (zie notulen van 13 Julij 1861 no. II, la. c);

ten tweede: den directeur der producten en civiele magazijnen wordt aangeschreven te zijner tijd het noodige te verrigten nopens de bepaling van den prijs, waarvoor het bij art. 1 bedoelde werk verkrijgbaar zal worden gesteld en nopens de aan den vervaardiger daarvan toe te kennen premie; en

ten derde: wordt aangeteekend, dat de vervaardiger van het bedoelde werk verlangt, dat de hem toe te kennen premie hem worde uitbetaald in lijnwaden, geschikt om bij gelegenheid van schoolinspectien als geschenken voor de schoolkinderen te dienen;

2°. de aandacht wordt gevestigd op de spelling der Maleische

taal in de Moluksche eilanden, met uitnoodiging om het, zoo mogelijk, daarheen te willen leiden, dat hierin verbetering worde aangebragt;

Overwegende, dat hoe wenschelijk het ook moge zijn, dat in geheel Ned. Indie eene gelijke spelling worde aangenomen bij het schrijven der Maleische taal in Latijnsche karakters, echter eene zoodanige gelijkheid onbereikbaar is, zoolang niet een ieder in de gelegenheid is uit een algemeen woordenboek de spelling te leeren kennen, welke het best wordt geacht;

Is goedgevonden en verstaan:

- 1°. het aangehaald besluit aan te nemen voor notificatie;
- 2°. met het nemen van maatregelen tot bewerking eener gelijke spelling van de Maleische taal in Ned. Indie te verwijlen, totdat het door den heer von Dewall bewerkt wordend Maleisch woordenboek het licht zal hebben gezien.

f. Twee missives van de residenten van Samarang en Djokakarta dd. 16 en 20 Julij 1861 no. 4751/I en 1095/I, daarbij naar aanleiding van des genootschaps circulaire-missive van 10 December 1840 opgave doende van de in hunne residentien aanwezige oudheden;

Wordt besloten:

deze opgaven te voegen bij die, welke reeds vroeger van andere gewesten werden ontvangen.

g. Eene missive van het gewoon lid des genootschaps, E. Netscher, gedagteekend Riouw 12 Julij 1861, daarbij:

- 1°. aanbiedende een in zijne vorige betrekking van secretaris des genootschaps ontvangen schrijven van het gewoon lid des genootschaps A. de Castro, gouverneur van Timor Delhi, houdende toezending van een door hem zamengesteld „Résumé historique de l'établissement Portugais à Timor, des us et coutumes de ses habitants”, en tevens vergunning gevende tot de uitgave van dit opstel, zoo het der publiciteit waardig mogt worden geacht;

2°. mededeelende, dat hij naar Batavia verzonden heeft eene kist en een pak, inhoudende twee Pangajasche schilden en eenige wapenen uit Nieuw-Guinea, aangeboden door den heer I. H. Tobias, laatstelijk resident van Riouw;

3°. berigtende, dat hij op het spoor is van eene Sanskrit-inscriptie op het eiland Groot-Karimon, welke hij hoopt magtig te worden en aan het genootschap te zenden;

De secretaris deelt mede, dat de bedoelde schilden en wapenen door hem zijn ontvangen en eene plaats hebben bekomen in des genootschaps museum;

Is goedgevonden en verstaan:

1°. de heeren de Castro, Tobias en Netscher den dank des genootschaps aan te bieden.

2°. het opstel van den heer de Castro ter opname te stellen in handen van de redactie van 's genootschaps tijdschrift.

h. Twee brieven van de regenten van Bezoeki en Galoe (Cheribon) dd. 5 Junij en 24 Julij 1861, daarbij dank zeggende voor de hun bij missive van 6 April bevorens toegezonden boekwerken;

Aangenomen voor notificatie.

i. Eene missive van den resident der Preanger-Regentschappen, dd. 1 Augustus 1861 no. 2458, mededeelende, dat aan den adsistent-resident van Bandong nog verschuldigd is eene som van f 1.67, wegens transportkosten voor den vervoer der bij des residents missive van 16 Mei 1861 no. 1542 bedoelde Chinese munten van Bandong naar Tjiandjoer;

Is goedgevonden en verstaan:

Den thesaurier te magtigen de bedoelde som uit te betalen.

j. Een schrijven van den bibliothecaris der Königl. physikalisch-oekonomische Gesellschaft te Königsberg, dd. 15 November 1860, onder aanbieding van de eerste afdeeling van het eerste deel der werken van die vereeniging, verzoekende van

het Bataviaasch Genootschap in ruiling voor de geschriften; welke de Gesellschaft in den vervolge zal uitgeven, de werken van het genootschap te mogen ontvangen;

Is goedgevonden en verstaan:

Aan het verzoek gevolg te geven, den secretaris en bibliothecaris op te dragen daartoe het noodige te verrigten en van dit besluit mededeeling te doen aan den bibliothecaris der Gesellschaft.

Ʒ. Eene missive van den heer H. L. Janssen, hoofd-ingenieur, chef der telegrafie, dd. 25 Julij 1861, houdende aanbieding van het verslag over de gouvernements telegrafen in Ned. Indie over het jaar 1860;

Wordt besloten:

Den heer Janssen dank te zeggen en het verslag te plaatsen in des Genootschaps boekerij.

Ʒ. Een schrijven van de Gebroeders van der Hoek te Leiden dd. 4 Junij 1861, meldende de afzending aan het genootschap van eene kist, inhoudende de nog overige exemplaren van de verhandeling der heeren Vosmaer en Korthals, alsmede een present-exemplaar van eenige hunner fonds-artikelen, met verzoek ten slotte om uitkeering van het saldo hunner rekening, groot f 254;

Is goedgevonden en verstaan:

Den bibliothecaris op te dragen ter zijner tijd de gezegde boeken is ontvang te nemen, en wijders den thesaurier te magtigen tot uitbetaling van het bedrag van f 254.

III. De in de vergadering van 13 Julij 1861 (notulen no. IV a.) benoemde commissie tot opname der rijkssieraden van het vervallen rijk van Bandjermasin brengt bij monde van het lid, den heer G. F. de Bruijn Kops rapport uit en betoogt de wenschelijkheid, dat de verzameling in haar geheel blijve bewaard;

Overwegende, dat hoezeer niet alle tot de gezegde rijkssieraden behorende voorwerpen op zich zelven oudheidkundige waarde bezitten, echter het geheel zoowel voor den oudheidkenner, als voor den geschiedkundige van zeer groot belang is;

Is goedgevonden en verstaan:

Der regering in antwoord op het schrijven van den Ien gouv. nements secretaris van 19 Junij 1861 no. 1587 van het bovenstaande mededeeling te doen, en dus de wenschelijkheid te be- toogen, dat al de bedoelde rijkssieraden, als een geheel wor- den bewaard.

IV. De bibliothecaris stelt voor ten behoeve van de boekerij in te teekenen op het Maleische tijdschrift: *katja mala*, dat bij H. C. Klinkert te Samarang zal worden uitgegeven;

Is besloten overeenkomstig het voorstel.

V. De bibliothecaris vestigt de aandacht op de vele docu- menten, welke zich vermoedelijk in de archieven in Spanje en Portugal zullen bevinden met betrekking tot de geschiedenis van Spaansche en Portugesche bezittingen in Ned. Indië, vóór de vestiging der Nederlanders in deze gewesten;

Wordt besloten:

De academien te Madrid en te Lissabon te verzoeken een' on- derzoek te doen instellen naar al zoodanige boeken en ge- schriften, welke tot de kennis dier geschiedenis kunnen leiden en daarna het genootschap met die boeken en geschriften, het- zij (zoo mogelijk) door toezending, hetzij door mededeeling van den inhoud bekend te maken.

VI. Wordt besloten den heer F. Motman te verzoeken aan het genootschap, ten behoeve van de uitgegeven oudheidkun- dige kaart en het corpus inscriptionum, toe te zenden afbeel- dingen en beschrijvingen der oudheden, welke zich op zijne land- goederen en wel in het bijzonder op den zoo genaamden Vogel- nestberg bevinden.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuurs-vergadering van 7 September 1861.

Mij bekend:

De Secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG DEN
7 SEPTEMBER 1861, TEN HUIZE VAN DEN VOORZITTER.

Tegenwoordig zijn de heeren:

- Z. Exc. J. van Swieten, voorzitter,
- G. F. de Bruijn Kops,
- Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
- Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris.
- Mr. H. Rochussen, thesaurier.
- Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. Worden gelezen en goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering, gehouden op 10 Augustus 1861.

II. Worden ter tafel gelegd:

a. een brief van Zijne Exc. den heer Ch. F. Pahud, gouverneur-generaal van Ned. Indië dd. 18 Augustus 1861, daarbij te kennen gevende weldra wegens zijn vertrek uit Ned. Indië het beschermheerschap van het genootschap te zullen moeten nederleggen en tevens met de beste wenschen voor den bloei en luister des genootschaps, dank zeggende voor de onderscheiding, welke hij steeds van de oudste en voornaamste der Oostersche wetenschappelijke instellingen mogt ondervinden;

De president deelt mede, dat bij de ontvangst van dit schrijven het eerelidmaatschap, tot welks aanbieding in de vorige vergadering werd besloten (notulen van 10 Augustus 1861 II, a), nog niet aan Z. Exc. was aangeboden en daarom van deze gelegenheid gebruik is gemaakt om Z. Exc. bij de toezending van het eere-diploma, den dank des genootschaps te betuigen voor de bij het bovenvermeld schrijven geuite gevoelens.

b. Een brief van Z. Exc. den heer Ch. F. Pahud, gouverneur-generaal van Ned. Indië dd. 24 Aug. 1861, houdende mededeeling, dat hij de benoeming tot eere-lid met levendig genoegen aanneemt en het hem daardoor geschonken voorregt om met het genootschap in duurzame betrekking te blijven, op hoogen prijs stelt;

Aangenomen voor notificatie.

c. Eene missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris dd. 24 Augustus 1861 no. 2225, daarbij mededeelende, dat de regering geene bedenkingen heeft tegen het bij schrijven van 29 Junij 1861 no. 8 aangeboden ontwerp-reglement (notulen van 1 Junij 1861, III);

Aangenomen voor notificatie.

d. Eene missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris dd. 6 September 1861 no. 2337, daarbij mededeelende, dat in de rivier nabij de dessa Bendoengan, district Djebeng, regentschap Soemeroto, residentie Madioen, zijn gevonden 9900 stuks koperen muntstukken, bekend onder den naam van goboks, en onder aanbieding van 5 stuks namens de regering verzoekende het oordeel der directie over deze munten te vernemen en tevens of zij genegen is, ze tegen de te schatten waarde over te nemen;

Overwegende, dat deze munten zijn van Chineschen oorsprong; dat hunne oudheidkundige waarde zeer twijfelachtig is;

dat bovendien reeds een groot aantal soortgelijke munten in des genootschaps penningkabinet aanwezig is;

Is goedgevonden en verstaan:

Der regering, onder bekendstelling dezer motieven, mede te deelen, dat het genootschap niet genegen is de munten over te nemen.

e. Eene missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris dd. 6 September 1861 no. 2338, daarbij aanbiedende een gouden ring, welke door zekere vrouw Bok Kromo-toroeno in de kampung Sambiredjo ter hoofdplaats Madioen in den grond gevonden werd, en namens de regering verzoekende het oordeel der directie over dit voorwerp te vernemen en tevens of zij

genegen is het tegen de te taxeren waarde over te nemen;

Overwegende, dat de ring blijkbaar afkomstig is uit den Hindoetijd;

Is goedgevonden en verstaan:

Hem tegen de getaxeerde waarde van f 10 ten behoeve van des genootschaps verzameling over te nemen en zulks aan de regering mede te deelen.

f. Eene missive van den directeur der producten en civiele magazijnen dd. 19 Augustus 1861 no. 6190, houdende mededeeling, dat de directeur van 's lands drukkerij door hem is uitgenoodigd om aan den inhoud van des genootschaps missive van 27 Julij 1861 no. 25 (notulen van 13 Julij 1861, VIII) zoo veel mogelijk gevolg te geven;

Voor notificatie aangenomen.

g. Eene missive van den Ien gouvernements-secretaris dd. 28 Augustus 1861 no. 2245, daarbij namens de regering aanbiedende een exemplaar van de tweede aflevering van het werk getiteld: *Koloniale debatten. Verzameling van het verhandelde in de beide kamers der Staten-Generaal, met betrekking tot de bezittingen en koloniën van het rijk in andere wereld-deelen over de jaren 1814—1861*, uitgegeven onder toezigt van Jhr. I. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg;

Is besloten tot plaatsing in de boekerij.

h. Eene missive van de directie der Ned. Indische maatschappij van nijverheid en landbouw dd. 9 Augustus 1861 no. 143, daarbij namens het bestuur van het 15de Nederlandsche Landbouwkundige congres, gehouden te Amersfoort den 19—23 Junij a°. p°, aanbiedende een exemplaar van het verslag van het verhandelde op dat congres;

Is goedgevonden en verstaan:

Der directie van de Nederlandsch Indische maatschappij van nijverheid en landbouw dank te zeggen en het verslag te plaatsen in de boekerij.

z. Een gouvernements-besluit van 2 Augustus 1861 no. 33, waarbij:

1°. aan het genootschap, ten behoeve van zijn museum, tegen de geschatte waarde van *f* 30 wordt afgestaan de gouden ring, bedoeld bij de missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris van 10 Julij 1861 no. 1780 (notulen van 13 Julij 1861 IIe);

2e enz.

Is goedgevonden en verstaan:

Den ring te doen plaatsen in des genootschap museum en den thesaurier te magtigen tot uitbetaling der som van *f* 30.

k. Eene missive van den resident van Bagelen dd. 6 Augustus 1861 no. 2347, daarbij mededeelende:

dat de bij het gouvernements-besluit van 28 Julij 1861 no. 120 bedoelde metalen klok (notulen van 13 Julij en 10 Augustus 1861 no. II, la. b) is verzonden aan de directie van het genootschap;

dat voor emballage en transport van dat voorwerp tot Samarang uit 'slands kas te Bagelen is betaald eene som van *f* 3 en dat de resident van Samarang de transportkosten zal opgeven van Samarang naar Batavia;

en wijders nog aanbiedende ten behoeve van des genootschaps museum een metalen deksel, benevens een metalen klok, eenige jaren geleden in de afdeeling Ledok opgegraven en beiden van Hindoeschen oorsprong;

Is goedgevonden en verstaan:

Zoodra de bedoelde voorwerpen zullen zijn ontvangen, den resident van Bagelen dank te zeggen, ze te doen plaatsen in des genootschaps museum, en den thesaurier op te dragen het noodige te verrigten ter uitbetaling der transportkosten.

III. Wordt voorlezing gedaan van een rapport, uitgebragt door het bestuurslid J. F. G. Bramund, betreffende de hem bij missive van 1 Junij 1861 (notulen van 1 Junij 1860, 10° a) ter beoordeeling toegezondene Maleische handschriften;

Is goedgevonden en verstaan:

Onder dankbetuiging aan den Heer Brumund, dit rapport met de betreffende stukken in rondlezing te zenden.

IV. De secretaris deelt mede, dat hij ingevolge de hem in de vorige vergadering gedane opdracht (notulen van 10 Augustus 1861 II, *d.*) den door den resident van Bagelen bij missive van 1 Augustus 1861 no. 2301 bedoelden gouden ring heeft doen taxeren, en volgens die taxatie de waarde daarvan aan goud is ruim f 100;

Overwegende, dat de directie bij bezigtiging van den ring zeer twijfelt op hij wel oudheidkundige waarde bezit en vermeent, dat hij veeleer van Chineschen dan van Boeddhistischen oorspong is;

dat bovendien de waarde in goud niet staat is verhouding tot het belang, hetwelk 't genootschap bij het bezit van den ring kan hebben;

Is goedgevonden en verstaan:

Der regering onder mededeeling van het bovenstaande en onder aanbieding van den ring, te berigten, dat de directie tot overname niet genegen is.

V. De thesaurier deelt mede, dat het gewoon lid, de heer R. D. W. Koops, heeft bedankt voor zijn lidmaatschap;

Is besloten:

Dien heer af te voeren van de lijst der leden.

VI. Ten slotte biedt de heer Rochussen ten behoeve van des genootschaps boekerij aan een exemplaar van: Japansche winkel-gesprekken;

In dank aangenomen.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van 5 October 1861.

De Secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG DEN
5° OCTOBER 1861, TEN HUIZE VAN DEN VOORZITTER.

Tegenwoordig de heeren :

Z. Exc. J. van Swieten, voorzitter.

W. F. Versteeg.

Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris.

Mr. H. Rochussen, thesaurier.

Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. Worden gelezen en goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering, gehouden op 7 September 1861.

II. Worden ter tafel gelegd :

a. Een gouvernements besluit van 7 September 1861 no. 5, bepalende, dat twee parangs, welke de sulthan en de troonsopvolger van Djambi aan het gouvernement ten geschenke hebben aangeboden, door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zullen bewaard worden op den voet van het bepaalde bij het besluit van 11 December 1858 No. 77 ;

Is besloten :

De beide parangs eene plaats toe te kennen in des genootschaps verzameling.

b. Een gouvernements besluit van 11 September 1861 no. 22, waarbij wordt te kennen gegeven, dat geene termen zijn gevonden om van gouvernementswege in de behoefte van gebouwen voor de te Batavia gevestigde genootschappen verder, dan tot nog toe is geschied, geheel of gedeeltelijk te voorzien, nu de zamensmelting der genootschappen, welke de regering het eenige middel acht om iets degelijks, duurzaam en nuttigs tot stand te brengen, niet is tot stand gekomen ;

Is besloten :

1°. Aan te teekenen, dat het bestuur van het Bataviaasch genootschap met innig leedwezen van deze beschikking heeft kennis genomen ;

2°. De bestuursleden, Mrs. J. A. van der Chijs, H. Rochussen en T. H. der Kinderen in commissie te stellen, ten einde te overwegen op welke wijze de zoo zeer door de regering gewenschte zamenmelting der drie op Batavia gevestigde genootschappen zonder den aard en het wezen van ieder dezer instellingen aan te tasten en zonder ze in hare belangen te krenken, naar hunne meening zoude kunnen worden tot stand gebracht, en daarna dienaangaande in bestuursvergadering te dienen van berigt, consideratien en advies ;

3°. Den directeur der burgerlijke openbare werken met aandrang te verzoeken gevolg te geven aan de bij gouvernements besluit van 27 December 1860 No. 11, tot hem gerigte aanschrijving om de noodige voorzorgsmaatregelen te nemen, opdat de eigendommen van het genootschap, aanwezig in het aan hetzelfde ten gebruike afgestaan gebouw, niet geschaad worden.

c. Eene missive van den 1^{en} gouvernements-secretaris dd. 21 September 1861 No. 2446, daarbij op bekomen last verzoevende aan de regering des genootschaps oordeel te willen mededeelen omtrent eene bij dat schrijven aangeboden gouden ring en tevens of het genootschap genegen is hem tegen de te taxeren waarde overtenemen, zijnde deze ring blijkens schrijven van den resident van Banjoemas, dd. 10 September 1861 n°. 2473/1, gevonden door een Javaan, terwijl hij bezig was met de vischvangst in de rivier Belot, ter oosten van de doekoe Djoerang Mangoe, behoorende onder de dessa Karang-Mangoe, in het district en regentschap Poerwakerta ;

Overwegende, dat de ring geene inscriptien heeft en het zeer betwijfeld moet worden of hij wel eenige archacologische waarde bezit ;

Is besloten :

Hem, onder mededeeling hiervan weder aan de regering aan te bieden, tevens te kennen gevende, dat het genootschap niet genegen is, hem tegen de getaxeerde waarde over te nemen.

d. Eene missive van den resident van Japara dd. 5 September 1861 No. 1342/1, waarbij hij, met verzoek om doorzending met advies, aanbiedt zijn aan de regering gerigt schrijven van dezelfde dagteekening en hetzelfde nummer, houdende voorstel, om zoo geene andere bestemming door het Bataviaasch genootschap mogt worden voorgesteld, hem, Resident, te magtigen om een kempoel (kleine gong of bekken) van proengoe (gietmetaal), zich onderscheidende door twee gladde strooken op den rand en door de fijnheid van het metaal, alsmede eene daarbij behoorende ketting van hetzelfde metaal, gevonden in de sawahs van het gehucht Pangilan, behoorende tot de dessah Poetjakwangi, gelegen in het regentschap Patti, voor zoover zich daarvoor alsnog geen erkende eigenaar mogt aamelden, in het openbaar te doen verkoopen en het rendement op de gebruikelijke wijze te verdeelen;

Is besloten :

Der regering mede te deelen, dat het genootschap de beoelde voorwerpen niet wenscht aan te koopen en dus geene bedenkingen bestaan tegen het voorstel van den resident van Japara.

e. Eene missive van den heer S. van Deventer dd. 15 September 1861, daarbij dank zeggende voor de gunstige beschikking ten zijnen aanzien genomen in de bestuursvergadering van 1 Junij 1861 (notulen van die vergadering No. IV, 1.) en verzoekende een exemplaar te mogen ontvangen van het door het bestuur ontworpen algemeen reglement;

De secretaris deelt mede, dat hij aan dit verzoek heeft voldaan.

f. Eene missive van den heer F. van Motman dd. 9 Sep-

tember 1861, daarbij aanbiedende twee afteekeningen van oudheden, welke zich op het land Tjampea in de adsistent-residentie Buitenzorg, en op den Vogelberg, Goenong Tjibodas, en bij de zamenvloeiing der rivieren Tjiriten en Tjidani bevinden;

Is besloten:

Den heer van Motman dank te zeggen en de afteekeningen te colligeren bij de stukken, bestemd voor het corpus inscriptionum en voor de oudheidkundige kaart van Java.

g. Eene missive van den resident van Bagelen dd. 26 Augustus 1861 No. 2519, aanbiedende eene opgave der in zijne residentie aanwezige oudheden;

Is besloten:

Deze opgave te colligeren bij die, bestemd voor de oudheidkundige kaart van Java.

h. Eene missive van den 1^{en} gouvernements secretaris dd. 1 October 1861 No. 2501, op bekomen last ten behoeve van het Tijdschrift voor Taal-, Land- en Volkenkunde aanbiedende vier stukken, vervaardigd door den ambtenaar C. B. H. von Rosenberg, waarvan twee bevatten eene beschrijving van de Elpapoeitih baai op de zuidkust van Ceram en van twee voetpaden aan de zuid- en noordkust van dat eiland met bijbehorende kaarten, en twee eene beschrijving van een voetpad door het landschap Marhoenoe van de zuid- naar de noordkust van Ceram en van een gedeelte van de noordkust van dat eiland met daarbij behorende kaarten en teekeningen;

Is besloten:

Alvorens te beslissen of deze stukken zullen worden opgenomen in des genootschaps Tijdschrift, ze bij de bestuursleden in rondlezing te zenden.

j. Een schrijven van den consulaire agent van het groothertogdom Baden te Batavia dd. 24 September 1861 No. 14, mededeelende, dat de *Grossherzogliche Centralstelle für Landeswirthschaft* in Baden volgaarne bereid is met het Bataviaasch

genootschap eene ruiling van boekwerken aan te gaan, en dat bereids eenige werken per het schip Twee Anthonie's van de heeren Hoboken en Zoon zijn afgezonden, verzoekende hij wijders alsnu ook de door het genootschap uitgegevene werken te mogen ontvangen, ten einde die naar Baden te kunnen verzenden;

Is besloten:

Den bibliothecaris uit te noodigen aan dit verzoek te voldoen.

l. Eene missive van den secretaris-generaal van de Koninklijke academie van wetenschappen te Lissabon, dd. 10 Augustus 1861, dank zeggende voor de door het genootschap toegezondene boekwerken;

Aangenomen voor notificatie.

l. Een brief van het gewone lid des genootschaps, de heer E. Netscher, mededeelende, dat de heer Borie te Malakka, van wien reeds een stuk over de Mantra's in het Tijdschrift voor Indische Taal, Land- en Volkenkunde is opgenomen, genegen is een verhaal van zijne reizen door het Malaksche schiereiland, mede in het Fransch, ten behoeve van het tijdschrift af te staan,— verzoekende de heer Netscher, onder mededeeling, dat het hem wenschelijk voorkomt ook dit stuk op te nemen, omdat het voorzeker nieuw licht zal verspreiden over de zoo weinig bekende inheemsche volksstammen van het Malaksche schiereiland, te mogen vernemen of hij al dan niet een gunstig antwoord aan den heer Borie zal kunnen geven;

Is besloten:

Onder dankbetuiging voor zijne tusschenkomst den heer Netscher te verzoeken aan den heer Borie mede te deelen, dat het genootschap genegen is het bedoelde stuk in het Tijdschrift op te nemen.

m. Een brief van denzelfden dd. 21 September 1861, daarbij — uit aanmerking, dat, naar zijn weten, omtrent de oudheden uit de Hindoe-periode, die het bestaan van Hindoesche nederzettingen op de oostkust van Sumatra bewijzen, in Hollandsche

geschriften niets meer bekend is gesteld, dan hetgeen voorkomt over oudheden in Palembang, in het 1^e deel van het Indisch Archief, — aanbiedende eenige uittreksels uit Anderson's Mission to the East Coast of Sumatra in 1833, een werk, dat weinig bekend is en zich ook niet bevindt in de bibliotheek van het genootschap;

Is besloten:

Den heer Netscher dank te zeggen en de door hem aangeboden uittreksels, alsvorens daaromtrent te beslissen, bij de bestuursleden in rondlezing te zenden.

z. Een brief van den boekhandelaar W. Thieme te Zutphen, dd. 7 Augustus 1861, waarbij deze verzoekt:

1°. vergunning om te mogen nadrukken het zeer zeldzaam te verkrijgen en toch zoo hoogst belangrijke 17^e deel van des genootschaps verhandelingen met de platen;

2°. dat het genootschap alsdan daarvan 40 exemplaren tegen den prijs van *f* 7.50 voor zijne rekening neme;

3°. dat eenige exemplaren van de werken van het genootschap bij hem in depôt worden gegeven; en

4°. dat hem moge worden vergund de incomplete werken in des genootschaps bibliotheek te completeren, hetgeen hij tegen een billijken prijs wil aannemen, zoo hem daartoe een halfjaar tijd gelaten wordt;

Is besloten:

1°. den heer W. Thieme te vergunnen het 17^e deel van des genootschaps verhandelingen met de platen na te drukken;

2°. het genootschap bereid te verklaren van dien overdruk voor zijne rekening te nemen 40 exemplaren, tegen den prijs van *f* 7.50;

3°. den heer Thieme mede te deelen, dat het genootschap reeds een depôt heeft gevestigd bij den heer M. Nijhoff te 's-Gravenhage en dus zijn verzoek te dien aanzien niet kan worden ingewilligd;

4e. althans vooreerst geen gebruik te maken van het aanbod van den heer Thieme tot completering tegen billijken prijs van de incomplete boekwerken in des genootschaps boekerij.

o. Eene missive van den directeur der producten en civiele magazijnen, aanbiedende eene lijst van de ter lands drukkerij beschikbare werken;

Is besloten:

Deze lijst ter speculatie te stellen in handen van den bibliothecaris.

p. Een schrijven van het bestuurslid Dr. S. A. Naber dd. 7 September 1861, daarbij mededeelende, dat hij ten gevolge van bijzondere omstandigheden zijn ontslag als lid wenschte te nemen en daardoor dus van zelf ophoudt bestuurslid te zijn;

Is besloten:

Den heer Naber af te voeren van de ledenlijst en met de keuze van een nieuw bestuurslid te wachten tot eene volgende, meer voltallige vergadering.

q. Een schrijven van het gewoon lid des genootschaps G. L. Brocx, houdende kennisgeving, dat hij wegens vertrek naar Europa zijn lidmaatschap wenschte neder te leggen;

Is besloten:

Den heer G. L. Brocx af te voeren van de ledenlijst.

III. De secretaris deelt mede, dat de heer Brumund, die verhinderd werd de vergadering bij te wonen, hem heeft verzocht voor des genootschaps tijdschrift aan te bieden eene door dien heer vervaardigde geschiedenis der kerk te Batavia, zijnde daarbij door den heer Brumund tevens den wensch geuit, dat hem bij eventuele opname worde vergund voor zijne rekening een getal van 250 overdrukken te laten maken;

Overwegende, dat, hoezeer strikt genomen eene geschiedenis der kerk te Batavia niet kan worden geacht te behooren tot de kennis van Taal-, Land- en Volkenkunde, echter de aard van het onderwerp zoozeer betrekking heeft op de geschiedenis der

Nederlanders in deze gewesten, ook in verband tot de aangewende pogingen ter verbreiding van het christendom onder de inlanders, dat de plaatsing daarvan in het tijdschrift toch als zeer wenschelijk mag worden aangemerkt;

Is goedgevonden en verstaan:

Het aanbod van den heer Brumund in dank aan te nemen en te kennen te geven, dat tegen de inwilliging van zijn verlangens, om voor zijne rekening een 250tal afdrukken te laten nemen, geene bedenkingen bestaan.

IV. De bibliothecaris deelt mede, dat de directeuren der Nederlandsch-Indische maatschappij van levensverzekering en lijfrenten hem voor de bibliotheek hebben toegezegd een compleet exemplaar van de imprimés dier maatschappij;

Deze mededeeling wordt met genoegen vernomen.

V. Als gewoon lid wordt voorgesteld en aangenomen de heer J. ten Brink, doctor in de theologie, woonachtig te Batavia.

VI. De thesaurier deelt mede, dat de heeren Mr. L. A. P. F. Buijn en John Loudon, bij het aanbieden der voor hen bestemde quitantiën, hebben verklaard hun lidmaatschap reeds te hebben nedergelegd;

Is goedgevonden en verstaan:

De genoemde heeren van de ledenlijst af te voeren.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van 14 December 1861.

In kennisse van mij.

De Secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG DEN
16ⁿ NOVEMBER 1861, DES AVONDS TEN 8 URE, TEN
HUIZE VAN DEN VICE-PRESIDENT.

Tegenwoordig zijn de bestuursleden:

Z. Exc. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
G. F. de Bruijn Kops,
G. A. de Lange,
W. F. Versteeg,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
Mr. H. Rochussen, thesaurior;

en de gewone leden:

N. P. van den Berg,
J. H. Donleben,
E. C. T. Happé, en
D. Maarschalk.

Na de vergadering geopend te hebben, heet de president de leden welkom in deze algemeene vergadering en deelt hun mede, dat deze bijeenkomst voornamelijk gewijd zal zijn aan de lezing van een overzicht van den staat van het genootschap sedert het jaar 1853, en aan de beraadslaging over het ontwerp van een nieuw algemeen reglement.

De secretaris doet voorlezing van het grootendeels door des

genootschaps vroegeren secretaris, den heer E. Netscher opgesteld overzigt.

Wordt besloten dit stuk als bijlage van de notulen der vergadering te doen drukken in des genootschaps tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde.

Vervolgens wordt het ontworpen reglement artikelswijze in discussie gebracht.

De artikelen 9, 12, 13, 15 en 17 leiden tot verschil van gevoelen en worden dientengevolge gewijzigd.

Daarna wordt het gewijzigd ontwerp in zijn geheel in stemming gebracht en met algemeene stemmen vastgesteld.

Verder wordt besloten, dat dit nieuwe reglement op 1 Januarij 1862 in werking zal komen en dat het, zoowel in des genootschaps tijdschrift, als afzonderlijk zal worden gedrukt.

De president deelt mede, dat de bij artikel 16 bedoelde bepalingen reeds zijn ontworpen en het bestuur zoo spoedig mogelijk tot hare vaststelling zal overgaan.

De president deelt verder aan de vergadering mede, dat Zijne Excellentie de Heer Chs. F. Pahud bij zijn vertrek uit Nederlandsch Indië het beschermheerschap van het genootschap heeft nedergelegd en stelt voor alsnu het beschermheerschap op te dragen aan Zijne Excellentie den Heer Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele, nieuw opgetreden Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië;

Overwegende, dat bij artikel 2 van het bij de oprigting van het genootschap op 24 April 1778 in werking gebracht reglement was bepaald, dat „Zijne Hoog-Edelheid de Regerende Gouverneur-Generaal en de heeren Leden der Hooge Indische Regering als Opperdirecteur en Directeuren aan het hoofd van het „genootschap zouden staan”;

dat sedert de regering zich de belangen van het genootschap voortdurend zeer heeft aangetrokken en door krachtdadige ondersteuning van verschillenden aard steeds zeer veel heeft bij-

gedragen tot het instandhouden dezer wetenschappelijke instelling;

dat het genootschap, dit dankbaar erkennende, nadat ten gevolge van veranderde omstandigheden de directie niet meer was in handen der regering, er immer den hoogsten prijs op heeft gesteld als beschermheer aan zijn hoofd te bezitten den staatsman, die als opper-landvoogd in deze gewesten regeert;

Is goedgevonden en verstaan:

Aan Zijne Excellentie den heer Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele aan te bieden het beschermheerschap van het genootschap, met het verzoek, dat Zijne Excellentie daarin niet alleen gelieve te zien eene erkenning van de vele weldaden, welke het genootschap tot nog toe van de Indische regering ontving en op wier bestending het in het belang der wetenschap immer hoopt te kunnen rekenen, maar ook een meer bijzonder blijk van hulde, door de oudste der wetenschappelijke instellingen van Azië gebragt aan Zijne Excellentie.

Niemand verder het woord verlangende, zegt de president de leden dank voor hunne opkomst, beveelt hun de belangen des genootschaps voortdurend aan en roept aller blijvende medewerking in tot bereiking van het wetenschappelijk doel, waartoe het genootschap werd opgericht.

Ten slotte bedankt de president den heer Dr. J. Wassink voor de welwillende wijze, waarop deze zijne woning voor het houden der vergadering heeft beschikbaar gesteld.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

In kennisse van mij:

de Secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

O V E R Z I G T

VAN DEN STAAT VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN,

OVER DE JAREN 1853 TOT 1861.

INLEIDING.

Bij vele instellingen van wetenschappelijken en anderen aard bestaat de prijzenswaardige gewoonte, om op vastgestelde tijden een verslag openbaar te maken, waarbij mededeeling wordt gedaan van de gedurende den afgelopen tijdkring verrigte werkzaamheden, en van al datgene, wat voor de kennis van de geschiedenis der instelling geacht kan worden belangrijks te zijn geschied.

Wij noemen deze gewoonte prijzenswaardig, niet alleen omdat daardoor de leden dier instellingen bekend worden met de wijze, waarop hare belangen door de bestuurders worden behartigd, het algemeen meer en meer haren aard en haar wezen leert kennen en de algemeene belangstelling wordt opgewekt en gaande gehouden, maar ook omdat op die wijze geleidelijk hare geschiedenis te boek gesteld en menige belangrijke gebeurtenis op het gebied van wetenschap of kunst of liefdadigheid aan de vergetelheid ontrukkt wordt.

Bij het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen bestond vroeger deze goede gewoonte niet.

Alleen vindt men in sommige deelen van 's genootschaps verhandelingen in een kort woord als inleiding vermeld, wat in den laatsten tijd door het genootschap was verrigt.

Het eerste overzicht, dat werkelijk dien naam verdient, werd opgemaakt door 's genootschap toenmaligen secretaris, Dr. P. Bleeker, en is opgenomen in het XXVe deel der verhandelingen. Het bevat de geschiedenis van het genootschap sedert zijne oprigting in 1778 tot 1853.

Sedert zijn er slechts eenige, zeer korte verslagen in het tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde van het genootschap geplaatst.

Het tegenwoordig overzicht sluit aan dat van den heer Bleeker en het voornemen bestaat om in den vervolge op bepaalde tijden geregeld verslagen van des genootschaps handelingen openbaar te maken.

PERSONEEL DER DIRECTIE EN DER LEDEN.

Het weinig standvastige van het verblijf van ons, Nederlanders, in Indië heeft herhaalde mutaties onder het personeel van zedelijke lichamen ten gevolge.

Dit is ook ten opzichte van ons genootschap sedert het jaar 1853 weder in ruime mate ondervonden, zoodat niet alleen de mutatie onder de gewone leden zeer aanzienlijk was, maar ook van de leden der directie in het eerste jaar thans nog slechts één lid in die hoedanigheid wordt teruggevonden, en dat nog wel na wegens vertrek naar Europa afgetreden en bij terugkomst herkozen te zijn.

Wij zullen het voor en tegen van deze vele mutaties hier niet overwegen en ons bepalen tot een overzicht van het personeel der directie in het hier behandelde tijdvak.

Tot in Mei 1856 had het genootschap het voorregt, dat de Gouverneur-Generaal Mr. J. A. Duymaer van Twist het beschermheerschap vervulde, terwijl na het vertrek van dien op-

per-landvoogd naar Nederland, zijn opvolger, de onlangs afgetreden Gouverneur-Generaal Chs. F. Pahud, mede welwillend gehoor gaf aan den wensch des genootschaps, om hem als beschermheer te zien optreden.

Beide deze staatslieden hebben zich jegens het Bataviaasch genootschap hoogst verdienstelijk gemaakt, en het tijdperk van hun beschermheerschap kenmerkt zich door eene krachtige en onbekrompene medewerking tot verhooging van den bloei van kunsten en wetenschappen, waarmede vroegere jaren niet te vergelijken zijn.

Niet alleen dat bijkans alle verzoeken, die de directie in het belang des genootschaps aan den Gouverneur-Generaal meende te moeten rigten, met warme belangstelling ontvangen en ingewilligd werden, maar ook in hunne niet officiële verhouding tot het genootschap gaven beide beschermheeren doorslaande bewijzen van hunne ingenomenheid met 's genootschaps werken.

Het was dan ook niets meer dan eene welverdiende hulde, die hun werd toegebracht, toen hun bij hun vertrek uit deze gewesten het eerelidmaatschap werd aangeboden en wij twijfelen niet of hunne namen zullen, ook wanneer de onverbiddelijke dood ze reeds lang van de lijst der eereleden zal hebben geschraapt, nog in dankbare herinnering blijven bij allen, die belangstellen in den bloei van ons genootschap.

Bij den aanvang van het genootschappelijk jaar 1853 (24 April) bestond het personeel der directie uit de volgende heeren:

Dr. W. Bosch,	president,
Mr. C. Visseher,	vice-president,
Dr. P. Bleeker,	secretaris,
E. A. Schill,	thesaurier,
J. Munnich,	bibliothecaris,
R. H. Th. Friederich,	adjunct-bibliothecaris,
F. U. van Hengel,	
Mr. L. W. C. Keuchenius,	

Mr. A. J. Swart,

J. Tromp,

Jhr. R. G. B. de Vaynes van Brakell,

G. Wassink, thans vice-president sedert Julij 1858.

Sedert zijn als leden der directie opgetreden, naar volgorde van benoeming, de heeren:

N. Lange, van December 1853 tot Maart 1856 thesaurier,

Jhr. F. V. A. ridder de Stuers, van Mei 1857 tot Julij 1858 president,

E. Netscher, van Maart 1860 tot Mei 1861 Secretaris,

J. F. G. Brumund,

D. Janette Walen, van April 1856 tot Februarij 1859 thesaurier.

P. Baron Melvill van Carnbée,

P. J. B. de Perez, van Julij 1858 tot Maart 1859 president,

A. W. P. Weitzel,

G. F. de Bruijn Kops,

W. F. Versteeg.

J. van Swieten, van Junij 1859 tot heden president,

J. J. van Emmerik, van Maart 1859 tot Februarij 1861 thesaurier,

Mr. A. Prins,

Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,

Dr. J. A. C. Oudemans,

G. A. de Lange,

Mr. T. H. der Kinderen, van Mei 1861 tot heden secretaris,

Mr. J. A. van der Chijs, van Januarij 1861 tot heden bibliothecaris,

Mr. H. Rochussen, van Februarij 1861 tot heden thesaurier,

Dr. S. A. Naber.

Van deze heeren zijn achtereenvolgens, de meesten wegens vertrek uit Indië, anderen uithoofde van drukke ambtsbezig-

heden of andere redenen, weder uitgevallen en wel met namen de heeren:

N. Lange,
 Jhr. F. V. A. ridder de Stuers,
 D. Janette Walen,
 P. Baron Melvill van Carnbee,
 P. J. B. de Perez,
 A. W. P. Weitzel,
 J. J. van Emmerik,
 Mr. A. Prins,
 Dr. J. A. C. Oudemans,
 E. Netscher, en
 Dr. S. A. Naber.

Van deze heeren ontvielen aan het genootschap door den dood de heeren N. Lange, P. Baron Melvill van Carnbee en P. J. B. de Perez.

Ook de heer J. F. G. Brumund zag zich genoodzaakt, ten gevolge van eene reis naar Nederland, zijn lidmaatschap van de directie neder te leggen, doch na zijne terugkomst werd hij als zoodanig op nieuw gekozen en is hij daarom ook niet vermeld onder hen, die in het verloopen tijdperk aan het bestuur ontvielen.

De directie is thans zamengesteld, als volgt:

Z. Exc. J. van Swieten, president,
 Dr. G. Wassink, vice-president,
 G. F. de Bruijn Kops,
 G. A. de Lange,
 W. F. Versteeg,
 Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
 Mr. T. H. der Kinderen, secretaris,
 Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
 Mr. H. Rochussen, thesaurier,
 J. F. G. Brumund.

Er is dus thans eene plaats in de directie open, ontstaan door het eerst kort geleden bedanken van den heer Naber.

Het genootschap telt voorts, behalve de bestuursleden:

25	honoraire	leden	tegen	18	in	1853,
109	corresponderende	"	"	146	"	"
184	gewone	"	in N. I.	"	136	"
34	"	"	buit. " " "	35	"	"
6	buitengewone	"	"	6	"	"

Derhalve is het aantal gewone leden, die de ware kracht des genootschaps uitmaken, in de laatste jaren aanzienlijk vermeerderd, en wij twijfelen niet, of, naarmate 's genootschaps werkzaamheden zich uitbreiden, zal ook de belangstelling en als een gevolg daarvan het getal der leden toenemen.

WERKZAAMHEDEN DER DIRECTIE.

De directie van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen bestaat uit elf leden, waarvan:

een president,

een vice-president,

een secretaris,

een bibliothecaris,

een thesaurier,

een directeur van de musea,

een redacteur der verhandelingen,

een of meer redacteurs van 's genootschaps tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde.

Sommige dezer betrekkingen zijn in één persoon vereenigd, zooals met den vorigen secretaris, den heer E. Netscher het geval was, wiens verdiensten en onvermoeide ijver hem aanspraak hebben verworven op den dank van allen, die in des genootschaps bloei en luister belang stellen, en die, evenzeer als zijn voorganger in het secretariaat, Dr. P. Bleeker, gelijktijdig met de betrekking van secretaris vervulde die van directeur der musea,

redacteur der verhandelingen en mederedacteur van het tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde.

De roeping der directie is, om de belangen der kunsten en wetenschappen, zoover dit binnen het bereik des genootschaps ligt, te behartigen en voor te staan, maar, door verloop van tijd, is de rigting van het genootschap eenigzins van de oorspronkelijke instelling afgeweken, zoodat het mag betwijfeld worden of, moest het genootschap zich eenen nieuwen naam kiezen, de kunsten daarbij wel vermeld zouden worden. Immers, terwijl bij de oprigting van dit ligchaam in 1778 te Batavia niets bestond, dat aan de beoefening van fraaije kunsten en wetenschappen eenige leiding kon geven, was het natuurlijk, dat de ijverige mannen, die het genootschap in 't leven riepen, die leiding in hun programma opnamen. Maar sedert is het getij verloopen en zijn de bakens verzet. De schoone kunsten hebben zich geheel van het genootschap losgemaakt, en sommige takken van wetenschap, vooral de natuurkundige en industriële, hebben zich genoegzaam ontwikkeld om naast het genootschap afzonderlijke ligchamen, aan de bevordering van hare belangen gewijd, in het leven te roepen.

Hierdoor is de aard der werkzaamheden van het genootschap van lieverlede eenigzins gewijzigd en bepalen zijne bemoeijingen zich thans hoofdzakelijk tot Indische taal-, oudheid- land- en volkenkunde, de geschiedenis van Ned. Indië, numismatiek, en de met deze onderwerpen in verband staande wetenschappen.

Het ligt echter volstrekt niet in de bedoeling, dat de werkzaamheden des genootschaps zich uitsluitend tot de zoo even genoemde vakken zouden bepalen. De directie meent, dat het genootschap daardoor aan zijne verplichtingen zou te kort doen en heeft, toen zij in het afgelopen jaar daecht te bespeuren, dat bij sommigen het denkbeeld bestond, alsof de natuurkundige wetenschappen van zijne bemoeijingen waren uitgesloten, uitdrukkelijk het tegendeel verklaard en daarvan aantekening

gehouden bij de notulen van eene harer vergaderingen (*).

Welke de werkzaamheden der directie waren, kan ieder belangstellende nagaan uit 's genootschaps werken en uit dit overzicht.

Tot het behartigen der belangen van het genootschap kwamen de leden der directie in vergadering bijeen en, overtuigd dat de bloei des genootschaps naauw verbonden is aan de gelegenheid om onderling te bespreken en te overleggen, wat daartoe kan bijdragen, besloot zij in 1859 om de vergaderingen, die tot nog toe op onbepaalde tijdstippen waren belegd, voortaan geregeld eens in elke maand te houden.

Deze regel, waarvan niet dan hoogst zelden en om zeer bijzondere redenen is afgeweken, heeft de beste vruchten gedragen, daar niet alleen de bij het genootschap inkomende zaken met eenen behoorlijken spoed werden behandeld, maar ook aan de leden van de directie veel meer dan vroeger gelegenheid werd gegeven om voorstellen te doen in het belang van het genootschap.

Uit overweging, dat het geven van publiciteit aan hare handelingen niet alleen pligt is jegens de leden des genootschaps, maar ook de algemeene belangstelling zoude vermeederen, besloot de directie om de notulen van hare zittingen in 's genootschaps tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde uittegeven. Daarmede is zij begonnen den 27ⁿ Februarij 1857 en het heeft haar niet ontbroken aan bewijzen, dat zulks veel bijdraagt om het genootschap sympathie en medewerking te verzekeren.

Behalve hetgeen zij hier in Indië voor de haar toevertrouwde belangen te doen vindt, tracht de directie zoo veel mogelijk de betrekkingen met geleerde genootschappen elders te onderhouden en uittebreiden. Thans reeds staat het genootschap in verbinding met de voornaamste wetenschappelijke instellingen der vijf werelddeelen, waaronder er zijn in verwijderde en wei-

---

(*) Notulen der bestuursvergadering van 7 October 1859.

nig bekende landstreken. Verblijdend mag het genoemd worden, dat het initiatief tot het tot stand brengen van geregelde gemeenschap met ons genootschap niet alleen genomen wordt door wetenschappelijke instellingen in de landen, waar de wetenschappen sedert vele jaren worden beoefend, maar ook daar, waar dit nog van jonge dagteekening is, zooals de Engelsche bezittingen in Australië, Nicuw Granada en andere landen, die zich nog slechts als de jongere leden der beschaafde maatschappij kunnen beschouwen.

De directie zou ondankbaar zijn, indien zij niet vermeldde, hoeveel het genootschap verschuldigd is aan het opperbestuur dezer kolonien in Nederland, aan de Nederlandsch Indische regering, en aan de ingezetenen dezer gewesten. Zonder de krachtige medewerking, die het genootschap van die zijden heeft ondervonden, zou het niet doenlijk zijn geweest dit ligchaam te brengen op de hoogte, waarop het zich mag verheugen te staan. Niet alleen dat bijkans alle voorstellen, van de directie uitgegaan, bij de regering gehoor vonden, maar deze nam ook dikwerf het initiatief tot maatregelen, waardoor de wetenschap gebaat en het genootschap in bloei verhoogd werd.

Dit overzicht zal van die goede gezindheid een aantal sprekende bewijzen opleveren. Het zij dus genoeg hier met dit korte woord daarvan te gewagen.

In den tijd, waarover dit verslag loopt, werd de directie ook geroepen om haar oordeel uit te brengen over eene, voor den bloei der wetenschappen in Nederlandsch Indië hoogst belangrijke kwestie. Het betrof de zamensmelting van het Bataviaasch genootschap met de natuurkundige vereeniging in Ned. Indië en de Ned. Indische maatschappij van nijverheid, welk denkbeeld van de Indische regering was uitgegaan en aan het oordeel de drie genoemde instellingen onderworpen werd.

Zoowel door eene gemengde commissie van leden der directien van die ligchamen, als door de directie zelve, werd de zaak met

al de aandacht en naauwgezetheid, die zij verdiende, overwogen en de conclusie was, dat die drie uitstellingen, elk van hare zijde, aan de regering te kennen gaven, dat de beoogde zamensmelting zou zijn strijdig met het belang der wetenschap, met dat der genoemde genootschappen elk afzonderlijk, onuitvoerbaar op de aangegeven grondslagen, en zeer kostbaar voor het gouvernement.

De gronden, waarop de directie des genootschaps dit gevoelen vestigde, zijn breedvoerig omschreven in de notulen van hare vergadering van 2 October 1858 (*) en tot nog toe is noch zij, noch het bestuur van een der andere genoemde lichamen tot eene verschillende overtuiging te dien aanzien gekomen.

Echter mag niet onvermeld blijven, dat niet lang geleden bij het ter tafel brengen van het gouvernements besluit van 11 September jl. no. 22 (waarover nader in de rubriek: gebouwen) de meening werd geuit, dat welligt eene vereeniging der drie lichamen tot stand zou kunnen worden gebragt zonder den aard en het wezen van ieder hunner aan te tasten in dien zin dat toch elk hunner zijn eigen bestuur en zijn eigen zelfstandig bestaan zoude behouden, vermeenende hij, die dit denkbeeld opperde, dat op deze wijze de voornaamste, vroeger te berde gebragte gronden van bezwaar zouden zijn uit den weg geruimd en eene, althans uit een materieel oogpunt zeer wenschelijke vereeniging zoude kunnen tot stand komen. Eene commissie, bestaande uit de leden der directie Mr. T. H. der Kinderen, Mr. J. A. van der Chijns en Mr. H. Rochussen is benoemd om dit denkbeeld in nadere overweging te nemen en te dien aanzien te dienen van rapport.

Als van groot algemeen belang mag de directie nog wijzen op den invloed, dien het genootschap uitoefent op het onderwijs

---

(*) Zie tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, deel VIII, bl. 301, 199.

onder den inlander van deze gewesten, door de beoordeeling van voor de inlandsche scholen bestemde leer- en leesboeken, die het gouvernement ter uitgave worden aangeboden, en waartrent het, alvorens te beslissen, meestal het gevoel van het genootschap inwint.

Bijna al die werkjes zijn in het Maleisch gesteld en bij hunne beoordeeling wordt uitgegaan van het beginsel, dat het, immers voor alsnog, niet raadzaam is eene onberispelijke zuiverheid van taal te eischen, omdat de kennis van het Maleisch over het algemeen tegenwoordig nog op eenen lagen trap staat, en het bovendien meer in het ware belang van den inlander is niet te streng te critiseren, ten einde de jeugd niet geheel van leer- en leesboeken verstoken te houden.

Op deze wijze meende de directie het best te ondersteunen de pogingen van het gouvernement, om de inlandsche scholen van boeken te voorzien, en het is haar aangenaam, hier te kunnen vermelden, dat de eerste zilveren medaille, die door het gouvernement voor de verspreiding van nuttige kennis onder den inlander werd uitgereikt, te beurt viel aan 's genootschaps oud-secretaris, den heer E. Netscher.

Ook in andere opzigten genoot het genootschap het vertrouwen van het gouvernement en bij name werd ook herhaaldelijk zijn gevoel ingewonnen omtrent land- en volkenkundige zaken.

WETTEN.

Bij het overzicht, opgenomen in het 25^e deel der verhandelingen, werd gezegd, dat in 1852 nieuwe wetten waren ontworpen om die van het jaar 1823 te vervangen. Doch tevens werd daarbij medegedeeld, dat de minder gunstige ontvangst van het ontwerp bij de leden, voornamelijk haren grond hebbende in een artikel, waarbij eene hoogere jaarlijksche contributie werd voorgesteld, de directie had doen besluiten om

het ontwerp te wijzigen en het later nogmaals aan de beoordeeling der leden te onderwerpen.

Sedert kwam dit onderwerp herhaaldelijk ter sprake en meer en meer werd de dringende noodzakelijkheid eener nieuwe wetelijke regeling gevoeld.

Daarom noodigde de directie in de maand Februarij j. l. haar medelid, den heer Mr. T. H. der Kinderen, uit om een geheel nieuw ontwerp te vervaardigen.

Dit ontwerp werd in de bestuursvergadering van 1 Junij j. l. beoordeeld en met eenige geringe wijzigingen goedgekeurd.

Na de lezing van het tegenwoordige verslag zullen de gewone leden worden uitgenoodigd tot de definitieve vaststelling van dat ontwerp mede te werken.

GELDMIDDELEN.

Ruimte van geld is ook voor een wetenschappelijk genootschap een voornaam vereischte voor bloei en vooruitgang. Wat toch kan eene instelling als de onze uitrigten, zoo zij aan geld te kort schiet tot het uitgeven van werken, tot het verrijken van hare verzamelingen? Van daar, dat die genootschappen het meest bloeijen, die een zeker fonds bezitten, dat zij met overleg ten nutte der wetenschap aanwenden en door bijdragen van leden en uitgave van werken kunnen vermeerderen.

In zoodanige gunstige omstandigheden heeft het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen tot nog toe niet verkeerd. Zijne inkomsten hebben tot het jaar 1856 alleen bestaan in de vaste jaarlijksche bijdragen van de leden, die een totaal van vier tot vijf duizend gulden uitmaakten.

In het genoemde jaar echter verwierf het genootschap van den Gouverneur-Generaal ad interim J. C. Baud, eene jaarlijksche subsidie van f 2.400, voornamelijk ten behoeve van het museum.

Met deze toelaag en buitengewone contributiën van leden, zoo mede met eenige buitengewone tegemoetkomingen van het gouvernement voor het publiceren van door hetzelfde afgestane officiële stukken en voor het doen van buitengewone aankopen voor het museum, en eindelijk met eenige geringe inkomsten wegens inteekening op 's genootschaps tijdschrift en op sommige afzonderlijk uitgegevene werken, ging het genootschap voort te trachten, volgens de eischen van den tijd aan zijne roeping te voldoen.

Maar eindelijk bleek het, dat die eischen voor 's genootschaps geldmiddelen te zwaar waren. Meer en meer raakte het in schulden en er schoot ten laatste niets over, dan of de werkzaamheden des genootschaps aanmerkelijk in te krimpen en terug te brengen tot het peil, waarop zij in lang verloopene jaren stonden, of de hulp van het gouvernement in te roepen.

Tot het eerste zou de directie niet dan noode hebben kunnen besluiten; stilstand ware in dit opzigt achteruitgang geweest. Door minder ondersteuning aan de wetenschap te verleenen, zou natuurlijk de belangstelling in het genootschap aanmerkelijk verflauwd zijn en de geldelijke voordeelen, die het gevolg dier belangstelling zijn, zouden in gelijke mate zijn afgenomen.

Maar bovendien, mogt het genootschap afstand doen van het standpunt, dat het zich had weten te verwerven? Voorzeker neen; de wetenschappelijke naam van Nederlandsch Indië was er in zekeren zin mede gemoeid; zoowel het opperbestuur in Nederland, als de Indische regering zagen dit in en zij gaven daarvan een schitterend blijk door aan het genootschap, toen het zijne benarde financiële positie blootgelegd en 's gouvernements hulp in geroepen had, bij het besluit van 6 Mei 1859 no. 7 toe te kennen een subsidie van f 8.000, dat, bij het besluit van 4 Julij 1860 no. 42, ook voor dat jaar, en eindelijk bij dat van 3 Augustus 1860 no. 25, krachtens magtiging des Konings, voor de jaren 1861 tot en met 1863 bestendig werd, terwijl bo-

vendien, bij de laatst aangehaalde beschikking, het genootschap eene som van f 18.000 in eens werd toegelegd tot betaling van schulden. De vroegere subsidie van f 2.400 's jaars werd daarbij ingetrokken.

Door deze krachtige hulp zijn eindelijk 's genootschaps geldmiddelen in meer voldoende staat gebragt. Toenemende deelneming blijft desniettemin voortdurend zeer wenschelijk, ja noodzakelijk, zoo het genootschap wil voortgaan zijne schoone roeping naar den eisch des tijds te volbrengen.

GEBOUWEN.

Het ware te wenschen, dat ons genootschap zijn zetel hadde in een gebouw, het oudste wetenschappelijke genootschap in Azie en de hoofdstad van Nederlandsch-Indië waardig. De roem van onze instelling is door de gansche beschaafde wereld gevestigd en geen reiziger, die belang stelt in de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen, laat na onze verzamelingen te bezoeken.

Maar een geschikt lokaal bezitten wij niet, en het is met een pijnlijk gevoel, dat men den vreemdeling ons gebouw binnenleidt. Uitwendig bouwvallig, inwendig verweloos en verpest door den stank van duizenden vleermuizen, die op de zoldering zich ophouden en alle pogingen om ze uit te roeijen of te verwijderen verijdelen, is het tegenwoordig lokaal daarbij veel te klein voor de behoefte. Het gelijkt meer op een pakhuis dan op een museum. De voorwerpen van de ethnologische verzamelingen zijn op en door elkander geplaatst; de oudheden zijn in eene beperkte ruimte opeengedrongen, en nog zijn verscheidene groote stukken buiten het gebouw aan wind en weder blootgesteld; sommige stukken van omvang kunnen er geen plaats vinden; kostbaarheden, zooals gouden ringen, wapens met edele gesteenten versierd, en wat dies meer zij, durft men er, uit vrees voor diefstal, niet te bewaren; de bibliotheek is zoo beperkt van

ruimte, dat het gebruik maken er van schier onmogelijk wordt, ja dat zelfs geheel de plaats ontbreekt om nog een paar hoognoodige kasten te plaatsen; het munt- en penningkabinet moet zich nog behelpen met een klein hoekje van het bibliotheeklokaal; een vertrek voor het houden van vergaderingen ontbreekt geheel.

Het heeft echter niet ontbroken aan pogingen van de zijde der directie om hierin verbetering te krijgen.

In 1854 trad zij toe tot eenige andere instellingen, te Batavia gevestigd, met name de Nederlandsch-Indische maatschappij van nijverheid, de natuurkundige vereeniging in Nederlandsch-Indië, de maatschappij van toonkunst en de Bataviasche wedloop-societeit, die voornemens waren een gemeenschappelijk gebouw op te rigten. Om redenen, vooral van geldelijken aard, kwam echter van dit plan niets.

Intusschen geraakten de aan het gouvernement behoorende en het genootschap ten gebruike afgestane gebouwen meer en meer in verval.

In dat, gelegen ten oosten van de societeit de Harmonie en waarin de ethnologische verzamelingen en het oudheidkundig museum waren vereenigd, moest de zoldering worden gestut, en weldra was dat gebouw in zoodanigen staat van verval, dat eene ontruiming onvermijdelijk noodzakelijk was en de voorwerpen naar het andere gebouw, gelegen ten zuiden van de Harmonie en voornamelijk bestemd voor vergaderzaal, bibliotheek en geologisch museum, moesten worden overgebracht.

De directie des genootschaps gaf hiervan onmiddellijk kennis aan het gouvernement en verzocht voorziening.

Het resultaat van de dientengevolge gevoerde briefwisseling was, dat bij gouvernements besluit van 16 December 1858 no. 36 de directeur der burgerlijke openbare werken en de resident van Batavia werden uitgenoodigd, om zich, in onderling overleg, in betrekking te stellen met de directie des

genootschaps, ten einde te onderzoeken, hoedanig op de, voor den lande minst bezwarende wijze zou kunnen worden voorzien in de, door bouwvalligheid der tot dus verre door het genootschap gebezigde gouvernements-gebouwen onstaane behoefte aan geschikte localiteit voor de boekerij, de verzamelingen en tot het houden van vergaderingen en om deswege bepaalde voorstellen aan de regering te doen.

In de eerste maanden van 1859 waren plannen en globale begrotingen voor eene altans tijdelijke voorziening gereed en der regering aangeboden, waarop bij besluit van 20 Julij 1852 no. 4 werd:

a. goedgekeurd het door den ingenieur der 1° klasse Beijerinck opgemaakt ontwerp voor een gebouw, aanvankelijk bestemd voor het Bataviaasch genootschap, maar, bij eventuele ontruiming, af te staan tot gemeenschappelijk gebruik aan de natuurkundige vereeniging in Nederlandsch-Indië en aan de Nederlandsch Indische maatschappij van nijverheid, waarvan de kosten van daarstelling waren geraamd op f 25.500, met aanschrijving op den directeur der burgerlijke openbare werken, om met eenigen spoed te doen opmaken en ter goedkeuring aan te bieden de op dien bouw betrekkelijke specifieke begrooting van kosten, en nadere voorstellen te doen omtrent de uitvoering daarvan, in verband met de beschikbare middelen;

b. magtiging verleend tot den publieken verkoop voor afbraak van het op zich zelf staand, oostwaarts van de Harmonie gelegen gebouw, vroeger door het genootschap benuttigd geweest;

c. kennis gegeven, dat de verbouwing van de lokalen des genootschaps tot een geschikt gebouw voor museum, boekerij en vergaderzaal voor het genootschap zelf, een onderwerp zou uitmaken van overleg met het opperbestuur.

De directie meende zich nu te mogen vleijen met eene spoedige voorziening in eene sedert zoo vele jaren bestaan hebbende behoefte aan behoorlijke lokalen, maar, tot haar groot leedwezen,

werd het geopend vooruitzigt niet verwezenlijkt. Bij eene nadere begrooting der kosten van de voorgenomen gebouwen bleek het, dat die de oorspronkelijk geraamde zeer ver zouden overtreffen, en de regering meende daarom het welmeenen van het opperbestuur dienaangaande te moeten vragen.

Dit maakte het te nemen besluit afhankelijk van de beslissing der vraag of het Bataviaasch genootschap al of niet met de natuurkundige vereeniging in Nederlandsch-Indië zou worden zamengesmolten tot één ligchaam.

Toen het vaststond, dat geene der gezegde instellingen deze zamensmelting wilde en zulks was medegedeeld aan de Indische regering, begreep de directie te moeten omzien naar de mogelijkheid om zich een ander lokaal, al ware het slechts tot tijdelijk gebruik, aan te schaffen.

In den aanvang van dit jaar scheen daartoe de gelegenheid te bestaan, door het ter koop aanbieden van het woonhuis van den heer Mr. C. Hultman op het Koningsplein. Dat huis zou, meende men, althans vooreerst, voldoende ruimte voor 's genootschaps verzamelingen opleveren, en de directie besloot mitsdien, het gouvernement te verzoeken om een renteloos voorschot uit 's lands kas van f 45.000, tot aankoop van dat huis, met voorbehoud om, nadat het overleg met het opperbestuur ten aanzien van de voorziening van gouvernementswege in de behoefte aan een geschikt gebouw voor het genootschap tot een resultaat zoude zijn gekomen, te beslissen omtrent het voortdurend eigendomsregt, hetzij van het gouvernement of van het genootschap, op dat huis en casu quo omtrent de terugbetaling van het verzochte voorschot.

Toen dit verzoek werd afgewezen bij 's gouvernements besluit van 27 December 1860 no. 11, omdat de regering niet wenschte vooruit te loopen op de, bij het besluit van 5 Mei 1860 no. 14 aan het opperbestuur onderworpen beslissing ten aanzien van de gebouwen, op te rigten voor het genootschap, dewijl daardoor zou

worden gepraejudicieerd op de nog hangende kwestie eener vereeniging van het Bataviaasch genootschap met de natuurkundige vereeniging, nam de directie in overweging, of er kans zou zijn om met de middelen, waarover het genootschap kon beschikken, geheel voor eigen rekening het huis van den heer Hultman aan te koopen.

Na de zaak rijpelijk te hebben overwogen, zag echter de directie in, dat, hoezeer 's genootschaps geldelijke toestand niet ongunstig kon worden genoemd, echter de zoo belangrijke jaarlijksche rentenlast, die ten gevolge van den koop, bij gemis aan eigen voldoende kapitaal op het genootschap zou drukken, en de vrij hooge uitgaven, welke het gevolg zijn zouden van eene noodzakelijke verbouwing van het bedoelde huis, nog gezwegen van de kosten, verbonden aan het welligt slechts tijdelijk verplaatsen van des genootschaps verzamelingen, haar verboden tot den koop over te gaan.

Zij bepaalde er zich dientengevolge toe, om op nieuw bij het gouvernement op eene voorziening aan te dringen, in de hoop dat intusschen de, door de regering aan den directeur der burgerlijke openbare werken gerigte aanschrijving, om de noodige voorzorgsmaatregelen te nemen, opdat de eigendommen van het genootschap niet geschaad worden, blijken zou voldoende te zijn, om de met zooveel moeite en kosten bijeengebragte verzamelingen voor geheel bederf te bewaren.

Eindelijk kwam de lang verbeide beslissing uit Nederland, doch zij was verre van gunstig, want bij gouvernements besluit van 11 September jl. no. 22 werd aan het genootschap te kennen gegeven, „dat geene termen zijn gevonden, om van gouvernementswege in de behoefte van gebouwen voor de te Batavia gevestigde genootschappen verder dan tot nog toe is geschied, geheel of gedeeltelijk te voorzien, nu de zamensmelting dier genootschappen, welke de regering het eenige middel acht om iets degelijks, duurzaam en nuttigs tot stand te brengen, niet is tot stand gekomen”.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat dit besluit de directie met innig leedwezen heeft vervuld.

Zij is toch overtuigd, dat alleen de regering bij magte is om een gebouw daar te stellen, dat in alle opzichten zoude voldoen aan de behoeften en tevens een sieraad zijn van Batavia, waardig te worden getoond als de zetel van het oudste, door geheel de beschaafde wereld bekende wetenschappelijk genootschap van Nederlandsch Indië.

En daarom ook wil zij nogmaals overwegen of het niet mogelijk zoude zijn op eene, voor de drie wetenschappelijke lichamen bevredigende wijze eene vereeniging te bewerken en alsdan te voldoen aan de voorwaarde, waarvan, blijkens het genoemd besluit, in deze de bijstand der regering afhankelijk is.

Reeds boven is gezegd, dat eene commissie van drie leden uit de directie benoemd is om in dien geest te beraadslagen.

Moge het haar gelukken tot een gewenscht resultaat te geraken, opdat eenmaal te Batavia een aan de wetenschappen gewijde tempel verrijze, waar de drie thans gescheidene instellingen in vrede en eendragt, als onder één dak, zullen te zamen wonen.

MUSEUM.

Het museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen bestaat uit vier groote afdeelingen, namelijk:

- 1°. oudheden,
- 2°. ethnologie,
- 3°. geologie,
- 4°. numismatiek.

De derde afdeeling is sedert vele jaren stationair gebleven, voornamelijk daardoor, dat, behalve aan de ichtthyologie, door het genootschap in den laatsten tijd weinig aan de natuurkundige wetenschappen is gedaan, vooral omdat zich eene afzonderlijke vereeniging tot dat doel in Indië had gevestigd.

De oudheidkundige en ethnologische afdeelingen van het mu-

seum hebben daarentegen, gedurende het tijdvak, waarover dit verslag loopt, eene zeer aanzienlijke uitbreiding ondergaan, ja de tweede is sedert 1853 in het aantal voorwerpen meer dan twee malen verdubbeld.

Eene aanzienlijke schat voor de land- en volkenkunde ligt dan ook in 's genootschaps museum besloten, en hoogst te betreuren is het, dat de onvoldoende toestand van 's genootschaps gebouwen ten eenenmale belet daarvan behoorlijk partij te trekken.

Ook ten aanzien van het museum mogen wij niet nalaten te erkennen de vele verplichtingen, die het genootschap jegens het Gouvernement heeft. Niet alleen dat het buitengewone geldelijke ondersteuning verleende tot aankoop van zeldzame zaken, maar het schonk ook verscheidene oudheden, waarvan wij slechts vermelden een prachtig, en tot heden eenig bekend metaal met zilver opgelegd Siwa-beeld (*) en fraaie afgietsels in ijzer, vervaardigd bij de artillerie-constructiewinkel te Soerabaija, van eenen met inscriptiën bedekten steen, — een en ander het genootschap geworden onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Mr. A. J. Duijmaer van Twist. Voorts een twaalftal in 1859 in Kadoe opgegraven steenen Hindoe-beelden, door den Gouverneur-Generaal Chs. F. Pahud het genootschap geschonken.

Bijzondere vermelding verdienen nog de regeringsbesluiten, volgens welke wapens, kleedingstukken enz., die door inlandsche vorsten den Gouverneur-Generaal worden aangeboden en die deze niet tegen de geschatte waarde wenschte over te nemen, als 's lands eigendom bij het genootschap worden bewaard, in stede van, zoo als vroeger gebruikelijk was, voor 's lands rekening te worden verkocht. Hierdoor is het museum verrijkt met prachtige en hoogst zeldzame voorwerpen, die de toestand van 's genootschaps gebouw echter niet toelaat daarin veilig te

---

(*) Dit beeld is afgeteekend en beschreven in het Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, deel VIII, bl. 72.

bewaren, zoodat eenige leden der directie zich met die zorg hebben moeten belasten. Voorts de bepaling, dat van het vinden van oudheidkundige zaken mededeeling moet worden gedaan aan het gouvernement, dat alsdan in den regel de voorwerpen ter overname, tegen de geschatte waarde, aan het genootschap toezendt. Hierdoor is het genootschap in het bezit geraakt van eene aanzienlijke hoeveelheid, meest gouden en zilveren oudheden. Eindelijk eene beschikking, krachtens welke van, bij militaire expeditiën buitgemaakte wapens enz. belangrijke voorwerpen, die daartoe behooren, aan het genootschap worden afgestaan, evenzeer als hier en daar verspreid geschat van inlandsch maaksel.

Ook vele leden des genootschaps en andere ingezetenen van Ned. Indie droegen bij tot verrijking van 's genootschaps musea, en het is verblijdend daarvan in de eerste plaats te mogen noemen de pangerans Adhipati Ario Mangkoe Negoro te Soerakarta en Soerio Sasra Ningrat te Djokjokarta, die hoogst belangrijke oudheden, wapens, kleedingstukken enz. ten geschenke gaven, en wier medewerking door hunne welverdiende benoeming tot honoraire leden voortaan aan het genootschap verzekerd is. Ook verscheidene inlandsche regenten verrijkten het museum en gaven daardoor blijken van hunne ingenomenheid met de zaak.

Het zou dit overzigt te veel uitbreiden, indien al de aanwinsten van het museum daarin werden vermeld; men zal zich daarvan kunnen overtuigen, wanneer men naslaat de in het tijdschrift des genootschaps gedrukte notulen, waarbij van elk ingekomen geschenk dankbaar melding is gemaakt.

Alleen moeten wij hier herdenken het onschatbare geschenk van de leden des genootschaps Beekman, Croockewit, van der Goes en von Rosenberg, die op hunne exploratic-reis naar Nieuw-Guinea in 1856, een gansch museum van ethnologische zaken van dat zoo weinig bekende land bijeenbragten en het genoot-

schap ten geschenke gaven. Deze verzameling, eenig in hare soort, maakt een hoogst belangrijk onderdeel uit van 's genootschaps museum.

Een zeer groot gebrek van dit zoo uitgebreid museum is het gemis van eenen behoorlijken catalogus. In vroegere jaren waren de meeste voorwerpen van papieren etiketten voorzien, behelzende den naam en de herkomst er van. Maar door vochtigheid en het knagen van insecten waren die etiketten weldra vergaan, zoodat de meeste voorwerpen niet meer bestemd konden worden.

Dat in dien toestand het museum niet meer aan de vereischten voldeed, behoeft wel niet gezegd te worden, en de directie zag dus om naar middelen om eenen duidelijken catalogus te verkrijgen.

Hiertoe was van zeer groote hulp de bereidwilligheid der heeren von Rosenberg en von Graffron, die eene uitgebreide ethnologische kennis bezitten en met het meeste geduld al de voorwerpen sorteerden, rangschikten en volgens de gewesten of volken, waartoe zij behoorden, beschreven. Hiernaar wordt thans een nieuwe, uitgebreide catalogus ontworpen, en zijn de voorwerpen voorzien van geverfde blikken nummerplaatjes, die aan vochtigheid en insecten weerstand kunnen bieden.

Het is eerst sedert het jaar 1855, dat het genootschap de munt- en penningkunde in den kring van zijne bemoeijenissen opnam, en zulks op het voorstel van het toemalige bestuurslid, den heer E. Netscher, die, bij de invoering van het nieuwe muntstelsel voor Nederlandsch Indie, het van belang achtte, dat in een kabinet bijeengebragt werden exemplaren van de vroeger gangbare munten en reeds dadelijk eene verzameling aan het genootschap schonk. Van lieverlede verkreeg die muntverzameling eene aanzienlijke uitbreiding en werd aan haar gevoegd een kabinet van gedenkpenningen, geslagen op gebeurtenissen of personen, die op Indie betrekking hebben.

Thans kan het muntkabinet gezegd worden, op weinige stukken na, te bevatten exemplaren van alle voor of in Indië geslagen munten, waarvan men de geschiedkundige beschrijving en afbeelding door den genoemden heer en het bestuurslid, den heer Mr. J. A. van der Chijs, in het 30^e deel van 's genootschaps verhandelingen, en ook afzonderlijk uit te geven, weldra kan verwachten.

Het is der directie eene aangename pligt openlijk haren dank te betuigen, zoowel aan het Nederlandsch-Indisch gouvernement, als aan de vele particulieren in Indië en in Nederland, die, op de meest vrijgeveige wijze, de directie in staat hebben gesteld om, in een zeer kort tijdsverloop, zulk een belangrijk kabinet tot stand te brengen.

Van hare zijde was het der directie een groot genoegen ook andere muntverzamelingen, vooral die van de Leidsche Hoogeschool, te kunnen verrijken.

Eindelijk nog moet vermeld worden, dat in 1858 de grondslagen zijn gelegd van eene verzameling portretten van aanzienlijke en beroemde personen, die op Nederlandsch-Indië betrekking hebben, maar, tot haar leedwezen, moet de directie er bijvoegen, dat tot heden toe die verzameling uiterst klein is gebleven. Zij hoopt echter, dat, wanneer de aandacht van het publiek meer op het geschiedkundige belang van zoodanige verzameling zal zijn gevestigd, het ook niet aan bijdragen daartoe zal ontbreken.

BIBLIOTHEEK.

De bibliotheek des genootschaps heeft zich sedert 1853 in toenemenden bloei mogen verheugen. Om cijfers te laten spreken teekenen wij aan, dat de catalogus van 1846 telde 1115 en die van 1853 1785 titels, zoodat de vermeerdering was 96 titels 's jaars, terwijl de catalogus op ultimo 1860 telde ruim 3400, dus eene vermeerdering van ongeveer 1600, of per jaar 200 titels.

Het is dan ook hoog noodig geworden eenen nieuwen catalogus van 's genootschaps bibliotheek uit te geven, met welk werk de bibliothecaris zich onledig houdt.

De verrijking der bibliotheek heeft plaats door aankoop, door ruiling en door geschenken. Daar in de laatste jaren 's genootschaps geldmiddelen niet toelieten groote sommen uit te geven, is de aanwinst door aankoop betrekkelijk gering geweest, maar die door geschenken of ruiling des te belangrijker. Niet alleen zonden een tal van geleerde instellingen van alle oorden der wereld hunne werken aan het genootschap, maar ook vele particulieren hadden hunne lettervruchten of zeldzame werken en handschriften voor het genootschap over.

Ook aan het opperbestuur en de Indische regering heeft het genootschap ten deze groote verpligting. Van het ministerie van kolonien en van dat van binnenlandsche zaken werden kostbare boekwerken ten geschenke ontvangen en de Indische regering vergat nimmer het genootschap, wanneer zij over eenige werken kon beschikken, die voor hetzelfde van belang kouden zijn. Nog meer: bij besluit van 20 Maart 1858 no. 44 verleende zij magtiging tot de kosteloze verstrekking, ten dienste van 's lands drukkerij in voorraad zijnde werken en verder van alle werken, die jaarlijks bij die inrigting zouden worden uitgegeven en die het genootschap zou wenschen te bezitten.

Eindelijk moet ook nog worden vermeld, dat de regering een deel der bibliotheek van het opgeheven laboratorium te Buitenzorg aan des genootschaps boekerij heeft geschonken.

Ook de tot de bibliotheek behorende verzameling kaarten heeft in den laatsten tijd eene aanzienlijke uitbreiding ondergaan, hoofdzakelijk door het gunstige besluit der regering van 17 Januarij 1860 No. 28, waarbij het militair departement en de commissie tot verbetering der Indische zeekaarten zijn gemagtigd tot de kosteloze verstrekking aan het genoot-

schap van een exemplaar van al de door hen bereids uitgegevene en nog uit te geven kaarten.

WERKEN DES GENOOTSCHAPS.

a. VERHANDELINGEN.

Het is vooral in het laatste twintigtal jaren van zijn 83jarig bestaan, dat het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, door het uitgeven van verhandelingen, zijnen roem heeft gevestigd. Van het jaar 1778 tot 1839 zijn slechts 16 deelen verhandelingen in het licht gegeven en zoowel de geringe omvang van die deelen, als het gehalte van het meerendeel der daarin opgenomene stukken bewijzen hoe weinig, in vergelijking met thans, aan de beoefening der wetenschappen in Indië werd gedaan.

Wij zeggen dit zonder in het minst te kort te doen aan de verdiensten van de wetenschappelijke mannen, die, onder de moeijelijkste omstandigheden, het genootschap hebben weten staande te houden. Het is niet meer dan natuurlijk, dat, in tijden van beroeringen en toen de Europesche maatschappij in Indië zooveel beperkter was dan thans, de kunsten en wetenschappen slechts weinig beoefenaars konden vinden. Wij mogen ons gelukkig achten een tijdperk te beleven, waarin door de vele inrigtingen van openbaar nut, die zich daaraan wijden, meer geklaagd wordt over het ontoereikende van de gelegenheid om de vruchten van studie uittegeven, dan over gebrek aan stof.

Nadat in 1839 was uitgegeven het 17^e deel van 's genootschaps verhandelingen, verschenen in 1842 het 18^e, in 1843 het 19^e, in 1844 het 20^e, in 1847 het 21^e, in 1849 het 22^e, in 1850 het 23^e, in 1852 het 24^e, in 1853 het 25^e, in 1857 het 26^e en in 1860 het 27^e en het 28^e deel, terwijl nog in den loop van dit of in den aanvang van het volgende jaar stellig het 29^e en waarschijnlijk ook het 30^e deel zullen worden uitgegeven.

Wat de innerlijke waarde der sedert het laatste overzicht van de werkzaamheden des genootschaps (1853) uitgegeven deelen aangaat, de beoordeeling daarvan mag de directie met vol vertrouwen aan het geleerd publiek overlaten.

Wij zullen een kort overzicht van den inhoud van die deelen hier laten volgen.

Deel XXVI bevat de volgende stukken:

1°. Over inscriptiën van Java en Sumatra, door R. H. Th. Friederich, met drie platen, behelzende fac-simile's van de verklaarde inscriptiën. Nimmer te voren waren geschrevene overblijfselen uit de Hindoe-periode van de geschiedenis van Java en Sumatra zoo echt wetenschappelijk behandeld, en zeer waar was de verklaring van den beroemden Duitschen hoogleeraar Chr. Lassen, een der leermeesters van den heer Friederich: „dat de schrijver zich daardoor omtrent de oude geschiedenis van Java en Sumatra hoogst verdienstelijk heeft gemaakt”. (*) Ook de heer C. Leemans te Leiden noemde in een beredeneerd overzicht het werk van den heer Friederich „eene gave, die met dank en vreugde begroet zal worden door allen, wien de beoefening van Java's oudheid-, taal- en geschiedkunde ter harte gaat” (†).

2°. Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling door W. Robinson. Uit het Engelsch vertaald door E. Netscher. Door deze vertaling is meer algemeen bekend geworden een in 1823 te Benkoelen uitgegeven, maar, wegens gebrek aan papier, tot een zeer gering getal exemplaren gedrukt en daardoor hoogst zeldzaam geworden werk, dat gezegd mag worden het eerste te zijn geweest, waarin de spelling van het Maleisch op logische gronden behandeld is.

(*) Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, deel XIII, bl. 310.

(†) Algemeene konst- en letterbode, 1858, bl. 172.

3°. Bijdrage tot de kennis der sphyraenoiden van den Indischen Archipel;

4°. Nieuwe nalezingen op de Ichthyologie van Japan;

5°. Index op de visschen, beschreven in de deelen XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV en XXVI van 's genootschaps verhandelingen;

deze drie laatste stukken van de hand van den bekenden Ichthyoloog, Dr. P. Bleeker.

Deel XXVII en XXVIII zijn beide geheel gewijd aan de Brata Joeda, een Javaansch heldendicht, met tekst, vertaling, inleiding, aantekeningen en woordenboek, bewerkt door den Heer A. B. Cohen Stuart.

Dit werk, de vrucht van vele jaren studie en arbeid, zal niet nalaten de opmerkzaamheid der Indische taalbeoefenaars tot zich te trekken, zoodra het in de geleerde wereld van Europa zal bekend zijn, en wij mogen er op wijzen als op een werk van hooge wetenschappelijke waarde, waardoor de Heer Cohen Stuart zich zeer verdienstelijk heeft gemaakt, en voorzeker zal dan ook niemand het wraken, dat de directie hem in het begin van dit jaar, bij zijn vertrek naar Nederland, des genootschaps eerelidmaatschap aanbod.

Voor deel XXIX is bestemd een reeds afgedrukt Soendaasch en Engelsch woordenboek, door den heer J. Rigg, een werk, dat aan eene sedert lang gevoelde behoefte te gemoet komt en waarvan de waarde verhoogd is door een tal van philologische aantekeningen van den heer Friederich.

In deel XXX zullen vermoedelijk worden opgenomen:

1°. eene reeds afgedrukte, maar nog op de platen wachtende beschrijving van Nias, door de heeren J. T. Nieuwenhuijsen en H. von Rosenberg;

2°. een gedeeltelijk reeds afgedrukt werk, getiteld: de vormveranderingen der Maleische taal, door den heer H. von Dewall;

3°. een mede gedeeltelijk reeds afgedrukt, maar ook op de

platen wachtend werk, getiteld: de munten van Nederlandsch Indië, beschreven en afgebeeld door de heeren E. Netscher en Mr. J. A. van der Chijs.

Volgens het overzicht, geplaatst in het 25e deel van 's genootschaps verhandelingen, was ook reeds gedeeltelijk afgedrukt eene Arabische spraakkunst, afkomstig uit de bij het genootschap berustende bibliotheek van de gewezen sulthans van Bantam en getiteld: Makra ul Arwak.

De uitgave van dat werk heeft echter geen voortgang gehad, daar het den heer Friederich, die het voor de pers gereed maakte, later bleek, dat het handschrift zeer corrupt is en van het werk reeds zeer goede uitgaven van Constantinopel en Bou-lak (Egypte) bestaan.

Op voorstel van den heer Friederich heeft de directie dus van de verdere uitgaaf van de Makra ul Arwak afgezien.

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

Van dit tijdschrift, dat wel het voornaamste orgaan van het Bataviaasch genootschap mag genoemd worden, omdat het in elkander zoo snel mogelijk opvolgende afleveringen wordt uitgegeven, terwijl 's genootschaps verhandelingen met langer tusschenpozingen verschijnen, zijn thans uitgegeven tien deelen en eenige afleveringen van het elfde deel.

De oprigting van dit tijdschrift dagteekent van het jaar 1853, toen in eene bestuursvergadering het plan daartoe werd voorgedragen door het toenmalig lid der directie, Mr. L. W. C. Keuchenius.

Dit voorstel vond bijval en eene commissie van redactie werd benoemd, bestaande uit de heeren Mr. L. W. C. Keuchenius, Dr. P. Bleeker, J. Munnich en E. Netscher. Toen ten gevolge van achtereenvolgend vertrek naar Nederland van de drie eerstgenoemde heeren, de heer Netscher alleen als redacteur was

overgebleven, werd in het laatst van 1860 het bestuurslid Mr. J. A. van der Chijs mede met de redactie belast, die haar thans, nadat ook de heer Netscher der directie ontvallen is, voorloopig alleen voert.

Dit tijdschrift behelst niet alleen beschrijvingen en berigten, rakende reeds vroeger beschrevene landen, volken en talen van den Indischen Archipel, maar het bevat ook veel, waaraan vroeger geene beschrijving was te beurt gevallen; wijders leverde het een rijken schat van oudheidkundige bijzonderheden, en reeds daardoor alleen zijn, naar de meening der directie, de kosten, aan het tijdschrift besteed, goed geplaatst.

Zij heeft dan ook geene kosten gespaard om door platen, waar die tot opheldering van den tekst wenschelijk waren, de waarde van het tijdschrift te verhoogen.

Hoezeer vele der opgenomen stukken regtstreeks door de schrijvers aan het genootschap werden gezonden, is men toch ook een groot deel van het Tijdschrift aan het Gouvernement verschuldigd, dat een aantal rapporten en andere belangrijke stukken ter publicering afstond, zelfs gedurende eenigen tijd in de daaraan verbonden kosten deelde, en steeds op onbekrompene wijze met die toezending voortgaat.

OUDHEDEN.

Het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen heeft zich immer veel laten gelegen liggen aan de verzameling, de bewaring en de beschrijving van de overblijfselen van Indië's voortijd. De zaak is ook van veel belang, want door de kennis van de godsdienst en de mate van beschaving der vroegere volken van onzen Archipel vindt men dikwerf de oplossing van thans nog aanwezige, eigenaardige instellingen en gebruiken, die bij de Indische volkstammen diep wortel hebben geschoten en voor geene instellingen van lateren tijd wijken.

En wie kan zonder belangstelling aanschouwen die prachtige

ruïnen, die kolossale beelden, die steenen, waarop de leerstellingen der godsdienst of de deugden der regeerders in de heilige kawi-taal gegrift werden? Spreekt daaruit niet een grootsch verleden, een tijdperk van bloei, van kunst en van geleerdheid? En hoewel die meerdere beschaving, door vreemdelingen op Java overgebracht en door hunne godsdienst verspreid en bevestigd, door eene latere godsdienst omvergeworpen is, toch leeft zij nog in de overleveringen des volks en in de geschriften, die thans nog den inboorling de groote daden van het voorgeslacht herinneren; eene herinnering, waarvan welligt thans zou zijn partij te trekken tot veredeling des volks, door haar, ontdaan van de mythologische versierselen, in volks-leer- en leesboeken te verspreiden.

Gedurende het tijdperk, waarover dit verslag loopt, is inzonderheid door het genootschap veel verrigt in het belang der kennis en der bewaring van de oudheden van Nederlandsch-Indië, en daarin is het op de meest krachtadige wijze ondersteund door het gouvernement, door 's gouvernements ambtenaren en door vele andere ingezetenen dezer gewesten. Het zou te veel zijn hier de namen te noemen van allen, die zich in dit opzigt hebben verdienstelijk gemaakt, maar hun allen zij op nieuw den dank betuigd des genootschaps voor de veelzijdige medewerking, waardoor zij tot den roem der wetenschappen in Nederlandsch-Indië hebben bijgedragen.

Wij verwijzen slechts naar het tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde en naar 's genootschaps verhandelingen, om te doen zien, dat het genootschap zich veel aan deze belangrijke tak van wetenschap heeft laten gelegen liggen, en geene kosten heeft gespaard, wanneer het noodig was door platen eene opheldering van den tekst te geven.

Werd er dus veel over oudheden door het genootschap in het licht gegeven, van niet minder belang was hetgeen verrigt werd zoo tot instandhouding van de bestaande overblijf-

selen van den voortijd, als tot voorbereiding van eene wetenschappelijke beschrijving daarvan.

De wenschelijkheid der bewaring van de oudheden had ook de aandacht getrokken van sommige leden der 2de kamer van de Staten-Generaal bij de behandeling van het V^o hoofdstuk der begrootings-wet van 1854, zoomede van den verdienstelijken directeur van 's Rijks museum van oudheden te Leiden, dr. C. Leemans, die zich ter zake schriftelijk wendde tot den Minister van kolonien. Op Zijner Excellenties verlangen werd daaromtrent door de Indische regering ons genootschap geraadpleegd.

De directie gaf der regering in overweging om, met in-trekking van alle daarmede strijdende bepalingen (want reeds vroeger had de bewaring der oudheden de aandacht der regering getrokken), het volgende vast te stellen:

1°. dat tempels, beelden en andere soortgelijke oudheidkundige voorwerpen op Java, op publiek terrein zich bevindende en aldaar vermoedelijk opgerigt, als openbaar eigendom zijn te beschouwen en derhalve de vernieling, beschadiging of wegvoering daarvan strafbare handelingen daarstellen, waartegen door het plaatselijk bestuur met alle onder zijn bereik staande middelen behoort te worden gewaakt;

2°. dat zoodanige voorwerpen, voor zooveel zij bereids in het bezit van particulieren zijn overgegaan, zonder dat met genoegzame zekerheid kan worden nagegaan van waar zij afkomstig zijn, niet van Java mogen worden vervoerd dan onder de volgende voorwaarden:

a. dat de uitvoer regtstreeks naar Nederland geschiede;

b. dat vooraf de vergunning van den Gouverneur-Generaal verkregen zij;

alles op straffe van confiscatie der voorwerpen ten behoeve van den staat. — Deze bepaling zou ten doel hebben, eensdeels te waken, dat geene voorwerpen uitgevoerd worden, vallende in

de categorie van het sub 1 verbodene, en ten andere de regering in de gelegenheid te stellen, met de eigenaars of bezitters in onderhandeling te treden tot de overname dier voorwerpen ten behoeve van 's genootschaps museum, voor zooveel zulks in het belang der wetenschap wenschelijk mogt voorkomen.

3°. dat deze verbodsbepalingen geene betrekking hebben op metalen voorwerpen en munten, waarvan de uitvoer, voor zooveel zij wettig in particulier eigendom zijn overgegaan, niet verboden is, mits die uitvoer regtstreeks geschiede naar Nederland.

De regering vond echter geene termen om in deze voorstellen te treden.

Een maatregel, waardoor het te loor gaan van vele oudheidkundige zaken, die nog zoo dikwerf op Java uit den grond worden opgedolven, althans eenigermate wordt voorkomen, werd door het gouvernement genomen bij het besluit van 19 April 1855 no. 13, waarbij als beginsel werd vastgesteld, dat het Gouvernement zich blijft voorbehouden, te beschikken in zake van het opdelfen van geld of geldswaardige voorwerpen, ook ter voorkoming, dat verduisterd worden zaken, aan welke oudheidkundige waarde mogt kunnen gehecht worden.

Door al de dientengevolge ter beschikking van het gouvernement gekomen, opgedolven zaken aan het genootschap ter overname tegen de geschatte waarde aan te bieden, is het genootschap door het gouvernement in staat gesteld om een groot aantal belangrijke voorwerpen in zijn oudheidkundig museum te bewaren.

Daar de aangeboden voorwerpen meestal bestonden uit edele metalen, zoodat het vermoeden rees, dat het aangehaalde besluit vrij algemeen in eenen engen zin werd opgevat, meende de directie, bij hare circulaire van 2 Februarij 1861, de hoofden van gewestelijk bestuur op Java te moeten verzoeken, het daaraan te rigten, dat ook het vinden van voorwerpen in steen

of onedele metalen ter harer kennisse worde gebragt.

Het belang der bewaring van de Javasche oudheden werd ook nog door den toenmaligen president des genootschaps, Jhr. F. V. A. ridder de Steurs, bij eene reis over Java in het jaar 1857, dringend den hoofden van gewestelijk bestuur aanbevolen, en het was der directie aangenaam te mogen verneemen, dat te dien opzigte allerwege geruststellende beloften werden ontvangen.

Eene verdere poging der directie, om uitvoerige opgaven van de bekende overblijfselen uit Java's voortijd te verkrijgen, bestond daaruit, dat in het jaar 1858, zoo in 's genootschaps tijdschrift, als in de te Batavia verschijnende nieuwsbladen opgaven werden verzocht van de zich in de verschillende districten van de residentien van Java bevindende:

- ruïnen van groote tempels,
- ruïnen van kleine tempels,
- ruïnen van andere gebouwen,
- beschreven steenen,
- zorgvuldig bewerkte steenen beelden,
- ruw bewerkte steenen beelden,

alles vergezeld van eene zeer beknopte opgaaf van doel, naam of van eenige andere onderscheidende bijzonderheid.

Het doet der directie leed te moeten vermelden, dat slechts weinig opgaven tot nog toe het gevolg van deze uitnoodiging zijn geweest.

Een eenigzints gunstiger resultaat had eene in het laatst van 1860 aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java gerigte uitnoodiging van gelijke strekking, ten behoeve van eene oudheidkundige kaart van Java, waarvan de vervaardiging werd opgedragen aan de leden der directie, W. F. Versteeg en E. Netscher. Talrijke bijdragen zijn reeds ontvangen; de directie vreest echter dat niet alle opgaven zoo naauwkeurig en juist zijn, dat zij alleen voldoende zullen zijn tot het uitgeven eener

zoodanige kaart, waarop de verspreiding van het Hindoeïsme over Java, als met één oogopslag, zal zijn na te gaan. Het nut, dat de directie zich onder anderen van dit werk voorstelt, is, dat daardoor vele eigenaardigheden in zeden, gebruiken en instellingen der Javanen, die soms zeer uiteenloopen over eene bevolking van ongeveer 12.000.000 zielen, zullen zijn op te helderen door de meer of minder diepe sporen, die de invloed van de Hindoesche godsdienst en instellingen heeft nagelaten.

Ook aan het Koninklijk instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië te Delft bleef het belang der naauwgezette onderzoeking van de Javasche oudheden niet onopgemerkt. Naar aanleiding van eene daartoe strekkende uitnoodiging van den minister van koloniën werd de directie des genootschaps verzocht om te dienen van consideratien en advies nopens een voorstel van genoemd instituut, om aan een bevoegd persoon op te dragen een oudheidkundig onderzoek der ruïnen te Singosari in de residentie Pasoeroean.

Het lid der directie, de Heer J. F. G. Brumund, die zich omtrent de archaeologie van Java zoo vele verdiensten heeft verworven en vóór zijn vertrek naar Europa in 1857 nog eene oudheidkundige reis over Java zou doen, verklaarde zich bereid om, na plaatselijk onderzoek, ten aanzien van het voorstel van het instituut te dienen van advies.

Nog in een ander opzicht trachtte het Koninklijk instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië te Delft zich omtrent de oudheidkunde van Indië verdienstelijk te maken. Het stelde namelijk aan den minister van koloniën voor, om eene commissie te benoemen tot het verzamelen van oude inscriptien enz. op Java, en vestigde daartoe de aandacht op de heeren Cohen Stuart, Friederich en Wilsen (*).

(*) Wij mogen hier niet onopgemerkt laten, dat het denkbeeld van het bijeenbrengen van een corpus inscriptionum javanensium niet het eerst is geopperd door het Delftsch instituut, maar door het lid onzer directie,

Omtrent dit denkbeeld werden door de Indische regering ingewonnen de consideratien en het advies van het Bataviaasch genootschap, dat, onder dagteekening van 10 Augustus 1859, als zijn gevoelen te kennen gaf, dat de verwezenlijking van een corpus inscriptionum het best en met den meesten spoed zou kunnen plaats hebben door de hoofden van gewestelijk bestuur op Java, Sumatra enz. bij circulaire uittenoodigen, om van de bedoelde inscriptien, in de gewesten onder hun beheer voorkomende, met de hun beschikbare middelen, te doen vervaardigen volstrekt naauwkeurige kopiën en die, onder mededeeling van de namen der vervaardigers, der plaatsen van voorkomen, der beschreven steenen enz., het genootschap aan te bieden, om door hetzelfde te worden verzameld, en op dusdanige wijze bronnen daar te stellen voor deskundige geleerden, om die geschriften in het belang der wetenschap te ontcijferen en toe te lichten.

Het gouvernement beaamde dit voorstel en magtigde, bij het besluit van 22 October 1859 no. 6, de directie om eene circulaire in den aangegeven geest te doen afgaan en daarin van den wensch van het gouvernement tot zamenstelling van een corpus inscriptionum te doen blijken. Tevens gaf het gouvernement te kennen, dat er geene bedenkingen bestonden tegen het verzamelen dier kopiën door den heer Friederich, als lid der directie, totdat een voorstel zou kunnen worden gedaan, om de afschriften tot het meeste nut der wetenschap te doen dienen. De directie heeft daaraan gevolg gegeven en het resultaat er van is geweest, dat bereids bijdragen zijn ontvangen uit Buitenzorg, Pekalongan, Banjoemas, Soerabaja, Pasoeroean,

---

den heer R. H. Th. Friederich, in zijne verhandeling over inscriptien van Java en Sumatra, opgenomen in het 26^e deel der verhandelingen des genootschaps, welk stuk in Nederland bekend was, vóórdat het instituut's ministers aandacht op de zaak vestigde.

Probolingo, Madura, het Gouvernement van Sumatra's Westkust, Palembang en Banka.

Dit overzicht van hetgeen door het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen sedert 1853 is verrigt in het belang der archaeologie van Indië, zal de overtuiging geven, dat geene moeite is gespaard om in dit opzigt voor de wetenschap nuttig te zijn. Maar de directie mag niet met stilzwijgen voorbijgaan de krachtige medewerking, die zij ook in dit opzigt heeft ondervonden van het gouvernement, van de hoofden van gewestelijk bestuur en van vele ingezetenen dezer gewesten, zoo Europeanen, als Inlanders. Zij erkent dankbaar deze medewerking, zonder welke het haar niet mogelijk zou zijn geweest zulke belangrijke resultaten te verkrijgen en zoo-vele bouwstoffen voor later onderzoek te verzamelen, als waarin zij zich thans mag verheugen.

Die medewerking getuigt voor den wetenschappelijken zin van de ingezetenen van Nederlandsch-Indië en zal niet weinig bijdragen om ons genootschap te handhaven op het standpunt, dat het zich door veeljarigen arbeid in de geleerde wereld heeft verworven.

BETREKKINGEN TOT HET BUITENLAND.

Men zou met regt mogen verwachten, dat een wetenschappelijk genootschap in Nederlandsch-Indië, dat reeds een bestaan telt van 83 jaren, althans in Nederland voortdurend ondersteuning vinden zou. Doch zulks is het geval niet. Mogt het genootschap al soms met lof vermeld worden, zooals door den hoogleeraar I. P. Veth in de Gids, over de belangstelling onzer Nederlandsche broeders in 't algemeen valt geenszins te roemen.

Daarentegen stelt men in den vreemde het genootschap op hoogen prijs en het is ons aangenaam te kunnen vermelden, dat voortdurend vele vreemde geleerde instellingen het initiatief nemen om met ons genootschap betrekkingen aan te knoopen.

De instellingen, waarmede briefwisseling of ruiling van boekwerken plaats heeft, zijn ten getale van 89 in 17 vreemde landen.

SLOT.

De directie van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen vertrouwt, dat het voorafgaande overzicht van den staat en de werkzaamheden des genootschaps met belangstelling en genoegen door allen, wien de bloei van die oude instelling ter harte gaat, zal worden ontvangen en dat het velen zal aansporen ook hunne medewerking tot 's genootschaps doel te verleenen.

Het was niet wel mogelijk in dit overzicht alle bijzonderheden op te nemen, die op het genootschap betrekking hebben; het ware daardoor te uitvoerig geworden, en de directie verwijst dus dienaangaande ook naar de notulen van hare vergaderingen, die in het tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde zijn opgenomen.

De directie meent echter te mogen aannemen, dat uit dit overzicht blijkt, dat zij hare beste pogingen tot vermeerdering van den bloei des genootschaps heeft aangewend en dat zij werkelijk met voldoening op de uitkomsten daarvan mag terugzien. Maar zij mag, alvorens dit overzicht te eindigen, niet verzuimen haren opregten dank te betuigen voor de veelzijdige ondersteuning, die zij heeft ondervonden, in de eerste plaats van het gouvernement van Nederlandsch Indië, dat, teregt beseffende, dat eene instelling als de onze, in eene maatschappij waarvan de leden zoo gering in getal zijn en zoo gedurig afwisselen als de Europesche in Indië, zonder eene ernstige medewerking niet duurzaam kan blijven op de hoogte, die zij nu heeft bereikt, geene gelegenheid laat voorbijgaan om haar zooveel mogelijk te schragen.

Ook aan die Nederlandsch-Indische ingezetenen van alle natien en standen, die zoo herhaaldelijk hunne ondersteuning aan ons

genootschap schonken, zij daarvoor dank toegebracht, met den wensch, dat zij veel navolgers mogen vinden en aldus velen zullen samenwerken tot bereiking van 's genootschaps doel: de verspreiding van waarheid en kennis *„tot nut van 't algemeen”*.

ALGEMEEN REGLEMENT

VOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN,

OPGERIGT

OP DEN 24sten APRIL 1778

ONDER DE ZINSPREUK:

„TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN”.

Art. 1. Onder de bescherming der regering van Nederlandsch-Indië stelt het genootschap zich als doel bevordering van kennis en wetenschap, in het bijzonder met betrekking:

- a.* tot de geschiedenis, talen, oudheden, zeden, gewoonten en instellingen der Indische en andere Oostersche volkeren;
- b.* tot de aardrijkskundige gesteldheid van den Indischen Archipel;
- c.* tot de geschiedenis der Nederlanders in Indië; en
- d.* tot de statistiek van Nederlandsch-Indië, in verband met de staathuishoudkunde.

Art. 2. Ter bereiking van dit doel zal het genootschap:

- a.* verslag doen over alle, tot de opgesomde onderwerpen in verband staande zaken, waaromtrent zijn raad of zijn ge-

- voelen, hetzij door de regering, hetzij door anderen zal worden ingewonnen;
- b. jaarlijks een of meer tijdschriften uitgeven;
- c. bovendien, zoo dikwijls daartoe voldoende bouwstoffen voorhanden zijn, uitgeven een deel zijner verhandelingen, bestaande uit zoodanige geschriften als óf wegens hunnen omvang, óf wegens andere redenen minder geschikt moeten worden geacht, om in de tijdschriften te worden opgenomen;
- d. voor zooveel daaraan behoefte blijkt te bestaan, prijsvragen uitschrijven betreffende de bijzonder tot zijnen werkkring behoorende onderwerpen, en de goedgekeurde antwoorden bekroonen en uitgeven;
- e. zooveel mogelijk zijne verzameling van natuur- en kunstvoortbrengselen uitbreiden, vooral in verband met die onderwerpen, aan welke het zijne bijzondere zorg wijdt;
- f. de geschriften, welke het uitgeeft, aan gelijksoortige, elders gevestigde instellingen zenden, en pogen de werken, door dezen in het licht gegeven, in ruiling daarvoor te ontvangen.

Art. 3. De zetel van het genootschap is *Batavia*.

Art. 4. Het genootschap bestaat uit gewone, buitengewone, corresponderende en eereleden.

Art. 5. Belangstelling in kunsten en wetenschappen is de voorwaarde, waaronder het lidmaatschap kan worden verkregen.

Art. 6. Tot gewone leden kunnen alleen worden benoemd personen, in Nederlandsch-Indië woonachtig.

Zij betalen drie-maandelijks *f* 10 ten behoeve van het genootschap.

Op uitnoodiging van het bestuur dienen zij aan het genootschap van berigt, consideratien en advies betreffende de in art. 1 opgesomde onderwerpen.

Zij ontvangen kosteloos de werken des genootschaps.

Nederlandsch-Indië verlatende, blijven zij hun lidmaatschap behouden, ten ware zij een tegenovergesteld verlangen aan het bestuur doen kennen.

Wanneer zij zich buiten Nederlandsch-Indië bevinden, ontvangen zij de werken des genootschaps niet en behoeven de driemaandelijksche bijdragen niet te betalen.

Alleen wanneer zij uitdrukkelijk verklaren, die bijdragen te zullen blijven voldoen en ze in Nederlandsch-Indië betaalbaar stellen, hebben zij ook het regt om de werken van het genootschap kosteloos te ontvangen, doch moeten dan een persoon in Nederlandsch-Indië aanwijzen, door wiens tusschenkomst hun die werken worden toegezonden.

Art. 7. Tot buitengewone leden kunnen worden benoemd personen in Nederlandsch-Indië woonachtig, die zich in de beoefening der wetenschap onderscheiden.

Zij ontvangen kosteloos de werken des genootschaps.

Wanneer zij zich buiten Nederlandsch-Indië bevinden, hebben zij alleen regt op die werken, ingeval zij een persoon in Nederlandsch-Indië hebben aangewezen, door wiens tusschenkomst dezelve kunnen worden verzonden.

Art. 8. Tot corresponderende leden kunnen worden benoemd zij, die, buiten Nederlandsch-Indië gevestigd, geschikt worden geacht om de oogmerken des genootschaps te bevorderen.

Daartoe door het bestuur uitgenoodigd, dienen zij aan het genootschap van berigt, consideratien en advies betreffende de in art. 1 opgesomde onderwerpen.

Zij ontvangen kosteloos de werken des genootschaps.

Art. 9. Tot eere-leden kunnen worden benoemd zij, die ten aanzien van het genootschap uitstekende verdiensten hebben aan den dag gelegd.

Ook zij ontvangen kosteloos de werken des genootschaps.

Art. 10. Het genootschap wordt vertegenwoordigd door een bestuur van elf leden, aan hetwelk in het bijzonder de behartig-

ging der belangen en oogmerken der instelling en de beschikking over hare geldmiddelen zijn toevertrouwd.

Art. 11. Tot bestuursleden kunnen alleen worden verkozen gewone leden, te Batavia of daar buiten binnen eenen omtrek van 10 palen gevestigd.

Zij worden door het bestuur gekozen bij volstrekte meerderheid van stemmen.

Art. 12. Uit zijn midden benoemt het bestuur zich een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris, een bibliothecaris, een of meer directeuren van de verzameling van natuur- en kunst-voortbrengselen, een directeur voor de gebouwen en een penningmeester.

Deze benoeming geschiedt voor een tijdvak van twee jaren, doch de titularissen zijn weder verkiesbaar.

De secretaris, bibliothecaris en penningmeester genieten ieder eene toelage van *f* 100 's maands; zij betalen daaruit hunne bureaukosten.

Art. 13. Maandelijks houdt het bestuur eene gewone vergadering, welke strekt om de belangen des genootschaps te bespreken, de huishoudelijke aangelegenheden te regelen en de zaken, waaromtrent de medewerking van de leden des genootschaps niet vereischt wordt, af te doen.

Art. 14. Alle benoemingen van leden geschieden door het bestuur, bij meerderheid van stemmen.

Elk benoemd lid ontvangt een diploma, voorzien van het zegel des genootschaps en onderteekend door den voorzitter en den secretaris.

Art. 15. Algemeene vergaderingen zijn die, waartoe alle leden van het genootschap toegang hebben.

Op die vergaderingen hebben alleen zij, die gewone leden zijn, regt van stemming.

Die vergaderingen strekken voornamelijk tot het doen van mededeelingen en voorstellen betreffende het genootschap, het

bespreken van wetenschappelijke onderwerpen, het houden van voorlezingen en het uitreiken van belooningen voor bekroonde prijsvragen.

Zij worden gehouden, zoo dikwijls het bestuur zulks noodig acht, met uitzondering van eene in de maand Maart van elk jaar, welke, behalve tot de verrigtingen, opgenoemd in de 3e zinsnede van dit artikel, bestemd is tot het lezen van een openbaar te maken verslag van de verrigtingen en werkzaamheden des genootschaps gedurende het afgelopen jaar en tot het bekend maken van den staat der geldmiddelen.

Deze vergaderingen worden belegd door den secretaris door middel van oproepingen in de Bataviasche nieuwspapieren, waarvan de eerste moet geschieden ten minste ééne maand vóór den dag, waarop de vergadering zal gehouden worden.

Art. 16. Afzonderlijke, door het bestuur vast te stellen bepalingen regelen alles, wat betreft de werkzaamheden der bestuursleden, de orde in de vergaderingen, de uitgave der werken van het genootschap, het beheer der verzameling van natuur- en kunstvoortbrengselen, der boekerij en der geldmiddelen, het uitschrijven van prijsvragen en beoordeelen der ingekomene antwoorden, en wat dies meer zij.

Art. 17. Dit reglement kan alleen in algemeene vergadering worden gewijzigd, nadat het daartoe strekkend, schriftelijk aan het bestuur ingediend voorstel door eene commissie van drie, door het bestuur uit zijn midden gekozene leden, zal zijn onderzocht en beoordeeld.

Overgangsbepalingen.

Art. 18. Dit reglement is van kracht op 1 Januarij 1862:

Art. 19. Zij, die op dat tijdstip leden van het bestuur zijn, worden in die betrekking gehandhaafd.

Art. 20. Zij, die bij de invoering van dit reglement gewone,

buitengewone, corresponderende en eere-leden zijn, behouden hun lidmaatschap.

Aldus vastgesteld in de algemeene vergadering van 16 November 1861.

In kennisse van mij,

De directeur-secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

REGLEMENT VAN ORDE

VOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

---

§ 1. *Van den voorzitter.*

Art. 1. De voorzitter leidt de orde der werkzaamheden.

Hij ontvangt alle voor het genootschap bestemde stukken.

Hij belegt de vergaderingen.

Hij draagt, waar zulks hem noodzakelijk voorkomt, aan de leden van het bestuur bijzondere commissiën op.

Hij zorgt voor de uitvoering van de besluiten der vergaderingen.

Hij houdt het toezigt over de regelmatige uitgave der drukwerken van het genootschap, en in het algemeen over al de werkzaamheden, behoorende tot de pligten der leden van het bestuur.

Hij onderteeft met den secretaris de processenverbaal der vergaderingen en alle van het genootschap uitgaande stukken.

§ 2. *Van den onder-voorzitter.*

Art. 2. Bij ontstentenis, afwezigheid of verhindering van den voorzitter, oefent de onder-voorzitter alle diens functiën uit en heeft dezelfde verplichtingen als deze te vervullen.

Wanneer ook de onder-voorzitter niet aanwezig is, neemt het oudst benoemd aanwezig lid des bestuurs de functiën van den voorzitter waar.

§ 3. *Van den secretaris.*

Art. 3. De secretaris waakt voor het archief.

Hij geeft door middel van convocatiebiljetten aan de leden van het bestuur kennis van de te houden vergaderingen.

Hij houdt aanteekening van het verhandelde in de vergaderingen en redigeert, voor zooverre de correspondentie niet aan anderen is opgedragen, alle uitgaande stukken.

Bij geschillen over redactie tusschen hem en den voorzitter beslist het bestuur.

Hij zorgt voor de uitgave en verzending aan de leden van zoodanige drukwerken van het genootschap, waarvoor de zorg niet uitsluitend aan eene commissie of eenig bepaald daartoe aangewezen persoon is opgedragen.

Hij onderteekent met den voorzitter de processenverbaal der vergaderingen en alle van het genootschap uitgaande stukken.

Art. 4. Bij ontstentenis, afwezigheid of verhindering van den secretaris worden zijne werkzaamheden verrigt door een ander, door den voorzitter aangewezen lid des bestuurs.

§ 4. *Van de bibliotheek en den bibliothecaris.*

Art. 5. De bibliotheek is tweemalen 's weeks op, door den bibliothecaris vast te stellen en door middel van de Bataviasche nieuwsbladen bekend te maken dagen en uren voor een iegelijk geopend.

Boeken kunnen uit de bibliotheek niet anders in leen bekomen worden dan tegen een door den aanvrager onderteekend bewijs van ontvangst en voor geen langeren termijn dan ééne maand.

Hij, die de boeken gedurende eenen langeren tijd noodig heeft, moet elke maand het bewijs van ontvangst vernieuwen.

Wanneer personen, die geene leden zijn van het genootschap, boeken uit de bibliotheek ter leen wenschen te ontvangen, moeten

zij de aanvraag aan den bibliothecaris daartoe doen door tusschenkomst van een der leden van het genootschap, dat zich alsdan voor de teruggave borg stelt.

Buiten Batavia en Ommelanden kunnen geene boeken in leen bekomen worden zonder vergunning van het bestuur.

Art. 6 De bibliothecaris zorgt voor de naleving van de voorschriften van het vorig artikel.

Zoolang de bibliotheek voor een iegelijk geopend is, is hij of iemand van zijnentwege daar aanwezig.

Hij zorgt voor het onderhoud, de catalogisering, stempeling en nummering der boeken en andere voorwerpen.

Hij kan over eene jaarlijks bij de begrooting vast te stellen som beschikken ter uitbreiding der boekerij.

Hij doet daarvoor de aankopen, daarbij uitgaande van het beginsel, dat wel in de eerste plaats alle boeken, kaarten en plaatwerken, in verband staande met de bij art. 1 van het algemeen reglement opgesomde onderwerpen, alsmede alle in Nederlandsch Indië uitgegeven wordende drukwerken in de boekerij van het genootschap eene plaats behooren te vinden.

Van zijne aankopen doet hij schriftelijk verslag in de eerstvolgende bestuursvergadering.

Hij tracht ook zooveel mogelijk de boekerij door ruiling van dubbele exemplaren uit te breiden, en geeft uitvoering aan art. 2, La. f van het algemeen reglement.

Hij ontvangt alle aan de boekerij ten geschenke gegeven wordende werken.

Hij geeft elk kwartaal in het tijdschrift, waarin ook de processenverbaal der vergaderingen worden gedrukt, eene lijst uit van alle, gedurende de verloopene drie maanden ten geschenke ontvangene en aangekochte boek- en andere werken, met hunne inhouds-opgave.

Hij is bevoegd tot het doen, voor rekening van het genootschap, van alle zoodanige uitgaven, welke hij tot behoud of op-

berging der in de bibliotheek aanwezige werken noodig acht, mits niet overschrijdende de daarvoor bij de begrooting uitgetrokken som.

Hij voert briefwisseling over alle onderwerpen, welke in onmiddelijk verband staan met zijn beheer.

Art. 7. Jaarlijks in de maand Januarij neemt eene, door en uit het bestuur benoemde commissie van twee leden den staat der boekerij en dien van het lokaal, waarin zij zich bevindt, op en doet van hare bevinding verslag aan het bestuur.

De bibliothecaris moet aan deze commissie alle, door haar verlangde inlichtingen geven.

§ 5. *Van des genootschaps natuur- en kunst-verzameling en haren directeur.*

Art. 8. De natuur- en kunst-verzameling van het genootschap kan ten minste eenmaal 's weeks op, door haren directeur vast te stellen en door middel van de Bataviasche nieuwsbladen bekend te maken dag en uur door een iegelijk worden bezigtigd.

Geen enkel voorwerp mag het voor de verzameling bestemd lokaal verlaten.

Art. 9. De directeur van des genootschaps verzameling zorgt voor de naleving van het voorgaande artikel.

Zoolang het lokaal, waarin de verzameling zich bevindt, voor een iegelijk openstaat, is hij of iemand van zijnentwege daar aanwezig.

Hij zorgt voor het onderhoud, de catalogisering en nummering der in de verzameling aanwezige voorwerpen.

Hij doet voorstellen tot uitbreiding der verzameling, daarbij uitgaande van het beginsel, dat vooral zaken, in verband staande met de bij art. 1 van het algemeen reglement opgesomde onderwerpen, eene plaats in de verzameling behooren te vinden.

Hij doet geene aankopen zonder voorafgaande magtiging van het bestuur en bij spoed vereischende gevallen van den voorzitter;

van die aankopen geeft hij schriftelijk verslag in de eerstvolgende bestuursvergadering.

Hij tracht zooveel mogelijk de verzameling ook door ruiling van dubbele exemplaren uit te breiden, doch niet anders dan na verkregen magtiging van het bestuur.

Hij ontvangt alle aan de verzameling ten geschenke gegeven wordende voorwerpen.

Hij geeft, elk kwartaal, in het tijdschrift, waarin de proces-verbaal der vergaderingen worden gedrukt, eene lijst uit van alle gedurende de verloopene drie maanden voor de verzameling ten geschenke ontvangene of aangekochte voorwerpen, met eene korte beschrijving.

Hij is bevoegd tot het doen voor rekening van het genootschap van alle zoodanige uitgaven, welke hij tot behoud en opstelling der in de verzameling aanwezige voorwerpen noodig acht, mits niet overschrijdende de daarvoor bij de begrooting uitgetrokken som.

Hij voert briefwisseling over alle onderwerpen, welke in onmiddelijk verband staan met zijn beheer.

Art. 10. Jaarlijks in de maand Januarij neemt eene, door en uit het bestuur benoemde commissie van twee leden den staat der verzameling en die van het lokaal, waarin zij zich bevindt, op en doet van hare bevinding verslag aan het bestuur.

De directeur moet aan deze commissie alle door haar verlangde inlichtingen geven.

§ 6. *Van den directeur over de gebouwen.*

Art. 11. De directeur over de gebouwen is belast met de zorg voor het doen onderhouden der, door het genootschap gebezigd wordende gebouwen.

Hij doet te dien aanzien aan het bestuur de noodige voorstellen.

Hij houdt tevens het toezigt over de inlandsche bedienden.

§ 7. *Van de gelden van het genootschap en den penningmeester.*

Art. 12. Jaarlijks in de maand December wordt door het bestuur, op een gemotiveerd voorstel van den penningmeester, eene begrooting vastgesteld, aanwijzende de vermoedelijke ontvangsten en uitgaven over het volgende jaar.

Art. 13. De penningmeester beheert de gelden van het genootschap.

Hij zorgt voor de regelmatige inning der contributien en andere aan het genootschap verschuldigde of geschonkene gelden.

Hij houdt naauwkeurig boek van alle ontvangsten en uitgaven.

Hij doet uit eigen hoofde alle zoodanige uitgaven als bij de begrooting zijn opgebracht.

Uitgaven, welke de begrooting overschrijden of buiten de bijzondere posten der begrooting vallen, mogen door hem niet worden gedaan zonder vergunning van het bestuur.

Hij belegt zooveel mogelijk de gelden, welke niet voor dadelijke uitgaven benoodigd zijn.

Hij kan deze beleggingen doen in rentegevende schuldbrieven, gehypothekeerd op vaste goederen, wier onbezwaarde waarde ten minste een derde boven de te beleggen som bedraagt, verder in rentegevende obligatien van de Ned. Indische Escompto-maatschappij, en ook door middel van het discompteren van venduacceptatien.

Van elke door hem gedane geldbelegging geeft hij kennis in de eerstvolgende vergadering van het bestuur.

Hij legt in elke vergadering des bestuurs eene balans over, aanwijzende den staat der geldmiddelen over de afgelopen maand.

In de eerste helft der maand Januarij van elk jaar doet hij aan het bestuur eene, door bescheiden gestaafde rekening en verantwoording van zijn beheer over het afgelopen jaar.

Deze rekening en verantwoording wordt ter examinatie gesteld

in handen van eene, door den voorzitter benoemde commissie van twee leden uit het bestuur, die in de bestuursvergadering van de maand Februarij verslag uitbrengt van hare bevinding.

§ 3. *Van de vergaderingen.*

Art. 14. Eene vergadering is wettig, zoodra de meerderheid der ter plaatse aanwezige bestuursleden tegenwoordig is.

Art. 15. In de maand Maart van elk jaar wordt eene algemeene vergadering gehouden.

Andere algemeene vergaderingen worden belegd, wanneer het bestuur zulks nuttig of noodig acht.

Art. 16. De dag voor het houden der maandelijksche bestuursvergaderingen wordt bepaald door den voorzitter.

De leden des bestuurs worden twee dagen te voren door middel van convocatiebiljetten van het houden dezer vergaderingen verwittigd.

Wanneer de voorzitter het noodig acht eene buitengewone bestuursvergadering te houden, is het voldoende, wanneer de leden daartoe een etmaal vroeger worden opgeroepen.

In alle, bij het bestuur behandeld wordende zaken doet de voorzitter hoofdelijk omvraag, beginnende met het lid of de leden, tot wiens of wier meer bijzonderen werkring de te beslissen zaak behoort, en vervolgens aan den ondervoorzitter en de verdere leden, van het oudst benoemde tot het jongste; hij brengt zelf het laatst zijne stem uit.

Alle besluiten worden bij meerderheid van stemmen genomen.

Bij staking van stemmen beslist die van den voorzitter.

Art. 17. Verkiezingen van personen geschieden bij volstreckte meerderheid der aanwezige stemhebbende leden.

Bij staking van stemmen heeft eene tweede vrije stemming plaats. Wanneer alsdan nog geene volstreckte meerderheid verkregen is, beslist het lot tusschen de personen, voor wie de uitgebragte stemmen de beide hoogste cijfers aanwijzen.

§ 9. *Van de, door het genootschap uit te geven tijdschriften en hunne redactie.*

Art. 18. Het bestuur bepaalt, welke tijdschriften van wetenschappelijken aard zullen worden uitgegeven.

Een of meer leden van het bestuur worden met de redactie daarvan belast.

Geene stukken worden daarin opgenomen zonder goedkeuring van het bestuur.

In een dezer tijdschriften worden ook gedrukt de processen-verbaal van het in de bestuurs- en algemeene vergaderingen verhandelde.

De tijdschriften worden, zoowel als des genootschaps verhandelingen en alle andere van het genootschap uitgaande drukwerken, tegen eenen door het bestuur te bepalen prijs, in den handel verkrijgbaar gesteld.

De redactie zorgt voor de verzending der tijdschriften aan de leden van het genootschap.

§ 10. *Van de prijsvragen en hare bekrooning.*

Art. 19. De bij art. 1, La. d, van het algemeen reglement bedoelde prijsvragen worden uitgeschreven door het bestuur in eene algemeene vergadering en met hare goedkeuring.

Telkens worden bij de uitschrijving in algemeene vergadering de voorwaarden vastgesteld, waaronder zulks geschiedt, als daar zijn: welke prijs wordt uitgelooft, hoe en door wie de beoordeeling der antwoorden zal geschieden en wat dies meer zij.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van den 4ⁿ Januarij 1862.

Mij bekend,

De directeur-secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG DEN
14ⁿ DECEMBER 1861, DES AVONDS TE 8 URE, TEN
HUIZE VAN DEN VOORZITTER.

Tegenwoordig zijn de heeren:

- Z. Exc. J. van Swieten, president,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. Worden gelezen en goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering van 5 October 1861 en der algemeene vergadering van 16 November 1861.

II. Door den president worden ter tafel gelegd:

a. Een gouvernements-besluit van 4 October 1861 no. 18, waarbij is goedgevonden en verstaan den resident van Madioen, onder terugzending van de bij zijne missive van 27 Augustus 1861 no. 1979 aangebodene vijf koperen muntstukken, te magtigen de, door den inlander Sedrino van de dessa Bendoengan, district Djeleng, regentschap Soemoroto, residentie Madioen, in de rivier nabij zijne woning gevondene 9900 stuks muntstukken, bekend onder den naam van goboks, in 't openbaar te doen verkoopen en het bedrag daarvan te verdeelen, voor de helft aan den vinder en voor de wederhelft aan het bestuur der dessa, waar de muntstukken gevonden zijn, ter verdeling onder de bewoners dier dessa of om ten meesten nutte voor de gemeente te worden aangewend (Notulen van 7 September 1861, II^d);

Aangenomen voor notificatie.

b. Een gouvernements-besluit van 4 October 1861 no. 19, waarbij is goedgevonden en verstaan:

1°. aan het genootschap, ten behoeve van zijn oudheidkundig museum, tegen de geschatte waarde van *f* 10 af te staan een gouden ring, gevonden door de Javaansche vrouw Bok Kromo Taroeno, in de kampong Kambiredjo, ter hoofdplaats Madioen (Notulen van 7 September 1861, IIe);

2°. den directeur van financiën op te dragen het noodige te verrigten tot regeling der uitkeering aan den resident van Madioen van het bedoeld geldelijk bedrag;

Is besloten:

Den ring op te nemen in des genootschaps museum en den thesaurier te magtigen tot uitbetaling der som van *f* 10.

c. Een gouvernements-besluit van 6 October 1861 no. 16, waarbij is bepaald, dat van het werkje, getiteld: Maleisch theoretisch-practisch rekenboek (romeinsche karakters), zamengesteld door den zendeling-leeraar bij de christen-gemeenten te Depok en Toegoe J. R. T. F. Gonggrijp, ter landsdrukkerij zullen worden gedrukt 1050 exemplaren, en dat dit werkje aldaar voor den prijs van 10½ cent het exemplaar verkrijgbaar zal zijn (Notulen van 6 April 1861, no 1);

Aangenomen voor notificatie.

d. Een gouvernements-besluit van 24 October 1861 no. 45, waarbij is goedgevonden en verstaan, den resident van Banjoemas, onder terugzending van den, bij zijne missive van 10 September 1861 no. 2473/1 aangeboden gouden ring, gevonden door den Javaan Tjitro Dipo, in de rivier Belok, in het distrikt en regentschap Poerwokerto, te magtigen om dien ring in het openbaar te doen verkoopen en het bedrag daarvan te verdeelen voor de helft aan den vinder en voor de wederhelft aan het bestuur der dessa, waar de ring gevonden is, ter verdeling onder de bewoners der dessa, of om ten meesten nutte voor de gemeente te worden aangewend (Notulen van 5 October 1861 IIe);

Aangenomen voor notificatie:

e. Een gouvernements-besluit van 24 October 1861 no. 46, waarbij is goedgevonden en verstaan, den resident van Japara te magtigen om de door den inlander Pak Bali in de dessa Toetjakwangi, gelegen in het district Bogoromi, regentschap Patti gevonden kempoel (kleine gong of bekken) van proengoe (gietmetaal), wegende 41 katti, met eene daarbij behoorende ketting van hetzelfde metaal in het openbaar te doen verkoopen en het bedrag daarvan te verdeelen, voor de helft aan den vinder en voor de wederhelft aan het bestuur der dessa, waar de kempoel gevonden is, ter verdeling onder de bewoners der dessa, of om ten meesten nutte voor de gemeente te worden aangewend (Notulen van 5 October 1862, II^d);

Aangenomen voor notificatie.

f. Een gouvernements-besluit van 21 November 1861 no. 29, waarbij is goedgevonden en verstaan, eenige door den resident van Riouw aangeboden aanteekeningen, onder den titel van „togtjes door de residentie Riouw en onderhoorigheden” met den bijgevoegden geleidebrief af te staan aan de directie van het genootschap, om te worden gepubliceerd in des genootschaps tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde; verzoevende de resident, de heer Netscher, een 25tal afdrukken te mogen ontvangen;

Is besloten:

De aanteekeningen van den resident van Riouw ter openbaarmaking te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift, met magtiging om 25 afdrukken aan den heer Netscher te doen toekomen.

g. Een gouvernements-besluit van 27 November 1861, waarbij is goedgevonden en verstaan: een rapport van den adsisistent-resident, toegevoegd aan den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, J. A. Bakkers, betreffende eene door hem in de maanden Januarij tot Junij 1861 bewerkstelligde opname

van de rijken Tanette en Barroe, met de daarbij behoorende bijlagen, te doen toekomen aan de directie van het genootschap, met magtiging om het te doen drukken in des genootschaps tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde;

Is besloten:

Het verslag ter openbaarmaking te stellen in handen van den redacteur van het tijdschrift.

n. Eene missive van Dr. W. Hendriksz, directeur van het geneeskundig etablissement Zuiderburg nabij 's Gravenhage, dd. 6 Mei 1861 C. B. no. VII, daarbij aanbiedende eenige boekwerken;

Is besloten:

De boekwerken in dank aan te nemen en te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

i. Eene missive van den secretaris der directie van het Parapattan Weezen-Gesticht, dd. 1 December 1861 no. 927, aanbiedende het 28e jaarlijksche verslag dier inrigting;

Is besloten:

Het verslag, onder dankbetuiging, te plaatsen in des genootschaps boekerij.

k. Eene missive van den secretaris der hoofdkommissie van de Soerabaijasche jongens-weezeninrigting, dd. 31 October no. 214, aanbiedende het tweede jaarlijksche algemeene verslag dier inrigting;

Is besloten:

Het verslag, onder dankbetuiging, te plaatsen in des genootschaps boekerij.

l. Eene missive van Mr. H. D. Levijssohn Norman, dd. 14 November 1861, daarbij namens Mr. D. J. baron Mackay, aanbiedende een exemplaar van het academisch proefschrift van dien heer, handelende over de handhaving van het Europesche gezag en de hervorming van het regtswezen, onder het bestuur van den gouverneur-generaal Mr. H. W. Daendels, over Java en onderhoorigheden (1808—1811);

Is besloten :

Het boek, onder dankbetuiging, te doen plaatsn in des genootschaps boekerij.

m. Eene missive van den heer J. P. C. van der Mark, dd. 30 November 1861, daarbij ter opname in de eerste aflevering van des genootschaps tijdschrift aanbiedende een opstel, getiteld : „de belegeringen van Batavia. Historisch-romantische schets „uit het begin der 17de eeuw”;

Gelezen het aangeboden opstel :

Overwegende, dat romantische verhalen niet in een, aan Indische taal-, land- en volkenkunde gewijd tijdschrift te huis behooren :

Is besloten :

Het opstel, onder mededeeling van het bovenstaande, terug te zenden aan den vervaardiger.

n. Eene missive van den directeur der burgerlijke openbare werken, dd. 20 November 1861 no. $\frac{2971}{636}$, daarbij aanbiedende afschrift van een schrijven van den chef der 1e waterstaatsafdeeling, waarbij wordt medegedeeld, dat door verwisseling van executanten het hem onbekend is, waarom het werk, bedoeld bij het gouvernements-besluit van 12 Maart 1861 no. 4, nog niet is uitgevoerd, doch dat onmiddelijk bevelen zijn gegeven om het werk voort te zetten (Notulen van 5 October 1861 IIb);

Aangenomen voor notificatie.

o. Eene missive van den directeur van financiën, dd. 11 October 1861 no. 11810, daarbij aanbiedende :

1°. een blanco receptis van ieder der thans ingetrokkene seriën van *f* 1, *f* 5, *f* 10, *f* 25, *f* 100 en *f* 500;

2°. een, in der tijd bij zijne directie van den ambtenaar Godon ontvaangen stuk kopergeld, zijnde eene in Nederland voor Ned. Indië gestempelde duit, met den beeldenaar, het wapen van Utrecht, keerzijde de geëntrelaceerde initialen van de vereenigde Oost-Indische Compagnie, jaartal 1790, terwijl in stede

van de gewone star boven de gezegde initialen is gestempeld het wapen van den Utrechtschen muntmeester Y. Suermondt, zijnde of moettende voorstellen eene Egyptische mummie;

Nadat de heer Mr. van der Chijs heeft medegedeeld, dat hij van den directeur van financiën, den heer Diepenheim, ook ten behoeve van des genootschaps penning- en muntkabinet, heeft ontvangen een stel koperen en zilveren pasmunt (fleur de coin):

Wordt besloten:

Den directeur van financiën dank te betuigen en de munten en blanco recepten te doen plaatsen in des genootschaps muntkabinet.

p. Missives van de Kaiserliche Geographische Gesellschaft te Weenen, dd. 23 Junij 1860, van de Koninklijke Universiteit te Christiania, dd. 15 November 1859, van de Koninklijke Academie van Wetenschappen in Beijeren, dd. 15 November 1860, van de Koninklijke Academie van wetenschappen te Stockholm, dd. 18 November 1860, en van de Société de physique et d'histoire naturelle de Genève, dd. 1 November 1860, allen aanbiedende door haar uitgegeven boekwerken en den ontvangst, onder dankbetuiging, erkennende van haar toegezondene boekwerken van het genootschap;

Is besloten:

De ontvangen boekwerken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij en den bibliothecaris op te dragen om, bij het doen van verzendingen aan de genoemde wetenschappelijke instellingen, des genootschaps dank te betuigen.

q. Eene missive van den resident van Batavia, dd. 14 October 1861 no. 1936, verzoekende zoo mogelijk in de maand Januarij te mogen ontvangen een verslag betreffende het wetenswaardige der inrigtingen en resultaten van het genootschap;

Den secretaris wordt opgedragen te zijner tijd het noodige te verrigten.

7. Twee missives van den adsistent-resident van Buitenzorg, dd. 30 Mei en 17 October 1861, no. 1143 en 646, daarbij onder inventaris toezendende de bij het gouvernements besluit van 16 April 1861 no. 19 (Notulen 4 Mei 1861, no. 1) aan het genootschap toebedeelde boekwerken;

Nadat de bibliothecaris heeft berigt, dat hij de op den inventaris gestelde boeken behoorlijk heeft ontvangen;

Wordt besloten:

Den adsistent-resident van Buitenzorg dank te zeggen voor de toezending.

8. Twee missives van den heer van der Crab, dd. Amboina 10 en 24 October 1861, daarbij aanbiedende:

1°. de afteekening van eene gouden medaille, in het jaar 1813 namens het Britsche tusschenbestuur ter belooning van bewezene diensten gedurende de krijgsoperatiën tegen prins Ibrahim en de radja's van Kataloka en Amar, in October en November van dat jaar, uitgereikt aan wijlen Abdoel Mahid, van Ondor, eiland Goram, liggende ten zuid-oosten van Ceram, zijnde deze medaille thans in het bezit van de bloedverwanten van Abdoel Mahid, in de negorij Ondor;

2°. de gekleurde teekeningen van 15 vlaggen, door hem gezien op eene onlangs volbragte reis naar Goram;

Is besloten:

Den heer van der Crab dank te zeggen en de teekeningen te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift.

3. Een brief van den 1en luitenant der infanterie H. M. Wagner, te Fort de Kock, waarbij deze uit het in de werken van Jacob Cats, onder den titel „op een vallende bijl, in eenige landen gebruikelijk” voorkomend dichtstuk en uit de bij dat gedicht behoorende, door hem overgelegde plaat, zooals die voorkomt in eene uitgave van de werken van Cats van 1652, gedaan te Amsterdam bij Jan Jacob Schippers, versierd met kunst-

platen van van der Vinne, betoogt, dat de uitvinding der guillotine ten onregte wordt toegeschreven aan Guillotin, verzoekende de heer Wagner mede, onder aanbieding van het nader over te zenden bedoeld exemplaar van de dichtwerken van Jacob Cats ten behoeve van des genootschaps boekerij, dat zijne mededeeling, als zulks nuttig mogt worden geacht, worde opgenomen in des genootschaps tijdschrift;

Overwegende, dat, hoezeer de mededeeling van den heer Wagner niet van belang is ontbloomt, zij echter geene plaats kan vinden in des genootschaps tijdschrift, als gewijd aan Indische taal-, land- en volkenkunde en niet aan onderwerpen van Europese strafregtspleging, maar zij veeleer te huis behoort in een regtskundig tijdschrift;

Is besloten:

Onder mededeeling van het bovenstaande, den heer Wagner te vragen of het naar zijn genoegen is, wanneer zijne mededeeling door de directie van het genootschap wordt overgebracht aan de redactie van het tijdschrift „het regt in Nederlandsch Indië,” en wijders het aan de boekerij toegezegde geschenk onder dankbetuiging aan te nemen.

u. Een brief van het gewoon lid des genootschaps, den heer E. Netscher, dd. 13 October 1861, ter opname in des genootschaps tijdschrift aanbiedende een door den pastoor Langenhoff vertaald Chineesch geschrift, behelzende eenige wetten en voorschriften van een Chineesch geheim genootschap, met verzoek daarvan bij plaatsing in het tijdschrift 25 afdrukken te mogen ontvangen;

Is besloten:

Het door den heer Netscher aangeboden geschrift, onder dankbetuiging te doen drukken en den redacteur van het tijdschrift te verzoeken daarvan 25 afdrukken aan den heer Netscher te doen toekomen.

v. Eene missive van den gouverneur van Celebes en onder-

hoorigheden, dd. 13 October 1861 no. 1845, waarbij met referentie tot § 6 van art. 9 van het gouvernements besluit van 25 Maart 1861 no. 10, wordt toegezonden eene kist, inhoudende papieren, boeken en teekeningen, afkomstig van de zee-roovers van Saljoesoë;

Overwegende, dat onder deze schrifturen, evenzeer als onder die, welke vroeger in des genootschaps bezit kwamen, er velen zijn in het Boegineesch en het niet onmogelijk is, dat in sommige voor de kennis van de zeden en gewoonten der zee-roovers belangrijke onderwerpen zijn behandeld;

Is besloten:

Al deze geschriften, met de ook vroeger ontvangene, te zenden aan het gewoon lid des genootschaps Dr. B. F. Matthes te Makasser, met beleefd verzoek om het genootschap betreffende hunnen inhoud voor te lichten.

w. Eene missive van den resident der Preanger Regentschappen, dd. 28 October 1861 no. 3546, daarbij aanbiedende afschriften van de uit Bandong, Sumedang, Limbangan en Soekapoera door hem ontvangene opgaven van oudheden uit de Hindoe-periode, welke in gezegde afdeelingen worden gevonden, alsmede van een brief van den regent van Tjiandjoer, vergezellende eene „tjeritta orang ijang dahoeloe kalla;”

Is besloten:

Deze stukken te voegen bij de bouwstoffen, welke reeds voor eene oudheidkundige kaart van Java verzameld zijn.

x. Een gouvernements renvooi van 18 Mei 1861 no. 8274, waarbij des genootschaps consideratiën en advies worden verzocht op een door den heer F. K. Voorneman aangeboden, door hem vervaardigd Maleisch geschrift, getiteld „Saridin”, waarvan hij wenscht, dat het vatbaar moge worden geacht om in druk te worden uitgegeven (Notulen van 1 Junij 1861 IV, 10);

Gelezen het schriftelijke rapport van het bestuurslid G. F. Brumund;

Overwegende, dat de inhoud van het aangeboden geschrift eene zeer nuttige strekking heeft;

dat het is een voor den Javaan zeer bevattelijk verhaal, dat, aan zijn leven ontleend, hem dat leven ook in zijne eigenaardige vormen terug geeft, terwijl de schrijver, getrouw aan het programma, dat hij zich stelde, telkens aanleiding vindt om wenken, opmerkingen, voorschriften en vermaningen te geven, in velerlei opzigt noodig en nuttig voor den inlander;

dat bovendien het verhaal is gehuld in een romantisch kleed, dat ongetwijfeld veel zal bijdragen om de belangstelling van den lezer te boeijen;

dat het Maleisch, waarin het geschreven is, is dat, hetwelk algemeen door den inlander op Java wordt gesproken en verstaan, terwijl ook de spelling niet aanmerkelijk verschilt van die, welke bij de laatst uitgegevene Maleische, voor Java bestemde lees- en leerboekjes is gevolgd;

Is goedgevonden en verstaan:

Der regering in overweging te geven tot het laten drukken en uitgeven van het door den heer Voorneman aangeboden werkje te besluiten.

ij. Eene missive van den 1en gouvernements secretaris van 31 Mei 1861 no. 1403, waarbij het genootschap, op bekomen last, wordt uitgenoodigd te dienen van consideratiën en advies nopens de uitgave, ten behoeve der inlandsche scholen, van drie Maleische handschriften, getiteld: „roepa roepa pengadjaran”, met het motto „een vriend van vooruitgang”, waarvan de schrijver voorloopig onbekend wenscht te blijven (Notulen van 1 Junij 1861, IV, 10);

Gelezen het schriftelijk rapport van het bestuurslid G. F. Brumund;

Overwegende, dat de inhoud der aangebodene leesboekjes zeer nuttig en leerzaam is en ongetwijfeld eene belangrijke bijdrage zoude leveren tot de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van den inlander;

dat echter taal en spelling niet zoodanig zijn, dat de uitgave, vooral voor het doel, waarmede de stukjes geschreven zijn, namelijk het onderwijs op de inlandsche scholen, wenschelijk mag worden geacht;

dat toch de spelling afwijkt van de in de laatste tijden, in de Maleische leer- en leesboekjes op Java gebruikelijke schrijfwijze, terwijl de taal op vele plaatsen niet duidelijk uitdrukt wat de schrijver bedoelt en niet altoos geschikt is om aan het lezende kind een juist begrip te geven van het behandelde onderwerp;

dat daarom eene herziening wenschelijk is en in allen gevalle de uitgave der drie stukjes, zooals zij thans zijn liggende, niet wenschelijk kan worden geacht;

Is goedgevonden en verstaan:

Aan de regering mede te deelen, dat de directie van het genootschap de uitgave der „roepa-roepa pengadjaran” om de bovenvermelde redenen niet wenschelijk acht, en haar in overweging te geven zulks te brengen ter kennis van den inzender, onder mededeeling, dat als hij zijn arbeid wil herzien, daarna de uitgave op nieuw in overweging zal kunnen worden genomen.

x. Een gouvernements renvooi van 3 December 1861 no. 19850, waarbij des genootschaps consideratiën en advies worden verzocht op drie, door den heer J. G. F. Riedel, ten behoeve der Minahassa vervaardigde en der regering ter uitgave aangeboden Maleische werkjes, getiteld:

- 1°. korte schets van de theoretische plantenkunde;
- 2°. eerste beginselen van de staathuishoudkunde, en
- 3°. korte schets van de geschiedenis der Minahassa tot op de komst der Nederlanders;

Overwegende, dat de aangeboden werkjes zijn de eerste stukken van een uitgebreid werk, dat de heer Riedel ten behoeve der Minahassa schrijft, onder den titel van Pintu ger-

hang pengatahuwan of poort der wetenschap, dat in 18 stukjes handelen zal over een tal van hoogstbelangrijke en ook in het dagelijksche leven nuttige onderwerpen, waarvan de kennis zal kunnen strekken tot bevordering van het geluk en de welvaart der inlandsche bevolking;

dat de inhoud der drie aangebodene stakjes op eenvoudige en bevattelijke wijze bekend maakt met de daarin besprokene onderwerpen;

dat het Maleisch, èn wat spelling èn wat taal betreft, is zooals het in de Molukken wordt geschreven en gesproken en dus bevattelijk voor het volk in die gewesten;

Is goedgevonden en verstaan:

Der regering in overweging te geven van de, door den heer Riedel aangebodene Maleische werkjes, ter lands drukkerij te doen drukken een getal van 4050 exemplaren, en zulks in den door den heer Riedel bij zijn begeleidend schrijven aangegeven, in de Minahassa meest gewilden vorm.

z. Twee brieven van het buitengewone lid des genootschaps J. Hageman, Jcz., dd. 5 en 12 November 1861, waarbij:

1°. wordt toegezegd een uitvoerig werk over de Oostkust van Java, met schetsen en kaarten.

2°. wordt herinnerd aan zijne reeds vroeger ingezondene naamlijst der bestuurs-opperhoofden op Java, met verzoek haar vóór de opname in des genootschaps tijdschrift te mogen terugontvangen ter aanvulling met opgaven van vóór 1817;

3°. mede wordt herinnerd aan zijne studiën over de mortaliteit te Soerabaija;

4°. wordt verzocht inzage van het in de notulen der bestuursvergadering van 2 Junij 1860 vermelde rapport over Oost-Java van van IJsseldijk, 1799;

Is besloten:

Den heer Hageman te kennen te geven:

dat de door hem toegezegde arbeid met belangstelling wordt

te gemoet gezien, alsmede dat zijne studiën over de mortaliteit te Soerabaja ter gelegener tijd in des genootschaps tijdschrift zullen worden opgenomen; hem verder ter aanvulling toe te zenden de door hem bedoelde lijst van gewestelijke gezaghebbers op Java, met belofte van opname in des genootschaps tijdschrift en hem ter inzage te doen toekomen het door hem bedoelde rapport van van IJsseldijk.

aa. Een gouvernementsbesluit van 26 November 1861 no. 2, waarbij aan het genootschap ten behoeve van zijn museum in bewaring worden gegeven de rijkssieraden van Bandjermasin (Notulen van 13 Julij 1861 II);

De secretaris wordt uitgenoodigd de bedoelde voorwerpen in ontvang te nemen.

bb. Een schrijven van het gewone lid F. van Ranzow, dd. 11 October 1861, houdende verzoek om ontslag van zijn lidmaatschap;

Is besloten:

Het verzochte ontslag te verleenen, ingaande met 1 Januarij 1862.

cc. Een schrijven van Dr. J. ten Brinck, dd. 17 October 1861, daarbij onder dankbetuiging verklarende zijn benoeming tot gewoon lid aan te nemen;

Aangenomen voor notificatie.

dd. Een missive van den heer H. W. Kinder de Camarecq, dd. 24 October 1861, houdende, dat het hem aangenaam zal zijn om van 1 Januarij 1860 af weder te worden beschouwd als gewoon lid des genootschaps;

Is besloten overeenkomstig dit verzoek te beschikken.

III. De bibliothecaris verzoekt magtiging om ten behoeve der boekerij in te teekenen op het nieuwe vervolg op Gericke's Javaansch-Nederduitsch woordenboek, door P. Jansz;

Is goedgevonden en verstaan:

De verzochte magtiging te verleenen.

IV. De secretaris deelt namens den thesaurier mede, dat het gewone lid, A. de Castro te Timor Delli, vermeent geene contributie verschuldigd te zijn;

Overwegende, dat de heer de Castro woont buiten Ned. Indië;
Is besloten:

Den thesaurier te doen kennen, dat de heer de Castro, als woonachtig buiten Ned. Indië, ingevolge het vigerend reglement niet kan worden genoodzaakt tot het betalen der gewone contributien.

V. De heer mr. van der Chijs deelt mede, dat zich in het oude muntgebouw te Soerabaija nog muntstempels bevinden, welke aldaar in verzegelde kisten worden bewaard; dat bekendheid met deze stempels voor het in uitgave zijnde werk over de Indische munten belangrijk is, en dat de heer J. van Coevorden, oud-secretaris van Soerabaija, thans te dier plaatse aanwezig, zich bereid heeft verklaard om van die stempels eene beschrijving te geven; wordende dien ten gevolge door den heer van der Chijs voorgesteld den directeur van financiën te verzoeken magtiging te verleenen om de kisten, waarin de stempels zich bevinden, te ontzegelen en dezen daarna te stellen in handen van den heer van Coevorden;

Wordt besloten overeenkomstig dit voorstel aan den directeur van financiën te schrijven.

VI. Tot gewone leden van het genootschap worden benoemd de heeren:

Mr. F. M. C. Pels Rijcken, raadsheer in het hoog-geregtshof van Nederlandsch Indië;

Jhr. Mr. Ambroos van der Does de Bij, advocaat en procureur bij het hoog-geregtshof van Nederlandsch Indië, en

P. van Hoek, controleur der 1°. klasse bij de landelijke inkomsten en cultures te Probolingo.

Niets meer te verhandelen zijnde wordt de vergadering gesloten.

Aldus goedgekeurd en gearresteerd in de bestuursvergadering van 4 Januarij 1862.

Mij bekend,

De Secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG
DEN 4ⁿ JANUARIJ 1862, TEN HUIZE VAN
DEN PRESIDENT.

Tegenwoordig zijn de heeren:

- Z. Exc. J. van Swieten, president,
- G. F. de Bruijn Kops,
- W. F. Versteeg,
- G. A. de Lange,
- Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
- Mr. H. Rochussen, thesaurier,
- Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. De notulen der bestuursvergadering van 14 December 1861 worden gelezen en goedgekeurd.

II. Door den president worden ter tafel gelegd:

a. Een brief van den gouverneur-generaal van Ned. Indië, Mr. I. A. J. W. baron Sloet van de Beele, dd. 14 December 1861, houdende mededeeling, dat Zijne Excellentie met genoegen het beschermheerschap van het genootschap aanneemt, in de hoop, dat het niet slechts zal zijn een eertitel, maar dat voor Zijne Excellentie dikwerf de gelegenheid zal bestaan om aan de belangen van het genootschap en daardoor aan het verspreiden van kennen en weten werkelijk bevorderlijk te zijn, gevende Zijne Excellentie ten slotte te kennen, dat het Haar ten geschenke aangeboden exemplaar van des genootschaps tijdschrift Haar hoogst welgevallig is;

De inhoud van dit schrijven wordt met genoegen vernomen,

evenzeer als de daarop door den secretaris gedane mededeeling, dat de bibliothecaris en hij de eer hebben genoten Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal in des genootschaps bibliotheek en museum te mogen ontvangen, alwaar Zij gedurende ruim anderhalf uur vertoefde en met groote belangstelling de verzamelingen bezigtigde.

b. Eene missive van den resident van Soerabaija, dd. 21 December 1861 no. 10740, houdende aanbieding van eene opgave van in zijne residentie aanwezige oudheden, vergezeld van een kaartje, waarop de ligging dier oudheden met rooden inkt is aangewezen;

Wordt besloten:

De opgave en de kaart te voegen bij de stukken, bestemd om te dienen bij de samenstelling eener oudheidkundige kaart van Java.

c. Eene missive van het lid des genootschaps, J. A. W. van Ophuijzen, dd. 10 December 1861, in voldoening aan het verzoek, hem gedaan bij schrijven van 30 Augustus bevorens, zijn gevoelen mededeelende over de, door den officier van gezondheid J. M. C. E. le Rutte, ter plaatsing in des genootschaps tijdschrift, toegezondene beschrijving van het regentschap Mocco-Mocco.

Wordt besloten:

1°. de beschrijving van het regentschap Mocco-Mocco ter publicering te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift;

2°. den heer le Rutte hiervan onder dankbetuiging mededeeling te doen;

3°. den heer van Ophuijzen dank te zeggen voor de door hem genomene moeite.

d. Eene missive van den 1^{en} gouvernements secretaris, dd. 1 October 1861 no. 2501, waarbij op bekomen last, ten behoeve van des genootschaps tijdschrift, worden aangeboden vier

stukken, geschreven door den ambtenaar C. B. M. von Rosenberg, waarvan twee bevatten eene beschrijving van de Elpapoe-tih-baai op de zuidkust van Ceram en van twee voetpaden van de zuid- naar de noord-kust van genoemd eiland, met bijbehorende kaarten, en de twee andere eene beschrijving van een voetpad door het landschap Nioshoenoe van de zuid- naar de noord-kust van Ceram en van een gedeelte van de noordkust van dat eiland, met daarbij behorende teekeningen en kaarten; zijnde deze stukken bij de bestuursleden in rondlezing geweest (Notulen van 5 October 1861 II, i);

Wordt besloten:

Met de uitgave dezer bescheiden te wachten, totdat ook van een verder onderzoek op Ceram, hetwelk den heer von Rosenberg is opgedragen, de uitslag bekend zal zijn.

c. Een brief van het lid des genootschaps, E. Netscher, dd. 21 September 1861, waarbij deze aanbiedt een uittreksel uit het werk van Anderson, *Mission to the east coast of Sumatra in 1823*;

zijnde dit stuk bij de bestuursleden in rondlezing geweest (Notulen van 5 October 1861 II, m);

Wordt besloten:

Dit stuk te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift ter opname.

f. Een opstel van den heer C. Kater te Sintang, getiteld: iets over de door de Dajakhs in de Wester-afdeeling van Borneo zoo gezochte tempajangs of tadjou's, met platen;

zijnde dit stuk in rondlezing geweest bij de bestuursleden;

Wordt besloten:

Alvorens tot de uitgave te besluiten, inlichtingen in te winnen omtrent de kosten, welke het steendrukken der platen zoude ten gevolge hebben.

g. Een schrijven van het lid des genootschaps, Dr. W. Palmer van den Broek, waarbij hij zijn gevoelen mededeelt omtrent tien der hem bij missive van 1 Junij 1861 no. 5 (Notulen van

1 Junij 1861) toegezondene, in Britsch-Indië uitgegevene Maleische lees- en leerboekjes, waaromtrent de directie van hem wenschte te vernemen, in hoeverre die werkjes hetzij geheel, hetzij ten deele geschikt zouden zijn voor het onderwijs op de inlandsche scholen;

zijnde dat schrijven bij de bestuursleden in rondlezing geweest;

Gelezen de missives van den 1^{en} gouvernements secretaris, dd. 2 en 14 November 1860, no. 2437 en 2578 (Notulen van 13 Julij 1861, IV, d.)

Overwogen de door den heer Palmer van den Broek gedane beoordeeling;

Wordt besloten:

1°. zich te vereenigen met het oordeel van Dr. Palmer van den Broek en, met referte tot zijne beschouwingen, der regering in overweging te geven:

aa. buiten verdere beschouwing, als niet geschikt, te laten: een woordenboek, getiteld: „a vocabulary of the English and Malay language“;

eene Maleische vertaling van het boek der psalmen, getiteld: „Laboedja itoe soerat segala magmoer“;

een leerboekje over de natuurlijke historie, getiteld: „Bahwa ini hikajat binatang“;

eene Maleische vertaling van Bunjan's werkje: „Eens Christen reize naar de eeuwigheid“, getiteld: „Perdjalanan orang mentjari slamat“;

eene handleiding voor de aardrijkskunde met platen en kaarten, getiteld: „Hikajat pada menjatakan dari pada doenja serta kaädanja dengan segala isinja“.

bb. Na verandering van spelling en wijziging van den inhoud, voor zoover die den Engelschen oorsprong verraadt, ten behoeve van de Maleische scholen te doen drukken:

een Maleisch leesboekje voor eerstbeginnenden, met Latijnsche letters gedrukt, en

een spel- en leesboekje om het Maleisch met Arabische karakters te leeren lezen, in twee stukjes, getiteld: „kitab teki teki terbang”.

cc. na verandering der spelling, ten behoeve van de inlandsche Christenscholen te doen drukken een kort overzicht van de geschiedenis des ouden en nieuwen testaments, getiteld: „Hikajjat Alkitab”;

dd. ten behoeve van de kweekschool te Soerakarta, een dertigtal exemplaren te doen bestellen van eene Maleische vertaling van de spreuken van Salomo, getiteld: „Perocomponaan nabi Allah Soleiman”;

2°. den heer Palmer van den Broek, onder mededeeling van het onder no. 1 vermeld besluit, dank te zeggen en te verzoeken de beoordeeling der overige nog in zijne handen zijnde Maleische werkjes zooveel doenlijk te bespoedigen.

h. Twee brieven van den superintendent of the geological survey of India and of the geological museum at Calcutta, daarbij namens den Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië dank zeggende voor eenige van het genootschap ontvangene werken en tevens toezendende het tweede stuk van het eerste deel van the memoirs of the geological survey of India, onder mededeeling, dat het genootschap is geplaatst op de lijst van de wetenschappelijke instellingen, die geregeld „the memoirs of the survey” zullen ontvangen;

Wordt besloten:

Het ontvangen boekwerk te doen plaatsen in des genootschaps boekerij, met uitnoodiging aan den secretaris en den bibliothecaris om meer geregeld des genootschaps werken aan die geologische instelling toe te zenden.

i. Een brief van de société géographique imperiale de Russie, dd. 30 Maart 1861, mededeelende, dat zij gaarne met het genootschap betrekkingen wil aanknoopen en dat zij geregeld hare werken zal toezenden, gelijk dan ook bij den brief waren ge-

voegd Extraits des publications de la Société Imperiale Geographique de Russie, St. Pétersbourg 1859, 1 vol., en les comptes rendus pour 1859 et 1860;

Wordt besloten:

De ontvangen werken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij en den secretaris en bibliothecaris uit te noodigen voortaan geregeld des genootschaps werken aan de gezegde wetenschappelijke instelling toe te zenden.

z. Een brief van den heer L. Rhemrev te Soemoroto, waarbij wordt aangeboden een door hem vervaardigd Kawi-Javaansch woordenboek;

Wordt besloten:

Den heer Rhemrev te vragen of hij bedenkingen heeft, dat het genootschap, alvorens tot het drukken van zijnen arbeid over te gaan, dienaangaande het gevoelen inwinne van den heer R. H. Th. Friederich.

III. Wordt in beraadslaging gelegd het ontwerp van de bij art. 16 van het algemeen reglement bedoelde huishoudelijke bepalingen, die door het bestuurslid, Mr. T. H. der Kinderen werden vervaardigd;

De voorgestelde bepalingen worden artikelsgewijze bediscussieerd en na eenige geringe wijzigingen vastgesteld, zooals zij aan deze notulen zijn geannexeerd, zijnde verder bepaald, dat zij èn in het tijdschrift èn afzonderlijk voor de leden van het genootschap zullen worden gedrukt (*).

IV. De uit de bestuursleden Mrs. van der Chijs, H. Rochussen en T. H. der Kinderen bestaande commissie, aan welke werd opgedragen te beramen, op welke wijze eene vereeniging van het genootschap met de Koninklijke natuurkundige vereeniging in Ned. Indië en de Ned. Ind. maatschappij van nijverheid en landbouw zoude kunnen worden tot stand gebracht (No-

---

(*) Zie bladz. 199.

tulen van 5 October 1861, II, b.), brengt ter tafel eene door haar gestelde nota, houdende de grondslagen, waarop zij de vereniging mogelijk acht;

Zij verzoekt dienaangaande het gevoelen der vergadering te vernemen;

Wordt besloten:

De nota in rondlezing te zenden bij de bestuursleden, ten einde daarover in de eerstvolgende vergadering te beraadslagen.

V. De bibliothecaris merkt op, dat steeds 120 exemplaren van het natuurkundig tijdschrift aan het genootschap worden geleverd, terwijl het getal leden, die op het bekomen van dat tijdschrift aanspraak kunnen maken, thans veel geringer is;

Bij onderzoek blijkt, dat slechts 87 exemplaren noodig zijn om aan de verplichtingen des genootschaps te kunnen voldoen;

Wordt besloten:

Het bestuur der Koninklijke natuurkundige vereeniging in Ned. Indië te verzoeken van den nieuwen jaargang van het tijdschrift slechts 87 exemplaren toe te zenden.

VI. Het bestuurslid de heer G. F. de Bruijn Kops biedt het genootschap aan:

1. een exemplaar van het werk getiteld: „*Harleian miscellany or a collection of scarce, curious and entertaining pamphlets and tracts, London, Printed for F. Osborne in Gray's-Inn 1796, in 8 deelen;*

2. een blaaspijp en daarbij behoorende pijlen in koker van de orang benoëa in Malakka;

Wordt besloten:

Deze geschenken onder dankbetuiging aan den heer de Bruijn Kops te doen plaatsen in des genootschaps verzamelingen.

VII. Worden nog ter tafel gebracht brieven van de heeren de Vos, J. L. de Kock van Leeuwen en J. van Thienen, alle voor hun lidmaatschap bedankende;

Wordt besloten:

De genoemde heeren van de ledenlijst af te voeren.

VIII. Het bestuurslid Mr. van der Chijs biedt het genootschap namens den heer Mr. A. Loudon de volgende voorwerpen aan van ethnologischen aard, die reeds in des genootschaps museum zijn geplaatst, als:

- a. vier kleine steenen Ganesa-beelden, afkomstig uit Soerabaija;
- b. het model van eene woning op de Batoo-eilanden;
- c. het model van een waterrad uit de Padangsche bovenlanden;
- d. twee toedoeng's van Paja-komba;

Wordt besloten:

Den heer Loudon den dank des genootschaps aan te bieden.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van Zaterdag den 5ⁿ April 1862.

De president.

VAN SWIETEN.

De secretaris.

T. H. DER KINDEREN.

HINDOE-OUDHEDEN

OP DE

OOST-KUST VAN SUMATRA.

Uittreksels uit ANDERSON'S Mission to the east coast of Sumatra in 1823. (*)

„High up the river Batubara, is found a large brick building, concerning the erection of which no tradition is preserved amongst the people. It is described as a square, or several squares, and at one corner is an extremely high pillar, supposed by them to have been designed for carrying a flag. Images or reliefs of human figures are carved in the walls, which they conceive to be Chinese (perhaps Hindu) idols. The bricks, of which some were brought to Tappanuli, are of a smaller size than those used by the English.

Scarcely a vestige of this old ruin (which was no doubt a Hindu temple, of which there are many on the island of Java, and of the existence of which religion there are numerous traces in different parts of the east coast of Sumatra) now remains. The disturbed state of the country at the time of my arrival,

(*) Zie notulen der bestuursvergadering, gehouden op 4 Januarij 1862, II, c. De heer E. Netscher schreef bij het aanbieden dezer uittreksels aan de directie van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen:

„Omtrent de oudheden uit de Hindoe-periode, die het bestaan van Hindoesche nederzettingen op de Oost-kust van Sumatra bewijzen, is, voor zooveel ik weet, in Hollandsche geschriften niets meer bekend gesteld, dan hetgeen voorkomt over oudheden in Palembang in het eerste deel van het Indisch archief. Ik heb het daarom niet onbelangrijk geacht, nevensgaande uittreksels aan te bieden uit „Anderson's Mission to the east coast of Sumatra in 1823”, een werk, dat weinig bekend is en zich ook niet bevindt in de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap.

„Ik zal trachten na te gaan, wat geworden is van den kop (blijkbaar een Boeddha-hoofd), die naar Poeloe-Pinang is verzonden en, zoo mogelijk, pogen dien magtig te worden.”

prevented me from inspecting this curious building [Page XIV].

— *Antiquities.* At Delli Tuah, or old Delli, there are the remains of an old fort, with large square stones, the walls thirty feet in height, an two hundred fothoms in circumference. Rajah putri Iju, the celebrated princess, is stated to have built it. It is now, however, in a very imperfect state and possibly my information as to the size may be incorrect. At Kota Jawa there are the remains of a Javanese fortification, which I had an opportunity of examining. The intrenchment of earth is about a mile, or a mile and a quarter in circumference. Here there was formerly a colony of 5000 Javanese. At Meidan, higher up, there is a well, attached to a mesjid or mosque, formerly built of large square hewn granite stones, two feet in length, by one foot wide. At Kota China is a stone of a very large size, with an inscription upon it, in characters not understood by any of the natives [Page 293].

— At the entrance of the mosque was deposited a defaced Hindoo image, which led to inquiries that terminated in the discovery of several others. The figure, carved in relief, on a stone about five feet in length, was that of a human being in a sitting posture, with a high ornamented head-dress, and a circular hoodlike tablet behind the head. The arm was broken off, and the whole figure worn into a confused and indistinct mass; but a well executed border of foilage round the edge of the stone, being less in relief, remained more perfect and well defined. The other images were: first, the statue of a man, the arms broken off, about five feet high, in an erect posture, the head was rather large and the hips being full, swelling, and smoothly rounded, had a somewhat feminine appearance, but in other respects the proportions were remarkably good. About the waist and ancles there was an unevenness, the remains probably of a girdle and bangles; the features were defaced, but appeared to have been broad, and the hair was curly, in little round knobs and formed into

a top knot:— 2d, four figures representing an elephant's head with tusks, the trunk curled upwards and backwards, and adorned longitudinally with a string of flowers, and the jaws widely distended, and inclosing a curly headed male figure having bangles on his legs, in an erect attitude within them. These seemed to occupy their original situation in the skirts of the town; but no ruins were seen near them. The others were found in different places, whither they had been carried:— 3d, a bull about half the natural size, kneeling the body and neck adorned with wreaths of bell shaped flowers, with a bell suspended at the chest. The head and the greater part of the neck of this figure were broken off; but the remaining part was remarkably well proportioned and executed. The natives have no idea of the origin of these images, but call them chessmen (*buah chatoor*) of the geants or geny, nor could they point out the ruins of the temple to which they must have belonged, though the former existence of one of considerable dimensions is indicated by a number of stone slabs and carved ornaments, converted to various purposes in different parts of the town. The material, a dark colour of fine grained granite, is not found within a considerable distance of Jambi, probably not nearer than the central chain of mountains [Page 395].

— Muara Jambi, distant about 12 miles containing 25 houses, and having a population of about 200. It is on the left bank, and is said to have been anciently a capital town, and to have in its vicinity ruins of brick or stone buildings, containing images and other sculpture; but time was wanting to search for and examine these remains of antiquity and nothing was discovered but a mutilated diminutive figure of an elephant, and a full sized head in stone, having curly hair, in the style of a judge's wig, and a perfectly cast of features: this latter is sent with this report (to P. Pinang) [Page 397].

TOGTJES

IN HET

GEBIED VAN RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN,

DOOR

E. NETSCHER.

I.

HET EILAND LINGGA.

Het eiland Lingga, een der aanzienlijkste van den groep, welke het grootste gedeelte uitmaakt van het rijk van Lingga; Riouw en onderhoorigheden, en waarop de sulthan van dat rijk zijne residentie heeft, vormt eenen driehoek, waarvan de top ligt ten noorden. Aan den basis van dien driehoek, die de zuidzijde van het eiland uitmaakt, ligt de hoofdplaats Dai, aan de rivier van dien naam.

Een berg-systeem doorsnijdt het eiland van het N. N. O. naar het Z. Z. W. en bestaat voornamelijk uit de bergen Sepintjan (hoog 3,017 Rhijnl. voeten) en Lingga (hoog 3,628 voeten), welk laatste zich in het westen voortzet in den berg Sereteh (hoog 3,040 voeten) en een aantal andere ruggen, die een hoog bergland en eene steile kust vormen. Zuidelijk van den Lingga, doch van zeer nabij er aan verbonden, ligt de berg Tanda (hoog 2,317 voeten), van welke eenige riviertjes zuidelijk afvloeijen. Oostelijk zijn de berghellingen zachter en loo-

pen in een laag land uit. De berg Lingga is de hoogste en zeer kenbaar door een der gespleten toppen, die twee spitse punten heeft, bekend onder den naam van Ezelsooren. Ik vermoed, dat deze piek, die aan den vorm van den lingam doet denken, daarom zijnen tegenwoordigen naam heeft bekomen.

Van het binnenland van Lingga was tot nog toe niets bekend; geen enkele europeaan had eene andere plaats op dat eiland bezocht dan de hoofdplaats Dai, en het weinige, wat door den heer C. van Angelbeek, in zijne korte schets van het eiland Lingga, geplaatst in het 11^e deel der verhandelingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, dienaangaande is medegedeeld, rust geheel op verhalen van inlanders en is hoogst oppervlakkig.

Ik had mij daarom voorgenomen van de eerste gelegenheid gebruik te maken om iets meer van het binnenland van Lingga te zien, en toen ik vernam, dat er een voetpad bestaat, dat van het noordelijke gedeelte van het eiland naar de hoofdplaats leidt, besloot ik dien weg te volgen, zoodra ik Lingga zou bezoeken. Wel werd mij door inlanders die reis als bijkans onuitvoerlijk voorgesteld, maar ik meende, dat de geopperde bezwaren overdreven waren en verklaarde daarom, dat, indien de reis voor eenen maleijer mogelijk was, ik ook wel kans zag haar te doen en het in elk geval zou beproeven.

Zoodra mijne ambtsbezigheden mij naar Lingga riepen, scheepte ik mij in aan boord van Z. M. stoomschip Haarlemmermeer, onder bevel van den Luitenant ter zee 1^e klasse P. Koning, en vertrok daarmede op den 23^{en} September 1861 des morgens ten 11½ ure, van de reede Riouw naar de soengei of rivier Doewara op het eiland Lingga, waar het voetpad, dat naar Dai leidt, een aanvang neemt. Wij hadden op sleeptouw eene gouvernements kruisboot, eene kruisboot van den onderkoning van Riouw, waarop Z. H. zelf was inge-

scheept, en nog twee kleinere vaartuigen met gevolg van dien vorst.

Des avonds van dienzelfden dag kwamen wij ten anker nabij het eiland Bakau, niet ver van den ingang van straat Dasi, welke de noordelijkste punt van Lingga scheidt van eene groep kleine eilanden. Even beoosten die punt ligt de soengei Doewara, die den volgenden morgen tusschen een aantal lange, smalle en heuvelachtige eilanden door werd binnengestoomd en waarin de Haarlemmermeer, omstreeks 11½ ure in den voormiddag, tegen over de soengei Semarong, in twee vâam water ten anker kwam.

De ankerplaats was eene wijde, door heuvels ingeslotene kom, gevormd door de zamenvloeiing van de rivieren Doewara, Resoen en Semarong, welke beide laatsten zich aan den oosteroever met de Doewara vereenigen en dicht bij elkander hare uitwateringen hebben, de Semarong ten noorden van de Resoen.

Een weinig hooger op dan de ankerplaats ligt de kampong Doewara, die slechts uit eenige weinige huizen bestaat en het verblijf is van het hoofd van die streek, met den titel van panghoeloe.

Overigens zijn aan de oevers geene sporen van bewoning te zien, doch hier en daar moeten zich aan de menigvuldige kreeken, die tot de Doewara behooren, eenige bewoners ophouden, hetgeen kon worden afgeleid uit de sampans, die in vrij groot getal zich in de rivier vertoonden en rustig heen en weder voeren, zonder vrees te toonen voor het stoomschip, hoezeer nog nimmer, voor zoo veel ik weet, een zeeschip deze rivier heeft bezocht.

Het gezigt op de oevers van de kom, waarin de Haarlemmermeer geankerd lag, is zeer fraai. Ten noorden is het gezigt op de zee afgesloten door eenige kleine eilanden; ten oosten is het land eenigzins laag en heeft men de wijde opening van de Semarong voor zich; ten westen loopen de groene heu-

vels tot in het water af; en in het zuiden heeft men een schoon gezicht op den berg Sepintjan, die den piek van Lingga geheel voor het oog bedekt.

Kort nadat wij ten anker waren gekomen, vertrok de onderkoning met twee zijner vaartuigen door straat Dasi naar Dai, om daar mijne komst af te wachten; het derde van 's vorsten vaartuigen bleef achter en diende tot verblijf van eenen broeder van den onderkoning, genaamd radja Marewa, die mij over land zou vergezellen.

Den volgenden dag, zijnde den 25ⁿ September, roeide ik, in gezelschap van den officier van gezondheid van den Haarlemermeer, Losgert, de Semarong op om de kampong te bezoeken van den batin (een ondergeschikt hoofd) van de soengei Semarong, die mij dadelijk bij mijne aankomst aan boord was komen verwelkomen en eenige kippen ten geschenke had gebracht, waartegen ik hem een klein aandenken voor zijne kinderen had gegeven.

De monding der Semarong verliest zich in een aantal kreeken, omzoomd met bakau-boomen, die in het water groeijen en de aanslibbing zeer bevorderen, doordien takken, bladeren en andere drijvende voorwerpen tusschen de boven het water gewelfswijs groeiende wortels worden opgehouden en tot grondslag dienen van nieuwe aardlagen. Het was niet zonder moeite en slechts nadat wij eenige kreeken te vergeefs waren opgeroeid, dat wij de kampong Kalam-tada, waar de batin woont, bereikten.

Zij is eene zeer nietige kampong van een tiental armoedige huizen, maar wel voorzien van sampans, van welke vaartuigen één op stapel stond. De inwoners leven van visscherij, tripangvangst, het maken van kadjangmatten en het verzamelen van boschproducten, voor welk een en ander zij te Riouw en Singapoera eene gereede markt vinden. Er staan om de huizen eenige klapperboomen, die echter nog geene vruchten dragen, daar zij eerst voor vijf jaren, toen deze kampong van eene andere

kreek verhuisde, zijn geplant. Slechts één huis is van hout getimmerd; de overigen zijn van kadjang, atap en nibongbast.

De bevolking heeft een gezond voorkomen en de vrouwen en kinderen verborgen zich niet voor de eerste europeanen, die zij zagen, zooals veelal bij onbeschaafde Indianen het geval is. De batin was uitermate vriendelijk en voorkomend en had de beleefdheid mij eene kleine schildpad aan te bieden als een aandenken van zijne kinderen aan de mijne.

Op een kleinen afstand van de kampong Kalam-tada woont een zestal chinezen, die eene gambiertuin bewerken.

Den 26ⁿ September aanvaarde ik den togt over land naar de hoofdplaats Dai. De luitenant ter zee, Jhr. E. de Gijselaar vergezelde mij. Voorts bestond het gevolg uit radja Marewa, een inlandschen schrijver, een paar bedienden, een vijftal matrozen van de kruisboot en eenige inlanders met den panghoeloc van Doewara om den weg te wijzen. De Haarlemmermeer zou dien dag nog in de soengei Doewara blijven, om hydrographische opnemingen te doen en den volgenden dag door straat Dasi naar Dai vertrekken.

Wij verlieten te 7¹/₂ ure 'smorgens met den kruisboot de ankerplaats en roeiden in een half uur naar de monding van de soengei Resoen, die wij opvoeren. Aanvankelijk was deze monding niets dan eene kreek, omzoomd met bakau- en toemoe-boomen, maar weldra werden de oevers droog en boschrijk. Alles was wildernis en het schoone, hoog opgaande geboomte, waaronder de fraaije kapor-boom, die zeer goed timmerhout oplevert, gaf eene aangename schakering van groen. Overigens was het in de natuur bijzonder stil; slechts een enkele vogel deed zich zien en geen ander geluid werd vernomen, dan nu en dan dat van eenen aap, die uit de takken der boomen de vreemde bezoekers begluurde.

Langzamerhand werd de rivier, die eerst oostelijk en daarna zuidelijk loopt, smaller en ondieper, tot dat wij, na vijf kwar-

tier uurs te hebben geroeid, de kruisboot moesten verlaten en overgaan in kleine sampans, waarmede wij nog een uur lang de rivier oproeiden. Het laatste gedeelte werd eenigzins moeilijk door de omgevallene boomstammen, maar doordien het kristalheldere water toeliet ze op eenigen afstand te zien, konden de roeijers ze goed mijden. Daar, waar de rivier nog eene breedte heeft van ongeveer 8 el, splitst zij zich in tweeën en een zeer klein eind den regtertak op vindt men de landingplaats, zijnde eene een weinig opengekapte plek in het bosch.

Van hier keerden de sampans terug en begon de togt over land. Het was toen $10\frac{1}{4}$ uur.

Aanvankelijk liep het pad door dik gras, maar spoedig kreeg men eenen witten kleigrond en daarna, toen de grond wat begon te rijzen, eene zwarte aarde en bestond het pad grootendeels uit boomstammen en takken, die de modderachtige plaatsen begaambaar moesten maken. Men kan zich voorstellen, dat zoodanig pad niet tot de gemakkelijksten behoort, en wij waren dan ook blijde, na een uur haspelens over stammen en takken, de kampong Krang te bereiken, waar de eerste rustplaats was.

Deze kampong bestaat uit twee of drie armoedige huizen op eene opene plek in het bosch. Men teelt er niets dan een weinig pisang, spaansche peper en aardvruchten.

Daar de omliggende hoogten, die reeds gedeeltelijk van zwaar hout ontbloot waren, mij geschikt voorkwamen voor de tabaksteelt, vroeg ik den voornaamsten bewoner der kampong, een hadji, of hij niet eens wilde beproeven tabak te planten, in welk geval ik hem wat zaad zou geven, waarvan ik mij opzettelijk voorzien had. De man zeide echter, met het planten van tabak onbekend te zijn en was niet over te halen om de proef eens te wagen.

Na een kwart uur rustens ging de togt verder en werd het pad nog moeilijker, doordien de hellingen grooter werden, zoodat het loopen over de boomstammen soms zeer bezwaarlijk

ging. Het bosch was weder dicht en slechts op enkele plaatsen kon men de toppen zien van den Sepintjan, wiens oostelijken voet wij in eene zuidelijke rigting volgden.

Ditmaal vonden wij, na een half uur loopens, eene rustplaats in het bosch, bestaande uit eene door de zorg van den sulthan opgeslagene bank van takken, waar wij ons weder een kwartier uurs verademden. Van daar hadden wij een uur lang te loopen tot aan de kampong Terentang, bewoond door in vroegeren tijd uitgewekene Bankanezen. Deze kampong bestaat uit twee goed gebouwde huizen. Het suikerriet tiert hier welig en wordt nevens sago en andere boschproducten door de bewoners te Dai ter markt gebracht. De bewoners hadden een goed voorkomen en schenen zeer gastvrij te zijn, daar zij, zonder hoop op belooning (die zij niettemin ontvingen) aan onze volgelingen toestonden zooveel suikerriet te snijden, als zij verkozen, en hun bovendien sirih voorzetten. Bijzonder viel ons in het oog een aardig kind van misschien twee jaren, dat zoo blank was als of het een europeaan tot vader of tot moeder had, hetgeen zich in deze streek niet laat denken en ook werd ontkend. Het had niet die ziekelijke, witte kleur, die men onder de inlanders van deze gewesten wel eens vindt, maar het was ligt geel als een kreool.

Van hier af wordt het bosch wat minder dicht en het pad eenigzins minder moeilijk. De bodem is kleiachtig en rood van kleur en rijk begroeid met schoone varens.

Na weder drie kwart uurs geloopen te hebben, kwamen wij aan de kampong Lalang, zoo genaamd naar de alang-alang (in het maleisch ilalang), die hier uitgestrekte bergruggen bedekt. Hier wachtte de bander van Dai om ons, namens den sulthan, te verwelkomen.

Lalang bestaat uit een tiental, meest zeer goede, ja fraaije, houten huizen met hooge daken van atap; deze huizen staan zeer regelmatig om een zindelijk, vierkant pleintje, waar ons

eene met matten belegde bank wachtte om uit te rusten.

Ook de bewoners van deze kampong zijn Bankanezen van afkomst en hebben een gezond en gunstig uiterlijk.

Even voorbij deze kampong zijn uitgestrekte uijenvelden, door stevige, houten paggers tegen de wilde varkens beschut. Deze paggers hebben geene deuren, maar zijn daar, waar men er over moet, iets lager en aan beide zijden voorzien van regt op staande stukken van kleine boomstammen, om het overklimmen gemakkelijk te maken. Ik heb dit nergens elders in Indië gezien; het doet denken aan de *stiles* en *stepping stones*, die de toegang zijn tot de akkers in Engeland. Ook hier wordt suikerriet en een weinig koffij geteeld; de koffij-boomen hadden een krachtig aanzien.

De weg werd hier weder zeer moeilijk, doordien hij bijkans geheel belegd was met korte, dwarsliggende takken, hetgeen zeer pijnlijk was voor de voeten en veel voorzigtigheid eischte in het gaan, daar men, door te blijven haken tusschen twee takken, groot gevaar liep van te vallen.

Hieromstreeks verdwijnt het hooge geboomte nagenoeg geheel en maakt plaats voor kreupelhout, glaga en alang-alang. Daardoor is het uitzigt minder belemmerd en heeft men schoone gezigten op den Sepintjan, wiens top men langzamerhand meer achter zich krijgt, en op de lagere landen, die glooiend naar het oosterstrand van het eiland afloopen; de zee was echter niet te zien, daar die door de laatste heuvels in de verlenging van den Sepintjan voor het oog verborgen was.

Na een kort oponthoud onder een afdak in een glagaveld bereikten wij de kampong Sepintjan, uit een zestal huizen bestaande, bewoond door Bankanezen, en kort daarna de maleische kampong Pahang, gelegen aan de rivier Sepintjan. Wij lieten ons de rivier in sampans overzetten en kwamen, na nog eenige minuten geloopt te hebben, aan de steenen woning, die de in 1857 afgezette sulthan Mahmoed Moethlafar Sjah zich, op een

kwart uur afstand van de hoofdplaats Dai, heeft laten bouwen en die voor onze ontvangst was gereed gemaakt.

Het was 4 ure, toen wij, zeer vermoeid en bemodderd, het doel van onzen togt bereikten. Wij waren dus $5\frac{3}{4}$ uur onder weg geweest en hadden zes malen rust genomen. Hiervoor gerekend $1\frac{1}{2}$ uur, hadden wij $4\frac{1}{4}$ uur geloopt en, de moeijelijkheid van den weg in aanmerking nemende, reken ik, dat het traject ruim tien palen lang zal zijn.

Hoe moeijelijk het pad ook zij, toch gaan de inlanders er vlug langs, zelfs met zware vrachten sago en andere producten, die zij in groote korven op den rug dragen aan eenen draagband, die over het hoofd loopt, met twee schouderbanden, die zij in de handen houden. Dat de weg zoo moeijelijk is, is alleen toe te schrijven aan de onverschilligheid der inlanders, die er zich mede te vreden stellen; indien dit land een gedeelte uitmaakte van eene Javasche residentie, dan zou het voetpad reeds voor lang in eenen schoonen rijweg herschapen zijn, want de natuurlijke bezwaren daartegen zijn zeer gering.

Bijzonder trof ons de stilte, die in het woud heerschte. Slechts een enkele aap sprong op onze nadering krijschend in de boommen om. Vogels zagen wij bijkans geene. Alleen vlinders en juffertjes waren menigvuldig en schooner van kleuren, dan ik ergens elders opmerkte.

Van groot wild gedierte vindt men niet dan varkens; vroeger waren er veel wilde karbouwen, maar die zijn, voor eenige jaren, door eene geweldige epizoötie, op een twintigtal na, uitgestorven.

Het bosch levert vele uitmuntende houtsoorten op; vooral is gezocht het kapor-hout, dat eene schoone, donkergeele kleur heeft, welke, wanneer dit hout tot planken verwerkt is, tot donkerbruin overgaat. Deze boom geeft ook kamfer van eene inferieure hoedanigheid en eene soort van kamferolie, waarmede men kisten, enz. bestrijkt om insecten te weren.

Verder vindt men in het bosch zeer veel sago, dat een belangrijk artikel van uitvoer is, damar, rotan, kroeing-olie en andere soortgelijke producten, die de bevolking met weinig moeite verzamelt en ter hoofdplaats Dai dan wel te Riouw, maar voornamelijk te Singapoera ter markt brengt. Nog weinige jaren geleden groeiden er eene menigte getah-pertjaboomen, maar de ruwe wijze, waarop men bij het verzamelen van de gom te werk ging, waartoe men niet alleen de boomen omhieuw, maar zelfs de wortels uit den grond haalde, heeft ten gevolge gehad, dat deze boomsoort nagenoeg geheel is uitgeroeid; met moeite zou men welligt nog een enkel, dun spruitje op slecht te genaken plaatsen kunnen vinden. Zóó heeft de zorgeloosheid van den maleijer voor hem het verlies van eene rijke bron van inkomsten ten gevolge gehad; en dit is niet het eenige nadeel, dat er door geleden is; een groot gedeelte der bevolking had voorschotten op te leveren getah-pertja van chinesche en andere speculanten genoten; toen de boomen uitgeroeid waren, kon zij niet meer aan hare verplichtingen voldoen en, om zich aan de daarvan te verwachten moeilijkheden te onttrekken, verlieten ruim 800 maleijers het eiland Lingga, hetgeen, bij het gering aantal der bevolking, een zeer zwaar verlies was.

Rivieren zijn aan deze zijde van het eiland slechts weinig, hoewel de veelvuldige regens in de ravijnen veel water verzamelen. Aan de westzijde van het gebergte vindt men meer afstroomend water, dat eenige schoone watervallen vormt, die men uit zee zien kan.

In den namiddag van den dag na onze aankomst, zijnde den 27ⁿ September, deden de heer de Gijselaar en ik een toertje door de hoofdplaats Dai. Zij ligt aan de rivier van dien naam, die eene spruit is, welke zich, nabij de kampong Boegies, van de Sepintjan afscheidt. Deze laatste heeft een weinig oostelijker hare uitwatering in zee. De rivier Dai is smal, maar tamelijk diep, zoodat, bij hoog water, groote prauwen er in en tot aan de hoofdplaats kunnen komen.

De maleische huizen hebben over het algemeen een vrij verwaarloosd aanzien; iets beter is het met die der Boeginezen gesteld, waaronder men verscheidene groote en goed gebouwde woningen aantreft. De sulthan bewoont voor alsnog een groot, maar onaanzienlijk, houten huis aan de rivier, dat oorspronkelijk niet tot een vorstelijk verblijf is ingerigt. De sulthan is echter een man van overleg en goede voornemens; hij tracht eerst door handelondernemingen eenig kapitaal te verzamelen om dan, zonder de bevolking te zeer te drukken, zich eene voegzame woning te kunnen oprigten.

Het dichtst nabij de monding der rivier ligt aan den regter oever de chinesche kamp. Deze is eene rij woningen van nibong en planken, op palen een paar voet boven den grond, met eene doorlopende galerij er voor en een dak van atap. Aan het einde is een nette, steenen tempel. Het aantal chinesche bewoners zal ongeveer 300 zielen bedragen; vroeger was hun aantal grooter, maar het verloop van den handel in getah pertja heeft velen de plaats doen verlaten.

De wegen te Dai zijn zeer goed en door den gewezen sulthan Machmoed, minder in het belang der bevolking dan wel om genot te kunnen hebben van zijne rijtuigen en paarden aangelegd. Over het geheel heerscht op de plaats orde en het bestuur van den tegenwoordigen sulthan, die een zacht en eenvoudig man is, schijnt een goeden invloed op den geest der bevolking te hebben.

In den morgen van den 28^u bezocht ik den een half uur gaans van Dai gelegen heuvel, naar de kruidnagelboomen, die er op geplant zijn, genaamd boekiet tjengké. Daar rusten de sulthans Abd'oeel Rachman Sjah en Mohamad Sjah, die in 1831 en 1841 overleden zijn, onder hemels van rood verlakt, met goud afgezet hout, in steenen, met pannen gedekte koepls; eene dergelijke, maar minder fraaije koepel bevat de eenvoudige graven van hunne vrouwen en van eenige naauwe aanver-

wanten. Het geheel wordt goed onderhouden en heeft een fraai aanzien.

Den 29ⁿ benuttigde ik eenige vrije uren, om, in gezelschap van eenige officieren van den Haarlemmermeer, eene wandeling te maken naar de op drie kwart uur gaans westelijk van Dai gelegene kampong Merawang.

Deze kampong wordt uitsluitend bewoond door Bankanezen, die, een vijftigtal jaren geleden, in grooten getale naar Lingga zijn verhuisd; de oorzaak van deze volksverhuizing heb ik nog niet kunnen uitvorschen.

Merawang is zeer zeker de schoonste kampong, die ik ergens in Indië gezien heb. Zij ligt schilderachtig in het geboomte aan de helling van eenen kleinen heuvel. De net gebouwde, op palen verhevene en van hooge, steil oplopende daken voorziene, meest houten woningen staan regelmatig op twee reijen, met de ingangen over elkander. In het geheel zijn er ongeveer veertig zulke huizen. Tusschen de beide reijen staat eene goed gebouwde, aan alle zijden opene balei of vergaderzaal, waar de zaken van de kampong worden behandeld. Het plein tusschen de huizen is schoon aangeveegd en evenzeer ziet men onder de huizen geen spoor van onreinheid; zelfs het brandhout is daar netjes opgestapeld. Merawang kan, wat netheid en zindelijkheid aangaat, wedijveren met het best onderhouden dorp in Nederland.

De bewoners hebben tuinen op eenigen afstand van de kampong, waar zij vruchten en sirih teelen, dat hun voornaamste middel van bestaan uitmaakt. In de kampong vindt men eenige stoelen zeer schoon suikerriet, dat door nette, ronde staken tegen het omvallen is gewaarborgd.

De bevolking van Merawang heeft een zindelijk en gezond aanzien en over het geheel is deze kampong een voorbeeld van orde en regelmaat, zoo als men misschien nergens elders in Indië aantreft.

II.

SOENGEI BOELOE.

Toen de zaken, waarvoor ik mij naar Lingga begeven had, afgehoopen waren, vertrok ik op den 1n October naar soengei Boeloe, aan de noordkust van het ten zuiden en tegen over Lingga liggende eiland Singkip.

Singkip bevat veel tin, dat sedert vele jaren daar geëxploiteerd wordt voor rekening van de sulthans van Lingga, die, tegen eenen vasten prijs, het product van de chinesche mijnwerkers overnemen.

Het eiland is hoog. De berg Landjoet, in het oosten van het eiland, bereikt 1528 voeten en is van alle zijden door lagere heuvels omringd, die in het westen het minst hoog zijn.

Soengei Boeloe is eene nieuwe ontginning, onlangs voor rekening van den sulthan begonnen, die ik wenschte te bezigtigen ten einde mij een denkbeeld te kunnen maken van de wijze, waarop van den mineralogischen rijkdom van den bodem wordt partij getrokken.

In den morgen van den 1n October vertrokken wij van de reede van Lingga, koers stellende naar straat Penoeboe, gevormd door het eiland van dien naam ten noorden en Singkip ten zuiden.

Penoeboe is een vrij groot eiland, waar, vooral door den scheepsbouw, welvaart heerscht. Men ziet er eenige groote, goed gebouwde kampongs en veel prauwen. Er worden zelfs ravaartuigen gebouwd, die te Singapoera verkocht worden.

Het gezicht in de straat is bijzonder fraai. Aan de eene zijde het hooge eiland Penoeboe, met diepe baaijen en omringd door dicht begroeide en meestal ook bewoonde, kleinere eilandjes en een aantal rotsen. Aan de andere zijde het heuvelachtige en boschrijke land van Singkip.

Even buiten de straat kromt zich de kust in eene zuidelijke rigting en vormt eenen ruimen gulf, die in het westen bepaald

wordt door tandjong Sembilan. In dezen golf loopen eenige riviertjes uit, waaronder ook de soengei Boeloe. Voor deze kwamen wij ten anker en roeiden met de kruisboot den noordelijken arm op, daar het lage water niet toeliet over de reven te komen, die den zuidelijken ingang bemoeijelijken. Tusschen deze beide armen ligt een eilandje, waarop eenige maleijers pi-sang- en klapper-aanplantingen aangelegd hebben.

Bij de vereeniging der armen werd de rivier zoo ondiep, dat de kruisboot moest achterblijven en de togt met eene sloep voortgezet werd. Na een half uur roeijens en slepens van de sloep door het zandachtige bed van de rivier, welker oevers voornamelijk met het gewone bakau-hout begroeid zijn, kwamen wij aan een alleen staand, armoedig, inlandsch huis, waarvan de bewoners zeer verrast waren door onze komst en eenige welwillende woorden tot geruststelling noodig hadden. Deze lieden leven voornamelijk van het bereiden van suiker uit het sap van den klapperboom, waartoe drie met klei gemetselde ovens zich nabij het huis bevonden.

Van deze plek gaat een zeer goed onderhouden en van stevige bruggen voorzien pad het bosch in en op weinige honderden passen van daar vindt men eene ruime, nog in aanbouw zijnde chinesche woning van hout met atap gedekt.

Een weinig verder gaat men over eenen dam, die het water van een riviertje tegenhoudt en eenen vijver vormt, en vindt men eene groote chinesche woning, die tot verblijf dient van de mijnwerkers.

Wij bezochten eerst de mijn, welke aanvankelijk was bewerkt. Het is thans eene opene vlakte van witte aarde met rolsteenen, die geheel doorwoeld is om de fijne erts op te graven. De aarde werd gewasschen en de achterblijvende erts door herhaalde spoelingen van de vreemde bestanddeelen gezuiverd. Men heeft deze plek echter moeten verlaten, daar de opbrengst zoo gering was, dat de arbeid niet betaald werd. Na ver-

scheidene maanden werkens heeft men niet zoo veel erts verzameld, dat het der moeite waardig was ze tot tin te versmelten.

Digt daarbij hebben de mijnwerkers eene andere ertslaag gevonden, waarvan zij betere verwachting hebben. Deze laag is echter diep onder de oppervlakte van den grond, zoodat zij, na het bosch weggekapt te hebben, eenen grooten, langwerpige vierkanten kuil hebben gegraven om de witte ertslaag (kollong) te kunnen bereiken. Dit is een zeer moeilijk werk; tot op meer dan tien voeten diep moeten de half vergane boomstammen uit de zwarte, vaste aarde losgemaakt en verwijderd worden en, daar de kuil meer water ontvangt, dan door een afvloeijingskanaal kan verwijderd worden, moeten de mijnwerkers een watterrad oprigten om de mijn ledig te kunnen houden. Men berekende nog wel twintig voeten diep de aarde te moeten uitgraven alvorens de ertslaag te vinden en dan nog is het zeer twijfelachtig of die zooveel arbeids zal beloonen. Er werken thans een zeventigtal chinezen en deze hebben, buiten den zwaren arbeid, nog met vele ziekten te kampen. Als een voorbehoedmiddel hadden zij een menschelijk aangezicht, op eene plank geschilderd, in de rigting van den weg nabij hunne woning aan eene paal gehecht.

Bij het mijnwerk houden zij zich ook bezig met het teelen van groenten voor eigen gebruik. Ook zijn zij goed voorzien van kippen, eenden en ganzen.

Zij hebben veel werk gemaakt van de paden, die naar de mijnen leiden, en al hunne waterwerken bevinden zich in zeer goeden toestand; de oevers der kanalen zijn door gevlochten boomtakken tegen instorten beveiligd.

Behalve de mijn, die wij bezochten, zijn er elders in het bosch nog twee of drie mijnen, die echter ook niet veel opleveren.

Het zand van de soengei Boeloe bevat mede tindeelen en wordt soms door de maleische vrouwen en kinderen gewasschen,

hoewel het maar weinig oplevert; soms vindt men bij de erts klompjes gedegen goud; niet lang gelegen had eene vrouw het geluk zoodanig klompje te vinden, dat twee boengkals zwaar was en eene waarde van f 120 had.

Daar de tijd mij niet toeliet meer mijnen te bezoeken, keerde ik langs denzelfden weg naar boord terug.

III.

DE BAAI VAN SEKANA.

In het zuidwesten van de bogt, welke de noordkust van het eiland Singkip vormt en waarin ook de soengei Boeloe uitwatern, ligt eene ronde baai, van alle zijden omgeven door lage heuvels en eenen gordel van bakau-boomen. Het is de baai van Sekana, wijd berucht door de stoutmoedigheid van de zee-roovers, die daar hun verblijf hielden. Aan den ingang van de baai ligt het kleine, rotsachtige eiland Boenta, dat aan beide zijden doortogt voor vrij groote schepen toelaat.

In de baai zelve, die ongeveer eene halve mijl diep en eene kwart mijl breed is, staat van 3 tot 8 vadem water en is een goede ankergrond.

Drie riviertjes ontlasten zich in deze baai. Het zijn de Baka aan den westeroever, nabij den ingang, de Langkap in het zuid-oosten, en de Santel in het oosten.

Tot zeer kort geleden leefden de bewoners van de oevers der baai uitsluitend van den roof ter zee. Tot op de kusten van Java, Bali, Borneo, het Maleische schier-eiland, ja zelfs tot Siam toe strekten zich hunne strooptogten uit en menige chinesche handelsprauw in den Riouwschen archipel en langs de kusten van Sumatra viel jaarlijks in hunne handen. De schrik, die hun naam inboezemde, was zóó groot, dat, nog pas ruim een jaar geleden, zestig chinezen, die in eene groote prauw van Sin-

gapoera kwamen, zich als schapen door drie Sekanaërs, die hen met eene kleine sampan aan boord klampten, lieten afnaken of, in stede van zich te verzetten, zich in de golven wierpen; slechts vijftien hunner wisten zich door zwemmen of door zich aan stukken hout vast te houden te redden.

Het strekt zeer tot eer van den tegenwoordigen sulthan van Lingga, dat hij, door overreding, het meerendeel dezer zee-schuimers heeft overgehaald om hun oud bedrijf te laten varen en zich op den landbouw toe te leggen. De hoofden hebben dit bij eede bezworen en, als een blijk van hunne opregtheid, al hunne rooversvaartuigen vernield. Zij hebben nu eenige vrucht-tuinen aangelegd en werken, tegen loon, bij de Chinesche gambierplanters, die zich, op aanmoediging van den sulthan, nabij de baai hebben nedergezet. Het zal niet lang duren of de weinigen, die nog op zee zwerven, zullen dit voorbeeld volgen.

Dat lieden, die van ouder tot ouder met de gansche maatschappij in vijandschap leefden en allen min of meer gewigtige misdaden op het geweten hebben, niet eensklaps van levenswijze veranderen zonder eenige angst en vrees voor vervolging te behouden, is natuurlijk en ik achtte het van belang hen gerust te stellen en bescherming toe te zeggen, zoolang zij zich rustig en ordelijk zouden gedragen. Daarom begaf ik mij op den 1ⁿ October met Z. M. stoomschip Haarlemmermeer naar Sekana, na de voorzorg genomen te hebben van iemand van Lingga vooruit te zenden om de bevolking aan te zeggen, dat ik geene andere dan vredelievende bedoelingen had en dat ik haar gaarne, in zoo groot aantal als mogelijk, ten huize van den batin (zijnde de titel van het hoofd der bevolking) verzameld zag.

In de baai gekomen, ontwaarden wij nergens eene woning. De bevolking heeft hare vroegere woningen nabij den oever afgebroken en verspreid meer landwaarts in opgerigt. Wij roeden het riviertje Santel op. Na den gordel van bakau-boomen door-

gegaan te zijn wordt het water helder en de oever vast en, na een kwart uur roeijens, bereikten wij drie allerellendigste woningen van atap en kadjangmatten. Eene betere woning, die in aanbouw was en waaraan de zijwanden ontbraken, was tot onze ontvangst ingerigt en door een 150tal Sekanaërs omgeven. Zij hadden, over het algemeen, een armoedig voorkomen, maar onderscheidden zich in niets van de gewone Maleijers der lagere klasse. Zij luisterden met veel aandacht naar het voorlezen van eenige voorschriften, die de onderkoning van Riouw den batin achterliet, en beloofden zich voortdurend goed te zullen gedragen en hunne nog zwervende makkers over te halen om zich bij hen te vestigen.

Met veel opmerkzaamheid en belangstelling ontvingen zij eene flesch tabakszaad, die ik den batin ten algemeenen nutte gaf, en zij beloofden dat zaad te zullen zaaijen op de wijze, die ik hun verklaarde. Tot nog toe hebben zij zeer weinig begrip van landbouw, maar, wanneer zij zich voor goed van het zwerven op zee onthouden, zullen zij wel verplicht worden den grond te bebouwen voor hun onderhoud en de rijke bodem van het eiland Singkip zal hun de moeite, die zij daartoe moeten aanwenden, ruim beloonen.

Ik verliet Sekana met de overtuiging, dat hier een stap verder was gedaan in het belang van handel en scheepvaart en dat weldra de zecroof in deze wateren geheel tot het verledene zal behooren.

Hier zal overreding meer duurzaam hebben uitgewerkt dan het oorlogsgeweld, want de herhaalde tuchtigingen der roovers van Sekana en het vernielen van hunne verblijven hebben vroeger slechts ten gevolge gehad, dat het kwaad zich verplaatste, maar niet merkbaar verminderde.

IV.

RETEH.

Van Sekana ging de reis naar Reteh, eene onderhoorigheid van den sulthan van Lingga op den oosthoek van Sumatra; grenzende ten zuiden aan het rijk van Djambi en ten noorden aan Indragiri. Dit gedeelte van de kust van Sumatra biedt weinig schoons aan; het is een laag land, zonder de minste verhevenheid om het eentoonige van het gezigt te verbreken. Eene breede modderbank omgordt de kust en maakt het naderen van de riviermondingen bij laag water moeijelijk.

De rivier Reteh ontlast zich in zee door drie mondingen; genaamd, in de volgorde van het noorden naar het zuiden, koewala Batabarang, koewala Tengah en koewala Tërap. De laatste wordt gezegd de diepste te zijn en werd daarom gekozen om met den Haarlemmermeer op te stoomen. Ruim twee mijlen van de monding loopen de drie takken te zamen in de soengei Batang, die de eigenlijke naam is van deze rivier, welke zes mijlen hooger ontstaat door de vereeniging van de Batang Gangsal, die uit het westen komt, en de soengei Reteh, die uit het zuiden loodregt op de Gangsal aanloopt.

De oorsprong van de Gangsal ligt ver in het westen en moet, te oordeelen naar den aard van de met de ebbe afvlietende voorwerpen, gezocht worden in een moeras of meer. Ik had geen tijd om naauwkeurige berigten dienaangaande in te winnen; de bewoners van de streek, die ik bezocht, gaan weinig rivier opwaarts, daar zij voornamelijk van de vischvangst leven. Zij hadden echter ook van het bestaan van een binnenlandsch meer gehoord.

De Reteh ontspringt in eene heuvelachtige streek op de grenzen van het Djambische gebied.

Daar, waar de drie takken der monding van de rivier zich vereenigen, ontlast zich nog in haar de uit het noorden komen-

de soengei Sampi, het tooneel van het verzet van den panglima besar Soeloeng, die hier tot het laatste de zaak verdedigde van zijnen vorst, den in 1857 afgezetten sulthan van Lingga, Machmoed Moethlafar Sjah. Maar zijne pogingen waren vergeefs. Eene van Riouw uitgezondene militaire expeditie nam, in November 1858, zijne versterkingen, waarbij hij zelf sneuvelde (*).

Sedert is deze streek grootendeels verlaten en heeft de bevolking zich meer naar het hoogere gedeelte der rivier verplaatst.

Eerst daar, waar de drie takken van de mondingen zich afscheiden, ziet men eenige woningen van visschers, die hier vooral eene menigte garnalen vangen, welke worden gedroogd en uitgevoerd naar Singapoera voor de markt van Siam en China. Zij zijn echter van slechte hoedanigheid en hebben een zeer sterken grondsmaak.

Verder op vindt men slechts hier en daar een tijdelijk hutje van lieden, die drooge rijstvelden bebouwen. De oevers zijn hier niet bezet met het elders zoo menigvuldige bakau-hout, maar hebben eenen vrij vasten bodem met kreupelhout, waarvan eenige plekken voor den rijstbouw gezuiverd worden. De zaadpadi wordt, even als op Java voor de sawahvelden, in natte kweekbeddingen gezaaid en, na tot zekere hoogte opgeschoten te zijn, overgeplant. Daar de grond echter slechts zeer onvolkomen gezuiverd en niet door besproeiing zacht gemaakt wordt, komt er zelden meer dan een tiende van de overgeplante jonge padi op en is de rijst bovendien nog van zeer slechte hoedanigheid.

De rivier heeft eene aanzienlijke breedte en hare diepte bleek voldoende te zijn voor den Haarlemmermeer om tot aan de vereeniging van de Gangsal en de Retch op te stoomen. Zoo

---

(*) Een uitvoerig verhaal van deze expeditie is geplaatst in het tijdschrift de Gids van 1860.

ver was nog nimmer een oorlogschip geweest en, volgens bericht van de inlanders, zou het zelfs mogelijk zijn geweest de Gangsal nog verder op te gaan, hozeer de mindere breedte der rivier zulks welligt moeilijk zou hebben gemaakt.

Het verval van water in de rivier is zeer aanzienlijk en bedraagt wel tien voet. De vloed en eb loopen ook met groote kracht, zoodat men veel van het getij afhangt om de rivier op en af te kunnen komen. Er zijn echter geene gevaren in de rivier en de bodem bestaat uit zachte modder, zoodat men, met een schip van 12 voet diepgang, weinig gevaar loopt van lang aan den grond te zitten of schade te belooopen.

Het punt, waar de Gangsal en de Reteh zamenvloeijen en de Haarlemmermeer ankerde, ligt ongeveer acht mijlen van de monding. Van daar overziet men alles, wat van de bovenlanden komt. Men heeft daarom die plaats ook gekozen tot het aanleggen van de kampong Kota-baroe, alwaar vroeger de panglima besar woonde en thans de stedehouder van den onderkoning van Riouw verblijf houdt. Iets hooger op, aan de Gangsal, ligt de kampong van den bandar, een man, behoorende tot het ras der Ilanoenzeercoovers, die, nog niet lang geleden, in Reteh den boventoon voerden en waartoe ook de panglima besar Soeloeng behoorde. De bandar is dan ook nu nog een liefhebber van roof- en plundertogtjes, maar dit wordt hem meer en meer moeilijk gemaakt en berokkent hem veel onaangenaamheden.

Kota-baroe bestaat uit een twintigtal goede Maleische huizen en eene houten moskee, die des vrijdags van heinde en ver bezocht wordt. De kampong van den bandar bevat een tiental vrij groote huizen.

Er is te Kota-baroe nog al veel handel, voornamelijk in rotan, damar, getah pertja en andere boschproducten, die hier in vrij groote zeepraauwen worden overgeladen en naar Singapoera uitgevoerd. Er wonen hier ook Chinesche handelaren.

Verscheidene dagreizen de Reteh op worden steenkolenlagen

aangetroffen. In 1849 werden die lagen bezocht door den toenmaligen luitenant ter zee G. F. de Bruijn Kops en den officier van gezondheid der marine C. J. H. Huberwald (*). De kolen werden echter van eene minder goede kwaliteit bevonden. Ook moet de ontginning en afvoer van die kolen zeer moeilijk geweest zijn, zoodat eene door den laatsten sulthan van Lingga ondernomene ontginning er van schipbreuk heeft geleden.

Bij helder weder ziet men van Kota-baroe de toppen van den berg Berapi in de Padangsche bovenlanden. Overigens is het geheele land vlak en met zware bosschen overdekt, waarin eene geringe bevolking hier en daar verspreid woont. Eerst wanneer men de bergstreken nadert, dus ongeveer in het midden van Sumatra, neemt de bevolking eenigzins toe en die toename vermeerdert naarmate men de westkust nadert.

Riouw, 12 October 1861.

(*) Het verhaal van dien togt is te vinden in het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch Indie, deel IV, bldz. 611.

TANETTE EN BARROE

(CELEBES).

DOOR

J. A. BAKKERS.

Men verwachtte hier geene volledige, wetenschappelijke beschrijving van Tanette en Barroe, maar slechts eene mededeeling van het weinige, dat ik omtrent die beide staten in 1861 in persoon heb kunnen nagaan of van inlanders, die door hunne gewone achterdocht en onbekendheid met hun eigen bestuur en inrigting in hunne mededeeling niet altijd ter goeder trouw waren, door hooren en wederhooren heb kunnen te weten komen.

Het leenvorstendom Tanette is, zooals uit de hier achter gevoegde terreinbeschrijving uitvoeriger zal blijken, in negen districten, Barroe daarentegen in geene andere onderdeelen dan in kampongs verdeeld.

Het leenvorstendom Tanette wordt door eene leenvorstin met vier leenmannen, en Barroe door eene vorstin bestuurd.

Beiden worden in dat bestuur door eene hadat en eene menigte van hoofden en onderhoofden ter zijde gestaan (zie bijlagen, la. *d* en *l*).

Bij de behandeling van belangrijke zaken worden in Tanette ook de leenmannen, en in beide rijkjes de priesters als adviserende leden geraadpleegd. Beide vorstinnen worden, overeenkomstig 'slands gebruik, door de hadat, in overeenstemming met

de hoofden en aristocratie, gekozen en die van Tanette aan den gouverneur van Celebes en onderhoorigheden voorgesteld om door het gouvernement in hare waardigheid bevestigd te worden, terwijl de bevestiging van den vorst of de vorstin van Barroe door de hadat en aristocratie plaats heeft.

Zoowel in Barroe, als in Tanette worden de hadat en de hoofden in naam door de aanwezige leden, maar in de daad door de vorstinnen gekozen, aangesteld en ontslagen, en het gebeurt slechts zeer zelden, dat de aanwezige leden van de hadat zich tegen die benoeming of dat ontslag verzetten.

Hetzelfde heeft plaats met de mindere kampongshoofden, die volgens den regel door het volk gekozen en door de hadat aangesteld moeten worden, doch dit gebruik wordt, althans in Tanette, niet altijd opgevolgd. Men denke echter daarom niet, dat Tanette in zijn bestuur willekeuriger is dan Barroe; want, doordien de vorstin van Barroe voor het grootste gedeelte van het jaar niet in haar rijk, maar in dat van Goa, bij haren gemaal, den kroonprins Karaeng Katangka aanwezig is, is het bestuur van Barroe veel ordelloozer, en de bevolking brutaler, dief- en dobbelachtiger dan in Tanette.

De priesters worden, zoowel in Barroe, als in Tanette, door de sarat gekozen en met goedkeuring van de vorstinnen in die waardigheid bevestigd en ontslagen, doch evenals in alle vorstenlanden van Zuid-Celebes, bestaan ook in Barroe en in Tanette daaromtrent geene bepaalde voorschriften, maar berusten de handelingen dienaangaande geheel op overleveringen of eigendunkelijke zienswijzen, en niet zelden hebben de laatsten de overhand.

Heeft men eenmaal de inrigting en het bestuur van één der vorstenlanden van Zuid-Celebes leeren kennen, dan kent men die van alle Boeginesche landen; zij zijn overal gelijk en van aristocratischen aard.

Wel worden hier en daar kleine verschillen aangetroffen, doch in de hoofdzaak komen zij in alle landen op hetzelfde neer.

De straffen, die gewoonlijk worden toegepast, zijn: geldboete, doodstraf en het ontnemen van vrouw, kinderen, beesten en goederen.

Bij eene geringe misdaad wordt slechts eene geldboete opgelegd. Bij diefstal, zoo de dief het gestolene niet vergoeden en de boete niet betalen kan, ontneeft men hem vrouw en kinderen, beesten en goederen, in één woord alles. Dit wordt dan getaxeed en wanneer de dief zich daarmee kan uitlossen, komt hij weer op vrije voeten. Indien de dief op heeter daad betrapt wordt en amok maakt, legt men hem gewoonlijk neêr.

Als de doodstraf toegepast zal worden, wordt de ter dood veroordeelde naar de begraafplaats gebracht, waar men een kuil voor hem graaft en hem met kris of piek doodt. Indien een anākaraeng ter dood veroordeeld is, wordt hij gewurgd.

Zij, die bloedschande gepleegd hebben, worden nu eens verdronken, dan weder tot de vorstinnen gebracht om verder hun leven tot aan hunnen dood in slavernij door te brengen. Zoo eene vrouw van vorstelijken bloede het met een man van geringe afkomst of wel met een slaaf houdt, wordt de man gedood en de vrouw tot den stand der geringe lieden vernederd.

De straf voor menschen, die overspel gepleegd hebben, bestaat, wanneer zulks ter kennisse van de hadat komt, uit eene geldboete van 40 reaal (f 80,—) voor de vrouw, en 30 reaal (f 60,—) voor den man. — De hadat en de sarat doen in bovengemelde gevallen uitspraak.

Zoo de slaven of de slavinnen van de vorstinnen eene geringe misdaad plegen, worden hun de voeten, handen of lippen tuschen eenige aan elkander geregen bamboesjes geknepen (*).

De geringe menschen mogen hunne slaven, zoo deze eene geringe misdaad bedrijven, slaan, hetzij met eene rotting, hetzij met

---

(*) Vergelijk Dr. Matthes, Ethnographische atlas, plaat VIII, figuur 26.

een stuk hout, of hun klappen om de ooren geven, of hen schoppen, doch niet dooden.

Vaste inkomsten worden noch door de vorstin van Barroe, noch door die van Tanette, en evenmin door de hadats en hoofden genoten.

De wisselvallige bestaan uit de volgende:

- a. van de ornamentsvelden;
- b. van de markt- (bazaar) geregtigheden;
- c. van de soesoeng pateke's (doorvoerregt);
- d. van den verkoop van amfioen;
- e. van de verschillende dobbelspelen en hanengevechten;
- f. van het afdoen van kleine en civiele zaken;
- g. van de huwelijken;
- h. van de soesoeng binanga, en
- i. van het opleggen van boeten voor misdaden of geringe overtredingen van plaatselijke verordeningen.

Het is mij echter, althans in Barroe, niet mogen gelukken de opbrengsten van die verschillende inkomsten zoodanig te weten te komen, dat zij als geloofwaardig zijn aan te nemen en dientengevolge verdienen vermeld te worden.

Ik heb vermeend om, vooral in Barroe, ter vermindering van verkeerde opvatting, zoowel van de zijde der vorstin, als van hare naburen, daarop niet al te zeer te mogen aandringen.

Ik zal echter van eenige artikelen, die mij door de leenvorstin zijn opgegeven of die ik van verschillende personen heb kunnen te weten komen, de hoeveelheid opgeven zonder voor de juistheid van die opgave in te staan.

De leenvorstin en de vorstin van Barroe genieten jaarlijks van de ornamentsvelden, volgens hunne opgaven, ieder p.m. 12,000 bossen padi (*), die eene gemiddelde zwaarte van 12

(*) Barroe volgens opgave van Daeng Manamboeng, vertrouweling van de vorstin van Barroe, en Tanette volgens die der leenvorstin zelve.

katti's en eene waarde van *f* 20,— de honderd bossen hebben, hetgeen een totaal van *f* 2400,— uitmaakt.

De opbrengsten van de markt- (bazaar) geregtigheden zijn moeilijk na te gaan, omdat die voor een klein gedeelte in geld,— zooals van rijst en bruine suiker 24 duiten van elke *f* 2 waarde, van sirih, die per praauw wordt overgevoerd, 10 duiten van de 100 bossen, en 50 duiten van een met vracht beladen vracht- of pikolpaard,— en voor het overige in natura betaald worden, hetwelk op de navolgende wijze plaats heeft.

Een man, genaamd pasoesoeng-pasara gaat met eene mand op de bazaar rond en ontvangt van ieder artikel, dat aldaar te koop wordt aangeboden en hierboven niet vermeld is, eene hoeveelheid, die, zoo als men het doet voorkomen, aan de beleefdheid van den gever wordt overgelaten; maar de pasoesoeng-pasara zorgt wel, dat zijne vorstelijke meesteres van ieder artikel zoo veel ontvangt, dat zij voor de dagen, waarop geen bazaar gehouden wordt, van alles voor haar huishouden genoeg voorzien is.

Dergelijke heffing heeft niet alleen in Barroe en Tanette, maar in alle andere vorstenlanden van Celebes op dezelfde wijze plaats.

De amfioen wordt in Barroe en Tanette ten voordeele van de vorstinnen, doch in Lalolang en Lipoekasi ten voordeele der leenmannen verkocht.

In Tanette heeft de leenvorstin dat regt voor het tegenwoordige aan haren broeder, Lamakka Aroeng Oedjoeng afgestaan.

De prijs, waarvoor de geprepareerde opium in Barroe en Tanette aan den geringen man verkocht wordt, is van 70 tot 80 duiten voor een duit zwaarte aan opium.

Men beweert, dat in Tanette p.m. 12 en in Barroe p.m. 15 bollen amfioen jaarlijks gedebiteerd worden.

Naar het mij is voorgekomen, is de bevolking van Barroe veel meer dan die van Tanette aan het gebruik van amfioen en

dobbelspel verslaafd en ten gevolge daarvan veel diefachtiger.

De regten van de verschillende dobbelspelen zijn: van het topspel (met dobbelsteenen) één duit van de vijftien, van het tongko één duit van de tien, en van het hanenvechten 40 duiten van elke *f* 2,— winst; het laatste heeft, vooral in Tanette, zelden en niet dan bij groote feesten plaats.

De gemiddelde opbrengst van bovenvermelde spelen is in Tanette *f* 120 's maands.

Die van Barroe kan niet worden opgegeven, doch zal eer meer, dan minder bedragen.

Van deze regten komt $\frac{1}{3}$ ten voordeele van hem, die met het invorderen daarvan belast is, en $\frac{2}{3}$ ten voordeele der vorstinnen.

Voor het afdoen van kleine of civiele zaken wordt $12\frac{1}{2}$ pct. betaald. Men heeft echter, zoowel in Barroe als in Tanette, twee soorten van salaris, waarvan de eene onder den naam van tjoeke en de andere onder die van popotjolla of popasabi bekend staat.

De eerste wordt door den klager betaald, onverschillig of hij zijne zaak wint of verliest; de laatste door den aangeklaagde, wanneer die de zaak in regten wint. Zij betalen dan *f* 4, *f* 8, *f* 16 tot *f* 40 toe, al naar gelang van de waarde, waarover het regtsgeding geloopt heeft.

Dergelijke inkomsten worden tusschen de vorstinnen en hare hadats verdeeld.

De inkomsten, die de hadats van de huwelijken genieten, zijn de volgende.

Zoo de bruidegom tot den geringen stand behoort, houdt het hoofd van de kampong hem tegen; dit heet palawa ada (zoo veel als het tegenhouden van den bruidegom) en daarvoor wordt betaald een halve gulden.

Zoo de bruidegom eene anakaraeng of daeng is, bedraagt deze palawa één of twee reaal; dit is voor de hadat, maar het gebeurt ook wel, dat de kampongshoofden zulke palawa voor zich nemen.

Zoo de bruidegom tot de anakaraengs behoort, gaat hij met zijne bruid op tot de vorstin, ten einde haar een of twee sarongs aan te bieden. Daarentegen geeft de vorstin aan geld twee of vier reaal, al naar gelang van de afkomst des bruidegoms.

De geringe menschen gaan niet op tot de vorstin.

Onder de soesoeng binanga verstaat men hetgeen betaald wordt voor het regt om op de rivier te mogen varen en voor het overzetten over de rivier door middel van kleine vaartuigen. Eerstgenoemde heffing bedraagt *f* 0,30, *f* 0,50 tot *f* 2, naar gelang van de grootte van het vaartuig.

Voor de laatste wordt voor een man, die met eene vracht belast is, twee en voor een man zonder vracht één duit betaald.

De overige inkomsten bestaan uit het opleggen van boeten, waaromtrent geen vaste maatstaf is aangenomen, maar de hoegrootheid afhangt van den aard der misdaden, de gunst of haat, die men den beboete persoon toedraagt, of hij al of niet tot eene vorstelijke of voorname familie behoort, en meer dergelijke omstandigheden, die alleen van gunst en willekeur afhankelijk zijn.

De inkomsten der mindere hoofden zijn, zoowel in Barroe, als in Tanette zeer gering. Slechts van die hierboven bij *f* en *g* bedoeld, wordt aan de hoofden, en dan nog het meest aan hen, die de hadat uitmaken, een gedeelte uitbetaald.

Voor het overige leven zij van hetgeen hun door den geringen man bij wijze van hommage wordt aangeboden, of wat zij (hetgeen ook wel plaats heeft) hem afpersen. Zij vinden verder hun bestaan, even als ieder ander, in handel en landbouw en staan, wat armoede aangaat, met den gewonen inlander gelijk.

Statistische opgaven van de bevolking, enz. vergezellen als bijlage, *la. a* en *i* dit rapport.

De invulling van de cijfers heeft in Tanette plaats gehad, zooals die door de bevolking in tegenwoordigheid van hare hoofden zijn opgegeven. Zij kunnen dus eerder als te laag dan als te hoog gesteld worden aangemerkt.

In Barroe heeft ter vermijding van verkeerde opvatting geene volkstelling plaats gehad, doch bij de topographische opname heeft ongemerkt eene opname van de kampongs en telling van de huizen en kalapabooimen plaats gehad, en men kan als maatstaf aannemen, dat ieder huis gemiddeld door 10 à 11 zielen bewoond wordt.

Dien maatstaf aannemende, zoude Barroe p.m. 9382 inwoners tellen, hetgeen, in verhouding tot Tanette, als goed bevolkt te beschouwen is.

Het grondbezit verkeert, zoowel in Barroe, als in Tanette onder dezelfde omstandigheden, als de vormen en inrigtingen van het bestuur.

Geschrevene wetten bestaan daaromtrent niet; ook geloof ik niet, dat men die ergens in de gouvernements of vorstenlanden zal aantreffen; althans men heeft mij die in Tanette, Barroe, Sopping, Boni, noch in één der gouvernements afdeelingen kunnen aantoonen, zoodat bij mij de overtuiging bestaat, dat zij niet in het bezit daarvan zijn.

Wat mij dienaangaande is medegedeeld, berust op overleveringen en oude gebruiken. Ik zal slechts eenige der voornaamste punten hier aanstippen.

De velden worden in Tanette en Barroe onderscheiden in ornamentals-, poesaka- en eigendomsvelden. De eerste behooren aan den vorst en de hadat, die bij overlijden of ontheffing van den troon of van hunne betrekking op hunne opvolgers overgaan.

De tweede zijn velden, waarvan de eigenaars door erfenis of door schenking, voor aan den vorst of het land bewezen goede diensten, in het bezit gekomen zijn.

De laatste zijn velden, die door den landbouwer van woeste gronden ontgonnen zijn; deze zijn echter zeldzaam, aangezien men thans, noch in Barroe, noch in Tanette spoedig tot het ontginnen van woeste gronden overgaat.

De grond wordt individueel en gemeenschappelijk bezeten.

In sommige plaatsen kunnen woeste gronden, bosschen, weidenvelden, gronden, in en om de kampongs gelegen, bazaars en begraafplaatsen, geene vorstelijke zijnde, als gemeenschappelijke of gemeente-gronden beschouwd worden; doch zijn op die gemeenschappelijke gronden door een landbouwer tuinen aangelegd, vruchtboomen geplant of een huis gebouwd, dan mogen hem die door niemand dan door den vorst ontnomen worden en blijft hij daarvan in het bezit, zoo lang hij zich als een vreedzaam inwoner gedraagt en de verpligte heeren-diensten verrigt.

De landbouwer heeft de vrije beschikking over zijne velden om die weg te schenken of te verpanden, maar niet om die te verkoopen. Bij overlijden gaan zijne velden op zijne erven over en worden onder hen verdeeld.

Wordt door den overledene slechts één veld nagelaten, dan wordt dat getaxeerd, het regt om het voor de getaxeerde waarde over te nemen aan den oudsten erfgenaam overgelaten en de waarde onder de gezamenlijke erfgenamen verdeeld. Hij, die in het bezit van den grond blijft, geniet ook daarvan de opbrengsten. Het gebeurt ook wel, dat de gezamenlijke erfgenamen in het bezit van den grond blijven, in welk geval zij dien gezamenlijk bewerken en de opbrengsten onder elkaar verdeelden, of wel, wanneer zij om beurten een of meer jaren den grond bewerken, aan den bewerker alleen de opbrengsten overlaten, doch dit geval, zegt men, doet zich zelden voor.

Sterft een grondbezitter zonder bekende nabestaanden achter te laten, dan komen zijne velden of andere gronden ten voordeele van den regerende vorst of de vorstin, door wie dan ook de opbrengsten worden genoten.

Dergelijke velden behooren volgens gebruik noch tot de ornamentsvelden, noch tot het persoonlijk eigendom van den vorst, maar worden bewerkt door hem of haar, die het vorste-

lijke gezag in handen heeft, zoodat zoodanige velden door den vorst niet mogen verkocht of aan anderen ten geschenke gegeven worden. Doch in aanmerking nemende de vele schakels, waaruit eene inlandsche familie is zamengesteld, kan men ligtelijk nagaan, dat dergelijke voorbeelden zich hoogst zelden voordoen. Mag men geloof hechten aan hetgeen mij dienaangaande, zoowel in Tanette, als in Barroe is medegedeeld, dan zoude van zoodanige velden en gronden aanteekening in een afzonderlijk register gehouden en, zoo zich later de daarop regthebbenden mogten voordoen, die velden en gronden aan hen teruggegeven worden, doch aangezien ik nergens een zoodanig register heb kunnen te zien krijgen, zoo twijfel ik aan de waarheid van die bewering.

De regerende vorst of vorstin heeft het regt of matigt zich dat althans aan, om den grondbezitter wegens misdaden of politieke redenen zijne gronden te ontnemen en die te behouden of later terug te geven; doch het eerste, dat veelal op willekeur en aanzien van persoon berust, heeft dikwijls en het laatste slechts zelden plaats.

Het grondbezit wordt in den regel door getuigen verzekerd of gestaafd; schriftelijke bewijzen worden dienaangaande zelden, ja, men zoude kunnen zeggen, nimmer verleend.

Bij het ontstaan van geschillen over grondbezit wordt de zaak eerst door het kampongshoofd met de oudsten van de kampong, waaronder de gronden sorteren, onderzocht en, zoo de zaak tot klaarheid kan gebracht worden, afgedaan; kan het laatste niet plaats vinden of wordt door partijen met de afdoening geen genoegen genomen, dan wordt de zaak voor de hadat gebracht; en kan ook door deze de quaestie niet beslist en afgedaan worden, dan wordt die aan den vorst of aan de vorstin ter beslissing voorgelegd.

Het is moeilijk om na een verblijf van slechts een paar maanden met zekerheid te zeggen of die geschillen al dan niet

veelvuldig zijn. Volgens bewering van de hadats van Tanette en Barroe, met wie ik daarover gesproken heb, zouden zij zich slechts zeer zelden voordoen.

De overgang van grondbezit is niet in alle landen dezelfde. In sommige landen heeft de grondbezitter de vrije beschikking over zijne gronden; in andere landen, zoo als in Barroe en Tanette, mag hij die wel wegschenken, verpanden of aan anderen in bewerking afstaan, maar niet verkoopen.

Dergelijke overgang geschiedt gewoonlijk stilzwijgend, doch het gebeurt ook wel, dat de hadat daarvan kennis draagt of dat men er getuigen bij tegenwoordig doet zijn.

De gemiddelde waarde van een laag gelegen sawah-veld van gemiddelde grootte is in Tanette en Barroe van *f* 20 tot *f* 40 en van een hoog gelegen veld van *f* 10 tot *f* 20. De productie van dergelijke velden is gemiddeld van de lage van 100 tot 150, en van de hooge van 75 tot 100 bossen van 12 katti zwaarte.

Als algemeene regel is bij het waterverbruik aangenomen, dat van waterleidingen niemand dan de aanleggers en onderhouders mag gebruik maken. De hooge velden worden het eerst geïnundeerd en deelen daarna het overtollige water aan de lager gelegene mede. Wanneer alle velden van genoegzaam water voorzien zijn, outlast het overtollige zich in de naastbij gelegene rivier.

Wanneer een landbouwer zijne velden onbewerkt laat of het land verlaat, zonder die aan anderen ter bewerking te hebben afgestaan, dan vervallen zoodanige velden aan den vorst of de hadat. Heeft hij die aan anderen in bewerking of vruchtgebruik afgestaan, dan zijn de bewerkers of vruchtgebruikers verplicht al die heerdiensten te verrigten, welke aan den eigenlijken grondbezitter kunnen worden opgelegd.

De opbrengsten, lasten en verplichtingen der bevolking jegens de vorstinnen en de hoogere en lagere hoofden zijn:

- 1°. het opbrengen van tienden of grondbelasting;
- 2°. het bewerken, beplanten en oogsten van de ornamentalsvelden, dan wel het betalen van papalisa of kallongtedong, hetwelk $\frac{1}{10}$ van den oogst bedraagt, boven en behalve de gewone tienden, die wel in Barroe, maar niet in Tanette betaald worden;
- 3°. het leveren van materialen en werkvolk voor het bouwen van woningen voor de vorstinnen, hadats en hoofden;
- 4°. het leveren van materialen en werkvolk voor het oprigten van tijdelijke loodsen tot het geven van feesten;
- 5°. het leveren van menschen om de vorstinnen, de hadats en hoofden op hunne uitspannings- of andere reizen, zoowel over zee, als over land, te volgen;
- 6°. het leveren van volk, wanneer de vorstinnen zich met jagen of visschen willen vermaken;
- 7°. het leveren van wachtvolk bij de vorstelijke woningen;
- 8°. het leveren van brandhout voor den vorst of de vorstin;
- 9°. het leveren van materialen en werkvolk tot oprigting en onderhoud van mesigits;
- 10°. het verleenen van hulp aan de anakaraengs en de mindere hoofden bij het opzetten hunner woningen tegen verstrekking van voeding;
- 11°. het verleenen van hulp aan den hoofdpriester bij het opzetten van zijne woning tegen verstrekking van voeding;
- 12°. het betalen van markt- (bazaar-) geregtigheden;
- 13°. het betalen van geregtigheden (tol) om over de rivier gezet te worden;
- 14°. het opbrengen van een klein gedeelte van hunne djagong en andere tuin- en boomvruchten, bij wijze van hommage;
- 15°. het onderhouden van den vorst of de vorstin en gevolg, wanneer deze zich van de eene naar de andere plaats begeeft,

en meer dergelijke verplichtingen en lasten, die hier niet allen kunnen worden opgenoemd en op zich zelve genomen gering, maar door de massa voor het volk lastig en drukkend zijn.

De handel is luttel te noemen en dientengevolge ook de scheepvaart; men zoude zelfs, althans van den zeehandel, gerust kunnen zeggen, dat die, zoowel in Barroe, als in Tanette niet bestaat.

Hij wordt dan ook alleen in het klein gedreven en is niets meer dan een ruilhandel tegen sirih, bruine suiker, gedroogde visch, zout, kalapa en olie.

Het eerste artikel wordt van Mario, Lamoeroe en Soppeng in Barroe en Tanette ingevoerd. Het tweede is een product van laatstgemelde landen, en de laatstgenoemde artikelen worden van Makasser en daaronder behoorende eilanden, doch slechts op den bazaar van Boengi (Tanette) en Soempang Minanga (Barroe) ingevoerd.

De overige handelsartikelen, zooals lijnwaden, katoenen garens en kramerijen, worden door Boeginesche handelaren (pabaloe's) overland van Makasser ingevoerd en op de verschillende bazaars te koop aangeboden; doch deze handel is, even als de zeehandel, niet noemenswaardig.

De invoer bestaat uit kalapa, olie, zout, gedroogde visch; gambier, sirih en meer dergelijke, dagelijksche behoeften, die van Makasser en omliggende eilanden worden ingevoerd.

De uitvoer bestaat alleen uit sirih, nadat die eerst voor een groot gedeelte van Mario en Lamoeroe is ingevoerd.

Ook wordt van tijd tot tijd een weinig padi, rijst en djagong uitgevoerd, doch niet als een gevolg van de omstandigheid, dat Barroe en Tanette van die artikelen meer dan noodig voor eigen gebruik opleveren, maar alleen om langs dien weg hij gebrek aan geld, door middel van ruilhandel, in hoogst noodige behoeften te kunnen voorzien.

Inkomende of uitgaande regten worden noch in Barroe, noch in Tanette geheven. Het weinige, dat voor den uitvoer van sirih met inlandsche vaartuigen betaald wordt, is reeds onder het onderwerp soesoeng binanga bekend gesteld.

Noch Barroe, noch Tanette zijn naar mijne meening landen, waar een druk handelsvertier te wachten is, omdat zij geene producten of nijverheidsvoortbrengselen, zelfs niet voor een gemiddeld handelsvertier, voortbrengen.

De land- en tuinbouw bestaat, zoowel in Barroe, als in Tanette hoofdzakelijk uit de kultuur van rijst en djagong.

De rijstvelden zijn sawah's en ladangs. De laatsten worden het meest in de hooge, bergachtige streken aangetroffen.

De sawah's zijn, met uitzondering van die, gelegen in de districten Lompo ri-adja, Ratappa en Gattarang voor het meere deel van den regen afhankelijk, ofschoon er, zoowel in Tanette, als in Barroe zeer goede gelegenheid tot het aanleggen van waterleidingen bestaat.

Het hoofdgebrek van de meeste gouvernements districten wordt ook in Tanette en Barroe aangetroffen, namelijk, dat de aanplant niet gelijk en veelal te laat plaats heeft, zoodat het niet zelden gebeurt, dat dientengevolge het eene gedeelte een zeer goeden en het andere een zeer slechten of gemiddelden oogst oplevert.

Ware het district Lipoekasi in het jaar 1861 niet door buitengewoon laat vallende regens begunstigd geworden, dan zoude de oogst daar ongetwijfeld mislukt zijn, terwijl die nu zeer goed is geweest; doch op dit ongewone natuurverschijnsel mag en kan de landbouwer niet rekenen.

De in Barroe en Tanette gebruikt wordende landbouw-werktuigen zijn van dezelfde vorm en gedaante als die, welke in de gouvernements afdeelingen en in Goa gebruikt worden (*).

(*) Vergelijk Dr. Matthes, Ethnographische Atlas, plaat VI, figuur 1, 3, 4, en 8.

Bij gebrek aan buffels wordt vooral in Tanette meer gebruik van den bienkoeng (patjol) dan van de ploeg gemaakt, waarvan dikwijls het gevolg is, dat het planten te laat plaats heeft.

Behalve rijst en djagong wordt hier ook nog eene zeer geringe hoeveelheid tabak, doch alleen voor eigen gebruik, gecultiveerd, die echter, wat de kwaliteit aangaat, veel minder is dan die, welke in de Noorder districten (Maros) gecultiveerd wordt.

De kalapateelt is in de beide rijkjes niet noemenswaardig; 13,309 kalapaboomen op eene oppervlakte van 290,79 vierkante palen kunnen niet als voldoende voor de consumtie beschouwd worden, zoodat dan ook zoowel klappers, als olie van elders moeten worden aangevoerd.

Van koffij-, suiker- of indigocultuur zijn noch in Barroe, noch in Tanette sporen aanwezig, ofschoon het mij voorkomt, dat de koffij in de hooge streken van Tanette en Barroe en het suikerriet in de vlakte met veel succes te cultiveren zijn. Vooral komt mij de grond van Tanette voor uitmuntend geschikt te wezen voor de suikerkultuur.

Ik heb de leenvorstin aangeraden om, bij wijze van proef, met September 1861 eenige voor de rijstkultuur minder geschikte velden met suikerriet te beplanten, waarvan ongetwijfeld een goed resultaat te wachten is; zulks zoude ook niet weinig tot welvaart van het volk en tot vooruitgang van de suikeronderneming bijdragen.

Ook de aanplant van koffij is aan de leenvorstin aanbevolen en, zooals te verwachten was, heeft zij beloofd aan die aansporing te zullen gevolg geven; maar ik vrees, dat de uitvoering nog lang zal achterwege blijven; want vorstin en volk letten niet op het voordeel, maar wel op den arbeid, welke aan die kultuur verbonden is,—een gebrek, dat niet alleen in de vorsten-, maar ook in de onder ons beheer staande landen wordt aangetroffen en alleen door een ijverig en van goede hulpmiddelen voorzien bestuur kan overwonnen worden.

Zoowel de hoofden, als het volk verkeeren voor het meeren-deel in genoemde rijkjes in een staat van armoede, maar zij zoeken ook het middel niet om zich uit dien staat op te beu-ren en van het land die voordeelen te genieten, welke de ge-schiktheid van den grond aanbiedt. Om kort te gaan, de land-bouwer in Barroe en Tanette is voor het tegenwoordige nog op dezelfde hoogte, als voor p. m. 200 jaren; ook toen wer-den, blijkens hunne geschiedenis, door hunne voorouders ka-lapaboomen, rijst en djagong geplant en was zelfs, zooals de resten ons aantoonen, het aanleggen en onderhouden van wa-terleidingen algemeener dan thans.

De veeteelt, die met den landbouw in een naauw verband staat, kan evenmin gunstig genoemd worden.

Het getal paarden en buffels, dat mij in Tanette door de bewoners is opgegeven en ik in Barroe door informatie ben te weten gekomen, komt, even als het cijfer der bevolking, op bijlagen R. A en I voor. Deze opgaven echter verdienen geen meerder geloof dan andere opgaven, die ons door inlanders ge-gewezen worden en niet zijn nategaan, en moeten alleen als ap-proximatief beschouwd worden.

Van dat getal zijn vooral de buffels voor het kleinste ge-deelte in Barroe en Tanette gefokt en gekweekt, maar voor het grootste gedeelte van de zuider- en noorder-districten in Goa herkomstig.

De paarden, die ik in beide rijkjes heb aangetroffen, zijn van gewoon ras en meer geschikt om als vracht-, dan wel als rij- en trekpaarden gebruikt te worden.

Enkele goede paarden, die in Barroe en Tanette gevonden worden, zijn van Mario, Lamoeroe en Soppeng, de landen, waar schoone paarden te vinden zijn, afkomstig.

Is de veeteelt in Barroe en Tanette niet gunstig te noemen, evenzoo is het met de nijverheid gesteld. Het eenige nijverheidsbedrijf, dat men kan zeggen, dat in de beide rijkjes wordt

uitgeoefend, is het maken door de vrouwen van grove lijnwaden, geschikt voor vrouwenkleedjes en mannenbroeken; doch niet meer dan voor eigen gebruik of voor onderlingen ruilhandel noodig is.

Huis- en scheepstimmerlieden, metselaars, ijzer-, goud- of zilversmeden zijn in Barroe en Tanette niet te vinden; althans geene zoodanige, welke die namen verdienen.

Het is wel vreemd, dat in Barroe, hetwelk goed scheepstimmerhout (katonding) oplevert, zich geene Lemo-Lemosche scheepstimmerlieden vestigen, in stede van het hout daar te komen kappen en het ruw over te voeren.

Het hooggebergte van Tanette is meer van huis- dan van scheepstimmerhout voorzien, zooals tjampaga, dat in Tanette en Barroe tjinrana, en bajang, hetwelk ipi genoemd wordt, maar moeilijk is aftevoeren. In den oostmouson zijn de rivieren daartoe niet genoeg van water voorzien, terwijl zij in den westmouson te spoedig buiten hare oevers treden.

Hierin zoude echter kunnen voorzien worden door het hout in den oostmouson te vellen en tot balken te kappen, en tegen het vallen van den westmouson aftevoeren; doch een zoodanige arbeid mag van een volk, dat bij den dag leeft en schier geene behoeften kent, niet verwacht worden.

Dat vooral Tanette zoo slecht bevolkt en in alles nog zoo ten achteren is, wordt door mij hoofdzakelijk aan het onrustige en oorlogzuchtige karakter van Lapataoe Matinro Solomoni toegeschreven, onder wiens bestuur dit rijkje driemaal door een oorlog met het gouvernement is geteisterd, zonder nog in aanmerking te nemen de vele twisten, welke voor 1840 en onderling, en met Mario en Lamoeroe plaats hadden.

Ook het benoemen van een Marioschen prins tot leenvorst (La Roempang Matinro Moetiara) en het laten huwen van Datoe Bakka met de tegenwoordige leenvorstin mogen in overeenstemming met onze destijds gevoerde politiek zijn, doch ze

ker is het, dat het inroepen van zoovele vreemde prins en volgelingen niet tot welzijn van de bevolking van Tanette gestrekt heeft.

Men beweert, dat ook onder de tegenwoordige leenvorstin, als het gevolg van knevelarij én willekeurige handelingen, eene groote ontevredenheid onder hare onderdanen bestaat en velen naar elders uitwijken, maar, zoo dit al tijdens het aanwezen van Aroe Pantjanatoa en Datoe Bakka het geval geweest zij, thans heeft zulks stellig niet meer plaats en het volk wordt niet zwaarder dan in Barroe of in een der overige landen, welke niet onder gouvernement's gezag staan, gedrukt; integendeel ik geloof, en niet zonder grond, dat de lasten en opbrengsten van het volk van Barroe zwaarder dan die van Tanette zijn.

Gedurende de vier maanden, die ik in Tanette en Barroe heb doorgebracht, was ik in de gelegenheid beide rijkjes in vele rigtingen te doorkruisen en met alle standen der bevolking en rangen in aanraking te komen, en over de beide besturen te spreken, en ik heb niet kunnen opmerken, dat de bevolking van Tanette minder dan die van Barroe tevreden is, maar wel, dat de leenvorstin meer vijanden dan hare nabuur Barroe heeft, hetgeen ik hoofdzakelijk aan het gebeurde met hare moeder Tjolli poedjië Aroe Pantjanatoa en haren gewezen echtgenoot Datoe Bakka toeschrijf.

Ik neem echter niet aan, dat men in Tanette geene ontevredene heethoofden zal aantreffen en dat het bestuur van dien aard is, dat daarop, uit een Europeesch oogpunt beschouwd, geene aanmerkingen te maken zouden zijn, doch waar wordt een zoodanig inlandsch bestuur, niet alleen in de vorsten-, maar zelfs in de gouvernement's-landen aangetroffen?

In overleg met de hun ondergeschikte hoofden is aan de leenmannen het dagelijksche beheer van hunne landen en het afdoen van kleine zaken overgelaten.

In belangrijke aangelegenheden zijn zij verplicht die afdoening

aan de hadat en sarat van Tanette, bijgestaan door de niet in de zaak betrokkene leenmannen onder goedkeuring van de leenvorstin, te onderwerpen.

De verplichtingen van Lalolang, Lipoekasi en Tjinakko jegens de leenvorstin zijn:

1° het verleenen van hulp bij het bouwen van een huis voor de vorstin;

2° het helpen beploegen, beplanten en oogsten van de ornamentalsvelden;

3° het bewerken, beplanten en oogsten van de binnen Lalolang gelegene en de vorstin toebehoorende ornamentalsvelden, genaamd Gonraë.

Van die velden geniet Aroe Lalolang de opbrengsten, doch wanneer de leenvorstin in de Pamarasang (rivier Lipoekasi) gaat visschen, dan moet de leenvorstin en haar talrijk gevolg gedurende haar verblijf, uit de opbrengsten van die velden, van rijst voorzien worden.

Lipoekasi moest ook eertijds soesoeng pasara en soesoeng binanga aan de vorstin opbrengen, doch deze verplichting is sedert 1840 in onbruik geraakt, zoodat nu die voordeelen door Aroe Lipoekasi genoten worden.

Pantjana werkt niet aan de ornamentalsvelden, maar moet voor het dak en voor de roeijers zorgen, als de vorstin een huis bouwt of uit varen gaat.

De bevolking is geene landelijke of directe belasting aan hunne leenheeren verschuldigd.

Alleen brengt zij na den oogst aan hen een klein gedeelte bij wijze van hommage op van hetgeen zij van hare velden, tuinen of vruchtboomen oogst en is verder aan dezelfde lasten en verplichtingen jegens hare leenmannen onderworpen, als ten aanzien der vorstin hierboven omschreven is.

STATISTIEK VAN TANETTE.

Districten.	Doorloopende nummers.	N A M E N		Titels der hoofden.	G E T A L					Aanmerkingen.	
		der kampongs.	der hoofden.		huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapper-boomen.		
	1	Pandnage	Latoeppoe.	Matjoa Anjie.	3	25	6			31	
	2	Antjé	id.	id.	21	272	18			403	
	3	Bola Pitoelalange	id.	id.	8	19	"			9	
	4	Soemampoba	id.	id.	8	134	42	1		27	
	5	Ningo	id.	id.	5	37	13	1		26	
	6	Poetjoë	id.	id.	9	135	40			119	
	7	Tasiadang	id.	id.	3	36	4			28	
				Totaal	51	658	123	2		643	
	8	Poledjiwa	Daeng Kalalla.	Matj. Poledjiwa.	3	31	3			97	
	9	Amasangan	Poean Naga.	Matj. Amasangan.	14	130	"			26	
	10	Tjinakko	Lasalerang.	Matj. Tjinakko.	9	63	"	1		17	
			Amasangan.		1	12	"			354	
			id.								

10	Tjinakko Biruroé	Laeslerang. id.	Matj. Tjinakko. id.	9	63	"	"	1	17
11	Aloepange	Pocan Bado. id.	Matj: Aloepange. id.	19	242	17	"	"	488
12	Tasiabeng of Ta- [binge]	Lagattia. id. id. id.	P. L. Kaworo. id. id. id.	21	172	27	"	"	96
13	Kaworo	La Selo. id.	Aroe Boetoeng. id.	1	8	"	"	"	13
14	Amasangang	Ambo Soenroe. id. id. id.	Matjoa Tjiurapole. id. id. id.	22	180	27	"	"	109
15	Pallaé	Lakaseng.	De kalief.	11	135	18	"	2	7
16	Nanéé			2	15	"	"	"	13
17				3	27	"	"	"	18
18				6	57	"	"	"	67
19	Boetoeng			22	234	18	"	2	105
20	Boetoeng Poetoeng			17	80	4	"	"	18
21	Tjinrapole			8	51	"	"	"	16
22	Tana Sandjaijé			25	131	4	"	"	34
23	Kaloekoe Ioloé			4	44	41	"	5	18
24	Makampoé			3	20	5	"	1	17
25	Balerang			2	12	"	"	"	64
				12	61	"	"	"	"
				21	137	46	"	6	99
				2	21	"	"	"	148

3 visschers-prauw.

Distrikten.	Doorlopende nummers.	N A M E N		Titels der hoofden.	G E T A L				<i>Anmerkingen.</i>	
		der kampongs.	de hoofden.		huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.		klapper-boomen.
	26	Tanetalangbata (Soreang)	Dg. Malesang.	Pabitjara.	12	195	36	"	86	
	27	Saliwangbata	id.	id.	1	21	30	"	21	
				Totaal	13	216	66	"	107	
	28	Batjoe-Batjoe	Ambo Palla.	Matj. Batjoe-Batjoe.	10	142	10	11	16	
	29	Lompoc	id.	id.	6	36	"	2	"	
				Totaal	16	178	10	13	16	
	30	Tjampaé	Ambo Soekara.	Galla Tjampaé.	6	57	4	"	53	
	31	Boengie	id.	id.	15	158	15	2	58	
				Totaal	21	215	19	2	111	
	32	Pompalalangang	La Soepoc.	P. L. Oedjoeng.	14	221	13	3	8	5 handels-praauw.
	33	Matene	Goeroe Keko.	Matj. Matene.	21	181	"	"	"	3 handels- en 4 vis- schers-praauwen.
	34	Djoeppaé	Poea Saurie.	Amrong Goeroe.	8	89	35	2	138	1 handels- en 2 vis- schers-praauwen.
	35	Katoekoe toton	Poea Saurie.	Amrong Goeroe.	7	60	"	"	427	
	36	Mado	id.	id.	14	121	16	3	"	

35	Katoekoe lolou	Poea Saucic.	Aurong Goerôe.	7	60	"	427
36	Mado	id.	id.	14	121	16	" 8
37	Masoempoe	id.		2	16	12	" 8
38	Sappo batoe	Laomo.	Totaal	31	286	63	5 672
39	Batoe Maradja	id.	P. L. Sapobatoe.	21	177	23	2 37
			id.	31	158	30	" 29
			Totaal	52	335	53	2 66
40	Bonto Panno	Ambo Lappa.	Djannang B. Panno.	5	60	19	" "
41	Lapai	Lawapa.	Poean Lolo.	4	61	23	2 3
42	Lompengang	id.	Lompengang.	29	318	91	8 7
			Totaal	33	379	114	10 10
43	Eiland Poetean- [gieng. Balentrang Balampalange Tapaga Tjammang	Poea Moedi.	Gal. Poeteangieng.	9	108	"	57 5 visschers-praauw.
				2	21	"	146
				1	12	5	15
				2	17	"	25
				"	"	"	" Tuinen.
			Totaal	5	50	5	186
44	Eelee	La-Raurang.	Aroe-Kadieng.	24	240	55	1 143
45	Kadieng	id.	id.	6	56	8	" 17
			Transporteren	30	296	63	1 160

Distrikten.	Doortlopende nummers.	N A M E N		Titels der hoofden.	G E T A L					Aanmerkingen.	
		der kampongs.	der hoofden.		huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapperboomen.		
			La-Raorang.								
	46	Meroe	id.	Per transport	80	296	63	1	160		
	47	Bole-Bole	id.	Aroe Kadiang.	3	12	"	"	"		
	48	Sikapa	id.	id.	7	50	6	"	"		
	49	Loempadjac	id.	id.	19	209	57	2	63		
	50	Baroett. of Polew.	id.	id.	2	21	"	"	"		
	51	Paria	id.	id.	4	43	"	"	"		
	52	Paenge	id.	id.	11	96	20	"	76		
	53	Tabinge	id.	id.	13	109	33	"	23		
	54	Garongkong	id.	id.	16	177	32	4	27		
	55	Botto Lampe	id.	id.	8	105	26	3	71		
	56	Tjilalang	id.	id.	19	185	26	2	137		
	57	Matjopa	id.	id.	6	47	11	1	31		
	58	Manjaka	id.	id.	2	16	"	"	"		
	59	Lisee	id.	id.	12	113	11	4	62		
	60	Botto-Botto	id.	id.	26	179	25	2	24		
	61	Botto	id.	id.	6	48	5	"	"		
	62	Boenne	id.	id.	9	70	5	"	29		
	63	Pidjoe	id.	id.	7	66	29	1	19		
			id.	id.	3	48	4	1	"		
					992	1899	352	91	744		
	65	Sampiang	id.	Per-rambang.	12	141	86	4	19		
	66	Rocwa	id.	id.	2	16	"	"	"		
			La-Soeng.								

LOMPO-RI-ADJA.

	Sampeang	La-matang.	Tobal	292	1890	358	21	744
65	Sampeang	id.	Aroe-Atakala.	12	141	86	4	19
66	Boewa	id.	id.	2	16	"	"	12
67	Limpo	id.	id.	5	33	4	"	14
68	Ralla	id.	id.	10	76	20	"	18
69	Tabing	id.	id.	10	99	33	7	"
70	Sabang	id.	id.	5	39	"	"	12
71	Lalle	id.	id.	2	18	"	"	"
72	Podo	id.	id.	8	71	9	"	22
73	Kalem pang	id.	id.	2	16	1	"	18
74	Polewalie	id.	id.	1	12	"	"	"
75	Tjampac	id.	id.	2	17	13	"	"
76	Djalauroe	id.	id.	4	38	17	"	"
77	Tjampa-ri-adja	id.	id.	1	12	4	"	"
78	Patiro en Aloep.	id.	id.	10	85	34	"	18
79	Menrong	id.	id.	5	32	"	"	"
80	Paloeda	id.	id.	10	76	14	"	73
81	Adjoeloe of Bette	id.	id.	7	42	2	"	56
82	Tille	id.	id.	4	37	13	"	2
83	Watoe-watoc	id.	id.	2	25	22	"	34
			Totaal	114	1030	253	12	424
84	Tinakko	La Boenga.	Aroe-Alakala.	7	48	15	"	21
85	Wanawaroe	id.	id.	12	99	11	"	28
86	Saloporoe	id.	id.	14	137	9	"	22
87	Makala	id.	id.	3	21	3	"	23
88	Barang	id.	id.	3	19	4	"	12
89	Beroeroe	id.	id.	2	17	3	"	"
90	Panga	id.	id.	3	29	12	1	9
		Transporteren		44	370	57	1	115

PATAPPA.

Districten.	Doorlopende nummers.	N A M E N		Titels der hoofden.	G E T A L					<i>Aanmerkingen.</i>
		der kampongs.	der hoofden.		huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapperboomen.	
PATAPPA.	91	Pattoeng	La-Boenga.	Per transport	44	370	57	1	115	
	92	Pangie	id.	Aroe-Alakala.	2	17	"	"	16	
	93	Tinjo of Boeboë	id.	id.	4	40	"	"	21	
	94	Mameke	id.	id.	6	40	1	"	19	
	95	Bolhie	id.	id.	5	37	"	"	7	
	96	Bateungieng	id.	id.	2	16	"	"	4	
	97	Era	id.	id.	9	55	"	"	85	
	98	Rea	id.	id.	3	25	"	"	31	
	99	Lemo	id.	id.	5	52	9	"	13	
					id.	3	41	3	"	7
				Totaal	83	693	70	1	268	
GATTARANG.	100	Patalassang	Lamapeabang.	Aroe Gattarang	17	189	75	59	2	
	101	Manjengo	id.	id.	11	113	53	9	3	
	102	Panrokowa	id.	id.	5	49	31	3	"	
	103	Penrong	id.	id.	8	69	49	"	"	
	104	Mario	id.	id.	2	17	16	"	"	
	105	Maroangieng	id.	id.	7	56	39	2	"	
	106	Laweles	id.	id.	6	45	26	3	"	

GAT	Distrikten.	Doorlopende nummers.	N A M E N		Titels der hoofden.	G E T A L				Aanmerkingen.		
			der kampongs.	der hoofden.		huizen.	bevolking ⁶⁾	buffels.	paarden.		klapper-boomen.	
106	Laweloe						6	45	26	3		
107	Tatoempoe			Lanapcabang.	Per transport	56	488	289	76	5		
108	Poenranga			id.	Aroe Gattarang.	9	71	35	9	"		
109	Djamboeloe			id.	id.	9	63	41	9	13		
110	Dengeng Dengeng			id.	id.	11	86	4	"	9		
					Totaal	97	801	372	94	34		
111	Padoko			Latiamba.	Aroe Marets.	20	136	9	1	140		
112	Boranjië			id.	id.	18	147	6	"	37		1 visschers-prauw.
113	Adienge			id.	id.	2	19	"	"	"		
114	Pasade			id.	id.	26	227	36	"	153		
115	Baramamasc			id.	id.	34	263	38	1	211		
116	Polang.			id.	id.	9	70	14	"	11		1 handels-en 2 visschers-prauwen.
117	Soempalieta			id.	id.	4	31	12	"	"		
					Totaal	113	893	115	2	552		
118	Salomonie			Lanarrang.	Aroe Salomonie.	12	103	23	"	7		
119	Pao			La Boto.	Matjoa Pao.	30	192	89	"	3		

Districten.	Doorlopende nummers.	N A M E N		Titels der hoofden.	G E T A L					Aanmerkingen.
		der kampongs.	der hoofden.		huizen.	bevolking.	buffels.	paarden.	klapper-boomen.	
	120	Garassie	Lapaloerang.	Poelanlolo Garassie.	23	187	65	8	180	
	121	Liang	id.	id.	3	20	5	"	"	
	122	Kailteë	id.	id.	11	97	18	"	27	
	123	Ladjarie	id.	id.	14	128	10	"	69	4 visschers-prauw.
	124	Kompoë	id.	id.	51	439	62	4	43	3 Idem.
	125	Boetroë	id.	id.	82	788	49	2	93	7 handels- en 14 visschers-prauwen.
	126	Lipoekasie	id.	id.	49	484	54	19	91	5 hand- 8 vissch. pr.
	127	Tjappabanoë	id.	id.	43	311	44	21	53	3 visschers-prauw.
	128	Tjalalang	id.	id.	6	52	14	4	183	
	129	Taboë	id.	id.	13	115	53	3	343	
				Totaal	295	2621	369	61	1082	
	130	Padaelo	Lasoepec.	Poelanlolo Soerang.	29	215	19	7	103	
	131	Bottoë	id.	id.	2	17	1	"	5	
	132	Palanro	id.	id.	21	183	47	2	107	
	133	Pao	id.	id.	2	19	"	"	11	
	134	Antara Sagäë	id.	id.	13	114	12	"	57	
	135	Matangtieng	id.	id.	16	147	21	"	53	7 visschers-prauw.
	136	Soerang	id.	id.	21	201	51	3	63	3 Idem.
	137	Lappat	id.	id.	3	22	11	2	9	
	138	Tekeë	id.	id.	5	43	9	"	21	

137 Lappé
138 Teké

id.
id.

id.
id.

3
5

22
43

11
9

2
"

9
21

RECAPITULATIE.

Doorloopende. nummers.	D I S T R I K T E N.	G E T A L						P r a a u w e n .		H a d j i e s .	
		kampongs.	huizen.	bewoners.	buffels.	paarden.	kalapa boomen.	handels- visschers-	die in Mekka gewest zijn.	die niet in mekka ge- weest zijn.	
1	Lompo ri Laoe	46	390	3943	600	46	2924	13	20	"	"
2	Lompo ri Tanga	20	203	1890	353	21	744	"	9	"	"
3	Lompo ri Adja	20	114	1030	253	12	424	"	"	"	"
4	Patappa	16	83	693	70	1	268	"	"	"	"
5	Lipoekasie	19	450	3936	596	61	2074	13	37	"	"
6	Lalolang	9	112	961	171	14	529	"	10	"	"
7	Gattarang	11	97	801	372	94	34	"	"	"	"
8	Eiland Poetiangieng	1	9	108	"	"	57	"	"	"	"
	Totaal Generaal.	142	1458	13362	2415	249	7054	26	76	"	"

BIJLAGE La. B.

STAAT, aantonende de berekening der bebouwde landen, de statistiek

Doorloopende nummers.	Namen der distrikten.	Oppervlakte, in vierkante palen.	Bebouwde landen, in vierkante palen.	Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Buffels.	Bebouwde
1	Lompo ri Laoe	21,10	6,10	41	338	3441	550	0
2	Lompo ri Tanga	24,25	3,45	20	203	1890	353	0
3	Lompo ri Adja	42,33	2,56	20	114	1030	253	0,
4	Patappa	101,66	2,65	16	83	693	70	0,
5	Gattarang	15,10	1,15	11	97	801	372	0,
6	Lipoekasie	9,45	3,30	19	450	3936	596	0
7	Lalolang	3,25	2,26	9	112	961	171	0
8	Tjinakko	0,35	0,30	1	9	63	"	0
9	Pantjana	1,35	0,75	4	43	439	50	0
10	Eiland Poetiangieng	0,10	"	1	9	108	"	0
11	Het Leenvorstendom Tanette	218,94	22,52 (*)	142	1458	13462	2415	0,

(*) NB. Onder de bebouwde landen zijn 17,30. Sawas begrepen.

stiek wijking derzelve met de verschillende districten op één vierkante paal.

Buffels.	OP EEN VIERKANTE PAAL, AAN							GEMIDDELD GETAL.			
	Bebouwde landen.	Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Buffels.	Paarden.	Klapper-boomen.	Huizen per kampong.	Bewoners per kampongs.	Buffels per kampong.	Paarden per kampong.
550	0,28	1,94	16,01	163,08	26,06	2,13	108,6	8,24	83,92	13,41	1,09
353	0,14	0,82	8,37	77,93	14,55	0,86	30,6	10,15	90,45	17,65	1,05
253	0,060	0,47	2,69	24,33	5,97	0,28	1,00	5,7	51,5	12,65	0,6
70	0,026	0,15	0,81	6,81	0,67	0,009	2,6	5,18	43,31	4,37	0,06
372	0,076	0,72	6,42	53,04	24,63	6,22	2,2	8,81	72,81	33,81	8,54
596	0,34	2,01	47,61	416,50	63,06	6,45	219,4	23,68	207,57	31,36	3,21
171	0,69	2,76	34,46	295,69	52,51	4,30	162,7	12,44	106,77	19,00	1,55
"	0,85	2,85	25,71	180,00	"	2,85	48,5	9,00	63,00	"	1,00
50	0,55	2,96	31,85	325,92	37,00	"	455,1	10,75	109,75	12,5	"
"	"	10,0	90,00	1080,00	"	"	570,0	9,00	108,00	"	"
2415	0,102	0,64	6,65	61,03	11,03	1,13	32,21	10,26	94,99	17,00	1,75

ZAMENTREKKING DER PALLIËS.

Doerhoopende nummers.	N A M E N DER P A L L I E S.	G E T A L							Praauwen.		Hadjies.		<i>Aanmerkingen.</i>
		kampongs.	huizen.	bewoners.	buffels.	parden.	klapper-boomen.	handels-	vischers-	die in Mek-ka geweest zijn.	die niet in Meka geweest zijn.		
1	Lipoekasie	19	450	3936	596	61	2074	13	37	"	"		
2	Lalolang	9	112	961	171	14	529	"	10	"	"		
3	Pantjana	4	43	439	50	"	615	1	5	"	"		
4	Tjinakko	1	9	63	"	1	17	"	"	"	"		
	Totaal.	33	614	5399	817	76	3235	14	52	"	"		

BIJLAGE Ia. D.

STAAT van de hoofdpersonen uitmakende de Hadat.

Districten. Doorloopende nummers.	T I T E L S.	WOONPLAATS.	<i>Aanmerkingen.</i>
TANETTE.	1 Pabitjara	Manjaka.	
	2 Pabitjara	Sapobatoe.	
	3 Poean lolo Oedjoeng ✓	Pompalalangang.	
	4 Poean lolo Tjinrapole	Tjinrapole.	
	5 Poean lolo Djampoeé	Djampoeé.	
	6 Matjoa Antjo	Antje.	
	7 Matoroa Ningo	Ningo.	
	8 Aroe Pantjana	Batjoe Batjoe.	
	9 Galla Pantjana	Pantjana.	
	10 Aroe Tjinakko	Tjinakko.	
	11 Matjoa Tjinakko	id.	
LALCLANG. LIPOEKASIE.	1 Aroe Lipoekasie	Tjappa banoewa.	
	2 Poean lolo Lipoekasie	Lipoekasie.	
	3 Poean lolo Garassie	Garassie.	
	4 Aroe Mareto	Padoko.	
	5 Matjoa Pao	Pao.	
	6 Matjoa Salomonie	Salomonie.	
	7 Matjoa Pasade	Pasade.	
LALCLANG.	1 Aroe Lalolang	Padaelo.	
	2 Poean lolo lalolang	id.	
	3 Poean lolo Soreang	Soreang.	

BIJLAGE La. E.

STAAT der hoofden van het Leenvorstendom Tanette.

Districten. Doorloopende nummers.	T I T E L S.	WOONPLAATS.	<i>Aanmerkingen.</i>
LAMPO RI LAOE.			
1	De Leenvorstin	Pompalalangang.	
2	Poeanlolo kaworo	Kaworo.	
3	Matoja Poledjiwa	Poledjiwa.	
4	Matjoa Amasangang	Masangang.	
5	Matjoa Aloepange	Aloepange.	
6	Aroe Boetoeng	Boetoeng.	
7	Matjoa Batjoe Batjoe	Batjoe Batjoe.	
8	Galla Tjampae	Tjampae.	
9	Matjoa Matene	Matene.	
10	Anrong Goeroe Poea Sanrie	Djoepae.	
11	Poeanlolo Lampengang	Lampengang.	
12	Aroe Pao-Pao	Id.	
13	Poeanlolo Sapobatoe	Sapobatoe.	
14	Aroe Mado	Mado.	
LAMPO RI TANGA.			
1	Aroe Kadieng ✓	Eele.	
2	Aroe Lisoe	Lisoe.	
3	Aroe Atje	Atje.	
4	Aroe Pare	Paroe.	
5	Aroe Manjaka	Manjaka.	
6	Aroe Batoe	Batoe.	
7	Aroe Passe	Passe.	
8	Aroe Pariya	Pariya.	
9	Aroe Botto	Botto.	
10	Aroe Niyo	Niyo.	

Districten.

LAMPO RI ADJA.

PATAPPA.

GATTARANG.

Districten.	Doorloopende nummers.	TITELS.	WOONPLAATS.	<i>Aanmerkingen.</i>
LAMPO RI ADJA.	1	Aroe Paranring	Tabing.	
	2	Aroe Ralle	Id.	
	3	Aroe Paloeda ✓	Paloeda.	
	4	Aroe Patjiro	Patjiro.	
	5	Aroe Poelo	Pado.	
	6	Aroe Boewa		
	7	Aroe Watoe Watoe	Watoe Watoe.	
	8	Aroe Menrong	Menrong.	
	9	Aroe Bette	Adjoeloë.	
	10	Aroe Botto	Botto.	
PATAPPA.	1	Aroe Alakala ✓	Alakala.	
	2	Aroe Pangie	Pangie.	
	3	Aroe Pattoeng		
	4	Aroe Saloporoe	Saloporoe.	
	5	Aroe Wanawaroe	Wanawaroe.	
	6	Aroe Tintjo	Tintjo.	
	7	Aroe Panga	Panga.	
	8	Aroe Beloenroe	Boeloenroe.	
	9	Aroe Lemo	Lemo.	
	10	Aroe Maneke	Mameke.	
	11	Aroe Baleangieng	Baleangieng.	
	12	Aroe Tjinakko	Tjinakko.	
	13	Aroe Bollie	Bollie.	
	14	Aroe Patjore		
	15	Aroe Matadjang		
GATTARANG.	1	Aroe Gattarang	Patalassang.	
	2	Aroe Poenranga	Poenranga.	
	3	Aroe Djamboeloe	Djamboeloe.	
	4	Aroe Dengeng Dengeng	Dengeng Dengeng.	
	5	Aroe Benrong		

BIJLAGE La. F.

STAAT *aantoonende de plaatsen waar bazaar gehouden worden.*

Doorloopende nummers.	IN WELKE DISTRICTEN.	OP WELKE PLAATS.	Door wien de soessoeng genoten wordt.
1	Lompo ri Laoe	Boengie.	de Leenvorstin.
2	Lompo ri Tanga	Lisoe.	id.
3	Lompo ri Laoe	Sapobatoe.	id.
4	id.	Boenne.	id.
5	Lipoekasie	Lipoekasie.	Aroe Lipoekasie.
6	Lalolang	Padaelo.	Aroe Lalolang.

BIJLAGE La. G.

STAAT der ornaments-padievelden en visschersplaatsen.

Distrikten.	Aantal.	WAAR DIE GELEGEN ZIJN.	Wat die jaarlijks aan padie afwerpen.
TANETE.	10kleine.	Lamangade	500 à 600 bossen.
	3 id.	Tekeë	400 " 500 "
	4 id.	Akadjange	7000 " "
	2 id.	Padang Lawang	500 " "
	4 id.	Lisoe	1000 " "
	2 id.	Ralla	1000 " "
	2 id.	Watoe Watoe	300 " "
	1 id.	Djalanroe	300 " "

BIJLAGE La. H.

STAAT, aantonende de in Tanette aanwezige ornamenten. (Rijks-sieraden).

Benaming en hoeveelheid der voorwerpen.	<i>Aanmerkingen.</i>
Een zwarte vlag, genaamd Patta Bolonge	In het bezit van de Leenvorstin van Tanette.
Een kleine badi badi (mes) genaamd Lamaliwang ri Wage	Id.

ALGEMEENE KARAKTERSCHETS

VAN HET

LEENVORSTENDOM TANETTE.

Het leenvorstendom Tanette heeft eene oppervlakte van 218.94 vierkante palen, en grenst noordelijk aan de rijken van Barroe en Mario, oostelijk aan Mario en Lamoeroe, zuidelijk aan de Berg-Regentschappen (Balotjie, Tondong koeroe (Malawa) en Lanne) en de Noorder-Distrikten (Mandalle), en westelijk aan de Noorder-Distrikten (Mandalle) en de straat van Makassar.

Het is verdeeld in 5 distrikten en 4 vassalen, als: de distrikten Lompo-ri-Laoe, Lompo-ri-Tanga, Lompo-ri-adja, Patappa en Gattarang, en de leenroerigheden Lipoekasi, Lalolang, Pantjana en Tjinakko.

Ook behoort nog tot Tanette het westelijk van Antje gelegen eiland Poeteangieng.

Het algemeen karakter van dit land is heuvel- en bergachtig; slechts het westelijke gedeelte bevat aan het zeestrand een vlak kustland van p. m. 14 vierkante palen, dat met schoone rijstvelden bedekt is.

De hoofdgebergten van dit land zijn de westelijke afhellingen van den bergketen, die geheel Celebes van het noorden naar het zuiden doorloopt.

Door vele in de vlakte afstroomende rivieren zijn die geberg-

ten in onderafdeelingen verdeeld, waarvan de navolgende met het oog op Tanette te noemen zijn, als:

1°. De noordelijkste bergketen, die als centraalpunt den berg Boeloe Doewa (830 N. ellen) heeft, bereikt in den berg Laposo, de grootste hoogte van 930 N. ellen. Hij strekt zich in eene nood-noordwestelijke rigting tusschen Barroe en Mario tot den berg Alipang uit.

Van Lapaso uit, vormen zijne afhellingen naar den zeekant de grenzen tusschen Barroe en Tanette. Zijne voornaamste toppen zijn: de Bonto Soewa (480 N. ellen), de Djarome (300 N. ellen) en de Djamai (330 N. ellen).

In het dal, gevormd door de bergen Boeloe Doewa en Oengaë, hebben de rivieren Panrokobatoewa, die naar het oosten, en Oewae-ampällä, die naar het westen afstroomt, haren oorsprong. Van dezen bergketen zijn de afhellingen naar de rivier Salomenrong (Oewae-ampällä) zeer steil.

2°. De tweede bergketen van Tanette, gelegen tusschen de rivieren Salomenrong en Ralla, wordt gevormd door de afhellingen van de bergen Oengaë (950 N. ellen), Patjiro (900 N. ellen) en Botto Pakka (860 N. ellen), wier afhellingen bijna loodrecht zijn, doch bij de vereeniging van genoemde twee rivieren in eene vlakte overgaan, welke de sawah's van Lompori adja uitmaken.

Deze bergketen is met kreupelhösch en alang-alang bedekt en bij Patjiro en Menrong met djagong- en sierhtuinen.

3°. De derde en laatste bergketen, gelegen tusschen de rivieren Ralla en Gattarang, heeft de volgende zijtakken, als:

a. den berg Tille, gelegen tusschen de rivieren Ralla en Paloede.

Dit is het hoogste punt van Tanette (980 N. ellen) en bestaat uit verscheidene uitstekende toppen, wier afhellingen rotsachtig, zeer steil afvallen en voor het grootste gedeelte met alang-alang begroeid zijn. Uit dezen berg ontleenen verschei-

dene rivieren en beekjes hunnen oorsprong, aan wier oevers kleine vlakten zijn gelegen, waar terrasvormige padi-velden zijn aangelegd, zoo als bij de rivier Tjinakko.

b. den berg Barang, gelegen tusschen de rivier Paloeda en den berg Maroekoe. Deze berg is met bosch en rotsen bedekt en bereikt op sommige punten de hoogte van 880 N. ellen. Zijne afhellingen naar de rivier Lipoekasi zijn zeer steil.

c. den berg Maroekoe (860 N. ellen) gelegen tusschen de beek van dien naam en de rivier Poenranga. Het is een rotsachtig en steil afhellend gebergte, hier en daar met djagongtuinen bedekt, zoo als bij Djamboeloe.

Deze berg vormt de waterscheiding tusschen de rivier Lipoekasi en de beeken, die naar de rivier Poenranga afstroomen, en bereikt in den berg Mareno eene hoogte van 880 N. ellen.

Aan de noordelijke afhellingen van laatstgenoemden berg is de oorsprong van de rivier van Tanette.

De berg Mareno is het voornaamste punt tusschen de rivieren Kadreng en Lipoekasi.

De rivier van Tanette deelt de afhellingen van den berg Mareno in twee deelen, waarvan het oostelijke, bekend onder den naam van Silodjo, in de piek van Tanette eene hoogte van 732 N. ellen bereikt en onder hellingen van 70—80° naar de rivier van Lipoekasi afdaalt. Het westelijke vormt de grens met Tanette en Segeri, waarvan de bergen Lakoajang, Mapakkaé en Serongang, als de steilste zijn aan te merken.

De zuidelijke voortzetting van den berg Mareno is de berg Dengeng-Dengeng, gelegen tusschen de rivieren Kadieng en Pariemba, wier zijtakken insgelijks de grens uitmaken van Segeri en Tanette.

d. den berg Topolowara, 880 N. ellen hoog. Deze berg valt bij den berg Tandjoeng zeer steil en rotsachtig af en is gelegen tusschen de rivieren Poenranga en Gattarang.

Zijne hellingen naar het oosten vormen onder den naam van

Serenge, de waterscheiding tusschen de rivieren Tjinrana (Walanæ) en Salomatie, waar de schoone en uitgestrekte padvelden van Gattarang gelegen zijn. De zuidelijke hellingen van den berg Tandjoeng vallen tegen Segeri af.

Buiten deze drie verdeelingen ligt nog tusschen de grens van Gattarang en de Berg-Regentschappen, het hooge gebergte, genaamd Tondongkaramboe, dat eerst steil en daarna met geringe hellingen naar de waterscheiding, gevormd door den berg Terata, afdaalt. Laatstgenoemde berg maakt de grens uit tusschen Gattarang en Lamoeroe.

Aan de zuidelijke rotstakken van Tondong-karamboe ontspringt de grensrivier Balang baroe.

Dit land (Tanette), door twee hoofd-rivieren en eene menigte grootere en kleinere zijtakken doorsneden, is, waar het niet bebouwd is, met alang-alang en kreupelbosch begroeid.

Slechts in het hooggebergte en in de ravijnen vindt men goed timmerhout, zoo als: langating tjinrana en iepie, de laatste vooral in Lipoekasi.

De weinige in Patappa zich voordoende vlakten zijn in sawahvelden herschapen, die voor het meerendeel door goed (sommigen zelfs kunstmatig) aangelegde waterleidingen bewaterd worden.

Aan de oevers der Lipoekasi en Tanette rivier, in de nabijheid der kampongs Pangî, Bette of Adjoeloë, Paloeda, Wawanawaroe, Alâkalâ, Lemo, Biroro, Rea, Era, enz, vindt men vele sawah's. Ook bij de kampongs Poenranga en Djamboeloe, gelegen aan de afhellingen van den berg Maroekoe, heeft men sawah's, die door waterleidingen bewaterd worden.

Hier en daar vindt men in Patappa en Lompo ri adja, op de afhellingen der gebergten, djagong- en sirihtuinen, en benuttigen de inwoners, de in massa zich voordoende saguweerboomen, ter bereiding van bruine suiker.

Klapperboomen vindt men slechts in noemenswaardige getal-

len in de kampongs, gelegen aan de kust en de oevers der rivieren; die, welke op de hoogten en afhellingen van het gebergte en de heuvels gevonden worden, zijn van bamboebosschen, wilde rotting en andere slingerplanten omringd, waardoor zij minder productief zijn.

Van koffij- of suikerkultuur is hier niets te vinden, niet-tegenstaande het mij voorkomt, dat de hoogere streken, die in het algemeen zeer bosch- en derhalve ook waterrijk zijn, zich daartoe zeer goed zouden preteren. Ook tot den aanplant van suikerriet zouden nog vele gronden, die goed kunnen bewaterd worden, te vinden zijn, vooral tusschen de kampongs Tille en Ralla; doch het vervoer van laatstgemeld product zou nog al moeilijk en kostbaar zijn.

De landen, aan zee gelegen, zijn geheel vlak; de dalen der Lipoekasi-, Tanette- en Ladjari-rivier breiden zich naar zee toe uit, waardoor op beide oevers vlakten ontstaan, die voor de rijstkultuur gunstig gelegen en door de bevolking daartoe benuttigd worden.

In Lompo-ri-Laoe, Lompo-ri-Tanga en Lompo-ri-Adja zijn ontelbare, van het gebergte afstroomende beekjes, welke door de bevolking benuttigd worden om hare padivelden van water te voorzien.

Over het algemeen is Tanette vrij goed van water voorzien, want op 13 palen (zijnde de grootste breedte van het westen naar het oosten) wordt dit land in 't noord-westen door de Lipoekasi- en Tanette-rivier, op de noordelijke grens door de Ladjari-rivier, in het zuiden door de Poenranga en Pariemba en op de grens met de Berg-regentschappen door de rivier Balang baroe besproeid, zoodat men op elke 5 palen een riviergebiet heeft.

De twee eerste rivieren behooren in haar geheel aan Tanette, de andere slechts aan den oorsprong of gedeeltelijk.

De afstand, die de Lipoekasi-rivier van haren oorsprong tot in zee affegt, is 30 en die der Tanette-rivier 16 $\frac{1}{2}$ paal.

Eerstgenoemde rivier bereikt in de westmousson eene zoodanige hoogte, dat zij de laag gelegene kampongs en sawah's overstroomt. Beiden loopen in eene meestal westelijke rigting en storten haar water in zee uit.

De mondingen dezer rivier behooren tot het gebied van Tanette, doch zijn zeer aangeslibt, zoodat alleen bij hoog water inlandsche vaartuigen van eenige diepgang daar binnen kunnen.

Bij vloed is de Lipoekasi-rivier gemiddeld $6\frac{1}{3}$ paal en de Tanette-rivier $12\frac{2}{3}$ paal landwaarts in met vaartuigen van 4 tot 8 kojang grootte bevaarbaar.

Over het algemeen mag Tanette niet als goed bebouwd genoemd worden, want van de 218,94 vierkante palen zijn slechts 22,52 vierkante palen, dus iets meer dan $\frac{1}{9}$, gecultiveerd. Neemt men echter de sterkte der bevolking en de bebouwing van andere landen (b. v. van de afdeeling Sandjaj) in aanmerking, dan is dit resultaat vrij gunstig te noemen omdat het cijfer der bebouwde landen, door het getal zielen (13,462) gedeeld, op één bewoner 3,763 vierkante ellen of iets minder dan 236 vierkante roeden bebouwd land geeft terwijl in de afdeeling Sandjaj op één bewoner niet meer dan 379 vierkante ellen of iets minder dan 24 vierkante roeden komt. *)

Als regel kan ook hier worden aangenomen, dat de landen, in de nabijheid der zee of in het hooge gebergte of onmiddelijk aan den voet daarvan gelegen, het best bebouwd en bewoond zijn.

Dit bewijzen ook hier de westelijk gelegen landen Lompo-ri-Laoe, Lipoekasi, Lalolang, Lompo-ri-Tanga en Gattarang. Het overige gedeelte, zoo als Lompo-ri-Adja, Patappa en de meer oostelijk gelegene landen, zijn schaars of in het geheel niet bewoond.

Slechts enkele hutten en tuinen zijn, hier en daar verspreid,

(*) Eene vierkante roede is gelijk aan 16 vierkante Nederlandsche ellen

tusschen hooge alang-alang, boschjes of veelvuldige steen- of rots-blokken gelegen.

De reden, waarom deze landen zoo schaars bewoond en diens-tengevolge slecht bebouwd zijn, is niet moeilijk aan te geven.

Vooreerst zijn de met alang-alang begroeide landen veelal steenachtig, althans geene vruchtbare gronden, die ter omwerking eenen arbeid vorderen, welke niet aan de productie geëvenredigd is. Daarenboven zijn de meeste, zoo niet alle rivieren in het midden van haren loop het diepst ingesneden, waardoor haar water met minder goed vooruitzicht op te stuwen en voor den landbouw dienstbaar te maken is. Dat nu de bevolking, die niet onder de vlijtige landbouwers kan gerangschikt worden, liever de hooge of lage streken bebouwt, omdat de eerste rijk zijn aan water, dat gemakkelijk gedamd en op de velden kan worden geleid, en de laatste door de natuur van water voorzien worden, zal wel geen verder betoog noodig hebben.

En van daar, dat de bevolking, die in verhouding van de uitgestrektheid van het rijkje toch niet talrijk te noemen is, zich zooveel mogelijk hiervan terug gehouden heeft, ofschoon voor een viertal jaren, die streken beter dan nu bewoond en bebouwd waren. Want ten gevolge der in 1859 tusschen de tegenwoordige Leenvorstin en haren toenmaligen echtgenoot, Datoe Bakka bestaande oneenigheid zijn vele in die streek gelegene kampongs een prooi der vlammen geworden, wier bewoners naar de vlakke of andere landen gevlugt en tot nog toe niet teruggekeerd zijn.

Door vele voetpaden staat dit rijkje met de aangrenzende rijkjes Mario, Lamoeroe, Soppeng en de gouvernements-landen in verbinding, doch nergens dragen deze wegen sporen van onderhoud, noch zijn van bruggen, ponten of andere overvaartmiddelen voorzien, hetgeen de communicatie, vooral in de west-mousson, wanneer de vele rivieren hoog gezwollen zijn, niet alleen moeilijk, maar zelfs dikwijls ondoenlijk maakt.

Uit een militair oogpunt beschouwd, zijn deze wegen gedurende de drooge mousson voor kleine kolonnes van infanterie en kavalerie, doch niet voor bespannen artillerie, min of meer bruikbaar; die passagies zullen echter veel moeite en tijd van de marcherende troepen vorderen.

Alle wegen, met uitzondering van die langs het strand en die van de grens van Mandalle tot Sökkang Tedongo, zijn op de pas gemeten en dit nog wel gedurende den regentijd. Bij eene mogelijke latere meeting met de ketting zullen derhalve wel verschillen ontstaan, die echter van geen groot belang kunnen zijn.

BESCHRIJVING
DER
WEGEN VAN TANETTE.

BESCHRIJVING DER WEGEN.

Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstand de kampongs in paal gemeten langs den weg.
<p>1. Van de grens Oedjoeng batoe over Boengi, den berg Matindra en Lisoe, naar de grens met Mario.</p> <p>De rigting van den weg is meestal van Oedjoeng batoe tot Boengi noordelijk, van daar tot Lisoe oostelijk, van Lisoe tot Sampeang zuid-oostelijk, van Sampeang tot Podo noordelijk, van Podo tot Alledja noord-oostelijk en van</p>	<p>Van Oedjoeng Batoe tot aan Pongpalalanggang is de weg 4 ellen breed en van Boengi tot aan de grens met Mario een voetpad, dat met picol-paarden te berijden is. Deze weg behoort tot de groote handelsverbindingen tusschen Segeri, Tanette en de oostelijke landen Mario en Soppeng. Hij leidt over het algemeen door sawah's, over hoogten en door valleijen, rivieren en beeken, die grootendeels met steenen bedekt zijn.</p> <p>De rigting van den weg is meestal van Oedjoeng batoe tot Boengi noordelijk, van daar tot Lisoe oostelijk, van Lisoe tot Sampeang zuid-oostelijk, van Sampeang tot Podo noordelijk, van Podo tot Alledja noord-oostelijk en van</p>	<p>1. Sawah's bij Boetoeng Poetoeng. 2. Beek Ampoe-noewa tusschen Boetoeng en Kaworo. 3. Sawah's in de vlakte van kampong Pongpalalanggang. 4. R. Tanette, 25 ellen breed, 2½ vadem diep, niet dan met prauwen te passeren. 5. Sawah's bij Boengi en Batjoe Batjoe. 6. Spruitje bij Batoe Batoe. 7. Een beekje op eene hoogte. 8. Vijf spruitjes van de afhellingen van den berg Matindra. 9. Sawah's bij Lisoe. 10. Rivier Lipoe-kasi, 30 ellen breed, bij hoogwater niet dan met prauwen te passeren; bij laagwater doorwaadbaar. 11. Sawah's bij Tjilalang. 12. Rivier Tji-</p>	<p>Van Oedjoeng Batoe tot:</p> <p>1. Boetoeng toeng, ½ paal. 2. Kaworo, 1 paal. 3. Poengpalalanggang, 2½ paal. 4. Boengi, 2 paal. 5. Batjoe Batjoe, 3½ paal. 6. Lisoe, 9¾ paal. 7. Tjilalang, 11 paal. 8. Boenne, 11 paal. 9. Sampeang palen. 10. Tabing, 1 paal. 11. Lalle, 1½ paal. 12. Sabang, 1 paal. 13. Tjampoepalen. 14. Podo, 15 paal. 15. Alledjang palen. 16. Grens Mario, 24½ paal.</p>

ivieren, bevaarbaar of niet, tot hoever en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De Tanette rivier, ontvengende op den berg Seingang, heeft eenen loop van $\frac{1}{2}$ paal (de kronkelingen edegerekend) en eene gemiddelde breedte van 20 ellen. Alle beeken en spruitjes, vrspringende op den berg Lakoajong Lakoajang en noordwaarts afstroomende, de bergen Latiangang, Lapi, de gebergten op de hellingen van Segeri, de Botobatoea, oostwaarts afstroomende, op de bergen Matjijng, Silodjo, Songkoko, Alaparang en Matinjng, westwaarts afstroomende, vallen in de Tanette rivier, zoodat die ten allen tijde van water voorzien. Ook ontlasten zich in haar de twee hoofdbeeken Aleangieng en Lompae. Zij is tot Boengi voor prauwen van 1 tot 8 koks, doch alleen bij vloed bevaarbaar. Zie algemeene karakteristieks. Zuidelijk van Boengi is zij onder gewone omstandigheden doorwaadbaar. Het verschil van waterstand bij ebbe en vloed bedraagt 6 voet.

Van het zeestrand leidt de weg over vlak terrein door het bosch bij Kaworo en langs goed bewaterde sawah's. 500 ellen oostelijk van Batoe-Batoe verlaat de weg de vlakte en bereikt onder geringe hellingen op p. m. 180 ellen hoogte, het hoogste punt der hellingen van den berg Matindra. Van hier daalt het met bosch begroeide terrein onder 20° helling naar de sawah's van Lompo-ri-tanga en leidt vervolgens zonder afwisseling van berg of dal door sawah's tot Lisoe.

Na de Lipoekasi-rivier doorsneden te hebben, leidt de weg tot Podo door sawah's en weidvelden. Van Podo tot op de afhellingen en plateaux van het gebergte zijn uitgestrekte onbebouwde grouden, die met eene vlijtige bevolking welligt in goede koffijtuinen konden herschapen worden.

Tusschen Watoe-Watoe en Matjakke doorsnijdt de weg de Salomenrong-(Watoe-Watoe) rivier, welke altijd doorwaadbaar is, en het terrein, dat met ligt bosch begroeid is en onder 20° tot Aledjang opklimt.

Tot aan de grens van Mario is het terrein golvend, steenachtig en met kreupelbosch of alang-alang begroeid.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand der kampongs in pa gemeten la den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
	daar tot de grens met Mario weder oostelijk.	nakko, 10 ellen breed. 13. Sawah's bij Boenne. 14. Rivier Tjinakko, 8 ellen breed. 15. Sawah's bij Sampeang Tabing en Lalle. 16. Rivier Patjiro, bij Sabang 15 ellen breed. Bij afwatering is deze rivier wegens haren sterken stroom gevaarlijk te passeren. 17. Sawah's bij Sabang. 18. Rivier Salomenrong bij Tjampae, 12 ellen breed. 19. Sawah's bij Podo. 20. Sawah's bij Alledjang.	
a. Van Batoe Batoe over Tanette leidt een voetpad naar de tuinkampongs Patjore, Lebo Lebonge en Gamaé, allen gelegen op de afhellingen van den berg Matindra, dat vrij goed te passeren is.			
b. Van bovengenoemde plaatsen naar de kampongs Balangpalange, Latapoga, Djammeng en Matandjang, de laatste gelegen aan de rivier van Tanette,			
2. Van Boengi over Lompenggang, Batoe Maradja en Kadjoe-wara naar Lisoe.	Voetpad over de galang's der padivelden leidende en met picol-paarden te berijden.	1. Sawah's van Boengi en Lompenggang. 2. Rivier Pangle-rang, die tot bewatering der padivelden gebezigd wordt en doorwaadbaar is. 3. Sawah's, ingesloten door het gebergte Paria en de afhellingen van den berg	Van Boengi 1. Lampeng 1½ paal. 2. Loppoe, 2 3. Bontopanne paal. 4. Batoemara 3½ paal. 5. Kadjoe paal. 6. Sikapa, 7. Elee, 6½
a. Aan de afhellingen der heuvels leidt een voetpad van Lompenggang naar Batoe Maradja, dat de kampongs Loppaé en Bontopanne westelijk laat liggen.			

ivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De rivier Panglerang en overige opgenoemde beengingen en zijn spruitjes, onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.

Het terrein is effen en tusschen genoemde kampongs met padi-velden bedekt. De kampongs Lompengang, Lappaë, Batoe Maradja zijn op kleine heuvels gelegen, die gedeeltelijk met djagongtuinen omgeven zijn.

Zuidelijk van Sikapa helt een heuvel steil naar de rivier Lipoekasi af, waardoor de passage voor paarden op deze plaats eenigzins moeilijk is.

De weg doorsnijdt daarna de uitgestrekte sawah's van Lompo-ri-tanga en komt bij passer Lisoe op den onder No. 1 beschreven weg uit.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand der kampongs in paal gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
Alle kampongs van Lompo Tanga staan door de galang's der padi-velden met elkander in verbinding.		Matindra. 4. Sawah's bij Kadjoewara en Sikapaé. 5. Een spruitje bij Sikaaé. 6. Sawah's van Sapobatoe, Eelee Kadieng, Botto en Lisoe.	8. Botto Botpalen. 9. Loempadipalen. 10. Bolo Bolo paal. 11. Lisoe, 9 paal.
3. Van Lompegang naar de sawah's van Kadjoewara (vervolg van weg no. 2.)	Voetpad met paarden te berijden. Derigting is noord oostelijk.	1. Drie spruitjes, stroomende naar de sawah's. 2. Sawah's van Kadjoewara en Tjampaé.	Van Lompegang tot Kadjoewara en Tjampaé 2½ paal.
4. Van Lisoe over Padang Lampe tot aanden weg, die van Lisoe over Podo naar degrens met Mario leidt.	Voetpad met pikol-paarden te berijden. Dit is de weg, die door de siri-verkoopers, komende van Mario en trekkende naar de bazaar te Boengi, gebruikt wordt.	1. Rivier Lipoekasi, noordelijk van de monding der Patjiro rivier, 30 ellen breed. Bij afwatering niet te passeren. 2. Sawah's bij Matjopo. 3. Spruitjes. 4. Beek Ralla. 5. Swah's bij Podo. 6. Rivier Oeloe, 4 ellen breed. 7. Rivier Salo Menron, 15 ellen breed en 5 voet diep.	Van Lisoe 1. Zijwaarts Matjopa, ½ paal. 2. Padang Lampe, 5½ paal. 3. Verbindingsden weg van Lisoe over Podo, 6½ paal.

<p>ivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.</p>	<p><i>Aanmerkingen betreffende het terrein.</i></p>
<p>Bot pad Bol 9 p</p>	
<p>Lo Kad Tjamp</p>	<p>Geene. Het terrein bestaat uit kleine heuvels, met bosch- en weivelden bedekt en helt bijna onmerkbaar naar de sawah's van Tjampae en Kadjoewara af.</p>
<p>Wie omtrent de R. Lipoe- kolom 5 van weg no. 3. De R. Salomenrong, aan den oorsprong Oewoe- palla genaamd, wordt vormd door de vele bee- en spruitjes, die van hoog gebergte (de ber- Boeloe Doewa, Oen- e, Patjiro, Menrong, Da- alae, Oewae Toeroeng en poso) afstroomen, heeft den westelijken loop tot het punt, waar zij den doorsnijdt, loopt als met eene groote wes- ke bogt in zuidelijke</p>	<p>Het terrein is tot $\frac{1}{2}$ paal voor Matjapo efen en met sawah's bedekt. Onder hellingen van 8° tot 10° bereikt de weg in eene noord-oostelijke rigting en door bosch leidende, een met alang-alang begroeid plateau, daalt vervolgens onder 15° naar een spruitje, dat in de R. Oelo valt. De heuvels, over welke de weg leidt, zijn zonder moeite te passeren en hellen onder gunstige omstandigheden naar de spruitjes af, die zich in de R. Oelo ontlasten. Het geheele terrein is met bosch bedekt. De rigting van den weg is tot aan de beek Ralae oostelijk. Oostelijk van deze beek is het terrein met alang-alang begroeid, waartusschen echter padi-velden zijn aangelegd, die aan de inwoners van kampong Pado behooren.</p>

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand d kampongs in p gemeten lan den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivie- ren, beeken of sa- wah's doorsneden.	
5. Van Oe- djoeng batoe langs het zee- strand tot La- djari.	Voetpad langs het zeestrand met pikol-paarden te be- rijden.	1. Rivier Ampoe- nowa. 2. Rivier Tanet- te aan hare mon- ding. 3. Beek bij de kampong Antje. 4. Gracht bij de kampong Pitoela- lange.	Van Oedjoeng toe tot: 1. Poetoeng toeng, $\frac{1}{2}$ paal. 2. Monding van Amoenowa, 1 3. Pantjana Tanette), 2 4. Aloepange, 5. Padange, 4

a. Van Antje leidt een voetpad door sawah's over de rivier Panglerang in eene zuid-oostelijke rigting naar Boengi.

vierden, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

ging om den heuvel van Waroe-Waroe en krijgt den naam van Watoe-Watoe, loopt verder met de kronkelingen in eene zuidelijke rigting onder den naam van Oelo tot aan het punt, waar zij bij Sabang beek Ralla in zich oploopt. Van hier is hare rigting tot aan de monding westelijk.

De Ralla ontspringt op het hooge plateau, hetwelk oostelijk van den berg Mt. Jiro uitbreidt, en gaat oostelijk van Boeloe Tille Tanette's gebied.

Oostelijk van deze alang-alangvelden leidt de weg in eene noordelijke rigting naar het met weiland bedekte plateau van Padang Malampe en daalt van daar in eene oostelijke rigting met onmerkbaar hellingen naar de rivier Oelo af. De passage over deze rivier is niet moeilijk, omdat zij, zelfs in de westmousson, niet meer dan 3—4 voet water heeft. In die zelfde rigting leidt vervolgens de weg afwisselend door bamboebosch en weiland tot $\frac{1}{2}$ paal oostelijk van Padang Malampe, waar hij zich met den weg, die van Podo naar Alledjang leidt, verbindt.

Te Padang Api worden steenkolen aangetroffen. Noordelijk van de kampong Lalle, waar de R. Oelo zich vereenigt met de rivier Ralla, heeft men drie warme bronnen, die wellicht voor de wetenschap een verder onderzoek waardig zijn.

Er behoort echter eene grootere geologische en mineralogische kennis, dan de mijne, toe om over de al of niet buikbaarheid en kracht dier minerale brandstoffen en wateren een oordeel te kunnen vellen, doch zoo het mij voorkomt, zijn zij wel een nader onderzoek waardig.

De monding der Ampoe-wa rivier is onder ge-
sone omstandigheden door-
aadbaar.

Deze rivier ontspringt op den berg Botto batoewa. Hij maakt in eene westelijke rigting een gedeelte der grenzen van Tanette met Mandolle en loopt verder N. W. door

Van Oedjong Batoc tot aan de sawah's van Pantjana leidt de weg langs het strand door kreupelbosch, dat bij vloed moeilijk te passeren is.

Bij Pantjana passeert men de monding der Tanette-rivier, waarna de weg weder door strandbosch leidt, in hetwelk het zeewater bij vloed indringt. Dit strandkreupelbosch strekt zich uit tot Aloepange, waar het strand open en met kleine steenen bedekt is.

BESCHRIJVING DER WEGEN.

Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstand der kampongs in paal gemeten langs den weg.
<p>In dit voetpad komt de weg van Alloepeange en Pandange, over galang's leidende, uit.</p>	<p>5. Rivier Liboë. 6. Rivier Lipoekasi.</p>	<p>6. Antje, 5 1/2 paal. 7. Pitoelalangi, 7 paal. 8. Tjinakko, 7 1/2 paal. 9. Kaloe koloe, 7 1/2 paal. 10. Monding R. Liboë, 8 1/2 paal. 11. Doepaië, 8 1/2 paal. 12. Matassi, 15 paal. 13. Bottoe, 15 paal. 14. Kompoë, 15 paal. 15. Ladjari, 15 paal.</p>	
<p>6. Van Batoe Meradja naar Lipoekasi.</p> <p><i>a.</i> Van Padoko en Pasade leidt een voetpad naar Padoelo, dat bij laatste genoemde kampong de Lipoekasi-rivier snijdt.</p> <p><i>b.</i> Van Padoko leidt over de galang's der sawah's een voetpad naar Pao, Loempadjaë, Boetoë, Liong, Djoppe en Kadjoewara.</p> <p>Beide laatste zijn in Barroe gelegen.</p> <p><i>c.</i> Van Lipoekasi leidt een voetpad naar Tjilalang en Taboë.</p>	<p>1. Sawah's van Batoe maradja en Sapobatoe. 2. Waterleiding N. van Sapobatoe. 3. Sawah's van Soreang. 4. Diepe gracht bij Takeë (8 ellen breed). 5. Sawah's van Tekeë en Masoempoe. 6. Lipoekasi-rivier, 50 ellen breed. 7. Sawah's van Pa-</p>	<p>Van Batoe maradja tot:</p> <p>1. Sapobatoe, 1 1/2 paal. 2. Soreang, 1 1/2 paal. 3. Takeë, 2 paal. 4. Pasade, 2 1/2 paal. 5. Padoko, 3 paal. 6. Barantji, 3 1/2 paal. 7. Tjappa banoë, 5 paal. 8. Lipoekasi, 5 paal.</p> <p>Van Padoko:</p> <p>1. Pao, 1 1/2 paal. 2. Loempadjaë, 2 paal. 3. Betoeloe, 2 paal. 4. Liong, 2 1/2 paal.</p>	

ivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

sch en doorsnijdt van toeng af in eene W. rigting de bij die kampong gelegene sawah's, waarna zij zee valt.
De Liboe verlaat bij Pado de Lipoekasi rivier, dat alsdan eerst in eene westelijke en daarna in eene W. rigting in zee.
Hare gemiddelde breedte 15 ellen; zij is bij de monding niet dan door middel van prauwen te passeren.
Monding der Lipoekasi rivier, 120 ellen breed, ondoorwaadbaar.

Daarna leidt de weg langs de sawah's van Pandange en Antje, waar vele vischvijvers zijn aangelegd.

Westelijk van laatstgemelde kampong is het eiland Poeteangieng gelegen.

In de nabijheid van de meer noordwaarts gelegene kampong Tjinakko zijn kleine djagongtuinen aangelegd en zuidelijk van de rivier Liboe bevindt zich een kalapabosch, dat aan de Leenvorstin van dit rijk toebehoort.

Van dit kalapabosch tot aan de kampong Ladjari is het zeestrand open en met zand bedekt.

De Lipoekasi-rivier is allen door middel van prauwen te passeeren.
Overigens zijn alle beeken spruitjes onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.

Het geheele terrein is effen en met uitgestrekte padivelden tusschen genoemde kampongs bedekt.

Bij Padoko zijn zamenhangende vischvijvers aangelegd, welke met de rivier Lipoekasi verbonden en door nipabosch omgeven zijn.

Het in de westmonsson van het nabij gelegen gebergte afstroomende water maakt de passage van den weg zeer moeilijk, vooral de grachten van Sapobatoe en Tekeë zijn gedurende dezen tijd door hunnen diepen waterstand groote hinderpalen.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstand der kampongs in welke gemeten land den weg.
		sade, Padoko, Barantji, Tjapabanoea en Lipoekasi.	
7. Van Boengi naar Padaelo en Lalolang.	Voetpad over de galang's der padivelden met picol-paarden te berijden.	1. Sawah's bij Boengi. 2. Beek Pangle-rang. 3. Sawah's, gelegen tusschen de kampongs Soempangpoba, Palanro en Bottoe.	Van af Boengi tot: 1. Bottoe, 4 palen. 2. Padaelo, 4 palen. 3. Palanro, 4 palen. 4. Lalolang, 4 palen.
<p>Alle kampongs, westelijk van dezen weg gelegen, zijn door voetpaden met hem verbonden, zooals: Soempampoba, Poetjocë, Ningo, Poledji-wa, Masangang, Matoangieng, Tjinakko en Antarasagaë. De communicatie tusschen Lalolang, Djoepaë en Kaloeckololo is per prauw.</p>			
8. Van Sampeang over Tjinakko en Poenranga naar Gattarang en verder naar de grens van Lamoeroe (kampong Talangkana).	Voetpad, in den oostmousson zeer practicable. In den westmousson na zware regens niet te begaan, omdat alsdan de rivier Lipoekasi, wegens haren hoogen waterstand, de passage belet. Naar de tuinen leiden van alle	1. Sawah's van Sampeang en Paranreng. 2. Rivier Tjinakko. 3. Sawah's van Tjinakko. 4. Vier spruitjes. 5. Sawah's van Tintjo. 6. R. Lipoekasi bij Bette, 2 maal.	Van Sampeang tot: 1. Paranreng, 1 paal. 2. Tjinakko, 1 paal. 3. Tjinrana, 3 palen. 4. Tintjo, 6½ paal. 5. Bette, 7 paal. 6. Paloeda, 8 paal. 7. Wanawar, 1 paal.

ivieren, bevaarbaar of
niet, tot hoe ver en met
in welke soort van praau-
lan- wen. Doorwaadbare
weg. plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De beek Panglerang heeft
een oorsprong op de noor-
elijke afhellingen van den
berg Matindra en loopt in
de noordelijke rigting
naar de sawah's van Lom-
pengang. Van hier af wordt
de rivier overal opgestuwd, om
het water in de padivel-
den te brengen, zoodat zij
in die tijden bij het over-
gangspunt van dezen weg,
volgens hare diepte, moei-
lijk te passeren is en hare
oeveren met alang-alang be-
dekt zijn.
Van Lompengang stroomt
de rivier in eene zuid-westelijke
rigting en ontlast zich in
de Tanette-rivier. Hare
oorsprong is p. m. 6 palen.

Het terrein is vlak en met schoone padi-
velden bedekt.

Het levert in de oostmousson geene moei-
lijkheden op, doch is in de westmousson, al-
thans te paard, bijna niet te passeren.

De rivier Lipoekasi ont-
springt op de bergen Maroe-
ne en Manero, heeft eenen
oorsprong van p. m. 30 palen (de
afstanden medegerekend)
en valt bij Bottoeë in zee.
Van Alakala, na eenen
oorsprong van nog geen 4½ paal,
valt zij de breedte van 25-
30 palen in het midden van haren
oorsprong van 40, bij Pasade en
de oorsprong van 60 en bij hare

Het terrein, door hetwelk de weg leidt, is berg-
achtig. De hellingen bij de kampongs Tjinakko
en Tintjo zijn van 100-200. Door het menigvul-
dig passeren der Lipoekasi-rivier en hare zij-
takken is de reiziger genoodzaakt om aanhou-
dend te klimmen en te dalen. De Lipoekasi-
rivier wordt aan beide oevers door hoog ge-
bergte ingesloten, dat met alang-alang en bosch
bedekt is; slechts in de nabijheid van de ge-
noemde kampongs zijn kleine vlakten gelegen,
die door de bewoners in padivelden zijn her-
schapen.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstanden kampongs in pa- gemeten la- den weg-
Welke weg.	Aard.	Door welke rivie- ren, beeken of sa- wah's doorsneden.	
	kampongs voetpa- den, die slechts met moeite te passeren zijn.	7. Beek en wa- terleiding tusschen Bette en Paloeda. 8. Sawah's van Paloeda. 9. Rivier Lipoe- kasi bij Paloeda. 10. 2 spruitjes. 11. Sawah's van Paloeda. 12. R. Paloeda. 13. Beek bij Wa- nawaroe. 14. Sawah's van Wanawaroe. 15. Rivier Lipoe- kasi bij Salopoeroe. 16. Sawah's van Salopoeroe. 17. Beek bij Salo- poeroe. 18. R. Lipoekasi, 6 malen. 19. Spruitje bij Alakala. 20. Sawah's bij Alakala. 21. Drie beeken. 22. Rivier Djam- boeloe. 23. Twee beeken. 24. Rivier Poen- ranga. 25. Sawah's bij Poeranga. 26. Rivier Poen- ranga, 2 malen.	8. Salopoeroe paal. 9. Alakala palen. 10. Poeranga 19 palen. 11. Gantar 22½ paal. 12. Masoeroe 22½ paal. 13. Laroeloe paal. 14. Djimpit palen. 15. Grens Lamoeroe, 26
	Oostelijk van Alakala is Djamboe- loe door een voetpad met dezen weg verbonden en komt de weg van den berg Mareno naar Soempamparanring hierop uit.		
	Een voetpad naar kampong De- ngeng-Dengeng leidt van dezen weg over de heuvels, tusschen de rivieren Poeranga en Pariemba en helt steil naar laatstgenoemde rivier af.		
	Deze rivier doorsneden hebbende, helt het voetpad onder 20° tot op de hoogte der glooijingen van den berg Mareno, en daalt steil onder 15°—20° naar de rivier Dengeng-Dengeng af, alwaar deze kampong gelegen is.		

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welkesoort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

mondig van 120 N. ellen. In de drooge mousson is zij van Lisoe opwaarts doorwaadbaar, doch in de westmousson somwijlen tot Alakala niet te passeren, omdat hare diepte in weinige uren van 10-20 voeten toeneemt en de sterke stroom in de vele, in hare bedding liggende, groote steenen den overgang ondoenlijk maken. Bij Salopoeroe en Wanaaroe wordt zij door het bergte niet steil ingesloten, zoodat aan hare oevers Lawah's zijn aangelegd. Van Palobeda tot Pangi neemt zij eene N. W., van Pangi tot Manjaka eene N., en van Manjaka tot aan hare monding weder eene noordwestelijke rigting, en is bij Pangi door het bergte eng ingesloten. $\frac{1}{2}$ paal van Lisoe ontlast zich in naar de Tjinakko en tusschen Tjilalang en Lisoe de rivier Oelo (Patjiro); verder doorstroomt zij de savah's van Lompo-ri-Tanga. Van Polang is het terrein, dat zij tot aan zee doorstroomt, effen en zijn aan hare oevers de padivelden van Lompo-ri-Laoe, Lipoekasi en Lalalolang gelegen. Bij vloed is deze

Opwaarts van Alakala passeert de weg de waterscheiding tusschen de Lipoekasi-rivier en de naar de Pariemba afstroomende beeken; de daartusschen gelegen heuvels zijn allen met alang-alang begroeid.

Bij Pariemba leidt de weg naar het hooggebergte onder hellingen van 25 tot 30 graden; deze passage is de moeilijkste van den geheelen weg, omdat zij geheel met klipsteenen en uitgestrekte boomwortels bedekt is.

Op den berg Tandjong bereikt de weg de hoogte van 650 ellen, aan welker oostelijke afhellingen de kampongs en padivelden van Gantarang gelegen zijn.

Verder doorsnijdt de weg de afhellingen van den berg Sereng en na de waterscheiding tusschen de rivieren Tjinrana (Walanaë) en Boeloe (die naar Pankadjene afstroomt) te hebben gepasseerd, gaat de weg op Lameroe's grondgebied over en leidt verder naar de kampong Talangkana.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstanden der kampongs in palen gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
		27. Drie spruitjes. 28. Twee spruitjes bij Gattarang. 29. Zes spruitjes bij Masoempoe en Laweloe. 30. Sawah's van Gantarang.	
9. Van Soempano Parenreng (grens met Segeri) naar den onder no. 8 beschreven weg, digt bij kampong Djamboeloe.	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	1. Twee spruitjes, ontspringende op den berg Mareno. 2. Een beek, vallende in de rivier Lipোকasi.	Van de grens Segeri tot: 1. Verbinding met den onder genoemden wegpaal. 2. Djamboeloe palen.

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

Rivier met prauwen van en tot acht kojangs tot Paria bevaarbaar en zoude voor den afvoer van steenolen zeer dienstbaar kunnen gemaakt worden.

De rivier Tjinakko ontspringt in de rotsen, welke voor den berg Tille gelegen zijn, gaat in eene N. V. rigting bij de kampong Tjinakko door een uitgestrekt bosch, waarin veel bruikbaar timmerhout wordt aangetroffen. Bij Boenne vormt zij een' kleinen waterval van 10 voet hoogte; van hier af tot aan hare monding zijn aan beide oevers sawah's aangelegd. De overige beeken en spruitjes, die door dezen weg worden doorsneden, zijn ten allen tijde te passereren.

Geene rivieren. De beeken en spruitjes zijn allen doorwaadbaar.

De weg heeft op de grens van Segeri de hoogte van eene der glooijingen van den berg Mareno bereikt en daalt alsdan onder 5°-10° helling eerst in eene oostelijke en daarna in eene zuid-oostelijke rigting langs de oostelijke afhellingen van den berg Mareno af. De vele den weg bedekkende rolsteenen maken de passage zeer moeilijk, ook wordt de helling, die met hoog alang-alang begroeid is, in het laatste gedeelte van 20 graden.

BESCHRIJVING DER WEGEN.

Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstanden der rivieren in paalen gemeten langs den weg.
<p>10. Van Lapakadieng (grens met Segeri) naar den onder no. 9 genoemden weg bij den berg Mareno.</p> <p>Een voetpad leidt van den berg Dengeng-Dengeng onder 2° helling naar de kampong van dien naam.</p>	<p>Voetpad met pikol-paarden te berijden.</p>	<p>1. Drie spruitjes, ontspringende op den berg Mareno.</p>	<p>Van de grens aan het punt, waar zich deze weg no. 9 verbindt 4½ paal.</p>
<p>11. Van Podo naar Patjiro en van daar over Matjakke naar den weg, die van Podo naar Alledjang leidt.</p> <p>Van Matjakke leidt een voetpad door het dal der Salomenrong-rivier naar de kampong Menrong. Deze kampong is met sirihstuinen omgeven.</p>	<p>Voetpad met paarden te berijden, leidt over heuvel- en bergachtig terrein.</p>	<p>1. Sawah's bij Podo. 2. Rivier Laboelang. 3. Een spruitje. 4. Sawah's van Patjiro. 5. Een spruitje. 6. Eenspruitje bij Matjakke.</p>	<p>Van Podo tot Gec... 1. Patjiro, 1 paal. 2. Pao, 3½ paal. 3. Alloepang... 4. Matjakke, 1 paal. 5. Verbinding... genoemde wegen 1 paal.</p>

en de rivieren, bevaarbaar of in partiet, tot hoe ver en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

Na zich met den onder no. 8 beschreven weg verbonden te hebben, leidt bij naar de kampong Djamboeloe, alwaar bijna effen terrein met hooge alang-alang begroeid aangetroffen wordt.

Doorwaadbaar.

Het terrein bestaat uit hooggebergte, waarvan de hellingen met bosch en goed timmerhout, en de toppen met alang-alang begroeid zijn.

De weg klimt in noord-oostelijke rigting onder 15° helling tegen den berg Dengeng-Dengeng en verbindt zich bij de afhellingen van den berg Mareno in eene noordelijke rigting met den onder no. 9 beschreven weg.

Geene rivieren, de spruit-
palen zijn geene hinderpalen
voor de passage.

Het terrein is effen en de weg gaat bij Podo door sawah's. Verder passeert de weg de beek Laboelang en stijgt van daar 400 ellen onder eene helling van 15° , welke hoogte met alang-alang begroeid is. Na deze bereikt te hebben, leidt de weg in oostelijke rigting verder onder 25° helling in de met groote steenen bedekte bedding van een in de beek Laboelang vallend spruitje, dat regts en links met bamboe doeri begroeid is en de passage zeer moeilijk maakt.

Heeft men deze moeilijke passage afgelegd, dan komt men op de heuvels bij de kampong Patjiro. Van daar leidt de weg in Z. O. rigting door terrasvormige sawah's naar genoemde kampong en daalt verder in eene westelijke rigting onder hellingen van 10° over Pao en Aloe-pange naar de kampong Matjakke. Bij de ri-

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstanden der kampongs in paalgemeten lantgeden weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
12. Van Pasade over Paenge, Manjaka en Matjopa naar den onder no. 4 beschreven weg.	Voetpad met paarden te berijden, leidende over zacht golvend terrein.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sawah's van Pasade en Baramamase. 2. R. Salomoni. 3. Sawah's van Polang. 4. Een spruitje. 5. Beek bij Djoempalita. 6. Sawah's van Djoempalita. 7. Sawah's van Paenge. 8. Drie spruitjes. 9. R. Oedoengang. 10. Sawah's van Tabing, Garongkong, Botto Lampe en Manjaka. 11. Rivier Manjaka. 12. Spruitje voor Matjopa. 13. Sawah's van Matjopa. 	<p>Van Pasade</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Baramama $\frac{1}{2}$ paal. 2. Polang, $\frac{1}{2}$ paal. 3. Djoempalita $1\frac{1}{2}$ paal. 4. Paenge, $4\frac{1}{2}$ paal. 5. Gorongkong $1\frac{1}{2}$ paal. 6. Botto Lampe $5\frac{1}{2}$ palen. 7. Manjaka paal. 8. Aansluitende van den weg naar Alledjang paal.

len de Rivieren, bevaarbaar of
in p... niet, tot hoe ver en met
n lang welke soort van praau-
weg wen. Doorwaadbare
plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

vier Salomenrong sluit zich deze weg aan dien, welke van Podo naar Alledjang leidt.

Boven omschreven weg is door den Adsistent-Resident Bakkers met de bevolking van Tannette, Lalolang en Lipoekasi als hulpstroepen, en eene inlandsche kompagnie, onder kommando van den kapitein der infanterie J. van Leijden, op den 17 Julij 1859 ter verdrijving van Datoe Bakka afgelegd.

asade De rivier Manjaka ont-
amam springt op de hellingen
van den berg Bontosoea,
g, 2 heeft eenen loop van p. m. 3
empalen en eene gemiddelde
breedte van 4 ellen.

ge, 4 Hare rigting is zuid-wes-
kong telijk; zij valt bij Man-
jaka in de Lipoekasi-rivier
o Lamgen staat met de padivel-
den van Manjaka en Botto
jaka Lampe door eene waterlei-
leiding in verbinding.

nsluit Alle beeken en spruitjes
weg, L zijn doorwaadbaar.

ljang De R. Oedoengang ont-
springt op den berg Lasi-
tai in Barroe.

Zij heeft een Z. W. loop,
ontlast zich W. van Paen-
ge in de rivier Lipoekasi
en heeft eene gemiddelde
breedte van 5-10 ellen.

Het terrein van Pasade tot Polang is geheel vlak en met sawah's bedekt, die door de hellingen van den berg Balate-e zijn ingesloten. Oostelijk van Polang daalt de berg Djamai naar de rivier Lipoekasi af en is de weg, welke in zuid-oostelijke rigting over de glooijingen van genoemden berg, onder gunstige omstandigheden helt en daalt, met steenen bedekt.

De berg Djamai is met alang-alang en slechts de ravijnen der beeken en spruitjes met bosch begroeid, waar ook op sommige plaatsen terrasvormige padivelden zijn aangelegd. Bij Paenge of Passe, gelegen aan den heuvel, leidt de weg tot Manjaka door padivelden en vereenigt zich 200 ellen oostelijk van Matjopa met den van Lisoe naar Alledjang leidenden weg.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstanden der kampongs in palen gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
13. Van Alakala over Birooro naar de grens met Segeri (Soempam Parenreng).	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sawah's bij Alakala. 2. Vier spruitjes, ontspringende op den berg Loenra. 3. R. Kadieng. 4. Twee spruitjes, ontspringende op den berg Oedjoeng Lakoaijang. 5. Sawah's van Birooro. 6. Twee spruitjes, ontspringende op den berg Bontjing. 	<p>Van Alakala tot de grens met Segeri, 6½ paal.</p>
14. Van Birooro en Lemo over den berg Silodjo naar Panggi.	Voetpad, voor paarden begaantbaar.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sawah's van Lemo. 2. Twee spruitjes bij Lemo. 3. Eenspruitje bij Tjangkoleng. 4. Eenspruitje bij Rea. 5. Sawah's van Rea. 6. Tweespruitjes. 7. Beek bij Panggi. 8. Sawah's bij Panggi. 	<p>Van Birooro tot de grens met Panggi, 5½ paal.</p>

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

Alle beeken en spruitjes onder gewone omstandigheden doorwaadbaar. De rivier Kadieng behoort voor het grootste gedeelte tot Segeri. Hare oevers zijn hier steil.

Het terrein is bergachtig en alleen aan de oevers van de Lipoekasi-rivier bebouwd. De afhellingen van den berg Mareno zijn met hooge alang-alang begroeid en met rolsteenen bedekt. De weg helt onder vrij gunstige omstandigheden onder 10°-15°; de rigting is westelijk tot aan den met alang-alang en bosch bedekten berg Loenra.

Van hier wendt hij zich naar het zuiden en leidt onder ligte hellingen in N. O. rigting tot Biroro; p. m. 500 ellen voor de kampong leidt dit voetpad naar de grens van Segeri, welk gedeelte slechts met groote moeite te passeren is, omdat het langs de steile afhellingen van den B. Oedjoeng Lakoajang leidt. Ook hier is het terrein met hooge alang-alang en alleen de ravijnen met boomen en kreupelhout begroeid.

Deze spruitjes vormen de rivier Tanette en zijn doorwaadbaar.

Het terrein is bergachtig; door de bevolking zijn hier en daar met groote moeite terrasvormige padivelden aangelegd.

Noord-oostelijk van Rea leidt de weg naar het dal, ingesloten tusschen de bergen Siladjo en Towasoea; eerstgenoemde is eene aaneenschakeling van rotsen, die steil naar de rivier Lipoekasi afhellen. Van hier af kronkelt de weg onder hellingen van 35°-40° over steile rotsen, welk gedeelte slechts bij goed weder passeerbaar is.

Deze rotsen gepasseerd zijnde, volgt de weg een met alang-alang begroeid, gunstig hellend terrein.

Bij Pangi leidt hij tot aan genoemde kampong door bosch en goed bewaterde sawah's.

Deze weg wordt echter weinig begaan, omdat het gedeelte langs de rotsen zoo gevaarlijk is, dat bij de minste afwijking de reiziger gevaar loopt van in eene diepte te storten.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstanden der Rivierkampongs in paal gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
15. Van Baramamase naar Salomoni.	Voetpad, voor paarden begaanbaar.	1. Sawah's van Baramamase. 2. Rivier Salomoni, 3 malen. 3. Sawah's van Salomoni.	Van Baramamase tot Salomoni 3 paal.
16. Van Kaworo over Pongpalalangang naar Baleangieng.	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	1. Rivier Ampoenowa. 2. Tweespruitjes. 3. Rivier Tanette.	Van Kaworo tot Baleangieng 1 paal. 2. Padang-Mawo, 1 paal. 3. Ma Maloang, 4 paal.
Van Baleangieng leidt een voetpad over hoogten naar den hoofdweg, leidende van Segeri naar Mandalle.			
17. Van Boenne naar Tjinakko.	Voetpad met pikol-paarden te begaan, over berg- en steenachtig terrein leidende.	1. Drie spruitjes, ontspringende op den berg Botto Sattjong. 2. Twee spruitjes, in de rivier Tjinakko ontlastende.	Van Boenne tot Tjinakko, 3 paal.

en de Rivieren, bevaarbaar of
in pa niet, tot hoe ver en met
lang welke soort van praau-
weg. wen. Doorwaadbare
plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

raman De rivier Salomoni ont-
monit ringt op den berg Lasi-
ti en Barroe, loopt tusschen
e bergen Djamai en Tjin-
nae in N. W. rigting en
maakt daar een gedeelte der
rens tusschen Barroe en
Tanette uit. Verder gaat
ij Z. W. door de sawah's
an Salomoni en valt in
de Lipoekasi-rivier tus-
schen Baramamase en Po-
ang. De gemiddelde breedte
is 10 ellen.

Het terrein is effen en met sawah's bedekt,
die oost- en westwaarts van den weg door
heuvels worden ingesloten.

wor Beeken en spruitjes door-
gieng vaadbaar.
g-Ma De rivieren zijn onder
No. 1 en 5 beschreven.

Het karakter van het terrein is bergachtig.
Op vele plaatsen is dit weinig begane voetpad
moeijelijk. Het leidt voor het grootste gedeel-
te over Mandallesch grondgebied en is hoofd-
zakelijk aangelegd, omdat het de eenige com-
municatie met Baleangieng en Tanette daar-
stelt.

Deze weg leidt afwisselend door alang-alang
velden en bosch en daalt naar de rivier van
Tanette (die hier den naam van Baleangieng
voert) onder 15°-20° en klimt vervolgens onder
20° tot aan de kampong Baleangieng.

enne Zijn ten allen tijde door-
3; pa vaadbaar.

De weg klimt zuidelijk van Boenne steil
naar de afhellingen van den berg Satjong, leidt
alsdan over zacht golvend terrein en bereikt
onder gunstige hellingen de kampong Tjinakko.

Deze weg verbindt zich met de wegen, die
van de kampongs van Patappa naar Lisoe lei-
den.

BESCHRIJVING DER WEGEN.

Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstanden der kampongs in paal gemeten langs den weg.
18. Van Sampeang over Tillo naar Amarroeng, Ampiri en Waroe Waroë.	Voetpad, leidende langs de afhellingen van den berg Tille, en zeer moeilijk te passeren.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sawah's van Sampeang. 2. Spruitjes, ontspringende op den berg Tabing. 3. Sawah's van Balla. 4. Rivier bij kampong Tille. 5. Sawah's van Tille. 6. Drie beeken. 7. Drie spruitjes. 8. Rivier Amarroeng. 9. Sawah's van Ampiri. 10. Rivier Lengka. 11. Beek bij Ampiri. 12. Drie beeken, ontspringende op den berg Latolli. 13. Twee spruitjes bij-, en sawah's van Wana Waroe. 14. Rivier Barobo. 	<p>Van Sampeang tot:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tille, 4½ paal. 2. Amarroeng, 15 paal. 3. Ampierie, 15 paal. 4. Waroe-roë, 15½ paal.

Men de Rivieren, bevaarbaar of
in pa niet, tot hoe ver en met
lang welke soort van prau-
eg. wen. Doorwaadbare
plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De rivier Amarroeng ont-
springt op den Bottoala,
4 1/2 p. stroomt langs de kampong
roeng Amarroeng in noordelijke
ierie. rigting en valt na eenen loop
ro- van p. m. 6 palen en na de
paal. rivier Lengka in zich te
Webben opgenomen, in de ri-
vier Ralla.

Het terrein bij Sampeang en Ralla is effen
en met uitgestrekte padivelden van Lompo-ri-
adja bedekt.

Oostelijk van daar ligt eene afdalende vlakte,
die met alang-alang begroeid is. Bij de rivier
Tille wordt het terrein woest en is met scherpe
steenen bedekt, welke het begaan van den weg
in de hooge alang-alang en het kreupelbosch zeer
moeijelijk maakt.

Bij de kampong Tille heeft de bevolking op
de afhellingen van den berg van dienzelfden
naam sawah's aangelegd.

Van hier af gaat de weg twee palen afwis-
selend door alang-alang en kreupelbosch, langs
de hellingen van den berg Tille, doch klimt
later onder 20°-35° tot het dal, gevormd door
de bergen Tille en Betting.

Van hier af leidt de weg tot Amarroeng in
eene oostelijke rigting door heuvelachtig terrein,
dat met alang-alang bedekt is en welks ver-
val niet zoo sterk als het overige gedeelte van
den berg is, waarna men bereikt de kampong
Ampiri, gelegen aan de afhellingen van den berg
Latolli onder eene helling van 20 graden.

De weg leidt van hier af tot Waroe-Waroeë,
door golvend terrein, begroeid met alang-alang
en kreupelbosch.

Men noemt de rivier Ral-
a bij haren oorsprong Ba-
obo.
Al de overige beeken en
spruitjes zijn onder gewone
omstandighede te passeren
en slechts in de westmous-
son van water voorzien.

NAMEN der bergen van Tanette, benevens hunne approximative hoogte in Nederl. ellen.

Doorloopende nummers.	Namen der bergen.	Hoogte in Ned. ellen.	Doorloopende nummers.	Namen der bergen.	Hoogte in Ned. ellen.
1	Tille.	980	26	Terata.	640
2	Oengäë.	950	27	Menrong.	640
3	Dondong Karamboe.	940	28	Sipong of Sipoko.	620
4	Patjiro.	920	29	Dengeng-Dengeng.	620
5	Botto-ala.	920	30	Lakoaijang.	600
6	Laposo.	900	31	Manaimpang.	520
7	Barang.	880	32	Bonto Tanga.	510
8	Mareno.	880	33	Djaroeë.	500
9	Topolowara.	880	34	Lapadio.	500
10	Maroekoe.	860	35	Soreng.	500
11	Botto Pakka.	860	36	Bonto Soea.	480
12	Latolli.	840	37	Wasange.	480
13	Boeloe Doewa.	830	38	Botto Batoea.	460
14	Data Salaë.	800	39	Djamai.	430
15	Betteng.	800	40	Poenranga.	400
16	Oeroae Toeroeng.	790	41	Boekoeloe.	360
17	Tonang Banoewa.	760	42	Batoe Lappa.	360
18	Silodjo.	760	43	Malari.	340
19	Djampo.	740	44	Matindra.	300
20	Songkolang.	732	45	Botto Satjong.	300
21	Tandjoeng.	720	46	Loenra.	250
22	Bontjieng.	680	47	Balateë.	230
23	Mampörang.	680	48	Bela.	200
24	Serongang.	670	49	Paria.	190
25	Mapakkaë.	650	50	Oedjoeng Batoe.	180

ALGEMEENE KARAKTERSCHETS

VAN HET

VORSTENDOM BARROE.

Het vorstendom Barroe beslaat eene oppervlakte van 71.85 vierkante palen.

In het noord-oosten en oosten wordt dit land door het leen-vorstendom Tanette, door Soppeng en Mario, in het westen door de straat van Makasser begrensd.

Slechts het zcestrand is vlak en gedeeltelijk met padivelden en moerassig bosch bedekt, welk laatste het gaan van Oedjoeng Padongko tot Palli moeijelijk en op sommige plaatsen onmogelijk maakt.

Ook zijn aan het strand eene massa vischvijvers gelegen, die door de uit de sawah's komende beeken van versch water voorzien worden.

Barroe heeft in evenredigheid van zijnen kleinen inhoud, vele met sawah's bebouwde landen. De vlakte, ingesloten tusschen de Barroe- en Ladjari-rivier en de hellingen der bergen Lasitai, Sabaneri, Barroe en Dalopi, is geheel met goed bewaterde sawah's bedekt, die door de strandbosschen tegen de zeewinden beschut worden. Ook zijn de aan den voet van het hooggebergte Laposo en Lapadjoeng gelegene vlakten door de bevolking in sawah's herschaperen, zooals bij Baleë, Batoe-Lappa, Patjiro, Sawitto, Tompo of Batoe-Batoe, Barang,

Galoenge, Hipi, Palakka, Djaroeeme en Panga. Nog dienen hier vermeld te worden de padivelden van Madallo en Palli, gelegen aan het strand bij de monding der Takalasse-rivier. Buitendien heeft Barroe nog vele djagong- en sirih-tuinen, zoodat het in verhouding van zijne uitgestrektheid beter dan Tannette bebouwd is.

Het algemeene karakter van het land is, even als dat van Tannette, heuvel- en bergachtig.

Als hoofdgebergte van dit land kan beschouwd worden het grensgebergte in het oosten, dat zich in eene noord-noord-westelijke rigting tot den berg Maboeloe uitstrekt. De voornaamste toppen zijn: de berg Laposo, Latirong, Patongko-boesoe, Lapadjoeng en Maboeloe, die allen steil naar de beeken afhellen, welke genoemde bergen van elkander scheiden en later de rivieren van Barroe en Takalasse vormen.

De gemiddelde hoogte dezer toppen is tusschen de 900 tot 1000 Nederl. ellen.

De berg Maboeloe strekt zich verder in eene westelijke rigting uit en vormt in den berg Langkaë de grens van Barroe met Soppeng, deelt zich bij den berg Toboa in twee armen, waarvan de noord-westelijke over berg Rakaë tot den berg Ali-pang in Soppeng loopt. De andere tak gaat in eene zuid-oostelijke rigting tot aan de rivier, welke op den Lapadjoeng ontspringt, en bereikt in sommige toppen de hoogte van 250 à 300 Nederl. ellen.

Al de hellingen van genoemde bergen zijn met kreupelbosch, rotsen en alang-alang bedekt, met uitzondering van eenige plaatsen, waar djagong- en sirih-tuinen zijn aangelegd.

Het tusschen de bergen Rakaë en Toboa afstroomende beekje Poetjoe Lekke vormt tot aan de punt, waar het zijn water in de Takalasse-rivier ontlast, de grens tusschen Barroe en Soppeng, welke laatste van daar tot aan zee door de Takalasse-rivier wordt aangegeven.

Aan den linker oever der Takalasse-rivier is het gebergte Maraoe gelegen, hetwelk noord-westelijk onder den naam van Lebonge den loop der evengenoemde rivier volgt en dan in den heuvel bij kampong Madallo naar het zeestrand afhelt.

Zuidwaarts helt dit gebergte steil naar het dal der Barroe-rivier af. Zijne voornaamste toppen zijn de bergen Katoepa en Sabaneri. Aan den linkeroever der Barroe-rivier is het gebergte Lasitai gelegen, dat insgelijks zeer steil naar genoemde rivier afhelt en geheel met alang-alang is bedekt. De takken van dit gebergte loopen meestal naar zee toe en dragen daar de namen van Meong, Lasoedji, Botto Laé, Tjinranan en Gona Tama.

De van den berg Lasitai naar het zuid-westen afstroomende Salomoni-rivier vormt hier een gedeelte der grenzen van Barroe met Tanette. Oostwaarts helt de Lasitai onder de namen van Bonto Palaka en Djaroe me naar de rivier Lahedde af. Dit gebergte en dat van Maraoe is daar, waar het bewerkenwaardig is, met tuinen bedekt, waardoor ontstaan zijn de tuinkampongs Djempoling, Littae, Maraoe, Lakeppo en Oewae-Ampoeboe.

Al de bergen en heuvels van Barroe zijn gedeeltelijk met kreupelbosch, alang-alang of tuinen bedekt. Hier en daar, aan de hellingen van het hooggebergte en in de ravijnen, vindt men vrij uitgestrekte bosschen met goed timmerhout. Onder de laatsten behooren die van Barang en Tompo of Batoe-Batoe. Aan de kust is nog de kleine berg of heuvel Mangandjeng of Barroe gelegen, die 126 Nederl. ellen hoog en geheel met djagongtuinen bedekt is.

De hoofdrivier van dit land is de Barroe-rivier, die op den berg Laposo ontspringt en het grootste gedeelte van het water van het hooggebergte naar zee afvoert. Van het punt, waar zij in de vlakte komt, tot aan de monding zijn aan hare oevers de meest bevolkte kampongs gelegen.

De tweede rivier is de Takalasse, die haren oorsprong op

den berg Iapadjoeng heeft en van de monding der Poetjoe Lekke-beek af, de grens tusschen Barroe en Soppeng aangeeft. Deze rivier ontvangt haar water van het hooggebergte door meer dan 20 beeken, zoodat zij bij een weinig regen niet te doorwaden is. Aan hare monding is de groote kampong Madallo gelegen.

De overige beeken, die hun water niet in de rivieren ontlasten, droogen in den oost-mousson uit en dienen in den west-mousson tot bewatering der sawah's.

Barroe is over het algemeen en in verhouding met Tanette en andere landen zeer goed bevolkt en bebouwd, want van de 71.85 vierkante palen oppervlakte zijn 8.76 met sawah's bebouwd, zoodat bij een' goeden oogst nimmer gebrek aan rijst wezen kan.

Tot Barroe behoort nog het eiland Panjikiang met eene kampong van denzelfden naam, wier inwoners voor het meerendeel visschers zijn. Het geheele eiland is met bosch bedekt en aan het strand vindt men vele kalkbranderijen.

Ook in Barroe is van koffijkultuur geen spoor te zien, niet-tegenstaande de hellingen en plateaux daarvoor zeer gunstig zijn.

BESCHRIJVING

DER

WEGEN VAN BARROE.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand de kampongs in p gemeten lue den weg
Welke weg.	Aard.	Door welke rivie- ren, beeken of sa- wah's doorsneden.	
<p>1. Van Ladja-ri over Soempang Minanga en Siaoë naar Madallo.</p> <p>Van Siaoë voert een weg direct naar Palli, die moeilijk te passeren is, omdat het bosch, dat tusschen beide plaatsen gelegen is, door grachten doorsneden wordt.</p>	<p>Voetpad met pikol-paarden te berijden,</p>	<p>1. Rivier Ladjari. 2. Monding van een vischvijver, gelegen bij Limbaë. 3. Rivier Barroe. 4. Sawah's. 5. Beek Boeboë. 6. Twee beeken bij Djampi. 7. Beek bij Biroeë. 8. Beek Siaoë. 9. Sawah's van Balae. 10. Strandbosch van Palli. 11. Sawah's van Palli en Madallo.</p>	<p>Van Ladjari 1. Limbaë, 1 2. Matoang, 1½ 3. Soempangnanga, 1½ 4. Padongkers, 1 5. Mangemp, 3½ 6. Ponre, 3½ 7. Padang L, 5 8. Djompi, 8 9. Biroeë, 6 10. Siaoë, 6 11. Balaë, 8 12. Madallo, 8 paal.</p>

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De monding der Ladjari-rivier is 40 ellen breed met groote steenen beekjes en door de Soempang Palac met hare gemiddelde breedte 60 ellen. De Barroe-rivier springt in 2 groote beeken op den berg Laposo, die zich bij Palakka vereenigen. Deze rivier ontlasten al de beeken van het hooggebergte tot aan de kampong Tjamang hun water, wier breedte bij laatstgenoemde kampong 30 Ned. ellen bedraagt. Van deze kampong af, waar ook de vischvijver Lara Sange is gelegen, doorstroomt de Barroe-rivier het dal, gelegen tusschen de bergen Maraoe, Katoepo en Sabari en de hellingen van den berg Lasitai en gaat daarna met vele kronkelingen bij de kampongs Soempang, Minanga en Padongko in zee. Vloed en ebbe zijn tot Mangempang in

Het terrein, door hetwelk dit voetpad leidt, is effen. De Ladjari-rivier, bij ebbe doorwaadbaar, moet worden gepasseerd; alsdan leidt de weg tot Oedjong-Ladjari door het moerassige strandbosch. Van hier af volgt men tot Soempang Minanga het zeestrand, dat overal met zand bedekt is.

Bij laatstgenoemde plaats passeert men de rivier Barroe, hetgeen slechts met prauwen kan geschieden. Van de kampong Padongko af tot Mangempang en verder tot Padang Lampe leidt de weg over de galang's der sawah's, die zelfs in den oost-mousson nog modderig kunnen zijn, doordien de waterloop van het gebergte daar wordt afgesneden.

Van Padang Lampe stijgt het terrein met geringe hellingen tot den berg Matintjo en helt van daar weder insgelijks met geringe hellingen naar de kampongs Biroeë en Siao af.

Van Siao tot Balaë passeert men het daartusschen gelegen kreupelbosch, dat modderig is en de passage voor voetganger en ruiter zeer moeilijk maakt. Dit laatste moet worden toegeschreven aan de omgevallen boomstammen, die niet worden weggeruimd, en aan de uitstekende worteleinden, die den afloop van het regenwater beletten.

Na dit bosch gepasseerd te hebben, leidt de weg over de galang's der sawah's van Balaë en verder door het moerassige bosch van Palli.

Beide laatstgenoemde passages laten veel te wenschen over. Van Palli tot Madallo verkrijgt de weg een beter aanzien.

Om in korteren tijd en gemakkelijker den afstand tusschen Soempang Minanga en Madallo afteleggen, is het verkiesselijk, dat traject over zee te doen.

BESCHRIJVING DER WEGEN.

Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstand der kampongs in palen gemeten langs den weg.
2. Vant Mangempang direct naar Siaoe.	Voetpad over de galang's der sawah's leidende en met pikol-paarden te berijden.	1. Sawah's. 2. Beek Boeboë. 3. Beek Siaoe.	Van Mangempang tot: 1. Ponre, $\frac{1}{2}$ palen. 2. Samiraë, $\frac{1}{2}$ palen. 3. Oedjoeng, $\frac{1}{2}$ palen. 4. Siaoe, 3 palen.

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

verking, van waar deze rivier onder gewone omstandigheden doorwaadbaar is. Bij vloed kan zij met prauwen van 1—10 kojang tot Djoppe Djoppe bevaren worden.

De lengte dezer rivier is 6 palen, de breedte aan de monding 50 Ned. ellen, en de hoofdrigting noord-westelijk.

De beek Boeboë, gevormd door de drie beeken van de bergen Patjiroepi-e, Lamade en Malintjo ontspringen, is tot kampong Boeboë met kleine vaartuigen bevaarbaar. Aan hare monding bij het strandbosch Garongkong is zij met al de daarin gelegen vischvijvers in verbanding.

De overige beeken en spruitjes zijn onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.

Geene rivier te passeren. De beeken en spruitjes zijn onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.

Tot $\frac{1}{2}$ paal voor Siaoe leidt de weg door de sawah's van Mangempang, Ponre, Samiraë en Oedjoeng Batoe, waarna men het modderige bosch van Siaoe tot genoemde kampong passeert.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand der kampongs in palen gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
3. Van Liang (grens met Tannette) naar Mangempang.	Voetpad met paarden te passeren, en door padivelden leidende.	1. Sawah's van Soempampalaë. 2. R. Balateë. 3. Sawah's van Djoppo, Kadjoewara, Malawa en Goesoenge. 4. R. Barroe.	Van Liang tot: 1. Lompo Tjampang, 1/2 paal. 2. Soempampalaë, 2/3 paal. 3. Djoppe, 1 paal. 4. Goesoengpalen. 5. Mangempang, 2 1/2 paal.
4. Van Soempang Minanga naar Malawa en van daar verder naar Toehoeng en Pepintanreng.	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	1. Vischvijver bij Soempang Minanga. 2. Sawah's. 3. Gracht.	Van Soempang Minanga tot: 1. Djoppe, 1 paal. 2. Malawa, 1 1/2 paal. 3. Goesoengpalen, 2 paal. 4. Polewali, 2 1/2 paal. 5. Wanawapalen, 3 paal. 6. Toehoeng, 3 1/2 paal. 7. Pepintanreng, 3 2/3 paal.
5. Van Mangempang over Tjamming en Palakka naar Watoe Watoe (Djaroeme). Vervolg van den weg	Voetpad voor paarden practicable, dat afwisselend door sawah's over heuvels en bergen leidt.	1. Sawah's van Mangempang Salokoi, Kadjoewara, Landora, Tjinra-nae en Labae. 2. Tuinen van Labaë.	Van Mangempang tot: 1. Salakoi, 1 paal. 2. Kadjoewara, 1 1/2 paal. 3. Landora, 2 paal.

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De R. Barroe is tusschen Soesoenge en Mangempang, waar zij een klein landje vormt, zeer goed te doorwaden. De R. Balateë heeft in den west-mousson veel water, doch is niettegenstaande dit toch te doorwaden.

Het terrein is, doordien de weg door sawah's leidt, zeer effen. De galang's der sawah's zijn echter in het algemeen zeer smal en modderig, omdat de afloop van het water op deze plaats wordt gesneden, en zij buitendien niet onderhouden worden.

De vischvijver bij Soemang Minanga is bij vloed alleen met praauwen te passeren; om deze moeilijke passage te vermijden, gaat men een weinig door een Minanga-bosch.

Ook hier kan niets aangaande het terrein gezegd worden, doordien de weg door de sawah's van Malawa leidt, die even slecht en moeilijk voor den reiziger zijn, als die onder No 3.

De beste overgang der rivier Barroe, om naar Mangempang te komen, is tusschen Malawa en Mangempang.

Alle rivieren, beeken en ruitjes zijn onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.

De rivier Djeneë is bij regenweder gevaarlijk te passeren, omdat de stroom

Dit voetpad leidt over de galang's der sawah's tot de heuvel Maroli, waar het tegen de hellingen van den berg Sabaneri opklimt en onder geringe hellingen het plateau tot de rivier Djeneë vervolgt, waar het terrein met alang-alang begroeid is.

Na de passage der laatstgenoemde rivier

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand der kampongs in paal gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
<p>van Lisoe naar Alledjang.</p> <p>Uit de sawah's van Palakka leidt een voetpad langs de hellingen van den berg Botto Palakka naar de kampong Djaroeme, doch sluit zich later weder aan den weg die naar Watoe Watoe leidt.</p>		<p>3. Spruitjes, ontspringende op den berg Sabaneri.</p> <p>4. R. Djeneë.</p> <p>5. Een beek en 2 spruitjes, ontspringende op den berg Maraoe.</p> <p>6. Sawah's van Tjamming.</p> <p>7. R. Barroe, 2 malen.</p> <p>8. Twee beeken.</p> <p>9. R. Lahedde.</p> <p>10. Sawah's van Palakka.</p> <p>11. R. Lahedde.</p> <p>12. Sawah's van van Djaroeme.</p> <p>13. Twee spruitjes.</p> <p>14. R. Watoe Watoe.</p>	<p>4. Tjinranac paal.</p> <p>5. Labac, 2 paal.</p> <p>6. Tjamming paalen.</p> <p>7. Palakka, paal.</p> <p>8. Djaroeme, paal.</p> <p>9. Watoe Watoe 11²/₃ paal.</p> <p>10. Vereeniging met den weg naar Alledjang, 12³/₄ paal.</p>
<p>6. Van Palakka over Paenge tot aan de grens van Mario. Ook van Paenge naar Alledjang.</p>	<p>Voetpad tot aan den voet van het hooggebergte met paarden te passeren, doch van daar afslechts voor menschen practicable.</p>	<p>1. Sawah's van Palakka.</p> <p>2. Rivier Barroe.</p> <p>3. Twee beeken.</p> <p>4. Sawah's van Paenge.</p> <p>5. Beek, ontspringende op het hooggebergte Laposo.</p>	<p>Van Palakka 1. Paenge, paal.</p> <p>2. Aan de grens met Mario, 4 paal.</p>

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoever en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

...dan zeer sterk is. De rivier Barroe is bij Tjamming zonder moeite te doorwaden.

leidt de weg tot de sawah's van Tjamming afwisselend door alang-alang en bosch en van daar onder geringe hellingen, na de R. Barroe te zijn gepasseerd, naar de kampong Tjamming.

Tusschen laatstgenoemde plaats en Palakka ligt in de nabijheid van den weg een warme bron en is het geheele terrein tot aan de paddenvelden van Palakka met kreupelbosch begroeid. Van Palakka uit leidt de weg door alang-alang velden tot Watoe Watoe; dit gedeelte is vooral in den west-mousson het moeilijkste en slechtste van den geheelen weg.

Deze weg wordt dan ook door de bevolking weinig begaan, omdat zij dien, beschreven onder No. 6 prefereren.

Bij den overgang der Salomenrong- (Watoe Watoe) rivier sluit zich de weg aan dien, welke van Lisoe naar Alledjang leidt.

De R. Barroe en overige beeken en spruitjes zijn bij regenweder slechts met moeite te passeren; laatstgenoemden droogen in den west-mousson uit.

Het terrein is golvend en met kreupelbosch begroeid. De sawah's van Paenge, leunende tegen het ligt hellende gebergte, zijn zeer moeilijk te passeren. Tusschen de bergen Kapi-ri en Laposo leidt de weg onder hellingen van 35°; ook dit gedeelte is zeer moeilijk te beklimmen, even als van Paenge naar Alledjang.

Van Paenge voert een voetpad naar Djaroe-me over het gebergte Lakoe-e.

Dit voetpad wordt echter door de omgestorte boomen als het ware versperd, zoodat hetzelfde bijna dagelijks van rigting veranderd.

In de vlakte bij Djaroe-me gaat het in een modderpoel over.

BESCHRIJVING DER WEGEN.

Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	Afstand der kampongs in paal gemeten langs den weg.
7. Van Madallo over Lakeppo naar Batoe Lappa.	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Sawah's van Madallo en Palli. 2. Spruitje, in de rivier Oewae Ampoeboe vallende. 3. Twee beeken, vallende in de rivier Lakeppo. 4. Rivier Pakalasse. 5. Beek Poetjoe Lekke. 6. Beek Tadjolo. 	Van Madallo <ol style="list-style-type: none"> 1. Boeloe $\frac{2}{3}$ paal. 2. Sawitto, $\frac{2}{3}$ paal. 3. Oewae Ampoeboe, $2\frac{1}{3}$ paal. 4. Lakeppo, 5 paal. 5. Batoe Lappa, $5\frac{1}{2}$ paal.

Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van prauwen. Doorwaadbare plaatsen.

Aanmerkingen betreffende het terrein.

De beeken Oewae-Ambeboe en Lakeppo zijn bij zwaare overgangspunten voor paarden moeilijk te passeren.

De beeken Poetjoe Lekke en Tadjolo zijn zonder moeite doorwaadbaar.

De rivier Takalasse wordt voor meer dan 20 beeken gevormd, die allen haren oorsprong op den berg Ladjoeng hebben.

Hare hoofdrichting is noord-westelijk. Deze rivier behoort slechts van hare monding tot aan die der Poetjoe Lakke-beek aan Barroe en vormt van laatstgenoemde monding af tot aan de grens tusschen Barroe en Sopeng. Zij is tot Sawitto met prauwen bevaarbaar; hare oevers zijn aan Lakeppo af met hooge lang-alang en krenpelhout begroeid, zoodat zij, even als de Ladjari-rivier, een zeer gezigt oplevert.

Hare gemiddelde breedte is 30 à 35, en bij de monding 55 Nederl. ellen.

Het punt, waar de weg deze rivier doorsnijdt, is bij de tuinen van Lakeppo, waar ook het gebergte abonge steil naar haar afloopt.

Het terrein is geheel effen. De galang's der sawah's van Madallo tot Sawitto zijn goed te passeren. Van laatstgenoemde plaats leidt de weg gedeeltelijk door tuinen, met spruitjes doorsneden, en gedeeltelijk door krenpelbosch, dat met rolsteenen en modderpoelen bedekt is en het begaan van den weg zelfs voor de inheemsche bevolking zeer moeilijk maakt.

In den westmousson zijn deze krenpelboschen moerassen en voor paarden onpasseerbaar.

Na de tuinen van Lakeppo gepasseerd te hebben, gaat de weg bij den overgang der Takalasse-rivier op Soppeng's en bij den overgang der Poetjoe Lakke-beek weder op Barroe's grondgebied over; het terrein is aldaar met lang-alang begroeid.

Van de rivier Takalasse tot Batoe Lappa is het voetpad goed.

BESCHRIJVING DER WEGEN.			Afstand der kampongs in paal gemeten langs den weg.
Welke weg.	Aard.	Door welke rivieren, beeken of sawah's doorsneden.	
<p>8. Van Batoe Lappa over Batoe Batoe of Tompo en Barang naar Galoenge.</p> <p>Van Barang leidt een voetpad over het gebergte Lapadjoeng naar Soping, onder hellingen van 25-35°.</p>	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	<p>1. Sawah's van Batoe Lappa.</p> <p>2. Rivier Takalasse.</p> <p>3. Twee spruitjes.</p> <p>4. Sawah's van Batoe Batoe.</p> <p>5. Rivier Galoenge.</p> <p>6. Sawah's van Barang.</p> <p>7. Rivier Galoenge.</p>	<p>Van Batoe Lappa tot:</p> <p>1. Batoe (Tompo), 2 paal.</p> <p>2. Barang, 3 paal.</p> <p>3. Galoenge, 3 paal.</p>
<p>9. Van Galoenge op den weg van Tjamming naar Mangempang.</p>	Voetpad met pikol-paarden te passeren.	<p>1. Spruitje bij Galoenge.</p> <p>2. Beek, ontspringende op den berg Maraoe.</p>	<p>Van Galoenge aan de vereening van den weg van Tjamming naar Mangempang, 1½ paal.</p>
<p>10. Van Tompo of Batoe Batoe op den weg die van Tjamming naar Mangempang leidt.</p>	Voetpad met pikol-paarden te berijden.	<p>1. Twee spruitjes.</p> <p>2. Een beek.</p> <p>3. Rivier Djoencé.</p> <p>4. Twee spruitjes.</p>	<p>Van Tompo aan den weg van Tjamming naar Mangempang, 3½ paal.</p>

<p>Rivieren, bevaarbaar of niet, tot hoe ver en met welke soort van praauwen. Doorwaadbare plaatsen.</p>	<p><i>Aanmerkingen betreffende het terrein.</i></p>
<p>De rivieren Takalasse, Galoenge en overige beeken en spruitjes zijn onder gewone omstandigheden zonder moeite te passeren.</p>	<p>Het terrein is effen, aan de oevers der rivieren en spruitjes met kreupelbosch en overigens met alang-alang bedekt. Bij Batoe Lappa en Barang zijn de private vischvijvers van de vorsten van Barroe gelegen.</p>
<p>Beek en spruitje onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.</p>	<p>Het terrein is golvend en met alang-alang begroeid. Het voetpad leidt over het plateau, dat de waterscheiding tusschen de Barroe- en de Takalasse-rivier vormt.</p>
<p>Rivier Djeneë onder gewone omstandigheden doorwaadbaar.</p>	<p>De weg leidt langs de afhellingen van den berg Maraoe, onder hellingen van 5 tot 10 graden; het terrein is afwisselend met bosch en alang-alang bedekt. Aan de hellingen van den berg Sabaneri sluit zich dit voetpad aan den weg, welke van Tjamming naar Mangempang leidt.</p>

NAMEN der bergen en heuwels van Barroe, benevens hunne *approximative*
hoogte in Ned. ellen.

Doorloopende nummers.	Namen der bergen.	Hoogte in Ned.ellen.	Doorloopende nummers.	Namen der bergen.	Hoogte in Ned.ellen.
1	Maboeloe.	1020	15	Tjinranae.	300
2	Patongko hoesoe.	980	16	Tadjeppo.	250
3	Latirong.	950	17	Sabanerie.	250
4	Laposo.	930	18	Lebonge.	250
5	Kapierieë.	900	19	Gona Tana.	200
6	Batoc Lorong.	900	20	Dalopie.	200
7	Latimpaladja.	900	21	Djamai.	200
8	Paenge.	860	22	Patjiro Lopieë.	180
9	Lapakjoeng.	820	23	Matitintjo.	180
10	Langkae.	600	24	Lasoedjie.	150
11	Lasitai.	500	25	Meong.	150
12	Toboa.	350	26	Barroe.	120
13	Maraoe.	350	27	Patjiero.	100
14	Tadjoloo.	300	28	Mangandjeng.	100

Doorloopende nummers.	NAMEN DER KAMPONGS.	GETAL			
		Kampongs.	Huizen.	Bewoners. Klapper- boomen.	
1	Soempang Minanga.		46	560	245
2	Matoangieng.		9	92	61
3	Limbac.		7	36	79
4	Maroea.		2	17	—
5	Maroeala.		12	119	40
6	Mangempang.		75	763	530
7	Djampoëë.		10	89	154
8	Amasangang.		12	123	190
9	Malawa.		86	872	432
10	Djoppe Djoppeng.		19	157	165
11	Boekaka.		1	10	60
12	Soreang.		1	9	280
13	Padongko.		36	371	360
14	Palagoena.		7	71	95
15	Oedjoeng Padongko.		2	19	60
16	Padjaleleng.		6	63	25
17	Balang.		3	25	21
18	Mangandjeng.		6	49	32
19	Deaë.		2	18	10
20	Soempampalaë.		30	331	—
21	Lompo Tanga.		2	17	24
22	Djoppo.		9	97	64
23	Kadjoewara (1).		13	141	112
24	Kamarro.		2	21	26
25	Tochoeng.		32	349	280
26	Tjinrana.		12	111	135
27	Polewalie.		7	69	82
28	Landora.		7	71	66
29	Wanawaroe.		11	113	118
30	Kadjoewara (2).		22	225	196
31	Oedjoeng.		—	—	230
32	Goesoenge.		3	31	36
33	Salakoi.		11	119	106
34	Pepintanring.		3	26	9
35	Boeboëc.		18	186	111
36	Paurenge.		8	83	82
37	Bila Bila.		2	19	40
	Transporteren	37	534	5472	4556

Doorlopende nummers.	NAMEN DER KAMPONGS.	GETAL.			
		Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Klapper- boomen.
	Per Transport	37	534	5472	4556
38	Oedjoeng Batoe.		9	83	—
39	Samiraë.		4	31	46
40	Ta.		4	37	51
41	Ponre.		9	97	—
42	Labae.		15	167	60
43	Sonkokang.		4	41	66
44	Djeppaë.		3	31	—
45	Batoe Poete.		8	84	—
46	Seppoë.		15	159	—
47	Padang Lampe.		4	37	60
48	Djompicë.		3	29	32
49	Panjikiang.		12	133	11
50	Siaoe.		9	102	132
51	Biroeë.		16	172	94
52	Djamae.		3	32	—
53	Djempolong.		8	77	—
54	Maraoe.		6	58	—
55	Katoepo.		5	49	—
56	Tjamming.		9	92	—
57	Palakka.		7	71	—
58	Djaroeme.		8	78	—
59	Paenge.		8	90	36
60	Hiepie.		3	27	27
61	Galoenge.		6	62	—
62	Masoempoe.		3	31	—
63	Balcë.		8	83	—
64	Palie (1).		8	87	—
65	Palie (2).		2	19	210
66	Palie (3).		11	111	80
67	Madallo.		42	437	112
68	Patjiro.		11	123	370
69	Sawitto (1).		7	75	83
70	Sawitto (2).		6	59	67
71	Boeloe.		3	32	—
72	Oewae Ampoeboe.		8	77	—
73	Lakeppo.		28	299	—
	Transporteren	73	849	8744	6093

Doorlopende nummers.	NAMEN DER KAMPONGS.	GETAL.			
		Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Klapper- boomen.
	Per Transport	73	849	8744	6093
74	Batoe Lappa.		30	311	—
75	Batoe Batoe of Tompo.		5	57	64
76	Barang.		10	112	62
77	Batoe Bassie.		2	18	36
78	Alledjang.		15	90	—
	Totaal	78	911	9332	6255

NB. Er heeft geene telling of opname van paarden en buffels plaats gehad, maar naar de gissing van sommige personen bedroeg het aantal paarden 180 stuks en dat der buffels 1278 stuks.

STAAT aantoonende de berekening der bebouwde landen, enz. en de vergelyking daarvan op ééne vierkante paal.

Nummers.	NAAM.	Oppervlakte in vierkante palen.		Bebouwde landen in vierkante palen.		Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Buffels.	Parden.	Kalapa-boomen.	Op één vierkante paal aan				Gemiddeld getal			
												Debuwd land.	Kampongs.	Huizen.	Bewoners.	Buffels.	Parden.	Kalapa-boomen.	Huizen per kampong.
1	Baroe.	71,85	11,33 (*)	79	896 9382	1278	180 6255	0,19	1,09	12,48	130,57	17,7	2,51	87,05	11,34	118,76	16,17	2,27	

(*) NB. Onder de bebouwde landen zijn 8,75 sawah's begrepen.

BIJLAGE Ia. L.

STAAT van de hooftpersonen, uitmakende de Hadat.

Districten. Nummers.	TITELS.	WOONPLAATS.	Aanmerkingen.
BARROE.	1	De Vorsten.	Soempang Minanga.
	2	Pabitjara. ✓	Mangempang.
	3	Soclewatang. ✓	id.
	4	Aroe Toehoeng. ✓	Toehoeng.
	5	Aroe Magempang. ✓	Mangempang.

BIJLAGE Ia. M.

STAAT der ornamente padievelden.

Aantal.	Waar die gelegen zijn.	Wat die jaarlijks aan padi afwerpen.
10 groote.	Aroempia bij Mangempang.	8,000 Bossen.
6 id.	Sáppaë bij Mangempang.	2,000 id.
15 kleine.	Sáppaë bij Djaroeme.	2,000 id.

BIJLAGE La. N.

STAAT der hoofden van het Vorstendom Barroe.

Districten. Doorloopende nummers.	TITELS.	WOONPLAATS.	Aanmerking
BARROE.	1 Matowa Ta.	Ta.	
	2 Matowa Tochoeng.	Tochoeng.	
	3 Matowa Mangempang.	Mangempang.	
	4 Matowa Batoe Bassi.	Batoe Bassi.	
	5 Matowa Madallo.	Madallo.	
	6 Matowa Soempang Mi- nanga.	Soempang Minanga.	
	7 Matowa Tjompong.	Tjompong.	
	8 Aroe Panga.	Panga.	
	9 Aroe Palakka.	Palakka.	
	10 Aroe Galoeng.	Galoeng.	
	11 Aroe Barang.	Barang.	
	12 Aroe Batoe Lappa.	Batoe Lappa.	
	13 Aroe Tirang.	Tirang.	
	14 Djamang Padongko.	Padongko.	
	15 Soero Pannieng.	Pannieng.	
	16 De Kalief.	Magempang.	
	17 Iman Adjara.	Adjara.	
	18 Iman Padongko.	Padongko.	
	19 Iman Soemp. Minanga.	Soempang Minanga.	
	20 Madallo.	Madallo.	

BIJLAGE La. O.

STAAT *aantoonende de plaatsen, waar in Barroe passer gehouden worden.*

Doorlopende nummers.	Op welke plaats.	Door wie de soesoeng genoten wordt.
1	Soempang Minangu.	De Vorstin van Barroc.
2	Mangempang.	Idem.
3	Madallo.	Aroe Madallo.

BIJLAGE La. P.

STAAT, *aantoonende de in Barroe aanwezige ornamenten (Rijkssieraden).*

Benaming en hoeveelheid der voorwerpen.	<i>Aanmerkingen.</i>
Een vlag, genaamd Lasareong.	Allen in het bezit van de vorstin van Barroe.
Een vlag, genaamd Lapowong.	
Een vlag, genaamd Sippange.	
Een badie.	
Een kalewang.	

VERBETERINGEN VAN DRUKFOUTEN, enz.,

VOORKOMENDE IN HET STUK, GETITELD:

REPLIEK AAN DEN HEER H. VON DE WALL,

- Blz. 2, r. 16 v. b. voor *Opmerking*, lees: *Opmerkingen*.
- » 4, » 7 » » na op eens, in te voegen: in 't openbaar.
- » 5, » 19 » » voor deed ik het, lees: uitte ik ze.
- » 10, » 4 » » en elders, voor è, lees: ë.
- » 12, » 4 v. o. Het woord *pətoewah* (فتوى or فتوي) komt herhaaldelijk voor in 't verhaal van onlusten op Sumatra, uitmakende 't vijfde stukje van 't Maleisch leesboek, blz. 5, r. 8; 7, 3 v. o.; 44, 12 en 13; 48, 7, en wel als object van de werkwoorden *menjambil*, *meminta*, *membri*, *membenarkan*. De zamenhang van de meeste van die plaatsen schijnt niet beslissend voor den waren zin van 't woord; die van de laatst aangehaalde plaats echter wel te pleiten voor de verklaring uit het Arb. فتوي. De gissingen van Dr. De Hollander in de aantekening op blz. 8 van dat werkje zullen nu wel geene wederlegging meer behoeven.

- Blz. 14, r. 4 v. o. voor beteekenis, lees: de beteekenis.
- „ 18, „ 9 „ „ „ minder, lees: te minder.
- „ 25, „ 1 en 2 v. b. van (als verbaal naamwoord) de haakjes weg te nemen.
- „ 27, noot r. 2 v. o. en elders, voor onmiddellijk, lees: onmiddellijk.
- „ 57, r. 2 v. o. voor tampók, lees: tampok.
- „ 40, „ 10 „ „ „ duidelijkheid, lees: de duidelijkheid.
- „ 41, „ 1 v. b. „ uit een stuk, lees: uit één stuk.
- „ 44, „ 5 v. o. „ zie ik weinig, lees: zie ik er weinig.
- „ 48, „ 5 v. b. „ bv. *o. a. r. q. r. j.*, lees: voor *o. a. r. q. r. j.*
- „ 49, „ 12 „ „ „ consonant, lees: consonanten.
- „ 50, „ 6 v. o. „ trachtte, lees: trachte.
- „ 52, „ 12 „ „ „ te toonen, lees: aan te toonen.
- „ „ „ 2 „ „ „ een enkele, lees: een enkel.
- „ 55, „ 17 v. b., en volgg. Bij het hier gezegde over Arb. wortelwoorden wordt natuurlijk geheel in 't midden gelaten de vraag, of b. v. de vorm kadama met regt beschouwd wordt als de wortel van alle stamverwante vormen; maar bij gebreke van nadere verklaring moet ik het er wel voor houden, dat de heer v. D. die conventionele etymologie bedoeld heeft, en kan ook niet nagaan, hoe hij anders de onderscheiding tusschen grondwoord en afgeleide vormen hier zou willen verstaan hebben.
- „ 57, r. 20 v. b. voor beschouwde, lees: beschouw.
- „ 74, „ 1 v. o. Meer voorbeelden zijn *بہو*, bahoewa, voor bhawa, *رہسی*, rahsija voor raha-sya, *اتو*, volgens sommigen atau, voor atawa (Skr. attrawā).

- Blz. 81, „ 1 v. o. voor blijft, lees: bleef.
- „ 84, „ 1 „ „ „ diphthongue, lees: diphthongue.
- „ 90, „ 16 v. b. en elders, voor â, lees: â.
- „ 91, „ 2 „ „ voor tamārōē l. tāmarōē.
- „ „ „ 10 en 12 v. b. voor تأس, تأس, أس lees: تأسى,
أس, تأس.
- „ 95, „ 8 v. o. voor tamenlijk, lees: tamelijk.
- „ 95, „ 19 v. b. „ أب, أخ lees: أب, أخ.
- „ 96, „ 5 „ „ „ nog een, lees: nog geen.
- „ „ „ 17 „ „ „ misschien niet, lees: zeker minder.
- „ 97, „ 3 v. o. „ قادا l. قادا.
- „ 101, „ 9 „ „ } voor تأس lees: تأس.
- „ 102, „ 7 v. b. }
- „ „ „ 13 „ „ „ tāamarōē, lees: taamarōē.
- „ 103, „ 1 „ „ „ niet, zoo als, lees: niet zóó, als.
- „ 115, „ 9 v. o. „ verkieselijk, lees: verkieslijk.

In spelling, punctuatie, enz. zijn nog verscheidene drukfeilen
ingeslopen, wier aanwijzing minder noodig schijnt.

TOGTJES

IN HET

GEBIED VAN RIOUW EN ONDERHOORIGHEDEN

DOOR

H. NETSCHER.

(Vervolg van bladz. 254.)

V.

HET RIJK SIAK.

(BENGKALIS.)

Wie het prachtige bergland van Sumatra's Westkust kent en de heerlijke natuurafereelen heeft aanschouwd, die door hunne afwisseling nog meer het oog boeijen dan de schoonste berggezigten op Java, die kan, wanneer hij zich op de Oostkust van datzelfde eiland bevindt, zich moeilijk voorstellen, dat hetzelfde eiland een zoo groot contrast kan opleveren. De Westkust is bergachtig, — de Oostkust geheel vlak; de Westkust heeft bruischende, heldere bergstroomen, — de Oostkust kalm vlietende, breede, drabbige en diepe rivieren; de plantentooi op de Westkust munt uit door groote verscheidenheid van gewassen, — op de Oostkust hebben de bosschen als het ware slechts ééne tint.

Niets is dan ook eentooniger dan de oevers der groote stroomen van de Oostkust van Sumatra en de landen, die zij doorsnijden. Maar hoe dieper men in het binnenland komt en hoe

meer men het bergsysteem nadert, dat geheel Sumatra in de lengte doorsnijdt en waarvan de Oostkust slechts eene gedurende eeuwen aangegroeide slijklaag is, des te meer verscheidenheid vindt men in de natuur.

De aangeslibde grond van Sumatra's Oostkust heeft zich niet uitsluitend aan den vasten wal gehecht. Ook eenige eilanden hebben zich daardoor gevormd, welke bijna allen langs de kust van het eigenlijke Siak liggen. De voornaamsten zijn Roepat, Bengkalis, Padang, Merbou, Rantou.

Ook deze eilanden zijn geheel vlak, en men kan zich moeilijk een gezicht voorstellen, dat eentooniger is dan dat van hunne kusten. Geen enkel heuveltje breekt de lijn, die door de toppen van de hooge, ligt groene boomen geteekend wordt. Geen enkel open plekje toont aan, dat menschen zich daar ophouden.

Zoo doet zich ook het eiland Bengkalis voor, wanneer men, van de zuid komende, de kust volgt tot aan de noordelijkste punt, Tandjong Djati, die men om moet gaan om het Nederlandsche etablissement Bengkalis of den ingang van de Siak-rivier te bereiken.

Is men, om Tandjong Djati heen, de Brouwerstraat, die Bengkalis van de vaste kust scheidt, ingevaren, dan blijft het land even laag en even groen, — slechts de kleur van het water is geeler. Maar een paar kleine kampongs op Bengkalis geeft toch eenige afwisseling, totdat men eindelijk eene Nederlandsche vlag zich tegen het groen der boomen ziet afteekenen. Het is ons etablissement, de zetel van den adsistent resident van Siak en van onze militaire bezetting.

Schoon doet zich die plaats niet voor. Men heeft eene plek van ongeveer 300 ellen lang en even zoo breed in het bosch opengekapt en van struikgewas gezuiverd, en daar een fortje en eenige tijdelijke woningen gebouwd. Vóór zich heeft men de zee; achter zich en aan beide zijden het hoog opgaande bosch.

Bengkalis is niet de eerste Nederlandsche vestiging in Siak.

Honderd jaren geleden had de Oost-Indische Compagnie eene factorij op het eilandje Gontong, in de rivier van Siak en nabij hare monding gelegen. Op den 7den November 1759 werd zij door den Siakschen vorst, Radja Boewang afgeloopen en uitgemoord. De sergeant H. Pothoven was de eenige, die aan deze slagting ontkwam. Maar in 1761 nam een eskader, van Malakka afgezonden, hierover wraak en vervolgde de Siakker's tot bij de hoofdplaats, waar 14 bentengs werden ingenomen. De post te Poeloe Gontong werd daarop hersteld en de vaandrig Zeijdel tot kommandant aldaar benoemd.

Elders hoop ik uitvoerig de geschiedenis van ons wedervaren in Siak te verhalen. Voor deze schets zij het genoeg aan te teekenen, dat onze nederzetting op Bengkalis heeft plaats gehad in 1858, op de dringende bede van den Sulthan en de rijksgrooten van Siak, die het rijk hadden gesteld onder de souvereiniteit van Nederland en bescherming inriepen tegen zekeren Wilson, een Engelschman van Singapoera, die, op uitnoodiging van den Sulthan van Siak gekomen om hem tegenover zijnen avvalligen broeder te handhaven, van de gelegenheid wilde gebruik maken om zich een eigen rijk, een tweede Serawak, te stichten. Deze speculatie mislukte echter, want Wilson werd verdreven, en thans heeft het Nederlandsch-Indische Gouvernement in Siak regten te handhaven, maar ook pligten te vervullen, waartoe de aanwezigheid van een' Nederlandschen ambtenaar met een kleinen militairen post tot zijne bescherming noodig is.

Voorloopig is die ambtenaar gevestigd te Bengkalis en alles, wat men daar ziet, draagt het kenmerk van het vooruitzigt van spoedig naar elders te verhuizen, waartoe ook alleen gewacht wordt op het voltooijen van nieuwe woningen ter hoofdplaats Siak. Een zeehoofd van nibong-latten leidt, langs de woningen van eenen ambtenaar ter beschikking en van eenen Europeschen klerk, regt uit naar die van den adsistent-resident. Al deze

woningen zijn van nibong-houten stijlen met omwandingen van kadjang-matten, planken vloeren en daken van atap, alle zeer ligte materialen, die moeilijk te onderhouden zijn en het leven in zulk eene woning gansch niet aangenaam doen zijn. Ik dacht dikwijls, hoe zou een Javaasch controleur zich wel gevoelen, die nog dikwerf klaagt over zijne fraai en gemakkelijk ingerigte steenen woning, in eene schoone natuur en met al de geriefelijkheden des levens onder zijn bereik, indien hij eensklaps verplaatst werd in eene hut van kadjang-matten en atap, met de zee vóór en ondoordringbaar bosch achter en bezijden zich. En toch, men gewent aan zulken toestand, en goede harmonie onder de weinige lotgenooten, die op zulk eene plek vereenigd zijn, doet het leven, al zij het ook met weinig afwisseling, dan toch kalm daarheen vlieten.

Twee malen 's maands wordt Bengkalis verheugd door de aankomst van eene kruisboot, die den brievenpost, proviand en andere geriefelijkheden van Riouw aanbrengt, en van tijd tot tijd komt ook een stoomschip de reede verlevendigen en aan ambtenaren en officieren eenige afleiding geven.

Regts van de woning van den adsistent-resident, van de zeezijde gezien, ligt het fortje, dat bestaat uit eene aarden, gepalissadeerde omwalling, bezet met eenige stukken geschut. Daar binnen zijn kazernen, magazijnen en woningen voor den kapitein-kommandant, een luitenant en een officier van gezondheid, alles mede van nibong, kadjang en atap. Eene der afgekeurde en door velen zoo diep verachte steenen officierswoningen te Weltevreden zou hier een paleis wezen. Maar ook hier houdt het gevoel van eer en plicht een ieder tevreden en hoort men geene uitlatingen van wangunst jegens meer bevoordeelden.

Buiten het fortje heeft men nog eenige weinige soldatenwoningen met vruchttuintjes; — en ziedaar het gansche etablissement Bengkalis.

Hoe gering deze nederzetting ook wezen moge en niettegenstaande wij in Siak geen dadelijk gezag uitoefenen, toch heeft de weldadige werking van den Nederlandschen invloed zich ook hier doen gevoelen. Eenige Chinezen en inlanders hebben zich zoo dicht mogelijk bij onze civiele woningen nedergezet om eenigzins buiten het bereik te zijn van de knevelende inlandsche vorsten en grooten. Een goed voetpad loopt om het etablissement, een ander naar de noordelijk gelegene kampong Klaboepati, gewoonlijk genaamd Klapa-pati, waar Wilson in 1857 heerlijk heeft huis gehouden, en een derde zuidelijk naar de kampong Sengoro. Het aanleggen van deze paden was natuurlijk het werk van onze officieren en ambtenaren; — een inboorling zou dat nimmer in het hoofd hebben gekregen. Maar het voorbeeld, ondersteund door vriendelijken raad, heeft toch al uitgewerkt, dat de inboorlingen het pad van Klaboepati noordelijk voortzetten, zoodat eerlang de gemeenschap langs deze kust van Bengkalis, in stede van over zee, langs een goed pad zal kunnen plaats hebben.

De kustbewoners van dit gedeelte van het eiland leven voornamelijk van de vangst van de troeboek, eene visch, waarvan de kuit gezouten en in groote hoeveelheid, als toespis bij de rijst, uitgevoerd wordt. Nabij ons etablissement zijn ook eenige ladangs aangelegd, waar rijst, maïs en vruchten worden geteeld, en dit neemt meer en meer toe, zoodat men zeker zou kunnen zijn, dat eene talrijke bevolking zich hier zou vestigen, indien ons gezag dadelijk kon werken.

De omliggende wouden leveren op: timmerhout, was, rotan, atap en andere boscproducten. Zij zijn echter weinig bevolkt en dat nog meerendeels door de zoogenaamde orang-oetan of boschmensen, die wel tot het Maleische ras behooren, maar bij de strandbewoners in beschaving achterlijk zijn en zich tevreden stellen met ellendige hutten in het bosch en met eene zeer schamele kleeding. Zij vermijden den omgang met de strand-

bewoners, bij ondervinding wetende, dat zij in de aanraking met de daar gevestigde hoofden en grooten niets te winnen, maar wel alles te verliezen hebben.

Van wilde dieren vindt men op Bengkalis voornamelijk herten, wilde varkens, eenige soorten van tijgerkatten, apen en slangen. Tijgers, die op de tegenoverliggende kust zooveel verwoesting aanrigten, vindt men op dit eiland gelukkig niet. Slangen zijn er echter menigvuldig, en des avonds wordt de stilte op eene niet zeer aangename wijze gebroken door eene bijzondere soort van kikvorschen, die meer blaffen, of liever keffen, dan kwaken. Ik heb dit geluid nergens elders dan in deze streken gehoord. Men zeide mij te vergeefs moeite te hebben gedaan om zoodanigen keffenden kikvorsch magtig te worden.

Bengkalis is in geen opzicht een aangenaam oord, maar men ziet er niet zonder zelfvoldoening, hoe de geringe inlander tegenover zijne eigene hoofden bescherming zoekt bij den Nederlander, zoodra hij dieus onbaatzuchtige inzigten heeft leeren kennen.

VI.

BOEKIT BATOE.

Aan den wester-oever van de Brouwerstraat, regt west tegenover onzen post Bengkalis, ligt de kampong Boekit-Batoe, aan het riviertje van denzelfden naam.

De naam, die beteekent „steenen heuvel”, doet natuurlijk denken aan eene verhevenheid, maar te vergeefs ziet men er naar om. Ook hier is het land geheel vlak en zijn de oevers moerassig en omzoomd met het dof lichtgroene bakau-hout. Ik vroeg aan de ingezetenen, waar de heuvel, die zijnen naam aan de kampong heeft geleend, te vinden was; maar men zeide mij, dat er wel eene overlevering is van het bestaan van eenen heuvel met eenen steen er op, maar dat men naar dien heuvel

te vergeefs had gezocht. Ik geloofde dit gaarne, want geen polder in Nederland kan vlakker en eentooniger zijn dan dit land. Waarheen men ook ziet, geene golving van den groenen zoom duidt de minste verhevenheid aan; het is alsof de boomen gesnoeid en getopt zijn op de wijze der doornhagen van onze ouderwetsche tuinen.

Te Boekit-Batoe heeft men niet eens, zooals te Bengkalis, een droog plekje kunnen vinden om de huizen te bouwen; met den vloed loopt het terrein, tot ver binnen 's lands, onder water. Men heeft dus de huizen gebouwd op palen, in twee rijen langs de oevers der rivier. Een doorlopende steiger van dunne boomstammen en niboeng-latten vormt eene soort van weg om de gemeenschap langs de huizen te onderhouden. De huizen zijn van dezelfde materialen en van kadjang en atap gebouwd; over het algemeen zien zij er niet slecht uit.

Men vindt hier 80 à 90 huizen, waarvan ongeveer 50 op den zuidelijken of regter oever der rivier en de overigen aan de overzijde.

Er wonen te Boekit-Batoe ongeveer 50 Chinezen en misschien 200 inlanders, vrouwen en kinderen medegerekend. De woningen der Chinezen onderscheiden zich door niets, dan misschien door wat meer zindelijkheid en stevigheid van materialen.

De bevolking ziet er gezond uit, maar is vuil op hare kleding; veelal dragen de mannen witte of blauwe kledingstukken, die de duidelijke kenmerken toonen van nimmer gewaschen te worden. Sieraden ziet men er niet; misschien omdat het zaak is alles te verbergen, wat de hebzucht der grooten en hoofden kan opwekken, want er bestaat te Boekit-Batoe wel gelegenheid om iets te verdienen.

Het is de grootste, men kan wel zeggen de eenige handelsplaats van Siak. De handel wordt er voornamelijk gevoed door de troeboekvisserij en het verzamelen van boschproducten, zooals sago, hars, rotan, enz., die uit de binnenlanden worden aangevoerd.

Handel en nijverheid worden er echter zeer gedrukt door de onbeschaamde knevelarijen van de inlandsche grooten en door het gemis aan veiligheid voor personen en goederen in de binnenlanden en langs de kusten. Het is ook alleen de nabijheid van Bengkalis en de vrees, dat bij onzen ambtenaar aldaar klagten zullen worden ingebracht, die het te Boekit-Batoe nog eenigzins houdbaar doen zijn, hoezeer de ongehoorde lasten op de visscherij dien tak van nijverheid meer en meer doen verloop.

Het eerste hoofd van Boekit-Batoe is de laksamana, een der voornaamste grooten van het Siaksche rijk. Hij bewoont een vrij groot huis aan het einde der kampong, in de nabijheid der balei of vergaderzaal, waar de algemeene zaken worden behandeld. Dit is een ruim, aan alle zijden open gebouw, waarvan het midden gedeelte van de planken vloer wat hooger dan het overige is. Het was voor mijne ontvangst netjes met veelkleurige draperiën behangen en met tapijten belegd. Ook het servies, waaruit thee geschonken, en het zilverwerk, waarop gebak gediend werd, was zindelijk, iets dat in Siak tot de grootste zeldzaamheden behoort, want nergens heb ik zulk eenen afschuw voor wasschen en afspoelen waargenomen als in dat land.

Behalve de laksamana zijn te Boekit-Batoe nog een paar grooten, die het gezag, maar vooral de inkomsten, met hem deelen. Ook de Sultban van Siak komt er van tijd tot tijd, zoo hij zegt, om zich te verpozen, maar eigenlijk om te zien of er niet wat te krijgen valt. Hij bewoont dan een planken huis, dat de voormalige onderkoning van Siak zich daar heeft laten bouwen.

Het riviertje Boekit-Batoe is nabij de monding diep genoeg om groote prauwen binnen te doen komen. Er lagen, tijdens mijn bezoek, een vrij groot aantal vaartuigen, meest van Singapoera, Malakka en de oostkust van Sumatra, op lading, voornamelijk troeboekkuit, te wachten. Daar de troeboekvangst in den laatsten tijd zeer ongunstig was uitgevallen, moesten de prauwen lang blijven liggen.

In vroeger jaren kwamen hier veel prauwen van Celebes ten handel, maar het tegenwoordige bestuur van Siak heeft het zoo erg gemaakt, dat geen enkel vaartuig van daar meer aankomt. Het zal veel geduld van de zijde van onze ambtenaren in Siak kosten om hierin verandering te brengen, want hunne bemoeienis bepaalt zich tot het indienen van verzoeken en het geven van raad.

De rivier Boekit-Batoe is brak, zoodat het drinkwater voor de plaats in kleine sampans van het hoogere gedeelte der rivier moet worden aangebragt.

In 1858 heeft deze plaats ook gedeeld in de rampen des oorlogs, die door den Engelschman Wilson over Siak werden gebragt. Hij had zich daar met een aantal Europesche en Boeginesche vagebonden versterkt en verdreef met geweld den Sulthan van die plaats. Met moeite redde de vorst het leven op eene Nederlandsche kruisboot, die zich in de nabijheid bevond, maar vele anderen sneuvelden en werden gewond, ten gevolge waarvan de plaats door de gansche bevolking werd verlaten. Eerst toen Wilson door de verschijning van Z. M. stoomschip Merapi was verjaagd, keerde de bevolking terug; zij is echter door deze gebeurtenis in welvaart achteruit gegaan, en in een land als Siak herstelt men zich niet spoedig van geledenen verliezen. Zoo is dan ook het aantal sampans voor de vischvangst te Boekit-Batoe, dat vroeger een 300tal bedroeg, tot een 200tal teruggegaan. Alleen bescherming tegen knevelarij en onderdrukking kan in dien toestand verbetering aanbrengen.

VII.

SIAK SRI INDRAPOERA.

Bijna regt ten zuiden van Bengkalis ontlast zich in de Brouwerstraat de rivier van Siak. Deze is eene der grootste rivieren

van Sumatra; een van die natuurlijke handelswegen, die, wanneer zij doodsch en verlaten zijn, een sprekend bewijs opleveren voor het wanbestuur van het land, dat zij doorsnijden.

De rivier van Siak is aan hare monding ongeveer eene halve Engelsche mijl breed. Veertig à vier en veertig mijlen hooger op, vóór de hoofdplaats Siak, heeft zij nog eene breedte van ongeveer 150 ellen en op nagenoeg 90 Engelsche mijlen van hare monding, te Pekan-baroe, is zij nog omtrent 80 ellen breed.

De diepte is nergens minder dan drie vadem en voor Pekan-baroe zelfs nog acht à tien vadem. De grootste diepte zal zijn zeventien à achttien vadem.

Hare kronkelingen zijn niet zeer scherp en door de breedte en diepte der rivier zonder bezwaar te mijden.

Een togt op deze rivier met een stoomschip zou dan ook eene ware uitspanning zijn, indien niet de eentonigheid der lage boorden, vooral tot aan de hoofdplaats Siak, een gevoel van verlatenheid en verwaarloozing deed ontstaan. Langs de oevers van eene rivier, als die van Siak, zou men toch verwachten volkrijke kampongs, en op hare wateren eene levendige vaart; want het omliggende land is rijk aan die groote verscheidenheid van voortbrengselen, welke den handel van Malakka en Singapoera voeden, en de bodem is zoo vruchtbaar, dat zij voor de teelt van alle soorten van tropische gewassen uitmuntend geschikt is.

Maar dwingelandij en wanbestuur hebben de bevolking ontzenuwd en grootendeels verjaagd; duizenden Siakkers zijn verhuisd naar het Maleische schiereiland, en de overgeblevenen wachten zich wel om zich moeite te geven, die alleen zou strekken om de hebzucht van hunne luije en verkwistende hoofden te voeden.

Met uitzondering van eene enkele, niets beteekenende ladang en van eene eenzame, kleine sampan, die zich digt langs den oever beweegt, ziet men dan ook niets dan het dof groene bosch

en een enkele vogel, die zwijgend van den eenen oever naar den anderen vliegt. Alles is stil en verlaten, en onwillekeurig wordt men droefgeestig gestemd door het eentoonige tafereel, dat nergens de geringste afwisseling aanbiedt.

Deze rivier, die zoo uitstekend geschikt is voor handel en nijverheid en zoo geheel verlaten en eenzaam daar heen vliet, is eene sprekende veroordeeling van den maatschappelijken toestand van het land, waarin zij rijkdom en welvaart moest aanbren- gen.

Laat hen, die smalen op den Nederlandschen invloed op de inlandsche rijken van deze gewesten, slechts Siak bezoeken en zij zullen zich een waar denkbeeld kunnen vormen van de uitkomst van een ongebonden, inlandsch bestuur, en zich kunnen overtuigen van de ongeloofelijke ellende, die het doet ontstaan.

Nederland heeft, vooral ten aanzien van zijnen invloed op de oostkust van Sumatra, bloot gestaan aan bittere aanvallen van de zijde der Engelsche handelaren en staatslieden. Welnu, zij hebben in Siak het aanschouwelijke voorbeeld van hetgeen een inlandsch rijk worden kan, zonder dat de Nederlandsche invloed een breidel stelt aan de plunderzucht en ongebonden harts- togten van de inlandsche grooten. Dat zoodanig rijk zich op den duur niet staande kan houden, heeft ook Siak bewezen. Het is door overmagt en uitputting genoodzaakt geworden de Nederlandsche bescherming af te smeeken. Nederland heeft daaraan gehoor gegeven, maar het heeft zich eene zware taak opgelegd, want het is niet gemakkelijk een ontvolkt land, bestuurd door baatzuchtige, domme lieden, op te beuren en daarin welvaart terug te brengen.

Veel, zeer veel geduld wordt daartoe vereischt; menig indi- vidueel belang zal daarvoor moeten zwichten; maar het zal ook eene schoone uitkomst zijn, wanneer Siak eenmaal dien graad van welvaart zal hebben bereikt, dien de aangrenzende Gouver- nementslanden van Sumatra's Westkust genieten.

Op ongeveer vier Engelsche mijlen boven de monding der Siak-rivier vormt zij eene vertakking, die het eilandje Gontong omvat. Hiervoren heb ik reeds gemeld, dat op dit eilandje, in de afgelopen eeuw, een Nederlandsche post gevestigd was, die door de Siakkers is uitgemoord. Men vindt daar nog de fundamenten van de gebouwen der factorij.

Op dit eilandje staan, langs den rivier-oever, eenige inlandsche woningen van visschers, die eenige rijstladangs en klappertuinen bezitten en sago bereiden. De sago wordt naar Malakka en Singapoera uitgevoerd.

Verder rivieropwaarts ontmoet men slechts hier en daar eene schamele hut en een rijstveld, aangelegd op eene plek in het bosch, die door branden en weggappen van struiken min of meer gezuiverd en met puntige stokken eenigzins omwoeld is. Ploegen, spaden en houwelen zijn hier ten eenemale onbekend, maar niettegenstaande de slechte bewerking en de onvoldoende bewaking tegen olifanten, varkens en apen, geeft de vruchtbare grond toch nog eenen rijken oogst van zeer goede rijst.

Op 40 à 44 mijlen van de monding ligt de hoofdplaats Siak Sri Indrapoera; een weidsche naam van Hindoeschen oorsprong, die beteekent: „Siak, de heilige stad van Indra.”

Het is opmerkelijk, dat in deze oorden namen van Sanskritsche afkomst zoo algemeen zijn en men toch nergens bouwvalen of andere overblijfselen vindt, die tot het tijdvak van de Hindoe-overheersching kunnen worden teruggebracht. Onder de grooten in den lande vindt men veel zoodanige namen, als Dewananta, de eerste Sulthan van Siak, die in de 18e eeuw op den troon kwam, Djaja Pahalawan, Indra Moeda, Sri Dewa, en vele soortgelijken meer.

Dit bevestigt den oorsprong der regerende geslachten uit de binnen- en westelijke kustlanden van Sumatra, waar de Hindoe-invloed zoo sterk wortel had gehad, zooals blijkt uit de vele Hindoesche ruïnen en inscriptiën, welke aldaar gevonden worden.

De Siaksche grooten zeggen dan ook allen, dat zij afstammen van het eenmaal zoo magtige stamhuis van Menangkabau.

Wij zouden de heilige stad van Indra eene ellendige kampong noemen. Men verbeelde zich een vijftigtal vervallen huizen, meest van matten en atap, aan den regteroever, en een dertigtal soortgelijken aan den linkeroever der rivier. Slechts enkele woningen zijn van planken omwandingen voorzien, maar alles is verwaarloosd, vuil en ellendig. Aan het uiterste einde van de rij huizen op den regteroever, rivieropwaarts, liggen de woningen van den Sulthan en zijne familie; het zijn onaanzienlijke gebouwen, gedeeltelijk van planken en gedeeltelijk van matten. Een planken gebouw, dat echter niet tot woonhuis schijnt te zullen worden gebruikt en meer het aanzien heeft van eene receptiezaal, is in aanbouw.

Vlak achter de huizen begint de wildernis, waardoor de ingezetenen zeer veel last en schade ondervinden van de olifanten en de tijgers, die hier in verbazende menigte gevonden worden en zeer dikwerf menschen uit de kampong wegvoeren.

Handel is hier nagenoeg niet meer. Een Arabier heeft zich grootendeels meester gemaakt van het weinige, dat er nog omgaat, en handelt voornamelijk in rotan en andere boschproducten. Zelfs de Chinezen hebben het hier niet langer kunnen uithouden, zoodat men er, met uitzondering van eenen amfiocn-slijter, nog slechts enkele Chinesche timmerlieden vindt, die voor den Sulthan bouwen, maar, uithoofde van de ongeregelde betaling, die zij krijgen, weinig werk leveren.

Benedenwaarts van de kampong en nabij het riviertje Mampoera wordt het fort gebouwd, dat bestemd is tot bescherming van den adsistent-resident en het verdere ambtelijke personeel, dat zich te Siak zal vestigen. Het terrein van dit etablissement is eene in de wildernis schoon gemaakte plek, waar men de tijdelijke kazerne en officierswoningen van hooge palissaden heeft voorzien, die eene zeer noodzakelijke bescherming opleveren te-

gen de aanvallen der tijgers, welke hier zoo menigvuldig zijn, dat men zich des avonds te 7 ure niet zonder gevaar buiten zijne woning kan begeven.

Langs den oever der ongeveer 150 ellen breede rivier liggen een aantal prauwen, die echter meest oud en vergaan zijn, zoodat zij nog slechts dienen om er aan te herinneren, dat hier vroeger handel en scheepvaart bestond. Zelfs nog in 1823, toen de Engelschman Anderson in eene zending van het Gouvernement van Poeloe-Pinang deze plaats bezocht, moet hier nog welvaart geheerscht hebben, hoewel toen reeds de handel minder was dan vroeger.

De verdeeldheid onder de grooten, de zucht om zich te verrijken, zonder acht te slaan op de gevolgen van onderdrukking en knevelarij, zijn de voornaamste oorzaken van het verval van Siak. De bevolking van de verre binnenlanden, die minder aan knevelarij onderhevig is, brengt hare producten thans bij voorkeur naar de westkust van Sumatra, waar zij weet veilig te zijn. Zij getroost zich liever een moeilijk transport van hare producten door het bergachtige terrein, dan zich bloot te stellen aan de afzetterijen en belemmeringen, die zij van de hoofden langs de gemakkelijke waterwegen zou moeten verduren.

Niettegenstaande, of misschien juist uithoofde van hunne plunderzucht, zijn de Siaksche vorsten en grooten dood arm, zoodanig zelfs, dat zij tot gewone dieverijen de toevlugt moeten nemen. Van een neef des Sulthans verhaalt men het volgende, dat kan strekken tot een staaltje van de mate van veiligheid, die personen en goederen in Siak genieten.

Deze groote, wanneer hij om geld verlegen was, — en dat gebeurde zeer dikwerf — zette zich in eene sampan en bragt een bezoek aan den een of anderen geringen inlander, die ergens eene ladang had aangelegd. Deze, wel wetende, dat dit bezoek hem geld zou kosten, was natuurlijk met de eer, die hem werd

aangedaan, niet zeer ingenomen, en dan greep ongeveer het volgende gesprek plaats.

Bezoeker. — Gij weet, dat gij mij zooveel geld schuldig zijt; wanneer denkt gij dat te betalen?

Huisman. — Ik ben U niets schuldig.

Bezoeker. — Wel zeker; bedenk u maar eens goed. Gij hebt zooveel van mij geleend.

De huisman blijvende ontkennen en de bezoeker blijvende aanhouden, werd de eerste spoedig tot het uiterste gedreven en liet zich een hard woord ontvallen, waarop de bezoeker hem onmiddelijk beboette wegens oneerbiedigheid. Hij had daartoe wel niet het minste regt, maar, als de beboette niet betaalde, dan werden door de trawanten van den groote zijne vrouw en kinderen weggevoerd en zooveel goederen medegenomen, als zij der moeite waardig achten.

De beleedigde, beroofde man kon wel bij den Sulthan gaan klagen, maar dat hielp hem volstrekt niets; hem schoot dus niets over dan te betalen.

Ik geloof, dat zulke zaken thans niet meer voorvallen, maar dat er door het inlandsche bestuur nog veel gekneveld wordt is zeker. Voor dezelfde waren, waarvoor een Europesche handelaar zeven ten honderd aan uitgaand regt betaalt, moet een inlander twintig, dertig tot veertig percent voldoen. De reden, waarom dit onderscheid tusschen Europeaan en landzaat gemaakt wordt, is alleen, omdat men weet, dat de Europeaan zich bij het bestuur te Bengkalis zou beklagen. Spoedig zal de tijd aanbreeken, dat ook de geringe inlander bij den Nederlandschen ambtenaar heil en bescherming zal zoeken. Verscheidene verschijnselen doen reeds voorzien, dat die tijd niet ver meer af is. Daarvan is voor Siak het eenige heil te verwachten, en met der tijd zal dat rijke land weder het zijne bijdragen tot voeding van den gemeenen handel en tot vermeerdering van welvaart en beschaving.

De Siakkers zijn in den regel levendige, vrolijke lieden. Zij

hebben eene beweeglijkheid, zoo als ik nergens elders bij inlanders van dezen Archipel opmerkte. Zij zijn met weinig tevreden, zoo zelfs, dat men te Siak verscheidene lieden van goede afkomst in sampans op de rivier ziet visschen, doch alleen om zooveel te vangen, als zij noodig hebben voor hunne voeding van den dag. Zij verkoopen hunne vangst ook niet, al kunnen zij de driedubbele waarde daarvoor krijgen, want dan zouden zij zich de moeite moeten geven van levensmiddelen in te koopen.

Het gebruik van opium is hier algemeen, zelfs onder vrouwen en kinderen. De aanzienlijken zijn er het meest aan verslaafd.

Het bestuur des lands berust bij den Sulthan en een' raad, zamengesteld uit de hoofden der soekoe's of stammen Tanah-datar, Pasisir, Limapoeloe en Kampar. Het hoofd der laatstgenoemde soekoe is sedert lang in onmin met den Sulthan en heeft daarom het land verlaten. De namen duiden aan, dat deze vier stammen uit de Padangsche bovenlanden afkomstig zijn.

Het sulthanaat bestaat eerst sedert ruim eene eeuw, toen zekere Radja Ketjil, uit Djohor afkomstig, zich van het gezag meester maakte en, onder den naam van Dewananta of Abd'oeel Djalil Mohamad Sjah, den troon beklom. Het bestuur heeft echter veel van de oude republikeinsche eigenaardigheden behouden, ten gevolge waarvan de Sulthan en zijn raad eigenlijk immer min of meer vijandig tegen elkander over staan.

Een radja moeda of onderkoning is belast met het uitvoerende bewind, een panglima besar met de krijgstoerusting te lande, en een laksamana met die te water, maar eigenlijk doen al die titularissen weinig meer dan land en volk te hunnen behoeve exploiteren.

Deze korte schets zij thans voldoende om te doen zien, hoe diep een inlandsch rijk, hoe ook gezegend met elementen van algemeene welvaart, door een inlandsch wanbestuur kan worden ten gronde gerigt. Het is dan ook een waar geluk voor Siak,

dat het bestuur, gevoelende, dat het zich niet langer zelfstandig staande kon houden, de bescherming van het Nederlandsch-Indische Gouvernement heeft ingeroepen. Daardoor is de dageraad van betere tijden aangebroken en aan de Nederlandsche ambtenaren de gelegenheid gegeven om zich eene nieuwe eersuil op den weg van beschaving en vooruitgang te stichten.

VIII.

PEKAN-BAROE.

Ongeveer 50 Engelsche mijlen hooger dan de hoofdplaats Siak ligt aan dezelfde rivier de kampong Pekan-baroe.

Even voorbij Siak begint de rivier een aangenamer aanzigt te krijgen. De oevers zijn nog wel laag, maar toch iets hooger boven den waterspiegel dan aan het benedengedeelte der rivier. Zij naderen zich ook een weinig meer, hoewel de rivier bijkans onafgebroken hare diepte van 12 tot 15 vadem behoudt. Slechts op enkele plaatsen vermindert de diepte tot op 4 vadem.

De plantengroei langs de oevers verschilt veel van die aan het benedengedeelte der rivier, alwaar zij zoo ceetoonig en weinig afwisselend is. Het hoogere gedeelte is evenzeer digt begroeid, maar de schakering van het groen, waartusschen hier en daar roode en witte bloemtrossen afhangen, — de fijn getakte rotanplanten, die zich door het zwaardere geboomte heenslingeren, dit alles vormt een schilderachtig tafereel, waarvan het effect nog verhoogd wordt door de weerkaatsing in het spiegelgladde en kristalheldere water. Het is dan ook een waar genot met een stoomschip dit gedeelte der rivier te bevaren.

Slechts op weinige plaatsen langs de oevers ziet men menschen wonen, en dan nog wel meestal slechts tijdelijke bewoners, die hunne rijstvelden bewaken om na den oogst weder te vertrek-

ken. Hoe meer men Pekan-baroe nadert, zooveel te menigvuldiger zijn de ladangs. Ook vindt men een tien- of twaalfstal vloten langs den oever verspreid, waarop armoedige huizen staan; sommigen daarvan maken een aardig effect, doordien de huizen begroeid zijn met laboe-planten, die zich langs traliwerk naar boven slingeren.

Ongeveer half weg Siak en Pekan-baroe, aan den linkeroever, ontlast zich de rivier Mandau in de Siak. Het is eene aanzienlijke rivier, die uit een noordelijk gelegen meer, Danau Tasik genaamd, ontspringt en ver op voor prauwen bevaarbaar is.

Voor Pekan-baroe is de rivier nagenoeg 80 ellen breed en 15 vadem diep. Hooger op moet de diepte echter snel afnemen.

Pekan-baroe beteekent: „nieuwe marktplaats,” en hozeer ook haar luister gedaald is, is zij nog de voornaamste handelsplaats in de binnenlanden van Siak. Ik vond er ongeveer vijftien groote en een twintigtal kleinere handelsprauwen liggen. Onder de groote prauwen waren er van vijftien tot achttien kojang.

De handel is er thans veel minder dan hij vroeger moet geweest zijn, doordien eenige hoofden in de bovenlanden gebruik maken van de magteloosheid van het bestuur in Siak, om tolten te heffen en belastingen op te leggen, die den afvoer van handelswaren grootendeels stremmen.

Het hoofdartikel van den handel is thans de rotan, die hier in overvloed groeit en van bijzonder goede hoedanigheid is. Voorts wordt er een weinig koffij, damar en andere hars-soorten uitgevoerd, terwijl de invoer voornamelijk bestaat uit rijst, zout en lijnwaden.

De kampong, die zich langs den regter-oever der rivier uitstrekt, draagt alle kenmerken van betere tijden beleefd te hebben.

De huizen, ongeveer 50 in aantal, zijn meerendeels groot, maar bijna alle in het diepste verval; van sommigen moet men zich verwonderen, dat zij niet bij den geringsten wind iustorten. De bevolking zal nagenoeg 1000 zielen bedragen, waaronder ook eenige Arabieren, die zich grootendeels van den handel hebben kunnen meester maken, doordien hun landaard meer geëerd was dan de bevolking des lands.

Niet slechts de woningen, maar ook de bewoners onderscheiden zich door onreinheid. Desniettemin heeft de bevolking een gezond voorkomen en is het aantal kinderen aanzienlijk.

De voornaamste eigenaardigheid van Pekan-baroe is de markt, die daar dagelijks, op een pleintje onder eenige fraaije warin-
ginboomen, wordt gehouden en waar de bewoners der om-
stroken tot op tien en twaalf palen afstand hunne waren bren-
gen of hunne inkoopden komen doen. Door de bezwaren der
gemeenschap is deze markt niet meer zeer aanzienlijk, maar
een weinig meer orde en veiligheid in de binnenlanden zou
den handel weder doen verlevendigen, in welk geval een groot
gedeelte der binnenlanden van Sumatra van hier uit van het
noodige zoude kunnen voorzien worden. Even als Pajakombo
op de westkust, zou Pekan-baroe op de oostkust een aanzienlijk
débouché aan den Nederlandschen lijnwaadhandel kunnen ver-
zekeren. Maar daartoe behoort ondernemingsgeest en aanvau-
kelijk tevredenheid met kleine winsten.

De grond in den omtrek van Pekan-baroe is uitstekend
vruchtbaar. Thans reeds wordt daar goede tabak, hoezeer in
kleine hoeveelheid, geteeld en, bij een goed bestuur, zou de
landbouw stellig toenemen. Digt bij Pekan-baroe zijn heuvels,
waar vroeger veel peper moet zijn geplant, maar thans is die
kultuur geheel verlopen.

DE KARIMON-EILANDEN.

Aan den zuidelijken ingang van straat Malakka en nagenoeg even ver van den Sumatra- als van den Malakka-wal, liggen de Karimon-eilanden, onderscheiden van elkander door de bijvoeging van Groot en Klein. Groot Karimon is het zuidelijkste der beide eilanden, die door eene smalle straat van elkander gescheiden zijn. Van de oostzijde gezien, doen deze eilanden zich zeer fraai voor. Groot Karimon is ongeveer 12 Engelsche mijlen lang en 4 breed, en bestaat uit eene aaneenschakeling van heuvels, waarvan de beide hoogsten, in de noordelijke helft des eilands, ongeveer 1375 en 1475 Engelsche voeten hoog zijn. Van den top tot aan den oever der zee zijn deze heuvels met weelderig groen bewassen, dat hier en daar wordt afgebroken door schitterend, wit strand.

Klein Karimon is meer kegelvormig en bestaat hoofdzakelijk uit eenen heuvel met twee toppen, ongeveer 1025 en 1060 Engelsche voeten hoog en geheel begroeid.

Groot Karimon is een eiland van veel belang door de tinerts, die daar gevonden wordt. In de ravijnen, die de heuvels van elkander scheiden en meest alle door kleine rivieren besproeid worden, komt de ertshoudende, roode klei voor. Gewoonlijk ligt zij onder rotsblokken en onder groote steenen.

De klei is op vele plaatsen rijk aan erts, zoodanig zelfs, dat een enkele doelang, zijnde een houten bord van ongeveer $1\frac{1}{2}$ voet middeliĳn en in het midden eenigzins uitgehold, met klei gevuld en gewasschen, soms twee handen vol erts oplevert. De erts is ook van goede hoedanigheid. In Engeland heeft men bevonden, dat zij $72\frac{0}{100}$ zuiver tin bevatte, maar professor Mulder te Utrecht verkreeg er $83\frac{0}{100}$ uit.

Het is reeds lang bekend, dat Karimon tin bevat.

Ongeveer dertig jaren geleden is daar eene ontginning voor rekening van eenen kapitein der Chinezen te Riouw beproefd, maar weder gestaakt, waarschijnlijk omdat de toenmalige onderkoning van Riouw, als eigenaar van den grond, te hooge schatting eischte, zoodat de winst daardoor geheel of grootendeels verloren ging.

Thans worden de tingronden op Karimon bewerkt door den heer A. N. van den Berg, die daarvoor concessie van den onderkoning van Riouw heeft gekregen.

De onderneming is nog maar op kleine schaal, doch voor aanzienlijke uitbreiding vatbaar, en dan zullen de winsten ook toenemen in evenredigheid tot de kracht, waarmede de exploitatie kan worden voortgezet. Tot nog toe heeft de heer van den Berg een 50tal Chinesche mijnwerkers in dienst, die tegen eenen vasten prijs de erts aan hem leveren.

De erts wordt niet op Karimon gesmolten, maar, in houten kisten afgepakt, naar Singapoera gezonden, van waar zij in denzelfden toestand naar Engeland afgescheept wordt. In de twee jaren, dat de ontginning, aanvankelijk onder moeilijke omstandigheden, in werking is, zijn ruim zeven honderd pikols erts verzonden, en deze hoeveelheid kan belangrijk toenemen.

De inlandsche bevolking van Karimon bedraagt slechts een honderdtal zielen, welken het den heer van den Berg nog niet is mogen gelukken aan geregelden mijnarbeid te gewinnen. Soms graven zij eenen kuil van geringe diepte en wasschen een weinig erts, maar zij hebben niet de krachten en den wil om de meer voordeelige, maar tevens moeilijker gronden te bewerken. Zij bouwen goede prauwen, waartoe de beste houtsoorten hier in overvloed voorhanden zijn.

Wanneer de Chinezen in of nabij een riviertje eene plek vinden, waar zij veronderstellen, dat voldoende erts zal worden gevonden om de moeite der ontginning te beloonen, verwijderen zij

de rotsen en steenen, die de kleilaag bedekken, en dammen het water af, zoodanig dat het door eene houten trog loopt, waarin zij de ertshoudende klei met den voet en met houten schoffels zoolang wasschen, totdat de aarddeelen met den stroom zijn medegevoerd en de zwaardere erts achtergebleven is.

Ik bezocht de ontginningen aan de rivier Limau, die zeer schilderachtig gelegen zijn tusschen de dicht begroeide heuvelruggen, en bewonderde de nette en stevige waterkeeringen, welke de Chinezen daar hebben aangelegd. Zij wonen op eenigen afstand van elkander in eenvoudige huizen van ruw hout en matten en hebben bij elke woning eene fokkerij van pluimvee en een kleinen groententuin. Zij werken, met korte tusschenpoozen, van 's morgens zes tot 's avonds zes ure, en het is een zware, afmattende arbeid, dien zij verrigten. Desniettemin zijn zij zelden ongesteld, hetgeen misschien ook daaraan is toe te schrijven, dat zij veel voedsel gebruiken.

De heer van den Berg heeft zich nedergezet aan de oostzijde van Groot Karimon, nabij het witte zandstrand.

Hoezeer zijne woning en verdere gebouwen nog maar van ligte materialen zijn daargesteld, herkent men aan de orde en netheid, die daar heerschen, dadelijk de tegenwoordigheid van den ondernemenden Europeaan.

Aanplantingen van klapperboomen, tabak en katoen, hoewel nog maar op kleine schaal, getuigen van pogingen om op allerhande wijzen van den rijkdom des bodems partij te trekken.

Groot Karimon is in vroeger eeuwen door Hindoesche kolonisten bewoond geweest, hetgeen bevestigd wordt door de geschiedenis en door eene inscriptie, welke men nog op eene rots aan de westkust van het eiland Bintan vindt, waarvan de letters, volgens de beschrijving, die er mij van gedaan werd, Sanskriet moeten zijn.

Tot mijn leedwezen had ik geen tijd om die merkwaardig-

heid te gaan bezigtigen, maar weldra hoop ik er eene getrouwe afbeelding van te krijgen. Andere oudheden zijn, voor zoo veel ik weet, niet op dit eiland gevonden.

De Karimon-eilanden zijn in der tijd het onderwerp geweest van twist tusschen de Nederlandsche autoriteit te Riouw en de Engelsche te Singapoera. Volgens het Londensche tractaat van 17 Maart 1824 behoorden die eilanden tot dat gedeelte van het Djohorsche rijk, hetwelk voortaan het rijk van Lingga en Riouw zou uitmaken.

Desniettemin bleef de Sulthan van Djohor er gezag op uitoefenen, en de Engelsche resident van Singapoera ondersteunde, door eene verkeerde uitlegging van het aangehaalde tractaat, de pretensiën van dien vorst. Daar aan deze kwestie door de correspondentie tusschen de beide residenten geen einde te maken was, besloot die van Riouw, de heer Elout, in de maand November 1827, voor goed een einde aan de zaak te maken, door den aanhang van den Sulthan van Djohor met geweld van de Karimon's te verdrijven. Hiertoe was eene kleine militaire expeditie voldoende, welke den Engelschen resident van ons goed regt overtuigde, zoodat geene verdere reclames van zijne zijde plaats hadden.

AANTEEKENINGEN,

GEHOUDEN

OP EENE ZENDING NAAR SIAM

DOOR

Mr. A. LOUDON,

Gouvernements-Commissaris. (*)

---

25 *Februarij* 1862. — Vertrokken van Batavia. Voor het embarkement had de onderneming van Cores de Vries welwillend de stoomsloop *Tjidani* afgestaan.

De Schout-bij-Nacht zoude in den morgen van het embarkement de *Sindoro* inspecteren en vooraf de *Amsterdam* bezoeken, om mij nog vaarwel te zeggen.

Op de *Amsterdam* aangekomen, stelde de kommandant, de kapitein-luitenant J. P. G. Muller, mij het *état-major* voor, bestaande uit:

(*) Schrijver dezès heeft het onnoodig geacht in deze aanteekeningen op te nemen al datgene betreffende *Siam*, wat voldoende juist en volledig is beschreven in het werk van Sir John Bowring, *The kingdom and people of Siam; with a narrative of the mission to that country in 1855*, London 1857, 2 vol. 8vo., en in het werk van W. M. Wood, getiteld: *Fankwei; or the San Jacinto in the seas of India, China and Japan*. New-York 1859, 8vo.

L. M. de Laat de Kanter, luitenant-ter-zee 1e klasse, eerste officier;

J. M. A. van Mulken, luitenant-ter-zee 2e klasse, aangewezen als adjudant van den kommissaris;

Jhr. W. M. de Gijselaar, luitenant-ter-zee 2e klasse;

R. T. du Cloux, luitenant-ter-zee 2e klasse;

C. H. Parker de Jonge, officier van administratie 2e klasse;

J. van IJzeren, officier van gezondheid 2e klasse;

J. P. Hovij, adelborst 1e klasse;

M. Rochussen, idem;

J. Vriemont Drabbe, idem;

M. A. Medenbach, idem;

J. P. Vasseur, scheepsklerk.

Nadat de Schout-bij-Nacht, die tegelijk met mij aan boord was gekomen, het stoomschip had verlaten, werd de vlag aan de kruistop geheschen. Het anker geligt zijnde, werd door het wachtschip een salut van 13 schoten gegeven, dat door de *Amsterdam* beantwoord werd.

Bij het wegstoomen van de reede scheen de *Java* nog niet gereed te zijn. — Zij kwam echter een uur daarna bij de *Amsterdam*.

Aan boord van de *Amsterdam* hadden zich met mij ingescheept de heeren J. J. Peeters, referendaris ter Algemeene Secretarie, mij als secretaris toegevoegd en John Fr. Loudon, die de diensten van klerk zoude vervullen.

Aan boord van den Gouvernements stoomer *Java*, gezagvoerder Bernoster, waren ingescheept de hortulanus van 's lands plantentuin te Buitenzorg, J. E. Teijsman en J. N. van Kingsbergen, photographist, welke beide personen in het belang der wetenschap aan de zending naar Siam waren toegevoegd, evenals eenige jagers, bestemd tot het maken van verzamelingen voor het Leidsche Museum van Natuurlijke Historie.

26 *Februarij*. — Tegen het vallen van den avond nabij de Lucipara's ten anker gekomen. De *Java* heeft moeite gehad om

de *Amsterdam* bij te houden; zoodra zij dus nabij de laatstgenoemde was gekomen, werd haar toegepraaid om door te stoomen en de *Amsterdam* te Singapore af te wachten.

27 Februarij. — Geankerd aan den uitgang van straat Banka. Niets van de *Java* te zien.

1 Maart. — Stoomen door straat Riouw. Schoon was het gezigt op de eilanden, waar langs gestoomd werd. Het eiland Battam schijnt het schoonste en meest bevolkte te zijn, te oordeelen naar de menigte klapperboomen, welke langs het strand ontwaard werden.

De avond was reeds gevallen, toen het anker op de reede van Singapore werd geworpen. De luitenant-ter-zee van Mulken werd naar den wal gezonden, om mijne aankomst aan den Nederlandschen consul, den heer W. Read en den gouverneur der Straits Settlements te melden. Hij kwam laat terug met de boodschap, dat de Nederlandsche consul naar Saïgoen was, ter afdoening van eenige handelszaken, en dat hij mijne aankomst ook niet aan den gouverneur der Straits Settlements had kunnen berigten, wijl deze op eene inspectiereis naar Malakka en Poeloe Pinang was vertrokken. De vice-consul Davidson zoude zich morgen ten 8 uur aan boord komen melden.

Het Pruisische fregat *Thetis* lag op de reede, wachtende op de komst van Graaf zu Eulenburg, die met de *Arcona* van Siam zoude komen. Graaf zu Eulenburg werd in Siam opgehouden door de groote feesten, welke aldaar door de koningen werden gegeven.

2 Maart. — Zeer vroeg in den morgen komt de *Arcona* opdagen. Hij voert geene vlag.

De *Amsterdam* geeft ten 8 uur een salut van 21 schoten aan de Engelsche vlag. Uithoofde van den Zondag wordt het niet beantwoord, maar zal dit, volgens het gebruik, eerst morgen kunnen geschieden.

Tegen 9 uur komen de heeren Davidson, vice-consul, van

Hoorn, agent der factorij van de Nederlandsche Handel-maatschappij en Stelling, koopman en lid der firma Stelling, Hooglandt en Co., mij met mijne aankomst te Singapore verwelkomen.

De heer Davidson biedt mij een verblijf ten zijnent aan; — de heer Stelling had hetzelfde aanbod gedaan, ook voor de heeren Peeters en John Loudon.

Ik ga met den vice-consul naar den wal. Hij woont ongeveer $3\frac{1}{2}$ paal het land in, op een aardig landgoed of landhuis; mijne ontvangst was hartelijk.

De vervoermiddelen zijn te Singapore beter en goedkooper dan de huurwagens op Java. Zij bestaan uit goed onderhouden palankijns, getrokken door één paard, van hetwelk ongehoofelijk veel gevergd wordt. De paarden komen meestal van Makasser, Sumbawa en Deli op de noord-oostkust van Sumatra, van welke streek men zelfs paarden in het binnenland van Siam aantreft. Zij worden zwaar gevoed met rijst en gram. De koetsier loopt er veelal naast. De huurprijs is een dollar per dag.

De tijdverdeeling der Europesche ingezetenen van Singapore komt mij voor deze tropische gewesten minder goed voor, dan die door ons aangenomen. Eerst ten 9 uur in den morgen kan men zeggen, dat de dag voor hen begint. Men gebruikt dan een vrij copieus déjeuner à la fourchette met thee, wijn en bier en begeeft zich daarna tegen 10 uur naar de bureaux of brengt elkander bezoeken tot 's middags 3 uur. Om 1 uur is het bij velen luncheon, bestaande uit brood, wat vruchten, kaas, etc. Men neemt geene siësta, doch tegen 9 à 10 uur 's avonds gaat men ter ruste; — is er diner, meestal tegen 7 uur, dan wordt het uur wat later, maar zelden veel later.

Het vertier in de stad is even groot als in de grootste handelsteden in Europa. Men merkt er dezelfde drukte op van het heen en weder gaan van handelaren, werklieden, sjouwerlui,

cabmen, enz. enz.; een oosterschen tint erlangt het geheel door de verschillende oostersche volken, welke men door elkander ziet wemelen. Arabieren, Chinezen, Bengalezen, Klingalezen, Maleijers, Javanen, Siamezen, enz., hoort men elkander in hunne verschillende talen toespreken of liever toeschreeuwen. De kampen der verschillende oostersche vreemdelingen zijn flink en regelmatig gebouwd. Zij beslaan het grootste gedeelte der stad. De ons eigene netheid wordt er echter genoegzaam geheel gemist. Aan de kaaijen liggen honderde van booten en laadbooten, die de communicatie met de door talrijke schepen bezaaide reede onderhouden; meestal zijn deze bemand door Klingalezen, die de Engelsche taal, alhoewel gebrekkig, spreken. Velen hunner spreken ook Fransch.

Men schat, dat op het eiland een 75,000 tal Chinezen gevestigd zijn, waaronder eene onophoudelijke mutatie door aankomst en vertrek plaats vindt, iets, dat het houden van goede politie natuurlijk zeer bemoeijelijkt. De Chinesche wijken zijn regelmatig gebouwd; zij worden door de forten op de heuvels zoodanig bestreken, dat die wijken in weinige uren plat geschooten kunnen worden. De mogelijkheid, dat tot zoodanigen maatregel zal moeten worden overgegaan, schijnt door de Engelschen niet geheel uit het oog verloren te worden. En te regt, want ongebondener lieden dan de Chinezen van Singapore zal men zelden elders aantreffen.

Het gebrek aan vrouwen is, zoowel bij de Chinezen, als bij de andere vreemde oosterlingen groot en men schat het aantal vrouwen op 11 à 12 pCt. der mannelijke populatie.

Dat de onzedelijkheid hierdoor onder hen allen zeer groot is, valt ligtelijk te begrijpen.

De goeode Europeanen wonen buiten de stad op zeer goed gekozen punten; hunne villa's of buitentjes zijn meestal gebouwd op de ruggen der heuvels, waardoor men een ruim en allerlieft uitzigt op de stad en hare omstreken heeft. De

huurprijs is niet duur, gemiddeld \$ 60; — in de stad doen de huizen, welke tot kantoren zijn ingerigt, meer en wel tot \$ 200 's maands. Een buitenhuisje kan gebouwd worden voor 5 à 7000 \$.

De huizen bestaan meestal uit twee étages, waarvan de onderste van steen, de bovenste van planken is zamengesteld.

De gronden zijn niet zeer duur; gemiddeld 10 ropijen per acre, binnen 3 mijlen van de enceinte der stad, en 5 ropijen de acre daar buiten.

De grond is dor en bestaat uit roode aarde; de vegetatie is dus noch krachtig, noch van edel gehalte; wilde struikgewassen en bijna geene vruchtboomen; de hier en daar verspreide notenmuscaat-plantages zien er schraal uit en kwijnen allengs weg.

De Chinezen zijn de eenigen, die een weinig landbouw uitoefenen; ook hier zijn ze de eenige groente-boeren; aardappelen en kool worden veel van Batavia aangevoerd.

De wegen, welke de stad en hare omstreken doorkruissen, zijn goed ontworpen, doch minder goed aangelegd; verhardingsmateriaal is niet aangebragt, zoodat ze bij zware regens al zeer spoedig in modderpoelen worden herschapen en bij sterke droogte als het ware verstuiven.

De publieke werken worden onderhouden door dwangarbeiders. Het door dezen verrigte werk verdient ruimschoots de aandacht. Zoowel de fortificatiën, als de kerken mogen gezien worden. Het is geacheveerd werk, dat door deze lieden geleverd wordt. Er moeten er 2000 zijn, doch thans zijn er slechts 1600. Ze worden niet meer aangevuld, wjl men zich te Singapore tegen den aanvoer van dwangarbeiders verklaard heeft, waarna de Andaman-eilanden als verbannings plaatsen zijn aangewezen.

De inwoners van Singapore beginnen nu hunne klagten te betreuren. De dwangarbeiders zijn de knapste ambachtslieden, veel bekwamer dan de Chinezen, die veelal hun eigen inzicht volgen, terwijl deze als Europesche arbeiders opgeleid zijn door zekeren kolonel Man, wien den meesten lof hiervoor toekomt.

In het midden der stad vindt men vuile modderpoelen, waarin de menschen op elkander wonen. Men beweert nogtans, dat dit niet ongezonder is, omdat de modder tweemaal daags onder water komt.

De policie is slecht. Het aantal diefstallen, waaronder zeer brutale, is groot; 600 policie-dienaren zijn op verschillende stations over het eiland verspreid. Ons poliestelsel zonder policie-dienaren is verreweg superieur.

Des middags bragt ik een bezoek bij den resident, den gewezen kolonel Macpherson, die de functiën van gouverneur gedurende diens afwezigheid waarneemt. Hij woont in het fort, omdat zijne eigene woning hersteld moet worden.

Uit het fort heeft men een prachtig gezigt over de stad en de reede. De kanonnen bestrijken het geheel, doch, zooals reeds opgemerkt is, voornamelijk de Chinese kamp. De kazernes en het hospitaal zijn flink ingerigt, ruim en luchtig. Beter dan de Javasche zijn ze echter niet. Het fort is 1300 Engelsche voeten in den omtrek.

De bezetting, die voornamelijk uit inlandsche troepen bestaat, is te zwak; men verwachtte dan ook spoedig een Europeesch regiment. Ook het marine station, bestaande uit één oorlogstoomboot, is te zwak. Men scheen daarover geklaagd te hebben, vermits men niet zonder beduchtheid was voor de uitbreiding van den Franschen invloed in dit werelddeel. In den tegenwoordigen staat zou Singapore zich niet kunnen verdedigen en met een «coup de main» gemakkelijk kunnen genomen worden. Vreemdelingen worden bij de Engelsche troepen niet meer aangeworven. Elk Europeaan komt het Britsche gouvernement op 100 £ te staan.

3 *Maart*. — Het salut, gister door de *Amsterdam* aan de Engelsche vlag gegeven, wordt beantwoord.

De *Amsterdam* stoomt op naar New Harbour tot het innemen van kolen. De *Java* zal zich eerst op het drooge zetten

om schoon te maken. Zij is zoodanig aangegroeid, dat zulks merkbaar is in hare vaart.

De heer Stelling heeft twee heeren van het gevolg ten zijnent genoodigd; hij is een zeer geschikt man.

Een bezoek gebragt aan den botanischen tuin, welke mooi is aangelegd; de grond is echter slecht, waardoor de planten niet zoo tierig staan als wenschelijk is.

De inrigtingen te New Harbour laten weinig te wenschen over; flinke kaaijen, met drijvende steigers, gebouwd op luchtdigte kisten, zoodat de grootste schepen aan den wal zich kunnen vast meeren. De kolenlootsen zijn zeer doelmatig van ligt materiaal gebouwd, terwijl om het ontvlammen der kolen voor te komen, tusschen dezelve luchtkokers zijn aangebragt, waarvan eene voortdurende doorstraling van versche lucht het gevolg is. De kolen worden geleverd door de Borneo Company Limited en de firma Mathison en Co.; ook kunnen ze verkregen worden van de agenten der P. en O. Company. De prijs varieert naar gelang van den aanwezigen voorraad; thans iets meer, f 27 de 2000 $\mathcal{R}$. Eene kleine ijzersmelterij en fabriek voor machineriën vindt men tevens te New Harbour, alwaar alle reparatiën aan de machineriën van de stoomschepen kunnen verrigt worden.

De *Java* heeft bij het zich op drooge zetten een klein mankement gekregen aan ééne der voedingspompen; zulks zal echter niet beletten, dat zij zich morgen te New Harbour van kolen zal voorzien. Vrees, dat door dit incident het vertrek van Singapore, dat op overmorgen bepaald is, zal vertraagd worden, behoeft dus niet te bestaan, te minder wijl het inladen der kolen met de meest mogelijke vlugheid geschiedt; de *Amsterdam* laadde in vier uren tijds 125 ton, en de *Java* heeft er slechts 70 noodig.

4 *Maart*. — Ik had mij voorgenomen heden een bezoek te brengen aan het Pruissische gezantschap en had mij daarvoor

zelfs stadwaarts begeven, doch de zware regen maakte het gaan naar de reede niet mogelijk. De regen hield niet op gedurende den geheelen dag; — in de laatste dagen van de westmoesson heerscht soms te Singapore dagen achtereen eene sterke droogte, doch komt de regen door, dan regent het den ganschen dag bijna zonder tusschen poozen en valt er eene groote massa water.

Ter mijner eere gaf de vice-consul Davidson een klein diner.

De resident Macpherson en de stationskommandant Riëlly hebben mij een bezoek gebragt.

5 *Maart*. — Heden weder geëmbarkeerd. Voor het vertrek bragt ik een bezoek aan den Graaf zu Eulenburg. Bij het vertrek ontving ik een salut van 13 schoten, dat door de *Amsterdam* met een gelijk getal werd beantwoord. Weinige oogenblikken na terugkomst aan boord, bragt de Graaf mij een contra-bezoek. Hij is een uiterst beleefd mensch en was uitbundig in zijnen lof over de wijze, waarop eenige heeren van zijne gezantschap en de officieren van de *Thetis* op Java waren gececipieerd.

Hem naar den uitslag zijner missie naar Siam vragende, deelde hij mij onder anderen mede, dat hij bij het Siamsche Gouvernement nieuwe voordeelen voor zich en dus ook voor andere natiën had bedongen.

Het voornemen bestond, om bij terugkeer der *Arcona* en *Thetis*, Batavia aan te doen, doch de Graaf ontving te Singapore positieve bevelen van het Pruissische Gouvernement, om spoedig terug te keeren, zoodat hij nu met de eerst komende mail zal vertrekken. De *Arcona* en *Thetis* zouden misschien nog Anjer aan doen.

Bij zijne vertrek van boord werd den Graaf een salut van 15 schoten gegeven, dat met een gelijk getal werd beantwoord. Ook van de wal werd ik gesalueerd, welk saluut mede beantwoord werd.

Om 12 uur, toen de rekeningen met den vice-consul betaald waren, werd het anker geligt en koers gesteld naar Siam.

Aan den uitgang van straat Singapore is het Raffles-light-house, gelegen op eene rots, zeer eenvoudig, doch doelmatig gebouwd. Behalve de opzigter, bevinden er zich eenige veroordeelden tot dwangarbeid voor het onderhoud van de gebouwen en het waken bij het licht. Het personeel wordt eens in de maand verwisseld.

6 ^t/_m 10 Maart. — Het goede weder, dat wij tot in straat Singapore behouden hadden, verliet ons bij den oversteek naar Poeloe-Obi. Al gaande weg wakkerde de wind aan, tot hij gekomen was tot eene dubbel gereefde marszeilskoelte. De deining was vreesse-lijk en de *Amsterdam* werkte moeilijk. Het meerendeel van de heeren van het état-major gevoelde zich daardoor onaangenaam. De *Java* slingerde niet weinig; hare sloepen kwamen dikwerf te water. De *Amsterdam* minderde hare vaart om bij alle eventualiteiten steeds in de nabijheid van de *Java* te zijn.

Zoodra echter waren wij niet onder de luwte van het schier-eiland (Cochin China) gekomen en hadden wij Poeloe Obi dwars van ons, of het weder werd handzamer.

11 Maart. — Des middags om 12 uur op 4 mijlen afstand van den wal ten anker gekomen op de reede van Bangkok. Van het land had men zoo goed als geen zicht. Er lagen acht groote raschepen, eenige kleinere schepen en een stoomschip, toebehoorende aan eenen Chineschen handelaar van Bangkok ten anker.

Ongeacht een stevigen, zuidelijken wind, was het drukkend heet en de deining van dien aard, dat de communicatie met kleine sloepen van het eene schip met het andere niet zonder bezwaar was.

Reeds zeer spoedig, nadat de *Amsterdam* ten anker was gekomen, kwamen aan boord twee Engelschen, waarvan de een

zich de mail-agent en de andere de loods van de Pilot-Company at Bangkok noemde. De eerste werd betaald door den Engelschen consul, sir Robert Schönburgh, die, op verzoek van de Europesche ingezetenen, zich wel met de ontvangst en verzending van brieven heeft willen belasten. De kosten komen voor gezamenlijke rekening. Het loodsgezelschap is door de Europesche ingezetenen van Bangkok opgerigt, en het loodsgeld is in overeenstemming met hen door het Siamsche gouvernement vastgesteld. De loodsgelden zijn vrij hoog; voor eene reis de rivier op wordt \$ 35 betaald; evenveel voor het naar buiten loodsen. Wegens gebrek aan loodsen en het niet bestaan van eenige bebakening, zoowel van de geul der rivier, als van de banken in de rivier, houden de schepen, welke het voornemen hebben spoedig weder te vertrekken, den loods aan boord, waarvoor \$ 8 daags wordt betaald.

De van Singapore medegebragte brieven werden aan den persoon, zich noemende „mail-agent van Bangkok”, afgegeven, terwijl de loods geëngageerd werd, om de *Java* naar binnen te loodsen.

Het getij zoude in den nacht hoog genoeg voor den diepgang van de *Java* wezen, doch de loods stelde voor, eerst met het krieken van den dag naar binnen te stoomen, eensdeels wijl bij het algeheele gemis van eenige bebakening en de weinige verkenningpunten aan den wal voornamelijk het lood en in de tweede plaats eenige sero's (visschers staken) de wegwijzers moesten wezen, en anderendeels, omdat te Paknam geankerd moet worden ten einde van den gouverneur aldaar vergunning te erlangen tot het opstoomen naar Bangkok.

Vermits de redenen, welke de loods opgaf, gegrond bevonden werden, verzocht ik den heer Peeters, secretaris der zending, en den heer van Mulken, luitenant ter zee, aan mij als adjudant toegevoegd, zich gereed te houden, om den volgenden morgen met de *Java* naar Bangkok op te stoomen, zich in kommis-

sie te stellen en den Phra Kelang (minister van buitenland-
sche zaken) mijne aankomst te berigten.

De kommissie zoude aan den Phra Kelang eenen brief van
mij overhandigen, waarin ik kennis gaf van mijne aankomst met
Z. M. stoomer *Amsterdam* en den gouvernements stoomer *Java*,
en verzocht wel de noodige bevelen te geven tot mijne behoor-
lijke ontvangst.

Uit aanmerking van de nog niet door het gouvernement er-
kende officiële positie van den heer Pickenpack als Nederland-
schen consul, wenschte ik mij vooraf wel tot dezen vervoegen,
doch meer om te worden te regt gewezen met betrekking tot
de gebruiken van het land, dan om zijne officiële tusschen-
komst tot aandiening bij het Siamsche gouvernement.

12 *Maart*. — Des morgens ten 5 ure embarkeerde de kom-
missie zich aan boord van de *Java*, die tegen 6 uur het anker
lichtte en de rivier binnen stoomde.

13 *Maart*. — De kommissie is heden morgen ten 2 uur van
Bangkok teruggekeerd. De heer Peeters deelt mede, dat hij
den stoomer *Java*, voor Paknam gekomen zijnde, heeft doen op
en neder houden, waarop een recherche-bediende was aan boord
gekomen, om naar de herkomst van het schip te vragen, aan
wien hij zijn naamkaartje heeft ter hand gesteld met verzoek,
dat aan den gouverneur van Paknam te overhandigen-en om
eene ontmoeting te vragen. Vervolgens is hij met den heer
van Mulken naar den wal gegaan en bij den steiger der aanleg-
plaats door den gouverneur ontvangen, welke de kommissie naar
zijne woning begeleidde, nadat was medegedeeld, dat het de
wensch was, om dadelijk met de *Java* naar Bangkok door te
stoomen.

Ten einde den Phra Kelang behoorlijk te kunnen inlichten
verzocht deze gouverneur op te geven de zamenstelling van het
gezantschap, de namen van den gezant en zijn gevolg, de namen
van de schepen, welke het Nederlandsche gezantschap hadden

overgevoerd, de plaats, van waar het laatst gekomen, de bemanning, de bewapening, enz. enz.

Nadat alles was opgeschreven, bood de gouverneur eenige ververschingen aan en deed door tusschenkomst van den recherche-bediende, die een weinig Maleisch verstond en tot tolk diende, te kennen geven, dat onze komst reeds door den Nederlandschen consul was aangekondigd en hij reeds den last had ontvangen, om ons op te laten stoomen bij eventuele aankomst.

De kommissie had zich daarna weder geëmbarkeerd, uitgeleide gedaan wordende door den gouverneur tot aan den steiger der aanlegplaats.

Vervolgens werd de reis weder voortgezet en was de Nederlandsche consul, de heer Paul Pickenpack, iets beneden Low Praklat aan boord gekomen, te kennen gevende, dat het zijn voornemen was, om mij aan boord van de *Amsterdam* te gaan complimenteren, aan welk voornemen hij nu geen verder gevolg zoude geven, ten einde de kommissie tot cicerone en, zoo noodig, ook tot raadgever in hare aanrakingen met de Siamsche autoriteiten te dienen. De heer Pickenpack, iemand van zeer beschaafde vormen, stelde zijne woning, zoo zulks verlangd werd, ter beschikking van mij en mijn gevolg, waarvan alleen voor het oogenblik voor den Hortulanus Teijsmann gebruik werd gemaakt, omdat het voor dezen van groot belang werd geacht, zoo spoedig mogelijk zijne excursiën binnen 'slands te beginnen en niet gebonden te zijn door de ceremoniën en officiële bezoeken, welke mij noodwendig in de eerste dagen zouden bezig houden.

De heer Peeters, ziende, van welk gehalte de heer Pickenpack was, achtte het wenschelijk hem te verzoeken wel te willen tegenwoordig zijn bij de bezoeken, welke de kommissie aan de Siamsche autoriteiten wenschte te brengen. Voorts werd de heer Pickenpack, voor zoo veel noodig, ingelicht omtrent

het karakter, waarin ik tegenover het Siamsche gouvernement zoude staan, door het gemis zoowel van een koninklijk credential, als van eenige koninklijke brieven.

De heer Pickenpack deelde mede, dat de Phra Kelang niet te Bangkok was, doch dat het beste was zich regtstreeks aan te melden bij den Prins Krom Luang Wangsa, onechten broeder des konings, een man van zeer veel invloed door zijne geboorte, en dat uit de wijze, waarop de kommissie door dezen zoude worden ontvangen, kon worden opgemaakt, hoe de verdere ontvangst van den Nederlandschen kommissaris zoude zijn.

De heer Pickenpack, ofschoon de Siamsche taal volkomen magtig, achtte het nogtans noodig eenen tolk in dienst te nemen gedurende den tijd, dat het Nederlandsche gezantschap zich te Bangkok zoude ophouden. Hij beval daartoe aan den heer S. J. Smith, Amerikaanschen zendeling, iemand, dien hij in den volsten zin van het woord noemde „a clever fellow” en allezins te vertrouwen, — een getuigenis, hetwelk ik later volkomen bewaarheid heb bevonden.

De *Java* was, na Paknam ongeveer ten half negen ure verlaten te hebben, ten elf ure voor het huis van den heer Pickenpack ten anker gekomen.

De kommissie was hier gedebarreerd, had er het dejeuner gebruikt en was vervolgens naar het huis van den heer Smith gegaan, om dezen al dadelijk als tolk te engageren en mede te nemen naar den Prins Krom Luang Wangsa. Wenschelijk was het, om het bezoek aan Krom Luang Wangsa zoo spoedig doenlijk te brengen, wijl reeds voor de komst der kommissie berigt was ontvangen van de aankomst van de *Java* voor Paknam, iets, dat alleen mogelijk is geweest door het volgen van den binnenwaterweg, welke alle bogten der rivier, die de *Java* in hare opvaart moest volgen, afsnijdt.

De heer Smith had zich onmiddelijk bereid verklaard, om zijne diensten aan het Nederlandsche gezantschap te wijden,

alleenlijk verzoekende, den Zondag geheel ter zijner beschikking te mogen hebben.

De kommissie had zich daarna bij den Prins Krom Luang Wangsa vervoegd en was door dezen op eene heusche, alhoewel niet zeer ceremoniële wijze, ontvangen. De prins verklaarde, dat de komst der Nederlanders hem genoeg deed en hij van deze meer de vriend was dan van de andere natiën, die hem te veel bezigheden verschafte, terwijl hij voor zich tot dus verre voornamelijk met Java handel dreef.

Eene der eerste vragen van den Krom Luang Wangsa was, of er brieven van den koning der Nederlanden waren medegebragt, en of de geschenken, die zijn gouvernement voor het hof van Nederland aan den heer Donker Curtius had medegegeven, wel waren ontvangen, want dat hij daarvan nog niets had gehoord. Op de eerste, reeds voorziene vraag werd overeenkomstig van mij ontvangen aanwijzing in evasieve bewoordingen geantwoord, in dien zin, dat de prins moest veronderstellen, dat de koninklijke brieven later zouden worden afgezonden, wanneer alle onderhandelingen, rakende de nadere verklaringen en de uitwisseling van het traktaat, zouden zijn afgeloopen en ter kennis van de Nederlandsche regering gebragt; op de vraag ten aanzien der geschenken werd geantwoord, dat de gezondene door den koning der Nederlanden met de meeste welwillendheid waren aangenomen, en tevens dat ik bij mij had een aantal geschenken, zoowel bestemd voor de koningen van Siam, als voor de grooten van het land, waarmede de heer Donker Curtius in aanraking was geweest en waarmede ik in aanraking hoopte te komen.

Nadat de Krom Luang Wangsa den voor den Phra Kelang bestenden brief had geopend en diens inhoud hem was vertaald, gaf hij te kennen, dat hij het huis, hetwelk tot ontvangst van het Pruissische gezantschap had gediend en het beste gebouw is, door de Siamsche regering voor ontvangst van

gezanten bestemd, niet ter beschikking van den Nederlandschen kommissaris kon stellen, omdat het bestemd was voor den Franschen admiraal, die herwaarts zoude komen, om de decoratiën, door den keizer der Franschen voor de koningen van Siam bestemd, te overhandigen; doch dat hij eene andere woning zoude in gereedheid doen brengen; voorts besprak hij de saluten, welke over en weder zouden moeten worden gegeven, en deelde mede het verbod voor oorlogschepen om verder dan een zeker fort op te varen.

Na lang bediscussieren der zaak, werd vastgesteld:

1°. dat de prins Krom Luang Wangsa den brief, door mij aan den Phra Kelang gerigt, zoude beantwoorden, waarbij mij onder anderen, zoude worden te kennen gegeven, dat ik op morgen zal kunnen debarkeren, als zijnde alles voor eene behoorlijke en waardige ontvangst in gereedheid gebragt;

2°. dat hij zijne beste pogingen zoude aanwenden, om het huis, laatstelijk door het Pruissische gezantschap bewoond, voor mij en mijn gevolg te doen aanwijzen;

3°. dat bij vertrek van boord *Z. M. stoomschip Amsterdam* een saluut van 19 schoten zoude worden gegeven aan den kommissaris, waarna de Siamsche vlag zoude worden geheschen en begroet met 21 schoten; dat bij aankomst voor Paknam van de *Java*, aan boord hebbende den kommissaris, deze door de forten zoude worden begroet met 19 schoten, waarna de Hollandsche vlag zoude worden begroet met 21 schoten; dat daarna bij aankomst te Bangkok geene verdere saluten zouden vallen;

4°. dat de *Java* niet verder dan tot het hier boven bedoelde fort zoude opstoomen, terwijl de Krom Luang Wangsa mij aldaar zoude complimenteren en verder begeleiden naar de voor mij bestemde woning; en eindelijk

5°. dat te Paknam eene kommissie zoude wezen, om den Nederlandschen kommissaris welkom te heeten in Siam.

De Prins Krom Luang Wangsa verzocht eene Hollandsche vlag naar Paknam te zenden, wjl er aldaar geene was; dit werd toegezegd.

De kommissie had zich hierna verwijderd en was ten 5 ure weder van Bangkok weggestoomd, om nog dienzelfden nacht mededeeling te doen van hare verrigtingen. De tolk ging terstond mede, om mij reeds te Paknam ter zijde te staan, bij gelegenheid der ontvangst van de Siamsche kommissie.

Over het algemeen was de kommissie ingenomen met wat zij gezien had.

Wel was de ontvangst bij den Prins Krom Luang Wangsa niet zeer waardig en niets te bespeuren geweest van eene Europeesche beschaving, doch zij was hartelijk geweest. De woning was oud en op verregaande wijze verwaarloosd; armoede en rijkdom vond men daar vereenigd; hier eene prachtige gouden siriï doos, daar een stoel zonder zitting; ginds schoon snijwerk, elders weder ongeschaafde planken. Langs den steiger lag eene boot van den Prins, waarmede hij zich verplaatste en die er verre van rijk of fraai uitzag, terwijl men daar mede zag liggen eene lieve stoomboot, rijk verguld en voorzien van hecht en schoon koperwerk.

De Heer Peeters deelde nog mede, dat hij een getal van 19 schoten geeischt had, wjl dat getal aan alle gezanten gegeven was geworden en hij vermeende, dat ik mitsdien op denzelfden voet als deze behoorde te worden ontvangen. Het Siamsche gouvernement hecht daarenboven aan het salueren niet die waarde, welke wij Europeanen daaraan hechten. Dikwerf schieten zij er slechts op los; doch ook dikwerf bepalen zij alle punten, rakende het salueren, met de meeste naauwgezetheid, omdat zij over zoodanig salueren wel eens in eenige moeilijkheden gewikkeld zijn geworden door onbekendheid en onverschilligheid ter zake.

13 *Maart* — Vroeg in den morgen embarkeerde ik mij met

mijn gevolg aan boord van de *Java*. Voor zoo ver het état-major van Z. M. stoomschip *Amsterdam* zoude kunnen worden gemist, zoude het zich mede in het gevolg voegen.

Zoo als was bepaald, viel bij vertrek van boord eerst het salut voor mij, waarna de Siamsche vlag werd geheschen en begroet met 21 schoten.

Het inkomen van de Meinam-rivier is fraai; aan hare monding ongeveer drie Engelsche mijlen breed, vernaauwt zij zich spoedig tot eene breedte van ongeveer 400 ellen en wordt al spoedig bewoond. Niet ver van Paknam bevinden zich twee kleine eilanden, op de eene waarvan eene fraaije pagoda zich bevindt. Schilderachtig doet deze zich voor. Hare witte muren komen door het donkere groen op den achtergrond des te beter uit, waardoor zij eene groote levendigheid aan het landschap, dat men voor zich ziet liggen, geeft. Het andere eiland is geheel versterkt en vormt met de twee forten, welke zoowel aan de linker als regter zijde zich bevinden, een keten, waarvan de vuurmonden de geheele rivier bestrijken. De drie forten zijn van geschut voorzien, maar dit is van zoodanig gehalte, dat niet zelden een kanon bij het salueren springt. Binnen 's lands zijn, volgens getuigenis van den heer Teijsmann, de stukken op de forten, die aan de kreeken liggen, begroeid met allerlei onkruid.

Verdedigbaar vermogen heeft Bangkok niet.

Het grootste verdedigingswerk is de bank voor de rivier. In de forten bevindt zich eene permanente bemanning, terwijl nu en dan eenige heerendienstpligtigen worden aangewezen om de forten wat schoon te maken en het geschut te zuiveren. Van het fort op het eiland worden de saluten gegeven.

De eigenlijke naam van de rivier is Meinam, doch van den tegenwoordigen koning heeft zij den bijnaam van Chow Phaija, het praedicaat voor den hoogen adel van het land, verkregen. De Europeanen noemen haar de Bangkok-rivier, naar de hoofdplaats van het rijk.

Ter naauwernood had men te Paknam het anker laten vallen, of aan boord van de *Java* verscheen eene kommissie, door het Siamsche gouvernement ter verwelkoming van de missie afgezonden. Zij bestond uit den tweeden Phra Kelang, den kommandant der forten van Paknam en den gouverneur van Paknam. Zij bragt aan boord allerlei eetwaren, zoo gekookte als niet gekookte en vruchten. De kommissie gaf te kennen, dat zij door den Prins Krom Luang Wangsa was afgezonden, doch dat hare overkomst naar Paknam met zoo veel overhaasting had moeten geschieden, dat de gouverneur onmogelijk voor eene behoorlijke ontvangst te Paknam had kunnen zorgen. De tweede Phra Kelang gaf dus in overweging, om niet te debarkeren, maar om door te stoomen naar Bangkok, tenzij ik er opstond om Paknam te bezoeken.

Wanneer men in aanmerking neemt het langzame, waarmede bij alle Oostersche volken aangelegenheden van pligt en staatsie worden geregeld, dan is het ligt te begrijpen, dat het debarkement reeds op den volgende dag na onze aankomst ter reede de staatslieden van Siam in opschudding en verwarring moet hebben gebragt; doch het is beter zóó dan anders, want wij zullen ons wel vele dagen van nutteloos uitstel moeten getroosten, voordat de werkelijke bezigheden zullen zijn aangevangen en afgeloopen. In dit opzigt schijnt het een toevallig geluk te zijn, dat de eerste Phra Kelang afwezig was en de door mij afgezondene kommissie zich voor de ontvangst en het debarkeren heeft moeten verstaan met den Prins Krom Luang Wangsa, want van den eersten moet men, als onze tolk waarheid spreekt, zeggen „that he still sticks to the old Siamese customs”, terwijl de tweede, wetende, dat er ook voor hem eenige mooie geschenken worden medegebragt, haast heeft, om die magtig te worden. Hoe eer wij dus geherbergd zijn, hoe eer hij zijn wensch vervuld zal zien.

De Siamsche kommissie verliet de *Java*, die nu met volle

kracht de rivier opwaarts stoomde. De oevers werden al gaande weg meer bewoond; een aantal visschersdorpen stoomden wij voorbij — en bereikten Low-Praklat ongeveer anderhalf uur na het vertrek van Paknam. Bij Low Praklat neemt de rivier eene scherpe bogt, welke door eene doorgraving voor kleine vaartuigen wordt afgesneden. In den tegenwoordigen droogen tijd is zij door eene houten sluis meestal afgesloten, wjl men zegt, dat daardoor de vloed het zilte water niet tot Bangkok opvoert. Low Praklat is het zesde fort, als men de Siamsche versterkingen langs de rivier aldus kan noemen, dat wij tot dus ver hebben gezien; hoedanig de bewapening is, valt moeilijk te zeggen, wjl de schietgaten nog al door het geboomte verborgen worden.

Boven Low Praklat ziet men eenige Chinesche suikermolens, welke zeer eenvoudig schijnen; al de gebouwen zijn althans van bamboe. Eene rijstpelmolen is echter geheel van steen opgetrokken. Zij behoort aan eenen Amerikaan, te Bangkok gevestigd, en moet nog al goed rendéeren.

Hoe hooger men de rivier opgaat en Bangkok nadert, hoe betooverender het gezigt wordt. De drukte van schepen, stoombooten en allerlei andere vaartuigen van groot en klein charter, die elkander voorbij varen, geeft eene levendigheid aan de omgeving, die hetzelfde effect maakt, als wanneer men de Thames bij Londen opvaart.

Ongeveer ten half een uur kwamen wij voor de woning van den fungerenden Nederlandschen consul.

Het stoombootje van den Prins Krom Luang Wangsa lag aan den steiger en naderde, nadat wij gestopt hadden, de *Java*. De Prins kwam over, werd met den heer Pickenpack, dien hij bij zich had, aan mij voorgesteld. Hij is een man van ruim 50 jaren, een colossus van vet, die zich daarom moeilijk beweegt.

Hij moest op handen en voeten de trappen op en af en

op elke trap een moment blijven zitten. Hij ziet er met een *chapeau meunier* tamelijk potsierlijk uit, doch heeft eene soort van goedaardigheid over zich, welke spoedig voor hem doet innemen. De prins heette mij welkom te Bangkok en zeide dat de woning, door het Pruissische gezantschap betrokken, voor mij in gereedheid werd gebragt; dat alhoewel er bepaald was, dat wij volgens het oude gebruik niet verder dan het fort aan het uiteinde der ommuurde oude stad zouden mogen doorstoomen, hij ons echter de vergunning gaf om onmiddelijk door te gaan ten einde vóór het voor ons bestemde hotel ten auker te komen. Hij zeide voorts, dat hij uit oude betrekking de Nederlanders zeer genegen was en ook daarom aan den Nederlandschen gezant de hoogste eer zoude bewijzen. Het onmiddelijk doorstoomen van een oorlogschip is inderdaad eene gunst, welke sir J. Bowring, Townsend Harris en de Graaf zu Eulenburg niet dan verscheidene dagen na aankomst hebben kunnen verkrijgen.

Hij vroeg voorts, of ik geene brieven van den koning der Nederlanden voor zijnen vorst had medegebragt, en of de aan dezen, zoo wel als aan de andere autoriteiten van Nederland met den heer Donker Curtius medegegeven geschenken wel waren ontvangen. De eerste vraag beantwoordde ik door de mededeeling, dat de koning zich voorbehouden had eerst te schrijven na de uitwisseling der acten van ratificatie, als wanneer Z. M. ook zeker wel zou wenschen te erkennen de gracieuze wijze, waarop de heer Donker Curtius was ontvangen, en ik er niet aan twijfelde of ik zou niet minder heusch worden gerecipieerd. De tweede vraag werd bevestigend beantwoord.

Meer dan eens herhaalde de prins zijne opmerking, dat ons eene groote gunst werd bewezen door het onmiddelijk opstoomen. Zij werd dan ook telkens beantwoord met de verklaring, dat de onderscheiding zeer wel gevoeld werd. Dit punt heeft tot veel last voor anderen aanleiding gegeven. Had ik, zoo-

als tot nog toe en nog laatstelijk met den Graaf zu Eulenburg het geval was, moeten wachten, dan had den men tijd gehad om alles behoorlijk gereed te maken, hetgeen nu niet kon. „We had been rather upon them.” Op den dag na aankomst terstond te debarkeren tot voor ons hotel was nog nooit gebeurd. Het bewijst, hoe nuttig het geweest is, dat de *Java* is medegegaan. De Phra Kelang, die op eenen togt naar de bovenlanden was, was op ontvangst der tijding van de aankomst van den Nederlandschen gezant terug ontboden en dadelijk aan het werk gegaan, om in persoon alles voor onze huisvesting in gereedheid te brengen. Toen wij voor de woning waren aangekomen, zond hij een persoon af om te melden, dat wij nog niet konden debarkeeren. De prins verzocht ons daarom naar zijne woning te gaan en daar af te wachten het berigt, dat onze woning in gereedheid was.

Het gesprek met den prins werd in het Siamisch gevoerd en door den tolk, dan wel door den heer Pickenpack in het Engelsch overgebracht. De Engelsche taal is onder de Siamesche grooten niet zoo algemeen, als men wel zou denken, wanneer men het werk van Bowring leest.

Wat verdwenen die groote verwachtingen, die wij hadden, over hetgeen wij bij den prins van den bloede, den meest invloed hebbenden van het rijk, den chef van het koninklijke huis, zouden zien en ondervinden. Wij dachten te zien eene goed ingerigte woning, waar Europesche beschaving zoude zijn doorgedrongen, waar oostersche pracht zich zoude paren aan Europesche comfort. Niets van dat al! De debarquadère bestond uit een stevigen trap, waarvan de sporten ruim anderhalve voet van elkander verwijderd zijn en waardoor men den steiger eerder opklonterde dan opliep. Dit moet men trouwens op alle Siamesche trappen doen. Daarna kwamen wij in een voorhuis, waar hier eene gebrokene stoel, ginds eene verweerde spiegel, elders een beschoot van marmeren platen, gevat in gesneden eb-

ben hout en daarneven een beschot van ongeschaafde planken te zien waren. Van hier trokken wij langs eenige stinkende, naauwe gangetjes en buitenmuren en kwamen daarna door eene poort in het zoogenaamde paleis. De tolk zeide, dat wij zouden worden ontvangen in „the royal reception hall”. De benaming geeft iets prachtigs, iets schoons te kennen, maar die „royal reception hall” heeft meer van een ouden, vuilen, Chineschen tempel op Java. In de zoogenaamde „waranda”, niets meer dan eene overdekte galerij, waarvan de achter zijde uit ongepleisterd muurwerk bestond, stonden eene menigte Chinesche offertafels met figuren uit den Thaipikong; langs den wand hingen eenige inscriptiën of spreuken van Confucius.

Er was geene stoel, doch dit deerde onzen Prins niet, want zonder eenige omwegen plaatste hij zich op den grond, stroopte zijne broek op en al krabbende en wrijvende liet hij mij zeggen, dat er stoelen werden gehaald. Deze kwamen dan ook, waaronder eenige zeer fraaije, van koper gemaakt en ingelegd met vierkante en langwerpige houten blokjes. Eene tafel werd voor den dag gehaald, die nog in elkander moest gezet worden en waarvan het vuil van de kippen in onze tegenwoordigheid werd afgekrabt. Daarna werden ons op vuile, gouden schalen sigaren aangeboden, waarvan de bedienden bij wijlen ook een opstaken; er kwam thee, koffij, brandewijn en bier, alles van de slechtste, ondrinkbare kwaliteit.

De prins had zijnen gouden sirih-doos en theepot — teekenen van hooge waardigheid, kunnende de mindere man, hoe rijk ook, noch een gouden, noch een zilveren sirihdoos met zich rond dragen, — bij zich. Hij kaaude dapper en telken male, als de kracht uit zijne pruimpjes was, spooog hij het uitgekauwde in zijne hand en wreef die aan zijne „en pantalon” gedragen zijden sarong af, om die naderhand weder aan zijne gasten ten teeken van hartelijkheid aan te bieden. Zijn toon had iets van den onbeschoften, liever onbeschaafden, grommenden

toon, die veelal aan sommige onzer onbeschaafde hoofden buiten Java (bijvb. aan den Sulthan van Tidore) eigen is. Een en ander werd nogtans verzacht door hetgeen hij deed vertolken, dat van zijne welwillendheid getuigde. Al wat hij zeide, kwam telkens daarop neder, dat hij hooge achting had voor mij; dat alles, wat ik te wenschen had, slechts aan hem moest gezegd worden, daar hij er voor zorgen zoude.

Voorts vroeg hij ook naar de cadeaux. Hij drong hierop in zekere mate aan, „want — zeide hij — men zal het al zeer dom „van mij vinden, dat ik, die u het eerst zag, er niet achter „heb kunnen komen, wat gij mede gebragt hebt.” Om hem „en bonne humeur” te houden, iets, dat wel noodig scheen, om spoedig tot eene afdoening van zaken te komen, beloofde ik hem eene lijst der medegebragte cadeaux te zullen zenden.

Alles rookt hier, tot kinderen toe. De heer Pickenpack verzeerde mij kinderen aan de borst te hebben zien rooken. Het waren tamelijk oude zuigelingen, die nu eens een trek aan de sigaar, dan weder een aan den tepel deden.

De prins gaf mij eenige oude munten, te Ajuthia opgedolven, die ik voor het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen bestemde. Deze oude hoofdstad is bij den inval van de Burmahs in 1767 verwoest. De hoofdstad is toen naar Bangkok verplaatst. De Oost-Indische Compagnie had te Ajuthia, even als te Ligor en Patani, factorijen. Van onze vroegere vestigingen en onze vroegere verhouding met Siam herinnert dit volks zich niets. Van onze vroegere tractaten sprekende, beweerde de prins die niet te kennen. Hij zou daarvan gaarne afschriften ontvangen. Van vroegere gezantschappen naar Batavia en zelfs reeds in 1608 naar 's Hage, wist hij niets. Het bevreemde hem. Waarschijnlijk moet die onwetenschap daaraan geweten worden, dat ten gevolge van de invallen der Burmahs alles verwoest en de tegenwoordige dynastie eene geheel nieuwe is. Waren zij op de hoogte hunner geschie-

denis gebleven, dan zouden zij weten, dat wij reeds in 1664 verkregen, wat Bowring eerst in 1855 verkreeg en waarvan hij zooveel ophef maakt.

De prins noodigde mij ook uit de door hem betrokken appartementen te zien. Ook daar was het eene verwarde, vuile openstapeling van stoelen, tafels, koopgoederen, kwispeldoors, enz. enz. Hij riep zijne vrouwen en stelde ze mij voor; de favorite wees de hokjes aan, waar de prins zich nu en dan ter ruste begeeft, gecajoleerd door eene zijner vrouwen of bijzitten. Slechts een paar vrouwen uit het meer noordelijk gelegen, tributare koninkrijk Laos konden op schoonheid aanspraak maken.

Het zoogenaamde paleis van Z. K. H. Prins Krom Luang Wangsa was vroeger het koninklijke. De Siamees hecht aan dit gebouw groote waarde en de eerste prins van den bloede is verplicht daar te wonen. Toen de Burmahs in het jaar 1767 de oude hoofdstad Ajuthia hadden overrompeld en geplunderd, trokken de Siamezen naar Bangkok terug. De veldheer der Siamezen hereenigde de geslagen troepen te Tontaboerie, de plek, waar het tegenwoordige paleis van den Prins Krom Luang Wangsa staat, en waar later het paleis van den koning Pfajja Tek werd gebouwd. De vervallen toestand van het gebouw heeft de aandacht van den tegenwoordigen koning getrokken en hij heeft last gegeven, om daarin te voorzien.

Gedurende ons bezoek bij den prins verzochten wij een digt-bij zijnden tempel te mogen bezoeken. Dit werd toegestaan.

Deze tempels en pagoda's behooren zeker tot de meest bezienswaardige zaken in Bangkok. Zoowel de daken der tempel („wats”), als de hoog uitstekende toppen der daarbij behorende pagoda's geven aan de plaats iets pittoresques, waardoor het oog aangenaam wordt aangedaan. Deze „wats” zijn veelal bebouwd en omgeven door andere, kleinere, die een harmonisch geheel vormen met de grootere. Zij beslaan veelal 20 a 30 acres grond, die geheel met granietsteenen belegd

zijn. Tusschen in groeijen vele geheiligde boomen. Grooten, gedrochtelijke beelden, meestal van een Chineesch type, staan hier en daar aan den ingang als poortwachters; zelfs zag ik verscheidene groote beelden in oud Europeesch, militair costume, blijkbaar afkomstig uit den tijd der Oost-Indische Compagnie, toen wij nog onze factorijen hadden in Siam. Elke „wat” heeft een omheind, Chineesch tuintje met artificiële beeken, vijvers, rotsen en bergen, waarop allerlei beelden van menschen en dieren in porcelein, marmer of gewoon graniet uitgehouwen zijn; in de vijvers vindt men visch en krokodillen; dwerg en andere geheiligde boomen groeijen tusschen rotsen in. De woningen der priesters staan om de tempels heen. De daken der meeste tempels zijn zamengesteld uit vergulde en groen geverwde, verglaasde pannen. Veelal is het veld van goud met een groenen rand of groen met een gouden rand, hetwelk een schilderachtig aanzien geeft. Het snijwerk, veelal verguld, en de deuren, veelal ingelegd met paarlmoer, zijn prachtig. De pagoda's maken in de verte een schoon effect. Het zijn colossale steenmassa's, veelal 200 à 300 voeten hoog, welke men langs trappen bestijgt. In verschillende nissen vindt men driehoofdige, bereden olifanten. De wanden zijn omgeven door allerlei gedrochtelijke, booze geesten en zelfs door gevleugelde engelen. De rozetten, die overal tusschen geplaatst zijn, zijn meestal vervaardigd van oud Europeesch aardewerk of Chineesch porcelein. Op de hoeken der tempels vindt men veelal gebouwtjes met enorme klokken. In den tempel, dien wij bezochten, werd dienst gehouden. De priester, die de dienst deed, verroerde zich niet bij ons binnen komen. Aan het uiteinde des tempels was een vergulde Boedha, ongeveer 30 voeten hoog, gezeten. De priester zat in een predikstoel met een paar kaarsen iets voor te dreunen uit een op lontarpalmblad geschreven spreuk. Het auditorium, dat zeer klein was, bestond uitsluitend uit vrouwen.

Siam is het land, waar het Boedhisme een zijner voornaamste zetelplaatsen heeft. Ofschoon dit door de Siamezen tegen gesproken wordt, schijnt het nogtans vrij zeker, dat het Boedhisme in het begin der 4e eeuw van Java, waar het van Ceylon was aangebragt, via Cambodja naar Siam is overgebragt. De heilige boeken zijn „pali”, in het Cambodja letterschrift geschreven.

Met uitzondering van eenige mohamedanen, christenen, eenige duizende Laos en andere volkeren, is de geheele bevolking Boedha toegedaan. Men erlangt enig denkbeeld van de magt van het Boedhisme in dit rijk, wanneer men nagaat, dat alleen te Bangkok en in zijne voorsteden, op zijn minst genomen, een 100tal tempels zich bevinden, welke, naar men beweert, gemiddeld elk ongeveer *f* 1,200,000 voor aanbouw, versiering en aan edelgesteenten hebben gekost; *f* 120,000,000 alleen aan tempels, welk eene som! — De 100 tempels kan men rekenen, dat bediend en bewoond worden door 10,000 priesters, „talapoin” genaamd, wier kruin geheel geschoren is en wier kleeding uit een vuil oranje-geel bestaat; hun onderhoud, voeding en kleeding verkrijgen zij van het volk en dat kan zonder overdrijving op *f* 1200 'sjaars voor ieder persoon gesteld worden.

Het volk wordt dus voor dit doel alleen op eene vrijwillige contributie van *f* 12,000,000 'sjaars alleen voor Bangkok gesteld.

Neemt men nu in aanmerking, dat die 10,000 priesters niets tot de algemeene welvaart bijbrengen, dat zij in den volsten zin des woords niets verrigten, en dat verlies aan arbeid op 80 cents daags voor iederen priester kan gesteld worden, dan deinst men terug voor het geld, dat voor de dienst van Boedha in Siam nutteloos wordt verspild.

Indien Bangkok, hetwelk op eene bevolking van 400,000 zielen geschat wordt, reeds zooveel voor zijne godsdienst opof-

fert, hoe groot zal dan de som niet zijn, welke de 4,000,000 zielen van het gansche rijk hebben op te brengen, — gezwegen nog van den kostbaren tijd, welke de geloovigen verliezen, om al de ceremoniën, festiviteiten, diensten bij te wonen, welke alle zeker niet minder dan het een zevende gedeelte van den dag, anders tot arbeiden geschikt, verslinden.

Men wil, dat in Siam volgens eene gematigde berekening jaarlijks in het geheel eene som van 20 millioen dollars verloren gaat aan de vereering van Boedha. De tempels, die men in Siam vindt, worden geacht de schoonste te zijn, die bestaan, schooner dan die op Ceylon, in Barmah en China.

De 1e koning, die voor een zeer geletterd man en gezéleerd Boedhist doorgaat, heeft de dienst van alle bijgeloovigheden en inkruipsels ontdaan. Hij houdt zich zuiver aan de moraal, die, het valt niet te ontkennen, veel schoons bevat. Ook de dienst heeft hij gewijzigd en de door hem voorgeschreven ritus wordt thans gevolgd. Hij heeft zeer veel invloed in dit opzigt, doordien hij, voordat hij, nu elf jaren geleden, op den troon kwam, 11 jaren „talapoin” of priester geweest is.

Ons bezoek bij den Prins Krom Luang Wangsa duurde tot ongeveer 5 uur, toen een zendeling van den Phra Kelang verscheen, meldende, dat het hotel tot onze ontvangst in gereedheid was en de Phra Kelang mij aldaar afwachtte. Wij vertrokken. De Pra Kelang stond aan den steiger en heette mij welkom. Hij is een kort, zwaarlijvig man, nog in de kracht van het leven. Zijn uiterlijk dicteert geest; hij is beleefd, doch afgemeten. In het geheel maakt hij eene groote uitzondering, wat wellevendheid en beschaafdheid betreft, op onzen goeden prins, chef van het koninklijke huis.

Ik bedankte hem voor de beleefdheid, die hij gehad had, om in persoon te zorgen voor het in orde komen van het voor mij bestemde hotel.

De Phra Kelang merkte op, dat hij vermeende, dat hij dit

verplicht was aan de zoo oude vrienden van zijn land, met wie hij hoopte, dat vrede en vriendschap voor immer zouden blijven bestaan. Hij zeide voorts, dat wij hem wel wat hadden overvallen, en dat het zijne goedkeuring niet wegdroeg, dat wij onmiddelijk voorbij de forten waren gestoomd; dat dit niet alleen het oude gebruik te kort deed, maar dat wij daarom ook maar voor lief moesten nemen, wat wij in het hotel zouden vinden en waaraan door de haast, waarmede alles in orde moest gebragt worden, zeker nog veel zoude ontbreken.

De Phra Kelang wees er op, dat wij er op moesten rekenen, dat wij niet spoedig met de onderhandelingen over het traktaat zouden gereed komen; 1° moest de zoon van den 2en koning een titel krijgen; 2° moest den oudsten zoon van den 1en koning het haar worden gesneden; en 3° moest het lijk van de in September overledene koningin verbrand worden. De twee eerste feesten zouden tegen den 21sten Maart afgelopen zijn; het verbranden van het lijk zoude plaats hebben tegen volle maan op den 14den April.

Ook de Phra Kelang vroeg naar eenen brief van den koning der Nederlanden. Met de vereischte voorzigtigheid werd het gewone antwoord gegeven. Hij zeide, dat een gezant zonder koninklijken brief niet op koninklijke wijze kon ontvangen worden. Ik drong er nogtans op aan niet minder ontvangen te worden dan de heeren Bowering en Donker Curtius; dit werd beloofd.

Bij ontvangst van eenen koninklijken brief wordt die brief ontvangen, als ware hij de koning zelf; aan dien brief wordt alsdan het koninklijk salut gegeven en koninklijke eer bewezen, daarin bestaande, dat in de troonzaal een tweede, afzonderlijke troon wordt opgericht, waarop de brief gelegd wordt. Ook wordt die brief in eene gouden vaas in ontvangst genomen.

Nog gedurende het aanwezen van den Phra Kelang, schreef ik brieven aan den 1en en 2en koning van Siam, waarbij ik

mededeeling deed van mijne aankomst en mij aanbeval om te mogen vernemen, wanneer het H. H. M. M. behagen mogt mij ten gehoor toe te laten. Bij den brief voor den Ien koning werd gevoegd eene Engelsche vertaling van den brief van den Gouverneur-Generaal (zie bijlage, la. A). De brieven werden den Phra Kelang ter bezorging toevertrouwd.

Des avonds ontving ik een brief van den Kalahome, waarbij hij mij welkom heette en zich aanbeval voor de mededeeling, wanneer hij zou kunnen worden ontvangen. De brief werd beantwoord met de kennisgave, dat ik met den Phra Kelang reeds had afgesproken hem morgen te gaan bezoeken.

De voor mij en mijn gevolg bestemde woning is op Singapoersche wijze, doch zeer slecht gebouwd; zij kan gezegd worden uit drie verdiepingen te bestaan; het onderhuis, de rez de chaussée en een bovenhuis; het onderhuis is alleen dienstig voor het bergen van eenige goederen; de rez de chaussée wordt bestemd tot eetzaal en algemeene vergaderplaats; in het bovenhuis zijn de appartementen voor mij; twee reijen bijgebouwen, links en rechts van het hoofdgebouw, bevatten de kamers voor het gevolg en het verblijf voor het medegenomen detachement mariniers. De kamers zijn voldoende gemeubileerd met een bed, wat stoelen, een tafel en een waschestel; het beddegoed is bij uitstek smerig; het ongedierte plaagt mij; in de eetzaal staat een Europeesch ameublement, dat zeer verwaarloosd is; de verlichting is slecht; wel hangen er een aantal stolpen (spijkers), maar niet eene lamp of modérateur is aanwezig. Een dertigtal Siamsche bedienden, waaronder eenige afstammelingen van Portugezen, die eenige weinige woorden Engelsch spreken, staan ter onzer beschikking; deze alle zijn christenen; twee roeivaartuigen met een dertigtal roeijers houden de wacht; — de heer Pickenpack heeft daarenboven de beleefdheid gehad mij eene boot af te staan. Vleesch, brood, eijeren, rijst, enz. worden van wege den Phra Kelang verstrekt, doch willen wij het ons eenigzins com-

fortable maken, dan is het noodig, dat wij wat boter, suiker, koffij, thee, wijn, bier, enz. van boord laten komen. Deze artikelen worden ook wel in het hotel gevonden, maar van zoodanige slechte qualiteit, dat ze niet te gebruiken zijn. De koks zijn Chinezen, die op hunne wijze het eten bereiden en dus niet weinig met varkensvet.

De indruk, die het entourage en de ontvangst heden heeft gemaakt, is, dat wat er door anderen van gezegd is, overdreven is. Wij zullen er ons nogtans wel kunnen behelpen. Overigens is de plaats der opmerking en kennismaking overwaardig.

De hoofdplaats van Siam, Bangkok of eigenlijk Bangmakok, „de stad der olijven,” gelegen op $100^{\circ} 33' O L.$ en $14^{\circ} 20' 30'' N B.$ en 40 Engelsche mijlen de rivier Meinam op, moet zeer veel overeenkomst hebben met Palembang, Pontianak, Bandjermasin, Samarinda, plaatsen gelegen aan groote rivieren, waar de eb en vloed de vrij hooge oevers dagelijks droog doen vallen of overstroomen, en waar de bevolking zich voor haar gemak drijvende woningen heeft gebouwd. De plaats is grootendeels niet anders dan eene verzameling van houten of bamboezen woningen en hutten, gebouwd op zware vlotten van balken of bamboe; elke woning is aan palen met rottantouw bevestigd, hetwelk, los gemaakt, de woningen de rivier op en af doet drijven. De rivier kan geacht worden de groote waterstraat te zijn; alle verplaatsing, alle handel, alle scheepvaart, alle genot en uitspanning, alle drukte geschiedt op het water; het is er soms even druk met prauwen en schepen als in de straten in de groote Europesche steden met wagens. Het uitgaan des avonds is voor hem, die het niet gewoon is dan ook niet aan te raden. De levendigheid op de rivier is alleraangenaamst.

De eene dag zal men eene plek langs de rivier sterk bevolkt vinden, de andere dag ziet men die plek slechts met eenige

weinige huizen bewoond; men heeft zich dan verplaatst, òf omdat een groot handelsvaartuig in de nabijheid is ten anker gekomen en bij het zwaaijen de huizen bedreigt, òf men heeft eene andere plek uitgekozen, waar men hoopt zijne waren beter te kunnen uitventen en kwijt raken. Het aantal steenen huizen aan den wal is niet groot; zij behooren aan gegoede oostersche vreemdelingen of aan de zich te Bangkok gevestigde Europeanen. De honderde tempels met hare torens en minarets zijn allen van gebakken steen en staan iets van den oever af.

Onafscheidelijk van den Siamees is zijne boot; deze ligt altijd bij de hand; die van de mindere klasse is niet veel meer dan een uitgeholde boomstam; die van de meer gegoeden zijn dikwerf zeer fraai; het Chinesche model (eene prauw met een gevlochten, matten overdeksel in den vorm eener Diogenes-ton), zoo als men die te Macao, Hongkong, enz. aantreft, is zeer algemeen in gebruik. Het water is het element, waar de bevolking zich het liefst op en in beweegt. Ter naauwernood kunnen de kinderen loopen of hun wordt reeds het zwemmen geleerd, en hiernaar te oordeelen zou men zeggen, dat het Siamsche volk zindelijk is; inderdaad is dit er verre van af; in dit opzigt maken zij niet het minste onderscheid met de volkeren van den Indischen archipel. Wel mag men het er voor houden, dat de Siamees goedaardiger van aard is dan de Maleijer; nimmer zijn ze gewapend; wel bestaat er een verbod op het dragen van wapenen, maar zij hebben er ook zoo geene behoefte aan, om zich een krijgshaftig voorkomen te geven. Alleen in het meer noordelijk gelegen, tributare koningschap Laos zijn zoowel mannen als vrouwen gewapend. Ik bragt eenige dier wapens voor het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen mede.

Zoowel de vrouwen, als de mannen zijn niet groot; hunne over het algemeen kleine gestalte munt echter uit door ge-

spierdheid van armen en beenen, iets, waartoe de voortdurende handtering van de roeispaan, zoowel staande, als zittende, veel bijbrengt. De kleur van het ligchaam hangt af van het meer of minder blootstaan aan de stralen van de zon; van eene ligt geele kleur gaat die over tot donkerbruin. De vrouwen van Laos, die even als onze Indische vrouwen lang haar dragen en in Bangkok worden gehouden voor hetgeen, waarvoor de Circassische vrouwen in Constantinopel gehouden worden, zijn zeer blank.

Het gelaat van den Siamees heeft het zuivere tipe van den oosterling; platte neus met groote neusgaten, ver uitstekende wangbeenderen, kleine doch heldere oogen; de mond breed met dikke lippen en door het sirië kaauwen zwart geworden tanden; het slijpen der tanden is niet gebruikelijk. Mannen en vrouwen scheren zich, zoo als reeds opgemerkt is, het hoofd kaal met uitzondering van eene kleine doft haar op de hersenpan, die men niet langer dan tot 1 of 2 duim laat groeijen. Bij de kinderen beneden de 12 jaar laat men deze doft haar langer groeijen en maakt er eene kleine knoop (kondé) van, welke met eene haarnaald van vrij groote dimensie wordt te zamen gevat. Bij lieden van rang en aanzien is deze haarnaald van goud met edelgesteenten omzet; veelal ook wordt de doft haar op het bovenhoofd met eene krans van welriekende bloemen omwonden.

Het snijden van dit haar is het teeken, dat de huwbare leeftijd is ingetreden, en geschiedt met eenige plegtigheid en festiviteiten. Voordat die leeftijd is ingetreden, wordt de vrouw niet in aanraking gebragt met den man. Men schrijft ook daaraan de groote vruchtbaarheid der vrouwen toe.

De kleeding is zeer eenvoudig; eene soort van langwerpige sarong wordt om de lendenen gewikkeld en een der punten zoodanig tusschen de beenen doorgeslaagd en van achteren op den rug vastgemaakt, dat de sarong het fatsoen van eene broek

erlangt; deze sarong wordt op dezelfde wijze gedragen, zoowel door de vrouwen; als door de mannen. Het bovenlijf is bij beiden bloot; alleen de ongehuwde vrouwen sluijeren een langwerpige kleedingstuk (slendang) over den regterschouder, zoodauidig, dat de armen bloot blijven, maar de boezem bedekt wordt.

Of de Siamezen eenen afzonderlijken of eigenlijken volkstem uitmaken, mag betwijfeld worden. Een eigenaardig type ontwaart men niet. Het laat zich veeleer denken, dat het een mengelmoes is van door verschillende omstandigheden zich vermengde hebbende rassen. Het Mongoolsche, Tartaarsche en Maleische type is het dominerende. Het schijnt eene vermenging van Chinezen, Cochin-Chinezen, Peguezen, Burmahs en Maleijers. De oorlogen met de verschillende omliggende rijken hebben daartoe veel bijgedragen. De krijgsgevangenen vermengden zich met anderen en verloren hun oorspronkelijk type.

Geen enkel Siammer behoort zich zelf; zij behooren allen aan dezen of genen groote en dragen ten blijke daarvan een met blaauwe inkt of verw gemaakt teeken op den arm of het been. De slavernij en het pandelingschap worden hier op groote schaal aangetroffen. Die toestand blijkt ook hier geene „status contra naturam”, integendeel een natuurlijke staat te zijn. Zij is veelal het gevolg van den oorlog of van gewone, natuurlijke en contractuële verbindtenissen. Het is niets ongewoons, dat men zijne naaste bloedverwanten pandeling maakt. Eenige zeer opmerkenswaardige mededeelingen vindt men te dien aanzien in de vertaling van de „Siamese code of laws and slavery, voorkomende in den Bangkok Calender voor 1861; zoowel daarin als in den Calender van 1862 treft men verschillende merkwaardige, algemeene en plaatselijke bepalingen en voorschriften aan; terwijl de mededeelingen omtrent het getal schepen, het maten- gewigten- en munt-stelsel en zijne verhoudingen, de tijdrekening en het getal Europeische inwo-

ners mede niet van belang ontbloot mogen worden geacht (*). Het belastingstelsel is zeer bezwarend, zooals bij zulk een volk te verwachten is. De voornaamste inkomsten bestaan uit heffin-

(*) Als eene merkwaardige bijdrage tot de kennis van het Siamesche strafregt kan het volgende dienen, getrokken uit den Bangkok Calender voor 1861, pag. 36:

A LEGAL VALUATION OF THE PERSONS OF MEN, WOMEN AND CHILDREN, ACCORDING TO THEIR RESPECTIVE AGES.

The following table has been translated from the printed code of Siamese laws. It is designed to be a guide in imposing fines in cases of murder, manslaughter, or destruction of the lives of persons through sheer carelessness.

Males from	1 to 3 months old,	Ticals	6	Femal from	1 to 3 month old,	Ticals	4
"	4 to 6	"	8	"	4 to 6	"	6
"	7 to 9	"	10	"	7 to 9	"	8
"	10 to 11	"	12	"	10 to 11	"	10
"	1 to 2 years old	"	16	"	1 to 2 years old	"	12
"	3 to 4	"	20	"	3 to 4	"	16
"	5 to 6	"	24	"	5 to 6	"	20
"	7 to 8	"	32	"	7 to 8	"	28
"	9 to 15	"	44	"	9 to 10	"	32
"	16 to 20	"	48	"	11 to 15	"	36
"	21 to 25	"	52	"	16 to 20	"	40
"	26 to 40	"	56	"	21 to 30	"	48
"	41 to 50	"	48	"	31 to 35	"	44
"	51 to 55	"	40	"	36 to 40	"	40
"	56 to 60	"	32	"	41 to 45	"	36
"	61 to 65	"	24	"	46 to 50	"	32
"	66 to 70	"	16	"	51 to 55	"	28
"	71 to 75	"	12	"	56 to 60	"	24
"	76 to 80	"	10	"	61 to 65	"	16
"	81 to 85	"	8	"	66 to 70	"	12
"	86 to 90	"	6	"	71 to 75	"	10
"	91 to 100	"	4	"	76 to 80	"	8
				"	81 to 85	"	6
				"	86 to 90	"	4
				"	91 to 100	"	3

LEGAL DEDUCTIONS TO BE MADE IN THE VALUATION OF MEN, WOMEN AND CHILDREN, FOR BLEMISHES, DEFECTS, AND DISEASE.

If one eye, or one ear be destroyed, there shall be a deduction of one sixteenth from the above valuation. If one hand or one foot be lost, or permanently disabled, $\frac{1}{4}$ shall be deducted. If both eyes, or both hands be lost $\frac{3}{4}$. If both feet be lost $\frac{1}{2}$. If diseased, so that in all probability it will require only a short time to cure him, one seventh. If diseased so that it will require a very long time to cure him one fifth. If diseased and disabled beyond all hope of cure $\frac{1}{4}$. If crazy epileptic or idiotic $\frac{1}{4}$.

These rules of discount, the Law ordains, shall be made with a due estimation of the age, and probabilities of serviceableness in the future.

gen van de tribulaire vorsten en prinsen, uit verpachtingen, waaronder die van het zout, arak en opium vooral veel opbrengen, uit haven- en ankerage-gelden, uit inkomende regten (uitgaande regten worden niet geheven), uit boeten en confiscatiën, uit belasting op de lengte en tonne-vracht der schepen en vaartuigen, uit hoofdgelden, uit eene belasting op gewas en vruchtboomen, waarbij n. b. de hoeveelheid van het graan en de dikte en hoogte van den boom tot basis strekt. Grondbelasting schijnt niet geheven te worden. Een voornaame tak van inkomsten zijn ook de heerendiensten, waartoe ieder individu vier maanden van het jaar ten behoeve van zijn heer verplicht is. Al de geldelijke inkomsten worden gestort in de schatkist, waaruit de vorsten en andere ambtenaren bezoldigd worden.

De landbouw moet nog op zeer lagen trap staan. Het grootste product is de rijst, veelal geteeld op uitgestrekte velden, die nogtans geheel van den regen afhankelijk zijn. De rijst wordt voornamelijk uitgevoerd naar China. Ook wordt er eene vrij aanzienlijke hoeveelheid suikerriet verbouwd, welke schier uitsluitend door Chinezen met gebrekkig materiaal vermalen wordt en waarbij van water noch stoom, maar alleen van beesten als werkkracht gebruik gemaakt wordt. Desniettemin wordt er veel en superieure suiker vervaardigd. Zij werken alle op hooge nummers, meestal no. 19 en 20 van onze standmonsters. De meeste suiker wordt uitgevoerd naar Bengalen. Behalve deze artikelen, rijst en suiker, bestaat er geen uitvoerhandel in stapelproducten. Invoerhandel bestaat er volstrekt niet. Eenige pogingen, door de Siamesche ambassadeurs naar Frankrijk aangewend, om van daar mede gebragte artikelen gewild te maken en te populariseren, zijn vruchteloos gebleven. Naar het mij voorkomt, zou het djatihout, dat hier in massa van de bovenlanden langs de kreeken aangevoerd wordt en van goede kwaliteit is, een uitmuntend uitvoerartikel kunnen

worden, wanneer het tegen tamelijke prijzen te bekomen ware. De heer Pickenpack zou er informatiën naar doen.

De eerste levensbehoefsten zijn zeer goedkoop. De gemeene man kan zich voor 4 tikals 's maands of 7 dollar-centen daags goed voeden.

Oorspronkelijke litteratuur schijnt er weinig te zijn. De taal is, evenals het Chineesch, monosyllabisch en schijnt gemakkelijk aangeleerd te kunnen worden.

14 *Maart*. — De gezagvoerder van de *Java* berigt, dat de ketel noodzakelijk moet nagezien worden; ook de andere deelen van de machine zijn door het zware stampen en slingeren van het schip in de Chinesche zee zoodanig ontzet, dat het vaartuig in de eerste zes dagen niet stoomwaardig is. De gebreken zijn echter allen niet van dien aard, dat ze niet, zonder hulp van anderen, hersteld zullen kunnen worden.

Reeds vroeg in den morgen werd door een officier van het koninklijke huis een brief van den 1^{en} koning voor mij gebragt, in antwoord op den op gisteren geschrevenen en van dezelfde dagteekening (zie bijlage la. B).

De Phra Kelang, die mij een ochtend bezoek bragt, berigt, dat alhoewel de 1e koning het met de op handen zijnde feesten zeer druk heeft, hij mij niettemin een privaat gehoor wenscht te geven op morgen middag ten 2 ure.

Voorts ontving ik een brief van den Kalahome, waarin hij meldt, dat het hem aangenaam zal wezen mij heden middag ten 4 ure ten zijnent te zien. De brief wordt, evenals die van den 1^{en} koning, ommiddeljk beantwoord.

Bij den brief aan den koning heb ik gevoegd een afschrift van mijn benoemingsbrief, vertaald in de Engeische taal (bijlage C).

Ik drong bij den Phra Kelang aan op eene spoedige beëindiging der onderhandeling over de nadere verklaring van eenige artikelen van het traktaat en wees hem op den brief van

den 1^{en} koning, die zijne plenipotentiarissen reeds benoemd heeft. Hij beloofde van zijne zijde alles te doen, wat hij kan, doch gaf zijne vrees te kennen, dat de feesten de afdoening van zaken mogelijk zullen vertragen.

Ik heb mij voorgesteld dezelfde houding tegen over de benoemde plenipotentiarissen aan te nemen, als die door Graaf zu Eulenburg aangenomen. De heer Peeters, secretaris der missie, zal tot den Prins Krom Luang Wangsa gaan, om aldaar met de kommissarissen des konings over de te onderhandelen vier punten te spreken, en om die, voor zoo veel noodig, te verduidelijken. Eerst wanneer de te bediscussiëren punten allen zijn aangenomen, zal de kommissaris zich met de Siamsche plenipotentiarissen in aanraking stellen. Het komt mij voor, dat hierdoor eene meer waardige stelling wordt aangenomen, want het gaat hier evenals met de meeste oostertersehe grooten; er wordt in den beginne veel over en weder gepraat zonder tot de hoofdzaak te komen; men praat over koetjes en kalfjes en eerst na lang gemaal, waarbij het geduld zeer op de proef gesteld wordt, komt men tot het doel. Daarenboven is het een eigenaardig kenmerk van het karakter der Siamsche grooten, om aan de meest eenvoudige zaken het hoogst mogelijk gewigt te hechten. Zij houden van vertooning.

De morgen werd doorgebracht met het bezoeken van eenige „wats” (tempels). Allen hebben hetzelfde karakter; veel steen met lofwerk van porcelein. Alle beelden in den tempel zijn zwaar verguld. In de wat van den eersten minister (Kalahome) bevindt zich een vrij kolossaal Boedha-beeld, geflankeerd door twee priester-beelden. De muren waren met fraaije fresco's voorzien, voorstellende episodien uit de kerkelijke geschiedenis, genomen uit de heilige boeken van Siam. Vreemd is het, dat men stolpen in den tempel vindt van Europeschen oorsprong. Het hoofdgebouw is gelegen in een fraaijen tuin, waarvan gedeelten met artificiële rotsen, bergen, Chinesche beelden, koe-

pels, enz. enz. opgesierd zijn. Van de voornaamste tempels en pagoda's heb ik photographiën doen nemen.

Om 4 uur in den namiddag bragt ik een bezoek aan den eersten minister, den Kalahome. Had de ontvangst bij den prins Krom Luang Wangsa mijne verwachting teleurgesteld, de ontvangst van den Kalahome heeft die verwachting overtroffen. Het huis, ofschoon oostersch gebouwd, is geheel op Europeesche wijze ingerigt. De prachtigste tapijten, Europeesche ameublementen en rijke, zoo gouden als zilveren ornamenten, tafel-middenstukken (veelal cadeaux) treft men hier aan. De zaal van ontvangst was fraai behangen, beschilderd en gestucadeerd; de binnenzaal was even fraai met gekleurd glas versierd, hetgeen een aangenaam demi jour verspreidde. De Kalahome kwam mij aan den drempel te gemoet. De heer Pickenpack zeide, dat het verschil met de woning van den prins Krom Luang Wangsa en dat van den Kalahome voornamelijk daarin gelegen is, dat de eerste verplicht is in het door hem bewoonde huis te wonen, daarvan niets mag veranderen, maar alles moet laten in den ouden staat, en worden reparatiën dringend noodig, den worden die op kosten van den staat aangebragt, met dien verstande, dat de oude bouwtrant geheel moet behouden worden. Vroeger werd dit gebouw, voor den Siamees van historische waarde, door den 2den koning bewoond. Sedert heeft deze het verlaten, doch in allen gevalle mag daar niemand anders dan een prins van den bloede wonen. De Kalahome heeft mede eene hem door den staat aangewezen woning, doch hij heeft verkozen te betrekken een gebouw, dat geheel naar zijne smaak is ingerigt en gebouwd.

Maakt de Krom Luang Wangsa den indruk van een goed-aardig, doch weinig beschaafd man, geheel anders is die, welken men van den Kalahome verkrijgt. Hij is stug en kort in zijne antwoorden, maar deze en niet minder zijne vragen getuigen van bijzondere schranderheid, terwijl hij in alles eene

zekere waardigheid behoudt. Te regt wordt deze man zeer geprezen in het werk van Bowring. Zijn voorkomen getuigde ook van groote beschaafdheid, terwijl hij, schraal en mager van figuur, niet weinig afsteekt bij de dikke, vette grooten, die er veelal uitzien, als mestten zij zich vet met het bloed van den kleinen man. Voorts was hij goed gekleed, in sommige oprigten rijk, in andere zeer eenvoudig.

In zijne gesprekken wees hij op de oude verhouding tuschen Nederland en Siam. Ik antwoordde, dat het daarom dan ook goed was, die oude verhouding nog eens in herinnering te brengen; dat die verhouding dagteekende van het jaar 1601, en de Nederlanders later hunne factorijen te Ajuthia, Ligor en Patani hadden en verscheidene verdragen met Siam sloten. Voorts herinnerde ik den Kalahome aan de omstandigheid, dat in 1608 een gezantschap van Siam naar Holland was gezonden; dat de oorkonden daarvan nog alle bestonden; dat daarom de koning der Nederlanden verlangd had die oude vriendschapsbetrekking te vernieuwen, en ik met het traktaat namens Z. M. den Koning was afgezonden, in de hoop, dat deze hernieuwde oude vriendschap mogt leiden tot bevordering van de belangen der beide mogendheden. De eerste minister van Siam beantwoordde alles met de meeste welwillendheid. Van die oude traktaten en het zenden van gezantschappen door Siam wist ook hij niets af. Hij had veel moois gehoord over Batavia en geloofde, dat die hoofdstad juist daarom eene belangwekkende plaats moet zijn, omdat de Europeanen zich daar het langst gevestigd hadden. Hij stelde zich dan ook voor Batavia en Soerabaija eens te gaan zien; vooral in de fabrieken stelde hij het grootste belang. Voorts won de Kalahome berigten in naar de wegen, naar den botanischen tuin, waarvan hij zoo veel had hooren spreken. En op het verzoek daartoe deed hij onmiddelijk eenen geleidebrief voor den heer Teijsmann in gereedheid brengen, opdat deze gedurende zijnen togt landswaarts

in alle mogelijke hulp en medewerking mogt ondervinden. De heer Teijmann moest vooral niet vergeten te bezoeken Radjaboerie, Kanboerie, en Petjaboerie. Op die plaatsen zou de hortulanus zijne weetgierigheid het best kunnen voldoen.

Al hetgeen ik over de wegen, het reizen, de cultuur, gebouwen, scheepvaart, handel, leger, marine en fabrieken op Java mededeelde, boeide den man in hooge mate, in het bijzonder de fabrieken van Soerabaija.

Toen verzocht werd om, wanneer hij gevolg wenschte te geven aan zijne voornemen om Java te bezoeken, zulks tijdig aan ons gouvernement te laten weten, opdat men de noodige maatregelen mogt nemen voor eene behoorlijke ontvangst van iemand van zulk eenen hoogen rang, gaf de Kalahome te kennen, dat hij vooral wenschte zonder eenigen omslag ontvangen te worden, en hij niets anders dan een uitstapje voor zijn persoonlijk genoeggen beoogde; de reis zoude hij doen met een zijner in Siam gebouwde stoombooten, zonder veel onhaal; reeds eenmaal deed hij zoodanig reisje naar Singapore en Poeloe Pinang. Doch hoe dat nu ook was, de beleefdheid zoude hij niet uit het oog verliezen, om mij een paar maanden voor zijne komst te waarschuwen.

Over de ontwikkeling van Siam, vooral gedurende de laatste jaren sprekende, zeide de man, dat inderdaad het rijk zeer vele hulpbronnen bezat, maar dat die niet zoodanig benuttigd werden, als wel wenschelijk was, wijl het volk dom was en waarlijk niet kan vergeleken worden met de Europeanen.

Dit laatste gaf ik toe, doch dat het volk dom was niet; dit mogt niet afgeleid worden uit al hetgeen ik te Bangkok zag. Immers de hoogte, waarop onder anderen de scheepsbouw hier was gebracht, sprak zoodanig beweren bepaald tegen. Voorts merkte ik aan, dat bij eene oppervlakkige beschouwing van het land reeds opgemaakt kon worden, dat het land rijk en vatbaar was voor vrij wat meer ontwikkeling dan tot nog toe het geval

was. De Siamces mogt bekrompen zijn, maar dan toch waarlijk niet meer dan de Javaan, en Java toch werd „het paradijs van het Oosten” genoemd, welke naam ik mij overtuigd hield, dat de Kalahome bij eene plaatselijke beschouwing niet overdreven zou voorkomen. Ik vertrok met groote ingenomenheid voor dezen man.

De heer Pickenpack, over het gevoerd gesprek met den Kalahome zijn oordeel uitende, zeide, dat de man juist was behandeld geworden, zooals hij zulks het liefst had; dat vele vreedelingen gewoonlijk begonnen met zich op eenen gemeenzamen voet met hem te stellen en Siam hemelhoog te verheffen; dat dit den man hinderde, wijl hij zeer goed begrijpt, dat het rijk, waarin hij zulk eene hooge waardigheid bekleedt, nog zeer achterlijk is.

Binnen een uur na onze terugkomst in het hotel bragt de Kalahome mij een tegenbezoek. De *Java* werd bezigtigd en door den eersten minister naauwkeurig opgenomen; met een oogopslag beoordeelde hij de machineriën en hare werking.

15 *Maart*. — De thermometer stond gisteren op den dag in de schaduw 92°; de nacht was bijzonder koel en om 6 uur in den morgen was het weerglas 78°. De morgen was mistig; ter naauwernood kon men uit onze woning de *Java*, welke op ongeveer eene scheepslengte van ons aflag, onderscheiden.

In de regenmoessen wordt men hier zeer geplaagd door muskieten; in het drooge jaargetijde minder, althans niet meer dan elders in den Indischen archipel.

De Europeanen volgen alhier de tijdverdeeling van Singapore. Men brengt elkander bezoeken van 11 tot 4 uur, juist op het heetste gedeelte van den dag. De communicatie is te water. De plek, waar Bangkok gelegen is, geeft echter gelegenheid genoeg tot het aanleggen van goede wegen, die thans slechts om het paleis gevonden worden. Wel bestaan er bin-

nen 's lands eenige wegen, doch de wegen te lande zijn bijzaken; die te water zijn de hoofdwegen. De tegenwoordige eerste koning heeft op verzoek der Europesche ingezetenen eene som van § 60000 beschikbaar gesteld, om eenen weg te maken naar Paknam.

Wij gingen in den morgen naar eenen tempel aan den linker oever der rivier, welke aan het gouvernement toebehoort en voor het algemeen is. De gebouwen zijn fraai; ook hier vindt men fantaisie-tuinen, welke in den Chineschen trant zijn aangelegd en versierd. Eenige kaaimannen worden er in eene soort van vijver bewaard; men haalde ze voor ons uit het water en deed dit vrij handig.

In den midden-tempel bevindt zich een kolosiaal vergulde Boedha in liggende houding met het hoofd op den regter arm rustende en van minstens 150 voet lengte; wij kwamen van de regter zijde binnen, waar het beeld met den rug naar toe gekeerd lag. Het geleek wel een verguld schip, dat op stapel lag. De handenarbeid, aan dit gewrocht besteed, moet ontzaggelijk zijn geweest; moeilijk zoude het wezen, die tot eene zekere som te brengen, want alles is in verpligten heerendienst geschied. Het hoofdgebouw is dat, alwaar het groote Boedha-beeld ligt; de muren zijn, evenals die van de andere voorname „wats”, van boven tot beneden met allerlei fresco's versierd. De buitenmuren zijn mede van fresco's voorzien, waarvan de beelden in verschillende houdingen inscriptiën hebben. Elk beeld stelt de houding voor, welke men in zekere ziektegevallen moet aannemen. De zieken gaan derwaarts, nemen een afschrift van de inscriptie en betrachten dan in hunne woning teruggekeerd de aanbevolene houding.

Van dezen tempel maakten wij onder eene schier ondragelijke hitte eene wandeling langs het paleis des konings naar de olifanten. Dat loopen door de zon is iets verschrikkelijks; terwijl langzamerhand hetzelfde overzadigde gevoel, dat ik te

Keulen van het kerken bezien kreeg, mij ook thans bij het zien van tempels en pagoda's bekruipt.

Onder weg ontmoetten wij eene massa dwangarbeiders, die op de onmenscheijkste wijze, soms twee, drie tot vier personen, aan elkander geketend waren. Het hoofd, het ligchaam, de handen, de voeten worden dikwerf met ketenen beladen; zij gaan dan ook gebukt onder het gewigt der ketenen; hunne gang is er naar en spoedig worden zij met allerlei wonden bedekt; zelfs vrouwen, waaronder zeer jonge, zag ik op die wijze geketend.

Ik wenschte eenige gevangenissen te bezoeken, doch de tolk ontraadde dit en gaf bij deze gelegenheid daarvan de navolgende schets. De gebouwen zijn van steen gebouwd; de zaal, waar de gevangenen worden gehuisvest, heeft eene vloer van roosterwerk of kruislatten, op of tusschen welke de ongelukkigen aan hunne natuurlijke behoeften voldoen in eene gegravene kuil, zoodat de verpestende lucht, waarin zij hebben te leven, hunne straf, die soms voor jaren, doch dikwerf voor den ganschen leeftijd duurt, niet weinig verzwaaft. De gevangenen worden des nachts in eene rij aan elkander geklonken met eene keten, die door al de voetketenen loopt, waaraan tevens de handketenen bevestigd worden, en waarvan de einden buiten het gebouw zijn bevestigd; men neemt dan niet in aanmerking, hoedanig zij reeds buitendien zijn geklonken en of zij liggende kunnen slapen; de een zit, de andere hangt in zijne ketenen. Het vuil stapelt zich onder de gebouwen op en wordt nimmer opgeruimd. Onder sommige gevangenissen worden eenige kaaimannen gehouden, welke dieren zich met de excrementen voeden. Het voedsel, dat de gevangenen krijgen, is zeer weinig; het gouvernement verstrekt dat wel in voldoende mate, maar de cipiers stelen er van, zooveel zij slechts kunnen, en wee den ongelukkige, die klaagt; zijne ketenen worden dan nog sterker aangehaald en verzwaaft! Zij zijn dus verplicht om voedsel te bedelen.

De Yomarad is het hoofd der stedelijke en in het algemeen der regts-politie. Onder hem staan de lands gevangenen. Hij legt voorts de straffen op, waarvan appel is bij den Kalahome of bij den Phra Kelang en in het hoogste ressort bij den koning, die dan regters benoemt; van de uitspraken van den Phra Kelang is beroep bij den Kalahome, doch niet omgekeerd.

Het inquisitie-systeem is hier nog in volle werking. Wenscht men een aangeklaagde tot bekentenis te dwingen, dan brengt men hem twee schroeven aan de slapen van het hoofd. Bij elke vraag, die door ontkenenis gevolgd wordt, worden de schroeven wat aangezet, zelfs zóó dat de oogen eindelijk uitpuilen en de gemartelde door pijn tot eene bekentenis gedwongen wordt, dikwerf in strijd met de waarheid. Of wel men plaatst de handen van den aangeklaagde tegen elkaar met de vingers van elkaar, waar tusschen men latjes plaatst, welke worden aangehaald, naarmate men den aangeklaagde tot bekentenis wil dwingen. Alle straffen kunnen verzacht worden door hen, die met de uitvoering belast zijn. Kan de aangeklaagde den scherpreger betalen, dan komt hij er goed af; kan hij dit niet, dan gebeurt het dikwijls in het laatst aangehaalde geval, dat het vleesch van de vingers van den aangeklaagde door het digthalen der latjes wordt afgeperst. Zoo zijn er ook blokken, waarin men met de voeten wordt opgesloten, doch waarvan de gaten te klein zijn. Heeft de betrokkene er nu eenige tikals voor over, dan worden de blokken niet te dicht op elkaar geplaatst; kan hij dit niet, dan worden de blokken op elkaar geslagen en geperst ten gevare, dat de man, zoo hij al niet zijne beenen verliest, de afgrijsselijkste pijnen moet doorstaan. Al deze martelingen behooren tot de bijzondere speculatie der cipiers. Het slaan in de ketenen wordt gewoonlijk voorafgegaan door 90 rottanslagen op den rug. Elke grootte of edelman heeft zijne eigene gevangenis; hij heeft de bevoegd-

heid policiestrafpen op te leggen. Men kan ligt nagaan, welk misbruik daarvan gemaakt wordt, en toch beweert men, dat het getal misdrijven betrekkelijk gering is. Het behoeft te naauwernood gezegd te worden, dat de arbeid, die van de dwangarbeiders gevorderd wordt, bijzonder zwaar is, zooals wij trouwens bij gelegenheid van de preparativen voor het op handen zijnde feest voor het haarsnijden van den zoon des eersten konings konden opmerken.

De hokken of stallen der koninklijke olifanten grenzen onmiddelijk aan het paleis. Ik zag er een 15tal van verschillende leeftijd en kunne. De volwassen mannelijke olifanten konden moeilijk genaderd worden in dezen heeten, tevens den bronstijd. Alleen vorsten mogen er olifanten op na houden. Er zijn te Bangkok een groot dertigtal, dat aan de beide koningen toebehoort. Van tijd tot tijd gaat de vorst eene jagt op deze dieren bijwonen. De tamme mannelijke olifanten worden dan mede genomen en enkele vrouwelijke, die op eene bepaalde plaats aan den voet worden gebonden. De wilde olifanten worden dan door de tamme mannelijke naar de vastgehechte vrouwelijke gedreven. Allen vermengen zich door elkaar, doch de tamme mannelijke behouden de buitenzijde. De vorst, op eene hoogte gezeten, zoekt dan uit de olifanten degenen, welke hij hebben wil. Deze worden alsdan in een naauweren kring omsloten. Een aan een boom vastgehecht touw, voorzien van eene lus, wordt om den poot geslagen van het uitgezochte dier, dat daarna om den boom gejaagd wordt, tot dat het touw op is, als wanneer eene tweede lus om een anderen poot geslagen wordt, zoodat het dier zich niet meer bewegen kan. Alsdan krijgt hij twee lederen of touwen riemen om de buik, een achter de voor- en een vóór de achter-pooten; aan de riemen wordt hij opgeschen. In dien hangenden toestand houdt men hem 12 uren zonder voedsel, waarna hij, naar men beweert, tam is. Het voedsel dezer dieren bestaat hoofdzakelijk uit gras. Ieder

dier heeft zijne oppassers of kornaks. Naar men beweert, draagt de vrouwelijke olifant niet in den tammen staat.

Van de olifanten gingen wij weder huiswaarts in onze booten, om tegen 12 uur naar den eersten koning te gaan. Onder weg voeren wij voorbij het paleis, dat ook aan den rivierkant uitkomt. Wij merkten toen op, dat elke prauwvoerder, die het paleis voorbij gaat, zich terstond nederlegt en niet opstaat, voordat hij het paleis gepasseerd is. Chinezen en ook onze roeijers namen den hoed af. Soortgelijke eerbewijzen ziet men den kleinen man ook op andere plaatsen voor 's vorsten paleis bewijzen.

Om 12 uur gingen wij naar het koninklijke paleis, Maha Prasat genoemd. Dit binnen een hoogen muur besloten paleis zal een omvang hebben van ongeveer 20 minuten gaans. Het bestaat uit allerlei verschillende gebouwen en lootsen. Het voornaamste is de audiëntiezaal. Het vrouwenpaleis, waar binnen zich een drie honderd tal bevindt, bewaakt door eenige matrones en 2000 amazones, is minder mooi. De oude audiëntiezaal of Sala Lek'on is der bezigtiging waard. Ook het gebouw voor den witten olifant. De tempels zijn zeer fraai, vooral het snijwerk en de vergulde vensters; ook de met paarlmoer prachtig ingelegde deuren trekken de aandacht. De overige gebouwen zijn zeer onaanzienlijk.

Na een eind wegs de rivier te hebben opgeroeid, kwamen wij weder aan de landingsplaats van dezen ochtend, eene vuile boel, waar de lucht onuitstaanbaar is en waar men op planken en langs steenen zich een weg moet zoeken. Aan de landingsplaats werden wij door een paar zoogenaamde officieren van het paleis ontvangen, zonder welke men het paleis niet mag binnentreden. Onze weg was om de overgrootte hitte, die zeker meer dan 100° F. bedroeg, vermoeijend. De weg zelf was belegd met groote, naast elkander gelegen, gehouwen granietblokken. Hij is breed, doch bepaalt zich tot den omtrek

van het paleis en is dus niet lang. Het was in elk geval in zekere mate een genot weder een weg aan te treffen in deze hoofdstad, waar overigens geene wegen zijn, en waar men door veelal schier ontoegankelijke en stinkende voetpaden al kloute-rende zich een weg moet zoeken naar de plaats, waar men wezen moet.

In de poort aan de oostzijde, onmiddelijk onder het raam, waar de vorst zich viermalen 's maands aan het volk vertoont tot het, des noodig, ontvangen van klagten zijner onderdanen, werd ik door den Phra Kelang ontvangen, die mij naar eene overdekte loots begeleidde, alwaar eenige stoelen in gereedheid stonden, en waar wij moesten antichambrenen, terwijl men ons annonceerde. Ook die loots of antichambre muntte uit door een onaanzienlijk aanzien. Na een half uur wachters werd ik eindelijk naar 's vorsten binnen-kamer geleid. Dit gebouw zag er goed uit. Ofschoon niet groot, is het niet onsmaakvol aangelegd en door verschillende springfonteynen en marmeren beelden omgeven. Het geheel bragt mij de paleizen van oostersche koningen, onder anderen van koning David uit mijn prenten-bijbel, te binnen. Den hoogen marmeren trap opgeklauterd zijnde, kwamen wij in eene zaal en bevonden ons eensklaps in de tegenwoordigheid van den vorst, die, omgeven van een aantal van de schoonste kinderen, die ik immer zag, ons te gemoet kwam en minzaam ontving. De indruk, dien de man op mij en ons allen maakte, was die van een goedigen „huis-koning”, die meer goedaardigheid dan waardigheid en meer kinderachtigheid dan wijsheid ten toon spreidde. Hij is een oud man. Ofschoon niet meer dan 58 jaren oud, ziet hij er minstens tien jaren ouder uit. Hij is blijkbaar afgeleefd. Vroeger, voordat hij tot den priesterstand overging, had hij reeds, ten gevolge van het onmatig leven met vrouwen, eene apoplexie bekomen, waarvan men de effecten nog kan ontwaren in zijne spraak en in het trekken met de mond. De

18 jaren abstinentie, tijdens hij priester (talapoin) was, hebben hem die ziekte wel doen te boven komen, maar sedert zijne troonsbestijging heeft hij zich op nieuw aan overmatig zingenot overgegeven. Hij kreeg sedert weder 36 kinderen. Na de schildering door Bowring en Wood (die onder den titel van Fankwei de Amerikaansche missie in 1859 beschreef) kan ik mij onthouden van eene karakter-beschrijving van den vorst. In den Bangkok Calender van 1862 vindt men eene opgave der vorsten van Siam en van de zich opgevolgd hebbende dynastiën, waaronder de tegenwoordige eene geheel nieuwe is. De koning was zeer eenvoudig gekleed. Hij had een paar leelijke muilen aan. Eene zeer gewone sarong droeg hij op Siamesche wijze. Overigens droeg hij een zijden baadje en zijn hoofddeksel bestond uit een Schotsch petje, bekend onder den naam van glengairy. Op de linker borst droeg hij eene soort van broche van vijf leelijk gezette, witte steentjes.

Bij deze gelegenheid informeerende naar de olifants-orde, vernam ik, dat die niet wettig geconstitueerd was. De Kalahome en de prins Krom Luang Wangsa bevestigden mij dit later. Het was niets meer geweest dan eene gril van den vorst, die hierin de westersche mogendheden had willen navolgen. De orde bestaat uit een lap groen laken, omzoomd met passement, waar binnen op een veld van groen émail een witte olifant met de gewone pagoda-vormige pajong prijkt. Toen den vorst deze fantaisie bekreep, schonk hij de orde aan den heer Donker Curtius, aan den gouverneur van Macao, aan den havenmeester Bush en aan de koningin van Engeland, die haar terug zond met de mededeeling, dat zij volgens de wetten van haar land geene vreemde orde mogt aannemen. Statuten bestaan er niet van, evenmin klassen, zelfs geen lint, dat wel eens besteld, doch door de dames van het paleis verbruikt is. De koning draagt de orde nimmer, hetgeen hij toch als groot-dignitaris doen moest. Hij draagt niet anders dan

broches van leelijk gezette edele steenen. Geen enkele Siamesche grootte heeft de orde. De Prins Krom Luang Wangsa en de Kalahome zeiden mij dan ook, dat de orde eigenlijk nog niet bestaat, doch zal ingesteld worden, zoodra de koning het grootkruis van het legioen van eer zal hebben ontvangen. Men wenschte zich naar de statuten van die orde te rigten, daar men tot nog toe van die zaken niets af wist.

De zaal, waar hij mij ontving, was belegd met tapijten, op de Europesche wijze gemeubileerd en had overigens iets van eene uitdragerswinkel, ten gevolge van de overdadige mengelmoes van geschonken Europesche voorwerpen, die smakeloos door en op elkander gestapeld lagen. Eenige bedienden lagen op den grond. De kinderen speelden met veel vrijmoedigheid om hen heen.

De vorst heette mij in een tamelijk onverstaanbaar Engelsch welkom, hield mij bij de hand en zeide mij zijne gevolmagtigden reeds te hebben benoemd en gelast, om het doel mijner zending te bespoedigen, in afwachting dat hij mij officieel kon ontvangen, hetgeen uithoofde van de invallende feesten onmogelijk vóór den 21sten Maart kon plaats hebben. Ik betuigde mijne dankbaarheid voor de reeds ondervondene welwillendheid, bragt namens den gouverneur-generaal de groeten over des konings, daarbij den wensch uitende, dat de hernieuwing der tusschen Nederland en Siam bestaande aloude vriendschapsbetrekking mogt leiden tot duurzame bevordering van de belangen der beide natiën. Wij gingen zitten aan eene gedekte tafel, waarop een likeurstelletje stond. De vorst schonk eenige glaasjes in met slechte sherrij of brandewijn en wij dronken op elkaârs gezondheid. Het discours was vrij insipide, waaruit de Fransche invloed merkbaar was. Men zeide mij, dat toen ik den vorst om eene audiëntie vroeg, hij eerst bij de consuls van Engeland en Frankrijk zou hebben laten informeren, hoe hij mij moest ontvangen. Ik geloof dit nochtans niet. De beant-

woording van mijn gedurende den middag geschreven brief aan den vorst op dienzelfden dag spreekt dit tegen. Intusschen valt het niet te ontkennen, dat de vestiging der Franschen te Saigoen in dit gedeelte van Azië aan de Siamezen niet minder dan aan de Engelschen te Singapore groote bezorgdheid geeft.

Men verhaalt hier, dat de 1e koning den graaf Zu Eulenburg zou hebben aangeboden eene strook grounds om te coloniseren, als contrepoids tegen de Franschen.

De graaf de Castelneau, laatstelijk consul generaal alhier, thans met verlof, om echter niet terug te keeren, heeft tot die agitatie veel bijgedragen. Om zich verdienstelijk te maken bij het keizerlijke gouvernement, oefende hij meer pressie uit dan met de belangen van het Siamesche en met de inzigten van het Fransche gouvernement vereenigbaar was. De Siamezen klaagden regtstreeks aan den keizer en die klagten hadden de terugroeping van den graaf ten gevolge. Het consulaat wordt thans waargenomen door den kanselier, den heer d'Istria.

De koning inviteerde mij om de feesten van den 16^{den} tot den 21sten bij gelegenheid van het haarsnijden van zijn zoon te komen bijwonen. Ik nam dit aan en wenschte mij tot de voornaamste dagen te bepalen.

Na afscheid genomen te hebben, begaven wij ons naar de publieke audiëntie zaal, om die te bezigtigen. Deze zaal is der bezigtiging waardig. De grootte is mij niet meê gevallen. Ik gis, dat zij 120 voeten lang en 40 à 50 voeten breed is. Zij is aan de zijden door stevige houten pilaren, die goed gedrapeerd zijn, gesteund. Men treedt haar binnen langs eenen aan de oostzijde in het midden angebragten marmeren trap, waarover de troon, geheel uit goud en edelgesteenten zamengesteld, op eene met trappen te bereiken verhevenheid staat. De grond is met tapijten bedekt. De zaal is georneerd met allerlei Europeesch meubilair. Op zijde van den troon hangen twee

pagoda-vormige pajongs, die met den derden, die boven den troon hangt, het in het Siamesche rijkswapen voorkomende figuur vormen; aan den wand hangen geschilderde portretten van den keizer en de keizerin van Frankrijk, van den koning van Pruisen en eene schilderij, voorstellende de krooning van de koningin van Engeland. Overigens allerlei staalgravures en lithographiën. Naast den troon staan allerlei Hollandsche klokken. In de zaal vindt men behalve het Europeesche huisraad, verschillende geschenken der mogendheden, die laatstelijk met Siam tractaten sloten en eindelijk eenige poppen, voorstellende de beide Napoleons, de keizerin, Victoria en prins Albert, een Pruisisch soldaat, etc. Ik geloof, dat de portretten van onzen geëerbiedigden koning en koningin in deze zaal eene waardige plaats zouden innemen.

Terwijl wij een en ander bezigtigden, kwam de vorst met zijne kinderen bij ons. Hij las ons op een zangerigen toon eenige phrases voor uit de geheiligde schrift. Ik ben eenige dier boeken voor het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen magtig geworden. Daarna gaf hij ieder onzer zijn naamkaartje, met zilver omzoomd, in eveneens omzoomde enveloppen en voegde daarbij eenige kleine munten, onder mededeeling, dat het een gelukkige dag en dit een goed werk was. Daarna beplakte hij een Boedhabeeldje met goud en evenzoo eenige andere voorwerpen, aan zijne in September overleden vrouw gewijd, voor welke voorwerpen hij de sembah maakte.

Van hier begaven wij ons naar den zoogenaamden witten olifant, die niet wit is, doch een mooi hok heeft en goed, naar men zeide, door drie honderd slaven bewaakt wordt, en vervolgens naar 's vorsten tempel. De waarde in dien tempel is schier onschatbaar. Ontelbaar is het aantal Boedhabeelden, zoowel van goud, als van edele steenen, dat men hier vindt. Er is een Boedhabeeld, groot tien duim, van jade (niersteen), een ander van malachiet, wijders eenige andere van

gelijke grootte van bergkristal en andere edele steenen. Eeni-ge groote, vergulde beelden van Boedha-priesters dragen voor eene ontzaghelijke waarde aan ringen en buikbanden, waaraan steenen van het zuiverste water in allerlei kleuren schitteren. Men duizelt van die waarde, en toch ik bleef er koud bij. Het is een smakeloos zamengesteld gewrocht van menschelijke ijdelheid. De grond was met groote, koperen platen in den vorm van steenen belegd. Twee malen 's jaars worden er onder het gebruik van gewijd water geloften afgelegd.

Den 1sten en 15den der maand zijn de tempels voor het publiek open. Op dezen dag zag men er dan ook eenige, echter weinige menschen, bijkans alle oude vrouwen en kinderen.

Aan de achter-zijde van den tempel deden de dames van het paleis de geloften, welke uit vijf artikelen bestaan, als:

- 1^e. gij zult niet liegen;
- 2^e. gij zult niet stelen;
- 3^e. gij zult geen overspel bedrijven;
- 4^e. gij zult u niet aan den drank te buiten gaan;
- 5^e. gij zult dezen dag stipt houden.

Het drinken is vrij algemeen geworden. Overal ziet men tapperijen. De arak, een pachtmiddel, is onderhevig aan een zwaar inkomend regt. Europesche spiritualia waren tot nog toe daaronder niet begrepen, omdat men het er voor hield, dat die uitsluitend voor de weinige aanwezige Europeanen werden ingevoerd. Van daar de toeneming van het verbruik der Europesche spiritualia, die daarenboven van zeer slechte hoedanigheid zijn.

16 *Maart*. — Om 5 uren 's ochtends hoorden wij het leven van den dag. Wij bestelden dezen dag tot rustdag. Eenige heeren van het gezelschap gingen naar de feesten. Ik ging met den overste Muller en de heeren Peeters en van Mulken dineren bij den consul, die ons vooraf op een watertogtje vergastte.

17 *Maart*.—In den ochtend heb ik mij bezig gehouden met de vertaling in het Engelsch en Siameesch der vier verklarende aan het tractaat te voegen artikelen. Dit hield mij nog al lang op. Eene letterlijke vertaling was van sommige artikelen onmogelijk. Ik heb er naar moeten streven, om den zuiveren zin te behouden.

Na de vertaling zond ik daarmede den heer Peeters en den tolk naar den prins Krom Luang Wangsa, die de „leading man” in deze zaak is. Hij ontving de heeren op een voor den avond van dien dag in gereedheid gebragt theatre van den Franschen goochelaar Dubarr, die hier eenige voorstellingen zal geven; hij had gelukkig geene bedenking tegen de artikelen, die hij terstond ten blijke zijner adhaesie teekende, daarbij voegende, dat hij in elk geval hoopte, dat de wet op de Nederlandsche consulaten spoedig mogt in werking treden, opdat de bevoegdheid en regtsmagt van den consul in zich mogelijk voordoende gevallen buiten allen twijfel zijn mogt.

Om 3 uren 's middags begaven wij ons naar het paleis des konings ter bijwoning der processie, ter gelegenheid van het gister aangevangen feest ter eere van het snijden van het haar van den oudsten zoon des eersten konings, na zijne troonsbestijging verwekt. Deze ceremonie, die vijf dagen duurt en met de grootste plegtigheden gepaard gaat, komt hierop neder, dat het haar, hetwelk, zooals hiervoren beschreven is, bij kinderen in eene kondé boven op het hoofd lang gehouden en met eene speld aan elkaar gehecht wordt, op den leeftijd, dat de puberteit intreedt, tot op zekere hoogte wordt afgesneden, als wanneer 't het bij den Siamees gewone, borstelachtige voorkomen krijgt.

Het is schier onmogelijk de pracht en rijkdom te beschrijven, die bij zulk eene gelegenheid ten toon gespreid worden.

De koning, die mij aanbevolen had de ceremonie te gaan zien, schijnt den Phra Kelang te hebben opgedragen eenige

voorzorgen te nemen. De Phra Kelang liet mij 's morgens, onder toezending van allerlei vruchten en welriekende bloemen (eene attentie, die dagelijks herhaald werd) vragen, of ik dien dag gaan zou. Ik antwoordde toestemmend. Aan de debarcadere aan de overzijde der rivier gekomen, vond ik eenige draagstoelen of liever planken met kussens, waarop men *à la turque* gaat zitten, gereed staan. Ik werd naar het paleis gedragen en gebragt bij eene overdekte loots, waar ik door den Phra Kelang, bij wien zich later de Kalahome voegde, zeer minzaam ontvangen werd. Ik werd door hen uitgenoodigd mij naar eene tweede, meer bijzonder voor hen bestemde loots te begeven, waar ik een tapijt gespreid vond en naast den Kalahome ging zitten. De Phra Kelang lag op den grond naast de loots. Naast hem zat de afgezette sulthan Machmoed van Lingga, die er tamelijk armoedig uitzag en geheel het voorkomen had van een sinjo. Hij geniet het genade-brood van den gullen prins Krom Luang Wangsa. Het doel van zijne komst hier is, naar de Kalahome mij zeide, om te trachten het bestuur van Trengganoe te krijgen, dat, naar het schijnt, nog beschouwd wordt schatplichtig te zijn aan Siam. Hij zou naar het zeggen van den Kalahome zijn doel niet bereiken, omdat men geene reden vond den tegenwoordigen titularis te ontzetten.

Ik heb den heer Peeters opgedragen indirect te trachten den ex-sulthan te bewegen mij te verzoeken met ons naar Batavia te mogen gaan en den gouverneur generaal vergiffenis te vragen. Hij kan te Batavia zeker minder kwaad dan ergens anders. Het gouvernement heeft hem trouwens reeds een onderhoud aangeboden, wanneer hij in onderwerping wilde komen en zich te Batavia wenschte te vestigen.

De ziekte des heeren Peeters heeft de bereiking van dit doel verijdeld en ik vermeende mijnerzijds daartoe geene regstreeksche pogingen te mogen aanwenden.

Nadat ik een oogenblik naast den Kalahome gezeten had,

begon de processie. Vooraf ging een hellebardier met beerenmuts, schootsvel, bijl, zwaar gebaard, geheel gelijk aan den man, dien ik in mijne jeugd in het vaderland bij marschen van soldaten zag vooruit gaan. Daarna volgde een tweede met de Siamesche vlag. Daarna een tambour-maitre in het costume der Schotsche Highlanders, daarna eenige tambours, gevolgd door een muzijkkorps in roode rokken, dat eene vrij goede marsch uitvoerde. Daarop volgde een klein bataillon of regiment infanterie, gekleed in licht groene, met rood uitgemonterde rokken en daarna weder een soortgelijk regiment in licht blaauw met rood uitgemonterde rokken, gekommandeerd door officieren, die, ofschoon zonder militair voorkomen, er goed gekleed uitzagen en in het Engelsch kommandeerden.

Op deze militaire vertooning volgde op zekeren afstand eene schoone vrouw, naar men mij zeide eene soort van *„dame du palais”*; zij was uitgedoscht in eene met zilver geborduurde gazen tabbaard, die bevallig over haar slank en in het wit met eene gouden ceinture goed gekleede lichaam geslagen was. Zij had een prachtig gouden hoofdtooisel, liep of liever schoof en trippelde met licht gebogen knieën met tegen elkander gevouwen handen en vingers, waaraan artificiële nagels van minstens 3 duim lengte gemaakt waren. Op haar volgde de prins in quaestie, die geschoren moest worden. Hij zat op een op de schouders van andere goed gekleede menschen gedragen gouden troon en was zelf gekleed met zooveel goud en juweelen, dat het geen kleed meer genoemd mag worden. Boven en om hem heen werden allerlei waaiers en pagoda-vormige pajongs gedragen. Na hem volgden eenige in roode, met geel uitgemonterde kielen gekleede menschen, voorzien van hoorns, schelpen en schuiftrumpetten, waarop zij zulk een klagend en vervaarlijk geluid maakten, dat het schier niet om uit te houden was en aan de episode omtrent de muren van Jericho herinnerde. Dit bijzonder geblaas is mij later gebleken het

teeken te zijn, dat de koning in aantogt is, en werkelijk was zulks ook hier het geval. Op deze menschen volgden eenige personen in wit gaas over prachtige andere kleederen, met smalle, witte, met goud omzoomde hoofddeksels in den vorm van suikerbrooden. Deze waren de grootten en staatslieden.

Op hen volgden de vrouwen des konings, die, evenals de *dame du palais*, alleraanvalligst en gracieus gekleed waren, terwijl die kleeding niet weinig bijdroeg tot het doen uitkomen harer schoonheid, waarin sommige werkelijk uitmunten.

De vrouwen van den koning waren nog al talrijk en werden bewaakt door deftige *sévère* matrones en door goed gewapende, in groen met rood en in rood met geel uitgemonsterde amazones.

Na haar volgden de dochters der rijksgrooten en eenige andere vrouwen, waaronder zelfs sommige wit geschilderde, die het Europeesche element vertegenwoordigden met japonnen, crinolines en hoeden. Ook Chinesche en vrouwen van andere vreemde oosterlingen trof men er aan; elke species liep op eene rij. Daarna volgden weder eenige vergulde tandoe's en stoelen, waarin en waarop zich 's vorsten kinderen bevonden, gekleed met gouden ketenen om het ligchaam, gouden en diamanten oorspelden en gouden arm- en voetbanden, soms tot aan den elleboog of het knie-gewricht toe. Eindelijk volgde de vorst zelf, die zeer eenvoudig gekleed was, in dezelfde kleeding, waarin hij mij bij het privaat gehoor ontving. Hij zat op een gouden of vergulden stoel. Voorbij gaande, groette hij mij zeer minzaam. Op hem volgden weder eene massa rijksgrooten met de suikerbrood-vormige hoeden en gazen overkleedsels (hofcostuum). Daarna weder eene rij kinderen, in het wit uitgedoscht met gouden met edelgesteenten ingelegde kragen, met gouden kroontjes op de kondé en voetbanden, allen met zamengevouwen handen loopende.

Deze trein, die besloten werd door eene bende slaven en

slavinnen, werd in beweging gezet en gehouden door eenige in met goud gegalonneerd gaas uitgedoschte constables, die sabels droegen aan een rooden riem over den schouder.

Het valt moeilijk eene juiste beschrijving te geven van dien trein, die elken dag van den 16^{den} tot den 21sten, echter in eenigzins gewijzigde costumes, zich in statigen optogt tempelwaarts begaf.

Er was werkelijk iets betooverends in, dat den indruk maakte, dien men krijgt, wanneer men als kind voor het eerst een optogt in eene groote opera ziet. Die indruk was nogtans slechts voorbijgaande, want er was in alles op effect gewerkt. Zulke soldaten heeft de vorst niet. In dagelijksch tenue zien zij er uit om niet aan te raken. Onze Javaausche pradjoeirts zouden hen beschaamd maken. Het goudwerk was zeker mooi en solide, maar smakeloos bewerkt. De bewerking kan niet geacht worden in de schaduw te staan van de wijze, waarop men het goud op Java en Sumatra bewerkt.

Nadat de trein voorbij getrokken was, werd ons een collation aangeboden. Dit schijnt onmisbaar te zijn bij elke plegtigheid. Het eten is gewoonlijk oneetbaar, de dranken ondrinkbaar, de vuile lepels, vorken, borden, glazen, enz. onbruikbaar. Het speenvarken is meestal de hoofdschotel en de havenmeester Bush, gekleed als kapitein-ter-zee, de constante voorsnijder en ceremoniemeester bij zulke gelegenheden.

Het is mij onverklaarbaar, hoe de heeren Bowring en Wood kunnen beweeren, dat de Siamesche spijsbereiding de Fransche — beter dan de Engelsche en Amerikaansche — overtreft. Of zij hebben nimmer goed gegeten, of hunne verblinde ingenomenheid met alles heeft hen doen overdrijven. Ik moet verklaren, dat zoowel ik, als het geheele état major van de *Amsterdam* in Siam gebrek geleden heb, omdat, zelfs in ons zogenoemd hotel, met uitzondering van de visch, die overheerlijk is, schier niets eetbaars was.

Gelukkig, dat de *Java* voor onze deur lag en wij van daar nog deze of gene provisie konden bekomen.

De trein ging weder in dezelfde orde van den tempel naar het woonhuis. Terwijl die voorbij trok, werden op eene opene plaats op zijde eenige nationale dansen met boogen, pijlen en sabels uitgevoerd, terwijl goochelaars, koorddansers en andere spelers het volk bezig hielden en niet weinig bijdroegen tot het levendig aanzien, dat het geheel had. Terwijl ik naast den Kalahome dit schouwspel, dat hem tamelijk scheen te vervelen, aanzag, zeide hij mij: „all humbug! mere show! there is no reality in it!” Hij voor zich hechte niets aan al die „show”, die tot niets diende, doch waaraan het volk uit oude overlevering gehecht is.

Hij wees mij iemand met een zeer intelligent voorkomen aan, die de groote man was voor alles, wat machineriën aangaat.

Van hier begaf ik mij naar eene zich in mijne onmiddelijke nabijheid bevindende munt en pletterij, welke der bezigtiging allezins waard is en waar de man, zoo even bedoeld, van zijne kunde had doen blijken. Er bestond sedert lang plan eene nieuwe munt te vervaardigen en men was daarmede juist bezig. Verscheidene dier muntstukken werden dien dag rondgedeed. Ik ben er ook eenige magtig geworden voor het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen. Omtrent de verdeeling der oude munt en hare verhouding tot de Spaansche mat, verwijs ik naar den Bangkok Calendar. De nieuwe munt is zeer fraai. Het merkwaardige er van is, dat de 3 Engelsche ingenieurs, die het toestel vergezelden, in zeer korten tijd stierven. Een daarop ontboden Fransch ingenieur onderging hetzelfde lot. Daar stond nu de machinerie, de pletterij en het stoomtoestel, zonder ingenieur, zonder platte grondteekening, zonder eenige plannen en schetsen, die alle verloren geraakt waren, en niettemin is voor die machineriën een

zeer doelmatig gebouw daargesteld en zijn zij door den hierboven bedoelden man in elkaar gezet en wel op zoodanige wijs, dat zij met het beste succes werken.

Wij keerden tegen half zes uren zeer voldaan naar huis terug.

19 *Maart*. — Heden ochtend om 9 uren moest de conferentie met de plenipotentiarissen plaats vinden ter verifieering, debatering, teekening en zegeling van de 4 verklarende punten van het tractaat. De traagheid kennende, waarmede hier alles gedaan wordt, wenschte ik mij niet naar den prins te begeven, voor dat ik wist of alles in orde was en de aangewezen gedelegeerden tegenwoordig waren. Tot dat einde verzocht ik den heer Peeters zich daarvan vooraf, vergezeld van den tolk, te gaan vergewissen. Ik ben blijde aldus gehandeld te hebben, want, zooals ik verwachtte, er was niemand en er was niets gereed. De Kalahome was de eenige, die tegenwoordig was, doch onverrichter zake weder vertrok, na zich vooraf in aller tegenwoordigheid het ligchaam met eene welriekende olie te hebben doen insmeeren. Er behoeft niets anders gedaan te worden dan het maken van 4 copijen in het Siameesch van de 4 quaestieuse, reeds vertaalde artikelen, en dit schijnt dagen te vereischen. Men excuseert zich telkens ter zake van overmaat van drukten wegens de feesten, die nog 2 dagen moeten duren. Deze wijze van handelen ontstemt mij zeer. Zij is ook blijkbaar in strijd met den wil des konings, die, ter voorkoming van oponthoud, terstond de plenipotentiarissen voor de onderhandelingen benoemde. Ik zal den afloop der feesten afwachten en alsdan den koning andermaal schrijven. In geen geval deel ik de geschenken, waarop zij zeer gesteld zijn, uit, voor dat de uitwisseling der ratificatiën heeft plaats gehad. Behalve dit tijdverlies heb ik daarenboven nog eene andere reden om op afdoening aan te dringen. Het meerendeel van het gezelschap souffreert in de ingewanden. Bijkans al onze

jongens zijn ziek. Gister avond kreeg een der mariniers eene hevige attaque van cholera. Dit doelloos hier hangen ontstemt allen min of meer. Het is te warm om uit te gaan en te huis is men zoo incomfortable, heeft men zoo weinig te doen en zulk slecht voedsel, dat ik moeite heb, de gemoederen op te wekken.

21 *Maart*. — Eene voorstelling van den Franschen goochelaar Dubarr bij den Krom Luang Wangsa bijgewoond. Ik heb mij zeer verveeld, doch ging dan ook alleen mede tot afleiding van het gezelschap. Alleen de muziek van den prins interesseerde mij nog al. Men vond er verscheidene, bijna alle Javaansche muzikinstrumenten terug met uitzondering van den „gong.” De instrumenten waren beter geacheveerd dan de Javaansche. De koperen bekkens staan niet, zoo als bij de gamelang, in twee evenwijdige regte lijnen van elkander, doch cirkelvormig en de speelster zit in het midden. De trom, die met de hand geslagen wordt, maakt, even als bij de Javaansche muziek, een hoofdinstrument uit; evenzoo de viool, terwijl er, in afwijking van hetgeen bij de gamelang plaats vindt, tevens eene fluit of Chinesche hautbois bespeeld wordt, waaraan evenwel het aan de Chinesche hautbois eigenaardige snerpande geluid ontbrak. Het orkest was in tweeën verdeeld, regts zaten de mannelijke, links de vrouwelijke muzikanten. De vrouwen, die jong waren en er goed uitzagen, speelden zeer vlug. Zij doorliepen de gammen met ongelooflijke snelheid. Staccato's en tremolo's werden met de grootste behendigheid uitgevoerd. De muziek was zeer levendig en harmonieus en maakte een aangenaam effect.

22 *Maart*. — De heer Peeters begeeft zich naar den Krom Luang Wangsa om te vernemen, hoe het met de overschrijving der 4 verklarende punten van het tractaat staat. Hij komt terug met de stukken, onder mededeeling, dat de conferentie met de plenipotentiarissen op Maandag den 24sten dezer zal ge-

houden worden. Ter voorkoming, dat die conferentie weder uitgesteld worde, doe ik daarvan mededeeling aan den 1^{en} koning, er tevens op aandringende, dat, nu de feesten afgelopen zijn, de publieke audiëntie en de uitwisseling der acten van ratificatie spoedig mogen plaats vinden, vermits de ziekten onder het gezelschap toenemen.

De 2de koning begint eindelijk teeken van leven te geven. Hij zendt mij zijn Phra Kelang ter mededeeling, dat hij reeds lang ziek was en nog te ziek is om mij te ontvangen, doch dat het hem aangenaam zijn zal mij, wanneer hij eenigzins kan, nog voor mijn vertrek te zien. Hij laat naar mijne gezondheid vragen en of ik eene goede reis gemaakt heb.

Ik laat hierop mondeling antwoorden, dat de mededeeling omtrent zijn gezondheidstoestand mij leed doet en dat ik hoop, dat die voor mijn vertrek in zooverre moge hersteld zijn, dat ik niet teleurgesteld worde in de verwachting van tot Z. M. nog te mogen worden toegelaten, ten einde hem den medegebragten brief van den gouverneur-generaal, waarvan ik vast eene Engelsche vertaling zend, en de medegebragte geschenken persoonlijk te kunnen overhandigen.

Ik hoor algemeen, dat de man, die met den Kalahome voor den verlichtsten uit het rijk gehouden wordt, hypochondre is en zich minder aangenaam gevoelt in zijne onbeduidende positie. Ofschoon troonsopvolger, heeft hij nagenoeg niets in te brengen. Ook zegt men, dat zijn huis gerepareerd wordt en dat hij ook daarom bezwaren maakt iemand te ontvangen.

In elk geval kan hij mij niet ontvangen, voor dat ik bij den 1^{en} koning officieel toegelaten ben. Bowring en Townsend Harris zijn ook door den 2^{en} koning officieel ontvangen. Bij den graaf zu Eulenburg heeft hij zich evenzeer wegens ongesteldheid laten excuseren. Eerst twee dagen voor diens vertrek (hij is hier 2 maanden geweest) is hij in privaat gehoor ontvangen.

De hooger bedoelde Siamees, ingenieur of machinist, komt naar de clichets van den heer van Kinsbergen kijken. Hij doet dit blijkbaar met de belangstelling van een kenner, hetgeen hij dan ook is. Hij heeft een mooi hoofd.

De heer Pickenpack inviteert mij 's avonds uit naam van den Krom Luang Wangsa, om wat muziek bij hem te komen hooren. Aangenomen. Het was stik donker. Dit was lastig en zelfs niet zonder gevaar, hetgeen dan ook de meeste Europeanen weerhoudt 's avonds uit te gaan en het sociale leven zoo ellendig maakt. De meeste Europeanen eten om 4 uur en gaan om 9 uur naar bed; hunne zaken kunnen zij bij de beperktheid van den handel over dag op hun gemak af.

De duisternis belet nochtans niet, dat de Siamees zich 's avonds, even goed als over dag, op de rivier beweegt.

Men ontmoet er 's avonds bijkans dezelfde drukte als over dag en het vereischt bij de vaart, die de ranke booten hebben, zekere ervaring, om niet tegen elkaar te stooten. De boot te Bangkok staat gelijk met den wagen te Batavia. De Meinam is de groote waterstraat, waaraan alle tokotjes, speel- en andere slechte huizen uitkomen. De in de Meinam uitkomende kreekjes zijn de steegjes en straatjes, waar langs men zich beweegt, om naar andere gedeelten der stad te gaan. Het varen op de rivier heeft iets opwekkends; het is werkelijk een schilderachtig gezicht, wanneer men, een toertje makende, door al die levendigheid langs en tusschen de grootste schepen en kleinere vaartuigen van allerlei soort heen roeit. De roeijers zijn onvermoeid; zij verrigten dien arbeid gaarne; daarentegen kunnen, noch willen zij loopen.

De getijden zijn zeer onregelmatig. Het hoogste springtij is met volle maan. Het laagste met den laatsten dag der afnemende maan; dikwerf gebeurt het, dat het water voor de opkomende volle maan wast en terstond weder afloopt, wanneer de maan haar hoogste toppunt bereikt heeft. Zeker een onver-

klaarbaar verschijnsel voor hen, die, zoo als er tegenwoordig velen zijn, niet aan den invloed van de maan geloven.

Het waterpeil bedraagt tusschen eb en vloed dikwijls een verschil van 15 voeten.

Bij den prins gekomen, werden wij in een der bijgebouwen ontvangen.

De brandy-flesch stond op tafel. In eene kamer bevond zich het orchest, te bespelen door allerlei jonge, waaronder verscheidene schoone vrouwen. De instrumenten heb ik reeds beschreven. Een daarvan verwekte mijne bijzondere aandacht.

Het was eene soort van gitaar met 3 koperen snaren, welke in eene horizontale ligging en staande op drie pootjes, even als de mandoline, met een ivoren pennetje, gebonden aan den wijsvinger der rechterhand, bespeeld werd, terwijl de linker hand, even als op de gitaar en strijkinstrumenten, aan de hals de toonen aangaf. De speelster beantwoordde geheel aan de eischen eener goede snaak. Zij speelde even vlug en gevoelvol, als zij schoon was.

Zij had dit instrument sedert haar 7de jaar bespeeld. De arme meid werd alleen voor dit speeltuig aangehouden, dus zonder uitzigt immer te kunnen huwen.

Dit lot nu hebben vele jonge vrouwen gemeen. Over het geheel genomen, moeten zij weinig gepassioneerd zijn. De staat van isolement, waarin zij veelal bij dezen of genen groote gehouden worden, draagt daartoe veel bij. Het eenige, waartoe zij eene geprononceerde neiging hebben, is opschik, vooral met goud of edelgesteenten.

Dit aanhouden van vrouwen en ook van mannen, die in zeker vak van schoone kunsten of industrie in zekere mate uitmunten, draagt niet weinig bij tot druk van den betrokkene. Zoodra verneemt niet de vorst of eenig groote, dat er zoo iemand is, of de betrokkene wordt gerequireerd, om tegen zeker, altijd veel minder loon dan hij of zij anders verdienen zou, bij

hem te komen werken. Het spreekt van zelf, dat men dan ook niet gaarne met zijne talenten voor den dag komt, en dat die talenten, om niet gerequireerd te worden, zelden het middelmatige overschrijden. Het concert was werkelijk in vele opzichten mooi, vif en melodieus. De Siamsche muzijk staat van alle muzijk in Indie zeker boven aan. Nu en dan ving ik een thema op en werden de piano's en forte's goed geobserveerd. De stukken zijn veelal „pantons” en sommige doelen op historische traditiën. In dit laatste geval zingt eene vrouw eenige strophen, geaccompagneerd door een paar violen en de gitaar of mandoline, terwijl daarna het geheele orchest met een fortissimo invalt.

Ik ging vrij voldaan naar huis. Tijdens de uitvoering zat de prins op eene der treden van de trap.

Onder weg vroeg ik den heer Pickenpack, of deze jonge vrouwen, gedoemd tot bijzitten van veelal afgeleefde, oude vorsten of grooten, niet dikwerf, zij het dan ook ongeoorloofden minnenhandel met jonge mannen onderhielden. Hij zeide mij, dat daarvan bijkans geene voorbeelden bekend waren, wyl de daarop gestelde zware straffen de jongelieden daarvan terughielden. Hij verhaalde mij onder anderen het volgende geval, dat zich verleden jaar had voorgedaan. Eene der bijzitten van den 1^{en} koning geraakte verliefd op den echtgenoot harer zuster, een zeer schoon jongeling. De getrouwde zuster, wien het te doen was om cadeaux van hare zuster, de bijzit, te ontvangen, moedigde dien minnenhandel aan en was, naar het schijnt, de trechter, door wie de amoureuse correspondentie gevoerd werd. De vorst kwam er achter. De bijzit werd op zekeren dag op de passar gearresteerd met verscheidene minnebrieven, die zij bij zich droeg; alles, wat zij aan waarde had, werd haar ontnomen en zij daarna in den kerker geworpen. De gehuwde zuster is er krankzinnig van geworden. Haar man werd ter dood veroordeeld. Zijn eigen vader, een hoog be-

jaarde grijsaard, moest hem den eersten slag met het zwaard geven. De zwaar beproefde grijsaard vermogt zijn zoon ter naauwernood met het zwaard aan te raken. Daarna hieuw de beul den jongeling het hoofd af, het ligchaam werd aan de galg gelhangen en door soldaten doorschoten. De misdadige bijzit bekwam later vergiffenis. Verscheidene Europeanen woonden de executie bij.

Zoo als vroeger reeds opgemerkt is, beweert men, dat het getal misdrijven, dat hier bedreven wordt, betrekkelijk gering is.

Diefstallen van eenig belang worden, even als het namaken en in omloop brengen van valsche munt, gestraft met het afkappen der hand of handen.

Bij recidieve met het afkappen van den arm bij den elleboog en bij verdere herhaling met onthaling. Doodstraffen mogen niet zonder last van den vorst voltrokken worden.

23 *Maart*. — In den voorochtend eene visite gebragt aan den heer Pickenpack. Terwijl ik daar was, overviel mij eene bui, welke de hitte van den dag niet weinig afkoelde. Onderweg kwam ik eene Chinesche touwslagerij, op verschillende booten in werking, op het water tegen.

's Middags met den consul een toertje door de krekken gemaakt. De thermometer stond dezen ochtend om 6 uren op 77° F., om 10 uren op 82°, om 12 uren op 95° en 's avonds om half zes op 90° in mijne kamer. In de zon staat hij ver over de 100°. De hitte is onbeschrijfelijk. De lucht is dik, loodkleurig; een blaauwen hemel, laat staan een starren hemel, ziet men niet. Het getal zieken van ons gezelschap neemt steeds toe. Ook de heer Peeters klaagt voortdurend. De doctor ligt te bed. De ontstemming is algemeen. Het vereischt geestkracht de gemoederen op te houden. Het gelukkige humeur van den heer van Kinsbergen komt mij niet weinig te stade.

24 *Maart*. — De Krom Luang Wangsa brengt mij eene

visite, om uit de geschenken eene keuze te doen. Hij kan zich niet decideren en laat alles aan mij over. Diezelfde indecisie noopte hem bij de aanbieding der geschenken van de Hanzee steden, om de aanwijzing over te laten aan den eersten koning, die alles voor zich zelve behield tot groote ergernis der betrokkenen.

Om 1 uur volgens afspraak naar den Krom Luang Wangsa gegaan, om met de koninklijke gevolmagtigden te confereren over de aan het tractaat toe te voegen 4 verklarende punten.

Daar aangekomen, troffen wij, met uitzondering van een paar, weder geene der aangewezenen gevolmagtigden aan. Niettegenstaande zij om 10 uren ontboden waren, kwamen zij zeer onregelmatig onder aanvoering van excuses opdagen. De Kalahome en Phra Kelang kwamen in het geheel niet. De goede, dikke prins zat zich in een mooi, hemelsch blaauw buisje uitgedoscht, schrikkelijk te vervelen. Ik niet minder en gaf zelfs mijne gevoeligheid te kennen over deze vreemde handelwijs; doch men begreep mij niet en ik zag dan ook van verdere verzoogen af, mits ik het doel mijner komst bereikte. Op mijne vraag, of er bedenkingen tegen de verklarende artikelen bestonden, antwoordde de prins ontkennend. Men wenschte alleen, dat de wet op de consulaten wat spoedig gepromulgeerd mogt worden. Op de vraag, of dan tot de bezegeling kon worden besloten, zeide de prins, dat men de zegels der ontbrekende plenipotentiarissen had laten halen. Inderdaad werden deze na eenige oogenblikken toevens gebragt en daar het mij glad onverschillig was, of de gedelegeerden er bij waren, mits zij ten blijke hunner adhaesie maar zegelden, nam ik met deze vreemde wijze van afdoening volkómen genoegen.

De aanwezigen lagen hier en daar verspreid, rookende en pratende. De zaak, waarvoor ik hier kwam, was blijkbaar niet het onderwerp van hun gesprek. Er was niet het minste decorum. Het siriikkaauwen, spuwen, rooken, zelfs door eenige

smerig gekleede bedienden was aan de orde. De prins verwijderde zich eenige stappen van mij, om daar op de planken tusschen eenige bloempotten aan eene kleine natuurlijke behoefte te voldoen, waarvan het effect ons dreigde te bevuilen. Het kwam bij hem niet op, dat dit schouwspel voor mij hinderlijk was. Hij overlaadde mij in zijne natuurlijke goedardigheid met allerlei attenties.

Na de bezegeling ging ik om 3 uren naar huis.

De Phra Kelang laat mij vragen, of de voor den 1^{en} koning bestemde geschenken morgen kunnen gehaald worden.

Toestemmend beantwoord.

Onze cadeaux zijn zeer mooi, te mooi zelfs. Ik vind ze ondoelmatig. Ik had liever de portretten der vorstelijke familie gehad en eenige fraai bewerkte Javaansche krissen, met gouddraad gestikte muilen en wat Ambonsche welriekende oliën, die zeker meer welkom zouden geweest zijn dan het bestelde exemplaar staatsbladen en onze wetboeken, die men tegen iets anders trachtte in te wisselen.

Ik word dagelijks overstroemd met geschenken in vruchten, bloemen en reukwerken door den Phra Kelang.

De Phra Kelang komt mij 's avonds bezoeken om te informeren, of ik het goed heb en te vreden ben en overhandigt mij tevens een brief des konings in antwoord op den mijnen, inhoudende onder anderen de mededeeling, dat de publieke audiëntie, aanvankelijk bepaald op den 26sten, eerst den 27sten kan plaats vinden, nithoofde van de voortdurende drukte (zie bijlage D).

Dat herhaaldelijk uitstellen is ontmoedigend. Daarenboven is er weinig verandering ten goede onder het getal zieken te bespeuren. Een paar zieke mariniers zijn op de *Java*, die voor onze deur ligt, overgescheept, waar zij door den doctor behandeld worden. De heer Peeters klaagt onophoudelijk. In elk geval vertrek ik in de volgende week en zal dit den koning mededeelen, daar ik hoor, dat Z. M. de ratificatie, zoo als het

heet, zelf in het Engelsch opmaakt, maar eigenlijk een oud modelletje met verandering van namen overschrijft, om een hoog denkbeeld van zijn „scholarship” te geven, waarmede zeker weder eenige dagen verloren gaan.

25 *Maart*. — Den brief des konings beantwoord (zie bijlage E).

Den Phra Kelang geklaagd over het oneetbare voedsel. In de laatste dagen hadden wij niets dan visch, garnalen en krabben, waardoor zoowel de heeren van het état-major, de mariniers, als de jongens op nieuw ziek geworden zijn. Vleesch zien wij niet meer. Bij uitzondering eens eene enkele kip. Ik houd mij overtuigd, dat het, evenals in de eerste dagen, in massa's gezonden wordt, maar dat de ons toegevoegde boden, die zich alle avonden aan den drank te buiten gaan, het voor ons bestemde deel nuttigen. Gister waren de heeren uitgehongerd. Gelukkig, dat de *Java* ons nog aan een, zij het dan slechten ham heeft kunnen helpen. Met de dranken is het evenzoo gelegen. Wij hebben slechte dranken tegen hooge prijzen in eene Fransche toko moeten inkoop. De Phra Kelang overlaadt mij met oneetbare vruchten. Gister kreeg ik 10 pikols olie. Ik weet niet, wat daarmede aan te vangen.

Een brief ontvangen van den prins Krom Luang Wangsa, namens den koning mededeelende, dat uithoofde van de plegtigheden, verbonden aan het haarsnijden van den zoon des 2^{en} konings en van eenige neefjes van den koning, de publieke audiëntie weder een dag is uitgesteld en dus nu zal plaats vinden op Vrijdag den 28^{en} dezer. Het einde van dat telkens uitstellen is niet te voorzien; de zieken worden er wanhoopig onder; ik kan er niets aan doen en kan toch ook niet weg gaan zonder mijne missie volbragt te hebben. De tolk Smith zegt mij, dat hij het er voor houdt, dat men allerlei excusen zoekt, om ons aan te houden tot na het feest van het verbranden van het lijf der koningin, dat tegen volle maan, 15 April, moet plaats vinden en waarvoor men groote toebe-

reidselen maakt. Men heeft bij zulke gelegenheden gaarne eenige Europeanen als toeschouwers. Dit releveert den vorst in het oog zijner onderdanen. Ik ben niet van plan aan dit streven toe te geven, doch wensch geene maatregelen te nemen, vóórdat ik de publieke audiëntie gehad heb. Daarbij lacht de rol van figurant in de vertooningen des konings mij geenzins toe. Ik achtte het nogtans noodig op de minst stootende wijze den vorst te doen gevoelen, dat ik niet langer wensch te blijven en schreef daarom mijn antwoord, waarin ik mededeelde, dat het gezantschap den 2^{en} April zou vertrekken. Ik voegde daarbij afschrift van mijne op de publieke audiëntie te houden rede, opdat de vorst daarnaar zijn antwoord mogt inrigten. Alvorens dit te doen had ik er eene vertaling van laten maken in het Siameesch en daaromtrent het gevoelen laten vragen van den Krom Luang Wangsa en den Phra Kelang, die er zeer mede ingenomen waren en daarvan eene copij lieten vragen.

Dit voortdurend uitstellen stelt mij te leur in mijn voornemen om de binnenlanden te bezoeken. Ik had mij voorgesteld met een stoomscheepje, mij door den Kalahome daartoe aangeboden, de oude hoofdstad Ajuthia eens te gaan zien en van daar op olifanten te reizen naar Prabat, werwaarts jaarlijks bedevaarten gemaakt worden naar de impressie van den voet van Boedha, die gezegd wordt met een voet daar en met den anderen voet te Fœ Chow Fœ (China) gestaan te hebben, toen hij, voldaan over zijn werk, het land overzag. Dit uitstapje ware in 5 dagen te doen geweest, ofschoon het jaargetijde er zich niet voor aanbeveelt. Daarna had ik naar Peltjaboeri willen gaan, alwaar een buitenverblijf des konings, grotten en andere aardigheden te zien zijn.

Maar ik kan nu niet weg en vrees den togt te moeten opgeven, omdat de Z. W. moeson zich spoedig zal inzetten, in welk geval wij weder eene even onaangename reis in de Chinese zee zullen hebben, als toen wij herwaarts kwamen.

Des avonds ontving ik mijn antwoord aan den koning geopend terug met de navolgende potlood-aanteekening van de hand van Z. M. „In my note I have said Thursday, but on „this reply said Friday”.

Hier moest of aan eene vergissing van den Krom Luang Wangsa of aan een hof-kabaaltje gedacht worden.

Ik heb den koning geantwoord onder toezending van den originelen brief van den Krom Luang Wangsa. Men verzocht mij den brief van den prins niet aan den koning te zenden, vermits dit tot onaangenaamheden in het paleis zou aanleiding geven; men verlangde, dat ik mij eenvoudig bepalen zou tot de mededeeling, dat ik op Donderdag zou komen. Vermits ik mij daardoor aan een „blunder” zou hebben schuldig gemaakt, heb ik aan dit streven niet willen toegeven en den brief in originali gezonden (zie bijlage F), mij nogtans overtuigd houdende, dat mijn brief nimmer tot den koning zou komen, in welk vermoeden ik later bevestigd ben. In elk geval mag ik het er voor houden, dat mijn brief aan den koning het gewenschte effect gehad heeft.

26 *Maart*. — Koude nacht, gevolgd door een zeer mistigen ochtend. De zieken zijn iets beter; de heer Peeters klaagt voortdurend.

Ik liet den tolk aan den Phra Kelang en aan den Krom Luang Wangsa vragen, op welke wijze de brief van den gouverneur-generaal zou ontvangen worden. Het antwoord was, dat men aan dien brief niet meer eer bewijzen kon, dan aan den brief van den gouverneur-generaal van Britsch-Indie bezwezen was en wenschte, dat ik dien ter audiëntie eenvoudig zou overhandigen.

Ik heb daarop laten antwoorden, dat in vroegere tijden (d. i. voor het verlaten onzer factorij te Ajuthia, niet na dien tijd) brieven van den gouverneur-generaal zeker anders behandeld werden; dat men zelfs gezantschappen naar den gou-

verneur-generaal zond, die Siam bij zulke gelegenheden met troepen en schepen ter weering van den vijand te gemoet kwam; dat ik met het oog op deze verhouding mij moeilijk bepalen kon bij eenvoudige overhandiging ter audiëntie, en dat ik dus den brief liever als geheel particulier aan den vorst gerigt zou beschouwen, wanneer daaraan geene honneurs werden bewezen en die dus na de audiëntie of bij mijn afscheid zou overhandigen, wanneer ik er op rekenen mogt, dat die zou beantwoord worden. Ik moet hierbij opmerken, dat de brief primitief ook niet bestemd en ook niet ingerigt was, om daarvoor eene officiële ontvangst te eischen. De brief was meer particulier en bestemd om het gemis aan een koninklijk schrijven in een particulier gesprek te vergoelijken en te ondervangen. Het was mij echter te doen om te weten, 1°. hoe zij over den gouverneur-generaal dachten en hun te doen gevoelen, dat deze te hoog staat om in eene „off hand way” behandeld te worden; 2°. om onze vroegere verhouding nog eens in hun geheugen te roepen en 3°. om een persoonlijk schrijven van den koning aan den gouverneur-generaal uit te lokken.

Te veel wenschte ik er niet van te zeggen, eensdeels omdat men mij zonder koninklijk credentiaal had en nog verder zou ontvangen als andere gezanten, en ten anderen omdat des konings van Siam brief niet door onzen koning beantwoord is.

Het is jammer, dat de houding, door Bowring tegen over de Siamezen aangenomen, oorzaak is, dat alle andere mogendheden zich naar hem moeten voegen. Hij heeft het voor de andere mogendheden bedorven. Hij, die uit China kwam, was blijkbaar ingenomen met de beleefdere vormen der Siamesche grooten en heeft hun titels gegeven, die, met het oog op het standpunt der betrokkenen, het bespottelijke nabijkomen. Want het is bespottelijk menschen van dezen

stempel te belitelen met „His Royal Highness” en „His Excellency”. De positie dezer menschen dult geen vergelijk met onze Europesche toestanden. Het maakt hetzelfde effect, als wilden wij de Pangerans in de vorstenlanden „Royal Highness” en den Radhen Adhipatih of Rijksbestierder „Excellentie” belitelen. Waarom de menschen niet eenvoudig aangesproken met Toean Krom Luang, Toean Kalahome, Toean Phra Kelang, welk woord *toean* zij zeer goed kennen en in het Siameesch door den tolk en den heer Pickenpack ook jegens hen gebezigd wordt? Ik heb mij ter bewaring van het evenwigt moeten getroosten, dat een ieder ook mij met „Excellentie” tituleerde.

De heer Smith, die 15 jaren te Bangkok woont, deelde mij mede, dat de vorsten en grooten, die bijna allen hunne opvoeding van de zendelingen genoten, vroeger blijde waren met een Europeaan in aanraking te kunnen komen, omdat zij in hem hun meerdere erkenden. Sedert de komst van Bowring, is die toestand veranderd en naarmate er meer Europeanen komen, naarmate meer gezantschappen gezonden en daartoe hooge personages bestemd worden, naar die mate achten zij zich gewichtig en gezocht en zooveel hooger dan de aanwezige of gezondene Europeanen. Is het niet bespottelijk, dat de vorst zich gelijk acht met een Europeesch vorst en dat de Phra Kelang brieven schrijft aan onzen minister van Buitenlandsche Zaken?

En toch is de toestand, door Bowring in het leven geroepen, thans zóó, dat men doen moet, wat andere natiën gedaan hebben en acht ik het daarom zeer wenschelijk, dat onze koning schrijve en onze minister van Buitenlandsche Zaken antwoorde. Men zal evenwel bij het zenden van een brief des konings er op moeten letten, dat een détachement militairen en eenige muzikanten medegegeven worden. De Pruisen hadden bij het overbrengen van den koninklijken brief een 60 tal mariniers en een corps muzikanten ontscheept, welke mede naar het paleis gingen en daar „en haie” geschaard stonden, terwijl

de muziek volksliederen speelde. Hetzelfde vond plaats bij het overbrengen van den brief van den president der Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

De 1^e koning was met al die „show” zeer ingenomen.

De 2^e koning zond mij zijn Phra Kelang, die mij mededeelt, dat Z. M. te ziek is, om mij te schrijven en daarom ook geene openbare audiëntie kan geven, doch dat het Z. M. niettemin aangenaam zijn zal, om na de openbare audiëntie bij den 1^{en} koning, mij zoowel als de heeren van het gevolg te ontvangen in kleine tenue, daar Z. M. te ziek is om zich te kleeden. Ik heb dit gracieus laten beantwoorden door den tolk, wien ik met de geschenken tot den vorst zond. Hij kwam terug met de mededeeling, dat Z. M. zeer ingenomen was met de geschenken, die zij zeer fraai vond. De koning was zeer gevoelig voor dit blijk van welwillendheid van onzen Vorst en voor den brief van den gouverneur-generaal, waarvan de vertaling hem gezonden is. Hij heeft den tolk opgedragen brieven van dankbetuiging op te stellen, doch zich te rigten naar den 1^{en} koning, wiens schaduw hij is, en eerst te zien, wat deze doet. Deze vorst heeft de zaak dus wel getraceerd. Hij moet een zeer beschaafd man zijn. Ook moet hij het Engelsch uitmuntend spreken volgens Bowring, wiens schildering, ook omtrent dit punt mij bij de meeste grooten zeer tegen gevallen is. Zij drukken zich over het algemeen zeer gebrekkig, veelal onverstaanbaar uit; zonder tolk zou men er niet komen. Van den Krom Luang Wangsa en den Phra Kelang moet ik nog het eerste woord Engelsch hooren.

27 *Maart*. — Heden is het de dag der openbare audiëntie.

De koning zendt mij zijn statieboot, — eene zeer langwerpige boot, met een overdekt tentje er op en voorzien van een beeld, voorstellende een geharnasten „boeta” of duivel met de armen in de zijde en geflankeerd door twee vergulde vlaggetjes. De boot is uit één boomstam vervaardigd. Men lakt

daartoe gewoonlijk in een boom eene smalle geul, waarin vervolgens vuur gelegd wordt, hetwelk brandt tot op de diepte, waarop men de boot hebben wil, die dan met andere houten verwijd en gespalkt wordt; 48 roeijers kunnen er in zitten. Wij hadden er echter slechts een 25tal, die er onbeschrijfelijk smerig uitzagen, evenals de gordijnen van het tentje, welk laatste te veel boven-last gaf en ons wel eens in gevaar bracht van om te kantelen, waartoe deze platboomsche, ranke vaartuigen bij uitnemendheid geschikt zijn. Aangekomen aan de débarquade werden wij, nadat wij met de meeste moeite over allerlei vuil en modder langs steenen en balken onzen weg hadden moeten zoeken, met roode en blaauwe p̄ajongs en draagplanken met kussens, waarop men „à la turque” moet zitten, ontvangen. Eene zoogenaamd vergulde stoel was voor mij bestemd. Die stoel is der beschrijving waard. Het was eene oude stoel van Palembangsche verlak en, evenals de van daar afkomstige sigarenkokers, verguld, doch welk verguldsel van ouderdom schier onzichtbaar was. De rottan zitting was doorgescheurd. De rug en leuning waren gebroken. Ik was dus weinig op mijn gemak in mijn toch al niet gemakkelijke gala-rok in dit middel van locomotie en verwisselde het dan ook tegen eene gewone plank met een kussen. Wij werden met de gewone begeleiders door de hoofdpoot in het paleis gebragt bij eene opene loots, voor deze gelegenheid met eenige oude tapijten belegd, en ontvangen door den prins Krom Luang Wangsa en den Kalahome. De Phra Kelang was wegens ziekte afwezig. Na een uur wachtens kwamen eerst de meeste menschen opdagen, die zich langzamerhand begonnen te kleeden. Ook de dikke prins ging hiertoe over. Hij ontkleedde zich geheel, trok nieuwe kleederen aan, die hem, omdat hij te dik was om zich te buigen, door zijne bedienden werden aangedaan. Hij deed een mooie sarong aan, daarna een met gouddraad geweven zijden buisje, waarover hij een prachtige gouden buikband,

waaraan eene massa juweelen schitterden, aandeed en daarover heen het gewone hotkleed, een lang met groene bloempjes gestikt en van gegalonceerde randen voorzien, gazen hemd of tabbaard. Eindelijk werd mij aangekondigd, dat de koning gereed was mij te ontvangen. Ik marcheerde toen tusschen eenige rijen soldaten, die het geweer presenteerden, tot aan de audiëntie-zaal. De koning zat reeds op den troon. Alle grooten lagen op den grond. De dikke prins lag als een schildpad op den buik met de ellebogen op een kussen, links van den trap des troons; alle andere prinsen van den bloede lagen achter hem. Naast den prins lag de Kalahome, die er keurig uitzag in zijn hofcostuum. Regts voor den troon lagen de edelen en tegen den wand, achter aan, lagen de overige officianten. Ieder had zijn gouden of zilveren beteldoos, kwispeldoor, theepot, sigarendoos en tali-api voor zich staan. Het rooken is geene zonde tegen de étiquette. In het midden was plaats voor mij en het état major gelaten.

Binnen komende begaf ik mij naar het voor mij bestemde kussen, waar ik bleef staan, tot dat alle heeren, een 15tal, daar ook, evenwel eenigzins achter mij stonden. Daarna maakten wij de gebruikelijke 3 buigingen, die door den vorst met het wuiven van de hand beantwoord werden.

De vorst zat in eene gouden of vergulden stoel op den troon. Hij was gekleed in eene soort van onder-rok en sarong van gouddraad weefsel; ook zijn over-rok was van dezelfde stof. Op zijne regter en linker borst, op zijn buikband, om zijne vingers schitterden de grootste soorten van diamanten.

Op zijn hoofd droeg hij eene donker gekleurde, hooge, van boven ronde muts, gezoomd met takken van de schitterendste diamanten.

Hij werd koel gehouden door waaijers met voetstukken, zoo als men die vroeger ook van Bengalen naar Java verzond.

Na de buigingen droeg ik mijne den vorst reeds in afschrift

aangebodene rede voor (zie bijlage G). Telkens werd ik door den vorst geïnterrupteerd, die op eenige feiten de aandacht der prins en meer speciaal van den Kalahome vestigde en daardoor ook het air aannam van mij coulant te hebben kunnen volgen. Blijkbaar ving men de namen, die in mijne rede voorkwamen, met belangstelling op. De koning was er ook zichtbaar mede ingenomen.

Nadat ik mijne rede voorgedragen had, ging ik op het voor mij bestemde kussen "*à la turque*" zitten, waarop de gouden beteldoos voor mij geplaatst werd.

De koning zeide daarop, dat hij mij met genoegen gehoord had; dat ten gevolge van den inval der Burmahs in 1767 en de daarop gevolgde verwoesting der oude hoofdstad Ajuthia, ook de oude archiven zijn verloren gegaan; doch dat hij niet te min uit eenige nog gevonden stukken had opgemaakt, dat hetgeen ik voorgedragen had, volkomen overeenkomstig de waarheid was. Hij merkte echter tevens op, dat de Nederlanders ook vroeger hunne tusschenkomst verleend hadden tot het overvoeren naar en van Ceylon van Siamezen, die daar in de school van Boedha onderwezen werden.

Dit was waar; waarschijnlijk speelde hun voor oogen de verbanning naar Ceylon in 1759 van Tjauw Chrom Pepiet, onechten broeder van den overweldiger, ouderen broeder van Tjauw Fa Dawk Madaea, opvolger van den in 1757 overleden vorst Oeparat, die later naar Siam terugkeerde en daar eerst aankwam, nadat de Burmah's weder waren afgetrokken en de overweldiger weder op den troon zat, van welk feit ik nogtans om verschillende redenen met opzet vermeden had melding te maken.

Ik antwoordde dus, dat Z. M. volkomen gelijk had en dat ik die en nog andere feiten, getuigende van de naauwe aantrekking van Siam met Nederlandsch Indie, zou hebben aangehaald, vreesde ik niet een te gerecht discours te moeten leveren en te

veel van Z. M. geduld en welwillendheid te moeten vergen; waarom ik mij bij deze weinige, meest saillante punten bepaald had. Z. M. bedankte mij daarvoor.

De vragen en antwoorden werden, evenals de later volgende, in het Siameesch gerigt aan den 2^{en} Phra Kelang, die aan mijne regter zijde lag en alles weder aan onzen tolk, den heer Smith overbragt, die vervolgens alles aan en van mij overbragt aan den 2^{en} Phra Kelang, die naauwkeurig op eene zwarte papieren lei van alle vragen en antwoorden aanteekening hield en deze telkens met luider stemme en met voortdurende, vervelende herhaling van 's konings en mijne namen en titels opdreunde.

Daarop las de vorst zijne rede voor (zie bijlage H), daalde toen eenige trappen af en zette zich voor een op eene dier trappen staand outaar neder, van waar Z. M. mij toen weder eenige, zoo ze heeten, „*officiële*” vragen deed, die op de boven omschrevene wijze werden geboekstaafd en geresumeerd, evenals mijne antwoorden.

Die vragen waren:

1o. of Batavia een land of de hoofdplaats van een eiland was, welke vraag, die niet zeer van 's konings geographische en historische kennis getuigde, den Kalahome blijkbaar indigeneerde;

2o. of ik tevreden was over mijne ontvangst en bejegening en over de wijze, waarop de koninklijke gevolmagtigden met mij waren te rade gegaan.

Ten laatste werd mij toezegging gedaan, dat de uitwisseling der acten van ratificatie op den 31sten zou plaats vinden.

Omtrent de 1ste vraag lichtte ik of liever de Kalahome hem in; op de 2de vraag antwoordde ik, dat ik de heuschheid, waarmede ik bejegend was door het Siameesch gouvernement en door de gevolmagtigden, niet genoeg kon roemen, terwijl ik omtrent de in de 3de plaats gedane mededeeling antwoordde,

daarvoor zeer dankbaar te zijn, ook omdat nu alles vóór mijn vertrek, dat bepaald was op den 2den April, zou afloopen. Door dit laatste hoopte ik alle kans op verdere vertraging af te snijden, wat mij dan ook gelukt is.

De vorst steeg nu weder op den troon, toonde mij een zeer fraaijen sabel met gouden schede, welken hij mij als een staats-ornement aanduidde, dat hij alleen bij groote gelegenheden als de onderwerpelijke droeg. Hierna noodigde Z. M. het gezelschap uit zich wat te gaan verfrisschen, en hiermede liep de audiëntie af. In eene andere kamer stond weder het gebruikelijke collation gereed, waaraan Bowring en Townsend Harris zeker gesmuld zouden hebben, doch waarvan geen onzer, noch wat eetwaren, noch wat dranken betreft, iets gebruiken kon. De koning zond mij een paar vijgen uit zijn tuin op een gouden schaalte. Ik stelde een toast in op de gezondheid van den 1en koning van Siam, die luide toegejuicht werd. Na het collation liet de koning mij uitnoodigen met het gezelschap bij hem te komen. Hij ontving ons weder in de kamer, waar ik mijne eerste private audiëntie had en waar hij weder omgeven was van zijne mooie kinderen. Hij was allerhupscht, zelfs hartelijk en occupeerde zich met een ieder van het gezelschap. Vooral frappeerde hem het vuurroode haar van den schrijver Vasseur, dat hij zeer mooi vond.

Onder de geschenken, hem door mij aangeboden, bevond zich ook een kantoorstempel met het Siamsche wapen, te Batavia gekocht van den heer Ecoma Verstege, die daarvan bij verkoop van eenige niet gereclameerde regalen eigenaar geworden was.

De koning zeide mij, dat hij blijde was dien stempel, die hij terstond voor de zijne herkend had, terug te hebben. Die zelfde stempel was vroeger een cachet, hetwelk hij, omdat het drukken daarmede wat moeilijk ging, te Singapore in een stempel had laten veranderen. Het voorwerp was gestolen of verloren geraakt en nu had hij het terug gevonden. Ik vond de

mededeeling, dat ik hem zijn eigendom als geschenk aanbod, natuurlijk minder aangenaam. Hij was er nogtans blijkbaar mede ingenomen, doch speet het hem slechts, dat wij er geld voor hadden uitgegeven. De vorst schonk ons uit het vroeger bekende likeurstelletje weder een kelkje slechte sherrij.

Ik proponeerde andermaal de gezondheid van Z. M., waarop wij een zeer luid hip! hip! hoerrah! lieten volgen. Dit erbewijs scheen hem zeer te treffen; hij werd zelfs aangedaan en bedankte mij herhaalde malen met nadruk, mij telkens de hand drukkende.

Daarop vroeg hij mij, om den brief van den gouverneur-generaal. Hij zeide mij daarmede eenigzins verlegen geweest te zijn.

Vroegere gouverneurs-generaal schreven aan den Phra Kelang, zeide hij en hij kon moeilijk aan den eenen gouverneur-generaal meer eer bewijzen dan aan den ander. Ik merkte op, dat, ofschoon vroegere gouverneurs-generaal na de verwoesting van Ajuthia, waardoor de traditie verloren was geraakt, wel eens aan den Phra Kelang hadden geschreven, ik nogtans zeer betwijfelde of, nu die traditie, zooals die door mij was voorgedragen, terug gevonden was, onze gouverneur-generaal dit nog doen kon en zou; ik beloogde, hoe onze gouverneur-generaal eene eminentie was, die verscheidene rijken, even groot, zoo niet grooter dan Siam bestuurde; ik herhaalde nog eens, hoe Siam in vroegere jaren aan den gouverneur-generaal gezantschappen zond, hoe vroegere gouverneurs-generaal Siam met schepen en troepen hadden bijgestaan; doch merkte tevens op, dat ik volkomen besepte, dat Z. M. onzen gouverneur-generaal moeilijk anders kon behandelen dan de gouverneur-generaal van Britsch-Indie behandeld was, en daarom ter voorkoming van misvatting ook maar besloten had des gouverneurs-generaal brief als een gewonen, particulieren brief te behandelen, dien ik nogtans hoopte, dat in gepasten vorm beantwoord zou worden. Z. M. nam dit goed op en zeide mij dan ook voor-

nemens te zijn den brief te beantwoorden. Ik gaf wijders te kennen, dat het mij wenschelijk voorkwam de gewone dienst-aangelegenheden te doen behandelen door den Phra Kelang namens Z. M. en door den algemeenen secretaris namens den gouverneur-generaal van Nederlandsch Indie.

De koning deelde mij mede, dat Zaturdagnacht het nieuwe maanjaar zou worden ingewijd door onophoudelijk schieten met de kanonnen van het paleis, volgens oud Siameesch gebruik. Hij noodigde ons daarna uit eene processie bij te wonen ter eere van het haarsnijden van een der zonen van zijn broeder, den 2^{en} koning, hetgeen wij deden. Deze processie was veel minder dan die, welke wij eenige dagen vroeger hadden bijgewoond. Wij namen spoedig afscheid en gingen, voldaan over den afloop van den dag, die weder zeer heet was, tegen 4 uur 's middags naar het zoogenaamde hotel de l' Ambassade in onze statieprraauwen terug, zoo als wij gekomen waren.

28 *Maart*. — De tolk brengt mij een paar concepten van brieven van den koning aan den gouverneur-generaal, die de 2^e koning hem opgedragen heeft met mij eerst te bespreken. Ik verklaar geene bedenkingen tegen die concepten te hebben. In den voorochtend eenige contra-bezoeken bij de verschillende consuls gebragt.

De 2^e koning laat mij tegen den middag door zijn Phra Kelang weten, dat hij mij morgen middag om 1 uur met mijn gezelschap zal ontvangen en laten halen. Informerende of wij al dan niet in gala costuum daarheen moesten, vernam ik, dat de koning mij, omdat hij ziek was, in kleine tenue zou ontvangen. Ik heb die niet. De graaf zu Eulenburg was er in klein costuum geweest. De officieren hadden, vóór dat zij binnen gingen, hunne sabels afgegeven. Voor publieke audiëntiën was dit vroeger, evenals het uittrekken van schoenen of laarzen, een vereischte; langzamerhand heeft men daarvan afgezien. Op de private audiëntie bij den 1^{en} koning was ik in rok en

het état major in kleine tenue met sabels toegelaten. Ook gister, na de groote audiëntie, had de koning ons in privé in gala met zijdgeweer ontvangen. Ik zag dus niet in, waarom ik thans aan den eisch tot het afgeven van dat zijdgeweer zou toegeven en heb daarom den tolk gezonden naar des 2^{en} konings Phra Kelang, om dit punt eerst uit te maken, er bij voegende, dat onze officieren, gekleed komende, evenmin de sabel als een ander kleedingstuk konden afleggen, en tevens in overweging gevende, om, vermits de koning ons slechts in privaät gehoor zou ontvangen ons te mogen kleeden, als wij op de private audiëntie bij den 1^{en} koning waren toegelaten. De koning heeft mij laten antwoorden, dat hij dit aan mijn oordeel overlaat en besluit ik dus, dat al, wat niet militair is gerokt, zal gaan met witte dassen en dat de officieren in kleine tenue zullen gaan zonder sabels, waardoor alle aanleiding tot gevoeligheid wordt vermeden. Ook de volgende omstandigheid leidt mij daartoe.

Toen de Fransche admiraal hem laatstelijk een bezoek bragt, eischte men eveneens het afleggen der sabels voor de officieren, die dit weigerden. De 2de koning moet toen aan den vlootvoogd opgemerkt hebben, dat hij hem ontving in het gebouw zijner vrouwen, waar geene mannen worden toegelaten, en dat, vermits hij daar zelf ongewapend was, hij ook moest eischen, dat anderen, die bij hem kwamen, ongewapend waren; dat, kon dit niet, hij van het genoeg en hen in privaät gehoor te ontvangen moest afzien. De Franschen moeten niet hebben willen toegeven en vertrokken zijn.

De prins Krom Luang Wangsa laat mij uitnoodigen morgen middag, om 5 uur met de heeren van het gezelschap, waarvan hij vooral den geneesheer "*en amilié*" genomen heeft, het middagmaal bij hem te komen gebruiken. De prins is eerlid van een medisch genootschap te New York, waarvan hij het diploma in eene lijst heeft hangen. Men heeft hem wijs gemaakt, dat hij door dit

genootschap med. doctor gemaakt is en nu roemt hij op zijne medische kennis en ziet in onzen geneesheer een collega. Heden gaan wij *en corps* dineeren bij den heer Pickenpack, die ons overlaadt met beleefdheden.

De overste Muller is onwel en gaat naar boord den eersten officier wat aflossen.

Onze zieken minderen niet. De arme heer Peeters, die voortdurend klaagde, ligt thans met eene acute dyssenterie te bed. Onze doctor is naar boord gegaan om te zien, wat daar gaande is. Ik heb voor den heer Peeters doctor Campbell laten halen, een door en door bekwaam geneesheer van het Eugelsche consulaat, die hier jaren geweest is. Hij ziet de zaak tot mijn innig leedwezen zwaar in en wenscht den heer Peeters naar boord getransporteerd te hebben, omdat hij daarover maalt. Ik kan hem niet zenden voor van avond, wanneer de doctor terug zal zijn.

De doctor komt terug met den 1en officier.

De arme equipage verveelt zich doodelijk op de opene reede, waar zij het land ter naauwernood ziet. De manschappen verlangen zeker niet minder dan wij om weg te komen. Daarbij komt, dat zij slechts 2 malen, ondanks alle afspraken, ververschingen hebben gehad.

Op de reede zijn echter geene zieken.

De doctor zegt mij, dat dezen ochtend op de *Java* een matroos, ondanks alle aangebragte hulp, binnen 3 uren aan de cholera is overleden. Hij ziet de zaak van den heer Peeters ook zwaar in; hij blijft van nacht bij hem waken, wenscht den nacht nog af te wachten.

29 *Maart*. — Wij passeerden gister avond een alleraange-naamsten avond bij den heer Pickenpack. De heer Peeters bragt een slechten nacht door. De doctor ziet gevaar in zijn transport. De heer Peeters zegt te gevoelen, dat hij zeer ziek is. Hij is zeer zwaarmoedig en zegt mij, bij nadere overweging

tot de conclusie gekomen te zijn, zoo mogelijk, liever hier te blijven, onder behandeling van dr. Campbell, in wien hij vertrouwen stelt. Hij ziet op tegen den last, verbonden aan het aan boord zijn. Ik geloof, dat dit plan verstandig is. Hij is werkelijk ver weg en kan aan boord onmogelijk die oppassing en rust vinden, die hij hier zal hebben.

De heer Pickenpack biedt met zijne gewone gastvrijheid aan hem bij zich te nemen en ik geloof, dat hij nergens beter zijn kan. Hij zelf is met het denkbeeld ingenomen.

De ondragelijke hitte op den dag, gevolgd door de koude van den nacht, moet zeer ongezond zijn. De lucht is voortdurend dik. Behalve het vroeger bedoelde buitje van eenige weinige minuten heeft het hier in 4 maanden niet geregend.

Over het algemeen moet het klimaat hier gunstig, doch alleen in de maanden Maart en April allernadeeligst voor de gezondheid zijn.

Des nachts is het gehuil der duizende honden en over dag het gekras der millioenen raven niet uit te houden. Nogtans is hun aanwezig hier zeer nuttig en noodig en dat wel om de navolgende reden. Zoo als men weet, begraaft de Siamees de lijken der afgestorvenen niet; hij verbrandt ze. Dat verbranden geschiedt bij een tempel voor hem, die het betalen kan. Die niet betalen kan, is verplicht het lijk van een afgestorvene te brengen naar de publieke brandplaats. Deze plaats is gelegen daar, waar de executies van doodvonnissen plegen plaats te vinden. Eenigzins verder deze plaats, waartoe men langs eene kreek komt, opgaande, treft men eene andere, met muren omheinde, in 8 vakken verdeelde plaats aan, waar de lijken der afgestorvenen geworpen worden, waaronder nu en dan ter besparing van brandstof een vuurtje gelegd wordt, dat meer smeuft dan brandt. Het gevolg daarvan is, dat men de naakte lijken, vreeselijk gemutilleerd en vergaan, hier en daar aantreft; millioenen gieren, kraaijen en honden verrigten het werk, dat

voor het vuur bestemd was. Overal verspreid, vindt men beenderen en stukken vleesch. Eene moeder bragt daar juist haar pas ontslapen wigt, toen eenigen van ons gezelschap daar waren. Ter naauwernood had zij er het geliefde pand gelegd, of de gieren en kraaijen strede er om. De heeren namen een paar crania mede, die nog niet vergaan en uit de hoopen met puntige stokken door bedienden uit ons logement gepikt waren. In het logement ontdeden ze die hoofden nog van het vleesch.

Om 1 uur gingen wij na gedejeuneerd te hebben naar den 2den koning in de booten, die hij ons tot dat einde gezonden had en die genoegzaam gelijk waren in grootte, inrigting en bemanning aan die van den 1en koning. Aan de debarquade werden wij op dezelfde wijze als bij den 1en koning ontvangen; evenwel waren de menschen beter gekleed. Voor het paleis lagen drie aan den koning behorende stoomscheepjes, die er keurig onderhouden uitzagen; ook zijn paleis getuigde van meer orde en beter onderhoud. De togt naar het paleis was onbeschrijfelijk warm. Ik geloof niet, dat het in de machinekamer van ons stoomschip warmer zijn kan. Na een kwart uur dragen, kwamen wij door eenige nog te openen poorten, bewaakt door onbeschrijfelijk smerige soldaten, aan eene overdekte loots, waar ik door 's vorsten Phra Kelang ontvangen werd en mijne komst liet annunceren. Weldra werden wij toegelaten. 's Vorsten zoon ontving ons aan den trap van eene binnenkamer aan het achterhuis van een ver afgelegen gebouw, werwaarts wij gedragen werden. De vorst ontving ons in de kleine tenuejas van een kapitein ter zee; om hem heen en buiten lagen op den grond allerlei grooten in de tenue van de verschillende hoofdofficiersrangen bij de marine. De zaal, waar wij ontvangen werden, was een zeer hoog, luchtig en ruim, doch uiterst eenvoudig gemeubileerd vertrek. Ik vernam, dat de zaal naast deze zeer rijk gemeubileerd is. De ontvangst was zeer minzaam. De vorst heeft veel meer voorkomen, dan de 1^e koning.

Hij ziet er nogtans souffrant uit en zeide dan ook nog niet wel te zijn. Hij is geplaagd met congesties. Men zegt, dat het de verschijnselen waren van beroerte, de gevolgen van overmatig zingenot.

Naast hem gezeten, liet hij mij eenige photographiën zien. Het discours bepaalde zich tot eenige banale phrases. Engelsch sprak hij geen woord, ofschoon hij dit naar algemeen zeggen veel beter moet spreken dan de 1^e koning, die naar mijne ervaring het al zeer slecht spreekt, doch vrij aardig schrijft. Men beweerde, dat de 2e koning geen Engelsch wilde spreken, omdat dit hem te veel inspanning kosten zou. Spoedig werd daarop eene tafel gedekt en verschenen er allerlei vruchten en lekkernijen, waaraan wij uitgenoodigd werden ons te vergasten. De koning bleef in dien tusschentijd op de canapé zitten en onderhield zich met zijne op den grond liggende grooten over de Franschen te Saigoen, van waar hij juist eenig bericht had ontvangen door eenige Cochin-Chinezen, van welken volkstem hij eene massa menschen in zijne dienst heeft. Hun tijpe is vrij wat mooijer dan dat der Siamezen; zij naderen meer de Chinezen zonder nogtans den staart te dragen. Het hoofd is bij hen geschoren. Zij zijn blanker, maar ook veel tenerder dan de Siamezen.

Na wat genuttigd te hebben, werd het alles behalve interessante discours nog eenige oogenblikken voortgezet; daarna vertrokken wij weder naar de loots, waar wij ontvangen waren, en ontmoetten onderweg eenige prachtige kippen, die de hoogte eener tafel hadden en van welke ik, echter te vergeefs, poogde eenige magtig te worden.

In de loots vonden wij weder een diner gereed staan, dat, hoe heerlijk misschien ook voor anderen, voor ons oneetbaar was. Trouwens dit was de 3de maal, dat wij sinds 12 uur moesten eten en ware het al niet, dat weinig honger en de onsmakelijke wijze, waarop alles er uitzag, ons van het nuttigen van spijzen had terug gehouden, onze omgeving, die geheel

uit naakte, weinig welriekende bedienden bestond, welke op de spijsen aasden, had dit gedaan. Na het manuaal van eten gemaakt te hebben, vertrokken wij weder, als wij gekomen waren, zonder eenige van die gunstige impressies te hebben verkregen, die Bowring in zoo overvloedige mate mede nam, om ons weder te prepareren voor het diner van den prins Krom Luang Wangsa, het 4de zoogenaamde diner, dat wij binnen 5 uren tijd moesten bijwonen.

Het wordt tijd, dat wij vertrekken. De neerslagtigheid neemt toe. Dat loopen door de zon op het heetste van den dag is voor ons Europeanen niet uit te houden. De Siamees moet een veel sterker schedel hebben, om met zijn geschoren, ongedekt hoofd de groote zonnehitte te kunnen doorstaan.

Om 5 uur naar den prins Krom Luang Wangsa gaan dineren. Hij was ziek en had weder eene ligte attaque van apoplexie gehad, zoo als zichtbaar was aan zijn verdraaid gezigt. Hij had den havenmeester, den heer Bush, den „omnis homo” met de waarneming der honneurs van het diner belast, die weder, evenals op alle tot nog toe bijgewoonde diners, gedoemd was, om het als hoofd-, doch tevens eenig eetbare schotel onmisbare speenvarken te trancheren. Het diner was even slecht en vuil als de dranken, hoe de goede, dikke prins ook zijn best gedaan had. Hij verscheen even, toen wij aanzaten, van welke gelegenheid ik gebruik maakte, om hem te bedanken voor al de beleefdheden, die hij voor ons gehad had, terwijl ik op zijne gezondheid en spoedig herstel dronk, voor welke toast, welke luide toegejuicht werd, hij zeer gevoelig was.

Ik moet erkennen, dat deze goede man alles gedaan heeft, wat hij kon, om de heeren, die nog al eens naar hem toe gingen, eenig genoeg te verschaffen.

Van den prins gingen wij naar den heer Pickenpack, die ter onzer eere eene *lek'on* gaf. De *lek'on* is, wat op Java bij

de Preanger Regenten de bedaja's en in de Vorstenlanden de serimpi's zijn. Het vereenigt hiermede het karakter van de toppeng, doch is veel schooner en levendiger dan eenige van deze drie. Het is eene geregelde comédie. Meestal is er een koning en eene koningin, die allerlei dansen en processies voor zich laten uitvoeren, zoowel door mannen als vrouwen, terwijl een paar pierrots of clowns de leêgte opvullen en de algemeene hilariteit opwekken. Eene liefde-geschiedenis of eene legende, die veelal een historischen grond heeft, maakt gewoonlijk het onderwerp der voorstellen uit. De scène wordt voorgelezen door een man of eene vrouw, voordat het spel begint. De muziek is oorverdoovend. De dansen zijn vlug. De costumes, waarbij veel verscheidenheid is, zijn werkelijk fraai. De heer van Kinsbergen zal er eenige types uit nemen. Deze *lek'ons*, die meestal uit troepen van 120 personen en meer bestaan, doorreizen het gansche land in booten. Zij maken den wellust uit der Siamesche bevolking, evenals de toppeng, ronggengs en wajangs die der bevolking op *Java*. Elke tempel heeft eene plaats, waar de *lek'on* gespeeld kan worden. Hij, die ter zake van deze of gene gelegenheid op die plaats eene *lek'on* laat spelen, wordt geacht een Gode welgevallig werk te verrigten. Het verveelde mij na het een uur aangezien te hebben. Het togtte er vreeselijk. Ik was daarenboven moe van het loopen door de zon en het bijwonen van al de op dien dag gegeven diners en ging om 9 uur naar huis.

30 *Maart*. — De heer Peeters gevoelt zich wat rustiger, doch passeerde een slechten nacht. Hij verlangt getransporteerd te worden naar den heer Pickenpack. Hoe eer hij uit dit lugubre hotel der ambassade, omgeven door knarsende kraaijen en huilende honden, vertrekt, hoe beter dit in zijne zwaarmoe-dige stemming voor hem zijn zal.

Het gehuil der honden heeft mij ook dezen nacht weinig doen slapen; ik wilde er op laten schieten, maar kon daartoe nie-

mand bewegen. De Boedhist mag geen dieren dooden. Tot mijne slapeloosheid heeft evenwel ook bijgedragen het onophoudelijk schieten van het koninklijk paleis om het nieuwjaar in te wijden, waarvan de dag op voorstel der wigchelaars door den 1en koning bepaald wordt. De roeijers mijner boot deelden mij mede, dat het schieten het verjagen van den duivel ten doel had.

Invitatie ontvangen van den Kalahome, om morgen middag bij hem te komen dineren.

31 *Maart*. — Den heer Peeters, in wiens toestand geene verbetering komt, naar den heer Pickenpack getransporteerd, wat hem, met hoeveel voorzorgen en voorzigtigheid dit ook gedaan is, in zijn verzwakten toestand veel kwaad gedaan heeft.

De Phra Kelang zendt mij ter speculatie en verbetering het concept van een brief aan den minister van buitenlandsche zaken te 's Hage. De feiten, daarin omschreven, zijn onjuist; ik heb nogtans niet veel lust daarin verandering te brengen en zend die daarom terug, onder mededeeling, dat ik er geene bepaalde bedenking tegen heb. Ook is daarbij het concept van een brief aan den gouverneur-generaal, waarbij hij mij veel lof toezwaait. Ik heb mij natuurlijk van het maken van opmerkingen omtrent dit certificaat van mijn gedrag onthouden.

Hij laat mij ook weten, dat de 1e koning mij dezen middag zal ontvangen ter uitwisseling der acten van ratificatiën van het tractaat, welke mededeeling een oogenblik later gevolgd wordt van eene invitatie des konings, om tegen 5 uur te komen dineren. Overigens excuseert de Phra Kelang zich voor eene visite, welke ik hem wenschte te brengen, onder voorgeven, dat hij, ten gevolge van verbouwingen aan zijn huis, niet bij magte is mij behoorlijk te ontvangen.

Om 5 uur komen de bekende booten, om het tractaat en mij af te halen.

Eene boot is bestemd voor het tractaat, dat door een beambte met eene leelijke, gouden vaas en een gouden pajong afgehaald wordt.

Eene commissie, zamengesteld uit eenige officieren van het état-major, vereenigt zich om het tractaat te begeleiden in de eerste boot.

Eene tweede boot is bestemd voor mij en eene derde voor het gevolg.

Aan de débarcadère gekomen, vonden wij de gebruikelijke begeleiders, draagstoelen en pajongs gereed staan. De voor het overbrengen van het tractaat bestemde gebruikelijke vergulde stoel ontbrak. Na een kwart uur vruchteloos wachten op dat meubel, verzocht ik, dat de processie zich in beweging mogt stellen, mij voorbehoudende over deze informaliteit te klagen.

In het paleis gekomen, werden wij aan eene loots door den Phra Kelang opgewacht. Mijne eerste vraag was, hoe ik de begane informaliteit moest opvatten, want dat ik daarmede kwalijk genoeg kon nemen, daar het tractaat van mijn Vorst niet behandeld was met de eer, die aan andere tractaten be-
wezen was. De Phra Kelang stortte daarop een vloed van excuses uit; hij had tot het doen gereed brengen van alles last gegeven; men had zijne bevelen niet opgevolgd; hij was daar-
over zeer verontwaardigd, maakte zich boos, liet den schuldige halen, die, na zich verontschuldigd te hebben met de mededeeling, dat men hem vooraf met de bezorging van een brief aan den 2en koning belast had, terstond met den buik op den grond gelegd werd en een erbarmelijk pak slaag op den ontblooten rug bekwam met rietstokken, waarvan elke slag het bloed voor het vel deed komen en aan den lijder de vreeslijkste kreeten van pijn ontwong. Ik kon dit schouwspel niet aanzien, te minder daar ik overtuigd was, dat deze arme drommel voor verzuimen van andere, hoogere officianten boeten moest en merkte op, dat dit verder ging dan mijne bedoeling was. De Phra Kelang liet er toen mede ophouden, te kennen gevende, dat er in den laatsten tijd te veel informaliteiten begaan waren en een voorbeeld noodig was.

Ik vond in de loots op eene tafel het Siamesche tractaat op eene gouden vaas staan.

Beide tractaten werden even ingezien en vergeleken.

Daarna trok de Phra Kelang eene, naar hij zeide, voor deze gelegenheid bestemde, van gouddraad gestikte, prachtige tenuejas aan, vroeg mij, of ik bereid was tot de uitwisseling over te gaan, na toestemmende beantwoording van welke vraag hij het Siamesche tractaat tot boven zijn hoofd ophief, in mijne handen stelde en daarvoor een „sembah” maakte; ik hief ook het mijne op, hetwelk ik hem met eene buiging ter hand stelde. Hiermede liep die plegtigheid af, en werden wij uitgenoodigd deel te nemen aan een diner, hetwelk in de open lucht op een plein vóór de vroegere audiëntie-zaal of Sala lek'on aangerigt was, en waar wij alle andere consuls, voor deze gelegenheid genoodigd, gecostumeerd aantroffen.

Aan het diner, dat evenals alle andere Siamesche diners was en waar de havenmeester Bush weder het speenvarken voorsneed, stelde ik de gezondheid in van den eersten koning, welke dronk met geestdrift begroet werd.

Na den afloop van het diner verscheen de koning, die dezen avond in bijzonder goeden luim was, hetgeen niet altijd het geval schijnt te zijn. Men houdt hem soms voor minder wijs; hij heeft dan buijen van drift en hevigheid. Die toestand wordt toegeschreven, zoowel aan het afmattende leven met vrouwen, als aan het effect van het warme weder op het gebruik van de „bella donna”, eene plant, die hier veel voorkomt en waarvan een afkooksel bereid wordt, waarvan het gebruik gezegd wordt bij te dragen tot de helderheid van het hoofd en tot het geven van verheven denkbeelden.

De vorst was zeer eenvoudig gekleed. Hij droeg lelijke pantoufles, de gewone sarong, tot broek gevormd, 2 broches met slecht gezette edele steenen op de linkerborst en een kinderhoedje met 2 liggende pluimpjes (een rood en een wit).

Hij was zeer opgeruimd en minzaam en overhandigde mij een brief aan den gouverneur-generaal, waarvan hij mij het concept van zijne eigene hand liet lezen. Die brief is in vele opzigten kunstig ingekleed. De wijze, waarop hij zijne gevoeligheid betuigt over het niet ontvangen van een brief des konings, waarover hij mij nog nimmer sprak, is zeker aardig getourneerd. De brief, waarvan mij later nog een afschrift gezonden is (zie bijlage I), is beter gesteld, dan ik verwacht had; men ontwaart daarin de zucht om zich van alle regtstreeksche aanraking met den gouverneur-generaal te onthouden, in strijd met hetgeen de koninklijke briefschrijver thans zelf gedaan heeft.

Dit niet ontvangen van een brief des konings is een gevoelig punt. Zoo merkte dezen ochtend de Phra Kelang den tolk op, dat het blijkbaar onze bedoeling was, om den koning van Siam aan onzen koning weder het eerst te doen schrijven. De koning zou dit niet doen en zou daarom aan den gouverneur-generaal schrijven. Toen daarop de opmerking gemaakt werd, dat zij dan *„en défaut”* waren door een brief van den gouverneur-generaal, die beantwoord zou worden, niet met honneurs te ontvangen, erkende de Phra Kelang de inconsequentie der handeling, doch zeide tevens, dat de beantwoording als van een privaten brief geschieden zou, hetgeen niet volkomen juist was, zooals de inhoud van het antwoord kan aanduiden. In elk geval verheug ik er mij in mijn doel in zoover bereikt te hebben, dat de beide brieven van den gouverneur-generaal niet onbeantwoord blijven.

Ik kon dan ook niet nalaten mijne dankbaarheid te betuigen, zoowel voor die beantwoording, als voor de gracieuze woorden, die daarin ten mijnen aanzien voorkomen. De koning antwoordde daarop zeer minzaam, er bijvoegende, dat ik hem zeker veel dank zou weten voor de gunstige wijze, waarop hij mij aan den gouverneur-generaal gesignaleerd had.

Hij nam mij toen bij de hand en gingen wij hand in hand

gevolgd door alle aanwezigen, de trappen op naar de Sala lek'on. De vorst noodigde mij uit getuige te zijn van de wijze, waarop hij zijne godsdienstoefening hield.

In de zaal bevond zich eene soort van altaar of amphitheater, waar, onder eenige pagodavormige pajongs, eene massa Boedhabeelden van goud, bergkristal, agathe, jade (niersteen) en andere edele gesteenten zich bevinden, nevens allerlei reliquiën. Vóór dat altaar of amphitheater stond een ander laag tafeltje, niet hooger dan een voet van den grond, waarop 12 vetkaarsen en eenige gouden vazen met net gearrangeerde bloemen stonden.

Voor dit tafeltje lag eene mat en op die mat een zijden tapijt uitgespreid. De koning bragt mij tot vóór dit tapijt; ontdeed zich toen van zijn zwaard en van zijn kinderhoedje, wierp zich op de knieën, bragt de beide zamengevouwen handen aan het voorhoofd en boog daarop met het hoofd tot op den grond, welke ceremonie hij tot driemaal herhaalde. Daarna ontstak hij de 12 kaarsen, alsmede die, welke op het altaar of amphitheater stonden, zoomede de wierookvaten. Hij klom toen op het amphitheater, haalde er elk Boedhabeeldje af, en vertoonde mij die allen met een kinderachtig welgevallen; van elk beeldje of elk voorwerp verhaalde hij mij de legende. Zoo was er een gouden Boedhabeeldje van een geheel ander type dan dat der vele andere. Dit beeldje was bij het graven van goud in het Cambodjasche in eens voor den dag gekomen. Eenige andere gouden Boedhabeeldjes, mede van Cambodja afkomstig, gaven bij schudding het geluid, als ware er iets in, en toch, zeide hij, vindt men niets, wanneer men ze open maakt. Zoo was er eene gendi met gewijd water, waarop door visschers in eene rivier was gestooten. Ook vertoonde hij mij eene kipas, vervaardigd uit haren van den staart van den vroegeren witten olifant.

Hij liet daarop eene kroon halen, pagodavormig, $\pm 21\frac{1}{2}$ voet hoog, geheel van goud en schitterende van diamanten, even-

als de daarvan afhingende oor-ijzers. Hij zeide, dat die kroon 5000 ponden sterling waard was. Ik geloof het niet. De diamanten waren met uitzondering van eene, die op den top zat, klein. De bovenste diamant was groot en scherp geslepen. Ik schat die op eene waarde van f 16/m à f 18/m.

Hij schroefde die diamant er af en op een colossalen kroonring, die 2 duim diameter had en omzet was met allerlei robijnen, smaragden en saphiren. Daarna toonde hij ons een paar zwaarden met gouden, met diamanten ingelegde scheden, tot de regalia van vroegere dynastiën behoorende, en eene moderne, op zijn last door de beste goudsmeden en juweliërs van Siam vervaardigd, waarvan het lemmet gemaakt was van eene compositie van allerlei edele en onedele metalen.

Het duizelde mij van al die pracht en waarde, en toch was het eene lelijke, smakeloze verzameling, waarvan het aanzien verveelt en vermoeit, en geene enkele, laat staan aangename impressie achterlaat. Het opmerkelijkste was de kinderachtige eenvoud, het blijkbare genoeg, hetwelk de vorst er in schepete, om alles in de bijzonderheden te laten zien.

Ik was blijde de zaal weder uit te gaan met den koning, die mij bij het uitgaan weder bij de hand vatte en mij uitnoodigde de lek'on, die op het plein plaats zou vinden, bij te wonen. Hij merkte mij tevens op, vernomen te hebben, dat er in onze bezittingen een gewest was (waarschijnlijk Bandjermasin, volgens hem eene Sanskritsche benaming), waar platte diamanten gevonden werden. Hij wenschte er een ruwen te hebben en dien in Siam te laten slijpen. Hij herhaalde dit verzoek verscheidene malen gedurende den avond. Hij zou het geld, daarvoor benoodigd, wel beschikbaar stellen, wanneer men op hem trok.

Buiten gekomen, bragt hij mij naar eene gedekte tafel, waarop gevulde wijnglazen stonden. Hij overhandigde mij een glas, evenzoo aan de andere heeren en deelde mij o. a. mede, dat

het nieuwjaar spoedig op handen was, zooals ik uit het schieten in den nacht van den 29sten had kunnen opmaken. Ik nam die gelegenheid te baat zijne gezondheid te drinken en daarbij den wensch te uiten, dat hij dezen dag nog dikwerf mogt beleven. Deze toast werd van een laid hip! hip! hoerah! gevolgd en deed hem blijkbaar genoegen. Wij gingen toen weder naar het plein, waar de lek'on zou gehouden worden. De koning nam van een voor de oude Sala lek'on staand tafeltje een fleschje met gewijd water en besprenkelde daarmede, zoo hoog hij werpen kon, het voorportaal van het gebouw en nam daarna plaats op eenen op den trap geplaatsten, vergulden stoel aan een tafeltje. Ik zette mij op een stoel neder aan den trap; de andere heeren vervolgden de rij. De Kalahome en andere hofgrooten lagen aan de buitenzijde van den trap, waar de vorst gezeten was.

Aan de overzijde van het plein, waar de vorst gezeten was, bevond zich een geverwd planken staketsel met deuren en gordijnen, bewaakt door in het rood gekleede amazones, wier tenue weinig bijdroeg tot het doen uitkomen van hare schoonheid. Uit die deuren en gordijnen kwamen om beurten vijf vrouwen, in de rijkste kleederen met goud en edele gesteenten uitgedoscht, voorzien van pagodavormige gouden kroonen en lange gouden artificiële nagels aan de vingers. De speelsters waren vrouwen des konings. De muziek was goed. De poses der danseressen waren gracieus.

Na dit eenigen tijd te hebben aangezien, vatte de koning mij weder bij de hand en gingen wij, dus vereenigd, naar eene artificiële rots, waarop allerlei in marmer en andere steen uitgehouden olifanten, stieren, leeuwen, apen en andere gedrochtelijke figuren geplaatst waren, en van welke rots het daarop aangebrachte water langs beekjes en door fonteinen ontspringt en zich ontlast in eene kom, waarvan gebruik gemaakt wordt bij gelegenheid van het scheeren van het haar aan een der vorstelijke kinderen, die na de plegtigheid hier gewasschen

worden. Van daar bragt de vorst mij weder bij de hand naar een van gazen gordijnen voorzien bad, waar daags te voren de zoon des 2en konings na het haarscheeren gebaad was. Van daar geleidde de vorst mij weder, mij steeds bij de hand houdende, hetgeen mij met het oog op 's mans leeftijd, alsmede op de naauwte en groote hoogte der trappen, soms niet weinig in verlegenheid bragt, naar de kapel, waar het lijk der in September jl. gestorven, over 13 dagen te verbranden koningin geëxponeerd ligt. Groot zijn de preparativen, die voor dit feest gemaakt worden. Een afzonderlijke tempel wordt voor deze plegtigheid opgericht. In het midden staat een stellaadje, waarop de urn of vaas, bevattende de overblijfselen der afgestorvene, geplaatst wordt, omgeven met licht ontvlambare stoffen. De koning zelf ontsteekt bij die gelegenheid het eerst den brandstapel.

In die kapel of "*chambre ardente*" stond, achter een alleen in het midden opengeschoven dubbel gordijn, eene uit goud en edelgesteenten te zamen gestelde vaas of urn, ongeveer 4 voet hoog op eene verhevenheid, en welke urn het lijk inhield, dat geene zeer aangename reuk verspreidde. Van die urn hing naar beneden de slendang, die de overledene gedragen had. Boven de urn hing eene witte, pagodavormige pajong. Op zijde stonden al de gouden sirihdoozen en andere kostbaarheden, die de overledene gedurende haar leven gebruikt of gedragen had. Overigens weder een onnoemelijk aantal gouden en andere Boedha-beeldjes, boomen met gouden bladeren en zelfs Chinesche beelden en voorwerpen van groote waarde. Ook in de vertooning van dit alles schiep de vorst een kinderachtig behagen, zonder van de minste aandoening te doen blijken. Hij vertoonde mij een lelijk geëmailleerd, gouden bakje; vroeg mij, of ik het mooi vond en of ik dacht, dat het onzen koning welkom zou zijn. Ik zeide natuurlijk, dat ik het mooi vond en dat ik ook niet twijfelde of het zou den koning behagen, die echter minder aan de waarde dan aan de bedoeling, waarmede het aan-

geboden werd, zou hechten. „Nu,” zeide hij „dan zal ik het uwen koning met nog een zwaard zenden, zoodra ik een brief van hem zal ontvangen hebben,” en borg het weder weg. Ik zeide hem, dat ik er niet aan twijfelde of Z. M. zou, nu de acten van ratificatie van het tractaat uitgewisseld waren, hem schrijven, ware het ook alleen om te erkennen de hupsche wijze, waarop zoowel de heer Donker Curtius als ik in Siam ontvangen waren.

In eenen hoek der kamer bevond zich een kastje, opgevuld met gouden Chinesche beelden, hetwelk de Chinezen der plaats ten teeken van rouwbeklag hadden aangeboden. Ook bevond zich daarin het portret van de koningin met eene biographie, waaruit bleek, dat zij 28 oud geworden en aan de gevolgen van de tering gestorven was.

Tegen over de urn, in het andere uiteinde der kamer of zaal, zaten in eene nis 4 priesters achter 4 waaïers op een verschrikkelijk vervelenden toon gebeden uit te galmen. Die gebeden moesten gedurende 6 maanden, dag en nacht door, gehouden worden. De vorst betaalt daarvoor voor elke 3 uren aan elken priester 1 saloeng.

Van hier ging ik weder hand aan hand met den vorst naar de lek'on en nam, na nog een oogenblik naar den dans gekeken te hebben, afscheid. Ook van den Phra Kelang nam ik hier afscheid.

Eindelijk gingen wij braaf vermooid naar huis en naar bed.

Tegen 12 uur werd ik gewekt, onder mededeeling, dat een der hooge ambtenaren, die bij de onderhandelingen was tegenwoordig geweest, mij namens den koning wenschte te spreken.

Hij bragt mij een lelijk geëmailleerd, gouden doosje, waar de grooten hun lipzalf in bewaren en gaf mij dit als een souvenir des konings, die in de drukte van den avond vergeten had mij dit aan te bieden. Ik liet daarvoor vriendelijk bedanken.

Om 5 uur 's nachts bragt men mij den brief van den 2^{en} koning aan den gouverneur-generaal. Het is reeds vroeger opge-

merkt, dat vorsten en grooten hier geen tijd kennen. Niet alleen bescheiden zij ons op de heetste uren van den dag, maar zelfs storen zij ons in onze nachtrust. De koning slaapt, eet, schrijft, zoowel over dag als des nachts, alles, zooals hem dit in het hoofd komt en naar mate de natuur spreekt.

1 April. — Den koning nogmaals bedankt voor zijne wellillendheid en het gisternacht gezonden souvenir.

Afbetalingen gedaan. De officier van administratie van de *Amsterdam*, Parker de Jong, bewijst mij daarbij groote dienst.

Den tolk heb ik \$ 125 matten gegeven. Hij was daarmee zeer gelukkig en toch mag de arme man daarvan niets voor zich behouden; alles moet aan de missie vervallen. Zijne wungrunstige collega's hebben hem zelfs willen dwingen de kleine cadeaux, die hij nu en dan voor gepresteerde diensten van vorsten, grooten of ambassadeurs ontving, te verkoopen ten voordeele van de missie, die evenwel uitgemaakt heeft, dat dergelijke kleine geschenken als souvenirs mogen behouden worden. Graaf zu Eulenburg schonk hem een gouden horologie, benevens \$ 300 matten voor de missie. — Ik zal hem nog iets van Batavia zenden, daar ik niets bij mij heb en hier niets kan vinden, dat geschikt geacht mag worden.

Het is hier de plaats met een enkel woord regtmatige hulde te brengen aan de verschillende christen-zendingen, wier onvermoeid streven, om in het belang hunner zending werkzaam te zijn, boven allen lof verheven is. Er zijn een 12tal catholijke priesters, aan wier hoofd staat de bekwame, doch afgeleefde bisschop van Malos in part. inf., Pallegoix, degeen, van wien Bowering zijne inlichtingen bekwam en die sedert 1830 in Siam woont; wijders een 17tal protestantsche zendingen van verschillende secten. Zij zijn over het algemeen practische menschen, die goed onderlegd zijn. Het is werkelijk een genot met hen kennis te maken en ze zijn vooral daarom te bewonderen, omdat zij, ofschoon een veeljarige arbeid hun

weinig resultaten gaf, nogtans den moed niet opgeven, integendeel met meer moed dan immer werkzaam zijn. De catholijken zijn over het algemeen gelukkiger dan de protestanten; nogtans zijn ook hunne resultaten gering. Onder de Chinezen zijn hunne pogingen gelukkiger geslaagd dan onder de Siamezen. De Boedhaleer draagt tot die negatieve resultaten grootelijks bij. Die leer, zooals die thans in Siam, naar de voorschriften van den geleerden 1^{en} koning gevolgd wordt, bevat eene moraal, die, ook volgens de zendelingen, de christelijke zedeleer zeer nabij komt. Maar eene schaduwzijde dier leer is, dat zij aanprijst het doen van goede werken en het geloof aanmoedigt, dat toekomstige gelukzaligheid door die goede werken kan worden verkregen, bijv. door het doen van weldadigheid, door het bouwen van tempels en pagoda's. Hierdoor wordt zij, zooals Wood te regt opmerkt, eene schuldenaars- en schuldeischersrekening-courant, die geheel bestuurd wordt door eene der partijen, die het dus doende in hare hand heeft, om geheime wenschen en harstogten te bevredigen. Spreekt men hen over de verhevene strekking en het wezen van het christendom, dan antwoorden zij, dat die geheel in hun godsdienst terug gevonden wordt. Waarom, vragen zij, zouden wij onze leer (die van 2/5 van het menschedom) tegen eene andere, weinig van de onze verschillende verwisselen? De leer der goede werken is voor hen te gemakkelijk en staat de uitbreiding van het christendom in den weg.

Veel moeite — en met gelukkiger gevolg — geven de zendelingen aan het onderwijs, waarvan vooral door de kinderen der grooten veel gebruik gemaakt wordt. De 1^e koning heeft zijne beschaving voornamelijk aan de zendelingen te danken. Hij heeft nu eene Engelsche gouvernante voor zijne kinderen doen uitkomen.

Eene afscheids-visite gebragt aan den prins Krom Luang Wangsa, die zeer hartelijk was en zich aanbod als mijn agent,

wanneer ik soms van Siam iets behoeven mogt. Hij wenschte, dat wij morgen vóór ons vertrek nog zouden gaan zien naar het feest van het drinken van het gewijde water, waarbij eene gelofte gedaan wordt voor het nieuwe jaar, en bij welke gelegenheid eene processie gehouden wordt, waarbij de koning weder in een prachtig ander costuum te voorschijn komt. Ik had genoeg van al die feesten en excuseerde mij dus uithoofde van tijdgebrek.

Terwijl ik daar zat, werd er door een paar oude vrouwen een zeer mooi Laos-meisje van 14 jaren binnen geleid, dat aan den koning moest voorgesteld worden. Zij werd, als ware het een beest op de beestenmarkt, gekeurd en o. a. zeer geroemd om hare lange mooie handen en vingers. Zij was de dochter van een Laos-hoofd van aanzien.

De menschen van aanzien achten het eene groote eer, wanneer de koning hunne dochter als bijzit wil aannemen. Evenwel wordt hier nimmer, zooals op Java het geval is, de maagd in aanraking gebragt met een man, voordat zij den leeftijd der puberteit, hier gewoonlijk op 17 à 18 jaren geschat, bereikt heeft. Voor dien tijd is zij vrij; na dien tijd wordt zij, zoo zij niet door vorsten of grooten benaderd wordt, door de ouders verkocht.

De Europeanen en Chinezen koopen ook de vrouwen, met welke zij leven.

Om half 5 uur gingen wij naar den Kalahome dineren. Wij kregen een excellent, het eenige, werkelijk goede diner, dat ik hier bijwoonde; alles was met smaak en luxe gearrangeerd en de spijzen waren even smakelijk als zindelijk. Op tafel stonden prachtige zilveren middenstukken. Alle schofels waren van zilver, keurig bewerkt. Het kristalwerk was zeer mooi. Het eten was excellent bereid door Chinesche koks, die van Macao en Singapore waren ontboden. De Kalahome en zijn zoon, die de 2^e ambassadeur was naar Frankrijk en bij

die gelegenheid tevens Engeland, Duitschland en Italië bezocht en zeer goed Engelsch spreekt, waren beiden gekleed in zwarte satijnen buisjes, geborduurd op de kraag en op de mouwen.

De Kalahome was voortdurend beleefd en onderhield zich met veel waardigheid met zijne gasten.

Hij eet, naar ik hoor, ook altijd op gezette tijden en aan eene gedekte tafel.

Ik herinnerde den Kalahome nogmaals aan zijne belofte om op Java te komen.

Hij vroeg mij, of de verhouding van den Javaan tot zijne vorsten dezelfde is als die van den Siamees tot diens vorsten. Ik antwoordde, dat die met geringe afwijking op hetzelfde neder kwam, doch dat de Javaansche vorst weder geheel in afhankelijkke verhouding stond tot den zooveel hooger staanden gouverneur-generaal.

Hij had behoefte Java eens te komen zien. In de laatste jaren waren de Siamezen schier uitsluitend met de Engelschen in aanraking geweest. Sedert waren de Franschen gekomen en hadden zich in hunne nabijheid gevestigd; maar de vestiging der Nederlanders, in de zoo onmiddellijke nabijheid, was voor Siam zeker van geen gering belang.

Bij het afscheid nemen was hij zeer hoffelijk en hartelijk; het speet hem, zeide hij, dat ik zoo spoedig weg ging; hij zou mij zoo bijzonder gaarne wat meer gezien en gesproken hebben.

Van hier gingen wij naar de woning van den heer Pickenpack, om daar den laatsten avond door te brengen.

De arme heer Peeters was zeer naar en zeer gedrukt.

2 April. — Ik ga nog even den heer Peeters zien, wien ik steeds in denzelfden toestand aantrof. Ik beloofde hem nog eens terug te komen, doch zal dit niet doen, omdat ik geen afscheid wil nemen, om geene émoties te doen ontstaan. In zijne gemoedsstemming is elke aandoening hoogst schadelijk. Het spijt mij innig hem te moeten achterlaten, maar hij is

niet transportabel en geniet hier betere verzorging, meer rust en betere behandeling dan aan boord het geval kan zijn.

De waardige, vriendelijke, zelfs hartelijke wijze, waarop de heer Pickenpack zich, zoowel tijdens ons verblijf alhier ten onzen aanzien, als thans weder ten aanzien van den heer Peeters gedragen heeft, noopte mij dit te erkennen (zie bijlage J); genoemde heer was daarover zeer gevoelig. De heer Peeters wenschte een Europeaan bij zich te hebben. Ik heb den 3en stuurman van de *Java*, Putman Kramer, bij hem gelaten. Van de *Amsterdam* mag niemand afgegeven worden. Kramer is hem geparenteerd en is hem ook daarom het aangenaamste. De heer Pickenpack werd soms 4 à 5 malen 's nachts door den heer Peeters opgeroepen en had mij ook reeds verzocht hier een marinier achter te laten, daar hij vreesde het anders niet te kunnen volhouden.

De heer Teijsman komt van zijnen togt terug. Hij is tamelijk voldaan over hetgeen hij gevonden heeft, minder over hetgeen hij gezien heeft en nog minder over de reis op de olifanten in den barren zon. Hij zal afzonderlijk van zijne reis rapporteren (*).

Om 2 uur ingescheept op de *Java*; onderweg den heer Pickenpack opgenomen. Buiten gekomen, stond er zulk eene deining dat er geen denken aan was, om op de *Amsterdam* over te gaan. Wij bragten dus een vrij warmen nacht op de *Java* door.

3 April. — Op de *Amsterdam* overgegaan. Na afscheid genomen te hebben van den heer Pickenpack ging het anker op en stoomden wij weg, koers stellende naar Riouw, waar ik mijne brieven besteld heb.

8 April. — Door het schoonste weder begunstigd, stoomden wij voortdurend door slecht water met groote snelheid en lieten heden het anker vallen te Riouw. De hitte in de golf

---

(*) De kon. natuurkundige vereeniging in N. I. zal dit rapport in haar tijdschrift publiceren.

van Siam was ondragelijk. Ik werd ook vrij ernstig ongesteld. Ik had niet veel langer te Bangkok moeten blijven. Den 3en April stierf een matroos, vermoedelijk aan een zonnesteek.

De heer Netscher brengt mij couranten en brieven van den gouverneur-generaal en van mijn gezin, met de mail van 15 Maart verzonden, de eerste tijding, die ik sedert mijn vertrek ontving. Ik verzocht hem eenige brieven van den koning van Siam voor Singapore derwaarts te laten brengen, en tevens te laten informeeren bij den consul, of er geene brieven ontvangen zijn met de mail van 1 April van Batavia verzonden.

De *Amsterdam* zal, evenals de *Java*, hier wat kolen innemen en water ter verwisseling tegen dat van Bangkok medegenomen.

9 April. — Gedebaarkeerd zonder honneurs, waarvoor ik bedankt heb. Mijn intrek genomen bij den heer Netscher. Opgetogen met de lieve ligging der plaats.

12 April. — Na eenige aangename dagen op Riouw bij mijn gullen gastheer te hebben doorgebracht en het berigt van Singapore te hebben ontvangen, dat geene andere brieven ontvangen waren, ben ik heden weder geëmbaarkeerd, om onze reis naar Batavia te vervolgen. Ik ben met genoeg te Riouw geweest en heb alles goed bezigtigd. De residentie is blijkbaar aan goede handen toevertrouwd.

De onderkoning bragt mij tijdens mijn verblijf te Riouw een bezoek.

15 April. — Begunstigd door het schoonste weder passeerden wij straat Stolze en lieten eindelijk heden weder het anker vallen te Batavia.

Hoe aangenaam het mij ook is weder te huis te zijn, doet het mij toch leed van den kommandant en het état-major van de *Amsterdam* te moeten afscheid nemen. Ik kan hun aangename omgang en gulheid niet genoeg roemen; de aangenaamste dagen onzer reis zijn zeker op de *Amsterdam* doorgebracht.

BIJLAGE A.

Zijne Majesteit

Phra Bard Somdech Phra Paramendr Maha Mongkut Phra Chom Klau Chau Yu Hua,
eerste koning van Siam.

May it please Y. M.!

Sire!

It has pleased H. M. the King of the *Netherlands*, assisted by His Ministers of Colonies and foreign affairs to desire, that an embassy should be despatched to Y. M. in order to discuss and explain some articles and to exchange the act of ratification of the treaty of friendship, commerce and navigation, concluded on the 17th December 1860 between *Siam* and the *Netherlands*.

Het heeft Z. M. den Koning der *Nederlanden*, bijgestaan door Zijne Ministers van Buitenlandse Zaken en van Koloniën, behaagd te verlangen, dat namens Z. M. een gezantschap tot Uwe Majesteit worde afgezonden tot verdere onderhandeling en nadere verklaring, alsmede tot de uitwisseling der akten van ratificatie van het op den 17 December 1860 tusschen Nederland en Siam gesloten traktaat van vriendschap, koophandel en zeevaart.

The Government of the *Netherlands* and not less that of *Netherlands India* have been extremely sensible for the courteous way, in which the *Netherlands* Envoy, Mr. J. H. Donker Curtius was received last year by Y. M. as well as by H. M. the Second King of Siam.

De regering der *Nederlanden* en niet minder het gouvernement van *Nederlandsch Indië* zijn uiterst gevoelig geweest voor de heusche ontvangst, welke de *Nederlandsche* gevolmagtigde, Mr. J. H. Donker Curtius in het jaar 1860 (zoo) van Uwe Majesteit (als van Zijne Majesteit, den tweeden Koning van Siam) heeft mogen ontvangen.

As however a few points of the treaty still require some explanation, previous to the final ratification, the Dutch Government has deemed it for the present the best way of acknowledging Your Majesty's courtesy in ditpatching to Y. M.'s court as a special Envoy a functionary not only of the highest rank in *N. India*, but one, who as from his more peculiar position towards me as representative of H. M. the King of the *Netherlands* owing to the considerable part he daily takes in the administration of this Government, entrusted to my hands, enjoys my full confidence.

In accordance with this desire of the King of the *Netherlands*, I therefore beg to dispatch as H. M.'s Envoy or special Commissioner to Y. M. the Secretary General of the Government of *N. India*, Mr. *A. Loudon*, whom I at the same time take the liberty to recommend as my special friend.

Mr. *Loudon* will hand over to Y. M. his credentials, but in

Die heuschheid kan voor het oogenblik niet beter door de Nederlandsche regering beantwoord worden dan door nu, terwijl er nog eenige punten van het traktaat overgebleven zijn, welke nadere bespreking behoeven, tot Uwe Majesteit af te vaardigen een gezant, die niet alleen een der hoogste bedieningen van dit gouvernement bekleedt, maar die tevens door zijne bijzondere verhouding tot mij, den vertegenwoordiger van Z. M. den Koning der *Nederlanden*, mijn volste vertrouwen geniet en mij dagelijks ter zijde staat in het regeren van de aan mijne zorgen toevertrouwde gewesten van *Nederland* in deze streken.

Ik heb mitsdien, in voldoening aan den Koninklijken last, als Z. M.'s gezant bestemd den Algemeenen Secretaris van het Gouvernement van *Nederlandsch-Indie*, Mr. *A. Loudon*, wien ik bij Uwe Majesteit tevens meer bijzonder aanbeveel als mijn vriend.

Zijne geloofsbrieven zullen Uwer Majesteit ter zijner tijd

the mean time I wish that these lines should serve as an introduction of H. N. M. Envoy to Y. M., the mighty King of Siam, whom my Government is proud to rank for more than two centuries amongst its dearest friends.

I have the honor to remain with profound respect Y. M.'s most loyal friend,

(signed) L. A. J. W. SLOET,
Governor-General of Netherlands India.

door den heer Mr. A. Loudon in persoon worden aangeboden. Dit geschrift strekke slechts als zijne inleiding bij Uwe Majesteit, den magtigen Koning van Siam, die *Nederland* trotsch is sedert meer dan twee en eene halve eeuw te mogen rangschikken onder zijne meest geliefde vrienden.

Met de meest onderscheidende hoogachting noem ik mij eerbiedig

van Uwe Majesteit de zeer getrouwe vriend,

(w. g.) L. A. J. W. SLOET,
Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië.

Gelijke brief aan den 2^{en} Koning, met uitzondering van het geplaatste tusschen ( ).

BILLAGE B.

Royal residence grand palace, 13th March 1861.

To Honorable A. LOUDON, Esquire.

Sir!

I have the honour in having received your letter under the date of yesterday together the copy of the letter of which you are the bearer and which was just reached my hand this evening.

In reply I beg to state that I am very busy in approaching ceremony, which will be continued from 16th inst to 21th

inst. As I can not receive you in state or in special public meeting for accept of the said letter in this interval until the end of ceremony, yet I beg to direct you to hold the conversation with those my plenipotentiaries or royal commissioners, who had held conversation with Donker Curtius Esquire and signed the Treaty concluded with the Dutch plenipentiary. They were appointed by me now for your proposed purpose that you will loss no time of being here; but on the meeting for the ceremony you can come up to see and have personal interviews with me as well as the foreign consuls and consular officers here.

I beg to have the honour to be your good friend,
S. P. P. M. MONGKUT,
R. S.

In 3956th day of reign.

BIJLAGE C.

BY ORDER OF THE KING! IN NAAM DES KONINGS!

De Gouverneur-Generaal van
Nederlandsch Indie.

Whereas it has pleased His Gracious Majesty the King of the *Netherlands* to appoint a functionary of rank to discuss and explain in name of His said Gracious Majesty some articles and to exchange the act of ratification of the treaty of friendship, commerce and navigation, concluded on the 17th December 1860 between the *Netherlands* and *Siam*.

Willende gevolg geven aan den bepaalden last van Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning der *Nederlanden*, tot bestemming van een geschikt beambte tot het in 's Konings naam voeren van verdere onderhandelingen en tot nadere verklaring van eenige artikelen van het tusschen *Nederland* en *Siam* op den 17ⁿ December 1860 gesloten tractaat van vriendschap, koophandel en

zeevaart, alsmede tot uitwisseling der acte van ratificatie van het bekrachtigde tractaat van 17 December 1860.

We,

Ludolf Anne Jan Will, Baron *Sloet van de Beele*, L. L. D., Governor-general of *Netherlands India*, Commander in chief of the Army and Navy of the King of the *Netherlands* on this side of the *Cape of Good Hope*, knight of the order of the Lion of the *Netherlands* and knight of the order of the Red Eagle of *Prussia* 3th class,

authorised by H. M. the King of the *Netherlands* (in accordance with H. M. Ministers of Colonies and of Foreign-affairs) trusting in the good faith, knowledge and zeal of

ALEXANDER LOUDON,

L. L. D., knight of the Lion of the *Netherlands*, Secretary General to the Government of *N. India*, have appointed him by order of the King as H. M.'s special Commissioner for the execution of H. M.'s desire with reference to the treaty, concluded

Zoo is het, dat wij,

Ludolf Anne Jan Will, Baron *Sloet van de Beele*, Doctor in de beide regten, Gouverneur-Generaal van *Nederlandsch-Indie*, mitsgaders Opperbevelhebber der Land- en Zeemagt beoosten de *Kaap de Goede Hoop*, Ridder der orde van den *Nederlandschen Leeuw* en Ridder der derde klasse van den *Rooden Adelaar van Pruissen*,

in voldoening aan 's Konings hierboven bedoelden last, ons verlatende op de goede trouw, de kennis en den ijver van

ALEXANDER LOUDON,

Doctor in de beide regten, Ridder der orde van den *Nederlandschen Leeuw*, thans Algemeenen Secretaris van het Gouvernement van *Nederlandsch-Indië*, hem hebben bestemd tot Kommissaris naar het hof van *Siam*, met de vereischte magt

between the *Netherlands* and *Siam*, on account whereof he is to understand himself with such duely qualified commissioners, who enjoy the entire confidence of H. M. the first King and second King of *Siam* and will be appointed by the said Majesties as their plenipotentiaries.

Done, sealed and signed in the name of the King at my palace at *Buitenzorg* the 11th February 1862.

om als 's Konings gevolmaggigde aldaar uitvoering te geven aan Z. M.'s bevelen met betrekking tot het tussehen *Nederland* en *Siam* gesloten tractaat van 17 December 1860 en zulks wel met zoodanige wigtige en bevoegde gevolmaggigden, als Hunne Majesteiten de Koningen van *Siam* zullen goedvinden en noodig achten ter zake aan te stellen en te benoemen.

Aldus gedaan te *Buitenzorg*, onder het koninklijk groot zegel van het Gouvernement, den elfden Februarij des jaars 1860 twee en zestig.

BIJLAGE D.

S. P. P. M. Mongkut, the first king of *Siam* begs to present his respectful compliments to Loudon Esquire, the Dutch Envoy, and begs to excuse that he is so very busy in local affairs as he can not receive the Dutch deutees in public before the next Thursday in which he begs to appoint for the honorary receipt of the Dutch deutees at his royal audience halls Anant Samagome at about noon or 1 o'clock p. m.

Royal residence grand palace 24th March 1862, which the 3967th day of the present reign.

BIJLAGE E.

To

HIS MAJESTY,

the 1st King of *Siam* (*Volgen de titels*).

A. Loudon L. L. D. knight of the Lion Envoy extra-ordinary of H. M. the King of the *Netherlands* to the court of *Siam* is very grateful and sensible to H. M. the King of *Siam's* note and appreciates the great pressure of local duties, that make such heavy demands upon H. M.'s attention and time.

It will afford him great pleasure to comply with H. M. appointment for Friday noon as stated in a later note from H. R. H. the Prince *Krom Luang Wangsa* and hopes, that the acts of ratification will be exchanged before the 2^d of April, which is the day fixed for the departure of the Dutch Embassy from *Siam*.

He begs H. M. to accept a copy of the adress, designed to be delivered to H. M. at the public audience and containing historical facts, which may seem interesting.

He presents to H. M. very many thanks for the kindness, which has been shown with best wishes and sincere esteem.

Bangkok, 25th *March* 1862.

BIJLAGE F.

Bangkok, 25 *March* 1862.

To

HIS MAJESTY,

the first King of *Siam* (*Volgen de titels*).

May it please Y. M.

In reply to Y. M. remark in pencil I take the liberty to state that I mentioned *Friday* in my answer on account of the accompanying letter which I received this morning.

In the mean time it will afford me very much pleasure to comply with Y. M. appointment on Thursday at noon, which suits me far better.

I beg Y. M. to accept the most sincere wishes and best regards from

Your Majesty's most obedient servant,

A. LOUDON.

BIJLAGE G.

May it please Your Majesty.

I have been ordered by my most gracious Sovereign, H. M. the King of the *Netherlands* to discuss and explain a few articles and to exchange the act of ratification of the treaty, newly concluded between my Sovereign Master and Your Majesty's, the first and second Kings of *Siam*.

I feel it a pleasure, nay a duty to express my sincerest feelings of gratitude for the gracious, prompt and cordial way, in which it has pleased Your Majesty to meet the views of His *Netherlands* Majesty, who, I am confident, takes great delight in the renewal of the friendly ties, which so long have bound together both countries and their dependencies.

Those friendly ties date from a very early time. I am sure Y. M. still has it in memory, that my countrymen in former years had factories at the old capital of *Ayuthia*, at *Ligor* and at *Patani*.

It was on the 10th of November A. D. 1601, that admiral *van Neck* concluded a contract with the tributary Queen of *Patani* for the delivery of pepper and the erection of a factory.

From that very moment navigation and trade were carried on to same extent until in 1604 the commander *Wybrand van Waarwyck* commissioned a man of influence of the name of

Cornelis Speck to the king of *Siam*, *Pra Chow Song Tam*, then residing at *Ayubhia*, to enquire in how far H. M. might feel inclined to assist the *Dutch* in getting relations with *China*.

This commissioner was not only graciously received, but H. M. the King of *Siam* even condescended in sending an Embassy to the *Hague* in the *Netherlands* to the Sovereign Prince of *Orange*, which event took place in 1608.

From this date the friendly intercourse between the *Netherlands* and *Siam* commenced, as many letters and records still existing can prove.

In one of these we find stated, that the King of *Siam*, whose power then extended far to the south of the *Malay Peninsula* offered to the *Dutch* the island of *Mergin*, the key to the river of *Tenasserim*.

The friendly relations continued when the commissioner for *Japan*, *Brouwer*, on his way thither touched at *Siam* in 1613 and built the first *Dutch* factory, which was kept for a long time by *Cornelis van Nijenroode*. Another record states, that some disturbances having risen in 1620 between H. M. the King of *Siam* and the tributary king of *Cambodja*, the Governor-General at *Batavia*, *Coen*, sent two ships to H. M. the King of *Siam* to assist him in subduing the rebels.

In the year 1627 this same Governor-General *Coen* was newly appointed to that high station. On his arrival at *Batavia* he brought with him letters and beautiful presents from the Prince of *Orange* to the king of *Siam* in answer and acknowledgement of the letters and presents, which in 1622 had been sent by the King of *Siam* through the commander of a ship, bound for *Holland*, of the name of *Drwijff* to H. R. H. the before mentioned Sovereign Prince.

These letters and presents were in due form with honor and splendour delivered to H. M. the King of *Siam* in 1628 by two commissioners of the name of *Marees* and of *Schouten*.

Since that moment trade and cordial intercourse between both nations were rapidly progressing.

In 1633 another high functionary of the name of *de Roy* was sent from *Batavia* to *Siam* to bring over a letter from the Sovereign Prince of *Orange* to the king of *Siam*. This *de Roy* and evenso *Schouten* were most courteously received by H. M. the King of *Siam*, whom they left after taking letters and presents from H. M. to H. R. M. their Sovereign Prince. Before they left, this *Schouten* and one of his assistants of the name of *Van Vliet*, who removed to *Ayuthia*, were called for on the 3th February 1634 in the *Sala Lek'on*, where in a public audience and formal address they were honored by the King with the titles of '*Luang* and *ek'un* while *Schouten* was at the same time entitled to wear the silver betelbox (*).

In this same year the King of *Siam* having implored the assistance of the *Batavia* Government to settle a disturbance at *Patani*, the Government immediately sent 8 ships and troops to an amount of 450 men, commanded by *Claes Bruin* to the gulf of *Patani*, which affair ended with the submission of the insurgent chiefs, who sent an embassy to the King of *Siam* at *Ayuthia*.

Matters went on prosperously until in 1656 *Somdet Phra Narai* or *Phra Chow Xang Phuok* (†) as the records state, ascended the throne, when some misunderstanding took place, which however was terminated in a friendly way, after which the King gave to the at that time in the factory residing functionary

---

(*) *Sala* beteekent eene overdekte loots en *lek'on* een schouwburg, maar te zamen genomen beteekenen deze woorden eene voor zekere speciale gelegenheid ingerigte receptie-plaats. De graden, welke door den Koning van *Siam* gegeven worden, zijn: *Nai*, '*luang*, *ek'un*, *Pra*, *Pra ja*, *Chow Pra ja*, *Samdet Chow Pra ja*, welke laatste de hoogste graad is. '*luang* is dus de zesde en *ek'un* de vijfde graad.

'Beteekent hier den spiritus lenis, die vele lettergrepen voorafgaat.

(†) De bezitter van den witten oliphant.

naries *Westerwald* and *de Ryk* the title to wear the silver betelbox.

After trade had diminished and the *Dutch* for that reason had left their factories at *Ayuthia* and at *Ligor*, the Siamese Government sent that same year an embassy with letters and presents to the Governor-General at *Batavia*, insisting on the reestablishment of the factories, which request was finally complied with by sending an Ambassador of the name of *de Bitter*, who became the power to renew the transactions at *Ayuthia*. He succeeded in making a treaty which was concluded on the 22d August 1664. From that very moment trade got a new and great impetus again and was fast flourishing and extending.

The revolution in 1688 under *Phra Pet Racha* (*) when the in history well known Minister *Phalko* (†) lost his life, of course was of great influence on the until then existing good understanding between both nations. However the treaty of 1664 was newly confirmed. But the difficulties did not subsist and continued even after the treaty had again been renewed on the 21 December 1704 with the new King *Phra Poot Chow Sua*. On account of these difficulties the factories at *Ayuthia* and *Ligor* were left in 1705 until the commissioner *Cleür* succeeded in 1708 in reestablishing the old relations of friendship and good understanding.

Several different circumstances however conduced to the again leaving of the factories in 1741, when all the goods were brought over to *Batavia*. Only a few men remained behind, merely to look after the furniture and the flag, that were left in the factory.

Since that year trade between *Batavia* and *Siam* was of little importance. Only a few ships were sent every year, until the old relations were renewed on the 6th May 1754 at the

---

(*) De *overweldiger*, die niet in de rij der koningen mag voorkomen.

(†) Niet *Phaucon*. — Hij was een Griek.

desire of the Siamese Government with the special commissioners *Bang* and *Jonas*.

Whereas the factory at *Ligor* did not prove profitable, all the goods were brought over to *Ayuthia*. This factory unfortunately suffered like the whole *Siamese* empire from the invasion of the *Burmese* in 1767, who overran the country, destroyed the old capital, seized all portable property, belonging to the Dutch factory, killed Mr. *Bang* and another man and made prisoners of 5 other Dutchmen belonging to the factory.

Though the factory continued to keep up, this would not last long and finally she was left in 1768.

From this time dates the decline of trade between the two countries, which however for the last years has happily been increasing a little, and from that same year the era of friendly intercourse, which had so amicably been carried on between the Sovereigns of both nations, should have been concluded had it not been for the desire of the King, my Royal Master, that the old relations should be brought forward again, for which purpose Mr. *Donker Curtius* was appointed to open and myself am desired to conclude the transactions.

I have deemed it necessary to enter into this small historical sketch, which I took from the records and documents, still existing with us, in hopes that I might succeed in refreshing to Your Majesty's memory the former relations between both nations and to illucidate the claim, which my Government has of calling itself the oldest friend of *Siam* of all *European* powers.

It is in the name of my gracious Sovereign, that I claim the renewal of this friendship, which the *Netherlands* Government will be proud to acknowledge and cultivate.

His Majesty the King desires me to express H. M.'s hopes, that the now concluded treaty may be a lasting one and may tend to promote the views and to strengthen the ties of friendship and good willing, which for so many a year and century have

so happily existed between both nations and that the reigns of the Government of *Siam* may still for a good many years be entrusted to hands so able, to hearts so pure and to heads so wise as these of the present first and second Kings of *Siam*.

DIXI.

(Ik heb dit een en ander voornamelijk getrokken uit eene nota van het Rijksarchief te 's Hage en uit de *Bangkok*-Calendar van 1862 (*).

Ik heb den Prins van Oranje aangeduid met *Sovereign Prince*, om aan te duiden, dat hij het hoofd van den staat was. De Siamees zou dit anders niet begrepen hebben. Eindelijk zij aangeteekend, dat ik, omdat het stuk in het Engelsch gesteld is, de Engelsche spelling gevolgd heb).

BIJLAGE H.

At present, the gentleman, whom the Governor-General of Netherlands India, empowered by the order of His Majesty the King of the Netherlands, has made the bearer of His Netherlands Majesty's orders to exchange the Ratifications of the Treaty, and to solicit modifications to certain clauses of that Treaty has come into my presence in this audience Hall, and has made over certain Royal presents in the name of His Majesty the King of the Netherlands, stating that His Netherlands Majesty had ordered him to bring them to me, the king of Siam, for my acceptance in compliance with the desire of His Netherlands Majesty to promote the relations of friendship.

Further he gave my the letter of the Governor-General of Netherlands India, which he brought for me, the King of Siam (†). I, the King of Siam, have now received said letter, which

(*) De hierbedoelde nota zal later in dit tijdschrift worden uitgegeven.
Red.

(†) Niet geheel juist, daar ik slechts eene Engelsche vertaling van dien brief heb afgegeven. Den originelen brief heb ik zonder cerbewijzen niet willen afgeven.

was a great honor alike to His Netherlands Majesty, and to me, the King of Siam, on the completion of the Treaty by exchanging the Ratifications as above mentioned. I, the King of Siam shall be pleased, that the relations of friendship between Siam, and the Netherlands Government, which formerly existed from about the Siamese civil era 960 in the reign of Phrabat Somdetch Phra Narest Maharat, the twentieth Sovereign previous to the present reign and through the successive reigns down to the reign of Somdetch Phra Paramekathat, the 15th King of Siam from Phrabat Somdetch Phra Narest Maharat, has been renewed.

In the Siamese civil era 1129, the capital Ayuthia was conquered by the Burmans.

From that time to the present our commerce with Foreign nations was disturbed and our relations of Friendship with the Netherlands was interrupted, an interval of 94 years.

At present our commerce and our relations of Friendship are renewed on a sure basis, and must be better than in former times, because the power of all European nations, in ships of war and merchantmen is better and greater than formerly, the facilities for going, coming and visiting have greatly increased, the understanding of the laws and customs of the country now at peace, and in prosperity is in every respect better than formerly. The present friendship we perceive, must be of long duration, because there are no causes to disturb it, as in former times. The countries that were our enemies, having combined bands hostile to Siam, as Burmah, are at present weak and diminished in power; therefore, I the King of Siam, am confident in the views expressed.

We have learned that during your stay in the capital, so far as relates to your business in exchanging the Ratifications of the Treaty and consulting about proposed modifications, you have had uninterrupted satisfaction day and night, up to the

present moment. Nothing unpleasant has occurred, as to the deportment of these whom we instructed to receive you, and the deportment of these who were ordered to consult with you and conclude upon the modifications of the Treaty was in every way satisfactory to you. This is a source of great satisfaction to me, the King of Siam.

On your return, you will please ask His Excellency the Governor-General of Netherlands-India to communicate for the information of His Majesty the King of Netherlands, that I, the King of Siam, have been thus highly pleased and to tender to His Most Gracious Majesty, the King of the Netherlands, my sincere thanks as a token of Friendship for the elegant presents which His Majesty has pleased to send for my acceptance, and assure His Netherlands Majesty, that I, the King of Siam, will keep these presents as mementoes of Friendship from this time forth.

You will also inform him of our sincere respect and esteem for His Excellency the Governor-General of Netherlands India.

(Signed and sealed by the King.)

Received from hand of Alexander Loudon Esquire, the Doctor of old Roman and of civil laws Secretary-General of Government of Netherlands India, knight of the Lion of Netherlands, the Envoy sent from the Dutch Governor-General, Ludolf, Anne, Jan, Wilt, Baron Sloet van de Beele, Doctor of the old Roman and of the civil laws, Governor-General of the Army and the Navy of the King of the Netherlands on the Eastern side of "Cape of Good-Hope," Knight of the order of the Lion of the Netherlands and Knight of the Red Eagle of Prussia third Class, authorized by His Majesty the King of the Netherlands in accordance with His Majesty's Minister of Colonies and of the foreign affairs etc. etc. etc. etc.

in name of His Majesty the King of Netherlands to exchange the act of Ratifications of the Treaty of Friendship and commerce between Siam and Netherlands and to discuss for explanatory agreement of said the Treaty, the following number of the articles of presents delivered to the undersigned in name of His Majesty the King of Netherlands for being proof of Friendship existing now.

1. A large flower stand being glasswares connected with solid silver beautiful stand in glass cover.

2. A small flower stand of the similar description made in a box.

3. A steel die of the royal standard of the undersigned applied in pressing machine.

4. Dutch works in 27 volumes.

All above mentioned articles of presents were received by the undersigned with much pleasure and very thanks to His Gracious Majesty King of Netherlands for his friendship towards the undersigned who begs to assure His Netherland's Majesty that he will keep these presents on possession of himself and his heirs and successors for remembrance of true friendship between Siam and Netherlands for ever.

Given at the royal audience Hall Anant Samagome Grand palace, Ratne Kosindr Mahindr Ayudia.

Bangkok on the Thursday the 12th night of waxing moon in the Lunar Month of Phaggun the 4th month from the commencement of Cold-season in the of Cock third decade of the Siamese Era 1223 corresponding to the solar-date of 27th day of the Christian year 1862 which is still the eleventh year or 3970th day of the present Reign.

This from

S. P. P. M. Mongkut, Major Rex.

Siamensium on the 3970th day of the reign.

BIJLAGE I.

Somdetch Pha Paramendr Maha Mongkut, by the Divine blessing of the Superagency of the Universe the first king of Siamese kingdom consisting of both Siam proper Northern & Southern and its tributary adjacent-states of Laos Chiangs Laos Kau Cambodia, several provinces of Malay peninsula, etc. etc. etc.

To His Lordship, Ludolf, Anne, Jan, Wilt, Baron Sloet van de Beele, Doctor of the old Roman and of the civil Laws Governor-General of the Netherlands India, Commander in chief of the Army and the Navy of the King of the Netherlands and Knight of the order of the Lion of the Netherlands and Knight of the red eagle of Prussia third Class, authorized by His Majesty the King of the Netherlands in accordance with His Majesty's minister of the Colonies of the Foreign Affairs.

Our worthy respected friend

SENDETH GREETING.

Whereas on last month Mr. Pickenpack the acting Consul of His Majesty the King of Netherland for this port has announced to our officers of state of Foreign affairs here that a functionary Envoy will be sent from your Lordship in accordance to the royal mandate of His Majesty the King of Netherland and noble command of the secretary of His Netherland's Majesty in foreign affairs in Hague to our Court to discuss certain articles of the between Siam and Netherland recently concluded on 17th December anno Christi 1860 and to exchange the act of Ratications of the said Treaty he suggested our officers of state to be ready for honorary receipt of the said embassy his suggestion was accepted and informed to us by our officers of state of Foreign affairs previously from arrival of two Dutch steamers being men of war of His Netherlands Majesty which has happened on the 13th March. inst one

of those two Dutch steamers has entered the mouth of our river Chau phya and came up here in which steamer Honorable Mr. A. Loudon the Envoy was on board.

On hearing hereof, We have ordered our officers to give him a comfortable residence on shore with honory receipt and cordial Welcome according to the Friendship existed in right of Treaty and our usual courtesy.

Mr. A. Loudon on his stay here has the honor of approaching Us for both and public interviews and entertainment on several occasions in a certain of which he has handed Us your Lordship's letter dated Batavia 21st February last as well as certain number of presents were delivered to Us in name of H. M. the King of Netherland before our Court on his public reception where he stated that those presents have designed by our friendly acceptance and entrust to him for conveying here.

We beg to express our sincerest friendly great thanks for favours of His Netherlands Majesty on me, so existed as well as for the respectful and regardful content of the noble address to Us from your Lordship together its translation in English agreeably to which We have permitted Mr. A. Loudon Envoy to hold conversation with those individuals who have been our royal commissioner plenipotentiary on our part in negotiation and conclusion of the Treaty with J. H. Donker Curtius Esquire on December 1860 with whom he (Mr. A. Loudon) has held some conversations and proposed 4 explanatory articles in improvenent of the articles 9th, 11th, 12th & 13th of the Treaty our royal commissioners have agreed with him in every respect so the explanatory agreement was stipulated and written in Duplicate and signatred by every one of commissioners of both side after which the exchange of the act Ratification was done on the 1st day of Siamese new year corresponding to 31st March.

Mr. A. Loudon has intamed Us that a royal letter of H.

M. the King of Netherland will be addressed Us directly on other occasion, so We are now waiting on the said expected royal letter did not yet (*) write to H. M. the King of Netherland directly hoping your Lordship will no doubt inform all occurrences here even the content hereof to H. M, the King of Netherland and his government at home. Also We consider that the preface and conclusion of the act of bur ratification done by Us in our vernacular Siamese and English characters and languages will serve perhaps as our royal letter in addressed to H. M. the King of Netherland on the present opportunity after which We intend to do more again when We would have an honor of receipt of royal letter which might be addressed us directly on other occasion.

Mr. Loudon and his suite on his and their stay here have right every where in good conduct of civilized nation, there were nothing to be reproved by Us on him and them for their so right conduct stated by Us. We hope His Majesty and your Lordship will favour on him and them.

We are always have the honor to be your Lordship's good friend who will have right to cause our officer of state of Foreign affairs here to write to your Lordship and your successor on office of Governor-General of Netherlands India whenever any important necessity may be occurred, as the Netherlands is one of the powerful nations in Europe entered in international friendship and commercial intercourse with several powerful nation seeing your Lordship and your successor's settlement or situation is and will be nearer than your home Netherland with which nation the Treaty was concluded and going in operation just now.

Given at our royal Court house name Jusit Maha Prasad Grand palace of Ratue Kosindr Mahindr Ayudia Bangkok Siam

(*) Jawel; de heer Donker Curtius nam dien brief mede.

on Monday the first night of waxing moon of the Lunar Month of Chitr the 1th month from commencement of Cold season being the first day of new Lunar year of Dog still third decade of the solar Era of Siam one thousand two hundred and twenty three corresponding to solar date of thirty first or last day of de month of March in the Christian year one thousand eight hundred and sixty two, which is still the eleventh year or 3974th day of our Reign.

BIJLAGE J.

Paul Pickenpack Esquire, acting consul of the Netherlands at Bangkok (Siam).

Sir!

Before leaving this place I can not fail to express you my sincere thanks for the more than gracious way in which you have attended to the interests of the Dutch Embassy.

I congratulate the Netherlands Government on having found so worthy and able a man to whom the Dutch interests may so entirely be confided to.

I will certainly not fail in proving this assertion to my Government which I feel confident will appreciate your good services not less than I do

Accept my best wishes for your health and prosperity and more specialy my thanks for the friendly way in which you acted towards poor Mr. Peeters, the secretary to the Embassy, and believe me

Sir

Your obedient and faithful servant and friend

A. LOUDON,

Secretary-General to the N. I. Government,
Ambassador to the Court of Siam.

Bangkok, April 2d 1862.

VERGADERINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG, DEN
5a APRIL 1862, DES AVONDS TEN 8 URE, TEN HUIZE
VAN DEN VICE-PRESIDENT.

Tegenwoordig zijn de HH.

- Z. Exc. J. van Swieten, president,
- Dr. G. Wassink, vice-president,
- G. F. de Bruijn Kops,
- W. F. Versteegh,
- Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
- Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.
- Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
- Mr. H. Rochussen, thesaurier,
- J. F. G. Brumund.

I. De notulen der vergadering van 4 Januarij 1862 worden gelezen en goedgekeurd.

II. De president deelt mede, dat de afwezigheid van den secretaris gedurende eenige weken oorzaak is geweest, dat in de maanden Februarij en Maart geene vergaderingen zijn belegd geworden.

III. Door den president worden ter tafel en in beraadslaging gelegd:

a. Een gouvernements besluit van 15 Januarij 1862 no. 19, waarbij wordt bepaald:

1°. dat ter landsdrukkerij te *Batavia* zullen worden gedrukt 2000 exemplaren van de Maleische werkjes, getiteld:

a. *Korte schets van de theoretische plantenkunde*,

b. *Eerste beginselen van de staathuishoudkunde*, en

c. *Korte schets van de geschiedenis der Minahassa*, vervaardigd door den heer J. G. F. Riedel, en wel in den vorm van het bij de boekhandelaren Lange en Co. te *Batavia* uitgegeven werkje, getiteld: *peroendjoekan akan pekerdja dan tanem soklat*. (Notulen van 14 Dec. 1861, II x.)

2°. den directeur der producten en civiele magazijnen aan te schrijven te zijner tijd het noodige te verrigten nopens de bepaling van den prijs, waarvoor de bij art. 1 bedoelde werkjes verkrijgbaar zullen worden gesteld en nopens de aan den vervaardiger daarvan toe te kennen premie.

Aangenomen voor notificatie.

b. Zeven missives van den 1ⁿ gouvernements secretaris, dd. 1 October 1861 (ontv. op 5 Februarij 1862), 20 Januarij, 5 en 22 Februarij, 13, 17 en 18 Maart 1862 no. 2497, 165, 321, 454, 637, 669 en 683, daarbij namens de regering aanbiedende de navolgende drukwerken:

A memorial of Chinese handwriting, especially as it is used in Japan, compiled from original sources, by R. J. de St. Aulaire and W. P. Groenevelt;

Mr. S. Keizer, *onze tijd in Indië*, 1° afdeeling;

A vocabulary of the English and Malay languages;

Eene Maleische vertaling van het boek der psalmen, getiteld: *Zaboer, ja itoe soerat segala mazmoer*;

Een leerboekje voor de natuurlijke historie, getiteld: *lahoewa ini hikajat binatang*;

Eene Maleische vertaling van Bunjan's *Christenreize*, getiteld: *perdjalanan orang mentjari slamat*;

Eene handleiding voor de aardrijkskunde, met plaatjes en kaartjes, getiteld: *kikajat pada menjatakan derrie hal doenia serta kaüdaänja dengan segala isinja*;

Tweede verslag over den paalworm, uitgegeven door de natuurkundige afdeeling der koninklijke Akademie van wetenschappen;

Essai de grammaire Japonnaise, par Leon Pagès;

Nederlandsch Indië in de Staten-Generaal sedert de grondwet van 1814; eene bijdrage tot de geschiedenis der koloniale politiek in Nederland, door E. de Waal, deel 2 en 3; en

Levensschets van den vice-admiraal A. W. de Man, door Jhr. H. A. van Karnebeek.

Wordt besloten:

Der regering dank te betuigen en de drukwerken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

c. Een brief van den heer G. C. T. van Dorp, uitgever en boekhandelaar te Samarang, daarbij aanbiedende exemplaren van al de op zijne drukkerij sedert hare oprigting gedrukte boekwerken en brochures, en tevens mededeelende, dat hij geen compleet exemplaar beschikbaar heeft van de door hem uitgegeven wordende Samarangsche Courant, doch dat hij zorgen zal, dat het complete exemplaar, dat daarvan eigenaardig bij zijne drukkerij behoort, wanneer hij eenmaal zijne drukkerij mogt liquideren, bewaard blijve voor des genootschaps boekerij.

Wordt besloten:

Den heer van Dorp dank te zeggen en de door hem gezonden drukwerken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

d. Een schrijven van het buitengewoon lid der genootschaps, B. N. J. Roskott, dd. 1 Maart 1862, aanbiedende een van plaatjes voorzien exemplaar der door hem in het Maleisch bewerkte *Christenreize van Bunjan* en tevens mededeelende, dat dit boekje geheel

in den smaak schijnt te vallen van de inlandsche christenen in de Molukken, daar de eerste oplage binnen korten tijd was uitverkocht, en wijders, dat zijne Maleische vertaling van *Zahn's Bibelgeschichte* voor de pers gereed ligt, doch het zendeling-genootschap, wegens de uitgebreidheid van het werk, eenigzins huisverig is het voor zijne rekening te doen drukken, alsmede dat hij onlangs voltooide een Catechismus in het hoog Maleisch, naar Nederland zond drie landkaarten met Maleischen tekst en thans onder handen heeft een nieuw Maleisch rekenboek, zullende hij van dit alles, als het gedrukt mogt worden, te zijner tijd exemplaren zenden aan het genootschap.

Wordt besloten:

Den heer Roskott te bedanken en het door hem gezonden boek te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

e. Een schrijven van den heer F. A. T. van der Valk, te Soerakarta, dd. 15 Februarij 1862, daarbij vragende te mogen vernemen of het opstel van den heer Cohen Stuart, bevattende een tegenschrift op een stuk van den heer von de Wall, geplaatst in het 8ste deel van des genootschaps tijdschrift, reeds is gedrukt, en zoo neen, op verzoek van den heer Cohen Stuart, aanbiedende zich met de correctie der drukproeven te belasten.

Wordt besloten:

Den heer van der Valk te berigten, dat het door hem bedoeld opstel reeds is afgedrukt in de 1ste aflevering van des tijdschrifts 12de deel.

f. Eene missive van den resident van Kadoe, dd. 23 Januarij 1862, no. 124/1, mededeelende; dat achtereenvolgens in de nabijheid van Boedha-tempels in zijne residentie, op eenige voeten diepte onder den grond zijn gevonden acht koperen schenkbladen, afkomstig uit den Boedha-tijd, waarvoor als belooning door hem is betaald gezamenlijk f 25, verzoekende hij te mogen vernemen of het genootschap die voorwerpen voor dien prijs wenscht te ontvangen.

Wordt besloten:

1°. den resident van Kadoe te berigten, dat het genootschap bereid is de schenkbladen van hem over te nemen, en tevens te verzoeken ze over te zenden;

2°. den thesaurier te magtigen tot uitkeering der som van f 25.

g. Eene missive van de kommissie tot verbetering der Indische zeekaarten, dd. 10 Januarij 1862 no. 2, ingevolge gouv. vernements besluit van 17 Januarij 1860 no. 28, aanbiedende een exemplaar van de, door haar, gedurende 1860 uitgegeven kaarten.

Wordt besloten:

Der kommissie dank te zeggen en de kaarten te doen plaatsen in des genootschaps kaarten-verzameling.

h. Eene missive van den 1sten gouv. vernements secretaris, dd. 6 Januarij 1862 no. 28, op bekomen last aanbiedende een aan het genootschap gerigten brief van het lid des genootschaps, den heer E. Netscher, dd. 12 December bevorens, ten geleide strekkende van eenige aanteekeningen, onder den titel van "*Togtjes in het gebied van Riouw en onderhoorigheden*", wordende het genootschap door de regering gemagtigd die aanteekeningen op te nemen in des genootschaps tijdschrift.

Wordt besloten:

De aanteekeningen van den heer Netscher te stellen in handen van den redacteur van 's genootschaps tijdschrift, ter opname.

i. Eene missive van den secretaris van heeren curatoren der Hoogeschool te Leiden, dd. 5 Junij 1861, daarbij namens curatoren der Hoogeschoolen en van het Athenaeum Illustre te Amsterdam en te Deventer aanbiedende een exemplaar der *Annales Académici* over het jaar 1857/58, welke voor rekening der Hoogeschoolen en Athenaea zijn gedrukt.

Wordt besloten:

Voor dit geschenk dank te betuigen en het te plaatsen in des genootschaps boekerij.

j. Eene missive van den resident van Bagelen (het gewoon lid des genootschaps A. W. Kinder de Camarecq), dd. 30 December 1861 no. 3762, aanbiedende dertig oud-Hollandsche twee stuiverstukken van de jaren 1719/30, welke door een inwoner der dessa Seren, regentschap Poerworedjo, bij het omspitten zijner sawah in den grond zijn gevonden;

Wordt besloten:

Den resident van Bagelen dank te betuigen en de oude dubbeltjes te doen plaatsen in des genootschaps muntkabinet.

k. Eene missive van denzelfden, dd. 22 Februarij 1862 no. 599, ter overname aanbiedende een gouden ring met eene Kawi inscriptie en een gouden ketting, beiden blijkbaar van Hindoe-oorsprong, zijnde de ring bij plaatselijken inkoop waard f 50 en de ketting volgens taxatie f 30;

Wordt besloten:

Den resident van Bagelen onder terugzending te berigten, dat de directie deze voorwerpen niet voor den bekend gestelden prijs wenscht te koopen;

l. Eene missive van denzelfden, dd. 20 Maart 1862 no. 889, inhoudende:

dat de oud-regent van Poerworedjo, Radhen Adhipati Tjokro Negoro, zich in vroegere jaren onledig heeft gehouden met het opstellen van een verhaal betreffende den laatsten Javaschen oorlog;

dat de regent hem dat handschrift heeft geschonken;

dat hij, resident, later diens toestemming verzocht en verkreeg, er over te mogen beschikken, zooals hij, resident, wenschelijk zoude achten;

dat hij de vrijheid neemt het alsnu aan het genootschap aan te bieden, als zijnde, zijns inziens, deze weg het geschiktste middel om het manuscript voor het nageslacht te bewaren;

dat over de geschiedkundige waarde van het handschrift de bijgevoegde Nederduitsche, door den controleur der landelijke inkomsten en kultures, den heer J. Heijting, vervaardigde vertaling van den korten inhoud eenig licht kan verspreiden;

dat het manuscript blijkbaar niet geheel is ontbloot van historische waarde, als gevende eene vrij omstandige beschrijving van alle gebeurtenissen van den oorlog, voor zooveel betreft het landschap Bagelen;

dat daarin opmerkelijk is de bewering, als zoude van gouvernementswege aan den Soloschen prins Pangeran Koesoemo Joedho, wiens volle vertrouwen de schrijver genoot, onder zekere voorwaarden aanbiedingen zijn gedaan om afstand van grondgebied;

dat eveneens opmerking verdient, dat de nu 80jarige grijsaard en tevens een geëerde bondgenoot der Nederlanders het tracht te doen voorkomen, alsof het door zijne hand sneuvelen van den Djokjoschen prins Pangeran Ngabeli en diens beide zonen als eene noodlottige vergissing moet worden beschouwd in den persoon, — een treffend bewijs van de prestige, welke zelfs nog ten huidigen dage de prinsen aanleeft van het huis van Mataram;

Wordende verder nog door den heer resident medegedeeld:

dat Radhen Adhipati Tjokro Negoro is gesproten uit een oud-Bageleensch geslacht en dat hij onder den naam van Ngabeli Reso di Wirio bij het uitbreken van den oorlog eene betrekking vervulde van mantri aan het hof te Solo, welk ambt, sedert jaren in zijne familie erfelijk, thans wordt vervuld door een zijner kleinzonen;

dat hij, in het gevolg van den Soloschen prins Koesoemo Joedo, ter bestrijding van den opstand gezonden naar de landen bewesten de Bogowonto, zich in de volbrenging dier opdracht zoodanig onderscheidde, dat hij door den Soesoehoenan werd verheven en aangesteld tot Toemenggoeng van Tangoeng,

met den titel en naam van Toemenggoeng Tjokro Djojo, en eindelijk:

dat hem nog grooter eer ten deel viel bij de latere overname en organisatie der Montjonegorosche landen, door met Aroem-Binong en Goenoeng-Galing gekozen te worden onder het drietal regenten, welke als mannen van beproefde trouw aan het hoofd werden geplaatst van de nieuw gecreëerde regentschappen Poerworedjo, Koeto Ardjo en Keboemen.

Wordt besloten:

1°. Den resident te bedanken voor zijn geschenk en zijne mededeeling;

2°. Hem te verzoeken ook den heer Heijting namens de directie dank te zeggen voor zijne vertaling van de inhoudsopgave;

3°. Het manuscript te doen plaatsen in des genootschaps verzameling van handschriften.

m. Een schrijven van het buitengewoon lid des genootschaps, den heer J. Hageman Jcz., dd. 31 Junij 1862, houdende terugaanbieding van het hem bij missive van 17 December 1861 no. 61 (notulen van 14 December 1861 H.z.) ter leen gezonden rapport van den kommissaris-gezaghebber, titulair gouverneur, W. H. van IJsseldijk, over den oosthoek van Java 1799; zijnde dit rapport door hem verrijkt met eene inhoudsopgave, en verder aanbiedende:

- 1°. Naamlijsten der Europeische gewestelijke gezaghebbers;
- 2°. Naamlijsten der inlandsche gezaghebbers van den oosthoek;
- 3°. Opgave der oudheden in den oosthoek;
- 4°. Teekening van den Tjandi-Poeri (Loemadjang);
- 5°. Placcaat van 1799 over looden munt;
- 6°. Placcaat van 1799 over papieren geld.

Zijnde in dat schrijven tevens mededeeling gedaan van eenige bijzonderheden omtrent van IJsseldijk, en daarbij tevens opgave gedaan van de verslagen en memoriën van gouverneurs, welke hem bekend zijn, met name van:

H. Hartingh, 1754—1761 (bibliotheek Delftsch instituut, deel VI, voorberigt XV);

W. H. van Ossenbergh, 1761—? (berigten historisch genootschap, Utrecht V. 2);

J. Greeve, 1787—1791 (in des berigtgevers bezit; bevat vele aanhalingen uit de memorien van J. K. van der Burg 1771—1780 en van J. Siberg, 1780—1787);

G. J. van Overstraten, 1791—1796 (tijdschrift voor Ned. Indië, 3e jaargang, deel I, bl. 204);

N. Engelhard, 1801—1808 (brokstukken in zijn boek tegen Daendels).

Wordt besloten:

Den heer Hageman dank te zeggen en het rapport van van IJsseldijk, evenzeer als de door den heer Hageman aangeboden stukken te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift, ten einde daarvan voor dat tijdschrift gebruik te maken.

n. Een schrijven van het gewoon lid des genootschaps H. von Rosenberg, dd. 23 December 1861, daarbij voorstellende eenige in zijn bezit zijnde voorwerpen van Ceram te ruilen met andere van Nieuw-Zeeland, welke zich in des genootschaps museum bevinden.

Wordt besloten:

Den heer von Rosenberg te antwoorden, dat, daargelaten de vraag of de voorgestelde ruil al dan niet wenschelijk zoude zijn, de directie van het genootschap zich niet bevoegd acht om, zonder medewerking der leden van het genootschap, te beschikken over ethnologische voorwerpen, welke in het museum worden bewaard en waarvan aldaar geene doubletten aanwezig zijn.

o. Een schrijven van den heer A. C. H. A. Nagel, controleur bij het binnenlandsch bestuur in de Lampongsche districten, daarbij aanbiedende een kampong-staat van die afdeeling, onder mededeeling, dat eene beschrijving later volgen zal.

Wordt besloten:

De beslissing omtrent de vraag of van den toegezonden kampong-staat al dan niet voor des genootschaps tijdschrift zal worden gebruik gemaakt, te houden in advies, totdat ook de toegezegde beschrijving zal zijn ontvangen.

p. Twee brieven van de heeren Dr. P. A. S. van Limburg Brouwer en Mr. J. K. W. Quarles van Ufford te 's Gravenhage, dd. 1 November 1861 en 6 Januarij 1862, daarbij verklarende, dat zij hunne benoeming tot corresponderende leden van het genootschap onder dankbetuiging aannemen.

Aangenomen voor notificatie.

q. Een brief van den heer Rhemrev te Madioen, dd. 14 Februarij 1862, daarbij mededeelende, dat hij zich geheel onderwerpt aan het gevoelen der directie, ten aanzien van het gebruik, dat zal kunnen worden gemaakt van het door hem vervaardigd en aangeboden *Kawi-Javaansch woordenboek* (notulen van 4 Januarij 1862, II k).

Wordt besloten:

De beslissing omtrent de al of niet uitgave van het woordenboek te houden in advies, totdat daaromtrent het gevoelen zal zijn ingewonnen van den uit Europa terug verwacht wordenden heer R. H. Th. Friederich.

r. 1°. Eene missive van den 1ⁿ gouvernements secretaris, dd. 10 Februarij 1862 no. 165, houdende mededeeling, dat de regering gaarne zal gebruik maken van de door de directie aangeboden Javaansche boekwerken (notulen van 13 Julij 1861, III) en dat de directeur der producten en civiele magazijnen is aangeschreven deze werken in ontvangst te nemen, ten einde ze te doen toekomen aan den hoofdonderwijzer bij de kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Soerakarta, om ze ten dienste van die school te gebruiken.

2°. Eene missive van den directeur der producten en civiele magazijnen, dd. 27 Februarij 1862 no. 1545, verzoekende de

bedoelde boekwerken af te geven aan den resident van Batavia.

Wordt besloten :

Aan den bibliothecaris op te dragen aan het verzoek van den directeur voornoemd te voldoen.

s. Een brief van de executeuren-testamentair in den boedel van wijlen het lid van het genootschap Dr. F. J. van Maanen, in leven staatsraad in buitengewone dienst, dd. 's Gravenhage 7 Januarij 1862, daarbij kennis gevende van het overlijden van dien zeer geachten en verdienstelijken man op 24 November bevorens, in den ouderdom van ruim 83 jaren :

Dit berigt met leedwezen zijnde ontvangen, wordt besloten den overledene af te voeren van de ledenlijst.

z. Een brief van de rijkskommissie voor statistiek in Nederland, dd. 31 December 1861, kennis gevende, dat zij bij koninklijk besluit van 29 bevorens op 1 Januarij 1862, ten gevolge van het niet door de tweede kamer der Staten-Generaal toestaan der fondsen, benoodigd tot voortzetting van haren arbeid, wordt ontbonden :

Deze kennisgave met leedwezen zijnde ontvangen, wordt het schrijven aangenomen voor notificatie.

u. Missives van :

1°. Den secretaris van „the American Institute of the city of New-York”, dd. 8 October 1861;

2°. Den voorzittenden secretaris der „Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften”, dd. 28 Februarij en 31 Augustus 1861;

3°. Den secretaris van „the Smitsonian Institution” te Washington, dd. 24 Junij 1861, vergezeld van een schrijven van den heer Diehl, consul van de Vereenigde Staten te Batavia, dd. 5 Maart 1861;

4°. Den secretaris der „Gesellschaft für vaterländische Alterthümer te Bazel, dd. 12 Junij 1861;

allen aanbiedende door die genootschappen uitgegevene werken;

Wordt besloten:

De toegezonden werken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij en den bibliothecaris op te dragen, om bij de toezending van boekwerken aan die wetenschappelijke vereenigingen den dank des genootschaps uit te drukken.

v. Eene missive van den 1^u gouvernements secretaris, dd. 8 Januarij 1862 no. 50*b*, waarbij namens de regering worden gevraagd de consideratiën en het advies der directie op twee nota's van de heeren C. Leemans, directeur van het museum van oudheden te Leijden, en L. J. F. Janssen, conservator bij diezelfde inrigting, houdende beschouwingen over de bevordering van de kennis der oudheden in Nederlandsch-Indië, en als middelen daartoe wijzende op de wenschelijkheid:

1°. van het zamenstellen van eene oudheidkundige statistiek;

2°. van het verzamelen en overbrengen naar 's Rijks museum van oudheden te Leijden van voorwerpen van archaeologische en ethnologische waarde; en

3°. van het afteekenen van niet vervoerbare momumenten, het afdrukken van opschriften en wat dies meer zij;

Zijnde deze stukken in rondlezing geweest.

Wordt besloten:

Aan den Gouverneur Generaal te schrijven, als volgt:

No. 87.

Bijlagen: *Twee.*

Batavia, 22 April 1862.

Bij missive van 8 Januarij jl. no. 50*b* zond de 1^e gouvernements secretaris namens Uwe Excellentie aan de directie van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen twee nota's van de heeren C. Leemans, directeur van het museum van oudheden te Leiden, en L. J. F. Janssen, conservator bij dezelfde inrigting, met verzoek om naar aanleiding dier stukken te dienen van consideratiën en advies.

Beide nota's bevatten beschouwingen over de bevordering van de kennis der oudheden in Nederlandsch-Indië en komen, hoezeer in de bijzonderheden eenigzints verschillend, in hoofdtrekken hierin overeen, dat bij beiden als middelen tot die bevordering wordt gewezen op de wenschelijkheid:

1°. van het zamenstellen van eene oudheidkundige statistiek;

2°. van het verzamelen en verzenden naar 's Rijks museum van oudheden te Leiden van voorwerpen van archaeologische en ethnologische waarde; en

3°. van het afteekenen van niet vervoerbare monumenten, het afdrukken van opschriften, enz.

De directie van het Bataviaasch genootschap zal Uwer Excellentie, in voldoening aan het door Haar geuit verlangen, mededeelen, welke hare beschouwingen omtrent die drie hoofdpunten zijn en ten slotte Uwer Excellentie de voorstellen doen, waartoe die beschouwingen aanleiding geven.

Op die wijze zal er ruimschoots gelegenheid bestaan om, voor zooveel noodig, de opmerkingen van de heeren Leemans en Janssen nader toe te lichten, op te helderen of te wederleggen.

Het eerste punt, dat alzoo in behandeling moet komen, is de zamenstelling eener oudheidkundige statistiek.

De heer Leemans roemt zeer eene statistiek der oud-Javaansche monumenten, hem door het departement van Koloniën afgestaan en in vorige jaren door residenten van Java, op verlangen der Nederlandsch-Indische regering, naar voorgescreven model vervaardigd, en met nadere berigten uit het tijdschrift van het Bataviaasch genootschap en uit brieven van vrienden door hem verrijkt en omgewerkt, die hem als legger dient en bij eene geschikte gelegenheid door hem zal worden in het licht gegeven.

Verder verlangt hij, dat eene algemeene aanschrijving tot de residenten worde gerigt, om het nieuw ontdekte verder op te geven.

De door hem bedoelde statistiek was het gevolg van het tweede lid van het gouvernements besluit van 29 December 1840 no. 13 (medegedeeld in het Bijblad op het Staatsblad, deel I, blz. 439), waarbij werd bepaald „dat de plaatselijke autoriteiten op „Java gehouden zullen zijn, om binnen den tijd van drie „maanden op te maken en aan het gouvernement in te zenden „naauwkeurige beschrijvende lijsten van alle oudheden, in hunne „residentiën of afdelingen aanwezig, met opgave van het getal „gave en geschondene beelden, zullende telkens, wanneer nieuwe „oudheden worden ontdekt, daarvan verslag moeten worden „gedaan aan den gouverneur-generaal, ten einde daarvan aan- „teekening te doen houden op de algemeene lijst, welke des- „wege bij het statistiek bureau ter algemeene secretarie zal „worden aangehouden en waarvan een exemplaar zal worden „nedergelegd bij het Bataviaasch genootschap van kunsten en „wetenschappen”.

Bij circulaire van 20 December 1860 vroeg het Bataviaasch genootschap nadere opgaven, ten einde daaruit en uit hetgeen men reeds bezat te kunnen vervaardigen en uitgeven eene *oudheidkundige kaart van Java*, waarop door afzonderlijke teekens zoude worden aangeduid al wat bekend is omtrent de ligging van oudheden uit de Hindoe-periode.

Aan dit verzoek werd door vele hoofden van gewestelijk bestuur gereedelijk voldaan, maar noch de opgaven, verkregen naar aanleiding van het gouvernements besluit van 1840, noch die, bekomen in antwoord op des genootschaps circulaire, noch die, hier en daar verspreid in des genootschaps tijdschrift, zijn voldoende, evenmin om daarnaar eene bevredigende statistiek der Hindoe-oudheden van Java te kunnen zamenstellen, zooals de heer Teemans bedoelt, als om daaruit eene aan de vereischten beantwoordende oudheidkundige kaart te kunnen vervaardigen.

Om dit beweren met bewijzen te staven zal de directie zich, aangezien in deze de spreuk: „ex uno disce omnes” ten volle

toepasselijk is, bepalen tot de opgaven, verkregen van de residentie Kediri, een gewest, dat, wat zijne oudheden betreft, voorzeker wel onder de rijkste mag worden gerekend.

Zoowel in de opgaven van vroegeren tijd, als in die, welke bij missive van 7 Maart 1861 werden gezonden naar aanleiding van de vraag van het genootschap, vindt men ten aanzien van Kediri wel is waar eene menigte beelden vermeld, met opgaven van het regentschap, het district, de dessa of de plaats, waar zij zich bevinden, maar zonder andere beschrijving van het beeld, dan het telkens wederkeerende „mannenbeeld”, „vrouwenbeeld”, „buffelbeeld”, „slangenbeeld”, „tijgerbeeld”, „paardje”, enz. enz.; niets van de hoogte of lengte der beelden, van de steensoort, waaruit ze zijn gehouwen, van de meerdere of mindere verdienste en het genre van het beeldhouwwerk, niets van de attributen en het daaruit op te maken karakter des beelds.

Niet minder onvolkomen zijn de opgaven der gebouwen of ruïnen uit den Hindoe-tijd: nu eens is er sprake van tempels, dan weder van tjandi's, terwijl het niet duidelijk is, welk onderscheid men door die twee benamingen, die toch hetzelfde beteekenen, heeft willen aanduiden; verder is de beschrijving, die van de tempels gegeven wordt, geheel onvoldoende; van de zeven opgenoemde wordt van twee alleen gezegd, dat zij *tempels* zijn; een wordt gekarakteriseerd als gelijkende op een *loemboeng*; van twee wordt alleen de lengte- en breedtemaat opgegeven en van de beide anderen is alleen opgeteekend, dat zij zijn gemaakt door een zekeren Kiali.

Dat zulke opgaven noch voor eene behoorlijke statistiek, noch voor eene voldoende oudheidkundige kaart kunnen dienen, behoeft wel geen betoog.

Maar er is nog meer. Belangrijke, reeds bekende ruïnen zijn vergeten; zoo ligt in het regentschap Blitar te Tanataran een oude tempel, die wegens zijne basreliefs na Boro Boedhoer

de meest belangrijke van oud-Java is; zoo liggen ook in het Goenoeng Abdjaksche, regentschap Toelong Agoeng, nog vijf zeer belangrijke tempels, maar van deze allen wordt in de opgaven met geen enkel woord melding gemaakt.

Ook is dikwerf de opgave van de plaats, waar de, bij de statistieken vermelde oudheden zich bevinden, zeer onnaauwkeurig; blijkbaar werden bij de latere opgaven veelal die van vorige jaren afgeschreven en daardoor vindt men sedert verplaatste beelden en gedenkteekenen ook in de latere statistieken aangeduid, als te zijn op plaatsen, waar men ze thans te vergeefs zou zoeken, terwijl de plaatsen, waar ze thans te vinden zijn, niet zijn vermeld.

De directie wil over die oppervlakkigheid en onnaauwkeurigheid de inzenders of zamenstellers der opgaven niet lastig vallen; deze zijn veelal overladen met ambtsbezigheden, hebben dikwerf noch tijd, noch gelegenheid om de oudheden in hunne afdeeling te bezoeken, laat staan om antiquarische studiën te maken en om, met de daartoe zoo hoogst noodige kennis toegerust, van het door hen geziene een juist en volledig verslag te geven.

De heer Leemaus roemt wat hij heeft, maar inderdaad een ieder, die over Java heeft gereisd, daar oudheden bezocht en slechts eenigzints in de oudheidkunde is ingewijd, zal moeten erkennen, dat de resultaten, welke het gouvernements besluit van 1840, zoowel als de latere circulaire van het genootschap hebben opgeleverd, al zeer onbeduidend zijn.

Neen, wil men aan de archaeologie, aan de uitbreiding van de kennis der Hindoe-periode eene onschatbare dienst bewijzen, dan zal het noodig zijn, dat een wetenschappelijk man, die reeds sedert lang zich eene studie heeft gemaakt van de oudheden der Hindoe-periode, alles zelf zie, beschrijve, uitlegge en toelichte; dan is het noodig, dat althans de voornaamste oudheden door afbeeldingen voor geheel de wetenschappelijke wereld worden aanschouwelijk gemaakt; dan is het noodig, niet dat eene dorre statistiek (hoe volledig die dan ook wezen moge), maar

dat eene in alle bijzonderheden afdalende beschrijving niet alleen de oudheid voor oogen stelle, zooals zij is, maar ook licht verspreide over haar karakter, haren ouderdom, de godsdienst, de zeden en de geschiedenis van het volk.

Het genot van die onschatbare dienst aan de wetenschap te bewijzen zal Uwe Excellentie kunnen smaken, door de maatregelen te nemen, welke zullen kunnen leiden tot het verkrijgen van eene zoodanige beschrijving, verrijkt met afbeeldingen.

Daartoe zal in de eerste plaats noodig zijn, dat aan een oudheidkundige worde opgedragen, de oudheden overal te bezoeken en ze te beschrijven op zoodanige wijze, als zoo even werd aangeduid.

Naar het oordeel der directie van het genootschap bevindt zich op dit oogenblik slechts één man in Nederlandsch Indië, aan wien die zoo hoogst belangrijke arbeid zal kunnen worden opgedragen.

En die man is de heer J. F. G. Brumund, predikant bij de Evangelische gemeente alhier, besturend lid van het genootschap.

Door een veeljarig verblijf en door vele reizen in de binnenlanden van Java, waarbij reeds van den aanvang zijne aandacht vooral gevestigd was op de oudheden van dat eiland, heeft hij meer dan iemand anders bouwstoffen voor zulk eene algemeene beschrijving kunnen verzamelen.

Met eene zoodanige beschrijving maakte hij een aanvang in de twee deelen van zijn bekend werk „Indiana”, en een groot deel van het vervolg daarop is reeds in manuscript door hem bewerkt, maar hij is tot nog toe huiverig geweest met de uitgave voort te gaan, omdat hij nog veel niet heeft gezien en ook veel, dat hij reeds zag, nog veel beter zal moeten zien, dan hij daartoe de gelegenheid bezat.

Hij wenscht nu hetgeen hij in de „Indiana” leverde, met een kort algemeen overzicht te besluiten en heeft zich verder bereid

verklaard om, zoo hem de gelegenheid wordt gegeven door een bezoek aan de oudheden op Java, welke hij nog niet zag of welke hij nogmaals wenscht te zien, zijne kennis te vergrooten, hetgeen hij reeds uitgaf vermeerderd en verbeterd en ten einde toe vervolgd te bewerken voor des genootschaps verhandelingen of tijdschrift.

Het geheel zou, als beschrijving van alle bekende monumenten van het oude Java, worden voorafgegaan door eene inleiding, waarin de literatuur over de Indische oudheden kritisch wordt behandeld, en verder bestaan uit twee hoofddeelen, het eerste bevattende eene beschrijving van die oudheden, met vermelding van al wat van ieder harer in het bijzonder te zeggen valt; het ander behelzende algemeene, zamenvattende beschouwingen over de groepering, de bouworde, de sculptuur, enz. der monumenten, hunne bestemming, godsdienstig karakter, benevens (voor zooverre namelijk daaromtrent iets met zekerheid is te bepalen) tijd van stichting en verval.

Op die wijze zal een werk over de oudheden van Java in het licht verschijnen, zooals tot nog toe nimmer werd vervaardigd, een werk, dat ook niet spoedig te verwachten is, zoo niet de heer Brumund het verrigt; want althans der directie van het genootschap is het niet bekend, dat zich thans in Nederlandsch Indië iemand bevindt, die zoozeer als de heer Brumund zijne studiën heeft gemaakt van de oudheden van Java en zooveel bouwstoffen daarop betrekkelijk heeft verzameld, hetgeen dan ook trouwens vroeger reeds door de regering is erkend, toen zij hem bij besluit van 30 December 1856, no. 10, opdroeg, om in het belang der wetenschap aan het gouvernement te leveren eene beoordeelende beschrijving van het Hindoe-monument Boro Boedoer.

De reis, die noodig zoude zijn om den heer Brumund in staat te stellen, hetgeen hem nog aan kennis en ondervinding ontbreekt aan te vullen, zal, meent hij, van vijf tot acht

maanden moeten duren, zijnde het uit den aard der zaak niet mogelijk dien duur vooraf juist te bepalen; hij meent in dat tijdsverloop tevens het eerste deel der beschrijving in zijn geheel in schrift te zullen kunnen brengen, zoodat hij, teruggekeerd, dien arbeid nog slechts zal hebben te overzien en voor den druk te laten afschrijven; het tweede deel zou hij echter grootendeels eerst na zijne terugkomst van de reis kunnen zamenstellen, wanneer hij zich rustig aan de daarvoor vereischte studie zal kunnen wijden en inzage nemen van verschillende boeken, welke moeilijk op reis kunnen worden medegenomen; daartoe rekent hij een drietal maanden te behoeven.

De geheele arbeid zou dus binnen één jaar volbragt kunnen zijn.

Met de tegenwoordige maand is de heer Brumund zijn laatste dienstjaar ingetreden en daarna wenscht hij te repatriëren; zoo dus Uwe Excellentie besluiten kan hem den arbeid op te dragen, dan zou daartoe dit laatste zijner dienstjaren moeten worden gebezigd.

De voorwaarden, waaronder deze opdracht zou kunnen geschieden, zijn dezelfde als die, vermeld onder litt. *a* en *b* van het besluit van 30 December 1856, no. 10, namelijk behoud van zijn activiteits-tractement en genot van reis- en verblijfkosten, overeenkomstig zijnen rang, op den voet van Staatsblad 1828, no. 25, hebbende de heer Brumund der directie verklaard, dat hij onder deze voorwaarden geneigd is den arbeid te volbrengen.

Het komt der directie voor, dat deze voorwaarden uiterst billijk zijn en zij meent daarbij te moeten voegen, dat, wanneer thans niet van de gelegenheid, die zich door het aanwezen van den heer Brumund voordoet, gebruik gemaakt wordt, niet ligt later iemand zal worden gevonden, die het gewenschte werk binnen een zoo kort tijdsverloop zal kunnen volbrengen, daar men toch gerustelijk mag aannemen, dat elk ander, die de door den heer Brumund verzamelde bouwstoffen en zijne door veeljarige ondervinding verkregen practische kennis op het stuk der Ja-

vasche oudheden mist, daartoe wel een tijdvak van een vijftal jaren zal behoeven.

Met deze algemeene beschrijving van Java's oudheden staat in naauw verband de wenschelijkheid, om door afbeeldingen die monumenten voor het algemeen aanschouwelijk te maken (het derde onderwerp der nota's van de heeren Janssen en Leemans).

Dat het maken van afbeeldingen hoogst nuttig en noodig is, zal voor Uwe Excellentie wel geen betoog behoeven; ieder jaar vervallen de oudheden meer en meer en de kracht van besluiten en bepalingen, uitgevaardigd tot hare instandhouding, vermag niets tegenover die van tijd, weêr en plantengroei.

Doch hoe zullen die afbeeldingen genomen worden?

De heer Leemans wijst op de door den heer Wilsen vervaardigde teekeningen van Boro Boedoer en op de bekwaamheid van een man in Zutphen, die modellen van gebouwen vervaardigt van kurk.

Maar hoeveel jaren zullen er niet moeten verloopen, voordat op die wijze alle oudheden van Java zullen zijn afgeteekend of in kurk nagemaakt, en hoevele duizende guldens zullen daardoor niet worden verslonden?

En dit terwijl de wetenschap, door haren ontzaggelijken vooruitgang in de laatste jaren, de middelen aan de hand geeft, die, bij genoegzame kunde van hem, die er mede belast wordt, vlugger en toch even goed, zoo niet beter, en uithoofde van de aanmerkelijke besparing van tijd, ook veel goedkooper het doel zullen doen bereiken.

Die middelen schenkt de photographie, die kunst, welke zoo snelle vorderingen heeft gemaakt en ze nog dagelijks maakt.

In Europa gebruikt men tegenwoordig bij voorkeur zeer kleine photographische toestellen, welke oneindig zuiverder en gemakkelijker werken dan de groote, omdat men er in geslaagd is de verkregen beelden later naar wensch te vergrooten; zoo wordt in Frankrijk de photographie reeds toegepast bij de

terreinsopname, door het toestel eene gewijzigde inrigting te geven, gelijk zulks door den heer Versteeg werd beschreven in het 22^e deel van het Natuurkundig Tijdschrift, bladzijde 359—472.

Het verkregen photographisch beeld is niet anders te beschouwen, dan als een zeer zuiver perspectief; indien standpunt en afstand goed zijn genomen, behoeven er slechts onbeduidende opmetingen plaats te hebben, om uit dat perspectief den platten-grond en den afstand te construeren, waarnaar een kundig modelmaker zelf in staat is volledige modellen te vervaardigen.

Minder juist is daarom het gezegde van den heer Leemans, dat photographie slechts den algemeenen indruk der gebouwen of gedenksteen en kan teruggeven; neen, behoorlijk toegepast, bevat de photographie, op de hoogte, waarop zij thans staat, tevens alle gegevens, die noodig zijn, om uit de afbeeldingen behoorlijk bouwkundige plannen en daarnaar modellen te vervaardigen.

Zoo kunnen ook op het terrein volledige afbeeldingen van inscriptiën worden verkregen en zal dus ook het nemen van afdrukken in papier, waarvan de heer Leemans spreekt, door de aanwending der photographie overbodig kunnen worden gemaakt.

En nu zegge men niet, dat het nemen van de photographische afbeeldingen in vele gevallen onmogelijk zal zijn, wanneer, bij voorbeeld, het voorwerp of de inscriptie zich bevindt in eene donkere grot, of men slechts over eene geringe ruimte vóór het voorwerp beschikken kan, immers de wetenschap heeft, zooals aan hen, die zich op de hoogte hebben gehouden van de ontwikkeling der photographie, bekend moet zijn, middelen aan de hand gegeven om alle zwarigheden te overwinnen; zoo heeft men zelfs in de Catacomben van Parijs prachtige photographiën uitgevoerd.

Maar bovendien, mogten in sommige, buitengewone gevallen

de krachten der photographie te kort schieten, dan zal voor die uitzonderingen immers gebruik kunnen worden gemaakt van de stift van eenen Wilsen of andere bekwame teekenaars.

Om evenwel de photographie op die uitstekende wijze te kunnen aanwenden, moet men die kunst niet beoefenen, hetzij uit liefhebberij, hetzij louter als broodwinning, men moet haar dan hebben behandeld als een vak van studie; men moet dan niet alleen vaardig zijn in het aanwenden der toestellen, men moet ook scheikundige kennis bezitten; men moet de hulpmiddelen kennen, welke de wetenschap aan de hand geeft, om moeilijkheden te overwinnen; men moet ver genoeg in de wiskunde gevorderd zijn, om, voor het nemen der beelden, zoodanige en zoovele standpunten (in bepaalde verbinding onderling en ten opzichte van het af te beelden monument) te kiezen, als noodig zijn ter verkrijging van volledige perspectieven, om daaruit later de bouwkundige plans te trekken.

Dé directie betwijfelt of een dergelijk wetenschappelijk gevormd photographist in Indië te vinden is; welligt bezit een man, die als photographist aan de opnamen van den heer Stieltjes verbonden is, doch naar de directie verneemt, daar misschien gemist zou kunnen worden, de noodige kunde en vaardigheid, maar in allen gevalle zal het ter bespoediging van den arbeid, ook ter voorkoming van stagnatie bij ziekte, wenschelijk zijn, dat ten minste twee of drie mannen gelijktijdig op verschillende plaatsen werkzaam zijn, en zooveelen zullen er stellig niet in Indië worden aangetroffen.

Men zal zich dus, ook al is de door de directie bedoelde persoon beschikbaar en bekwaam, tot Europa moeten wenden, om de uitzending van een paar uitstekende, wetenschappelijke photographisten te bekomen; de voorwaarden, waaronder eene zoodanige uitzending zal kunnen geschieden, zijn moeilijk in Indië te bepalen, en het komt der directie voor, dat die eigenaardig alleen in Nederland, na bespreking met den belanghebbende kunnen

worden geregeld, maar het schijnt in allen gevalle hoogst wenschelijk, dat met hem, op wien de keus vallen zal, geene overeenkomst worde gesloten, voordat bij onderzoek zal gebleken zijn, dat hij de noodige kundigheden bezit, zullende tot het houden van zoodanig onderzoek welligt eene goede gelegenheid bestaan bij het topographisch bureau te 's Gravenhage, onder de leiding van den zoo kundigen en in het vak der photographie zoo geheel met zijnen tijd medegaanden majoor Besier.

Ter vergemakkelijking van den arbeid dezer photographisten zal de heer Brumund kunnen aanwijzen, van welke gedenktekenen afbeeldingen moeten worden vervaardigd en die afbeeldingen zullen dan later, door tusschenkomst van het Bataviaasch Genootschap, in des genootschaps werken, als behoorende bij de algemeene beschrijving van den heer Brumund, achtereenvolgens in druk kunnen worden uitgegeven, terwijl dan ook daarnaar de modellen in kurk, of in welke andere materie ook, zullen kunnen worden vervaardigd voor of door hen, die zulks ten behoeve van hunne musea mogten verlangen.

Op deze wijze, geloofst de directie van het genootschap zal dus volledig te gemoet worden gekomen aan het door de heeren Leemans en Janssen geuit verlangen naar afbeeldingen.

Nu rest nog te behandelen het door die heeren in de tweede plaats vermeld onderwerp, namelijk het verzamelen en overzenden naar 's Rijks museum van oudheden van voorwerpen van archaeologische of ethnographische waarde.

Volgens bestaande bepalingen moet van elk opgegraven voorwerp, waaraan oudheidkundige waarde wordt gehecht, kennis worden gegeven aan het gouvernement (Bijblad op het Staatsblad I, bladzijde 29; V, bladzijde 203), dat dan aan het Bataviaasch Genootschap vraagt, of het genegen is het voorwerp tegen de geschatte waarde over te nemen.

Daar het voorkwam, dat in den regel alleen voorwerpen werden opgezonden van edele metalen, vestigde de directie van het

genootschap nog bij circulaire-missive van 2 Februarij 1861 er de aandacht van de gewestelijke besturen op, dat ook mededeeling werd gewenscht van opgedolven voorwerpen van steen, brons, koper of ijzer.

Op deze wijze is het genootschap voor zijn museum in het bezit gekomen van vele voorwerpen uit den ouden tijd.

Het is echter reeds meermalen gebeurd, dat de voorwerpen voor het genootschap of te kostbaar waren, of dat het reeds meerdere geheel gelijke bezat, en in die gevallen werd van den inkoop afgezien. Die voorwerpen hadden dus voor 's Rijks museum kunnen zijn aangekocht, zonder de uitbreiding van des genootschaps museum in den weg te staan, en er kunnen bij de directie wel geene bedenkingen bestaan, dat in den ver- volge ook op die wijze worde gezorgd voor de uitbreiding van het Leidsche museum; integendeel zij verklaart zich bereid om, des verlangd, in dien geest mede te werken.

En om reeds dadelijk van dien wil tot medewerking te doen blijken, verklaart de directie, dat bij haar geene bedenkin- gen bestaan, dat ten behoeve van 's Rijks museum van oud- heden te Leiden afgietsels in ijzer of in eenige andere, duur- zame materie worden genomen van de inscriptiën, welke het genootschap in zijne verzameling bezit.

Ook bevinden zich in het museum van het genootschap som- mige doubletten, die alligt voor 's Rijks museum waarde zul- len bezitten; over die voorwerpen kan echter de directie, aan- gezien zij de eigendom zijn van des genootschaps gezamenlijke leden, zonder dat daartoe in eene algemeene vergadering van het genootschap besloten is, alleen bij wege van ruil beschikken (Cf. art. 8 van het regl. van Orde); daartoe zal bij de eerste gelegenheid het voorstel worden gedaan en zij twijfelt niet of tegen zoodanigen afstand zullen de leden, gedachtig aan alles, wat het genootschap aan de regering verschuldigd is, wel geene bedenkingen hebben.

Maar op den voorgrond staat en moet blijven staan het museum van het genootschap.

Dit is blijkbaar het geval niet bij den heer Leemans, die zegt vroeger de oprigting der verzameling bij het Bataviaasch Genootschap te hebben toegejuicht, maar dit thans niet meer te kunnen doen; de bijeengebragte voorwerpen, zegt hij, kunnen, als ze te Batavia blijven, slechts in zeer beperkten kring als bouwstoffen voor wetenschappelijk onderzoek dienen; de voortdurende afwisseling van het dirigerend personeel werkt nadeelig op de zorg voor het museum, welks lot te veel afhangt van de meerdere of mindere liefhebberij en belangstelling van elkander vervangende beambten; voorwerpen van waarde raken weg; zoo is b. v. een bronzen beker met een jaartal in kawi-karakters, die zeer goed werd afgebeeld in de werken des genootschaps, verdwenen, en wat dies meer zij. Het zou den heer Leemans zeer moeilijk vallen het bewijs voor deze stellingen te leveren. Immers één enkel bezoek in des genootschaps museum slechts zal aan elk wetenschappelijk man de overtuiging moeten schenken, dat waarlijk de directie in het bijeenbrengen der verzameling niet van eenzijdigheid kan worden beschuldigd en dat het museum, hoezeer verre van wat men compleet zou kunnen noemen en nog voor zeer groote uitbreiding vatbaar, een veelzijdigen schat van antiquarische en ethnographische voorwerpen bezit, zooals niet ligt een museum in Azie zal kunnen aanwijzen. Juist die vele, aan Indië eigenaardige mutatiën in het personeel, welke de heer Leemans als een gebrek beschouwt, zijn naar het gevoelen der directie een voordeel, want daardoor wordt vermeden, dat de invloed der specialiteiten, zoozeer bevorderlijk aan eene afkeuringswaardige, éénzijdige rigting, lang dure, en daardoor wordt te weeg gebragt, dat er telkens nieuwe, jeugdige krachten, nieuw leven in den boezem der directie worden opgewekt. En wat de zorg voor de verzameling betreft, die is zoo goed als hare ellendige, bekrompene woning slechts

toelaat en de heer Leemans zou ongetwijfeld leed gevoelen over zijne aantijging van het verdwijnen van den zoogenoemden kawibeker, wanneer hij eens in de gelegenheid ware de verzameling te bezoeken en hem dan, onder een schat van merkwaardige oudheidkundige metalen voorwerpen, mede die zoo zeldzame beker werd aangewezen, gelijk hij ook aan Uwe Excellentie, toen Zij het museum met een bezoek vereerde, werd vertoond.

Maar, meent de heer Leemans, wat nut voor de wetenschap zal die verzameling opleveren, zoo verre van Europa verwijderd, onbekend bij de mannen van wetenschap! En hoe komt het dan, dat geen eenigzints wetenschappelijk vreemdeling Batavia verlaat, zonder te hebben gevraagd naar des genootschaps museum en daar een bezoek te hebben gebracht? En wordt dan ook in Indië de wetenschap niet beoefend? Vestigen zich niet telken jare meer en meer wetenschappelijke mannen in deze gewesten, en komen niet juist zij, die zich, bij de meerdere wetenschappelijke eischen, die in de laatste jaren aan hem, die Indisch ambtenaar wil worden, gedaan worden, in Nederland aan Indische studiën gewijd hebben, naar Indië? En hoe weinigen vindt men daarentegen in Nederland, die eenig belang stellen in de oudheden van Indië?

Neen, het oudste, wetenschappelijke genootschap van Azië mag trotsch zijn op die verzameling en geheel Nederlandsch-Indië heeft er regt op, dat die verzameling zij en blijve de bewaarplaats van Indië's oudheden; zij moet de hulpbron zijn en blijven van menigen jeugdigen Indischen geleerde; zij moet een der eerste sieraden zijn van Batavia, die koningin van het Oosten, zooals velen, verrukt door hare schoonheid, haar noemen.

Maar is het museum waarlijk een der sieraden van Batavia, mag men er roem op dragen daar den geleerden vreemdeling rond te leiden en te wijzen op de schatten, die de Nederlanders in Indië, in het belang der wetenschap, daar hebben te zamen gebracht?

Dat hij, die slechts eenmaal dat onmogelijke gebouw, waarin wegens gebrek aan ruimte de voorwerpen als in een pakhuis moeten worden zaamgedrongen en opgestapeld, heeft bezocht, het antwoord geve!

Uwe Excellentie weet het, hoe menigmalen de directie reeds heeft getracht een behoorlijk en geschikt gebouw voor des genootschaps verzamelingen te bekomen; hoezeer zij lang gemeend had daarin te mogen rekenen op de medewerking van het gouvernement, dat overigens steeds zooveel belangstelling in het genootschap heeft getoond, en hoezeer zij werd teleurgesteld, toen het Opperbestuur het stichten van een gebouw afhankelijk stelde van eene vereeniging van het genootschap met de Natuurkundige Vereeniging en de Maatschappij van Nijverheid en Landbouw, eene vereeniging, die reeds lang in overweging was genomen en, althans op de destijds door de regering gestelde grondslagen, was onmogelijk gekeurd.

Nu tracht eene commissie van drie der bestuursleden van het genootschap op nieuw eene vereeniging, op andere grondslagen dan de vroeger gestelde, te bewerken; spoedig zal dienangaande zijn beslist en dan zal de directie van het genootschap zich wederom wenden tot Uwe Excellentie, òf met de tijing: „de door het Opperbestuur gestelde voorwaarde is vervuld, de vereeniging is tot stand gekomen, dat er nu worde gebouwd,” òf met het bericht: „wederom is vereeniging onmogelijk gekeurd, het behage Uwe Excellentie thans der directie Hare krachtige medewerking te verleen tot het bekomen voor des genootschaps verzamelingen van een dezer waardig gebouw.”

Maar om tot de heeren Leemans en Janssen terug te keeren, zij spraken ook van het verzamelen en opzenden van ethnographische voorwerpen ter vorming van een ethnographisch museum.

Er kunnen wel geene bedenkingen bestaan, voor zooverre dit namelijk zal kunnen geschieden zonder benadeeling van de belangen van des genootschaps reeds zoo schoone, ethnographische

verzameling, tegen het denkbeeld, om door de gewestelijke en plaatselijke besturen verzamelingen te laten maken en die, voor zooverre zij voorwerpen bevatten, welke reeds in des genootschaps museum worden aangetroffen, naar Nederland te zenden; maar de directie meent toch te moeten opmerken, dat reeds eene niet onbelangrijke ethnographische verzameling van Nederlandsch-Indië te vinden is in het Museum te 's Gravenhage.

Ten slotte nog een enkel woord in het belang der wijd en zijd verspreid liggende, vervoerbare gedenkteekenen van Java's oudheid. Hij, die eene reis doet over Java, ziet met verwondering, dat van vele dier gedenkteekenen wel een practisch, maar toch een zeer afkeurenswaardig gebruik wordt gemaakt. Men vindt ze als tuinsieraden, als hoeksteen en op andere wijze benuttigd, velen gewit en geteerd; dit misbruik werd reeds bij het gouvernements besluit van 17 Augustus 1862, no. 11, ten strengste afgekeurd, maar deze afkeuring schijnt niet voldoende te zijn geweest om het te weren; het is wel ontegenzeggelijk, dat al die verspreide gedenkstukken veel beter en veel nuttiger zouden be waard zijn in des genootschaps museum, welks antiquarische waarde op die wijze tevens zeer zou worden vergroot en dat daardoor eene systematische volledigheid zou kunnen bekomen, die het thans geheel mist, als een noodzakelijk gevolg, dat wat het museum thans van steenen oudheden bezit, als toevallig, van tijd tot tijd en zonder oordeel is te zamen gebragt, zoodat sommige zaken in vrij groot aantal aanwezig zijn, maar er vele andere, voor de kennis en studie der Javasche oudheid hoogst belangrijke ontbreken; daarom wenscht de directie, dat zoodanige verspreide voorwerpen, welke belangrijk zijn en vervoerd kunnen worden, naar Batavia zullen worden overgebragt, om aldaar in des genootschaps verzameling eene plaats te vinden of wel, voor zooverre zij daar, zonder aan de volledigheid te kort te doen, gemist kunnen worden, bestemd te worden voor 's Rijks museum van oudheden te Leiden.

De reis van den heer Brumund, die grondig bekend is met al wat zich in het museum bevindt en weet wat daarin ontbreekt, zal dan tevens kunnen worden benuttigd voor de aanwijzing van al zoodanige voorwerpen, als hier worden bedoeld, evenzeer als zij ook dienstbaar zal kunnen worden gemaakt tot het zenden aan de directie van het genootschap van de opgaven, vereischt voor de zamenstelling der oudheidkundige kaart, opdat deze gelijktijdig met de door hem te vervaardigen algemeene en bijzondere beschrijving in het licht kunne verschijnen.

De nota's van de heeren Leemans en Janssen betreffen eindelijk ook de bezittingen buiten Java en Madura.

Wat boven omtrent het verzamelen van ethnographische voorwerpen werd gezegd, is ook daar van toepassing, maar ten aanzien van de oudheden aldaar is zulks het geval niet; het veld der antiquarische onderzoekingen is daar nog weinig beploegd en hoewel het voorzeker wenschelijk zoude zijn, dat ook daar een oudheidkundige plaatselijk onderzocht en van het gevondene beschrijvingen en afbeeldingen werden vervaardigd, zal daartoe wel vooreerst de gelegenheid niet bestaan.

Zulks belet echter niet, dat als voorbereidende, tevens tot bewaring en instandhouding medewerkende maatregel van de hoofden van gewestelijk bestuur beredeneerde opgaven kunnen worden gevraagd van het bestaande, en hun opgelegd mededeeling te doen van hetgeen later mogt worden gevonden, terwijl het Bataviaasch Genootschap door Uwe Excellentie zal kunnen worden uitgenoodigd om den vorm aan te geven, waarin die opgave en mededeelingen het doelmatigst zullen geschieden.

En alsnu ten advieze overgaande, heeft de directie van het Bataviaasch Genootschap de eer Uwe Excellentie naar aanleiding van de bovenstaande beschouwingen in overweging te geven:

1o. Den heer J. F. G. Brumund, predikant bij de Evangelische Gemeente te Batavia, besturend lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, voor den tijd van één

jaar, aanvangende met den dag zijner aftreding als predikant te Batavia, in commissie te stellen, om binnen dat tijdvak:

a. aan het gouvernement in te dienen eene beschrijving van de Hindoe-oudheden op Java, behelzende in eene inleiding eene kritische behandeling van de literatuur over de Indische oudheden en in twee hoofddeelen eene beschrijving van die oudheden, met vermelding van al wat van ieder harer in het bijzonder te zeggen valt, en verder algemeene beschrijvingen over de groepering, de bouworde, de sculptuur, enz., der monumenten, hunne bestemming, godsdienstig karakter, benevens (voor zooverre namelijk daaromtrent iets met zekerheid is te bepalen) tijd van stichting en verval;

b. aan de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te verstrekken de opgaven, benoodigd tot het samenstellen eener oudheidkundige kaart van Java;

c. aan te wijzen zoodanige beelden, gedenksteenen en andere oudheden, waarvan het vervoer naar Batavia mogelijk is en hem, en om hun behoud, en in het belang van de verzameling van het genootschap, evenzeer als van die in 's Rijks museum van oudheden te Leiden, nuttig en wenschelijk voorkomt;

d. op te geven, van welke oudheden en inscriptiën afbeeldingen zullen moeten worden vervaardigd;

met bepaling, dat hij, gedurende den duur dezer commissie, zal genieten zijn activiteits-tractement, en dat hij aanspraak zal hebben op reis- en verblijfkosten, overeenkomstig zijnen rang, op den voet van Staatsblad 1828, no. 25; alsmede met verklaring, voor zooveel noodig, dat hem de duur der commissie als diensttijd zal worden in rekening gebracht.

20. De hoofden van gewestelijk bestuur op Java aan te schrijven, om den heer Brumund op zijne reizen, ter bereiking van het doel zijner commissie, alle mogelijke hulp en ondersteuning te verleenen en te doen verleenen.

30. Drie bekwame, wetenschappelijk gevormde photographisten,

op nader te regelen voorwaarden, in dienst te stellen tot het, onder toezigt van de directie van het Bataviaasch Genootschap, vervaardigen der onder no. 1, litt. *d.* bedoelde afbeeldingen, of, zoo blijken mogt, dat geene of geen genoegzaam aantal zoodanige personen in Indië te bekomen zijn, over hunne uitzending, na in Nederland afgelegd voldoende examen, in overleg te treden met het Opperbestuur.

40. Te bepalen, dat zoowel de beschrijving, vermeld onder no. 1, litt. *a.*, als de afbeeldingen, bedoeld bij no. 1, litt. *d.*, ter openbaarmaking door den druk zullen worden afgestaan aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

50. De hoofden van gewestelijk bestuur op te dragen, om de onder no. 1, litt. *c.* bedoelde voorwerpen op te zenden naar Batavia, aan het adres van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

60. De hoofden van gewestelijk bestuur in Nederlandsch-Indië uit te noodigen, om ten behoeve van het gouvernement, zooveel hun zulks mogelijk is, ethnographische verzamelingen te maken, met last om die aan het Bataviaasch Genootschap op te zenden.

70. De hoofden van gewestelijk bestuur in de bezittingen buiten Java en Madura aan te schrijven, om aan het Bataviaasch Genootschap opgaven te zenden van de oudheden, welke zich in hunne gewesten bevinden, in zoodanigen vorm, als hun door de directie van het genootschap zal worden opgegeven.

80. Het Bataviaasch Genootschap uit te noodigen:

a. om telkens, als het van de onder no. 5 en 6 bedoelde voorwerpen ontvangt, daarvan kennis te geven aan de regering, onder mededeeling wat het daarvan voor zijne verzameling wenscht te behouden, ten einde zulks alsdan aan het genootschap af te staan en het overige te zenden naar Nederland, ten behoeve van 's Rijks museum van oudheden te Leiden en tot het zamenstellen aldaar van eene ethnographische verzameling;

b. om van de onder no. 7 vermelde opgaven telkens afschriften te zenden aan de regering.

90. Aan te teekenen:

a. dat de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, des verlangd, bereid is om de behulpzame hand te bieden tot het aankopen van voorwerpen van archaeologische of ethnologische waarde, ten behoeve van 's Rijks verzamelingen in Nederland;

b. dat er bij de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen geene bedenkingen bestaan tegen het nemen, ten behoeve van 's Rijks museum van oudheden te Leiden, van afdrukken of afgietsels van de in des genootschaps verzameling aanwezige inscriptiën;

c. dat de directie van het Bataviaasch Genootschap, in de eerste algemeene vergadering van hare leden, de noodige magtiging zal vragen, om doubletten uit des genootschaps verzameling van oudheden en ethnographische voorwerpen af te staan aan de Rijks-verzamelingen in Nederland.

Alvorens te eindigen, neemt de directie nog eerbiedig de vrijheid, de aandacht Uwer Excellentie te vestigen op de wensche-lijkheid, dat spoedig worde beschikt op het voorstel ten aanzien der commissie van den heer Brumund, omdat anders het laatste zijner dienstjaren, dat hij daartoe beschikbaar heeft gesteld, reeds gedeeltelijk verlopen zal zijn, en het bovendien ter bereiking van het doel noodig is, dat hij tot het doen zijner reizen, kunne gebruik maken van de drooge mousson.

De directie, enz.

w. Een in rondlezing geweest zijnd opstel van den heer C. Kater te Sintang, met teekeningen, handelende over de door de Dajaks in de Wester-afdeeling van Borneo zoozeer op prijs gestelde tempajans of tadjou's.

Na mededeeling van den heer Versteeg, dat het autographieren der teekeningen voor 650 exemplaten, zonder het papier, zou kosten *f* 250;

Wordt besloten:

Den heeren Versteeg en van der Chijs op te dragen de zorg voor de uitgave van dit opstel in des genootschaps tijdschrift, met opname van die platen, welke hun noodig zullen voorkomen, zijnde toch sommige der afbeeldingen nagenoeg gelijk.

w. Twee brieven van de heeren E. C. F. Happé en van der Meer van Kuffeler, van welke de eerste bedankt voor zijn verder lidmaatschap en de ander voor zijn abonnement op des genootschaps tijdschrift, deelende wijders de secretaris mede, dat ook het gewoon lid des genootschaps, J. M. Donleben, hem mondeling heeft te kennen gegeven, voor zijn verder lidmaatschap te bedanken, en de thesaurier, dat de heer J. Kam hem heeft medegedeeld, reeds sedert lang voor zijn lidmaatschap te hebben bedankt, alsmede dat de heer J. J. Meder zijn lidmaatschap heeft opgezegd.

Wordt verstaan:

1°. De heeren Happé, Donleben, Kam en Meder af te voeren van de ledenlijst.

2°. Den redacteur van des genootschaps tijdschrift mededeeling te doen van het schrijven van den heer van der Meer van Kuffeler.

III. De thesaurier deelt mede, dat het genootschap, naar zijn weten, in den laatsten tijd door den dood heeft verloren zijne gewone leden, de heeren G. H. G. Harloff, G. F. C. Vreede en Jhr. C. F. Goldman.

Dit berigt wordt met leedwezen vernomen.

IV. Wordt overgegaan tot de stemming voor een bestuurslid, ter vervanging van het afgetreden lid Dr. S. Naber, waartoe wordt verkozen de heer Mr. H. D. Levyssohn Norman, gewoon lid van het genootschap, hoofdkommies ter Algemeene Secretarie.

V. Wordt besloten den heer E. Netscher, gewoon lid van het genootschap, uit aanmerking van de uitstekende en veelvuldige diensten, door hem als secretaris en als gewoon lid aan het genootschap bewezen, te benoemen tot eerlid.

VI. Worden benoemd tot gewone leden van het genootschap de heeren J. M. Tiedeman, lid van de firma Reynst & Vinju, J. Stok, lid van de firma B. Kopersmit & Co., G. B. T. Wiggers van Kerchem, kapitein der infanterie en A. C. H. A. Nagel, controleur bij het binnenlandsch bestuur in de Lampongsche districten.

VII. De heer Mr. van der Chijs biedt het genootschap namens het gewoon lid van het genootschap, den heer Mr. A. Loudon, aan vijf steenen beeldjes uit de Hindoe-periode.

Wordt besloten:

Den heer Loudon dank te zeggen en de ontvangen voorwerpen te doen plaatsnemen in des genootschaps verzameling.

VIII. Het bestuurslid Mr. der Kinderen biedt, ten behoeve van des genootschaps verzameling van oudheden, aan het bronzen handvat van eene schel, versierd met een *nandi*, zijnde dit voorwerp gevonden in een sawah-veld aan den voet van het bergje Tidoer, in de residentie Kadoe, afdeeling Bagelen.

Onder dankbetuiging aangenomen.

IX. De thesaurier dient zijne kasrekening in over 1861, sluitende met een batig saldo in kas onder ultimo December van f 6134,47 $\frac{1}{2}$, welke na onderzoek wordt goedgekeurd.

Vervolgens wordt op zijn voorstel vastgesteld de globale begrooting der ontvangsten en uitgaven over het jaar 1862, zooals die aan deze notulen is geannexeerd.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus vastgesteld in de bestuursvergadering van 3 Mei 1862.

De president,

J. VAN SWIETEN.

De secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

over 1862.

Baten.

- a.* Contributiën van 170 leden à f 40.— 's jaars
b. Gouvernements subsidie over dit jaar....
c. Intekeningsgelden op het tijdschrift.....
d. Huurpenningen wegens verhuur van lokaal.

f 6800
 " 8000
 " 750
 " 600
 f 16150

Lasten.

- a.* Honorarium Secretaris.....
b. id. Bibliothecaris.....
c. id. Thesaurier.....
d. Tractementen der inlandsche bedienden....
e. Uitgave van een deel der verhandelingen.
f. " " " van het tijdschrift..
g. Lithographisch werk.....
h. Inteekening op het Natuurkundig Tijdschrift.
 80 exemplaren.....
i. Aankoop van boekwerken en onderhoud der
 bibliotheek.....
j. Aankoop van voorwerpen ten behoeve van
 het museum.....
k. Diverse en onvoorziene uitgaven.....

f 1200
 " 1200
 " 1200
 " 604 80
 " 3000
 " 2000
 " 750
 " 480
 " 500
 " 500
 " 4715 20
 f 16150

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG, DEN
3den MEI 1862, DES AVONDS TEN ACHT URE, TEN
HUIZE VAN DEN HEER VICE-PRESIDENT.

Tegenwoordig de heeren:

Z. Exc. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
G. A. de Bruijn Kops,
G. H. de Lange,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
J. F. G. Brumund,
Mr. H. D. Levijssohn Norman,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. De notulen der bestuursvergadering van 5 April 1862 worden gelezen en goedgekeurd.

II. Wordt ter tafel gelegd een schrijven van Mr. H. D. Levijssohn Norman, dd. 19 April 1862, houdende verklaring, dat hij de hem te beurt gevallen benoeming tot bestuurslid met erkentelijkheid aanneemt.

De president heet daarop dezen heer welkom in de vergadering en beveelt hem de belangen des genootschaps aan, waarop deze heer antwoordt met de betuiging, dat hij al wat in zijn vermogen is, zal doen tot uitbreiding en bevordering van den bloei des genootschaps.

III. Worden ter tafel en in beraadslaging gebragt:

a. Een gouvernements-besluit van 28 April 1862, no. 23, waarbij wordt bepaald, dat het werk, getiteld: *kitab penbatjaän guna sakalijan anakh anakh midras di pulau pulau Molukko*

baserta dengan sawalu peng-adjaran akan jilmu dunja, vervaardigd door den onderwijzer van het instituut van het Nederlandsch zendeling-genootschap, B. R. J. Roskott, waarvan de afdruk is bepaald bij besluit van 8 Augustus 1861, no. 20 (notulen van Augustus 1861, e, 1°), ter landsdrukkerij voor den prijs van f 0,17½ het exemplaar verkrijgbaar zal worden gesteld.

Aangenomen voor notificatie.

b. Eene missive van den 1sten gouvernements secretaris, dd. 7 April 1862, no. 857, namens den gouverneur-generaal aanbiedende een exemplaar van het programma van het in Junij 1862 te Middelburg te houden XVIIde Nederlandsch Landhuishoudkundig Congres, voor zoover dit programma betrekking heeft op den kolonialen landbouw.

Wordt besloten dit programma te deponeren in des genootschaps boekerij.

c. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 1 Mei 1862, no. 1088, waarbij ter overname tegen den getaxeerden prijs, namens den gouverneur-generaal, wordt aangeboden eene in de nabijheid van de dessa Soka Negoro, regentschap Poerwokerto, residentie Banjoemas, in een sawah-veld gevonden gouden ring, aan welken oudheidkundige waarde wordt toegeschreven.

Het bestuurslid Mr. van der Chijs hebbende medegedeeld, dat de getaxeerde waarde van den ring is f 11, wordt besloten aan den gouverneur-generaal mede te deelen, dat de directie geneigd is den ring voor dien prijs ten behoeve van des genootschaps verzameling over te nemen.

d. Een gouvernements-renvooi van 28 April 1862, no. 6862, waarbij des genootschaps consideratiën en advies worden gevraagd nopens de uitgave van het 14de deel van de "*Pintu gerbang pengatahuan itu*", door J. G. F. Riedel.

Overwegende, dat het in handen gesteld Maleisch geschrift hoogst

nuttige leeringen behelst betreffende den aanplant van meer dan een dertigtal gewassen, alsmede betreffende den land- en tuinbouw;

dat het behoort tot de serie van nuttige werkjes, welke de heer Riedel onder den titel van: „*Pintu gerbang pengatahwan itu*”, ten behoeve der inlandsehe bevolking in de Minabassa, schrijft en waarvan er reeds drie, krachtens gouvernements besluit van 15 Junij 1862, no. 19 (notulen van 5 April 1862, III, a) ter landsdrukkerij zullen worden gedrukt;

Wordt goedgevonden en verstaan:

Aan den gouverneur-generaal in overweging te geven, om van het bedoelde werkje te doen drukken 2000 exemplaren, in denzelfden vorm, als de drie, ten aanzien van welke werd beslist bij het gouvernements-besluit van 15 Junij 1862, no. 19.

e. Een gouvernements renvooi van 18 April, no. 6685, waarbij de consideratiën en het advies van het genootschap worden verzocht nopens eene door den resident van Soerakarta aangeboden handleiding in de Javaansche taal voor de aardrijkskunde van den Indischen Archipel, vervaardigd door A. F. van der Valk, 2den onderwijzer aan de kweekschool voor inlandsehe onderwijzers te Soerakarta;

Overwegende, dat het ter beoordeeling gezonden werkje in eene groote behoefte bij het onderwijs van den Javaan zal voorzien en allezins geschikt is om hem op eenvoudige wijze de aardrijkskunde van den Indischen Archipel te leeren;

dat daarom ook die uitgave zeer wenschelijk mag worden geacht en de vervaardiger, ingevolge zijnen door den resident van Soerakarta kenbaar gemaakten wensch, aanspraak kan maken op de belooning, die is uitgelooft voor het vervaardigen van leesboeken voor de Indische scholen.

Wordt goedgevonden en verstaan:

Den gouverneur generaal in overweging te geven: te besluiten tot het laten drukken van de door den heer van der Valk vervaardigde handleiding ten behoeve der Javaansche scholen

en den vervaardiger de op het zamenstellen van dergelijke werkes gestelde premie toe te kennen.

f. 1°. Eene missive van den directeur van finantiën, dd. 5 April 1862, no. 3694, ter beantwoording van de missive der directie van 27 Januarij 1862, no. 81 (notalen van 14 December 1861, V) mededeelende, dat aan de regering is voorgesteld, de voorwerpen uit het voormalig munt-etablisement te Tawang Sari door verkoop op te ruimen en dat tevens is in overweging gegeven om aan het genootschap vóór den verkoop af te staan een exemplaar van zoodanige voorwerpen, als op welker bezit het voor zijne verzameling prijs mogt stellen;

2°. Eene missive van den gouvernements secretaris dd. 15 April 1862, no. 1021 onder aanbieding van den inventaris der in 's lands pakhuizen te Soerabaija opgeborgen goederen, afkomstig van het gezegd munt-etablisement, op bekomen last verzoekende te willen opgeven, welke der daarin voorkomende voorwerpen de directie in bewaring wenscht te nemen;

Overwegende, dat de bezigtiging der bedoelde voorwerpen tot het doen eener goede keuze noodig is;

Wordt goedgevonden en verstaan:

1°. het gewone lid des genootschaps, J. S. van Coevorden, die zich op de numismatiek heeft toegelegd en voornemens is zich voor eenigen tijd naar Soerabaija te begeven, te verzoeken de bedoelde voorwerpen te bezigtigen en daarna aan de directie te dienen van advies omtrent de vraag, welke dier voorwerpen, zijns inziens, uit een numismatisch oogpunt verdienen te worden bewaard:

2°. van deze beschikking mededeeling te doen aan den gouverneur-generaal en den directeur van finantiën, met verzoek aan den laatsten om, zoo noodig, te gelasten, dat de heer van Coevorden in staat worde gesteld om te Soerabaija aan de uitnoodiging der directie te voldoen.

g. Eene missive van den heer Mr. C. L. Blume te Rem-

bang, dd. 28 Maart 1862, houdende kennisgave van het overlijden op 3 Februarij bevorens, van zijnen vader Dr. C. L. Blume, te Leiden, gewoon lid des genootschaps;

Dit berigt met leedwezen zijnde vernomen, wordt besloten:

Den heer Mr. C. L. Blume een brief van rouwbeklag te schrijven en daarin bekend te stellen, dat nimmer vergeten zal worden, hoe groote verplichtingen het genootschap aan den overledene heeft, daar het vooral ook door zijnen ijver en liefde voor de wetenschap, onder den gouverneur generaal van der Capellen, een in de laatst voorgaande jaren geheel ongekend tijdvak van bloei en luister inging.

h. Een brief van het buitengewoon lid des genootschaps F. C. Wilsen te Djokjokarta, dd. 24 April 1862, daarbij eene beschrijving gevende van het zoogenaamd omi-spel, waarvan Dr. H. F. Matthes in des genootschaps tijdschrift eene beschrijving gaf, dat in Lombardije en Zuid-Oostenrijk door de lage volksklasse onder den naam „cento e uno” wordt gespeeld;

Wordt besloten:

Den heer Wilsen te bedanken voor zijne mededeeling en daarvan gebruik te maken voor het tijdschrift.

i. Een brief van den heer C. A. Vermandel te Trogong (Bandong), dd. 29 Maart 1862, verzoekende niet meer te worden beschouwd als inteekenaar op des genootschaps tijdschrift.

Gesteld in handen van den redacteur van het tijdschrift ter kennisname.

j. Een brief van den bibliothecaris van de openbare bibliotheek te Arnhem, dd. 15 Junij 1862, onder dankzegging voor de reeds ontvangen 6 eerste deelen van des genootschaps tijdschrift, verzoekende ook de volgende deelen te mogen ontvangen.

De redacteur van het tijdschrift wordt uitgenoodigd aan dit verzoek gevolg te geven.

k. Een brief van den heer Gustav Spiess, Commissaris van Z. M. den Koning van Saksen, attaché bij de Pruisische

Legatie in China, Japan en Siam, dd. Batavia 8 Maart 1862, waarbij, onder dankbetuiging voor eenige hem op zijn verzoek toegezondene werken van het genootschap, wordt berigt, dat hij bij zijne terugkomst in Europa zal bewerken, dat de wetenschappelijke inrigtingen te Leipzig en Dresden zich in betrekking stellen met het genootschap.

Aangenomen voor notificatie.

l. Een brief van den heer Weijermans, chef van de firma Weijermans & Co. te Pasoeroean, onder mededeeling, dat geene exemplaren meer voorhanden zijn van het Pasoeroeansche nieuws- en advertentieblad, uitgegeven vóór 1860, aanbiedende een aantal op zijne drukkerij gedrukte werkjes, belovende daarmede te zullen voortgaan en verzoekende in ruil te mogen ontvangen een exemplaar van des genootschaps werken, voor zoo verre hem die nog niet zijn gezonden.

Wordt besloten:

1°. De ontvangene boekwerken te doen plaatsen in des genootschaps bockerij.

2°. Den heer Weijermans dank te zeggen voor het gezondene en wijders, zooveel mogelijk, te voldoen aan zijn verzoek, om een exemplaar van de werken van het genootschap.

m. Een brief van den heer Jacob Swart, hydrograaf te Amsterdam, dd. 15 Julij 1861, no. 193, waarbij worden aangeboden twee exemplaren van het journaal van Tasman's reis van 1642, mitsgaders een catalogus van de zeekaarten en zeevaarkundige boeken, uitgegeven door het algemeene etablissement voor de zeevaart van de firma Wed. G. Hulst van Keulen te Amsterdam, gevende de heer Swart wijders te kennen, dat hij, als het genootschap van de op dien catalogus voorkomende werken en kaarten, betreffende den O. I. Archipel, mogt willen ontvangen, gaarne aan dien wensch zal voldoen; terwijl hij verder wijst op het wenschelijke, dat ook in het Indisch gouvernements archief een onderzoek worde ingesteld naar het jour-

naal van Abel Tasman's tweede reis, in 1644 gedaan, en eindelijk nog vergunning verzoekt om stukken, voorkomende in des genootschaps werken, welke hij in zijn tijdschrift over het zeewezen en de koloniën zoude wenschen op te nemen, te mogen overdrukken.

Wordt besloten:

1°. den heer Swart dank te zeggen voor het toegezondene en de twee exemplaren van Tasman's reis te doen plaatsn in des genootschaps boekerij:

2°. den catalogus van de Wed. G. Hulst van Keulen te stellen in handen van den bibliothecaris, ten einde te berigten, welke der daarop voorkomende werken en kaarten, betreffende den O. I. Archipel, in des genootschaps verzameling ontbreken;

3°. den heer Swart te berigten, dat geene bedenkingen bestaan tegen het overdrukken van gedeelten uit des genootschaps werken in zijn tijdschrift.

4°. de heeren Mr. J. A. van der Chijs en Mr. H. D. Levissohn Norman uit te noodigen, een onderzoek in de gouvernements-archiven in te stellen naar Abel Tasman's reis van 1644.

n. Een brief van den secretaris der Linnean Society te Londen, dd. Julij 1861, dank zeggende voor ontvangene werken van het genootschap.

Aangenomen voor notificatie.

o. Een brief van den heer van der Crab te Amboina, dd. 20 Maart 1861, aanbiedende een exemplaar van het door hem uitgegeven werk „De Moluksche eilanden.”

Wordt besloten:

Het werk te plaatsn in des genootschaps boekerij en den heer van der Crab dank te betuigen.

p. Een schrijven van Mr. W. Stortenbeker jr., dd. 25 April 1862, aanbiedende een exemplaar van zijne disputatio historico-antiquaria en van zijne theses juridicae inaugurales.

Wordt besloten:

De ontvangene drukwerken, onder dankbetuiging aan den gever, te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

q. Eene missive van de directie der Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw, dd. 8 April 1862, no. 85, houdende mededeeling, dat het voornemen bestaat om op 4 September e. k. te Batavia eene veemarkt te houden, en verzoekende, dat op dien dag het museum van het genootschap voor een ieder moge zijn opengesteld.

Wordt besloten:

Aan de gezegde directie te antwoorden, dat des genootschaps verzamelingen op den aangegeven dag voor een ieder ter bezigtiging zullen zijn opengesteld.

r. Een opstel van des genootschaps buitengewoon lid J. Hageman Jcz., behelzende nasporingen omtrent de stad Jortan en andere, thans vergetene plaatsen in oostelijk Java, alsmede eene korte opgave van de namen der nieuwe plaatsen in oostelijk Java.

Wordt besloten:

Den heer Hageman dank te zeggen en het opstel te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift, ten einde daarvan in dat tijdschrift gebruik te maken.

s. Een brief van den heer H. M. Wagner, te Fort de Kock, dd. 22 Februarij 1862, houdende aanbieding van het vroeger toegezegde exemplaar van de werken van Jacob Cats, en erin toestemmende, dat zijne aan eene plaat in dat werk ontleende opmerkingen, betreffende de uitvinding der guillotine, ten gebruike worden afgestaan aan de redactie van het tijdschrift "het Regt in Nederlandsch Indië."

Wordt besloten:

Den heer Wagner te bedanken, het boek te plaatsen in de boekerij en zijne bemerkings betreffende de uitvinding van de guillotine te stellen ter beschikking van het bestuurslid Mr. T. H. der Kinderen, als mede-redacteur van het tijdschrift "het Regt in Nederlandsch-Indië."

z. Een brief van het gewoon lid van het genootschap Dr. B. F. Matthes, dd. 18 Maart 1862, waarbij hij

1°. mededeelt, dat de hem bij missive van 27 December 1861, ter fine van onderzoek toegezonden boeken en geschriften, (notulen van 14 December 1861, v) niets bijzonders behelzen;

2°. voor des genootschaps tijdschrift, zoo de directie daarvan wenscht gebruik te maken, toezegt eene verzameling van zoo-genaamde kotika's, met vertaling en uitlegging;

3°. berigt, dat hij bezig is twee Boeginesche heldendichten te bewerken en dat hij dien arbeid, wanneer hij er mede gereed is, gaarne zal afstaan aan het genootschap voor de verhandelingen, doch gelooft, dat alsdan de druk het best onder zijn oog zal plaats hebben ter drukkerij van den heer Eekhout te Makasser.

Wordt besloten:

1°. de boeken en geschriften, welke de heer Matthes ten fine van onderzoek waren toegezonden, te deponeren, onder dankbetuiging aan dien heer voor de door hem genomene moeite;

2°. den heer Matthes te doen kennen, dat gaarne van de toegezegde kotika's zal worden gebruik gemaakt voor het tijdschrift; en

3°. den heer Matthes mede te deelen, dat de directie geneigd is de hier bedoelde heldendichten met zijne vertaling en aantekeningen uit te geven in des genootschaps verhandelingen en dat ook geene bedenkingen bestaan om daarvan den druk te doen plaats hebben bij den heer Eekhout te Makasser, doch dat de directie eerst van hem nadere inlichtingen wenscht te ontvangen omtrent den omvang van het werk en omtrent den prijs, waarop het bij den heer Eekhout, in het formaat van de verhandelingen en tot een getal van 625 exemplaren, zal kunnen worden gedrukt.

u. Een brief van den heer Xavier Heuschling, chef de division au ministère de l'intérieur, secrétaire de la commission cen-

trale de statistique te Brussel, dd. 25 Februarij 1862, houdende verzoek ten behoeve van eene te Parijs uit te geven dictionnaire général de la politique te mogen ontvangen een beknopt overzicht van de geschiedenis van het genootschap, zijn werkring, zijne verzamelingen en wat dies meer zij.

Wordt besloten:

1°. den secretaris uit te noodigen aan dit verzoek te voldoen;
 2°. naar aanleiding van de mededeeling van den secretaris, dat noch de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging, noch de Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw een zoodanig verzoek hebben ontvangen, aan die beide wetenschappelijke instellingen ter speculatie een afschrift van het schrijven des heeren Heuschling toe te zenden.

v. Een schrijven van de factorij der Ned. Handelmaatschappij, dd. 1 Mei 1862 no. 6876, houdende toezending van eene kist met boeken, door de directie der Handelmaatschappij op verzoek van de Academie van Wetenschappen te Amsterdam vrachtvrij afgescheept, met verzoek om de factorij te zijner tijd de betaalde prauw- en koeli-loonen met *f* 4 te willen doen restitueren.

De secretaris deelt mede, dat de bedoelde kist, behalve eene menigte pakketten voor anderen, ook behelst twee pakketten voor het genootschap, als een met boekwerken, uitgegeven door de Academie van Wetenschappen te Amsterdam, en een met een exemplaar van de Annales météorologiques des Pays-Bas pour l'an 1860, uitgegeven door het meteorologisch instituut te Utrecht.

Wordt besloten:

1°. de ontvangene boekwerken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij;

2°. de factorij der Ned. handelmaatschappij te bedanken voor hare tusschenkomst;

3°. den thesaurier te magtigen tot uitbetaling van het bedrag van *f* 4.

III. De heer Mr. J. A. van der Chijs brengt ter tafel de navolgende, gedeeltelijk door het gewoon lid des genootschaps Mr. A. Loudon, aan het genootschap geschonkene, gedeeltelijk voor hem ten behoeve van het genootschap gekochte Siamesche voorwerpen, als:

Zes en dertig Siamesche boeken;

Drie stel zilveren Siamesche munten;

Twee zilveren, volgens beweren, zeer oude Siamesche munten;

Twee zilveren, ronde Siamesche munten (jongste muntslag);

Vier zilveren Siamesche muntjes, door den 1sten koning van Siam aan den heer Loudon, als gouvernements-kommissaris, geschonken na affloop van de uitwisseling van de ratificatiën van het met Nederland gesloten tractaat, ten bewijze, dat die dag een gelukkige was;

Twee porceleinen Siamesche muntjes;

Een zilver verguld kistje, geschenk van den 1sten minister van Siam aan den heer Loudon;

Een wit en drie zwarte boeken of leijen, zooals die gebruikt worden bij conferentiën tot het voorloopig opteekenen van het verhandelde, en eenige stukken van het wit en zwart krijt, dat daartoe gebezigd wordt;

Twee messen in zilveren scheden, met hertschoornen gevest, uit Lagos (voor mannen);

Een dito kleine (voor vrouwen);

Een met gouddraad gestikte sarong;

Een met gouddraad geborduurd, driekantig kussen uit Lagos;

Een lang, orgelachtig blaas-instrument van bamboe;

Een koperen sirihbak met toebehooren;

Twee gindi's; en

Twee toedoengs.

Wordt besloten:

1°. Den heer Mr. A. Loudon ten zeerste den dank der directie te betuigen.

2°. De opgenoemde voorwerpen te doen plaatsen in des genootschaps ethnologische verzameling.

IV. De heer van der Chijs biedt namens het gewoon lid van het genootschap, Jhr. Mr. A. van der Does de Bije, aan een exemplaar van diens Academisch proefschrift, handelende over overeenkomsten, gesloten door middel van brieven, boden, openbare aankondigingen of telegrammen.

Wordt besloten:

Het boek onder dankbetuiging aan den gever te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

V. De heer van der Chijs deelt mede, dat de heer H. von de Wall van het gouvernement vergunning heeft bekomen, om ter verdere uitgave van zijne Vormveranderingen der Maleische taal, waarvan reeds een vijftal vellen zijn gedrukt, te Batavia te komen;

dat die heer heeft te kennen gegeven, dat het wegens de vele druk- en andere fouten, die in de afgedrukte vellen worden aangetroffen, wenschelijk is, dat het reeds afgedrukte op nieuw worde gedrukt;

dat volgens opgave van de firma Lange & Co. de kosten van het reeds gedrukte bedragen *f* 288.60;

dat de heer von de Wall bereid is die kosten des noods uit eigen middelen te bestrijden.

Overwegende, dat de veranderingen, nader door den heer von de Wall gemaakt in het reeds afgedrukte gedeelte van zijn in Maart 1860 ingezonden werk, zoo vele en zoo belangrijk zijn, dat een herdruk van dat gedeelte allezins wenschelijk is;

Wordt besloten:

Dat het reeds afgedrukte gedeelte van de Vormveranderingen der Maleische taal zal worden herdrukt en dat daarmede zal worden aangevangen, zoodra de heer von de Wall zich te Batavia zal bevinden.

VI. Worden benoemd:

tot corresponderend lid de heer Jacob Swart, hydrograaf te Amsterdam;

tot gewone leden de heeren O. W. Swaving, Mr. J. A. J. Baron Sloet tot de Beele, F. W. Heineken en F. H. Kroon;

en tot buitengewoon lid Radhen Adhipatih Tjokro Negoro, oud-regent van Poerworedjo.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus geërresteerd in de bestuursvergadering van 7 Junij 1862.

De president,

J. VAN SWIETEN.

De secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG DEN
7den JUNIJ 1862, DES AVONDS TEN ACHT URE, TEN
HUIZE VAN DEN PRESIDENT.

Tegenwoordig de Heeren:

Z. Exc. J. van Swieten, **president**,

G. A. de Lange,

Jhr. mr. H. C. van der Wijck,

Mr. J. A. van der Chijs, **bibliothecaris**,

J. F. G. Brumund,

Mr. H. D. Levijssohn Norman,

Mr. T. H. der Kinderen, **secretaris**.

I. De notulen der bestuursvergadering van 3 Mei 1862 worden gelezen en goedgekeurd.

II. Het bestuurslid, tevens secretaris, Mr. T. H. der Kinderen, verzoekt ontheven te worden van de verdere waarneming der betrekking van directeur van des genootschaps natuur- en kunstverzameling, daar het hem wegens zijne vele andere bezigheden niet mogelijk is die betrekking zoo te vervullen, als hij zulks zoude wenschen.

Wordt besloten:

Het bestuurslid Mr. T. H. der Kinderen op zijn verzoek, onder dankbetuiging, te ontheffen van de verdere waarneming der betrekking van directeur van des genootschaps natuur- en kunstverzameling en tot deze betrekking te benoemen het bestuurslid Mr. H. D. Levijssohn Norman, die zich deze benoeming gaarne laat welgevallen.

III. Worden ter tafel en in beraadslaging gelegd:

a. 10. Het afschrift eener missive van den gouvernements secretaris, dd. 5 Mei 1862, no. 1111, gerigt aan het bestuurslid J. F. G. Brumund, waarbij hem namens de regering wordt medegedeeld, dat de gouverneur-generaal geneigd is van zijne diensten, in het belang der oudheidkunde van Java, bedoeld bij de missive der directie van 22 April 1862, no. 87 (notulen van 5 April 1862, V.), gebruik te maken en mitsdien een verzoek om ontslag uit zijne betrekking van predikant bij de Evangelische gemeente te Batavia wordt te ontmoet gezien.

20. Een gouvernements besluit van 17 Mei 1862, no. 19, waarbij de heer J. F. G. Brumund op zijn verzoek eervol wordt ontslagen als predikant bij de Evangelische gemeente te Batavia.

30. Een gouvernements besluit van 24 Mei 1862, no. 2, van den navolgenden inhoud:

Gelet op het besluit van 29 December 1840, no. 13, artikel 2, § b, waarbij is bepaald, dat de geconcerneerde plaatselijke autoriteiten op Java gehouden zullen zijn, om binnen den tijd van drie maanden op te maken en aan het gouvernement in te zenden nauwkeurige, beschrijvende lijsten van alle oudheden, in hunne residentieën of afdeelingen aanwezig, met opgave van het getal gave en geschondene beelden, zullende telkens, wanneer nieuwe oudheden worden ontdekt, daarvan verslag moeten worden gedaan aan den gouverneur-generaal, ten einde daarvan aanteekening te doen houden op de algemeene lijst, welke deswege bij het statistisch bureau ter algemeene secretarie zal worden aangehouden en waarvan een exemplaar zal worden nedergelegd bij het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Gelezen de missives:

a. van de directie van het Bataviaasch genootschap van 22 April 1862, no. 87, naar aanleiding van de missive van den 1^u gouvernements secretaris van 8 Januarij 1862, no. 50^b, waaruit blijkt:

dat de opgaven betreffende oudheden, verkregen van de hoofden van gewestelijk bestuur op Java naar aanleiding van het besluit van 29 December 1840, no. 13, en van eene circulaire van de directie van het Bataviaasch genootschap van 20 December 1860, door oppervlakkigheid en onnaauwkeurigheid weinig bruikbaar zijn;

dat ter verkrijging van de bij evengenoemd besluit bedoelde oudheidkundige statistiek het noodig is, dat een in de oudheden der Hindoe-periode ervaren geleerde die oudheden bezigtige, beschrijve, uitlegge en toelichte;

dat onder anderen wegens het voortdurend meer en meer vervallen van de oudheden het zeer wenschelijk is die voorwerpen, althans de voornaamste daaronder, te doen afbeelden;

dat zulks door middel van de photographie zoude kunnen geschieden;

dat tot het vervaardigen van eene beschrijving der Javasche oudheden allezins geschikt en op zekere voorwaarden genegen is de heer J. F. G. Brumund;

dat geene bedenkingen bestaan tegen het nemen ten behoeve van 's Rijks museum van oudheden te Leiden van afdrucken of afgietsels van de in des genootschaps verzameling aanwezige inscriptiën;

gevende de directie onder anderen in overweging:

drie bekwame, wetenschappelijk gevormde photographisten, op nader te regelen voorwaarden, in dienst te stellen tot het onder toezigt van de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen vervaardigen van afbeeldingen der door den heer Brumund eventueel aan te wijzen oudheden, of, zoo blijken mogt, dat geene of geen genoegzaam aantal zoodanige personen in Indië te bekomen zijn, over hunne uitzending, na in Nederland afgelegd voldoende examen, in overleg te treden met het Opperbestuur.

b. van den directeur van financiën van 14 Mei 1862, no.

4989, naar aanleiding van de missive van den gouvernements secretaris van 5 Mei 1862 no. 1112;

Nog gelet:

1o. op het besluit van 30 December 1856, no. 10;

2o. op de missive van den gouvernements secretaris van 5 Mei 1862 no. 1113, waarbij aan den adviseur bij het departement van koloniën, T. J. Stieltjes, belast met eene zending naar Nederlandsch Indië in het belang van het transportwezen op Java, is verzocht te dienen van consideratiën en adviezen nopens het doen vervaardigen van de photographische afbeeldingen van oudheden, in den zin, bedoeld door de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door den aan hem toegevoegden photographist Elias;

3o. op het besluit van 17 Mei 1862, no. 19, waarbij de predikant bij de Evangelische gemeente te Batavia, J. F. G. Brumund op zijn verzoek eervol uit zijne betrekking is ontslagen;

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk. Den op zijn verzoek eervol uit zijne betrekking ontslagen predikant bij de Evangelische gemeente te Batavia, besturend lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, J. F. G. Brumund, voor den tijd van één jaar, aanvangende met den dag zijner aftreding als predikant te Batavia, in commissie te stellen, om binnen dat tijdvak

a. aan het gouvernement in te dienen eene beschrijving van de Hindoe-oudheden op Java, behelzende in eene inleiding eene critische behandeling van de litteratuur over de Indische oudheden, en in twee hoofddeelen eene beschrijving van die oudheden, met vermelding van al wat van ieder harer in het bijzonder te zeggen valt, en verder algemeene beschouwingen over de groepering, de bouworde, de sculptuur, enz. der monumenten, hunne bestemming, godsdienstig karakter, benevens (voor zoo verre namelijk daaromtrent iets met zekerheid is te bepalen) tijd van stichting en verval;

b. aan de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te verstrekken de opgaven, benoodigd tot het zamenstellen van eene oudheidkundige kaart van Java;

c. aan te wijzen zoodanige beelden, gedenksteenen en andere oudheden, waarvan het vervoer naar Batavia mogelijk is en hem én om hun behoud én in het belang van de verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, evenzeer als van die in 's Rijks museum van oudheden te Leiden, nuttig en wenschelijk voorkomt;

d. op te geven, van welke oudheden en inscriptiën afbeeldingen zullen moeten worden vervaardigd.

Met bepaling, dat hij gedurende den duur dezer commissie zal genieten een tractement, gelijkstaande aan zijne tegenwoordige inkomsten en dat hij aanspraak zal hebben op reis- en verblijfkosten, overeenkomstig zijnen tegenwoordigen rang, op den voet van staatsblad 1828, no. 25, alsmede met verklaring, voor zooveel noodig, dat hem de duur der commissie als diensttijd zal worden in rekening gebragt.

Ten tweede: Te bepalen, dat de uitgaven, voortvloeiende uit de beschikking, vervat in artikel 1 van dit besluit, zullen worden geaffecteerd op de fondsen onder artikel 3 van het Ve hoofdstuk der begrooting van Nederlandsch-Indië voor 1862, uitgetrokken voor *kosten, verbonden aan wetenschappelijke onderzoekingen, voor het vervaardigen van teekeningen van oudheden, het verzamelen van naturalien, ten behoeve van 's Rijks museum en diverse uitgaven, in het belang van kunsten en wetenschappen*, voor zooveel noodig, aan te vullen uit den post voor *onvoorziene uitgaven*, onder datzelfde hoofdstuk opgebragt;

met aanschrijving op den directeur van financiën, om op de in 1863 ter zake te doene uitgaven bij de begrooting van dat jaar te rekenen.

Ten derde: De hoofden van gewestelijk bestuur op Java aan te schrijven, den heer Brumund op zijne reizen ter bereiking van

het doel zijner in artikel 1 omschrevene commissie alle mogelijke hulp en ondersteuning te verleen en te doen verleen.

Ten vierde: Te bepalen, dat zoowel de beschrijving, vermeld in artikel 1, § *a*, als de afbeeldingen, bedoeld bij artikel 1, § *d*, ter openbaarmaking door den druk zullen worden afgestaan aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Ten vijfde: De hoofden van gewestelijk bestuur op Java op te dragen om de in artikel 1, § *c*, bedoelde voorwerpen op te zenden naar Batavia, aan het adres van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Ten zesde: De hoofden van gewestelijk bestuur in Nederlandsch Indië uit te noodigen, om ten behoeve van het gouvernement, zooveel hun zulks mogelijk is, ethnographische verzamelingen te maken, met last om die aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen op te zenden.

Ten zevende: De hoofden van gewestelijk bestuur buiten Java en Madura aan te schrijven, om aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen opgaven te zenden van de oudheden, welke zich in hunne gewesten bevinden, in zoodanigen vorm als hun door de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen zal worden opgegeven.

Ten achtste: De directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uit te noodigen:

a. om telkens, wanneer het van de in artikel 5 en 6 bedoelde voorwerpen ontvangt, daarvan kennis te geven aan de regering onder mededeeling, wat zij daarvan voor de verzameling van haar genootschap wenscht te behouden, ten einde zulks alsdan aan het genootschap af te staan en het overige te zenden naar Nederland, ten behoeve van 's Rijks museum van oudheden te Leiden en tot het zamenstellen aldaar van eene ethnographische verzameling:

b. om van de in artikel 7 vermelde opgaven telkens afschriften te zenden aan de regering.

Ten negende: Aan te teekenen, dat de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in de eerste algemeene vergadering van zijne leden de noodige magtiging zal vragen, om doubletten uit des genootschaps verzameling van oudheden en ethnographische voorwerpen af te staan aan de Rijks verzamelingen in Nederland.

Ten tiende: Aan de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te kennen te geven, dat gaarne gebruik zal worden gemaakt van haar aanbod om de behulpzame hand te bieden tot het aankopen van voorwerpen van archaeologische of ethnologische waarde ten behoeve van 's Rijks verzamelingen in Nederland.

Ten elfde: Den directeur der producten en civiele magazijnen aan te schrijven in overleg te treden met de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen ten aanzien van het doen vervaardigen en verzenden naar Nederland, ten behoeve van 's Rijks museum van oudheden te Leiden, van afdrucken of afgietsels van de in des genootschaps verzameling aanwezige inscriptiën.

Afschrift, enz.

Wordt besloten:

1°. aan Zijne Excellentie den gouverneur-generaal 's genootschaps dank aan te bieden voor de zoo hoogst gewigtige beschikkingen bij het laatst vermeld besluit, in het belang van archaeologie en ethnologie genomen;

2°. naar aanleiding van art. 10 van laatstgenoemd besluit, aan Zijne Excellentie den gouverneur-generaal te verzoeken te willen mededeelen, welke som jaarlijks in het belang van 's Rijks museum kan worden besteed, en op welke wijze de aankopen door tusschenkomst van het genootschap zullen geschieden, en wel speciaal of de directie zal kunnen aankopen, zoodra zij voor het doel geschikte voorwerpen aantreft, dan wel of zij in elk geval eerst de magtiging der regering zal behoeven.

b. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 19 Mei 1862, no. 1215, waarbij het genootschap wordt verzocht zijn gevoelen mede te deelen over een gouden ring, in een sloot gevonden door den Javaan Singodongso, in de dessa Bonogoeng, district Bogi, regentschap Madioen, in de residentie van dien naam, en of het genootschap genegen is dat voorwerp tegen de getaxeerde waarde over te nemen;

Wordt besloten:

Onder weder aanbieding van den ring, aan Zijne Excellentie den gouverneur-generaal mede te deelen, dat het voorwerp, naar het oordeel der directie, geene archaeologische waarde bezit, en zij het dus niet ten behoeve van het genootschap wenscht over te nemen.

c. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 10 Mei 1862, no. 1151, waarbij wordt berigt, dat door eenige vrouwen, die bezig waren visch te vangen in een riviertje nabij de dessa Soemoroto, in het regentschap van dien naam, afdeeling Ponorogo, residentie Madioen, is gevonden een koperen doos, inhoudende 52 stuks oude zilveren muntstukken en 12 stuks zilveren armbanden, en waarbij verder, onder aanbieding van twee exemplaren van ieder dier voorwerpen, op bekomen last aan het genootschap wordt gevraagd, of het geneigd is die voorwerpen voor zijn museum over te nemen;

Wordt besloten:

De bedoelde voorwerpen aan de regering terug te zenden, onder mededeeling, dat het genootschap van de muntstukken reeds eene menigte exemplaren bezit en dat aan de overigen geene bijzondere oudheidkundige waarde kan worden toegekend, zoodat de directie ze niet voor des genootschaps museum wenscht over te nemen.

d. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 23 Mei 1862, no. 1266, waarbij op bekomen last ter opname in des genootschaps tijdschrift wordt aangeboden een afschrift van het

rapport van den adsistent-resident van Sintang (Wester-afdeeling van Borneo), C. Kater, van 6 April 1862 no. 242, handelende over eenen op de Boven Kapoeas plaats gehad hebbenden sneltogt, ondernomen door eene bende Dajaks.

Wordt besloten:

Het rapport in handen te stellen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift ter opname.

e. Een gouvernements renvooi van 11 Mei 1862, no. 8631, waarbij des genootschaps consideratiën en advijs worden verzocht op een door de hoofdcommissie van onderwijs, bij missive van 17 Mei 1862, no. 21/167 aangeboden, aan haar gerigt schrijven van den hoofdonderwijzer van het Instituut van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, tevens schoolopziener te Amboina, dd. 1 Maart 1862, houdende, onder aanbieding van een exemplaar van eene door hem vervaardigde Ambonsch-Maleische vertaling van *Bunjan's Christenreize*, met plaatjes, eenige medeelingen betreffende door hem in de Maleische taal, ten behoeve der Ambonsche Christenen, geschreven werkjes en vervaardigde geographische kaarten, en ten slotte de tusschenkomst van genoemde hoofdcommissie verzoekende, opdat de premie, toe te kennen voor het Maleische leesboek, waarvan krachtens gouvernements besluit 4050 exemplaren worden gedrukt, besta uit eene hoeveelheid chitzen en zwart katoen, waardoor hij bij zijne schoolexamens in de gelegenheid zal zijn, aan de kinderen der inlandsche scholen, ruim 8000 in getal, een aangenaam en nuttig geschenk te geven.

Overwegende, dat het verzoek van den heer Roskott blijkbaar betreft het tweede lid van het gouvernements besluit van 8 Augustus 1861, no 20, (notulen van 10 Augustus 1861, II e), waarbij onder anderen de directeur der producten en civiele magazijnen is aangeschreven, om ter zijner tijd het noodige te verrigten nopens de premie, toe te kennen aan den heer Roskott voor zijn Maleisch werkje, getiteld: *kitab pembatja'an guna*

sekalien anakh midras die pulan Moluko beserta dengan sawatu pengadjaran akan jilmu dunja, waarvan de druk voor gouvernements-rekening bij art. 1 van dat besluit werd gelast, zijnde bij art. 3 van het besluit aangeteekend, dat de schrijver verlangt, dat de hem toe te kennen premie hem zal worden uitbetaald in lijuwaden, geschikt om bij gelegenheid van school-inspectiën als geschenken voor de schoolkinderen te dienen;

Wordt besloten:

Aan de regering te adviseren, den directeur der producten en civiele magazijnen, onder mededeeling van het nader verzoek van den heer Roskott, de artikelen 2 en 3 van het gouvernements besluit van 8 Augustus 1861, no. 20, in herinnering te brengen.

f. Een gouvernements renvooi, dd. 8 Januarij 1862, no. 1434, houdende verzoek om consideratiën en advijs omtrent de uitgave van twee Maleische geschriften van den heer Klinkert, getiteld, het eene: *njanjian sekolah, akan di njanjiken di sekolah djawa dan malajoe* en het ander: *kitab permoelaän pengatoean dan ilmoe ilmoe, jang terkarang akan di batja oleh anak anak di sekolah djawa dan malajoe adanja*;

Zijnde deze stukken in rondlezing geweest bij de bestuursleden.

Wordt besloten:

Alvorens ter zake een advies aan de regering uit te brengen, het gevoelen in te winnen van des genootschaps gewoon lid, den heer H. von de Wall, die zich thans te Batavia bevindt.

g. Eene missive van des genootschaps eerelid, den heer E. Netscher, dd. Riouw, 9 April 1862, waarbij hij dank zegt voor zijne benoeming tot eerelid; wijders vermeldt de toezending, ten behoeve van des genootschaps museum, van een gebeeldhouwden kop en een gebakken steen, afkomstig van eene uitgestrekte Hindoe-ruïne nabij Kotta Pinang, in de binnenlanden van Siak; mededeelt, dat hij in het bezit van verscheidene,

op Riouw verzamelde, belangrijke zaken is, die hij aan het genootschap schenken wil, zoodra het een voldoende lokaal bezit; en eindelijk vergunning verzoekt om met de jaarlijksche contributie van *f* 40 ook als eeredid te mogen voortgaan.

Wordt besloten:

Den heer Netscher dank te zeggen voor zijn geschenk en den verderen inhoud van zijn schrijven, onder kennisgave, dat de directie hem ook als eeredid gaarne zal blijven tellen onder des genootschaps contribuërende leden.

h. Eene missive van den heer J. M. C. E. le Rutte, gedagteekend Koctei, 27 Maart 1862, daarbij dankzeggende voor de mededeeling, hem gedaan bij schrijven van 2 Januarij 1862, no. 173, dat zijne beschrijving van Moko Moko in des genootschaps tijdschrift zal worden opgenomen.

Aangenomen voor notificatie.

1°. Eene missive van des genootschaps gewoon lid, Dr. C. Swaving, dd. 15 Mei 1862, houdende aanbieding van zijne eerste bijdrage tot de kennis der schedels van volken uit den Indischen Archipel, overgedrukt uit het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

Wordt besloten:

Het boek, onder dankbetuiging, te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

j. Eene missive van des genootschaps gewoon lid, H. von Rosenberg, gedagteekend Malang, 15 Mei 1862, no. 33, houdende verzoek om uit des genootschaps bibliotheek in leen te mogen ontvangen het werk van Pöppig, illustirte Naturgeschichte des Thierreichs, 4 deelen, in twee banden.

Gehoord den bibliothecaris;

Gelet op art. 5, al. 5 van het Reglement van Orde;

Wordt besloten:

1°. aan het verzoek gevolg te geven, onder uitdrukkelijke opmerking, dat hij, die boeken van het genootschap in leen

ontvangt, aansprakelijk is voor hunne teruggave in ongeschonden toestand;

2°. den heer von Rosenberg te verzoeken, om bij gelegenheid van de reis naar de Tenimber-eilanden, welke hij op gouvernements last gaat ondernemen, aankoopen te willen doen voor rekening van het genootschap, ten behoeve van het ethnologisch museum.

k. Eene missive van den secretaris der Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in N. I., dd. 12 Mei 1862, no. 54, daarbij namens die vereeniging dank zeggende voor de toezending van het schrijven van den heer Xavier Heuschling (notulen van 3 Mei 1862, III *u*).

Aangenomen voor notificatie.

l. Eene missive van den directeur der producten en civiele magazijnen, dd. 4 Junij 1862, no. 3891, verzoekende mededeeling, hoe naar het gevoelen der directie het best zal kunnen worden voldaan aan de bij gouvernements besluit van 24 Mei 1862, no. 2 (zie hierboven onder III *a*) bevolene vervaardiging van afdrucken of afgietsels der in des genootschaps verzameling aanwezige inscriptiën;

Wordt besloten:

De bestuursleden Mr. T. H. der Kinderen en Mr. H. D. Levijssohn Norman in commissie te stellen, ten einde onderzoek te doen naar de beste wijze, waarop de directie der producten en civiele magazijnen aan den haar opgedragen last zal kunnen voldoen, en van de benoeming dezer commissie den gezegden directeur mededeeling te doen.

m. Eene missive van de Kaiserliche Academie der Wetenschappen te Weenen, dd. 14 Junij 1861, no. 5, houdende aanbieding van eenige harer werken;

Wordt besloten:

De ontvangen boekwerken onder dankbetuiging te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

n. Eene missive van den resident van Kadoe, dd. 9 Mei 1862, no. 701/1, daarbij toezendende de bij zijn schrijven van 23 Januarij 1862, no. 124/1 (notulen van 5 April 1862, III *f*) aangeboden, acht stuks koperen schenkbladen, en tevens berigtende, dat de kosten van transport later zullen worden opgegeven.

Wordt besloten:

Den resident van Kadoe de goede ontvangst te melden en de schenkbladen te doen plaatsen in des genootschaps archaeologische verzameling.

o. Een schrijven van den heer A. L. H. A. Nagel, gedagteekend Telok Betong, 7 Mei 1862, dank zeggende voor zijne benoeming tot gewoon lid;

Aangenomen voor notificatie.

p. Een brief van de firma Lange en Co., dd. 6 Junij 1862, klagende over den toestand der haar in huur afgestane bijgebouwen van des genootschaps lokalen;

Wordt besloten:

Het schrijven aan te bieden aan den directeur der burgerlijke openbare werken, met verzoek om voorziening.

IV. Het bestuurslid Mr. J. A. van der Chijs brengt ter tafel eene lijst van de boekwerken, welke in de laatste jaren ter landsdrukkerij zijn gedrukt.

Wordt besloten:

Den bibliothecaris op te dragen, om bij den directeur van 's landsdrukkerij een exemplaar aan te vragen van elk der op die lijst voorkomende drukwerken, voor zooverre daarvan nog geene exemplaren in des genootschaps boekerij aanwezig zijn.

V. Het bestuurslid Mr. J. A. van der Chijs deelt mede, dat hij met het bestuurslid J. F. G. Brumund een bezoek heeft gebracht in den Chineschen tempel, nabij Pintoe Besi, aan den weg van Jakatra, en dat zij bevonden hebben, dat zich aldaar bevinden, binnen dien tempel 19 bijzonder fraaije Hindoe-beelden, aan welke door de Chinezen wordt geofferd, in den gevel

van den tempel een Boedha-kop, en daarbuiten een gedeelte van eene poort en van eene waterleiding uit den Hindoe-tijd; beide heeren uiten de meening, dat het huis, dat nu in een tempel is herschapen, vroeger het buitenverblijf was van den gouverneur-generaal van Imhoff en dat deze die oudheden zal hebben medegebragt van eene reis over Java, waarvan de beschrijving wordt gevonden in het 12^e deel der Bijdragen, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde in Nederlandsch Indië; zij betuigen verder de wenschelijkheid, dat deze oudheden mogten worden overgebragt naar des genootschaps verzameling.

Wordt besloten:

De bestuursleden Mr. T. H. der Kinderen en Mr. H. D. Levijssohn Norman in commissie te stellen, ten einde te onderzoeken, of het mogelijk zoude zijn de bedoelde oudheden, zonder kwetsing van de godsdienstige begrippen der Chinezen, te bekomen.

VI. Namens het gewoon lid des genootschaps J. C. Stok, biedt de heer van der Chijs aan vier gouden en vijf looden Atjihnesche munten;

Wordt besloten:

Deze voorwerpen, onder dankbetuiging aan den gever, te doen plaatsen in des genootschaps kabinet voor munt- en penningkunde.

VII. Namens de directeuren der Nederlandsch-Indische Escompto-Maatschappij biedt dezelfde aan een exemplaar van de door die maatschappij uitgegevene billetten aan toonder, groot f 5 en f $2\frac{1}{2}$.

Wordt besloten deze billetten, onder dankbetuiging, te doen plaatsen in des genootschaps kabinet voor munt- en penningkunde.

VIII. De bibliothecaris deelt mede, dat hij, gevolg gevende aan de hem in de vorige bestuursvergadering gedane opdracht (notulen van 3 Mei 1862, III, *m*), heeft onderzocht, welke der

op den catalogus van de firma Wed. G. Hulst van Keulen voorkomende zeekaarten en zeevaartkundige boeken in des genootschaps boekerij ontbreken, zijnde van de kaarten de nummers 31 t/m 80 en van de boekwerken:

P. Baron Melvill van Carnbée, Zeemansgids voor de vaarwaters rondom het eiland Java;

M. D. A. Smits, Zeemansgids voor de eilanden en vaarwaters beoosten Java;

J. van Gogh en M. A. Modderman, Zeilaanwijzing of beschrijving der vaarwaters van Macassar tot in de baai van Paré Paré; en

F. A. A. Gregorij, Zeemansgids voor de vaarwaters van Java, naar en door den Molukschen Archipel en terug.

Wordt besloten:

Aan het corresponderend lid des genootschaps Jacob Swart, te Amsterdam, mede te deelen, dat de directie van de bedoelde kaarten en boekwerken gaarne, ten behoeve van 's genootschaps verzamelingen, een exemplaar zal ontvangen.

IX. Het bestuurslid J. F. G. Brumund verzoekt het gevoelen der directie te mogen vernemen over de vraag, tot wien hij zich met zijne opgaven voor de oudheidkundige kaart zal hebben te wenden, alsmede hoe die kaart zal worden ingerigt en wel speciaal of 't zal zijn eene kaart van Oud-Java of wel eene van Java, zooals het thans is, met aanwijzing van die oude plaatsen, waarvan de kennis der ligging, in verband tot de Hindoe-oudheden, wenschelijk is.

Na bespreking wordt den heer Brumund als het gevoelen der vergadering medegedeeld, dat hij zijne opgave voor de oudheidkundige kaart zal moeten inzenden aan de directie van het genootschap, die ze alsdan, na kennisname, zal stellen in handen van het bestuurslid, den heer Versteeg, welke zich met de zamenstelling der kaart heeft belast; dat het voorkomt, dat de kaart zoodanig zal moeten zijn ingerigt, dat men daaruit den toestand

van Java in den Hindoe-tijd leere kennen, doch tevens daarop vinde aangeteekend de voornaamste plaatsen, rivieren, enz. van het tegenwoordige Java, omdat men zich anders bij het gebruik der kaart zeer moeilijk zoude kunnen oriënteren; dat echter deze inrigting door hem nader zal moeten worden geregeld met den heer Versteeg, twijfelende de directie niet, of zij zal zich met die regeling in allen deele kunnen vereenigen.

Ook verzoekt de heer Brumund inlichting te ontvangen omtrent de wijze, waarop hij, naar het gevoelen der directie, het best gevolg zal kunnen geven aan dat gedeelte zijner commissie, waarbij hem is opgedragen aan te wijzen zoodanige beelden, gedenkstenen en andere oudheden, waarvan het vervoer naar Batavia mogelijk is en hem, èn om hun behoud, èn in het belang der verzamelingen van het genootschap, evenzeer als van die van 's Rijks museum van oudheden te Leiden, nuttig en wenschelijk voorkomt.

De directie geeft hem daarop als hare meening te kennen, dat de eenvoudigste, tevens voor hem gemakkelijkste weg wezen zal, telkens zijne aanwijzingen schriftelijk te zenden aan het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur en daarvan dan tevens mededeeling te doen aan de directie van het genootschap, welke alsdan verder zal kunnen verrigten wat blijken zal noodig te zijn.

De heer Brumund deelt wijders mede, dat hij voornemens is om al hetgeen hij over de oudheden schrijven zal, niet aan de regering aan te bieden, voordat het door de directie gelezen is, daar hij er hoogen prijs op stelt, om casu quo hare aanmerkingen op zijnen arbeid te ontvangen.

Eindelijk deelt hij mede, dat hij tegen het einde der maand Junij met zijne reis over Java een aanvang zal maken, daar hij denkt, dat alsdan de nog door hem noodig geachte, voorbereidende studiën, waarbij des genootschaps archaeologische verzameling hem van veel nut is geweest, zullen zijn geëindigd.

X. Op voorstel van het bestuurslid, Mr. J. A. van der Chijs wordt besloten:

10. Den gouverneur van Sumatra's Westkust beleefdelyk te herinneren aan de beoordeeling en zoo mogelijk aanvulling van het Nederduitsch-Niasch woordenboekje, waartoe het verzoek hem werd gedaan krachtens besluit, genomen in de bestuursvergadering van 1 September 1860 (zie notulen van die vergadering, no. 24).

20. Het gewoon lid des genootschaps, Dr. A. Bernstein te verzoeken te willen mededeelen, welk gevolg hij heeft gegeven aan de uitnoodiging, krachtens besluit der bestuursvergadering van 6 October 1860 (notulen dier vergadering, no. 20), tot hem gerigt, om op zijne reizen 's genootschaps belangen te behartigen.

30. Het gewoon lid des genootschaps, Dr. B. F. Matthes, te verzoeken mede te deelen, welk gevolg door hem is gegeven aan het verzoek, krachtens besluit der bestuursvergadering van 3 November 1860 (notulen van die vergadering, no. 24), tot hem gerigt, om mede te werken tot uitbreiding van 's genootschaps museum, voor zooveel Celebes betreft.

XI. Tot gewone leden van het genootschap worden benoemd de heeren:

L. T. Boers, luitenant der artillerie te Riouw,

Mr. W. Stortebeker, Jr., ambtenaar te Batavia, en

P. Zwager, landhuurder in de residentie Soerakarta.

XII. Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus gearresteerd in de bestuursvergadering van 5 Julij 1862.

De president,

J. VAN SWIETEN.

De secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG, DEN
5ⁿ JULIJ 1862, DES AVONDS TEN 8 URE, TEN HUIZE
VAN DEN VICE-PRESIDENT.

Tegenwoordig de HH.

- Z. Exc. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
G. F. de Bruijn Kops,
G. A. de Lange,
Mr. H. Rochussen, thesaurier,
Mr. H. D. Levijssohn Norman,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. De notulen van de bestuursvergadering van 7 Junij 1862 worden gelezen, goedgekeurd en onderteekend.

II. Door den president worden ter tafel gelegd:

a. Een gouvernements besluit van 7 Junij 1862, no. 8, waarbij:

1°. aan het genootschap, ten behoeve van zijn museum, wordt afgestaan tegen de geschatte waarde van *f* 11 een gouden ring, gevonden in de nabijheid der dessa Soka Negoro, regentschap Poerwokerto, residentie Banjoemas, (notulen van 3 Mei 1862, III, c.);

2°. den directeur van financiën wordt opgedragen het noodige te verrigten, tot regeling der uitkeering aan den resident van Banjoemas, van het bij art. 1 bedoelde bedrag.

Wordt besloten:

Den ring te plaatsen in des genootschaps verzameling en den thesaurier te magtigen tot uitbetaling van het bedrag van *f* 11.

b. Een gouvernements besluit van 13 Junij 1862, no. 32, waarbij:

10. wordt bepaald, dat ter landsdrukkerij te Batavia zullen worden gedrukt 2000 exemplaren van het veertiende deel van het Maleische werkje, getiteld: "*Pintu gerbang pengatahuwan itu*", vervaardigd door J. G. F. Riedel, en wel in den vorm van het bij de boekhandelaren Lange & Co. te Batavia uitgegeven werkje, getiteld: "*peroendjoekan akan pekerdja dan tanem Soklat*" (notulen van 3 Mei 1862, III, d);

20. De directeur der producten en civiele magazijnen wordt aangeschreven, te zijner tijd het noodige te verrigten nopens de bepaling van den prijs, waarvoor het bij art. 1 bedoelde werkje verkrijgbaar zal worden gesteld en nopens de aan den vervaardiger daarvan toe te kennen premie.

Aangenomen voor notificatie.

c. Een gouvernements besluit van 20 Junij 1862, no. 17, van den navolgenden inhoud:

Gelet, enz.

Gelezen, enz.

Uit welke bescheiden hoofdzakelijk blijkt:

dat sommige adviseurs van gevoelen zijn, dat de ten behoeve van de inlandsche scholen uit te geven Maleische schoolboekjes behooren geschreven te worden in het algemeen als zuiver erkende Maleisch, zooals dit als schrijftaal in de oorspronkelijke Maleische geschriften ter Westkust van Sumatra, te Riouw en te Malakka wordt gebezigd, terwijl anderen meenen, dat de bedoelde schoolboekjes behooren te worden geschreven in het op *Java* algemeen gebruikt wordende laag-Maleisch, en wederom anderen, dat ze behooren te worden geschreven in het zoogenaamde midden-Maleisch (*tenga-an*);

Overwegende:

dat, hoezeer in beginsel alleen het gebruik van het meest zuivere Maleisch door de Regering behoort te worden voorgestaan, zij echter de middelen niet bezit, noch het hare taak kan zijn, om het gebruiken van het zuiver Maleisch algemeen

in den Archipel en op Java in te voeren en te verspreiden;

dat de Regering, al wilde zij dit, in hare pogingen daartoe hoogstwaarschijnlijk zoude falen en dat daaronder de verspreiding van nuttige kennis noodzakelijk zou lijden;

dat daarom elk schoolboekje, afgescheiden van de taal of het dialect, waarin het geschreven is en welke gebruikelijk zijn ter plaatse, waar het dienen moet, van regeringswege kan worden gedrukt en uitgegeven, wanneer het tot verspreiding van nuttige kennis geschikt geacht wordt;

dat op den inhoud van het boek en op zijne strekking in de eerste plaats moet worden gelet, zoomede op de verstaanbaarheid daarvan onder de bevolking, voor welke het geschreven is, en ondergeschikt daaraan op de meerdere of mindere zuiverheid van het Maleisch, dat daarbij gebruikt wordt;

dat het mitsdien niet raadzaam is, immers voor alsnog, vaste regelen te dien aanzien vast te stellen.

De Raad van Nederlandsch-Indië gehoord.

Is goedgevonden en verstaan:

Aan te teekenen, dat ten aanzien van het Maleisch, waarin de van gouvernementswege, ten behoeve van de inlandsche scholen uit te geven schoolboekjes behooren te worden geschreven, nog geen beginsel wordt aangenomen, noch regelen worden vastgesteld.

Afschrift, enz.

Aangenomen voor notificatie.

d. Een gouvernements besluit, dd. 22 Junij 1862, no. 20, van den volgenden inhoud:

Gelezen de ministeriële dépêche van 24 April 1862, litt. Aaz no. 41/447, houdende, dat het den Koning, blijkens kabinets rescript van 22 April 1862, no. 44, heeft behaagd magtiging te verleen:

1°. a. tot het, op het tegenwoordige emplacement van het gebouw, door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en We-

tenschappen in gebruik, doen daarstellen van een nieuw, doelmatig ingerigt gebouw, bestemd om aan de behoeften, voor zoover die vooraf te berekenen zijn, gedurende ongeveer het vierde eener eeuw te voldoen, om te strekken tot museum en bewaarplaats van gouvernements geschenken en voor de boekerij, behoorende aan en staande onder toezigt van dat genootschap, zoomede voor zijne openbare en bijzondere bijeenkomsten en vergaderingen;

b. tot het beschikken daartoe, gedurende de jaren 1863 en 1864, in welken tijd dat gebouw, zoo mogelijk, zal moeten gereed komen, over eene som van uiterlijk *f* 175,000, zoo veel doenlijk gelijkelijk te verdeelen over die beide jaren, zullende de bouw moeten plaats hebben naar een vooraf op te maken project en begrooting, door het Indische bestuur als gebruikelijk goed te keuren;

c. tot het afstaan van het voltooide gebouw in onbezwaard vruchtgebruik aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, voor den tijd van duur van zijn bestaan of zooveel korter als zou mogen blijken in het welbegrepen belang der wetenschappelijke ontwikkeling van Nederlandsch-Indië te zijn, zullende het gebouw voortdurend voor rekening van den staat in behoorlijken staat worden gehouden door het aanbrengen, zoowel der gewone, als der buitengewone herstellingen, op denzelfden voet, als dit met andere gouvernements gebouwen in Nederlandsch-Indië plaats heeft:

2°. om aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, gedurende de jaren 1863 en 1864, een jaarlijksch bedrag van *f* 2400 bij sommen van *f* 200 's maands te doen uitkeeren voor den inhuur van eene woning tot opberging zijner eigendommen, gedurende den tijd van aanbouw van het nieuwe museumgebouw;

verzoekende de minister aan deze beschikking uitvoering te geven op zoodanige wijze, dat daardoor zoowel de belangen van

het Bataviaasch Genootschap, als die der wetenschap in Indië in 't algemeen worden bevorderd, en dat er naar zal worden gestreefd om het nieuw op te rigten gebouw, met vermijding van alle onnoodige weelde, toch een sieraad voor Nederlandsch-Indië's hoofdstad te doen zijn.

Gelet op het besluit van 11 September 1861, no. 22.

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Van het vorenstaande aanteekening te houden;

Ten tweede: Den directeur der burgerlijke openbare werken aan te schrijven, in overleg met de directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en met in achtneeming van de voorwaarden, vervat in de boven omschrevene ministeriële dépêche van 24 April 1862, lit. A^{az}, no. 41/447, aan de regering de noodige voorstellen te doen toekomen tot de op rigting van een nieuw gebouw voor genoemd genootschap.

Afschrift, enz.

De inhoud van dit besluit met vreugde zijnde vernomen, wordt besloten:

19. Aan Zijne Excellentie den gouverneur-generaal te verzoeken, de tusschenkomst van den minister van koloniën te willen inroepen, opdat Z. M. de Koning des genootschaps dank ontvang voor dit onbekrompen blijk van H. D. belangstelling in den bloei der wetenschappen in Nederlandsch-Indië;

20. Den directeur der burgerlijke openbare werken uit te noodigen tot het houden eener zamenkomst met het bestuur van het genootschap, ten einde de wijze van uitvoering der koninklijke beschikking te bespreken.

e. Een gouvernements besluit van 29 Junij 1862, no. 17, waarbij de resident van Madioen wordt gemagtigd tot het in het openbaar doen verkoopen der zilveren voorwerpen, bedoeld bij zijne missive van 16 April 1862, no. 1225, (notulen van 7 Junij 1862, III, *c*) en het bedrag daarvan te verdeelen voor de helft onder de vindsters en voor de wederhelft aan het

bestuur der dessa, waar de voorwerpen gevonden zijn, ter verdeling onder de bewoners dier dessa of om ten meesten nutte der gemeente te worden aangewend.

Aangenomen voor notificatie.

f. Een gouvernements besluit van 19 Junij 1862, no. 18, waarbij de resident van Madioen wordt gemagtigd, om den bij zijne missive van 3 Mei 1862, no. 1312 aangeboden gouden ring (notulen van 7 Junij 1862, III, b) in het openbaar te doen verkoopen en het bedrag daarvan te verdeelen, voor de helft aan den vinder en voor de wederhelft aan het bestuur der dessa, waar de ring gevonden is, ter verdeling onder de bewoners dier dessa of om ten meesten nutte der gemeente te worden aangewend.

Aangenomen voor notificatie.

g. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 26 Junij 1862, no. 1556, waarbij namens de regering ter overname wordt aangeboden een gouden ring, gevonden door den Javaan Saing, in de dessa Djoeriek, regentschap Poerwokerto, residentie Banjoemas.

Overwegende, dat de aangeboden gouden ring niet kan worden geacht oudheidkundige waarde te bezitten.

Wordt besloten:

Den ring aan de regering terug te zenden, onder mededeeling, dat de directie hem, om de vermelde reden, niet voor des genootschaps museum wenscht over te nemen.

h. Eene circulaire van den gouvernements secretaris, dd. 27 Junij 1862, no. 1566, waarbij, voor zooveel noodig, wordt verzocht om voortaan, bij het doen van aanhalingen van of verwijzingen naar aangenomen beginselen of bestaande bepalingen steeds naauwkeurig te vermelden de dagteekeningen en nummers van brieven of beschikkingen, waarbij die beginselen en bepalingen zijn bekend gemaakt.

Aangenomen voor notificatie.

i. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 3 Junij 1862, no. 1346, houdende aanbieding, namens Zijne Excellentie den minister van koloniën, van een exemplaar der derde aflevering van het werk, getiteld: „*Koloniale Debatten*”, uitgegeven onder toezigt van Jhr. J. E. Cornets de Groot van Kraaijenburg.

Wordt besloten:

Het drukwerk te doen plaatsén in des genootschaps boekerij.

j. Eene circulaire-missive van den directeur der landsdrukkerij, dd. 1 Julij 1862, no. 175, houdende verzoek om vóór of op 1 November eerstkomende in te zenden de opgaven betrekkelijk het genootschap, benoodigd voor het naamregister van Nederlandsch-Indië voor 1863.

Wordt besloten:

Den secretaris op te dragen, het noodige te verrigten.

k. Eene missive van den directeur der burgerlijke openbare werken, dd. 2 Julij 1862, no. 1605/1895, houdende mededeeling, dat het hem, met het oog op den inhoud van het gouvernements besluit van 11 Junij 1862, no. 20, niet noodig voorkomt, om verder iets meer ten koste te leggen aan de herstelling der door het genootschap ten gebruike afgestane gebouwen, doch dat de aandacht van den resident van Batavia is gevestigd op de verstopping van de in de nabijheid dier gebouwen loopende goot (notulen van 7 Junij 1862, III, p).

Wordt besloten:

Van het bovenstaande mededeeling te doen aan de firma Lange & Co.

l. Een schrijven van het buitengewoon lid des genootschaps J. Hageman, Jczn, dd. 2 Junij 1862, waarbij worden toegezonden:

1°. een vervolg der vergelijkende opgave van namen, op oude en nieuwere kaarten voorkomende, over Java's Oosthoek;

20. eenige opmerkingen, betrekkelijk de nieuwe kaart van Madura 1858, Atlas Melvill (uitgave 1862);

en waarbij verder wordt geschreven als volgt:

„Wijders vermeen ik het van mijn pligt als buitengewoon lid te zijn, om aan de directie te berigten, dat mijne nasporingen, bedoeld bij 1°. van § 2, bl. 218, deel XII Tijdschrift, in de maanden Junij tot October 1861 zich hebben uitgestrekt over geheel Oostelijk Java, en in Februarij tot heden over Madura; dat ik de bergen en bosschen, de oudheden en overblijfselen, de kusten en eilanden heb bezocht en nog wensch te bezoeken, overal bij de ouden van dagen berigten inwinnende over sagen, overleveringen en gedenkstukken, over grafsteden, natuurkundige gebeurtenissen, historische personen en episoden, over landaard, zeden, gewoonten, taal, karakter, landbouw, nijverheid; dat ik een deel dier nasporingen heb aangeboden aan de Maatschappij van Nijverheid en Landbouw; een ander deel (over bergen, wateren, natuurkundige zaken) aan de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging; en dat de massa aantekeningen voor het Bataviaasch Genootschap (oudheid-, geschied-, land- en volkenkunde) steeds aanvulling ontvangt door nadere ontdekkingen, en nader, door hernieuwd onderzoek nog meer uitgebreid zal worden. Een paar aanduidingen bood ik reeds der directie van het Bataviaasch genootschap aan.

„Daar mijne togtjes niet voorafgegaan zijn van 's gouvernements berigt aan de bestuurshoofden, noch gebonden aan tijd, plaats, of bestelde ontvangst en voorbereiding, waarheen ik mij begeef, en wijl ik noch goud-, noch zilver-mutsgallon draag, zoo heeft de nieuwigheid mij dikwerf — bij inlandsche hoofden vooral — doen aanzien voor een „vrijen arbeider“, dien men niet mogt tegengaan, doch ook niet ondersteunen (volgens nieuwe orders), en daar de geringe man in binnen-Java nog weinig van die emancipatie van 't Haagsche Binnenhof verstaat en niets zonder „prentak“ van zijne hoofden doet, — ook voor geld en

goede woorden — zoo heeft de verdenking of het verkeerd verstand van vrijen arbeid mij nog al beroofd van de gelegenheid om, ter opsporing van oudheden als andersints, in bosschen of op bergen door te dringen. Te Kandangan, Tenger-Loemadjang, konde ik niet dan na drie malen terugkeering, en een paar honderd palen weegs, en na veel bewijs voor overreding, een stukje grond betalen, waar de asch van wijlen H. Zollinger rust (te Sendoero), maar de handteekening, ter legalisatie door den wedono gesteld, mogt toch vooral niet als „diens” beschouwd worden, maar wel „pekirdjan pattekelier” (vrije arbeid). Zoo deed ditzelfde misverstand mij te Ngadisari (op 6015 Rh. voeten hoog, bij 9° koelte) de gelegenheid waarnemen der voor mij bijna onuitstaanbare koude, omdat de dessahoofdman eerst het gevoelen van zijn hoofd moest vernemen, dertig palen verre: botten mawi prentahipoen”.

Wordt besloten:

De aangeboden opgave en opmerkingen ter opname te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift en overigens den inhoud van het schrijven aan te nemen voor notificatie.

m. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 21 Junij 1862, no. 1500, houdende op bekomen last aanbieding van een langs diplomatieken weg ontvangen pakket, waarin zich bevindt een schrijven van de Kaiserliche Academie der Wissenschaften te Weenen, dd. 2 November 1861, begeleidende de 3e aflevering van deel 36 en de 1e, 2e, 3e en 4e afleveringen van deel 37 van de *Sitzungsberichte der philosophisch-historische Klasse der Academie*.

Wordt besloten:

De drukwerken te doen plaatsen in des genootschaps boekerij en den bibliothecaris op te dragen de goede ontvangst te melden aan de Weensche Academie.

n. Eene missive van den resident van Bagelen, dd. 12 Junij

1862, no. 1847, houdende mededeeling, dat de oud-regent van Poerworedjo, Radhen Adhipatih Tjokro Negoro, met de meeste erkentelijkheid zijne benoeming heeft vernomen tot buitengewoon lid des genootschaps en daarvoor dank betuigt, te gelijker tijd aanbiedende ten behoeve van des genootschaps museum een kris met gouden schede, een bijzonder fraai bewerkte piek, met goud gemonteerd, en drie stuks gouden Boedharingen, waaronder twee met inscriptiën;

zijnde deze voorwerpen voorloopig door hem, resident, in bewaring genomen, ten einde ze bij de eerste gelegenheid toe te zenden.

Wordt besloten:

Des genootschaps buitengewoon lid Radhen Adhipatih Tjokro Negoro dank te betuigen, door tusschenkomst van den resident van Bagelen.

o. Eene missive van den secretaris van het Bataviaasch geneeskundig leesgezelschap, dd. 25 Junij 1862, no. 316, houdende verzoek om dat leesgezelschap af te voeren van de lijst der intekenaren op des genootschaps tijdschrift.

Wordt besloten:

Den redacteur van het tijdschrift uit te noodigen aan dit verzoek gevolg te geven.

p. Eene missive van het gewezen gewoon lid des genootschaps J. J. Altheer te Soerabaija, dd. 23 Junij 1862, houdende verzoek om in leen te mogen ontvangen deel 5 en 6 van des genootschaps verhandelingen.

Wordt besloten:

Den bibliothecaris op te dragen aan dit verzoek gevolg te geven.

II. De secretaris brengt ter tafel eenige van den heer J. E. Albrecht te Muntok, door tusschenkomst van den resident van Banka, ontvangene munten, als 6 van Banka, 4 van China en 2 van Cochîn-China, met eene betrekkelijke beschrijving.

Wordt besloten:

De munten, onder dankbetuiging, te doen plaatsen in des genootschaps munt- en penningverzameling, en de daarbij behorende beschrijving te stellen in handen van het bestuurslid Mr. van der Chijs, ten gebruike bij de door des genootschaps eere-lid E. Netscher en hem bewerkt wordende beschrijving der Nederlandsch-Indische munten.

III. Namens den heer H. Anthon jr. biedt het bestuurslid Mr. H. D. Levijssohn Norman aan den kop van een Californisch hert, American alk.

Wordt besloten:

Dit geschenk onder dankbetuiging aan te nemen.

IV. De bestuursleden Mr. T. H. der Kinderen en Mr. H. D. Levijssohn Norman berigten, dat alle door tusschenkomst van den resident van Batavia, bij de hoofden der Chinesche natie te dezer plaatse aangewende pogingen, om de beelden uit den Hindoe-tijd, die zich bevinden in den Chineschen tempel op Pintoe Besi en aldaar als heilig worden vereerd, ten behoeve van des genootschaps verzameling te verkrijgen, zijn afgestuit op de vrees voor krenking der godsdienstige begrippen van hen, welke die beelden vereeren.

Den genoemden heeren wordt dank gezegd voor de door hen genomene moeite, met verzoek dien dank ook over te brengen aan den resident van Batavia.

V. De thesaurier berigt, dat de gewone leden A. J. P. H. D. Bosch en Mr. C. G. van Harencarspel voor hun verder lidmaatschap hebben bedankt.

Wordt besloten:

Deze heeren van de ledenlijst af te voeren.

VI. Tot gewone leden worden benoemd de heeren:

A. J. Anemaet, te Soerabaija,

Jhr. W. van Hogendorp, te Krawang,

Mr. Th. A. Klinkhamer, te Soerabaija,

M. A. van der Poel, te Pasoeroean,
O. van Polanen Petel, te Bantam,
Mr. W. Rappard, te Batavia,
R. Scherius, te Probolingo, en
A. J. B. Wattendorff, te Batavia.

VII. Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus geresumeerd en goedgekeurd in de bestuursvergadering van 2 Augustus 1862.

De president,

J. VAN SWIETEN.

De secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP ZATURDAG, DEN
2den AUGUSTUS 1862, DES AVONDS TEN ACHT URE,
TEN HUIZE VAN DEN VICE-PRESIDENT.

Tegenwoordig de heeren:

- Z. Exc. J. van Swieten, president,
Dr. G. Wassink, vice-president,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
G. A. de Lange,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
Mr. H. D. Levijssohn Norman,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

I. De notulen van de bestuursvergadering van 5 Julij 1862 worden gelezen, goedgekeurd en onderteekend.

II. Door den heer president worden ter tafel gelegd:

a. Een gouvernements besluit van 23 Junij 1862, no. 19, waarbij aanteekening wordt gehouden, dat Z. M. de Koning, blijkens kabinets rescript van 20 Maart 1862, no. 69, magtiging heeft verleend tot toekenning aan den met verlof wegens ziekte in Europa aanwezigen ambtenaar, bestemd tot wetenschappelijke nasporingen in Nederlandsch-Indië, R. H. Th. Friederich, eener tegemoetkoming van f 4,259 in de kosten van aanschaffing der, voor zijne wetenschappelijke werkzaamheden vereischt wordende boek- en plaatwerken, onder voorwaarde, dat die werken (waarvan de lijst het extract-besluit vergezelt) het eigendom zullen blijven van het gouvernement, behoudens vrijlating aan den heer Friederich, om ze, na afloop van het hem opgedragen wetenschappelijk onderzoek in Neder-

landsch-Indië, geheel of gedeeltelijk tegen den kostenden prijs over te nemen.

Aangenomen voor notificatie.

b. Het afschrift eener door den gouvernements secretaris, namens de regering, aan den directeur der producten en civiele magazijnen gerigte missive, dd. 9 Julij 1862, no. 1672, waarbij wordt verzocht, alsnog de vereischte uitvoering te geven aan den inhoud van art. 3 van het gouvernements besluit van 8 Augustus 1862, no. 20, betreffende de uitkeering eener premie aan den heer Roskott (notulen van 7 Junij 1862, II, e).

Aangenomen voor notificatie.

c. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 11 Julij 1862, no. 1679, waarbij, op bekomen last, de directie van het genootschap wordt verzocht, om telkens, wanneer zij in de gelegenheid is om voorwerpen van archaeologische of ethnologische waarde, geschikt voor 's rijks verzamelingen in Nederland, aan te koopen, daarvan mededeeling te willen doen aan de regering, onder opgave van den prijs, ten einde in ieder zich voordoend geval tot den aankoop gemagtigd te worden (notulen van 7 Junij 1862, II, a, 3°).

Aangenomen voor notificatie.

d. 1°. Eene missive van den gouvernements secretaris, dd. 11 Julij 1862, no. 1384, namens den gouverneur-generaal verzoekende de opgaven voor het naamregister voor Nederlandsch Indië, over 1863, in te zenden op 15 October aanstaande.

2°. Eene missive van den resident van Batavia, dd. 12 Julij 1862, no. 2460, verzoekende de onder no. 1 bedoelde opgave te mogen ontvangen vóór 1 September.

Den secretaris wordt opgedragen te zijner tijd het noodige te verrigten.

e. Een schrijven van des genootschaps gewoon lid buiten Nederlandsch-Indië, Alfonso de Castro, aanbiedende een door hem geschreven stuk, getiteld: „La révolte à Timor dans la partie Portugaise en 1861.”

Wordt besloten:

Dit stuk bij de leden der directie in rondlezing te zenden.

f. Een schrijven van den heer J. Diehl, Amerikaansch-consul te Batavia, dd. 5 Julij 1862, namens the Smithsonian Institution te Washington, verzoekende om medewerking tot het verkrijgen, ten behoeve dier inrigting, van inlichtingen betreffende de taal- land-, en volkenkunde der Maleische bevolking van den Indischen Archipel.

Wordt besloten:

Den heer Diehl te antwoorden, dat hij zich voor al zoodanige inlichtingen, als hij wenscht, zal kunnen wenden tot de directie, die alsdan, zooveel haar mogelijk is, zal voldoen aan den door hem uitgedrukten wensch.

g. Eene missive van den president der Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, dd. 7 Mei 1862, no. 7, aanbiedende de 6^e aflevering van het 9^e deel, nieuwe serie, deel IV, van het Geneeskundig Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië.

Wordt besloten:

Het boekwerk onder dankbetuiging te doen plaatsen in des genootschaps boekerij.

h. Eene beschrijvende opgave, ontvangen van het buitengewoon lid des genootschaps J. Hageman Jez., betreffende oudheden op Java.

Wordt besloten:

Deze opgave te zenden aan het gewoon lid des genootschaps J. F. G. Brumund, ten gebruike bij zijnen archaeologischen arbeid.

i. Eene missive van het gewoon lid des genootschaps Dr. Palmer van den Broek, dd. 8 Julij 1862, daarbij ten vervolge op zijn schrijven van 16 October 1862 (notulen van 4 Januarij 1862, no. II, *g*) zijn oordeel uitbrengende over de al of niet geschiktheid voor de inlandsche bevolking van Nederlandsch-Indië van de navolgende in Britsch-Indië uitgegeven Maleische schoolboekjes, als:

1o. *Hikajat doenja, ja itoe pada menjatakan deri pada hal banoewa Asia dan Afrika;*

2o. *Hikajat si miskin;*

3o. *Hikajat ngisa;*

4o. *Pelajaran Abdalla ben Abdel Kader Moessi; en*

5o. *Bahoewa ini kitab pada menjatakan deri hal djinis djinis elmoe kapan dejan orang Eropa;*

Wordende door den heer Palmer van den Broek op daartoe leidende gronden medegeedeeld, dat naar zijn gevoelen de boekjes, vermeld onder no. 1, 2, 3 en 4, niet geschikt zijn om in deze gewesten op de inlandsche scholen te worden gebezigd, en dat het 5o, na herziening en verbetering, met Latijnsche letters gedrukt, veel nut zal kunnen verspreiden.

Wordt besloten:

Overeenkomstig het gevoelen van den heer Palmer van den Broek aan de regering te adviseren.

j. Eene missive van des genootschaps gewoon lid J. S. van Coevorden, dd. 7 Julij 1862, daarbij te kennen gevende, dat hij, ingevolge het verzoek der directie (notulen van 3 Mei 1862, III, f), het voormalig munt-etablisement te Tawang Sari heeft bezocht en ook heeft onderzocht negen kistjes, welke zich, afkomstig van dit etablisement, bevinden in 'slands pakhuisen te Soerabaija, uitende hij de meening, dat welligt alleen de matrijzen en stempels in die kistjes waarde voor des genootschaps munt- en penningkabinet zouden bezitten en daarom in overweging gevende aan het gouvernement voor te stellen, om die stempels en matrijzen, ten fine van onderzoek, aan het genootschap af te staan, met magtiging op den resident van Soerabaija, om ze tot dat einde naar Batavia te zenden.

Wordt besloten:

1o. overeenkomstig het voorstel van den heer van Coevorden, een verzoek aan de regering te doen.

20. den heer van Coevorden dank te zeggen voor de door hem genomen moeite.

k. Twee brieven van den secretaris der Société Impériale archéologique Russe, dd. 1 December 1861, houdende bericht van ontvangst van werken van het genootschap, en aanbiedende deel I en II van de werken der Société Impériale, met verzoek om in den vervolge de werken van het genootschap te adresseren aan den boekhandelaar Leopold Voss, te Leipzig.

Wordt besloten:

10. de ontvangene boeken te doen plaatsn in des genootschaps boekerij;

20. den bibliothecaris en secretaris te verzoeken, om bij het doen van verzendingen te letten op het opgegeven adres.

l. Eene missive van den directeur der burgerlijke openbare werken, dd. 10 Julij 1861, no. 1693/1994, houdende, ten einde een begin te kunnen maken met de uitvoering van den last, vervat in art. 1 van het gouvernements besluit van 22 Junij 1862, no. 120 (notulen van 5 Julij 1862, II, *d*), verzoek om mededeeling:

10. hoeveel kamers het daarbij bedoelde gebouw zal moeten bevatten;

20. welke ruimte elk dier kamers zal moeten aanbieden;

30. welke bijzonderheden, zoo met betrekking tot licht, lucht en ligging, als anderzints bij het projecteren van het gebouw in acht genomen moeten worden;

40. welke gebouwen of inrigtingen nog als accessoires bij het eigenlijke hoofdgebouw noodig zijn.

Wordt besloten:

De bij deze missive bedoelde punten te bespreken in de conferentie, die, naar aanleiding van de uitnoodiging, waartoe in den vorige vergadering besloten werd, zal worden gehouden met den directeur der burgerlijke openbare werken en welke nog niet plaats heeft kunnen hebben, omdat die hoofdambtenaar zich op reis bevindt.

m. Twee missives van den directeur der burgerlijke openbare werken, dd. 15 en 29-Julij 1862, no. 1725/2032 en 1855/2183, daarbij ter voorloopige beoordeeling en kennisname aanbiedende twee rekesten, gerigt aan den gouverneur-generaal, van de heeren J. H. C. Munder en A. Jacometti, daarbij hunne respectieve huizen op Rijswijk en het Koningsplein te koop aanbiedende, ten behoeve van het genootschap.

Wordt besloten:

Deze rekesten te houden in advies tot de conferentie, welke met den directeur der burgerlijke openbare werken, over den voorgenomen bouw zal worden gehouden.

III. Het bestuurslid, Mr. J. A. van der Chijs, biedt, namens des genootschaps gewoon lid, Mr. A. Loudon, ten behoeve van des genootschaps tijdschrift, aan het verslag van diens, als gouvernements commissaris in de eerste helft van dit jaar gedane reis naar Siam.

Wordt besloten:

1°. den heer Mr. A. Loudon dank te betuigen;

2°. het verslag te stellen in handen van den redacteur van des genootschaps tijdschrift voor taal-, land- en volkenkunde.

IV. Door het bestuurslid, Mr. J. A. van der Chijs, worden namens den heer J. Th. Bik aangeboden aanteekeningen, door dezen vervaardigd op eene reis naar Bima, Timor, Banda, Amboina en de Moluksche eilanden, door hem gedaan in 1821 met professor C. G. C. Reinwardt, aan boord van de brik *Experiment*, kapitein J. Hooper.

Wordt besloten:

1°. den heer J. Th. Bik dank te betuigen;

2°. het manuscript in rondlezing te zenden bij de bestuursleden.

V. Namens Zijne Excellentie den heer Mr. L. A. J. W. baron Sloet van de Beele, beschermheer van het genootschap, gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, worden door het be-

stuurslid, Mr. J. A. van der Chijs, aangeboden 4 gedenksteen-
nen met inscriptiën en 2 steenen altaren, afkomstig uit Soerabaija;

1 metalen haan, 1 metalen lamp met de garoeda, 1 metalen staand Boedha-beeldje met eene gloriole achter 't hoofd, 1 metalen schuimspaan en 1 metalen schenkblad, uit de residentie Kadoe;

1 verzilverde ketting, 4 zilveren munten, 1 gouden arm-sieraad en 1 steenen armring, gevonden op de landen van prins Mangkoe Negoro, en

steenen wigge uit de residentie Djokjokarta.

Wordt besloten:

1°. aan Zijne Excellentie den heer Mr. L. A. J. W. baron Sloet van de Beele dank te betuigen;

2°. de voorwerpen te doen opnemen in des genootschaps verzamelingen.

VI. De bibliothecaris verzoekt magtiging, om aan des genootschaps buitengewoon lid, J. E. Teijsmann, voor eenigen tijd in leen af te staan de werken van de Linnaean Society.

De noodige magtiging wordt verleend.

VII. De directeur van het archaeologisch museum zegt, dat onlangs de heer E. Netscher zond een exemplaar van de steensoort eener Hindoe-ruïne nabij Kotta Pinang, in de binnenlanden van Siak (notulen van 7 Junij 1862, III, *g*), en dat wenschelijk schijnt zoo ook exemplaren te bezitten van de steensoorten van andere Hindoe-ruïnen, stellende hij daarom voor den resident van Soerabaija te verzoeken, eenige exemplaren te willen zenden van steensoorten, afkomstig van de ruïnen van Modjopahit.

Overeenkomstig het voorstel wordt besloten.

VIII. Tot gewone leden van het genootschap worden benoemd de heeren:

A. J. Andresen,

D. L. de Brabant,

Jhr. F. W. N. Flugt van Aspremont,

H. D. Lammers van Toorenborg,

F. C. van der Putt,

W. C. von Schierbrandt, en

N. H. W. Stumphius Whitton.

IX. De president deelt mede, dat zijn aanstaand vertrek naar Europa hem noopt het presidium neder te leggen en te bedanken voor het lidmaatschap der directie.

Het was hem hoogst aangenaam gedurende een drietal jaren te staan aan het hoofd van het Bataviaasch Genootschap, en hij brengt allen, die hem als bestuursleden die taak vergemakkelijkten, hartelijk dank voor hunne krachtdadige medewerking; steeds zal hij met een waar genoeg de bestuursvergaderingen van het genootschap herdenken, en hij eindigt met aan het genootschap voortdurenden bloei en luister toe te wenschen.

De vice-president betuigt den heer president het leedwezen der aanwezige bestuursleden over zijn vertrek; hij beveelt het genootschap dringend aan in zijn aandenken, hoopt dat hij na eene voorspoedige reis, met vrouw en kinderen, gelukkig en gezond het vaderland zal bereiken, en wenscht, dat hij ook daar nog gedurende een lange reeks van jaren nuttig werkzaam zal kunnen zijn.

Ten slotte wordt de afgetreden voorzitter benoemd tot eere-lid van het genootschap, welke benoeming hij met erkentelijkheid aanneemt.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt de vergadering gesloten.

Aldus geresumeerd en goedgekeurd in de bestuursvergadering van 20 September 1862.

De president,

WASSINK, *vice-president,*

De secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

BUITENGEWONE BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN OP
VRIJDAG DEN 8sten AUGUSTUS 1862, DES AVONDS
TEN ACHT URE, TEN HUIZE VAN DEN
VICE-PRESIDENT.

Tegenwoordig de Heeren:

- Dr. G. Wassink, vice-president,
Jhr. Mr. H. C. van der Wijck,
G. A. de Lange,
Mr. J. A. van der Chijs, bibliothecaris,
Mr. H. D. Levijssohn Norman,
Mr. T. H. der Kinderen, secretaris.

De directeur der burgerlijke openbare werken, de heer H. de Bruijn, woont de vergadering bij.

De voorzitter deelt mede, dat deze vergadering is belegd, om met den directeur der burgerlijke openbare werken van gedachten te wisselen over den bouw van een museum voor het genootschap, waarvoor, blijkens gouvernements besluit van 22 Junij 1862, no. 20 (notulen van 5 Julij 1862, II, c), werd toegestaan eene som van f 175,000.

Na lezing van dit besluit wordt in behandeling genomen de vraag, waar het gebouw zal worden opgericht.

Daarbij wordt de aandacht gevestigd op de omstandigheid, dat de koninklijke magtiging strekt tot het doen oprigten van een nieuw gebouw op het emplacement van het gebouw, thans bij het genootschap in gebruik, en men is daarom van meening, dat, hoezeer dat emplacement èn om de zeer geringe ruimte, die het aanbiedt, èn om den stand, waarop het gelegen is, niet in allen deele doelmatig en geschikt mag

worden geacht, men toch gehouden zal zijn om aldaar het nieuwe gebouw te doen plaatsen, tenzij blijken mogt, dat zulks onmogelijk is, zoo men tevens wil voldoen aan den bij het besluit uitgedrukten wensch van den koning, dat het gebouw doelmatig zal zijn ingerigt en bestemd om aan de behoeften, voor zoover die vooraf te berekenen zijn, gedurende ongeveer het vierde eener eeuw te voldoen.

De directeur der burgerlijke openbare werken legt ter tafel de projecten tot het stellen van een gebouw op het tegenwoordige emplacement, ongeveer vier jaren geleden vervaardigd, toen de heer G. H. Uhlenbeck stond aan het hoofd der directie van burgerlijke openbare werken; hij zegt echter tevens, dat hij aan dat project niet is gebonden, nadat de regering hem heeft opgedragen een geheel nieuw te leveren; daarom wenscht hij te weten, welke ruimte en welke zalen en vertrekken de directie van het genootschap meent noodig te hebben, opdat voorzien zij in de vermoedelijke behoefte van het eerste 25tal jaren.

Na onderling overleg wordt daartoe noodig geacht het navolgende:

1 zaal voor de bibliotheek, groot in oppervlakte 400 vierkante ellen;

1 leeszaal, groot in oppervlakte 80 vierkante ellen;

1 kamer voor den bibliothecaris, groot in oppervlakte 48 vierkante ellen;

1 zaal voor het archaeologisch kabinet, groot in oppervlakte 550 vierkante ellen;

1 kamer voor het munt- en penningkabinet, groot in oppervlakte 60 vierkante ellen;

3 of 4 zalen voor het ethnologisch kabinet, groot in oppervlakte gezamenlijk 1840 vierkante ellen;

1 goed verzekerde kamer ter bewaring van preciosa, groot in oppervlakte 60 vierkante ellen;

1 zaal voor het mineralogisch kabinet, groot in oppervlakte 320 vierkante ellen;

2 opene, overdekte loodsen, gezamenlijk eene oppervlakte hebbende van 800 vierkante ellen, en bestemd voor voorwerpen van grooten omvang en andere, die niet gevoelig in de zalen kunnen worden geplaatst;

1 vergaderzaal voor de directie en de leden van het genootschap, groot in oppervlakte 120 vierkante ellen;

1 kamer voor het archief en den secretaris, groot in oppervlakte 48 vierkante ellen;

1 kamer voor den concierge, groot in oppervlakte 24 vierkante ellen;

En verder buiten het hoofdgebouw:

2 kamers met bijgebouwen, geschikt voor eenen Europeeschen concierge;

6 bediendenwoningen met gemeenschappelijke keuken;

1 magazijn, groot in oppervlakte 400 vierkante ellen;

2 latrines (inodores);

1 wagenloods voor 24 rijtuigen.

De directeur houdt hiervan aanteekening en zegt, dat hij, zoodra hem van deze raming schriftelijk zal zijn mededeeling gedaan, de noodige voorstellen tot de regering zal rigten.

De directie besluit, dat onverwijld aan dit verlangen van den directeur zal worden voldaan, opdat deze in staat zij mede den meest mogelijken spoed bij het doen zijner voorstellen te betrachten.

Verder wordt de aandacht van den directeur nog gevestigd op eenige andere punten, als op de noodzakelijkheid, dat veel licht en lucht in de zalen kunne doordringen, dat de hoogte der vertrekken in verband sta tot den inhoud hunner oppervlakte, dat de zaal voor het archaeologisch kabinet zoo zij ingerigt, dat men beelden en gedenkstenen amphitheatervers wijze kunne plaatsen, en wat dies meer zij.

Eindelijk wordt nog, in overeenstemming met den directeur, besloten de rekesten, waarbij de heeren J. H. C. Munder en A. Jacometti hunne huizen aan de regering te koop aanbieden (notulen van 2 Augustus 1862, II, *m*), voor alsnog te houden in advies.

Niets meer te verhandelen zijnde, wordt den directeur der burgerlijke openbare werken dank gezegd voor zijne medewerking en de vergadering gesloten.

Aldus geresumeerd en goedgekeurd in de bestuursvergadering van 20 September 1862.

De president,

WASSINK, *vice-president,*

De secretaris,

T. H. DER KINDEREN.

OPGAVE

VAN DE

WIJZE, WAAROP DE JAVANEN

HUNNE

WAPENEN, ZOOALS PIEKEN, KRISSEN, ENZ.
SCHOONMAKEN.

(Uit het Javaansch vertaald).

Het schoonmaken wordt genoemd "*marangni*" (*warangan* = arsenicum, — dus met arsenicum insmeren) en geschiedt met djeroek pētjēl (de gewone saprijke limoen) en warangan op de volgende wijze.

Men schilt de limoen, snijdt vervolgens het vleeschachtige, saprijke gedeelte om het zoogenaamde klokhuis, dat niet gebruikt wordt, in drie vlakken dunnetjes af en drukt het sap uit in een schoon kopje. Het arsenicum wrijft men afzonderlijk met een weinig water fijn (dat is, men slijpt het af) op het onderste of onverglaste gedeelte van een porceleinen kopje of bord, dat eenigzins grof zijn moet. — De benoodigde hoeveelheid aldus fijn gemaakte arsenicum moet berekend worden naar het wapen of het aantal wapenen, dat men wil schoonmaken, met inachtneming van deze verhouding van de twee bestanddeelen, namelijk één deel fijn gewreven arsenicum op drie deelen limoensap voor oude wapenen (die, welke door roest reeds eenigzins ingevreten zijn) en één deel arsenicum op twee deelen limoensap voor nieuwe wapenen (welke nog glad of nog niet inge-

vrefen zijn). Nadat het arsenicum met het limoensap gemengd is, wordt dit mengsel nog gezuiverd door het door een wit doekje te gieten. Alvorens men tot de wrijving van het wapen met dit mengsel overgaat, moet het wapen vooraf met een behoorlijk geschilden en doorgesneden limoen een tijd lang gelijkmatig ingewreven worden, om het van olie of andere stoffen te zuiveren en de roest te voorschijn te doen komen; daarna wordt het wapen met het drooge schraapsel van bamboe (*kawoel* genaamd) losjes, doch droog afgewreven en verder op een bankje in de zon te droogen gelegd en nu en dan omgekeerd, totdat de beide kanten even warm zijn, als wanneer men overgaat tot het insmeren van het wapen met het mengsel van arsenicum en limoensap, hetgeen geschiedt met een eenigzins stijf borsteltje van paardenhaar. Wanneer er zich echter roest op het wapen heeft gezet, dan moet men dien, onder het insmeren, met den duim afwrijven of, zoo noodig, met den nagel afkrabben.

Het insmeren van beide of alle kanten van het wapen — dat men daarbij in de zonnehitte houdt — wordt aanhoudend voortgezet, totdat het wapen kleverig wordt, als wanneer men het voor eenige oogenblikken weder op het bankje in de zon te droogen legt en het nu en dan omkeert, totdat het aan beide kanten warm geworden is. Dan wordt het insmeren herhaald op de wijze, als boven aangegeven is, en na afloop daarvan ook het droogen in de zon, waarna het wapen ten derden male wordt ingesmeerd en in de zon te droogen gelegd.

Nadat het insmeren aldus drie malen heeft plaats gehad, wordt het wapen met schoon (koud) water overgoten, terwijl men het met den borstel schoonveegt en wel zoodanig, dat het van het smeersel van arsenicum en limoensap is ontdaan. Dan veegt men het onmiddellijk af met de kawoel (schraapsel van drooge bamboe), totdat het goed droog is en daarna legt men het weder in de zon, totdat het aan beide kanten warm is. Nu wordt het insmeren met arsenicum en limoensap weder

drie of vier malen, op dezelfde wijze, als boven gezegd is, herhaald. Is nu de inwrijving afgeloopen en het wapen daarna schoon afgewasschen en met kawoel goed droog afgewreven, dan wordt het weder in de zonnehitte gelegd en, als het aan alle kanten goed droog en eenigzins warm is, in de schaduw gebracht. Is het daarop genoegzaam bekoeld, dan smeert men vervolgens het wapen in met olie. Wanneer het een oud wapen is, bezigt men daartoe de *dédés* (muskus of welriekende olie) en als het een nieuw wapen is de *gondho-poero*-olie of gezuiverde klapperolie en dit insmeren geschiedt met goede, drooge kawoel, waarna het vet of de olie met een fijn borsteltje uitgewreven en vervolgens met kawoel afgeveegd wordt, zoodanig dat slechts weinige vetdeelen op het wapen achterblijven.

Bij de boven omschreven behandeling van het wapen zorgen men, dat het gevest (alles, wat hout is) met doek of laken voldoende dik omwonden zij, ten einde het barsten door de zonnehitte voor te komen.

Het schoonmaken van wapenen op gemelde wijze geschiedt, wanneer het wapen nieuw is, eens in de maand of om de halve maand en als het een oud wapen is, om de 2 of 3 maanden eenmaal; men dient echter het wapen om de vijf, hoogstens tien dagen na te zien, ten einde, wanneer het vet of de olie mogt zijn opgedroogd, het weder in te smeren.

Het insmeren van het wapen met bovengenoemde olie is niet dringend noodzakelijk; men doet zulks alleen om de aangename geur; gezuiverde klapperolie kan men voor het insmeren ook gebruiken.

De persoon, die het wapen met bedoeld mengsel schoonmaakt, moet, na het schoonmaken der wapenen, zijne handen overal, waar die met dat mengsel in aanraking zijn geweest, daarvan goed zuiveren.

Pakoe-alaman, 23 Junij 1862.

ALPHABETISCH-SYSTEMATISCHE
I N H O U D S O P G A V E

VAN DE

TWAALF EERSTE DEELEN

VAN HET

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN
VOLKENKUNDE (*).

Alfoersche letterkunde.

Proeve van Alfoersche poezij, VI, 258.

Al-Qadri's.

Geschiedenis der eerste Al-Qadris, met eene vertaling, door E.
Netscher, IV, 285.

Amboina.

De landbouw in de residentie Amboina in het jaar 1853, door
C. M. Visser, VIII, 19.

(*) Bij het zamenstellen van een uitvoerig, zoo volledig mogelijk register op de reeds verschenen deelen van dit Tijdschrift bespeurde ik alras, dat zulks een werk van zoo grooten omvang zoude worden, dat ik daarvan moest afzien, zoowel om den tijd, welke de zamenstelling zoude kosten, als om de plaats, welke een dergelijk register in dit Tijdschrift zoude innemen. Ik heb mij daarom tot deze inhoudsopgave bepaald, welke ik vertrouw, dat, hoewel niet aan de vereischten van een uitvoerig alphabetisch register voldoende, toch veel gemak zal aanbrengen bij het opzoeken van eenig stuk, — iets, dat vroeger, zelfs met behulp van de voor ieder deel geplaatste inhoudsopgaven, zeer lastig was, doordien uit den aard der zaak volstrekt geen systeem in de volgorde der stukken heerscht, noch heerschen kan.

VAN DER CHIJS.

Beknopt verhaal van den opstand op Amboina in 1829, XI, 374.

Anom.

De titel Anom of Moeda van Indische vorsten, door E. N., III, xi.

Aroe-eilanden.

Staat aantoonende de voornaamste eilanden der Aroe-groep, benevens de voornaamste negorijen en het aantal van hare bewoners en huizen in 1850, door C. Bosscher, I, 323.

Staat van den in- en uitvoer op de Aroe-eilanden, gedurende het jaar 1849, door C. Bosscher, I, 327.

Statistieke aantekeningen omtrent de Aroe-eilanden, door C. Bosscher, II, 337.

Atjeh.

Munt van Atjeh, door E. N., V, 313.

Gouden munt van Atjeh, door E. Netscher, VI, 463.

Bagelen.

Ondheden uit de residentie Bagelen, door E. N., III, v.

Opgave van bestuurders van Bagelen, VII, 260.

Fragment uit eene beschrijving van de residentie Bagelen, door F. C. Wilsen, XI, 443.

Zie ook Bestuurders, Karang Bolong, Koeto Ardjo.

Bali.

Aantekeningen omtrent Bali, door P. L. van Bloemen Waanders, V, 431, VII, 73.

Aantekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balinezen, inzonderheid die van Boecleng, door P. L. van Bloemen Waanders, VIII, 105.

Bandjermasin.

Aantekeningen omtrent het rijk Bandjermasin, door A. van der Ven, IX, 93.

Banggaai.

Zie Tomboekoe.

Bangka.

Beschrijving van het eiland Bangka (Moluksche eilanden), door Jhr. W. C. F. Goldman, X, 145.

Banjoemas.

Zilveren munten en gouden sieraden uit de residentie Banjoemas, door E. N., II, v.

Oude ring uit de residentie Banjoemas, door E. N., II, XIII.

Sieraden en munten, opgedolven in de residentie Banjoemas, door E. N., IV, 107.

Banjoewangi.

Zie Idjin.

Banka.

Opgave van bestuurders van Banka, VII, 260.

Zie ook Orang lom.

Bantam.

Hindoe-oudheden aan de grens van Banten, door R. Friederich, III, 32.

Oudheden, opgedolven in Bantam, door E. N., III, VII.

Oude munten van Bantam, door E. N., VI, 102.

Europesche gezaghebbers van Bantam en vorsten van 't Bantamsche rijk, door J. Hageman Jez., IX, 77.

Barroe.

Zie Tanette.

Batavia.

Oorsprong van het wapen van Batavia, door E. N., IV, 284.

Europesche gezaghebbers te Batavia, door J. Hageman Jez., IX, 83.

De Latijnsche scholen van 1642 en 1666, alsmede het Seminarium van 1745 te Batavia, door Mr. J. A. van der Chijs, X, 163.

Zie ook Couranten, Jakatra.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Verslag van den staat van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, uitgebragt door den voorzitter in de algemeene vergadering:

op den 24sten April 1855, IV, 197.

" " 23sten Julij 1856, VI, 268.

Overzicht van den staat van het Bataviaasch Genootschap van

Kunsten en Wetenschappen, over de jaren 1853 tot 1861, XII, 155.

Vergaderingen van de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen:

- 23 Februarij 1857, VII, 181.
- 6 April en 18 Mei 1857, VII, 244.
- 23 Junij en 27 Julij 1857, VII, 449.
- 28 December 1857, VIII, 1.
- 7 Mei — 19 Junij 1858, VIII, 88.
- 3 Julij — 2 October 1858, VIII, 280.
- 6 November 1858 — 19 Maart 1859, IX, 6.
- 9 April — 6 Augustus 1859, IX, 219.
- 3 September — 17 November 1859, IX, 425.
- 3 December 1859 — 3 Maart 1860, X, 8.
- 12 Mei — 7 Julij 1860, X, 291.
- 28 Julij — 6 October 1860, X, 444.
- 3 November 1860 — 1 Junij 1861, XI, 395.
- 13 Julij 1861, — 4 Januarij 1862, XII, 117.
- 5 April 1862, — 8 Augustus 1862, XII, 503.

Verspreiding der werken van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door M., III, 1.

Opgaven van boekwerken, waarmede de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is verrijkt, V, 1, 153, 319; VI, 1, 107, 199, 285, 467; VII, 1, 95, 189, 345, 460; VIII, 11, 77, 321; IX, 1, 249; X, 1.

Algemeen reglement voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, XII, 193.

Reglement van orde voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, XII, 199.

Batoe beragoeng.

Zie Pagarroeoeng.

Batoe goeliga.

De Batoe goeliga (bezoar), door F. Nix, V, 151, en door E. Netscher, VII, 93.

Batoe toelis.

Verklaring van den Batoe toelis van Buitenzorg, door R. Friederich, I, 441.

De Batoe toelis nabij Buitenzorg, door E. N., IV, 380.

Battasche taal.

Battasche taalstudie, door E. N., V, 315.

Benkoelen.

Afgodsbeeld uit Benkoelen, X, 80.

Iets over het ontstaan van eenige regentschappen in de adsistent-residentie Benkoelen, door J. A. W. van Ophuijsen, XI, 193.

Bestuurders.

Opgaven van bestuurders van gewesten, VII, 260, 439; IX, 76.

Zie ook *Java, Tagal.*

Bezoeki.

Zie *Bondowoso.*

Billiton.

Aanteekeningen omtrent de bevolking en den handel van het eiland Billiton, door Dr. J. H. Croockewit Hz., I, 77.

Aanteekeningen omtrent de bevolking van Billiton, door L. Scheperen, IX, 56.

Boekit batoe.

Zie *Riouw.*

Boekwerken.

Zie *Bataviaasch Genootschap.*

Boeieleng.

Zie *Bali.*

Boeroe.

Exploitatie van Boeroe, door T. P. Willer, II, 403.

Bondowoso.

Aanteekeningen over de afdeeling Bondowoso (residentie Bezoeki), door C. J. Bosch, VI, 469.

Bonerate en Kalao.

De eilanden Bonerate en Kalao, door J. A. Bakkers, XI, 215.

Borneo.

Bijdrage tot de geschiedenis van Borneo, door J. Hageman Jez., VI, 220.

Borneo (Westkust).

Aanteekeningen betreffende Borneo's Westkust, door R. C. van Praelm Wiese, VII, 5, 486; X, 104.

Zie ook *Al-Qadri's, Mampawa, Matan, Palo, Sambas.*

Borneo (Zuid- en Oostkust).

Aanteekeningen omtrent een gedeelte der oostkust van Borneo, door J. Hageman, Jcz., IV, 71.

Aanteekeningen omtrent de noord-oostkust van Borneo, door H. von Dewall, IV, 423.

Zie ook *Bandjermasin, Dajaks, Doesoen, Kahajan, Kapocas, Tanah Boenboe.*

Boro Boedoer.

Boro Boedoer, door F. C. Wilsen, I, 235.

Eenige aanteekeningen op het stuk over Boro Boedoer door F. C. Wilsen, door R. Friederich, II, 1.

Afbeeldingen der ruïne te Boro Boedoer, door E. N., VI, 279.

Botanie.

Zie *Riouw.*

Buitenzorg.

Inskriptie op steen in de adsistent-residentie Buitenzorg, door E. N., II, 1.

Europesche gezaghebbers te Buitenzorg, door J. Hageman, Jcz., IX, 87.

Zie ook *Batoe toelis, Djamboe.*

Celebes.

Zie *Makasser, Omi, Sandjai, Tanette, Tomboekoe.*

Ceram.

Bijdrage tot de kennis van het oostelijk gedeelte van Ceram en omliggende eilanden, door C. Bosscher, IV, 34.

Chastelein.

Zie *Koloniën.*

Cheribon.

Oudheden in Cheribon, door E. N., II, xv; IV, 208.

Oudheden in Cheribon, door F. C. Wilsen, IV, 146, 488; VI, 57.

Sieraden en munten, opgedolven in Cheribon, door E. N., V, 150.

Oorspronkelijke munt van Cheribon, door E. N., V, 485.

Munten met Chinesche stempels uit Cheribon, door C. F. M. de Grijs, V, 487.

Oudheden in Cheribon, brief van R. F. de Seijff, VII, 379.

Europesche gezaghebbers en vorsten van Tjeribon (Cheribon), door J. Hageman, Jcz., IX, 89.

Zie ook *Kawali*.

Chinezen.

Zie *Cheribon*, *Thay-pah-koeng*, *Sambas*, *Tijdrekenkunde*, *Tshit-njet-pan*.

Couranten.

De Bataviasche Nouvelles van 1744—1746 en de Bataviasche Koloniale Courant van 1810—1811, door Mr. J. A. van der Chijs, XI, 159.

Dajak's.

Aanteekeningen betreffende eenige maatschappelijke instellingen en gebruiken der Dajaks van Doesson, Moeroeng en Siang, aangetroffen onder de bij het gouvernement van Ned. Indië berustende papieren van C. Schwaner, nader bewerkt door Dr. J. H. Croockewit, Hz., I, 201.

St. Davids-eiland.

Zie *Mapia eiland*.

Djamboe.

Over de inscriptie van Djamboe, door R. Friederich, III, 183.

Djampang-Tengah.

Het district Djampang-Tengah (regentschap Tjiandjoer, Preanger-Regentschappen), door W. F. Hoogeveen, VII, 493.

Djohor.

Zie *Lingga*.

Doesoen.

Verslag der reis in de binnenwaarts gelegene streken van Doesoen Ilir, door Bangert, IX, 134.

Zie ook *Dajak's*.

Drukfouten.

Drukfouten in de twee eerste deelen van het Tijdschrift, II, xvi.

Zie ook *Maleisch*.

de Eerens.

Begrafenisring op den gouverneur-generaal D. J. de Eerens, VII, 528.

Engano.

Verslag omtrent het eiland Engano, door den djoeragan Boewang, II, 379.

Verslag van een in 1854 bewerkstelligd onderzoek op het eiland Engano, door J. van der Straaten en P. Severijn, III, 338.

Beschrijving van Engano en van deszelfs bewoners, door H. von Rosenberg, III, 370.

Favorlangsche letterkunde.

Favorlangsche leerredenen, enz. door E. N., VI, 103.

Flores.

Zie *Geliting*.

Formosa.

Zie *Favorlangsche letterkunde*.

Geliting.

Kort bericht omtrent Geliting (noordkust van Flores), door J. N. Vosmaer, XI, 147.

Genealogie.

Zie *Bantam, Bestuurders, Cheribon, Lingga, Soemedang*.

Geschiedenis.

Zie *Al-Qadri's, Amboina, Borneo, Couranten, Indie, Java, Lampongs, Lingga, Makasser, Mampawa, Sambas, Soendalanden, Sumatra's Westkust, Tanah-Boemboe, Timor*.

Geologie.

Zie *Idjin, Padangsche bovenlanden*.

Handel.

Zie *Aroe-eilanden, Billiton, Timor*.

Heraldiek.

Zie *Batavia, Samarang*.

Hydrographie.

Zie *Kaarten*.

Idjin en Raun.

Uitbarstingen der vulkanen Idjin en Raun (Banjoewangi), door C. J. Bosch, VII, 265.

Indië.

Denkbeelden omtrent Indische geschiedenis en letterkunde, medegedeeld in een brief van prof. C. Lassen aan den heer R. H. Th. Friederich, II, III.

Inscriptiën.

Navraag naar oude ringen met inscriptiën, door E. Netscher, II, I.

Ringen met inscriptiën, door E. N., II, VIII.

Oude martavanen met inscriptiën, door E. N., V, 151.

Zie ook *Batoe toelis*, *Buitenzorg*, *Djamboe*, *Java*, *Kawali*, *Pagerroejong*, *Ponorogo*, *Salatiga*, *Sineh*, *Soerabaija*, *Sumatra*.

Jakarta.

Consideratien over de Jakatrasche en Preanger-regentschappen, onder Batavia sorteerende, en of daaruit meerder voordeelen dan thans voor de Compagnie te betalen zijn?, door S. N. Nederburgh, III, 110, 195, 299.

Japara.

Zie *Patiagam*.

Java.

Algemeene geschiedenis van Java van de vroegste tijden tot op onze dagen, door J. Hageman, *Jez.*, I, 173, 383; II, 33.

Javaansch bijgeloof, door N., III, XIII.

Inscriptiën, enz. uit midden-Java, door N., III, XIV.

Blind vertrouwen van den Javaan, door C. F. Philips, IV, 203.

Oude Javaansche munten en versierselen, door E. N., V, 314.

Geschiedenis van het Bataafsch en Hollandsch gouvernement op Java, 1802—1810, door J. Hageman, *Jez.*, IV, 333; V, 164.

Verklaring van inscriptiën op gouden ringen van Java, door R. H. Th. Friederich, V, 471.

De Engelschen op Java, door J. Hageman, *Jez.*, VI, 290.

Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java, voor zoo verre is kunnen worden opgespoord, sedert de komst van Europeanen, door J. Hageman, *Jez.*, IX, 76.

Geschied- en aardrijkskundig overzicht van Java, op het einde der achttiende eeuw, door J. Hageman, *Jez.*, IX, 261.

Javaansche ligtgeloovigheid, X, 161.

Opgave van de wijze, waarop de Javanen hunne wapenen, zooals pieken, krissen, enz. schoonmaken, XII, 592.

Zie ook *Bagelen, Banjoemas, Bantam, Batavia, Batoc toelis, Bondowoso, Boro Boedoer, Cheribon, Djamboe, Djampang Tengah, Idjin, Jakatra, Kadoe, Karang Bolong, Kawali, Kawi, Koeto Ardjo, Kruwang, Malang, Modjopahit, Panampikkan, Panataran, Patiajam, Ponorogo, Salatiga, Samarang, Sineh, Soenda-landen, Soerabaja, Soerakarta, Tagal, Tjandji-Pari, Woekoe's.*

Javaansche taal- en letterkunde.

Overzicht van het Javaansch gedicht Sasi Kirono, door C. F. Philips, IV, 43.

Zonderlinge javaansche schrijfwijze, door C., IV, 205.

Overzicht van het Javaansch verhaal Poethoet Gondho Prono, door C. F. Philips, VI, 202.

Het broedergevecht uit de wajang Kerno Tandingan, door C. F. Philips, VII, 33.

Kaarten.

Verslagen van de kommissie tot verbetering der Indische zee-kaarten omtrent de verrigtingen in het belang der hydrographie van Nederlandsch-Indie:

gedurende 1854 IV, 167.

" 1855 V, 407.

" 1856 VII, 97.

" 1857/59 X, 26.

Bij de kaart van Soerakarta, VIII, 318.

Kaartspel.

Zie *Omi*.

Kadoe.

Opgave van residenten van de Kadoe, VII, 261.

Zie ook *Boro Boedoer*.

Kahajan.

Reis langs de Kahajan in de zuid- en ooster-afdeeling van Borneo, door H. G. Maks, VI, 6.

Zie ook *Kapoeas*.

Kalao.

Zie *Bonerate*.

Kapoeas.

Reis naar de Kapoeas en Kahajan in de maanden Maart, April en Mei 1859, door H. G. Maks, X, 466.

Karang-Bolong.

Beschrijving van de vogelnestklippen te Karang-Bolong, door G. I. P. Carlier, I, 304.

Karimata-eilanden.

Zie *Matan*.

Karimon-eilanden.

Zie *Riouw*.

Kawali.

Inskriptie van Kawali, door E. N., II, VII.

Ontcijfering der inscriptiën te Kawali, residentie Cheribon, door R. Friederich, III, 149.

Kawi.

Iets over eenige in de Preanger-Regentschappen gevonden Kawi-handschriften, door E. Netscher, I, 469.

Beknopte en zakelijke inhoud van het Kawi-handschrift Pamentangah Ngoerah Sidemen, door P. L. van Bloemen Waanders, VIII, 61.

Zie ook *Batoe toelis*, *Buitenzorg*, *Djamboe*, *Inscriptiën*, *Java*, *Kawali*, *Pageroejong*, *Ponorogo*, *Sineh*, *Soerabaija*, *Sumatra*.

Kediri.

Zie *Panampikkan*, *Panataran*.

Keij-eilanden.

Bijdrage tot de kennis van de Keij-eilanden, door C. Bosscher, IV, 23.

Koeboe.*Zie Matan.***Koeto-Ardjo.**

De tempelgrotten van Koeto Ardjo in de residentie Bagelen, met een woord over haren ouderdom en hare vermoedelijke bestemming, door A. W. Kinder (de Camarecq), I, 88.

Koloniën.

Invallende gedagten ende aanmerkingen over coloniën, welkers noodzakelijkheid tot verseekering van deese landen al in voortijden bij d' Heeren Seventienen, mitsgaders d' Heer generaal Maatsuijker ende de ords. Raad Pieter van Hoorn Salr. is begreepen en voorgesteld geworden, door C. Chastelein, III, 63.

Kota Tjandi.

Kota Tjandi (Sumatra's Westkust) door Corn. de Groot, IX, 531.

Errata in het stuk, getiteld: Kota Tjandi, X, 80.

Krawang.

Europesche gezaghebbers in Krawang, IX, 88.

Lampongs.

Verslag eener reis in de Lampongsche distrikten, door J. C. Köhler, III, 495.

Verslag eener reis door een gedeelte der Lampongsche distrikten, door J. C. Köhler, V, 132.

Bijdrage tot de geschiedenis der Lampongs, door H. D. Canne, XI, 507.

Landbezit.*Zie Molukken, Sumatra's Westkust, Tapanoeli.***Landbouw.***Zie Amboina, Menado, Padangsche bovenlanden.***Lingga.**

Bijdragen tot de geschiedenis van het rijk van Lingga en Riouw.

a. Stamboom der onderkoningen van Riouw, IV, 411.

b. De vorsten van Djohor onder het Engelsch bewind, IV, 413.

Verslag van eenen togt naar Lingga, Reteh en Manda, door J. H. Tobias, X, 81.

Zie ook *Riouw*.

Loeboe's.

Iets over de Loeboes en Oeloes in de binnenlanden van Sumatra, naar mededeelingen van T. I. Willer, door E. Netscher, IV, 56.

Nog iets over de Loeboes en Oeloes in de binnenlanden van Sumatra, door Mr. W. A. Hennij, IV, 401.

Lombok.

Zie *Mangarai*.

Madioen.

Zie *Sineh*.

Magindanao.

Zie *Zeerooft*.

Makasser.

Makasaarsche historiën, IV, 111; VII, 147.

Malakka.

Zie *Mantra's*.

Malang.

Schetsen van Malang en omstreken, door J. Hageman, Jcz., I, 42.

Maleische taal- en letterkunde.

De twaalf spreukgedichten. Een Maleisch gedicht door Radja Ali Hadji van Riouw, uitgegeven en van de vertaling en aantekeningen voorzien door E. Netscher, II, 11.

Iets over het schrift der Maleijers, door R. Friederich, II, 471.

Waarom heet de duif in het Maleisch Marapati, heer des doods, door Friederich, II, 11.

Eenige opmerkingen en bedenkingen naar aanleiding der „Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling, door W. Robinson, uit het Engelsch vertaald door E. Netscher; Batavia, 1855”, door A. B. Cohen Stuart, VI, 37.

Antwoord op eenige opmerken en bedenkingen, enz., door E. Netscher, VI, 156.

Ontwerp van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst, door H. von Dewall, VI, 535.

Raadgeving. Maleisch gedicht van Radja Ali, onderkoning van Riouw, met eene vertaling van E. Netscher, VII, 67.

Hoe de maan zich in tweeën verdeelde. Uit het Maleisch vertaald door H. Raat, VII, 85.

Errata, voorkomende in het ontwerp van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst, door H. von Dewall, VII, 178.

Eenige opmerkingen naar aanleiding van het ontwerp van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst, door H. von Dewall, met eene nieuwe proeve van bewerking voor het woordenboek, door A. B. Cohen Stuart, VII, 287.

Errata in de opmerkingen, enz. van A. B. Cohen Stuart, VII, 447.

Verklaring van het Maleische woord *ثُمَّان* door H. von Dewall, VII, 526.

Antwoord op eenige opmerkingen, enz. van A. B. Cohen Stuart, door H. von Dewall, VIII, 327.

Errata in het: Antwoord op eenige opmerkingen enz., door H. von Dewall, IX, 420.

Vaststelling der beteekenis van eenige in 't Maleisch gebruikelijke woorden, door H. von Dewall, XI, 197.

Repliek aan den heer H. von Dewall, van A. B. Cohen Stuart, gevolgd van een naschrift, naar aanleiding van een opstel van Dr. J. Pijnappel, Gz. „over het Arabisch-Maleische alfabet”, XII, 1.

Verbeteringen van drukfouten, enz., voorkomende in het stuk, getiteld: Repliek aan den Heer H. von Dewall, XII, 354.

Zie ook *Al-Quadri's, Patiajam, Sambas, Sumatra's Westkust.*

Mampawa.

Eerste proeve eener kronijk van Mampawa en Pontianak, door J. T. Willer, III, 516; VI, 69.

Zie ook *Al-Quadri's.*

Manda.*Zie Lingga.***Mangarai.**

Reizen naar Mangarai en Lombok in 1854—1856, door J. P. Freijss, IX, 443.

Mantra's.

Notice sur les Mantras, tribu sauvage de la peninsule Malaise par Borie, X, 413.

Mapia-eilanden.

De St. Davids- of Mapia-eilanden, benoorden Nieuw-Guinea, door Jungmichel, XI, 156.

Martavanen.*Zie Inscriptiën.***Matan.**

Matan, Simpang, Soekadana, de Karimata-eilanden en Koeboe (Wester-afdeeling van Borneo), door H. von Dewall, XI, 1.

Menado.

Vergelijkende woordenlijst van talen en dialekten in de residentie Menado, door A. J. F. Jansen, IV, 521.

De landbouw in de Minahassa van Menado, in 1853, door A. J. F. Jansen, X, 221.

*Zie ook Alfoersche letterkunde.***Mentawai-eilanden.**

De Mentawai-eilanden en hunne bewoners, door H. van Rosenberg; met een voorbericht van W. Vogler, I, 399.

Modjopahit.

Afbeelding van een ouden pilaar van Modjopahit, met verklaring, door R. H. Th. Friederich, VI, 509.

Toelichting over den ouden pilaar van Modjopahit, medege-deeld door J. Hageman, Jcz., VII, 172.

Over de „toelichting betreffende een ouden pilaar, door J. Hageman, Jcz.”, door de Redactie, VII, 176.

Moeda.*Zie Anom.*

Moeroeng.*Zie Dojak's.***Mohr.**

J. M. Mohr, VIII, 317.

Molukken.

Fragment mijner reize door de Molukko's, door J. F. G. Brumund, V, 323.

Het landbezit in het zuidelijke gedeelte van den Molukschen Archipel, door C. F. Bosscher, VII, 197.

*Zie ook Amboina, Aroe-eilanden: Bangka, Boeroe, Ceram, Keij-eilanden, Mapia-eilanden, Sangir-eilanden, Ternate, Zuid-wester-eilanden.***Muller.**

Iets over den dood van George Muller, door J. Hageman, Jcz., III, 487.

Munten.*Zie Numismatiek.***Nias.**

De afstamming der bewoners van Nias, door H. van Rosenberg, V, 316.

Nieuw-Guinea.

Aanteekeningen omtrent Nieuw-Guinea, door G. I. Fabritius, IV, 209.

Numismatiek.

Oude munten uit den Ned. Indischen Archipel, door E. N., III, x.

Zeldzame muntstukken van Nederlandsch-Indie, door E. N., III, xix; VII, 344.

Zeldzame munt in Nederlandsch-Indie, door E. N., IV, 108.

Indische munten, door E. N., V, 484.

Engelsche munten voor Nederlandsch-Indie, door E. N., VI, 100.

Katalogus eener verzameling van munten voor Nederlandsch-Indie, door J. S. van Coevorden, VI, 280.

Gedenkpenningen voor Nederlandsch Indie, door E. Netscher, VI, 459, 573; VII, 93, 262.

Ned. Indische munt van 1644, door E. Netscher, VI, 461.

Beschrijving van Nederlandsch-Indische munten, door J. S. van Coevorden, VII, 105, 332.

Hindoe-munten of penningen, door E. Netscher, VII, 177.

Huwelijkspenningen, door E. Netscher, VII, 444.

Oude muntbiljetten, door E. N., VIII, 76.

Zie ook Atjeh, Banjoemas, Bantam, Cheribon, Java, Palembang, Preanger Regentschappen, Sambas, Sumatra, Ternate.

Oeloe's.

Zie Loeloe's.

Omi.

Korte beschrijving van het Celebesche kaartspel, genaamd Omi, door Dr. B. F. Matthes, XI, 525.

Onderwijs.

Zie Batavia.

Orang Lom.

De orang lom of belom op het eiland Banka, XI, 388.

Oudheden.

Steenen armbanden, door E. N., IV, 459.

Indrukken van voeten op steenen, door E. N., IV, 460.

Photographische afbeeldsels van oudheden, door E. N., V, 314, 486.

Beschrijving van een metalen Çiva-beeld, door R. H. Th. Friederich, VIII, 72.

Zie ook Bagelen, Banjoemas, Bantam, Benkoelen, Boro Boedoer, Cheribon, Djamboe, Inscriptiën, Java, Kawali, Koeto Ardjo, Kola Tjandi, Modjopahit, Numismatiek, Padang Lawas, Palembang, Panampikkan, Panataran, Preanger Regentschappen, Soembawa, Soerabaija, Sumatra (Oost- en Westkust), Tjandi Pari.

Overland-reis.

Overland-reis uit Indie naar Nederland, in de zeventiende eeuw, door E. N., IV, 281.

Padang-Lawas.

Hindoe-bouwvallen in het landschap Padang-Lawas (binnenlanden van Sumatra), door H. von Rosenberg, III, 58.

Padangsche-bovenlanden.

De instellingen der Maleijers in de Padangsche bovenlanden, medegedeeld door P. Th. Couperus, IV, 1.

Eenige aanteekeningen betreffende de goudproduktie in de Padangsche bovenlanden, door P. Th. Couperus, V, 122.

Aanteekeningen omtrent de landbouwkundige nijverheid in de residentie Padangsche bovenlanden, door P. Th. Couperus, V, 285.

Reis door de zuidoostelijke grens-distrikten der Padangsche bovenlanden, door F. H. I. N., VI, 166.

Padri's.

De secte der Padaries (Padries) in de bovenlanden van Sumatra, door H. A. Steijn Parvé, III, 249.

Pagerroejong.

Inskriptiën van Pagerroejong en Batoe beragoong (Sumatra's Westkust), door E. N., IV, 107.

Palembang.

Oude kris uit de residentie Palembang, door E. N., III, ix.

Oude munt uit Palembang, door E. N., III, xiii.

Oorspronkelijke munten uit Palembang, IV, 275.

De stad Palembang, door F. J. B. Storm van 's Gravesande, V, 448.

Eene inlandsche drukkerij te Palembang, door H. von Dewall, VI, 193.

Zie ook *Pasemah*.

Palo.

Verslag van een reisje naar het landschap Palo en naar Tandjong Datoe, door Dr. J. H. Croockewit, Hz., III, 387.

Panampikkan.

De ruïne Panampikkan in Kediri, door D. C. Noordziek, V, 425.

Panataran.

Ruïnen van Panataran, door E. N., V, 487.

Pasemah.

Iets betreffende de verhouding der Pasemah-landen tot de Sulthans van Palembang, door E. N., IV, 186.

Aanmerkingen op het stuk, getiteld: „iets betreffende de verhouding der Pasemah-landen tot de Sulthans van Palembang”, door C. A. de Brauw, IV, 516.

Patiajam.

Overlevering omtrent de reuzen van den berg Patiajam, medegedeeld door J. Hageman, Jcz., VI, 275.

Pekan Baroe.

Zie Riouw.

Penningen.

Zie Numismatiek.

C. Z. Pietersz.

Zie Zeéroof.

Poeloe Si-Maloe.

Poeloe Si-Maloe (Hog-Island der Engelsche zeekaarten), door F. H. I. Netscher, V, 397.

Poggi-eilanden.

Verslag van een onderzoek der Poggi-eilanden in 1852, door P. A. M. Hinlopen en P. Severijn, III, 319.

Ponorogo.

Inskriptie van Ponorogo, door E. N., II, VIII.

Pontianak.

Zie Mampawa.

Preanger-Regentschappen.

Oude ringen en munten, gevonden in de Preanger-Regentschappen, door E. Netscher, VI, 464.

Opgave van bestuurders van de Preanger-Regentschappen, VII, 444; IX, 85, 88.

Zie ook Djampang Tengah, Jakatra, Kawi, Soemedang, Soendalanden.

Radermacher.

Mr. J. C. M. Radermacher, door P. A. Leupe, VIII, 75.

Raun.*Zie Idjin.***Reglement.***Zie Bataviaasch Genootschap.***Reisbeschrijvingen.***Zie Doesoen, Kahajan, Kapoeas, Lampongs, Lingga, Mangarai, Molukken, Overland-reis, Palangsche-bovenlanden, Palo, Riouw, Siam, Sumatra, Ternate.***Reteh.***Zie Lingga, Riouw.***Reijnst.**

Instructie voor Geraerdt Reijnst, Gouverneur-Generaal en die van den Raad van Indie, over alle forten, plaatsen, kantoren, personen en negotie van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie der Nederlandsche provincien, goedgekeurd bij resolutie der Staten-Generaal van de Vereenigde Nederlanden van 11 Mei 1613, I, 117.

Ringen.*Zie Banjoemas, de Eereus, Inscriptiën, Java, Preanger-Regentschappen, Sumatra.***Riouw.**

Beschrijving van een gedeelte der residentie Riouw, door E. Netscher, II, 108.

Lijst van boomen en planten, gevonden wordende in de residentie Riouw, op de oostkust van Sumatra en omliggende landen, door G. F. de Bruijn Kops, II, 271.

Fauna der residentie Riouw, met inbegrip der oostkust van Sumatra en omliggende landen, door G. F. de Bruijn Kops II, 480.

De vrijhaven van Riouw in 1833, III, 48.

Togtjes in het gebied van Riouw en onderhoorigheden, door E. Netscher.

a. Het eiland Lingga, XII, 233.

b. Soengei Boeloe, " 245.

c. De baai van Sekana, " 248.

- d. Reteh, XII, 251.
 e. Het rijk Siak, " 357.
 f. Boekit Batoe, " 362.
 g. Siak Sri Indrapoera, " 365.
 h. Pekan-Baroe, " 373.
 i. De Karimon-eilanden, " 376.

Zie ook *Lingga, Maleische taal.*

Salatiga.

Inskriptiën nabij Salatiga, door E. N., II, x.

Samarang.

De oorsprong van het stedelijke wapen van Samarang, door J. Hageman, Jcz., XI, 440.

Zie ook *Salatiga.*

Sambas.

Kronijk van Sambas en Soekadana; in het oorspronkelijk Maleisch, voorzien van de vertaling en aanteekeningen, door E. Netscher, I, 1.

Munten der Chinezen in Sambas, door E. N., III, xxiv.

Sandjai.

De afdeeling Sandjai, door J. A. Bakkers, XI, 265.

Sangir-eilanden.

Sangi-Manganitusch woordenlijstje, door J. G. F. Riedel, X, 375.

Sekana.

Zie *Riouw.*

Siam.

Aanteekeningen, gehouden op eene zending naar Siam, door Mr. A. Loudon, XII, 380.

Siang.

Zie *Dajak's.*

Siak.

Het rijk Siak Sri Indrapoera, door F. N. Nieuwenhuijzen; VII, 388.

Zie ook *Riouw.*

Simpang.

Zie Matan.

Sineh.

Inscriptie van Sineh, door R. Friederich, II, 335.

Singkel.

Geographische en ethnographische beschrijving van het district Singkel, de landen liggende langs de Simpang Kanan en de Banjak-eilanden, benevens eene korte aanteekening nopens de Simpang Kiri, door H. von Rosenberg, III, 397.

Soekadana.

Zie Sambas, Matan.

Soekapoera.

Zie Soemedang.

Soembawa.

Hindoe-beelden van Soembawa, door A. J. F. Jansen, X, 374.

Oudheden op Soembawa, door H. Holtz, XI, 157.

Soemedang.

Stamlijst der regenten van Soemedang en Soekapoera, in de Preanger-Regentschappen, tot 1858, door A. W. Kinder de Camarecq, XI, tabel achter pag. 158.

Soenda-landen.

Bijgeloovigheden der Soendanezen, door F. C. Wilsen, IV, 465; VI, 75; VII, 45.

Bijdragen tot de geschiedenis der Soenda-landen, VI, 247.

Bijdragen tot de kennis der volksinstellingen in de oostelijke Soenda-landen, door A. W. Kinder de Camarecq, X, 259.

Soendasche taal- en letterkunde.

Proeve van Soendasche poëzij (sindirs), door K. F. Holle, VI, 114.

Honderd en een Soendasche spreekwoorden, door K. F. Holle, X, 62.

Soengei Boeloe.

Zie Riouw.

Soerabaja.

Inskriptiën te Soerabaja, door E. N., II, IX.

Inscriptie op eene koperen plaat uit Soerabaja, door E. N. IV, 207.

Zie ook *Tjandi-Pari*.

Soerakarta.

Titels der Javaansche grooten te Soerakarta, door C. F. Winter, II, 459.

Zie ook *Kaarten*.

Sollok.

Aanteekeningen omtrent Sollok en de Solloksche zeerovers, door A. J. F. Jansen, VII, 211.

Statistiek.

Zie *Aroe-eilanden, Tanah-Boemboe, Zuidwester-eilanden*.

Sumatra.

Gouden Hindoe-munt van Sumatra, door E. N., V, 485.

Over eenige inskriptiën op ringen en gesneden steenen (meest afkomstig van Sumatra), door R. H. Th. Friederich, VII, 141.

Reizen over Sumatra. Uittreksel uit het dagboek van wijlen L. Horner, X, 322.

Zie ook *Atjeh, Benkoelen, Lampongs, Loeboe's, Padang-Lawas, Padri's, Pasemah, Sumatra (Oost- en Westkust)*.

Sumatra (Oostkust).

Munten van de oostkust van Sumatra, door E. Netscher, VI, 461.

Hindoe-oudheden op de oostkust van Sumatra. Uittreksel uit Anderson's mission to the east coast of Sumatra in 1823. XII, 230.

Zie ook *Lingga, Palembang, Riouw, Siak*.

Sumatra (Westkust.)

Over het grondbezit en de onderscheiding der gronden in de XIII Kota's (Sumatra's westkust). Verzameld en uit het Maleisch overgebracht door J. A. W. van Ophuijsen, III, 477.

Oudheden ter westkust van Sumatra, door N., III, xv; IV, 549.

Het inlandsch bestuur in het gouvernement van Sumatra's westkust, medegedeeld door J. van der Linden, IV, 257.

De vestiging der Nederlanders ter westkust van Sumatra, door E. Francis, V, 8.

Opgave van bestuurders van Sumatra's westkust, VII, 439.

Zie Kola Tjandi, Padangsche Bovenlanden, Pagerroejong, Singkel, Tapanoeli.

Taalkunde.

Zie Alfoersche letterkunde, Ballasche taal, Favorlangsche letterkunde, Indie, Javaansche taal, Kawi, Maleische taal, Menado, Sangir-eilanden, Soendasche taal.

Tagal.

Hoofden van gewestelijk bestuur van Tagal, door J. A. Vriesman, IX, 75.

Tanah-Boemboe.

Historische, geographische en statistieke aantekeningen betreffende Tanah-Boemboe; aangetroffen onder de bij het gouvernement van Nederlandsch-Indie berustende papieren van C. M. Schwaner, door E. Netscher en H. von Dewall, I, 335.

Tandjong Datoe.

Zie Palo.

Tanette.

Tanette en Barroe (Celebes), door J. A. Bakkers, XII, 255.

Tapanoeli.

De residentie Tapanoeli (Sumatra's westkust) in 1852, medegedeeld door P. Th. Couperus, IV, 216.

Het grondbezit in de residentie Tapanoeli, door A. van der Hart, VI, 185.

Ternate.

Togt door eenige gedeelten van de residentie Ternate, door Jhr. C. F. Goldman, VII, 203.

Beschrijving van eenen eerepenning, geschonken aan Mohamed Ali, Sulthan van Ternate, door Mr. J. A. van der Chijs, XI, 528.

Thaij-pah-koeng.

De Thaij-pah-koeng der Chinezen, door J. J. Langenhoff, VI, 97.

Thien-thy-foey.*Zie Tshit-njet-pan.***Tijdrekenkunde.**

Vragen over Indische tijdrekenkunde; in eenen brief aan de redactie van het tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, I, 372.

Eenige antwoorden op de vragen over Indische tijdrekenkunde, door J. Hageman, *Jcz.*, II, 318.

Aanvulling der antwoorden op de vragen over Indische tijdrekenkunde, door J. Hageman, *Jcz.*, III, 105.

Tweede aanvulling der antwoorden op de vragen over Indische tijdrekenkunde, door J. Hageman, *Jcz.*, III, 279.

Tafels en overzicht van gelukkige en ongelukkige dagen en uren, volgens de meening van handeldrijvende volken in den Archipel, door J. Hageman, *Jcz.*, VII, 130.

Iets over de tijdberekening bij de Chinezen. Derde aanvulling der antwoorden over Indische tijdrekenkunde, door J. Hageman, *Jcz.*, IX, 67.

*Zie ook Woekoo's.***Timor.**

De militaire bezetting van Timor in 1757. Uittreksel uit het algemeen verslag der residentie Timor over 1851, I, 332.

Beknopt overzicht van den handel en de scheepvaart te Timor-Koepang, gedurende het jaar 1853, III, 38.

Résumé historique de l'établissement Portugais à Timor, des us et coutumes de ses habitants, par le gouverneur de la possession Affonso de Castro, XI, 465.

Titels.*Zie Anom, Soerakarta.***Tjandi-Pari.**

Tjandi-Pari, door J. Hageman, *Jcz.*, II, 394.

Tomboekoe.

Schetsen van de rijken van Tomboekoe en Banggaai op de oostkust van Celebes, door C. Bosscher en P. A. Matthijssen, II, 63.

Tshit-njet-pan.

Het Chinesche feest Tshit-njet-pan en het genootschap Thien-thy-foey, door J. J. Langenhoff, VII, 473.

Vergaderingen.

Zie Bataviaasch Genootschap.

Verslag.

Zie Bataviaasch Genootschap.

Vogelnestklippen.

Zie Karang Bolang.

Woekoe's.

De voorspellingskunst uit de Woekoes van de Javanen, door F. H. J. Netscher, VI, 511.

De Woekoes der Javanen, door A. B. Cohen Stuart, VII, 342.
v. d. Wijck.

De generaal-majoor Jhr. Carel van der Wijck, I, 480.

Zeekaarten.

Zie Kaarten.

Zeeroof.

Verhaal van den gezagvoerder der brik Anna Maria, omtrent zijne ontmoeting met en zijne gevangenschap bij de zeeroovers in Maart 1822, I, 162.

Berigt omtrent den zeeroof in den Indischen Archipel:

over 1852 en 1853, III, 1.

„ 1854 IV, 383.

„ 1855 VI, 125.

„ 1856 VII, 350.

Lotgevallen van C. Z. Pietersz. onder de zeeroovers van Magindanao IV, 492.

Zie ook Sollok.

Zoölogie.

Zie Riouw.

Zuidwester-eilanden.

Statistieke schets der Zuidwester-eilanden, door C. Bosscher, II, 419.

